УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА XIV–XVI ст.

БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Григорій ЦАМБЛАК

Юрій ДРОГОБИЧ

Станіслав ОРІХОВСЬКИЙ

Василь ЗАГОРОВСЬКИЙ

Герасим СМОТРИЦЬКИЙ

Василь СУРАЗЬКИЙ

Стефан ЗИЗАНІЙ

Лаврентій ЗИЗАНІЙ

Клірик ОСТРОЗЬКИЙ

Христофор ФІЛАЛЕТ

Іван ВИШЕНСЬКИЙ

Андрій РИМША

Павло РУСИН

Даміан НАЛИВАЙКО

ДОЖОВТНЕВА
УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА XIV–XVI ст.

АПОКРИФИ
АГІОГРАФІЯ
ПАЛОМНИЦЬКІ ТВОРИ
ІСТОРІОГРАФІЧНІ ТВОРИ
ПОЛЕМІЧНІ ТВОРИ
ПЕРЕКЛАДНІ ПОВІСТІ
ПОЕТИЧНІ ТВОРИ

КИЇВ
НАУКОВА ДУМКА
1988

ББК84Ук1
У45

Видання розпочато в 1982 р.

Представлены житийные, паломнические, историографические, полемические и поэтические произведения украинской литературы XIV—XVI в.

Автор вступної статті і редактор тому

В. Л. МИКИТАСЬ

Упорядкування і примітки

В. П. КОЛОСОВОЇ
В. Д. ЛИТВИНОВА
В. Л. МИКИТАСЯ
Ю. В. ПЕЛЕШЕНКА
М. М. СУЛИМИ
В. С. ХАРИТОНОВА

Редакція художньої
літератури

4702590100-251 / М221(04)-88 передплатне

ISBN 5-12-009282-9

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА XIV—XVI СТ.

Становлення власне української літератури припадає на дуже складний етап занепаду могутності Київської Русі та її розкладу як державної і політичної єдності. У період феодальної роздробленості з давньоруської спільної етнічної основи почали поступово формуватися три братні народності — українська, білоруська та російська. Нашестя татаро-монгольської орди в XIII ст. завдало нищівного удару всьому укладу життя давньоруських земель — були зруйновані й пограбовані міста і села, по-варварському винищені їхні мешканці. Пішли з димом надбання культури образотворчого й прикладного мистецтва, рукописна книжність. Тільки Галицько-Волинське князівство, Новгородська і Псковська землі та ще деякі окраїни не зазнали повного розгрому і спустошення, тому там здебільшого й збереглися списки творів письменства часів Давньої Русі.

Багатолітнє золотоординське панування поглибило відособлення Північно-Східної Русі від Південно-Західної, а загарбання південно-західних земель польськими, литовськими, угорськими завойовниками ускладнило процес їхнього внутрішнього розвитку. Політична консолідація Північно-Східної Русі в першій половині XIV ст., об'єднавча політика Великого князівства Московського в другій половині XIV ст. зумовили утворення у 80-х роках XV ст. Російської централізованої держави. Це сприяло посиленню національно-визвольної боротьби східнослов'янських народів проти загарбників. В середині XIV ст. більша частина південно-західних руських земель опинилася у складі Великого князівства Литовського і Польського королівства, які згодом внаслідок Кревської (1385 р.) й Люблінської (1569 р.) уній об'єдналися в Річ Посполиту. Посилення соціального і національного гніту з боку чужоземних феодалів на колишніх давньоруських землях зумовило піднесення антифеодальної і визвольної боротьби народних мас, зростання національної свідомості. В цей час окреслюються визначальні ознаки української народності: територія, мова, економічна і культурна спільність, психічний склад. Формування української народності проходить на землях південно-західної частини колишньої Давньоруської держави — на території Київщини, Переяславщини, Чернігово-Сіверщини, Волині та Галичини.

Київ попри всі історичні катаклізми зберігав важливу роль у політичному, економічному, культурному та релігійному житті цих земель. Назва «Україна» вперше зафіксована в Іпатіївському списку «Повісті временних

літ» під 1185 і 1189 рр. У наступні століття назви «Україна» і «українці» поступово закріпилися на всіх південно-західних землях Русі. Це засвідчують усна народна творчість, вітчизняні й зарубіжні історичні документи, офіційні актові матеріали, подорожні записи іноземців-мандрівників, географічні й етнографічні трактати.

Водночас із формуванням української народності на базі діалектних особливостей давньоруських говорів усталюються й основні риси української розмовної мови. Літературна чи книжна мова, що склалася в Київській Русі, ще довго була спільною для всіх східнослов'янських народностей, нею писалися релігійні та літературні твори, ділові папери, але в цю мову дедалі більше проникали елементи розмовної мови. Оскільки частина українських і майже всі білоруські землі в XIV—XV ст. перебували в складі Литовського князівства, тут почала формуватися спільна літературна українсько-білоруська чи білорусько-українська актова і книжна мова. Вона стала державною мовою Великого князівства Литовського, нею написано правові акти (литовські статути), грамоти, договори, заповіти, листи феодалів, літописи та інші пам'ятки писемності. Українсько-білоруська мова справила певний вплив і на формування російської книжної мови XVI—XVII ст. завдяки культурним діячам — вихідцям з України та Білорусії, які працювали в Москві та інших містах Росії.

Найдавнішими пам'ятками староукраїнської мови вважають грамоти XIV—XV ст., Кам'яно-Струмилівське євангеліє (1411 р.), «Четьї-Мінеї» (1489 р.), Пересопницьке євангеліє (1556—1561 рр.), Крехівський апостол (бл. 1560 р.), запис української народної пісні про Стефана Воєводу («Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш») в чеській граматиці Яна Благослава (бл. 1571 р.) та ін. Поступово на Україні утворилися два різновиди писемної мови — слов'яноруська і українська книжна мова. Слов'яноруська мова склалася на основі взаємодії церковнослов'янської й давньоруської літературної мов та вживалася переважно в церковнослужбовій літературі. Власне українська книжна мова, яку ще називають «проста мова», «руська мова» або «староукраїнська мова», склалася на основі давньоруської мови і відчутного впливу на неї живої розмовної мови. Вона наявна у світських пам'ятках писемності, в літописах, полемічній літературі, у віршах.

У першій половині XVI ст. засновується суспільно-політична та військово-адміністративна організація українського козацтва — Запорізька Січ. Перебуваючи постійно під загрозою нападу з боку кримських татар, турків, польських, литовських і місцевих феодалів, козацтво об'єдналося в могутню військову й політичну організацію. Однак класового миру, про що писали буржуазні історіографи, в Запорізькій Січі не було. Між голотою («сіромою», «черню») й старшиною, яка володіла значними маєтностями, раз у раз спалахували гострі сутички. Запорізька Січ відігравала видатну роль у боротьбі народних мас проти феодально-кріпосницького гніту, не раз ставала плацдармом селянсько-козацького соціального і національно-визвольного руху, у тому числі повстань під проводом К. Косинського (1591—1593), С. Наливайка (1594—1596), визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. під керівництвом Богдана Хмельницького. Легендарними

стали героїчні походи запорізького козацтва проти Кримського ханства й Османської імперії.

На XV—XVI ст. припадає розквіт українського епосу — пісень та дум, що продовжували традиції усної поезії Київської Русі. Його живила конкретна історична дійсність. Ці пісні та думи уславлювали визвольні діяння Запорізької Січі, народних ватажків, побратимство слов'янських народів, оплакували тяжку долю бранців у татарській і турецькій неволі. Думи, історичні пісні, балади та народні легенди мали істотний вплив на розвиток українського красного письменства впродовж усього його наступного розвитку.

З останньої чверті XIV ст. у східнослов'янській літературі розвивається експресивно-емоційний стиль, що найбільше проявив себе в агіографічних та учительно-проповідницьких жанрах. Цей стиль розвинувся разом із другим південнослов'янським впливом, який поєднував слов'янські, візантійські та романські впливи. Глава нової літературної школи болгарський єпископ Євфимій Тирновський (друга половина XIV ст.) провів книжну реформу, яка переоцінювала майже всю попередню книжність щодо форми (орфографія, стиль) і щодо змісту. Перевірялися старі переклади, робилися нові, здебільшого з грецьких й латинських оригіналів. Агіографи та історіографи критично вивіряли свої писання за першоджерелами, загострювався інтерес до психології героїв, починала дедалі помітніше проявлятися творча індивідуальність конкретних авторів. Це руйнувало традиційні словесно-образні кліше, спрямовувало до стилістичного новаторства, так званого «плетенія словес».

Пожвавлюються економічні та культурні зносини між слов'янськими народностями, збільшується паломництво із Слов'янщини до Константинополя, на Афон та інші монастирські центри Балканського півострова. Вихідці з українських, білоруських та російських земель на багато років оселяються у цих монастирях, утворюючи цілі колонії-земляцтва.

Після завоювання турками Болгарії і Сербії в кінці XIV ст. з балканських країн на Україну, Білорусію та в Росію потягся ключ освічених південнослов'янських емігрантів. Деякі з них на східнослов'янських землях займали високі посади в церковній ієрархії й відзначилися як політичні та культурні діячі. Так, учень і послідовник Євфимія Тирновського Кипріян Цамблак (?—1406) у 1375 р. стає митрополитом київським і литовським, а з 1390 р. і московським; його небіж Григорій Цамблак (1364—1420) у 1415—1418 рр. займає посаду митрополита українських і білоруських земель та Великого князівства Литовського, істотно впливаючи на духовне життя Києва. Кипріян і Григорій Цамблаки культивували традиції афонської школи та реформи Євфимія, втілюючи «плетіння словес» або експресивно-емоційний стиль у своїх житіях, проповідях і «похвальних словах». Їхні вишукані тропи й фігури перегукувалися з риторичними традиціями Кирила Туровського.

Вплив південнослов'янської писемності відчувався майже в усіх східнослов'янських пам'ятках XV—XVI ст. в церковно-службовій книжності, в перекладних та оригінальних світських творах, зокрема в літописанні, в офіційних урядових документах, в орфографії. За взірцем південнослов'ян-

ської кириличної графіки виробляється і вдосконалюється нова манера письма — молодший півустав. В оформленні рукописних книжок запроваджується плетений орнамент балканського стилю, тератологічні (звірині) мотиви замінюються геометричними. Новий стиль, на думку академіка Д. С. Лихачова, примушував книжників уважно ставитися до значення слів, до ритміки і звучання, збагачуючи мову неологізмами і новими словосполученнями. Крім того, новий стиль розвинув форму прямої мови (як монологічної, так і діалогічної), збагатив емоційну виразність мовлення [1].

На Україні в XIV—XVI ст. здійснюються нові переклади євангельських текстів, нові редакції перекладів «Апостола», «Псалтиря», службових міней, літургічних пісень, збагачується репертуар повчальних і аскетичних творів візантійських і південнослов'янських письменників Григорія Синаїта, Філофея і Каліста, Феодосія і Євфимія Тирновських. Дедалі більшого поширення набувають учительні або тлумачні євангелія, нові цикли агіографічних легенд — українізовані тексти житій аскета-пустельника Антонія Великого, есхатологічне житіє Василія Нового, яке популяризує християнські уявлення про долю людини після смерті та про кінцеву долю людства взагалі; зведений патерик — компіляція новел і анекдотів з чернечого життя, вибраних з різних перекладних патериків. Укладаються нові «Четьї-Мінеї» — збірники розгорнутих житій святих, своєрідних агіографічних «повістей» та «романів». За словами С. Д. Лихачова, новий стиль відповідав новому змісту, передусім емоціонально-експресивної житійної літератури [2].

Поряд із текстами житій, освячених церквою, в українських рукописах XIV—XVI ст. поширювалися апокрифічні біблейні легенди та оповідання про «перших людей» Адама і Єву, про древньоіудейських пророка Мойсея, царів Давида і Соломона, про богородицю. Особливо багато переказів і легенд було пов'язано з іменем «премудрого» Соломона — про дотепні відгадування загадок і справедливі суди, про казкову істоту Китовраса. Апокрифічні оповідання про Соломона перейшли в народну творчість, у літературу XVII—XIX ст. Не менш популярними були апокрифи про бунт Люципера й ангелів, про Ламеха — «нащадка третього сина Адамового, Сіфа» та багато інших. Популярності апокрифів сприяла наявність у них художнього вимислу, виявів протесту проти соціальної нерівності, опозиційності до існуючого ладу та офіційної церкви з позицій підневільних класів.

Тоді ж, у XIV—XVI ст., з'являються нові, уже українські, обробки історичних та белетристичних повістей, укладаються збірники повчально-оповідного змісту. Серед останніх заслуговує на увагу «Ізмарагд», який дійшов до нас у багатьох списках XIV—XVII ст. Вважають, що з трьох редакцій цього збірника дві мають виразно український характер передусім щодо мовного оформлення. «Ізмарагд» містить близько ста «слів», запозичених із різних давніх джерел та пристосованих до потреб часу. Виявом

---

[1] Див.: *Лихачев Д. С.* Некоторые задачи изучения второго южнославянского влияния в России.— М., 1958.— С. 64; *його ж.* Русская литература // История всемирной литературы: В 9 т.— М., 1985.— Т. 3.— С. 463—464.

[2] *Там же.*— С. 466.

єретичних рухів на Україні є збірник з Києво-Михайлівського монастиря «Приточник», укладений 1483 р. «Васком — писарем пана Миколая Радивиловича». Зміст цього збірника досить різноманітний і свідчить про широкі інтереси упорядника і читачів.

Широкою популярністю продовжувало користуватися «Житье и хоженье Данила, руськыя землі игумена» — один з кращих зразків паломницької літератури не лише часів Київської Русі, а й всього середньовіччя. Воно істотно вплинуло на написання паломницьких творів у наступні століття, зокрема на «Слово о бытии Ієрусалѣмском» Арсенія Селунського (XV ст.), «Поклоненіє святого града Ієрусалима» невідомого автора (1531 р.), «Книгу бесѣды о пути ієрусалимском...» Данила Корсунського (1590—1594 рр.).

Про Арсенія Селунського відомостей майже немає, окрім його власного свідчення про те, що він — «діакон Селуня-града» та що він ніби перебував у Єрусалимі 17 років. Не з'ясовано також, хто він був за національністю — українець, білорус чи болгарин і чи оригінальний його твір. Усі відомі списки цієї пам'ятки — східнослов'янські й датуються XV—XVII ст. У них відчутні елементи української і білоруської мови. Дослідники вважають, що Арсеній Селунський в Єрусалимі ніколи не був і свій твір написав на основі сюжетів «ходінь» своїх попередників та усних традицій. Це підтверджується хоч би тим, що автор майже не подає зовнішнього опису храмів Палестини, а лише докладно переказує давні легенди.

Здебільшого сухі факти без особистих вражень викладає і невідомий автор «Поклоненія святого града Ієрусалима». Натомість архімандрит монастиря у селі Корсуні та Гродненщині Данило Корсунський здійснив у 1590—1594 рр. подорож до Єрусалима і залишив її опис під назвою «Книга бесѣды о путн ієрусалимском...», відомий у шести українсько-білоруських та одному російському списках XVI—XVIII ст. «Перегринація» Данила Корсунського є також компіляцією з «Хоженія» Данила Паломника, доповненою особистими спостереженнями, почутими переказами та апокрифами, виписаними із грецьких джерел. Написано твір слов'яноруською книжною мовою з фонетичними й морфологічними елементами північноукраїнських говірок, білорусизмами і полонізмами.

У 1380 р. сталася вікопомна для всього східного слов'янства подія — об'єднане руське військо на чолі з великим князем владимирським і московським Дмитрієм Івановичем — Дмитрієм Донським — на Куликовому полі біля Дону розгромило золотоординські полчища хана Мамая. До складу народного ополчення входили також українські та білоруські загони, зокрема дружинники засадного полку під керівництвом князя Дмитрія Боброка Волинського, який відіграв істотну роль у розгромі ворога. Історична перемога руських військ на Куликовому полі знаменувала собою початок краху монголо-татарського панування у Східній Європі, прискорила повний занепад Золотої Орди, піднесла значення Москви як центру об'єднання всіх російських земель.

Знамените «мамаєве побоїще» породило Куликовський цикл героїчно-епічних творів російської літератури кінця XIV ст. («Задонщина», «Сказание

о Мамаевом побоище», кілька літописних повістей, народні перекази і легенди). Твори ці оспівували конкретну історичну подію і водночас продовжували кращі традиції письменства Київської Русі. Зокрема, у них відбилися традиції поетики «Слова о полку Ігоревім» та Галицько-Волинського літопису. Найпоетичнішим твором циклу є «Слово Софония Рязанца о великом князе Дмитрии Ивановиче и брате его Владимире Андреевиче». «Задонщина» знайшла широкий відгук — вона переписувалася, перероблялася та читалася впродовж XV—XVII ст. На українських землях було здійснено її переробку під назвою «Книга о побоїщі Мамая, царя татарського, от князя володимерського і московського Дмитрія». Це композиційно струнка воїнська повість, яка складається із дванадцяти розділів. Перший розділ — «Повість о царях татарських, як довго над Руссю пановали, і о пришествії Мамаєвом в Руськую землю на великого князя Дмитрія» — цілком самостійний. Всі соціально-політичні, географічні, військові та побутові реалії історично достовірні. «Сказаніє» можна вважати одним із перших взірців давньоукраїнської історичної белетристики на вітчизняну тематику.

Патріотизм української переробки «Сказанія» безсумнівний. Автор подає не лише опис Куликовської битви, але й оцінює її значення для долі рідного народу. Академік О. І. Білецький наголошував, що український текст повісті являє собою вдалу спробу досить самостійної обробки теми: його оповідання стисле, ясне і послідовне [3]. Напевне, саме цією українською переробкою скористався згодом і автор «Синопсиса» (XVII ст.), розповідаючи про Куликовську битву. Окрім того, в повісті помітний вплив експресивно-емоційного стилю «плетенія словес».

У XV ст. перекладаються й редагуються духовні повісті про трьох королів-волхвів, про страсті Христові та про Таудала-лицаря. Повісті на євангельські теми доповнюються апокрифічними оповіданнями про Ісуса Христа, про переслідування царем Іродом «святої родини» (Марії, Йосипа та Ісуса), про зраду Іуди Іскаріотського та історію тридцяти срібників. Тоді ж з'являються й нові переклади світських повістей про Александра Македонського («Александрія»), Троянську війну («Історія Троянської війни» італійського поета Гвідо де Колумна), повість про Індійське царство («Сказання про Індійське царство»), про угорського короля Аттілу («Історія о Аттілі, королі угорськом»). Нові переклади світських творів виконані в манері середньовічних рицарських романів з культом лицарської честі, культом дами, сентиментальною галантністю, з нагромадженням незвичайних, часто казкових пригод, як, наприклад, повість про кохання хороброго лицаря Трістана і красуні Ізольди за рукописом Познанської бібліотеки XVI ст. Вважають, що ця популярна в усіх європейських літературах легенда про закоханих у названому рукописі є самостійною обробкою сербського чи польського перекладу.

Особливо популярною була повість про Аттілу. Її написав латинською мовою примас Угорщини Микола Олаг. З латини переклав її польською

---

[3] Див.: Хрестоматія давньої української літератури (до кінця XVIII ст.) / Упоряд. І. Білецький.— К., 1967.— С. 109.

мовою Кипріян Базнлика і надрукував у Кракові 1574 р. Певне, з цього видання здійснено українсько-білоруську переробку 1580 р., що збереглася у тому ж рукописному збірнику Познанської бібліотеки. Оповідь є поєднанням воїнської повісті й авантюрного рицарського роману про великого завойовника, вождя гуннського союзу племен V ст.— «короля» Аттілу. Влада Аттіли поширилася від Волги до Рейну і від островів Датського архіпелагу до Паннонії — рівнини між Тисою і Дунаєм (територія теперішньої Угорщини), де тривалий час була ставка правителя. Досягши кордонів Римської імперії, гунни на чолі з Аттілою вдерлися до Північної Італії. Звідти «король угорський» повернувся до Паннонії або «до Угор», і в котрий раз одружився, тепер з дочкою короля бакритянського Микольтою. Перекладаючи й українізуючи повість про Аттілу, автор супроводжує свою розповідь полемікою з попередниками, уточнює факти, доповнює їх новими легендами, переказами, даними з інших джерел.

Видатними творами XV—XVI ст., які продовжували традиції київського й галицько-волинського літописання, були західноруські, або білоруські, літописи та Короткий Київський літопис.

Західноруські, або білоруські, літописи (літописи Великого князівства Литовського) виникли під час перебування українських і білоруських земель у складі Литовської держави. Писано їх тодішньою книжною білорусько-українською мовою. Збереглося 25 рукописних збірників західноруських літописів у трьох основних редакціях (старша — 1440 р., складена — 1550 р. і повна — 1560 р.). Найповнішим списком є так звана «Хроніка Биховця» (XVI ст.). Найбільш «українським» є Супрасльський список, який має три частини. Перша з них — «Сказание о вѣрных святых князей руських» або «избрание лѣтописания изложено вкратце» — явна компіляція давньокиївських, волинських, подільських, новгородських і московських літописів до 1427 р. та польських хронік. Друга частина — хронографічна (1431—1446 рр.) — називається «Лѣтописець великих князей литовских». Третя продовжує другу, охоплюючи 1447—1505 рр.; вона важлива тим, що в ній багато говориться про українські та білоруські землі. Кожен із цих літописів складається з окремих заміток, скупих хронологічних дат, «сказаній» чи оповідань і повістей, які мають виражену ідеологічну тенденцію, відображаючи гострі політичні суперечності між литовськими і руськими феодалами.

Щодо згадок про Україну, то тут привертають увагу цілісне оповідання «О Подольской земли» і «сказаніє» про битву великого князя Вітовта з татарським ханом Тімур-Кутлуком 1398 р. біля річки Ворскла. У першому оповіданні, яким закінчується Супрасльський список, йдеться про завоювання в середині XVI ст. Поділля литовськими князями-братами Корятовичами. Згадуються в цьому оповіданні й інші міста України — Київ, Житомир, Черкаси, Звенигород, Смотрич, Скола, Мукачеве та ін. А в другому оповіданні говориться про розгром татарами військ Вітовта 12 серпня 1399 р. на Ворсклі й вторгнення золотоординських полчищ на Київщину та Волинь, де вони «много зла сотвориша».

Деякі частини літопису нагадують воїнські повісті, інші — розповіді очевидців. Оповідач-сучасник проявляється у вірогідному викладі подій,

у жвавості оповіді, у свіжості вражень, у докладності хронології. З художнього боку виділяється «Похвала великому князю Вітовту», відома в кількох списках і редакціях. За змістом, композицією, стилем і незвичайним для літопису публіцистичним пафосом її можна розглядати як окремий твір. Литовський патріотизм та ідея політичної незалежності Литви від Польщі досягають тут найвищого рівня.

До Супрасльського списку було додано скорочений Новгородський літопис і невеликий літопис під назвою «Начало руских князей Руского княженья», який прийнято називати Коротким Київським літописом. Його було складено десь на початку XVI ст. Він охоплює події «от начала земли Руской до 1516 года» з припискою в кінці про події 1543 р. Особливо докладно описано тут факти та особисті спостереження літописця в 1491—1515 рр. У літописі подано важливий матеріал до історії України, Білорусії та Литви XIV—XV ст. з вірогідною хронологією за роками, місяцями і днями, зокрема про нашестя татар на Київ у 1486 і 1496 рр., про великий мор на Волині 1495 р. та про набіги татар на Волинь, про різні тогочасні міжусобиці, про ставлення місцевих дрібних і великих феодалів до Литви і Польщі. Досить прихильно тут охарактеризовано одного із найбільших тодішніх українських магнатів Костянтина Івановича Острозького (1460—1530). Західноруські, або білоруські, літописи і Короткий Київський літопис є видатним досягненням історіографічної прози XIV—XVI ст.

До того ж періоду відносять і два історичні твори, написані на Закарпатті: Мукачівський літопис, або «Хронологію», та «Краткое лѣтословіє». Від першого літопису лишилася так звана «подложная грамота» згадуваного князя Федора Корятовича, ніби видана йому на володіння Мукачівською домінією, та легенда про заснування Мукачівського чернечого монастиря. Другий твір є ніби продовженням першого і називається «Краткое лѣтословіє о монастыри чина св. Василія Великого на горѣ Чернецкой сущем, еже показует в которое лѣто начался, кто в нем игуменом был, что достопамятного под каждым сталося, от лѣта 1458 изобретенное в листохранилище монастыря Мукачевского». Події тут від 1399 і до 1458 р. викладені побіжно, а від 1458 і до 1871 р.— в хронологічній послідовності, зрозуміло, різними літописцями і різними стилями.

У XV—XVI ст. на Україну проникають віяння Ренесансу та Реформації. Поширення ідей гуманізму та протестантизму на Україні співпало з посиленням національно-визвольної боротьби українського народу проти чужоземного гніту й католицько-шляхетського засилля, за звільнення від феодальної сваволі й духовного поневолення церквою. Нові ідеї приносили і поширювали вихідці з України, які здобували освіту за кордоном, зокрема у Краківському, Карловому (Прага), Падуанському, Болонському, Сорбонському (Париж) та в деяких німецьких університетах, у списках студентів і магістрів яких числилися «русини» чи «роксолани». При Карловому університеті у Празі існував навіть спеціальний «литовський колегіум», де навчалися українці, білоруси і литовці.

Тісні зв'язки з гуманістами різних країн підтримували українці Юрій Дрогобич (Юрій Котермак; бл. 1450—1494) — професор медицини

й астрономії в Болонському і Краківському університетах і протягом певного часу — ректор Болонського університету; Павло Русин із Кросна (бл. 1470-1517) — поет, магістр Краківського і Віденського університетів, згодом учитель словесності в Угорщині; публіцист, історик та філософ Станіслав Оріховський із Перемишля (1513—1566). Названі видатні діячі України свої твори писали здебільшого латинською мовою — мовою вищої школи і науки всієї Європи епохи Відродження.

Юрій Дрогобич написав досить відому у свій час працю «Прогностична оцінка 1483 року», яку того ж року було опубліковано в Римі. Це перша друкована книга українського автора, в якій, крім астрології, подано окремі наукові відомості з астрономії, метеорології, філософії, економіки, географії. Тут чи не вперше зроблено спробу визначити географічні координати Москви, Кафи (Феодосії), Львова, Дрогобича та інших вітчизняних міст. Відомі були й інші його праці: «Трактат про сонячне затемнення 20 липня 1478 року», «Трактат з шести розділів про затемнення» (1490). Вони поширювалися в Італії, Франції, Німеччині та Угорщині. Юрій Дрогобич — один із провісників українського гуманізму. Він підтримував видавничу діяльність піонера кириличного друкарства Швайпольта Фіоля; учнями Юрія Дрогобича були відомий німецький поет-гуманіст Конрад Цельтіс та славетний польський астроном Міколай Коперник. Вірші Юрія Дрогобича наповнені ренесансними мотивами й оперті на античні традиції.

Творами Ціцерона, Горація, Овідія, Персія, а також неолатинськими поетами захоплювався Павло Русин. Він був одним з основоположників гуманістичної поезії в Польському королівстві, зокрема краківської школи. У 1509 р. Павло Русин видав у Відні велику збірку власних латиномовних творів, у 1512 р.— вірші відомого хорватсько-угорського поета Яна Паннонія, зазначаючи в передмові, що вони не уступають давнім латинським авторам. Такої ж високої думки був він і про твори новолатинською мовою свого учня, помітного польського поета Яна Вислоцького, якому присвятив чудову елегію. В свою чергу, талановиті вірші Павла Русина («Похвала поезії», «До книжечки», «Про прихід зими» та ін.) досить прихильно оцінювали сучасники, а радянський вчений І. М. Голенищев-Кутузов небезпідставно назвав його першим гуманістичним поетом України [4].

Станіслав Оріховський навчався в Краківському університеті, згодом переїхав до Німеччини, де близько познайомився з видатним діячем Реформації, тоді професором Віттенберзького університету М. Лютером. Оріховський продовжував навчання у Віденському, Болонському та Падуанському університетах, побував у Венеції і Римі. Він досконало володів латинською мовою, якою писав свої твори, зокрема «Зразковий підданий», «Промову на похорони Сигізмунда І», «Напучення королеві польському Сигізмунду-Августу», підписуючи їх подвійним прізвищем: Оріховський-Русин, або Оріховський-Роксолан, чим підкреслював свою національну приналежність. У кількох своїх творах він полемізував з католицькими ідеологами

---

[4] Див.: *Голенищев-Кутузов И. Н.* Украинский и белорусский гуманизм / Славянские литературы.— М., 1978.— С. 112—113.

і папою римським («Хрещення русинів», «Про целібат», «Розрив із Римом»), захищав православ'я, за що його високо цінив письменник-полеміст початку XVII ст. Захарія Копистенський.

У трактаті-напученні молодому польському королеві Сигізмунду II Станіслав Оріховський виступає як мудрий і досвідчений наставник й водночас як нещадний критик шляхетського свавілля. Сягаючи за прикладами в античну й ближчу історію, автор засуджує підлабузництво, пихатість, хамелеонство і хабарництво придворних, апелює до розуму і порядності, закликає короля здобувати прихильність у підданих справедливістю, доброзичливістю, дбалістю про державні інтереси, захистом народу від агресії турків і татар.

Наставляючи молодого короля, Оріховський відтворює реальну картину суспільно-політичного й економічного становища та шляхетської «демократії» феодальної Польщі середини XVI ст. і стає предтечею письменників-полемістів. Важко сказати, чи дійшов твір Оріховського до рук Сигізмунда-Августа, тим паче що жодного з пунктів напучення король не виконав, особливо щодо населення поневолених українських земель, становище якого з кожним роком погіршувалося: на східноукраїнських землях посилювалася експансія польських магнатів і католицьких емісарів. В останні роки життя Оріховський писав і польською мовою. Шанувальники називали його «рутенським (руським) Демосфеном», а сучасні дослідники по праву вважають його «першим видатним письменником Західної Русі в новий час», представником ренесансової літератури, який залишив помітний слід і в польському класичному письменстві XVI ст., і в східнослов'янській культурі доби Відродження [5].

Крім Юрія Дрогобича, Павла Русина і Станіслава Оріховського писали свої твори латинською мовою й інші гуманістичні письменники України XVI ст.— ректор ліцею у Перемишлі і Львівської школи, а потім професор Краківського університету Григорій Чуй Русин із Самбора (бл. 1523—1573), професор риторики і поетики у Краківському університеті Георгій Тичинський Рутенець (середина XVI ст.), професор і ректор Краківської академії Іван Туробінський Рутенець (1511—1575), українсько-польський поет пізнього Ренесансу, організатор «латинського Парнасу» на Україні, зокрема у Львові Севастян Фабіян Кленович (бл. 1550—1602), придворний поет князя Костянтина Острозького Симон Пекалід (бл. 1567— після 1601). Найпомітнішим здобутком цих та інших українських новолатинських поетів є велика патріотична поема «Роксоланія» (тобто «Україна», 1584) Севастяна Фабіяна Кленовича та епічна ода «Про острозьку війну під П'яткою проти низових. Чотири книги, написані бакалавром мистецтв Симоном Пекалідом» (кінець XVI ст.), в яких широко використана тематика, образи і поетика класичної античної літератури в показі конкретних історичних подій на Україні. Розшукані і перекладені з латині українською мовою твори новолатинських поетів публікуються нині в різних збірниках і антологіях й тим вводяться в обіг історико-літературного процесу XVI ст.

---

[5] Див.: *Голенищев-Кутузов И. Н.* Итальянское Возрождение и славянские литературы X—XVI вв.— М., 1963.— С. 307—310.

З названим трактатом Оріховського жанрово споріднене «Духовноє завіщаніє» брацлавського каштеляна Василя Загоровського — напучення дітям, правила виховання, розпорядження дбати про школу, шпиталь і церкву. Український шляхтич Василь Загоровський спочатку був збирачем податків на Волині, де заприятелював з князем-меценатом К. Острозьким і відомим російським політичним діячем письменником-публіцистом князем А. Курбським, який на той час перебував в опалі і жив на Україні. Згодом Василь Загоровський став каштеляном, був двічі невдало одружений. Від першої дружини Марії Збаразької мав дочку Ганну; друга дружина Катерина, з роду відомих магнатів Чарторийських, покинула його з двома синами Василем і Максимом, вихованням яких займалася дядина.

Під час нашестя кримської орди на Волинь у 1576 р. Василь Загоровський потрапив у полон. Не маючи змоги роздобути грошей для викупу з неволі та відчуваючи наближення смерті (помер в Орді 1580 р.), В. Загоровський написав у липні 1577 р. заповіт дітям і розпорядження про розподіл майна. Цей тестамент сприймається не лише як цікавий юридичний, а й як важливий суспільно-політичний документ про життя і настрої певної частини української аристократії напередодні Брестської церковної унії 1596 р.

Автор заповіту — людина освічена, певно, знайома із «Поученням дітям» Володимира Мономаха, «Напученням королеві польському Сигізмунду-Августу» Станіслава Оріховського та подібними творами польської і західноєвропейської літератур. Якщо Володимир Мономах змалював ідеальний образ князя, а Станіслав Оріховський вимріював ідеальний образ короля, то Василь Загоровський відтворював ідеальний образ шляхтича. У першій частині твору він дбає про долю і виховання своїх малолітніх синів, повчає їх, щоб вони росли справедливими, не мали нічого спільного з невірними, не були губителями одновірців, успадковували добрі звичаї. Не менш важлива і друга частина тестаменту, в якій Василь Загоровський турбується не тільки про долю своїх дітей, а й про громадські справи. Він призначає частину свого добра на церкву, яку радить побудувати за зразком церкви в маєтностях князя А. Курбського; на шпиталь і школу, докладно описуючи будівлю; на утримання дяка, який повинен не лише вчити дітей прихожан, добре читати і співати, а й переписувати потрібні для церкви книги — «полтораста тетрадей» на рік. Щодо цього Василь Загоровський є попередником Єлизавети (Галшки) Гулевичівни, яка заповіла 1615 р. свою садибу із землями в Києві для заснування монастиря, шпиталю та школи для дітей шляхти і міщан, а також гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного, котрий заповів своє майно Київському і Львівському братствам та їх школам.

У діяльності літературно-освітнього кола російських письменників-емігрантів опального князя А. Курбського і колишнього ігумена Троїце-Сергійового монастиря старця Артемія, які жили на Україні, а також магнатів-меценатів К. Острозького, Г. Ходкевича, О. Воловича певну роль відіграв сучасник Василя Загоровського культурно-освітній діяч і перекладач Ісайя Кам'янчанин (? — після 1592). У Москві, куди він їздив по рукописи слов'янських книжок для друкування, його звинуватили в єресі і заслали до Вологди, а потім до Ростова, звідки він писав до царя Івана Грозного та

до церковних і світських вельмож послання і листи, в яких на своє оправдання піддавав критиці догмати і порядки католицької церкви, доводячи тим свою вірність православ'ю. Окремі місця з послань Кам'янчанина нагадував цареві А. Курбський у своїх листах до Івана Грозного; згадував Кам'янчанина й І. Федоров у друкованих «Азбуках». Тому деякі твори зі спадщини Ісайї Кам'янчанина можна вважати прелюдією до української полемічної прози.

Спірним щодо часу написання і оригінальності є слово-напуття закарпатського «бояра Горзова» своєму синові, «отходящему на войну для изгнания турков из отечества» (XVI ст.). Воно цікаве тим, що перед читачами постає образ умудреної життєвим і військовим досвідом людини, неодноразово посіченої у битвах з бусурманами і для якої честь та свобода рідної землі — понад усе. Батько дає синові практичні військові поради, вибирає йому бойового коня і добрих слуг, «крѣпких в збройном обходѣ мужей», благословляє їх на ратні подвиги. Привертає увагу піднесений риторичний стиль і мова твору — проста й зрозуміла, з народно-розмовними зворотами.

У суспільно-політичному, ідеологічному та культурному житті України на межі XVI і XVII ст. важливу роль відіграли громадські організації православного міського населення — братства. Вони створювалися для захисту соціально-економічних та правових інтересів міського люду, боротьби проти католицької релігійно-ідеологічної експансії та проти денаціоналізації. Безпосередню участь у братствах брали середні верстви міського населення з цехових ремісників, торговців, учителів, нижче й середнє духовенство, православна шляхта та козацтво. Найдавнішими братствами на Україні були Львівське (з 1585 р.), Рогатинське (з 1589 р.), Городецьке (з 1590 р.), Київське (з 1615 р.), Луцьке (з 1617 р.) та ін.

Великою заслугою братств, окрім церковно-релігійної боротьби з католицькими та уніатськими ідеологами, була їхня широка громадсько-політична й культурно-освітня діяльність. Так, у 1586 р. відкрито першу на Україні Львівську братську школу, до якої мали доступ діти різних станів. Загальноосвітній рівень цієї школи на той час був досить високий завдяки шкільним програмам і педагогічній, науковій та видавничій діяльності таких визначних діячів культури, як грек Арсеній Еласонський, брати Лаврентій і Стефан Зизанії, Кирило Транквіліон-Ставровецький, Іван Борецький, Памво Беринда та ін. На базі Київської братської школи у 1632 р. заснували перший вищий навчальний заклад України — Києво-Могилянську колегію, яка з 1701 р. почала називатися Київською академією.

Важливе значення в історії української культури мала також перша школа вищого ступеня — Острозька греко-слов'яно-латинська школа, заснована близько 1576 р. князем К. Острозьким для боротьби проти польсько-шляхетського і католицького засилля. За типом Острозька школа досягла рівня єзуїтських колегій. В ній викладали «сім вільних наук» — граматику, арифметику, астрономію, риторику, діалектику, логіку, музику.

Першим ректором Острозької школи став вчений і письменник Герасим Смотрицький — автор полемічного трактату «Ключ царства небесного» (Острог, 1587), прозових і віршових передмов до «Острозької біблії» (1581).

Викладали в школі відомі діячі острозького літературно-наукового осередку Василь Суразький, Клірик Острозький, грек Кирило Лукаріс, Даміан (Дем'ян) Наливайко та ін. Вони складали і видавали навчальні посібники, писали полемічні твори, сприяли поширенню освіти в інших містах України і Білорусії. Вихованцями Острозької школи були видатні письменники, громадські та культурні діячі Мелетій Смотрицький (син Герасима Смотрицького), Гаврило Дорофеєвич, Іван Княгиницький, гетьман Петро Сагайдачний.

Як відомо, саме при Острозькій школі знаменитий російський і український першодрукар Іван Федоров заснував друкарню, звідки виходили богословські, полемічні, літературні, навчальні та інші книги. Школа і друкарня мали величезне значення для поширення освіти, розвитку педагогічної думки, розмаху полеміки з католицькими та уніатськими авторами, були добрим прикладом для організації пізніших братських шкіл і друкарень в інших містах, сприяли зміцненню культурних зв'язків між східнослов'янськими та іншими народами. А впровадження книгодрукування взагалі стало, за словами І. Франка, «переломним фактором» всього нашого письменства.

На другу половину XVI ст. припадає дальший розвиток української полемічно-публіцистичної прози й частково поезії, які продовжували й розвинули кращі традиції полеміки між православними і католиками. Як відомо, ще в середині XI ст. стався офіційний розкол християнства на західну латинську (католицьку) з центром у Римі та східну грецьку (православну) церкви з центром у Константинополі. Відтоді й розпочалася боротьба апологетів руського православ'я проти католицької експансії, яка мала на меті духовне, політичне, соціальне та економічне поневолення східнослов'янських народів під зверхністю папської «апостольської столиці».

Потужний спалах церковної полеміки в християнстві спричинили Реформація та її продовження — протестантизм, зокрема лютеранство і кальвінізм. Незгоди в догматичних і канонічних питаннях поступово переросли у довготривалу боротьбу протестантизму з католицизмом, який був войовничою ідеологією феодалізму. Католицька церква на Реформацію відповіла контрреформацією, що й призвело до затяжних релігійних воєн впродовж XVI—XVII ст. Ідеї Реформації проникли також і на Україну та зумовили тут активізацію суспільно-політичного життя.

Найпершими відгуками на лютеранство і кальвінізм в українській літературі були «Посланіє ко св. отцем горы Афонской от православных вѣры російской и земли угорской христіан» (1534), здебільшого відоме як послання логофета (підканцлера) «Лацка от Моцещи» — православного румуна — і відповідь протосинкела (настоятеля) Афонської гори Гаврила проти «Лютра ложного ученія», а також анонімне «Списаніе против люторов» (друга половина XVI ст.). Обидва твори, написані давньоукраїнською мовою з елементами церковнослов'янської, були популярні на Україні та в Росії в кількох списках і редакціях. Один із списків «посланія» із антипапським памфлетом «Слово, нѣкогда давно на римян у старых кройниках писанное о их отщепенстве, и о их папах блудных, Петрѣ Гугнивом (заїкою, гугнявим.—

В. М.), и яко жонка нечистая папою бысть» (1580) належав відомому Супрасльському монастиреві, а інший, можливо, переписаний із Супрасльського списку,— Києво-Михайлівському. Там же було вміщено і «Списаніє против люторов».

Легенди про римського папу-блудника Петра Гугнивого, про жінку-папісу, «дѣвицу на имя Стефана-архидиакона» (варіант вигаданої версії про жінку-папу Іоанна VIII) — фольклорного та літературного походження й були поширені ще в Київській Русі. Цей блискучий антипапський памфлет, відомий під назвою «Історія о єдном папѣ римском», напевно, був перекладений з латинської мови на церковнослов'янську у південних слов'ян і потрапив до Початкового літопису, хронографів, кормчих книг, требників, палей, до відповіді протосинкела Гаврила та до українських рукописних збірників XVI—XVII ст. Названі сатиричні легенди на папство використовували у своїх полемічних творах Василь Суразький, Клірик Острозький, Герасим Смотрицький, Захарія Копистенський, Михайло Андрелла та ін.

Викривально-полемічним були й «списанія» проти вчень протестантів, зокрема лютеранства. Погоджуючися з ними щодо викриття та неприйняття основних католицьких догматів про зверхність і непогрішимість папи римського, про церковну ієрархію, про відпущення гріхів через купівлю-продаж індульгенцій тощо, українські автори, у свою чергу, піддавали критиці догми і настанови протестантів (відмовлення ними від поклоніння іконам, пишних богослужінь, переважної більшості так званих таїнств та інших церковних обрядів). Найвищого рівня критика вчення ідеологів протестантизму досягла у творах закарпатського письменника-полеміста Михайла Андрелли (кінець XVII — початок XVIII ст.). На Україні поширювалися протестантські переклади біблії та проповіді. Протестантськими виданнями користувалися при перекладі на тогочасну літературну українську мову Пересопницького євангелія (1556—1561), євангелія В. Негалевського (1581), Крехівського «Апостола» і Нягівських повчань на євангельські теми (друга половина XVI ст.), в яких виразно позначилися кальвіністські позиції.

Безпосереднім поштовхом до пожвавлення полемічної літератури XVI ст. були політична Люблінська унія 1569 р. та Брестська церковна унія 1596 р. Люблінська унія закріпила угоду про об'єднання Польщі і Великого князівства Литовського в єдину державу — Річ Посполиту, феодально-шляхетський уряд якої разом із панівною католицькою церквою виношував ідею церковної унії — об'єднання української і білоруської православної церкви з католицькою. Це відповідало постійній далекосяжній меті Ватікану про духовне і соціальне підкорення всіх східнослов'янських народів. Так, ще у 1439—1442 рр. на Флорентійському вселенському соборі було здійснено спробу об'єднати католицьку і православну церкви під владою папи, а ватіканські владики умовили митрополита Русі Ісидора підписати таку унію, за що той ледве не поплатився життям і був ганебно вигнаний з руської землі. Цілковитого провалу зазнала місія 1581 р. папського легата Антоніо Поссевіно до Росії з метою умовити царя Івана Грозного прийняти католицизм як офіційну релігію.

Однак єзуїти — члени найреакційнішого католицького чернечого ордену, що були запрошені до Польщі 1565 р. королем Сигізмундом II і швидко стали провідними ідеологами державної шляхетсько-магнатської та церковної політики Речі Посполитої, не припиняли відкритого і таємного наступу на православ'я. Ведучи цілеспрямовану ідеологічну підготовку, єзуїт Петро Скарга опублікував 1577 р. польською мовою трактат «Про єдність церкви божої під одним пастирем і про грецьке від цієї держави відступлення». Як вправний письменник-полеміст і досвідчений єзуїт Петро Скарга хитро виклав програму об'єднання православної церкви з католицькою, намалював привабливу картину життя православного духовенства під опікою Ватікану, облудно обстоюючи «законність» Флорентійської унії і вправно ведучи догматичні суперечки. Але бажаного наслідку трактат Скарги не досяг, навпаки, викликав гострі антикатолицькі відповіді з боку православних.

Однією з перших серед цих відповідей було «Посланіє до латын из их же книг», написане між 1577—1582 рр. Анонімний автор для відповіді вишколеному єзуїтові використав різні компрометуючі факти з творів багатьох істориків католицької церкви, в яких розказано про криваву гризню між ватіканськими достойниками, про жінку-блудницю, котра стала папою, що породило звичай перевіряти стать претендентів на святий престол; про канібальство папи Стефана VII над прахом померлого свого попередника Формози тощо. Українські полемісти підхопили і поширену протестантську тезу про папу-антихриста.

Однак єзуїти не заспокоювалися. В 1582 р. папою Григорієм XII було проведено календарну реформу — юліанський календар замінили новим, григоріанським, а в 1586 р. з приводу цього з'явилася брошура польського єзуїта Бенедикта Гербеста «Висновки віри римської церкви». Відповіддю на нововведення календаря та на брошуру Гербеста був гострий антиватіканський трактат визначного українського культурно-освітнього діяча, ректора Острозької школи Герасима Смотрицького «Ключ царства небесного» (1587). Це перша друкована пам'ятка української полемічної літератури. Складалася вона із присвяти князеві Олександрові Острозькому — сину Костянтина-Василя Острозького, статті «До народов руских короткая а пилная предмовка», трактату «Ключ царства небесного и нашее християнское духовное власти нерешимый узел» та статті «Календар римский новый».

Герасим Смотрицький був світською людиною й тому в богословські тонкощі не вдавався. Звертаючись до молодого князя Острозького та читачів, письменник пристрасно закликав їх давати гідну відсіч писанням і діям ідеологів католицизму, що повели тотальний наступ на людей «руської віри». Гербест був хулителем «народів руських», він зводив наклеп на православну віру, бундючно говорив про «дурну Русь», вихваляв католицизм і Ватікан. Щоб заперечити єзуїту і показати справжню суть католицизму, Герасим Смотрицький вдався до історичних фактів аморальності римського «святого престолу», починаючи від папи Формоза, за «которого стался костел римский, як лице без носа», і до апологета нового календаря папи Григорія XII, тобто на коротку апологетичну історію католицької церкви

Гербеста Смотрицький відповів короткою викривальною історією папства як земного «передпекла», змальовуючи дику сваволю, розбещеність і блудодіяння «самотворных намѣстников божіих» у Римі. «Ключ царства небесного»,— доводить автор,— не в руках розбещених ватіканських блудодійників, а в руках людей «статечної» грецької православної віри.

Гостро засудив Герасим Смотрицький і «календар римский новый», використаний Ватіканом і польським королем для наступу на права і звичаї українського і білоруського православного населення. Як гуманіст і захисник прав свого народу, він у календарній реформі вбачав суспільну і морально-етичну кривду. Реформа вносила великі труднощі в соціальне і економічне життя, згубно впливала на родинні стосунки, ставала виявом національно-релігійного гноблення, чим викликала опір з боку православних, які продовжували відзначати релігійні свята за давнім звичаєм. Про все це і говорить полеміст, підтверджуючи свою позицію конкретними прикладами та фактами, очевидцем яких він був сам.

Недаремно І. Франко помітив у антикатолицькій книжці Герасима Смотрицького новий дух і новий спосіб мислення, бо реформа календаря трактувалася автором не стільки в догматичному плані, скільки у зв'язку з усією складністю тогочасного суспільно-політичного життя України: «...се не сухий теологічний трактат, а жива картина стану української суспільності в другій половині XVI в.» [6]. Вчений водночас високо оцінив «Ключ царства небесного» і як художній твір за влучність виразу, делікатний гумор, нахил до поетичних висловів, не кажучи вже про віршовані рядки в самому тексті твору.

Гострополемічними були також трактати Василя Суразького «О єдиной истинной православной вѣрѣ...» (інші назви — «Книга о єдиной вѣрѣ», «Книжиця в шости відділах...»; Острог, 1588) і Стефана Зизанія «Казанье святого Кирила патріархи ієрусалимского, о антіхристѣ и знаках єго» (виданого одночасно українською книжкою і польською мовами у Вільно 1596 р.), а згодом і «Апокрисис» (1597—1598) Христофора Філалета, твори Івана Вишенського та інших полемістів.

Василь Суразький в суто теологічному трактаті, крім захисту «старого» календаря, обговорював основні пункти догматичної полеміки, зокрема про походження святого духа, про главенство папи римського у християнській релігії, про храми і почитання ікон, про чистилище, про суботні пости й відправлення літургії у великі пости, про опрісноки в євхаристії (причащання) і т. ін. На основі рясних і просторих цитат із Старого і Нового завітів Біблії, творів відомих богословів і, зокрема, писань колишнього афонського ченця, російського письменника Максима Грека полеміст доводить «істинність» православної і «ложність» католицької віри.

Натомість педагог-гуманіст, палкий проповідник православ'я Стефан Зизаній (Тустановський; ? — 1621) для свого «Казання...» використав

---

[6] *Франко І.* Історія української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського // Зібр. творів: У 50 т.— К., 1983.— Т. 40.— С. 224.

передусім проповідь «святого отця» Кирила та антиватіканську книжку «Про папу римського» (1594) кальвініста Зібранда Любберта. У своїх коментарях полеміст твердив, що папа римський має всі ознаки антихриста, що він посланець самого пекла, що католицька церква є диявольським царством нечестивих. Водночас це була і відповідь на книжку уніата Іпатія Потія «Унія...» (Вільно, 1595), який заперечував протестантську тезу про папу-антихриста. Стефан Зизаній навів одинадцять «знаків» про «звірине» число 666, яке нібито було свідченням, що папа — антихрист. Єзуїти та уніати брутально лаяли Стефана Зизанія, називаючи його «старим баламутом», «проклятим єретиком» з руської церкви, а його книжки, яким православні більше вірили, ніж євангелію,— баламутними, «проклятою єрессю». І не лише лаяли, але разом з королем Сигізмундом III жорстоко переслідували його.

Підготовка до об'єднання православної церкви з католицькою закінчилася офіційним утвердженням унії. В 1596 р. за ініціативою папи Климента VIII і підтримкою «єзуїтського короля» Сигізмунда III у Бресті був скликаний собор, на якому кілька українських і білоруських єпископів, зокрема київський митрополит Михайло Рогоза, єпископи володимирський і брестський Іпатій Потій, луцький і острозький Кирило Терлецький, полоцький Григорій-Герман Загоровський, холмський Діонісій Збируйський, пінський і туровський Леон Пелчицький, під наглядом представників римської курії та польського єзуїта Петра Скарги офіційно проголосили Брестську унію. Одночасно в Бресті відбувся православний собор, учасники якого засудили прокатолицьке зборище, піддали анафемі зрадників і закликали все православне населення боротися проти унії, відстоювати свою національно-релігійну незалежність.

Проголошення унії й боротьба навколо неї наприкінці XVI — у першій половині XVII ст. ще більше загострили полемічну літературу антагоністичних таборів. Збереглося близько шістдесяти творів православних та близько вісімдесяти творів уніатських письменників-полемістів, писаних польською та українською мовами. Ця література стала виявом непримиренної ідеологічної боротьби. Своїм політичним і суспільним спрямуванням вона готувала ідейний грунт антифеодальній боротьбі народних мас, зокрема визвольній війні 1648—1654 рр. на чолі з Богданом Хмельницьким, що завершилася історичним актом возз'єднання України з Росією на Переяславській раді.

Для виправдання зради та «узаконення» унії Петро Скарга того ж, 1596 р., видав у Кракові польською мовою брошуру «Synod Brzeski i jego obrona», яку переклав українською мовою і опублікував наступного року у Вільно другий ідеолог унії Іпатій Потій під назвою «Описанье и оборона собору руского берестейского». На проголошення унії та на вихваляння її прокатолицькими авторами православні відповіли кількома полемічними творами, серед яких особливо виділяється «Апокрисис албо отповѣдь на книжкы о соборѣ Берестейском, именем людей старожитной релѣи греческой, через Христофора Филялета врихлѣ дана», опублікована польською (Краків, 1597) і українською (Острог, 1598) мовами.

«Апокрисис» Христофора Філалета — видатне явище української літератури кінця XVI ст. Це великий полемічний твір, що складається з присвяти, передмови та чотирьох частин. Автор розвінчує фальшивість писання Петра Скарги, наводить численні документи, королівські листи й універсали, листування єпископів і митрополитів, цитати з творів своїх попередників. На основі фактичного матеріалу у першій частині твору він доводить протизаконність таємних і відкритих дій єпископів-зрадників. Другу частину повністю присвячено Брестському православному собору, який засудив зрадників, відхилив унію та позбавив єпископських прав усіх перебіжчиків. Третя частина викриває агресивний гегемонізм Ватікану. Автор висміює римських пап, показує їхню розбещеність, грошо- і славолюбство, моральну і політичну тиранію — «чужоложство, вшетеченство, нечистотность, трутизны, непріязны, свары, заздрости, гнѣвы, споры, мужобойства». Далі він пише, що в апостольській столиці владарює симонія, там все продається і купується — від дрібних церковних посад до кардинальських мантій, а самі папи «одни другых выкликали, звергали, жрали, грызли, до везенья сажали, забивали...». Такі факти з конкретними іменами Христофор Філалет підтверджує виписками з творів самих «писаров римских», тобто правовірних істориків католицизму, чим досягає великого викривально-сатиричного ефекту. В останній частині «Апокрисису» прославляється православна церква та її патріархи.

Розвінчуючи писання П. Скарги, Христофор Філалет водночас показав і зростання антифеодальної та визвольної боротьби народних мас, називаючи козацьких ватажків К. Косинського та С. Наливайка. «Апокрисис» вчинив переполох у таборі уніатів, які скуповували і спалювали книжку. Єпископ-ренегат Іпатій Потій написав відповідь під назвою «Антиризис» (1599), однак його лайки і анафеми на адресу автора не похитнули загальновизнаного авторитету «Апокрисиса», який І. Франко назвав «короною антиуніатської полеміки XVI в.» [7]. Цей високоталановитий полемічно-публіцистичний твір можна віднести до кращих пам'яток світової антиватіканської літератури XVI—XVII ст.; він мав безперечний вплив на всіх наступних українських полемістів.

Талановитими зразками полемічної прози XVI ст. є два «Отписи» Клірика Острозького. Запровадити на Україні унію ні польському урядові, ні Ватікану, ні уніатській верхівці не вдалося. На перешкоді стояли не тільки можновладний князь К. Острозький, постанова Брестського православного собору, гурток вчених і письменників-полемістів Острозької школи, а й реальна сила всенародного опору. У зв'язку із цим родич і колишній прибічник князя, а згодом найзапекліший єпископ-уніат Іпатій Потій звернувся до К. Острозького з кількома напівприватними посланнями, в яких вихваляв католицьку столицю, Брестську унію, всіляко умовляючи його пристати до неї, бо вона є «законним» продовженням Флорентійської унії, і, якщо Острозький це учинить, то й інші підуть за ним. Князь доручив дати відповідь Іпатію Потію одному з діячів Острозького гуртка вчених, що заховався під

[7] Там же.— С. 231.

псевдонімом «Клірик Острозький». У 1598 р. він опублікував в острозькій друкарні послання під назвою «Отпис на лист в бозѣ велебного отца Ипатія...», додавши до нього блискучий памфлет «Історія о Листрикійском, то єсть о разбойническом Ферарском, або Флоренском синоде, вкоротце правдиве списаная». Клірик Острозький схвильовано і майстерно оповідає про ті біди, які принесли народові католицька церква, унія та її апологети. Водночас він подає короткий нарис правдивої історії «розбійницького» Флорентійського собору, постанови якого про унію не були сприйняті православною церквою. Через рік, у 1599 р., Клірик Острозький відповів на «Другій лист...» Іпатія Потія до князя, в якому створив поетичний образ церкви-матері, що оплакує свою вдовину долю та зраду своїх синів-ренегатів.

Католицько-уніатські верховоди намагалися будь-що бодай применшити вплив творів Клірика Острозького. Дразливу відповідь на них написали той же Іпатій Потій, уніатський архімандрит Лев Кревза та інші перекинчики. Тим часом згадану «Историю...» Клірика Острозького вільно переклав і видав за свою російський опальний князь І. А. Хворостинін під назвою «Повѣсть слезная о Листрикійском, сирѣчь Ферарском и Флорентийском разбойническом кровопролитном осмом соборѣ...» (1624—1625).

Вершиною антикатолицької та антиуніатської української полемічної літератури є спадщина видатного письменника, культурного і громадського діяча останньої чверті XVI — початку XVII ст. Івана Вишенського. Письменник сміливо, як ніхто до нього, виступив не лише проти окремих суспільних пороків, не лише проти чужих і «своїх» світських та духовних гнобителів, а й проти всієї державної та політичної системи феодально-кріпосницької Речі Посполитої. У своїх творах він став на захист знедолених і гноблених, відтворив правдиві картини життя й побуту українського народу. Полум'яним словом Іван Вишенський гнівно таврував Ватікан, королівський уряд, єпископів-зрадників, закликав до гуманності, справедливості, згуртованості у боротьбі за релігійні, національні й соціальні права.

Більшу половину свого життя полеміст прожив на Афоні, звідки і посилав на батьківщину пристрасні послання, які стоять на рівні творів діячів-гуманістів Відродження та Реформації — Ульріха Гуттена й Еразма Роттердамського, Яна Гуса і Мартіна Лютера. Іван Вишенський почав писати ще до Брестської унії 1596 р., але особливо розквітнув його талант після її проголошення. Сучасні дослідники творчості полеміста вбачають у ньому ідеолога Реформації в її українському варіанті, хоч письменник і негативно сприймав ренесансну культуру Заходу й античності, бо помилково ототожнював її з єзуїтською схоластикою та загарбницькою експансією латинників.

В «Обличении диявола-миродержца» (1599—1600), скориставшись євангельською легендою про спокушення Христа дияволом, полеміст, з одного боку, створює алегоричний образ «голяка-странника», людини безмежно чесної і самовідданої, а з другого — образ верховоди сил зла, бундючного і можновладного «диявола-світодержця», що уособлює увесь

феодально-кріпосницький устрій Речі Посполитої і католицьку церкву на чолі з найбільшим «дияволом» — папою римським. Написане у формі діалогу «Обличение...» суголосне з іншими його творами, з яких поставали яскраві картини здирства і звірства духовних та світських можновладців.

У спадщині полеміста виділяється послання «Благочестивому государю Василию княжати Острозскому и православным христианом Малой России...» (1598—1599). Полемізуючи з окремими тезами книжки про Брестський собор «рапсака» (глашатая.— *В. М.)* Петра Скарги, якого письменник глумливо називає уніатським «дѣеписом», фарисеєм-єзуїтом, «исусоругателем блюзнячим», Іван Вишенський значну частину послання присвятив викриттю «гласа папѣжского невѣрия» та справляє по ньому, «нагле здохлому», велелюдний похорон, варіюючи народні плачі-голосіння по покійнику. І. Франко слушно вважав, що «голосіння те належить до найкращих витворів нашої старої літератури і є правдивою перлою між творами Вишенського» [8].

Гуманістичні погляди полеміста виразно проявляються у «Писании до всѣх обще, в Лядской земли живущих» (1588), де подано узагальнену картину загнивання феодально-кріпосницького ладу Речі Посполитої — несправедливість, брехливість, кривдність, лицемірство, ненависть, розбещеність не лише польського, а й українського панства, особливо ж уніатського духовенства.

Найдошкульнішим за сатиричною спрямованістю і найдосконалішим з художнього боку антиуніатським твором письменника є «Писание к утекшим от православной вѣры епископам» (1598), в якому підсумовано все сказане в попередній полеміці та на конкретних прикладах показано неймовірно тяжке життя уярмленого народу. Їдка іронія поступово переростає в сатиру, а потім у нещадний сарказм на адресу єпископів, які ціною чорної зради досягли «ласки, дару блаженства и святости» від польської влади і католицького кліру. Починається твір коротким вступом, після чого йде розповідь про нечестиве життя єпископів-ренегатів. Далі дається конкретна дошкульна характеристика кожному з організаторів унії. В другій частині ведеться полеміка з уніатами і католиками. Закінчується послання громовим закликом до боротьби з католицизмом та шляхетською владою, в якому звучить віра у потенціальні сили нескореного народу.

Кілька творів Іван Вишенський присвятив безпосередньо богословсько-догматичній полеміці з представниками католицизму, й насамперед з єзуїтами («Извѣщение краткое о латинской прелести» (1588—1589), «Загадка философам латинским», «Слѣд краткий», «О еретиках» (всі з 1599—1600 рр.), «Краткословны отвѣт» Петру Скарзі (1600—1601), «Зачапка мудрого латинника з глупым русином» (1608—1609), «Позорище мысленное» (1615—1616). Однак і в цих творах богословська полеміка тісно

---

[8] *Франко І.* Іван Вишенський і його твори // Зібр. творів : у 50 т.— К., 1981.— Т. 30.— С. 81.

переплітається із розглядом насущних соціальних питань, з критикою загарбницьких прагнень римсько-католицької церкви. Варті уваги й останні епістолярні твори полеміста «Послання до Домнікії» (1605) і «Послання Іову Княгиницькому» (1610), в яких проглядають автобіографічні моменти.

У своїх творах Іван Вишенський засуджував тогочасну систему навчання, зокрема ті школи й колегіуми, що були під наглядом єзуїтів і які впроваджували схоластичну науку, латинську «сварливую диалектику», препароване ними вчення Арістотеля, Платона та інших античних філософів. Він ратував за народну школу, відкидав середньовічну латинь і відстоював «словенский язык», який вважав «плодоноснѣйшим от всѣх языков». Щоправда, сам він здебільшого звертався до «простого языка» — живої розмовної мови українського трудового народу, сміливо творячи неологізми. Іван Вишенський удавався майже до всіх жанрів полемічної літератури — послання, памфлета, трактату, діалогу й монологу-інвективи, часом поєднуючи їх в одному творі. Особливо органічні для його стилю послання та імітації діалогу за допомогою риторичних запитань й окличних речень.

І. Франко справедливо вважав полеміста першим українським письменником-публіцистом «великого стилю», постаттю незвичайно сильною і оригінальною, яка займає почесне місце в давній українській та світовій літературах. Кращі полемічні традиції Івана Вишенського продовжили його сучасники та наступники в XVII—XVIII ст.

На другу половину й особливо на останню четверть XVI ст. припадають початки української книжної поезії, що нерозривно зв'язана з розвитком шкільної освіти, книгодрукуванням і народною творчістю. В Острозькій, братських і монастирських школах, згодом у Київській та інших колегіях пильну увагу приділяли поетиці та риториці, практичному складанню й декламуванню релігійно-моралізаторських і панегіричних віршів. На той час співіснували дві системи віршування — нерівноскладова і рівноскладова, або силабічна. Теоретичні настанови про правила віршування або «просодіи стихотворные» було вміщено в греко-слов'янській граматиці Арсенія Еласонського (Львів, 1591), граматиках Лаврентія Зизанія (Вільно, 1596) і Мелетія Смотрицького (Єв'є, 1619). Найактивніше культивувалися жанри духовних, панегіричних, геральдичних (гербових), морально-дидактичних та полемічних віршів, а також віршові передмови та післямови до друкованих видань, що було характерним для східнослов'янського передренесансу і раннього бароккo.

Латинською мовою вірші-послання, вірші-медитації, вірші-панегірики писали вже письменники-гуманісти другої половини XV — початку XVI ст. Юрій Дрогобич і Павло Русин. На жаль, ця поетична спадщина довго лишалася поза увагою істориків літератури та перекладачів.

Із найраніших відомих на сьогодні зразків книжного віршування українською мовою слід відзначити вірші Герасима Смотрицького — передмову до читачів і на герб князя Острозького в Острозькій біблії 1581 р. Поетичні твори Герасима Смотрицького на честь Острозьких були певною мірою програмними — вони поклали початок друкованій

геральдичній поезії на Україні та Білорусії. Написано їх нерівноскладовим віршем, слов'янізованою українською мовою. Мали вони виразний публіцистичний характер і розвивали релігійно-моралізаторські та суспільно-політичні теми, пов'язані з тогочасною ідеологічною боротьбою.

Герасим Смотрицький, як й інший острозький поет Даміан (Дем'ян) Наливайко (?—1627), у віршах прославляв давній рід українських магнатів Острозьких і особливо князя Костянтина-Василя за його ратні подвиги, стійкість в обороні православної віри, інші «цноти» і благодійства, передусім заснування знаменитої Острозької школи, згадуваного гуртка при ній, друкарні, видання Біблії, розтлумачували символічні знаки на клейнодах, наприклад:

На кони рыцер з мечем значит мезътство (мужність.— *В. М.*),
а крест, мѣсяц и звѣзды — набоженство (релігійність.— *В. М.*).

Подібними мотивами пройняті і геральдичні епіграми вихованця Острозької школи, білоруса Андрія Римші на честь «ясневельможных панов» Остафея Волковича, Льва Сапєги і Теодора Скумини. Ці твори прославляли не лише «добродѣтелства» вельможних меценатів, їхню статечність «во всяких для отчизны трудех», рицарську мужність, захист ними християнської віри від «поганов», а й приписували їм такі «чесноти», які б автори хотіли бачити в їхній діяльності, закликали їх і далі вірно служити «отчизнє милой», накреслювали ніби програму дій для них і їхніх потомків.

Вірш невідомого автора «Леополіс» прославляв герб міста Львова, яке по всій Європі «російський род знаєт». Подібний вірш уміщено і в анонімній «Просфонимі» — привітанні з нагоди відвідин київським митрополитом Михайлом Рогозою міста Львова в 1591 р. Панегірик цей написано у формі звертань-промов «отроків» і «старійших» Львівської братської школи до митрополита, молитви, «молєнія от нищих» та заклику до «всѣх обще», тому його можна кваліфікувати як перший друкований зразок віршової декламації. У стилі всіх панегіричних віршів наявна біблійна образність, євангельські мотиви, тропи та фігури, запозичені із патріотичної та церковно-історичної літератури, чути відлуння античної історії та літератури, характерне для художнього мислення тих часів.

Окремим аркушем була опублікована в Острозькій друкарні «Хронологія» (1581 р.) Андрія Римші, яка містить дванадцять тринадцятискладових віршів про події церковного календаря, починаючи з вересня місяця. 1575 роком датовано світський вірш Яна Журавницького «Хто йдеш мимо, стань годину...» — побутовий «пашквіль» на дружину його брата Олександра.

Найпомітнішим здобутком тогочасної української поезії є велика за обсягом анонімна поема «Скарга нищих до бога», згодом розписана на окремі вірші у так званому Загоровському збірнику кінця XVI ст., та полемічні вірші Києво-Михайлівського збірника початку XVII ст. Невідомий поет-патріот полемічний вогонь своїх творів здебільшого спрямував проти «єретиків»-реформаторів, зокрема аріан, що посягали на догмати православної церкви, а найбільше — проти єзуїтів, прихильників унії,

римських владик і Ватікану. Вірші Загоровського збірника мають виразні тенденційні назви в дусі полемічної літератури тих часів, які говорять самі за себе: «Об отступных от церкви», «О лжепастырех», «О латынской гордости», «Гордость папѣжская», «Церков западная блудить», «О гонении на святую церков», «На злую єдность» і т. ін.

У віршах збірника змальовано сатиричний образ найголовнішого єретика, «ключара до аду» — папи римського і його резиденція Ватікан, що була не святим місцем, а кублом «блудів». Римські владики — плотоугодники, злі супостати, які гендлюють індульгенціями, дозволяють за гроші блудодіяння і вбивства, переслідують православну церкву, творять зло і насилля. Не менш гнівно засуджуються у віршах уніатські «лжепастирі», підлі зрадники, «бігуни» од православної церкви і Христового вчення. До унії вони пристали не задля віри, а задля слави і прибутків. Звертається автор і до одновірців, аби вони твердо стояли за православ'я і «святую отчизну», остерігаючись всіляких єресей, не продаючи за маєтність свої душі. У Києво-Михайлівському збірнику є чимало різдвяних і великодних віршів, гімнів на честь бога, дидактично-моралізаторських повчань.

Вірші Загоровського збірника завдяки антикатолицькій спрямованості, патріотичній наснаженості, яскравості поетичних образів, ритміко-мелодійній будові, силі щиросердечного переконання набули широкої популярності. Вони переписувалися, редагувалися, іноді перероблялися відповідно до місця і часу їх опрацювання, вводилися до різних збірників, а увесь віршовий комплекс справив великий вплив на пізніших українських, білоруських і російських поетів.

Підсумовуючи, можна твердити, що розвиток української літератури в XIV—XVI ст., попри надзвичайно складні історичні і суспільно-політичні умови, поступово йшов по висхідній лінії в загальному руслі духовної культури народу. Особливо помітним цей розвиток стає в XVI ст. у зв'язку з формуванням української народності як окремої етнічної спільності зі своєю мовою, територією, особливостями економічного і суспільного життя, що супроводжувалося подальшим загостренням соціальних і класових суперечностей, напруженою боротьбою народу проти татарських, турецьких, литовських, польських агресорів та експансії католицької церкви. Важливими стимулами пожвавлення літературного життя на Україні було виникнення Запорізької Січі, міських братств, відкриття братських та інших шкіл, заснування друкарень.

Впродовж XIV—XVI ст. в українській літературі розвиваються і вдосконалюються традиції культури Київської Русі, зазнаючи східнослов'янського впливу з його експресивно-емоційним стилем, зокрема в ораторських, учительних, агіографічних та історико-публіцистичних творах. Водночас українська література зазнає свіжого подиху і тогочасних західноєвропейських ренесансних та реформаторських ідей, які так чи інакше знайшли своє місце в деяких перекладних й оригінальних творах. Посилюється увага до емоційної сфери, до психології людини, її душевного стану, що породжує динамічність описів подій в агіографії та літописанні. Удосконалюється самосвідомість письменників, відходить у минуле імперсональність літератури.

Для східнослов'янського Передвідродження в писемності епоха Київської Русі стала своєрідною «античністю». До власне античної літератури щедро зверталися українські новолатинські письменники, які здобували високу освіту в західноєвропейських університетах. Їхні твори, писані латиною, є унікальним малодослідженим явищем українського письменства кінця XV—XVI ст. Починаючи з другої половини XVI ст., найбільшого розвою досягли полемічна проза і поезія, які дали імпульс для продовження полемічно-публіцистичної прози, шкільного віршування і драматургії в XVII ст.— якісно нового періоду розвитку духовного життя Передвідродження та Відродження, гуманістичних й ренесансних ідей. Україна вступила в своє літературне барокко.

В. Л. Микитась

АПОКРИФИ

ПРО ЛАМЕХА, НАЩАДКА ТРЕТЬОГО СИНА АДАМОВОГО СІФА

І начав Ламех жити, і поя собі дві жени: єдной ім'я її Ада, а второй ім'я її Селла. Той же Ламех бє сліп і лови творя, і з пастирем ходя. І нікогда єму ходящу по пустиням і блатом, і водяще її пастир, і увидє трості і траву колеблющися, і глагола Ламеху: «Вижду, яко не свім, звір єсть ілі птиця». І устрой руку Ламехову на тую траву, і Ламех пусти стрілу. І абіє возопи чоловік і іздише. І пришед Ламех, і не вєдє, што убив звір лі ілі птицю, понеже бє дар єму: не видя, пущав стрілу, по божиїм повеленієм устраяше єму лов. І прідє на місце, ідеже бути стряче, і видє чоловіка лежаща раб єго. І рече Ламех отроку: «Што єсть?» Мняшет, яко звір єсть. Отрок же рече: «Адамль, син Қаїн». Ламех же возстонав і удари отрока, і ту той умре. Хожаше по пустині і не видє, камо іти. І нікоториї обрітше і приведоша єго в дом к женам. Вшед же Ламех в дом і глагола к женам своїм: «Понеже Қаїн убив Авеля, брата своєго, і седмь мщеній пріят Қаїн, аз же што створє успєю, понеже убих мужа в язву мні, а уношу во вред?» І множество словес глаголав, і покаяніє себі нарече. Воїстину, аще чоловік не свідє гріха, согрішив, покається, а потом не творить, благ будет. Також і Ламех, понеже не вєдая согрішив. І сей бисть первий покаянію наставник в роді чоловіческом.

ОПОВІДАННЯ ПРО БУНТ ЛЮЦИПЕРА І АНГЕЛІВ

...Живучи там, оний Денница[1], ангел пресвітлий, світячися у великой славі і повазі, которою то єго бог був украсив. Увидівши оний ангел такую свою красоту і свою зацность і ясность, і свою славу, повагу і гордость, моц і своє старшинство, своїх слуг красних, свою моц і потугу, там ся єще поднесло серце єго у большую пиху і гордость. Сидячи на своєм столці, яко монарха, рек до слуг своїх: «Послухайте ви мене,

що вам реку». Рекли ко нему ангели: «Пане наш, ми естесьмо завше готовиї твой розказ чинити, що ти нам повелиш». Рек їм Денница: «Видите мою ясность, славу і красоту? Претож єще хочу бути у бо́льшой славі. Возьміте столець мой і знесіте єго вишше звізд небесних право на полноч, і поставте єго зо мною на повітряних, і сяду на облаках небесних ко сіверу, і буду подобен небесному, і буду яко бог».

І скоро тоє люципер помислив у своєм пишном серцу, зараз ся став от бога з високості голос: «О злий і лукавий слуго наш, гордий, пишний і невдячний ласки моєї! Се так ти служиш правдиве? На що ся важиш, чого не можеш доступити? Чи не досить ті було од мене твоєї слави і поваги, красоти і розкоші? Але тепер за свою гордость і пиху і тоє утратив-есь. Був її пресвітлим і прекрасним денницею, а тепер став-єсь темним, страшним демоном, то єсть шатаном пекельним, проклятим бісом і шпетним, темним дияволом. А слуги твої, которие були ангели світлії, тепер нехай станудь шатанами крилатими, хованцями і дияволами, чортами проклятими! І ти сам будь чорен, як головня, страшен і поган!» А тоє рекши, пан бог небесний затряс небом і ударив громом великим. І так полетів люципер із неба зо всім полком своїм во преісподнюю. І тоті дияволи летіли так густо, як дождь 40 дний і 40 ночій, бо той полк був бо́льший над ушиткі полки.

І тоє нам потреба знати, мої наймильшії християне, іж то не вшиткі тоті проклятії ангели упали у преісподнюю сторону, але ся о том ваша милость послухайте, где которих ся зостали. Єдні передниї полетіли із своїм пишним паном скрозь землю до преісподнеї у пекло і там будуть сидіти навіки, яко то вигнанці і проступці божиї, бо они юж утратили ласку божую на віки вічнії. Бо пиха наробила їм лиха, і тоті суть лютійшиє дияволи, которие то под землею, аби то люде не виділи їх лиця. Другіє зась, середнії, упали на землю. Тоті ся часом являють людям і розмаїто, і пакості людям чинять, і приводять людей до розмаїтих гріхов і покус, інших приводять і скушають на гріх, иншиї людьми обладають і в них ся уселяють, і гонять їх і, рощибаючи, мордують; уходять і у звіри, і в потята, і во пси, і в свині, і во скоти і пакості чинять.

Потреба нам і тоє знати, где який той дух злий на якому місці на землі упав, і коли ся трафить якому чоловіку на том місці уснути, там на него злий дух наїдет. Альбо коли там, на том місці, учинить дом альбо гумно, або кошари, або огород, або сад, або якоє подвор'я, то юж там не будет щастя і добра тому чоловікові. Навіть хочай би на том місці і церков стала або монастир, або город, то они пакості чинять, бо то їх місце навіки.

А іншиї позастрявали на повітрі, на облаках, у хмарах ся носять, позастромліовалися которие ногама, которие крилома, которие руками, которие боком, которие стрімголов. Бо тиє повішалися самі без божий розказ до страшного суда божого. І тоті дияволи пакості чинять людям бурею, тучею поганою, градом, вихром, і тиє ся називають люнатики. І то єсть люнатик, который місячник, который ходить місяць женою і другий місяць мущиною. А хто ся под тоту планиту уродить, єсли хлопець і коли виростет, то буде той чоловік люнатик, а коли будет дівка, то люнатичка. Бо в таком диявол смертельний жити будет і мордовати і до єго смерті ізлічитися не может. І то єсть лютиї шатани, люнатиці, і тоті ся і тепер дияволи уривають із повітря небесного, а урвавшися, летять через оболок або огнем, або іскрами, або звіздою, і тоті то падають дияволи на землю.

Єще нам потреба і тоє знати о тих то злих духах, которие ся уривають звізди і летять на землю звіздою. Тепер ся послухай пильно і бери собі каждий на розум. Суть межи нами такіє люде: коли увидить, що звізда з неба на землю летить, і они говорять, іж то ся звізда урвала. Але то єсть байка простацкая, бо то знай добре, чоловіче мізерний: коли би єдна звізда із неба на землю упала, то би увесь світ сей видимий загубила. Але то звізда не может от своєго теченія переступити, где бог єї поставив до страшного суда божого. Але то знай каждий і научися днесь з того казання о святой високоумной богословії: а то ся тоті дияволи і рвуть, і рватися будуть до страшного суду божого, і показується звіздою, может бо ся диявол перетворити, як сам схочет. Єсли схочет, то ся учинить звіздою, учиниться огнем і птахом, і звіром або скотиною, або чоловіком і дитиною, і навіть ангелом, як то о том познаваємо з розних письм і на розних місцях. Бо і дияволи не мають на собі тіла ані костей, ані крові, але тілько дух, і називаються духове злиї, ангелове лукавиї, звізди перелестниї, мрачниї. Але нас, братіє, письмо святоє учить: коли ти, чоловіче вірний, увидиш звізду, летячую альбо іскри по воздуху, а ти ся, у той час ставши, перекрести і плюй на мару, бо то єсть змій, і тогди он пропадет і щезнет. І где той літавець упадет, то там місце злоє, плюгавоє і нещасливоє чоловіком і скотом. І так то, братіє, бог іскарав ангела пишного, як о том написав цар Давид: «Сего ізгонях гордим оком і неситим серцем». Гордоє око єсть сонце, а неситоє серце земля.

І скрозь землю летів Сатанаїл, до преісподнєй, за свою гордость і пиху став дияволом і слуги єго. Прошу вас, братіє, претож стерезімеся і ми тої то проклятої пихи і гордості, аби то нас не завела до пекельної сторони. Бо там сторона злая,

темная, мрачная, смутная, страшная, горкая, плачливая і всякой муки полная єсть. А в той стороні панует злий цар Сатана, а слуги его і урядники немилостивиї дияволи, лютиї драпіжниці, а люде там живуть поганиї і грішниї. Ніт там світа, ніт там покоя, ніт там радості...

ОПОВІДАННЯ ПРО СОЛОМОНА

ПОВІСТЬ О КІТОВРАСЄ

Тогда же убо бисть потреба Соломону [1] просити о Кітоврасє [2], і осочиша же, где живет в пустині дальней. І по мудрості своеї замислі Соломон сковати уже железно і гривну железну, написа же на неї в ім'я божиє зароченіє. І посла же боярина своего лутшаго з отроки, і указаше вести вино і мед, і руна овчая з собою взяша. Прідоша же к місту его: оли 3 кладезі, а его ність ту. І по указанію Соломоню і вилляша 3 кладезі, і заткоша жерела їх руни овчими, і налляша два кладезі вина, а третій — меду, самі же схранишася на страні, ведяху-бо, оже прийти єму води пити к кладезєм. Прідє, перехотів води пити і приник, і видє вино, і отвіщав рече: «Всяк п'я вино, не умудреет». Якоже перехотє води і рече: «Ти єси вино, веселяще серце чоловіком». І випи вся три кладезі. Он же, боярин, пришед, обстегну о шиї его уже железно і прив'яза, і твердо. І очютився хотє із'ятися. І рече єму боярин Соломонов: «І ім'я господнє із запрещеніем на тобі». Он же, видів на собі ім'я господнє, поїде кротко.

Нрав же его бяше таков: не хожаше путем кривим, но правим. І в Ієрусалим пришедше, требляхуть пред ним путь і рушахуть полати, не ходи-бо криво. І прідоша ко вдовицині храмині, і возпи, глаголящи, молящися Кітоврасу: «Вдовица єсмь убога!»

І он же ся огну около угла, і не соступася з путі, і зломи сі ребро, і рече: «Мягко слово кость ломить, а жестоко слово гнів воздвизает».

Ведом же сквозє торг і слиша мужа, рекуща: «Ність лі червия на 7 літ?» І розсміяся Кітоврас. І видє другого мужа, ворожаща, і посміяся. І видє свадьбу іграющю, і всплакася. І видє мужа, блудяща кроме путі, і наведе його на путь. І приведоша його в дом царев. 1-го дні не ведоша его к Соломону. І рече Кітоврас. «Чему мя не зовет Соломон-цар?» І реша єму: «Перепився єсть вечер». Взять же Кітоврас камень і положи на камені. І поведоша Соломону створеніє Кітоврасє. І рече цар: «Велить ми пити питьє на питьє».

Другий же день не зва его цар к собі. І рече: «Чему не ведете мя к царю і почто не вижу лиця его?» І реша:

«Поболяєт цар, ім же вчера много їл». І снят же Кітоврас камень з камені. В 3-й же день реша: «Зовет тя цар». Он же, умеря прути 4-реї лакоть, і вшед пред царя, поклонися і поверже прути пред царем молча. Цар же мудростю своєю протолкова прути боярам своїм: «Область ті дав бог вселенную і не наситився єси, і їл єси і мене». І рече єму Соломон: «Не на потребу тя приведох собі, но на упрос очертанію святая святих приведох тя по повеленію господню, яко не повелено мі єсть тесати железом».

І рече Кітоврас: «Єсть ногот птиць мал в ім'я шамир, хранить же кокоть детки в гнізді своєм на горі камене в пустині дальней». Соломон же посла боярина своєго з отроки своїми по наказанію Кітоврасову к гнізду. Кітоврас же вдасть стекло білоє, указа же єму схранитися от гнізда: «Яко вилетить кокоть, замази стеклом сим гніздо». Боярин же возстав і іде к гнізду: оже куренці малі, кокоть же бє летів по кормлю. І замаза стеклом гніздо. Мало же постояша і кокоть прилетів і хотє влізти в гніздо, куренці же пискаху сквозє стекло, а он к ним, і не уме што сотворити. Сохранив і бо бяше не на коєм місте, і принесе і к гнізду, і положи на стеклі, хотя розсадити. Они же кликнуша, і пусти ногот, і взем боярин принесе к Соломону.

Бисть же Соломон вопрошая Кітовраса, почто ся єсть розсміяв мужу прошающю на 7 літ черви́ї. І рече Кітоврас: «Видех на нем, яко не будет по 7 дней жив». І рече Соломон: «Почто розсміявся єси мужу ворожащю?» І рече Кітоврас: «Он поведаше людям скровенная, а сам не ведаше крова под собою із златом». І рече цар: «Ізпитайте!» І ізпиташе та і бисть: тако. І рече цар: «Пошто ся єси розплакав, видєв свадьбу?» Он же рече: «Сожалі мі ся, яко оженивийся не будет жив по 30 дній». І іспита же цар, і бисть тако. «Пошто мужа п'яна возведе на путь?» І отвещав Кітоврас рече: «Слишах глас з небесі, яко верен єсть муж, тот і достоїть послужити єму».

Бисть у Соломона Кітоврас до свершенія святая святих. І бисть єгда нача молвити Соломон Кітоврасу: «Нині видіх, яко сила ваша аки чоловіка, і ність сила ваша болє нашея сили, яко аз ях тя». І рече єму Кітоврас: «Царю, аще хочеши видіти силу мою, да зніми з мене уже се і дай же мі жюковину свою з руки, да видіши силу мою». Соломон же зня з него уже железноє і дасть єму жюковину свою. Он же пожре ю, і простер крило своє, і удари Соломона, і заверже її на конець земля обетованная. Уведаша же мудреці єго, книжниці, взискаша Соломона. Всегда же обхожаше страх Кітоврас в нощі. Он же створи собі одр і повелє стояти 60 отрок з мечі около; по чину же тому молвиться: одр Соломон, 60 отрок храбрих от ізраїльтян от страни нощния.

СУДОВЕ СОЛОМОНІ

В дні Соломоні бисть муж, імея 3 сини. Умирая же муж, он призва сини своя і рече їм: «Імія кров в землі, в том місті,— рік,— 3 спуди стоящє друг на друзі горі, а по смерті моєї возьми старей верхнєє, а середній среднєє, а последній меншеє». По умертвії отца їх откриша синове єго крови пред людьми. І бисть верхнєє повно злата, а среднєє то повно костій, а ісподнєє то меншему. І бисть у них пря і бої, і поідоша к Соломону. Правосудья Соломон розсуди їм: «Оже, что златом, то старейшему, а іже, что скотом, то среднему, по розуму кості, а іже, что виногради і нивами, і житом, то меншему. Отець ваш бисть муж мудр, а розрядив ви за живота».

Соломон премудрий хотя іспитати жонки, і призва боярина своєго, ім'я єму син Декиров. «Мил мі єси вельми і єще возлюблю тя паче, аще сотвориши волю мою. Убий жену свою і дам за тя дщерь свою лутшую». Тоже молви єму не по колько дній, і не хотяше сего сотворити Декир. І паки рече: «Сотворю волю твою, царю». Цар же рече, дасть єму меч свой, рек єму: «Єгда уснет жена твоя, отсечи главу єй, да не обласкает тебе язиком своїм». Шед же он, обрете жену свою спящю і по сторонє єя двоє діток. Он же, видів діти своя спяща, і рече на серці своєм: «Како ударю в подружіє мечем і розквелю діти мої?» Цар же возва і паки к собі: «Створив єси волю мою, єже ти біх рекл уне жени?» Рече же: «Не могох, господин мой царю, сотворити». Посла же єго цар в ін град і призва жену єго к собі і рече єй: «Сотвори волю мою, юже ті реку. Оже мі сотвориши, юже ті повелю, поставлю тя царицею. Заколи мужа своєго спяща на постелі, а се ті меч». Отвіщавши, жена рече: «Рада, царю, како веліши». Розумів мудростю своєю мужа єя, яко не хощет убити жени своєя, дасть єму меч остр; і розумів єго жену, яко хощет убити мужа своєго, і дасть єй меч пруденъ, яко зрящи остр єсть: «Мечем сим убий мужа своєго на постелі лежаща». І пришедшу же мужу єя і легшу єму спать, она же положи меч на грудях мужа своєго і потре по горлу мужу своєму, мняши, яко остр єсть, яко заколет її. Он же ся восхопив борзе мня, яко вразі нікоториї. Видів, яко жена єго держить меч, і рече єй: «Пошто єси, подружиє моє, подума убити мя?» Отвіща жена мужові своєму, рече: «Язик чоловіч обласка мя убити тя». Он же, хотя созвати люди, і розуміє, яко научєніє Соломоне єсть. Соломон же, слишав, написа в соборник стих сей, рече: «Чоловіка обрітох в тисящах, жени же в всем мирі не обрітох».

В дні Соломоні бисть муж багат, не імеяше дітей. Убившу половину дній своїх і постави паробка в сина місто і,

воскрути з добитком, посла її з Вавілона в куплю. Он же продав і іде в Ієрусалим, і оживися ту, і бисть ту в боярех у Соломона, всідающих на трапезі на обіді. У господина же єго родися син дома. І бисть отрок 15 літ, і преставися отець єго. І рече єму мати єго: «Чадо, слишах о холопе отца твоєго, оживився єсть в Ієрусалимі, і іди, і взищи єго». І пріде в Ієрусалим, і вопроша о імені мужа, холопа оного, а бяшет нарочит вельми. І повідаше, яко на обіді у Соломона. І вніде отрок в палату цареву і рече: «Кто єсть онший боярин?» Отвіща он і рече: «Аз єсмь». І приступи же он отрок і удари і по лицю, і рече: «Холоп еси мой, не боярин сидя, но пойди работай мні, вдай же добиток». І розгнівася цар і бисть жаль. Отвіща отрок к Соломону і рече: «Аще не будет, царю, се холоп отца моєго і мой, да за ударенiє руку мою вдасть мі ся мечем потяти». Отвіща ударений: «Аз єсмь господичиць, а се паробок отца моєго і мой, а імам послухи в Вавілоні». І рече цар: «Не імам послухам яти віри, да пошлю посол свой в Вавілон, тамо да возьмет кость плечную от гроба отца єго, і та мі повість, коє єсть син єго, коє лі паробок, а ви стойте зде!» Посла же цар посол свой вірний і принесе плечную кость. По премудрості своєї рече цар і повелє кость ізмити чисто, посади же боярина своєго пред собою і всі мудреці і бояри, і книжниці. Глаголаху умеющему кров пущати: «Пусти кров боярину сему!» І сотвори єму тако. І повелє цар кость вложити в теплую кров, розрішенiє речі поведая бояром своїм, рече: «Аще будет син єго, прильнет кров єго кості отні; аще лі не прильнет, то раб». І виняше кость із крові, оже кость біла якоже і була і первоє. Повелє же цар кров пустити отрочати в ін сосуд, і змивше кость, вложиша в кров отрочати, і наяся кость крові. І рече цар бояром своїм: «Видіте своїма очима, яко ведома вам гадка сі: се єсть син, сей наш боярин — раб єго».

В дні Соломона придоста дві жени блудниці к Соломону, і рече жена первая: «В мні єсть, господинє царю; аз і сі подруга моя живяхова вкупі, і породили собі детці ми самі межи собою, і не бє нікто же в дому нашем з нами. Умре же син жени тої в нощь сію, яко лежа на нем. І вставши же полунощі взять отроча моє от руки моеї і успи на лоні своєм, отроча же умершеє своє у мене положи. І востах заутра надоїти отрочати, і обрітох її мертв. І се ність син мой, єго же єсмь родила, но, рече, син подруги моеї єсть, а се мой син жив єсть». І предстася пред царем, а та рече: «Мой син жив, а твой мертв єсть». І рече цар: «Пресечіте детище сіє напол і дадіте пол сей і другой пол». Отвеща жена єдна, єя же син жив єсть, і рече: «Понеже смятеся утроба моя в мні, буди біда моя, господинє! Той дайте отроча се, а не смертю уморите

его!» А сі рече: «Да не будет его ні мні, ні тобі, но пресечіте її!» І отвіщав цар і рече: «Дайте отроча рекшей: «Не сечіте его», то бо есть мати его». Слишавше се весь Ізраїль сей суд, іже судить цар, і убояшася от лиця царева і розуміша, яко смисл божий есть в нем творити суд і оправданія, і еже от бога ему премудрость дана.

ХОЖДЕНІЕ БОГОРОДИЦІ ПО МУКАМ

О МУКАХ ПЕКЕЛЬНИХ ПОВІСТЬ АЛЬБО ІСТОРІЯ О ЛЮДЕХ ГРІШНИХ, КОТОРІЕ В ТИХ МУКАХ ЗОСТАЮТЬ

1. Единого часу молилася пречистая богородиця сину своему і богу нашему, просячи: «Господи боже мой, зошли до мене святого архангела Михаїла, аби мені отворив пекло і показав всі муки преісподніе, в которих людіе за гріхи мучаться». Тогда снійде архістратиг Михаїл і з ним множество ангелов і поклонилися всі до землі пресвятой богородиці. І рече Михаїл: «Радуйся, благодатная богородице, отчее сіяніе рождеши всей вселенній святого духа ісполненна благодатію свишше».

Рече пресвятая богородиця: «Радуйся, архангеле Михаїле, воеводо і начальниче всіх превишших сил пресвятого божія престола невидимого отца», і паки похвалила всі святії.

2. Потом Михаїлу рече: «Рци мі, святий архангеле Михаїле, все, що есть на небесі і на землі, і во преісподніх землі». І рече Михаїл: «Что мні розказав, о благодатная, син твой господь, тое тобі повім». Рече пресвятая богородиця: «Нині покажи всі муки пекельніе, где мучаться душі грішних».

3. Тогда Михаїл казав отворитися пеклу, а гди отворилося пекло, виділа пресвятая богородиця множество мужей і жен, а они плачуть і кричать веліїм гласом. Рече пресвятая богородиця до Михаїла: «Что сії душі согрішили?» І рече Михаїл святий: «Тії то суть, іж не вірили в твоего сина і святого духа і не визнавали пресвятої богородиці і тройці святої, і для того так мучаться».

4. Увиділа богородиця на інном місці тьму великую зіло, рече до Михаїла: «Кто в той тьмі сидить?»

Рече Михаїл: «Много в ней есть душ».

Рече пресвятая богородиця: «Нехай тьма сія подойметься, штоби я обачила тії душі».

Рекл Михаїл і ангели: «Заказ маемо великий, аби тії душі нікогда світу не виділи, дондеже возсіяет син твой благословенний». І фрасовалася пресвятая богородиця, воздхнула,

і возріла на небо, і рекла: «Во ім'я отца і сина і святого духа, амінь. Нехай обачу муку сію». І заразом поднялася тьма над мучащими к горі, і узріла пресвятая богородиця там многих мужей і жон, і от них ісходить великий крик і плач. Видівши тоє, пресвятая блгородиця заплакала.

І рече Михаїл: «Чему, окаяннії, не глаголете до пресвятої богородиці?» І рекли грішнії мучащиїся: «Як глаголаніє наше приняла єси, богородице? Ми світу нігди не виділи і муки великії терпимо. Син твой благословенний зойшов з неба на землю і не йшов к нам; ні Іоанн Креститель, ні Авраам, ні апостол Павел, но ти, пресвятая богородице, скорая заступнице, молящихся за християни».

Рече пресвятая богородиця до Михаїла: «Што сії душі согрішили?» І рече Михаїл святий: «Тії то суть невірнії поганці, некрещенії, котриї не признавали сина твоєго і тебе, пресвятая богородице, не ісповідали, же з тебе Христос господь вийшов, і за тоє тії душі муки терплять». Рече пресвятая богородиця: «Для чого так, окаяннії, прельстилися? Не слишали єсьте, же вся племена ім'я моє славлять?» І покри їх оная темность.

5. І рече Михаїл: «Гряди, пресвятая богородице, где течет ріка огненая».

Прийшла пресвятая богородиця до огнистої ріки і обачила в той ріці множество мужей і жен, єдині по пояс стоять в огні, другії — по перси, а иниї — до шиї і до верху. Рече пресвятая богородиця: «Што сії душі согрішили, що по пояс стоять в огні?» Рече Михаїл святий: «Госпоже, тії суть душі, іж отчую і матерськую клятву преступають, за тоє так мучаться». Рече пресвятая богородиця: «А сії што согрішили, що до персій стоять в огні?» І рече Михаїл: «Тії суть, що кумом доганяли, сварилися з ними, отца і матір розгнівали, во прелюбодійстві осквернилися, і за тоє так мучаться». Рече пресвятая богородиця: «А сії што согрішили, котриї до шиї стоять во огні?» Рече Михаїл: «Тії то суть, іж чужоє добро шарповали, котриї і пили, і грабили, і розбивали, і невинного до утрати приводили, і за тоє так мучаться».

Рече пресвятая богородиця: «А тії, котриї стоять до верху во огні, что согрішили?»

Рече святий Михаїл: «Тії то суть душі, іж діти свої породивши, отдавали псом і свиніям поїдати, і за тоє так мучаться». А другіє, що стоять, кресту святому безпрестанне кланялися, а потом єго зреклися і приступили до болвана. Также і третії присязці, ябедниці, кривосудці, потварці, і за тоє так мучаться».

6. Виділа пресвятая богородиця людії стремглав висять, вельми кричать, і звіри дивнії їдять їх. Рече пресвятая

богородиця до Михаїла: «Што сії душі согрішили?» І рече Михаїл: «Тії то суть, коториї слухають под чужими домами і зводять сосіда із сосідом, обмовляють злими словами, і за тоє так мучаться».

7. Потом приступили ангели і повели пресвятую богородицю ко западу і там указали облак великий огнений і посреді пламень огнистий, а в нем лежать множество людей і горять зіло. Виділа тоє пресвятая богородиця, воздхнула і рече до Михаїла: «Что сії согрішили душі?» І рече Михаїл: «Тії то суть оспалії, лінивії встати до церкви на молитви і на празники урочистиє, яко то на воскресеніє Христово, і на рождество Христово, і на крещеніє, яко мертвії лежали, а до церкви вставати не хотіли, і за тоє так мучаться».

Рече пресвятая богородиця: «А когди, коли хто хорий не может встати?» Рече Михаїл: «Єсли би дом горів, а он не могл вилізти, аж би згорів, тому отпущений той гріх будет».

8. Виділа пресвятая богородиця струї огнениї, а на них сидять множество людей. Рече пресвятая богородиця до Михаїла: «Што сії душі согрішили?»

Рече Михаїл: «Тії то суть, іж не вставали противку священиков, когда он іде з тілом Христовим сакраментовати хорого; также, когда іде літургію отправовати святую, а они пошанованія єму пристойного не давали, і за то так мучаться».

9. Виділа пресвятая богородиця дерева много, на тих деревах висять ланцюгов много желізних, а тими ланцюгами множество людей за язики побрано. Видівши тих людей муку, рече пресвятая богородиця до Михаїла: «Што сії душі согрішили?»

Рече Михаїл: «Тії то суть, коториї дармо кому кленуть, ненавидять, хульниці, клеветниці, кривоприсязці і лихварі, що лихву брали, за тоє так мучаться і за язики висять, бо через язики все злоє от чоловіка походить перед людьми і перед панами, неслушноє вдаяніє, що і смерть часом страждет».

10. На іном місці виділа пресвятая богородиця людей, а они висять за руки і за ноги, а от них течет кров, із уст їх виходить пламень, аж не могут одотхнути. Тоє видівши, пресвятая богородиця вжалілася і рече: «Господи, помилуй їх!» І рече: «Што сії согрішили?»

Рече Михаїл: «Тії то суть душі, же церкви божия за свідетельством своїм держать, а волі божей не сотворяють, церковноє добро на свої пожитки обертають, їдять і пиють, мовячи: «Работаем о церкві і живими будем». І за тоє так мучаться».

11. І рече Михаїл: «Пойди, пресвятая богородице, покажу ті, где мучаться попи».

І виділа пресвятая богородиця попи, а они висять за ноги, а огонь от глави аж до ніг палить їх. Рече пресвятая богородиця: «Што души сії согрішили?»

Рече Михаїл: «Тії то суть попи, бо когда службу божию служать, тогда всі сили небесния устрашаються, і земля трясеться, а они не бояться і не страшаться, і за тоє так мучаться».

12. Виділа пресвятая богородиця чоловіки, а в них звіри троєглавніє їдять до очей, а другіє і третіє до уст і гризуть їх немилостиве. Рече пресвятая богородиця: «Што сії согрішили, же не ждуть ізбавитися от звірей тих?» І рече Михаїл: «Тії то суть дяки, що, читаючи, лжуть і несправедливе читають, як єсть написано, і за тоє так мучаться». Также і иниє чоловєці висять, і звіри троєглавніє їдять їх.

Рече пресвятая богородиця: «Што сії согрішили души?»

Рече Михаїл: «То єсть [черниці, котриї закону божого учать, а самі зле чинять, і за тоє так мучаться»].

13. Рече Михаїл: «Пойди, пресвятая богородице, огляди, ґде мучаться патріярси, єпископи і всі духовнії».

І прийшла пресвятая богородиця на оноє місто, видить множество лежащих народу во огні горять і черви неусипающиї їдять їх. Рече пресвятая богородиця: «Што сії согрішили души?» Рече Михаїл: «Тії то суть души патріархове, єпископи, ігуменове і вся старшина, котриї оболокшеся во святительський чин, а волі божой не творили, і за тоє так мучаться».

14. Виділа пресвятая богородиця жони, а они висять за ноги, а пламень великий палить їх, огонь аж до глави, і звіри торгають і їдять їх, і они кричаще: «Змилуйся над нами, господи боже, бо тяжко страждаем во пламені сем». Рече пресвятая богородиця: «Што сії согрішили души?» Рече Михаїл: «Тії то суть попаді, котриї по смерті мужей своїх блуд творять, і за тоє так мучаться».

15. Виділа пресвятая богородиця иниє жони, висящії во огні, і звіріє їдять їх. Рече пресвятая богородиця: «Што сії согрішили души?» Рече Михаїл: «Тії то суть черниці, котриї постригалися во іночеський образ і в нем осквернилися блудодіянія, і за тоє так мучаться».

16. Там же і на іншом місці виділа пресвятая богородиця озеро огнистоє, великоє, а в нем множество народу, а они плачуть і кричать. Тоє видівши, пресвятая богородиця рече Михаїлу: «Што сії сотворили души?»

Рече Михаїл: «Тії то суть царі, королі, князі, потентатове, гетьманове і всі преложоніє, котриї не чинили волі божой і над убогими не мали змилованія, през тоє так мучаться».

17. Рече Михаїл: «Пойди, пресвятая богородице, і покажу ті, где мучаться всі християне». Прийдеть пресвятая богоро-

диця і виділа ріку огнистую, текущую, а в ній множество мужей і жон плачуть і кричать вельми. Тих видівши, святая богородиця рече до Михаїла: «Што сії согрішили души?»

Рече Михаїл: «Тії то суть п'яниці, лихварі, сребролюбці, которії несправедливе добро чужоє поживали і которії справедливе не постили во вся пости, і розлучали мужа із жоною, а в том не каявшися, і не покутовали; за тоє вмерли, і за тоє так мучаться».

Тоє слишавши, пресвятая богородиця рече: «О горе вам, грішниці! Чему-сьте ся не каяли на землі і не покутовали за гріхи свої, то бисьте не були тут мучені».

18. По тим пойде далій пресвятая богородиця і там узріла ріку огненную, клекотущую, страшную, а она пожираєт всі грішнії в себе, же не могут промовити: «Судіє справедливий, помилуй нас!», а їх їдять черви неусипающиї і звіри ненаситнії. Видівши тії пресвятую богородицю, крикнули до неї гласом великим: «Радуйся, пресвятая діво, світе незаходимий! Радуйся, архістратиже Михаїле божий і небеснії сили, також і всі святиї божиї, молітеся непрестанно за ввесь мир християнський, которії навіжати пришли нас, грішних, а нині през тебе, пресвятая богородице, видимо світ незаходимий».

Видівши тоє, пресвятая діва рече до Михаїла: «Што сії согрішили?» Рече Михаїл: «Тії то суть християне, которії на крещенії обіщалися істині богу, а потом диявольськиє діла чинили і крещеніє погубили, не кохаючи заповідей церковних і поученія, і за тоє так мучаться».

19. Рече пресвятая богородиця: «Подвигни чини, святий архангеле Михаїле, і всі святиї ангели, аби молилися за грішники сії». Тогда всі ангели мовили: «Господи, змилуйся над грішними сими!» Рече Михаїл: «Великий єсть бог наш на небесі і на землі, і велико ім'я єго, услишит нас». Рече пресвятая богородиця ко Михаїлу: «Нехай мя поставять ангели пред господом богом».

20. І взяли ангели пресвятую богородицю і поставили у престола божия. Она же, ставши, воздхнула і, зняв руки свої пречистиї, воздівши ко престолу божию, рече: «Помилуй, господи, християне сії, бо виділа їх в муках великих, же не могуть утерпіти».

Рече к ней господь: «Яко ж їх помиловати маю, они братій моїх убогих не миловали. Ність там чоловіка, штоби імені моєго призивали, і так самі в муку отдалися. А я хощу платити ведлуг заслуги їх». Услишавши тоє, пресвятая богородиця рече ко Михаїлу святому: «Непрестанне молися, небесний воєводо, ко господу богу, аж змилується над грішними сими».

Тогда Михаїл пад на землю і всі ангели з ним. Видів господь бог моленіє їх і, умилосердися о оних грішних, рече Михаїлу: «Іди і яви лице своє, і мов їм: «Нині змилосердися бог всемогущий і за молитвами пресвятой богородиці, і безплотних сил, і всіх святих божиїх, же умолили за вас отца небесного, для того вам дает мучащимся покой во дні і в нощі, радость і веселіє [от воскресенія моего до сошествія святаго духа]». Услишавши тоє, пресвятая богородиця і всі ангели рекли великим гласом: «Слава милосердію твоєму, владико! Слава царствію твоєму! Слава милосердію твоєму, боже отче! Слава благодаті твоїй со безначальним ми отцем і со пресвятим духом, нині і прісно і во віки віков!» Амінь.

АГІОГРАФІЯ

ЖИТІЄ
СВЯТОГО АНТОНІЯ ПУСТИННОЖИТЕЛЯ

Святий Антоній пустинножитель рожден в Єгипті, воспитан в наученії Христові от чесних і добродітельних родитель, от юності явися добродітелен. Єгда же осироті по смерті родитель своїх, вкупі з сестрою малу, в пеленах суще, робота опасно в дому своєм, яко чоловік домовит, споминающе, яко з апостоли прежде бившая християне ціну пред ноги апостольсти ношаяха. Се помишляюще себі, прійде в церков і услиша евангелію, чтуща о багатом юноші: «Аще хощеши совершен бути, іди продай именіє своє, і роздай нищим, і гряди вслід мене, і іметі будеши сокровище на небесєх».

Слишав же словеса сія, пріят їх в серці своєм яко от самого господа, і іде в дом свой. Сестру свою обдаривши і ближнім своїм отдаде, именіє же своє нищим розточи, нача іскушати пустинно житіє, на місто нікоє тайно приходяще ко нікоєму старцу, іже показа єму путь своїм добродітельним житієм; і часто в него пребиваюче, постом і молитвами, і бденієм жертви богу творяше. І де же слиша Якова, добродітельна старца, тамо к нему біжа, яко пчела мед добродітелі от различних і когождо цвіта ізбираюче. В велико ученіє і книг прочитаніє не вдавашеся, токмо яже от писанія слиша, сіє в мислі, яко на камені начертанних, сохрани, абіє ісполнити тщашеся. Книги своя називаша весь мир, і на коєждо худо сотворенно, понеже в нем благость і багатство божиє увидіти і почитати кождо возможе. Діюще своїма рукама, їдий хліб і прежде захожденія сонця ніколи не ядаше, хліба і води в міру уживаше, іногди ж даже четвертого дні пища телесния ожидаше, теплим серцем бога возлюби, непрестанно моляшеся.

Єгда же в ученії такови младенець ізучися, вооружи на себе ярость врагов, сиріч духов злих, іже хотіша єго различним лукавством і іскушеніем отдалити. Прежде влагати мислі єго і торгати начаша сим, яже он оставль, сиріч багатства і именія, і осиротінієм сестри малия і благообразієм родитель і славою, пищами различними.

«Што твориши,— рече,— младий і благообразний юноше? Повредив єси своє благоліпіє і благообразтво, жестоко житіє начав єси, тіло твоє сея броня понести не возможе. Обратися і уживай сего, яже ті бог дарова». Он же о словесєх сих яко столп необорим стояше, житієм і страстію Христовою возбраняшеся, обещаньми єго утішаяся і яко щитом вірою святою от стріленія єго защищашеся, сице, яко ніколи же сим уязвити і ослабити єго не возмогоша.

Нача паки іними вещьми іскушати єго. Возложи нань страсті, і телесния похоті, і розтлінія нань мещущи в снах і на яві, яко ніколи же імяше успокоєнія. Тим же постом і образом, і лютих мук чаянієм і істлінієм в прах тіла своєго, кріпко сицевия мислі розгна, і тако з студом враг отиде от него. І на прочая вящше подвизася пости, і в дальнію отиде в пустиню, от нея же хотяше біс силою єго ізгнати; видящи себе посміянна от младенца сего, з великою ратію ведоме в храмину єго udари, яко люто тіло єго побив. І тако полумертв на многі дні лежаше, дондеже той прійде, іже єму пищу приношаше. Мняще єго уже мертва, в вес принесе єго, о погрібанії помишляше.

Антоній же, в нощі в себі був, моляше друга своєго, яко сам ходити лютих ради ран не возможе, да отнесен будет тайно абіє на місто, ідеже взят єго, да не порадується враг, да от міста єму ні єдиним стопнем не отступовати. Сотвори же нань диявол послідній приход, собравши множество другов своїх в образі различних звірей, лвов, медведій, волков, вепров, псов, юнец і прочиїх лютих звірей, і вдари в храмину єго, ю же розоривши, страх творяше єму риканієм гнюсних звірей, влагающе нань различную смерть. Он же болестію телесною об'ят суще, тяжко стенаше і возвестися не возможе, обаче же серцем веліім неустрашенним к раті сей вопіяше:

«Видіх, яко сили не імате, обаче, яко єдин от вас возмогл би мя, яко єдиного от червій пожрети, еще на мя безсловесних і нерозумних звірей посла-сьте; видіх, яко і звірей ухитрисьте. Аще і от бога моєго сила дасться вам, се аз єсмь, погубіте мя, творіте, яже повелено вам есть. Аз вам не ізбігну і вем се, яко нічто же мі возможете сотворити без волі господа моєго. Всує покушаєтеся, знаменіє креста святого і віра в господа нашего Ісуса Христа кріпко забрало противу вам єсть».

По сих яко тьма от сонця і прах от лиця вітру враги іщезоша і погибоша. І абіє світ із небесі облиста єго, і храмина невреждениа бисть. І увиде господа Ісуса Христа, от теплого серця воздихающе, рек: «Где бе, возлюбленний Ісусе, где був єси, почто прежде оставі мя, язв моїх не уврачевав єси?» Услиша глас, глаголющ ко нему: «Зде пребих, Антоній,

подивихся храброству твоєму. Не бойся, помощника мя прісно іміти будеши, і прославлю тя в сем мирі».

Се слиша, Антоній здрав бисть, яко і прежде, укріпися о господі своєм, яко по великой побіді з вящшим дерзновенієм і унованієм в помощи божиї житіє провождающе, яко же і прежде.

Єгда ж, імія 30 і п'ять літ, нача мислити о совершениї пустиножительства, сице в пустиню іде, і де же нікто же єго увисть. Моляше старца, к нему ж прежде хожаше, да з ним в дальнію пустиню ідет, де от очій і виденія чоловіческа укриється і возможе свободні всякія вещі к спасениї прийти і совершенно покаяніє творити. Он же старостію отрекся дружства, не хотяше помощи єму. Антоній же сам в ім'я господнє в дальнію пустиню отиде. На путі враг не перестаяше іскуша єго, блюдо сребрно перед очі єму поверже, яко сребролюбієм от путі сведет єго. Єя же увиді, мислити нача: «Откуду сребро зде? Путі велика ність, токмо птица і звіріє преходять. Аще лі кто вещь сицеву погуби, паки обращшися возмогл би обрісти. Розуміх убо, яко твоє іскушеніє, дияволе; но не іскусиши мя, сребро твоє на пагубу ті будет». Сіє же глаголя, абіє блюдо іщезе.

Тождє паки вторoє сотвори, єгда множество злата обріте, од него ж яко од огня біжаше. Тамо убо в дальній пустині храміну пусту, повну гадов, обрітше, і затворися в ней. Увіща друга себі у полгода хліба і води приносити. Змієве і єхидни уступиша святому, друг же єго в полгода хліб і воду зверху спущаше єму, з ним же ніколи же глаголя.

Живяше тамо літ 20. По многих странах прославися блаженний Антоній, і множество їх добродітельному єго житію последоваті хотяху, яко і двері в храмині єго розрушаху. Явися в мир здрав і благоліпен, нача прочиїх чоловік научати ходити тісними врати к оному тісному і добродітельному житію. І єму господь бог благодать дасть, яко по сем без числа бє учеников єго, яко путем і житію єго наслідоваша, їх же к возгординію мира сего і оставленію іменій, к покаянію і смиренію, і прочиїх совершенних добродітелей християнських поважаше. Брань же їх бяше к духовній злобі, їм же яко стратилат [бяше] святий Антоній, добре уміюще духовния стріли і сіті диявольськия познавати і в них прочиїх остерігати...

Повідаше блаженний Антоній, яко диявол боїться молитви, бденія, постов, смиренія, нищети самовольния, гніву і тщеславія удалятися, конець же всему чистого серця в любві Христовій зіло боїться. Чюда творяше великія, паче же недужним і бісноватим, імяше-бо і духа пророческого, дальнія видяше, яко близь сущі, і прочиїм братіям возвіщающе.

Єресі аріанськия і маніхейськия, і дружества з ними стужащеся, яко з ними ніколи же бесідова, токмо іже к їх возвращенію і пользі служаще. Повідаша, яко бесіда їх пагуба душі єсть...

Времені єднаго, єгда между братією нічто дєлаше, очі свої на небо возношаше, і воздихающе, і жалость показующе, колінома к землі припадающе, моляшеся, да отвратить господь бог гнів свой, і зіло плакаше, слезами омакашеся. Вопросиша же єго, но глаголати от стенанія не возможе, тягота серця глаголи прериваше, дондеже кріпко возопи: «Уне бє нам, чада возлюбленная, смертію скупитися от таковия гнюсоти. Велика злоба і безбожиє чоловічесько отворися. Видіх-бо олтар божий ратію звірей обстоїм і копитами їх розорений, і глас глаголющи: «Омержу себі олтар мой».

В второє же літо исполнися виденіє єго, в не же аріане, поган себі на помощ взяша, церкви православних розрушиша, олтаря гнюсною мерзостію ісполніша, розліяша кров православних, діви законния насиловаша, єпископи побиша і ізгнаша, сосуди церковния пліниша, люті нежелі когда погани, віру святую і всячески служби божия пусто сотвориша. Обаче же то же господь бог, іже бє се виденіє дряхло яви, утішеніє милосердія своєго не потаї. Сему убо святому Антонію прояви, яко паки церкви божия будет яко же і прежде, лютость же аріанськая погибе. «Обратяться,— глаголя,— зміеве в язвіни своя, віра же святая розпространиться, токмо блюдітеся, да не причаститеся к аріанам». По времені же малом єпарх александрійський, аріанин, Валакій іменем, сице люто православних других дручаше, яко дерзну чорноризці і інокині яві обнаженно посреді града у столпа бути. К нему же Антоній таково писаніє посла: «Видіх на тебі гнів божий. Престанися лютості на християни, да не погибнеши в ярості божій, я же скоро імать прійти на тя».

Прочет же писаніє і плюваше нань, і на землю поверже, і посланника безчести, сице глаголюще: «Да учить Антоній іноки своя і да розуміет, убо аз яко нісмь под областію єго». Тим же по п'яти днех руку господню увиді: конь, іже над прочиїх всегда бяше кроткій, от нікоя вещи вержеся конь, і зубами єго розторже, і ногами потопта, негли третіяго дні дожда. Всі видіша, яко месть божия прійде нань, єму же святий Антоній обіща, ісполнишася слова єго.

Єгда же хотяше преставитися святий Антоній, о дні смерті своєя видяше. Братію опасно вспоминая, да богу віру, яже от отець і поданія апостольського взяша, сохранять, аріанов же і маркіанов блюдуться, яко врагов божиїх.

«Вісте бо, яко аз гнушахся єресі їх, яко ніколи же з ними нє глаголах». Остерігая же їх, яко да видять вражия

лукавства і всегда хранятся їх, і прочиїми душеполезними глаголи научая їх, і тако в мирі і в веселії о господі успе, імуще літ 100 і п'ять. Чоловік в пустині воспитаний, і по вселенній прославлений, мужественний бісом воїн (сице яко і мене єго єгда кто вспомяну по всім Єгипті, бояхася і од чоловік отбігаху), великий учитель всім к добродітелі і любви божій, єго же молитвами всіх нас сохрани, боже, в тройці прославляємий у вся віки. Амінь.

ЖИТІЄ ПРЕПОДОБНОГО ОТЦА НАШЕГО ВАСИЛІЯ НОВОГО

Во дні благочестивих царей гречеських, Льва премудрого і Александра, брата єго, синов царя Василія Македона, в десятоє літо самодержавствія їх, магістріани ніциї, от Асійськія страни повеленієм царським послани бувши, єгда оттуду в Константін-град возвращахуся, і мимо нікія непроходимия пустинния гори ідяху, узріша чоловіка (сего, о нем же нам предлежить слово блаженного Василія) по пустині ходяща, худими одіяна руби, образом странна і страшна, яко в пустині воспитана, і абіє скорими ногами текше, яша того, і, дивяшеся о странном образі єго, прелагатая того бути мняху: связавше, убо ведоша єго купно з собою в царствующий град, ідеже, явившеся царем, явлено їм і о ятом в путі чоловіці сотвориша. Цар же Лев, видів єго, вдаде на істязаніє патрикію, іменуємому Самон, родом агарянину, да іспитает яже о нем, кто єсть і откуду, і како єму ім'я. Самон же патрикій, поємши чоловіка божия, веде в дом свой і, сідши зо всіми своїми совітники, гордостно повелі представити пред лицем своїм блаженного. Той же, представлен, не воздаде єму достойния честі і поклоненія. Глагола убо к нему Самон: «Кто єси ти, і откуду, і како ім'я твоє». Он же не даде єму отвіта, но стояше молча, і кроткими на него смотря очеси. Глагола убо паки к нему: «Возвісти нам, откуду єси ти». І глагола к нему святий: «Ти убо кто єси і откуду». І рече єму Самон: «Ми тебе вопрошаєм, ти кто єси і откуду. Кто же єсмь аз, не подобаєт вопрошати. Аще же увідати хощеши, яже о мні, возвіщу ті: аз єсмь Самон, патрикій і паракімомен царствующих нам нині самодержцов. Повіждь убо, ти кто єси, і откуду, і коє єсть твоє житіє». Глагола к нему блаженний: «Аз странен єсмь, єдин от живущих на землі». Рече к нему Самон: «Добрі убо о тебі глаголють, яко прелагатай єси, пришедший преглядати Греческую область». Преподобний же на то нічто же отвіща. І мнозі предстоящії нуждаху, глаголюще:

«Кто єси?» І не отвіщаваше їм. Повелі убо Самон, да принесуть пред лице его жезліє сурово і воловия жили сухі, і іна нікая страшнійшая орудія на устрашеніє єму — да негли убоїться і повість, откуду єсть. Он же, вся та видя, нічто же глаголаше. І повелі розтягнути его чотирем і воловими жилами бити, вопрошающи, кто єси. Біен же сущи кріпко, святий не отвіщаваше їм, но терпяше молча. Дотолі же биша его, донеліже мніти їм, яко уже абіє умрет, і вземше его аки бревно (не могуща ходити), несоша і ввергоша в темницю...

...Єгда убо к концу житія моєго приближихся і наста час розлученія от тіла, видіх множество ефіопов, окрест одра моєго ставших, іже лица, акі сажа і смола, бяху очернена, очі же, акі угліє огненно. Їх же видініє толь люто, яко і сама геєна огненная. Тії начаша творити молву і мятеж. Овії ревуще, яко скоти і звіри, инії, яко пси лающе, инії виюще, яко волці, инії, яко свинії вопіюще. Всі же, взирающе на мя, яряхуся, грозяху, устремляху, зуби скрежещуще і пожерти мя, абіє хотяще. Готовляху же хартії, аки би чающе судію нікоєго прійти тамо, і свитки розвиваху. В них же написана биша вся злая моя діла. Тогда убогая душа моя бисть в страсі і трепеті великім. І недовольна мі бисть горесть смертная, но і то ефіопов страшних грозноє зрініє і ярость бисть мні яко другая смерть лютійшая.

Отвращах же очі мої сімо і овамо, єже би не видіти мі страшних лиць їх, ні слишати гласа їх, но не можах ізбити тих, всюду бо їх без числа зрях шатающихся. І не бє помогающого мні. В таковій біді ізнемогши до конца, узріх два світоносна ангела божия, ко мні приходяща во образі красних юнош. Їх же красоти ізрещи невозможно. Лиця їх бяху пресвітлійшая, очі любезно взирающиї, власи глави, їх аки сніг білі, златовидноє показуючи блещаніє, одежди їх, яко молнія бяху, препоясани пояси златими по сосцам крестообразно. Тії приближившеся ко одру моєму, сташа одесную мене, нічто тихо друг ко другу бесідующе. Аз же, видівши їх, радостна бих серцем і веселими на них взирах очеси. Чорнії же ониї ефіопи, видівше сих, содрогнушася і отступиша подаліє. Рече же єдин світоносний юноша к темним, з яростію глаголя: «О безстидниї, проклятиї і мрачниї, злобниї рода чоловіческого вразі! Почто всегда предваряєте ко умирающим приходити і, творяще молви, устрашаєте і смущаєте всякую от тіла розлучающуюся душу. Но не вельми радуйтеся, зді бо не обрящете нічесоже, ібо божиє єсть з нею милосердіє і ність вам часті, ні жребія в душі сей».

Сице тому ізрекшу, абіє возшаташася ефіопи, велій клич і молву сотворяше, і начаша показовати діла моя злая, от юності содіянная, і глаголаху: «Нічто же в ней імами, а сії

гріхи чиї суть? Не она лі содія сія і сія?» Тако мовлявше, стояху, ждуще смерті. І се пріїде смерть, яко лев рикая, образом зіло страшна, подобія акі би чоловічеського, но тіла отнюдь не імуща, от єдиних точію костей чоловічеських нагих составлена. Ношаше же различная орудія к мученію: мечі, стріли, копія, барди, коси, серпи, рожни, пили, сікири, тесли, оскорди і удиці, і іная нікая незнаємая. То узрівши, смиренная моя душа возтрепета от страха. І ріша святиї ангели к смерті: «Што медлиши, розріши душу сію от соузов плотських, скоро і тихо розріши, не імать бо много тяжесті гріховния».

І абіє та, приступивши ко мні, взя малий оскорд і нача отсікати первіє ноги моя, потом руки. Таже іними орудії інния вся уди моя розслабіваше, члени от составов розділяющи. І не іміях рук, ні ног, і все тіло моє омертві, ні можах двигнутися прочеє. Та же взя теслу і отсіче главу мою, і к тому не можах подвигнути глави, чужда бо мі бисть. По сих сотвори в чаші нікоє розтвореніє і ко устом моїм придівши, нуждею напої мя. Толь же бє горько напоєніє то, яко не могущи стерпіти, душа моя содрогнуся і ізскочи от тіла, яко отторжена нуждею. І абіє пріяша ю світоносниї ангели на руках своя. Воззрів же вспять, видіх тіло моє, лежащее бездушно, нечувственно і недвижимо, якоже бо кто совлечеться одежди своєя і, повергши ю, стоїть, смотря на ню, сице аз смотріх на тіло моє, єгоже яко одежди совлекохся і удивляхся зіло...

...Грядущи нам от землі к височі небесній, в началі срітоша нас воздушния дусі первого митарства. На нем же істязуються гріси словес і глаголов чоловічеських празних, буїх, скверних, безчинних, і абіє тамо страхом. І ізнесоша к нам многія свитки, в них же написана бяху вся моя словеса, от юності моєя ізреченная, аще когда проглаголах что непотребно і нерозсудно, а наіпаче аще что глаголах срамословно і кощуни діях в младості моєй, і сміхотворенія, якоже обичай єсть юним. Зріх тамо написана вся моя буєсловія, сквернословія, мирськія безстидния пісні, безчинная восклицанія, сміянія і хохотанія, і обличаху мя тим... Сія видящи, молчах аки безгласна, не імущи, што отвіщати лукавим духом — істиною бо мя обличаху. Удивляхся же в себі, како то в них незабвенно, єже толь многими перейде літи, єже аз давно забих, і ніже во умі потом когда помислих. Они же аки днесь глаголанная мні предлагаху, вся подробну і потонку істязующе, і вспоминах вся та, яко биша тако. Молчащей же мні і стидящейся вкупі і трепещущей от страха, святиї ангели, водящиї мя, противу тих гріхов моїх положиша нічто от добрих діл моїх послїжде бивших. Недоставшая же наполниша от дарованія преподобного Василія, отца моєго, і іскупиша мя, і ідохом оттуду вище.

І приближихомся к другому митарству, глаголемому лжи. На нем же істязується всяко слово ложноє, а наіпаче клятвопреступленія, призиванія імені господа всує, лжесвидітельства, обітов, богу содіянних, неісполненіє, ісповіданіє гріхов не по істині бивающеє, і іная тим подобная ложная. Духи же того митарства яри і свиріпи, кріпко настоящиї і істязующиї, іже єгда удержаша нас, абіє подобну іспитовати начаша і обличенна бих во двою, яко случися мі іногда в нікиїх малих вещах солгати, ні вміняхх собі то во гріх, і яко множицею стида ради не по істині ісповідахся пред отцем моїм духовним. Клятвопреступленія же, і лжесвидітельства, і прочиїх тим подобних не обрітоша во мні благодатію Христовою. Обаче обрітшихся во мні оних лжах торжествоваху і хотяху мя похитити от рук, водящих мя. Но святиї ангели, нічто от моїх благих діл, прочеє же от дарованія отца моєго, противу тих гріхов положивше, іскупиша мя і ідохом више безбідно...

...І доідохом іного митарства, єже чревоугодія глаголеться. І абіє ізбігоша противу нас скверниї тії дуси, радующеся аки о обрітаємой їм користі. І видіх образи духов тих зіло скаредни, образующиї собою сластолюбивих чревооб'ястников, мерзостних п'яниць, от них же овії показовахуся носити блюда і коноби з ястіями, овії же чаши і корчаги з питіями. Зрящеся же пища та і питіє то гной смердящ і мерзость блевотинная. Являхуся убо бути аки пресищені і п'яни, і скачущиї з прегудицами і вся по подобію корчемников і пирующих творяху, ругающеся душам грішним, к митарству їх приводимим. Тії, обшедше нас, яко пси, і удержавше, абіє принесоша пред мене вся моя об'яствія, єгда тайно ядох, когда ілі через силу і потребу ядох... Такожде і п'янства моя вся показоваху мні, представляюще чаши і сосуди, із них же упивахся, і число іспитих чаш глаголюще: «Толико чаш іспила єси во оноє время на оном пиру, з тими чоловіки, в другоє же время і на другом місті толиками чашами упивалася єси до безпам'ятствія і блеванія»...

...Вся та мі і іная моя чревоугодія представляху, і істязоваху, і радовахуся, аки уже імуще мя в руках своїх, і во дно адово низвести хотяще. Аз же трепетах, видящи себе тими обличенну, і не імущи что противу отвіщати. Святії же ангели, із'ємше довольно от дарованія преподобного Василія, противу тих за мя іскупленіє положиша. Тії же, узрівши іскупленіє моє, воскричаша, молву же і мятеж велій сотвориша, горе нам, вопіюще, погубихом труд наш і погибе наша надежда, і пущаху по воздуху хартії, яже іміяху на мя написані. Аз же то зрящи, веселяхся і ідохом оттуду безбідно. Грядуще же бесідоваша святії ангели з собою, глаголюще:

«Воїстину велику помощ імать душа сія от угодника божия Василія, і аще би не того труди і молитви помагали єй, многую нужду іміла би претерпіти, преходящи воздушная іспитанія»...

...Грядуще же више, улучихом митарство, глаголемоє лихви, ідеже істязуються дающиї сребро своє в лихву, і скверная приобрітенія творящиї, лихоїмці же і чуждого присвоїтелі. Тамо істязателі, іспитно обискавше яже о мні, і нічтоже обрітше, скрежетаху на мя зуби своїми. Ми же вище пойдохом, благодаряще бога.

І постигохом митарства неправди. На нем же істязуєми бивають всі судії неправедниї, на мзді судящиї і оправдающиї винних, невинних же осуждающиї. Тамо же істязується удержаніє мзди наємничи, і мірила неправедная діющих куплю, і што-лібо неправедно творимоє взискується тамо. Но ми благодатію Христовою пройдохом то безбідно, мало что давше.

Також і єже потом бє митарство, глаголемоє зависті. Минухом, нічесоже давше, нікому же бо когда позавидіх. Аще же і іспитовашеся тамо же нелюбов, братоненавидініє, недруголюбіє, ненависть. Обаче Христовим милосердієм во всіх тих іспитаніях неповинна обрітохся, точію ярость скрежещущих на мя бісов видіх, ні убояся їх і ідохом више, радующеся...

...Таже достигохом іного митарства, глаголемого гніва і ярості. Но і тамо аще і свиріпиї бяху воздушниї істязателі, обаче не много от нас получиша. І ідохом прочеє, радующеся о господі, покривающим грішную мою душу молитвами отца моєго преподобного Василія святого.

Посем злопомнінія митарство предста нам, на нем же немилостивно істязуєми бувають держащиї в серцях своїх злобу на ближнєго і воздающиї зло за зло, і оттуду із многою яростію низводяться злобними духами в тартар. Но милосердіє господнє і тамо мя покри...

...І нічим же должна бути на митарстві том обрітохся. І ридаху о том біси, яко свободна отхождах от лютих рук їх. Ми же даліє ідохом, веселящеся о господі. Вопросих же водящих мя святих ангелов, глаголящи: «Молюся вам, господіє мої, скажіте мі, откуда сії страшниї воздушниї власті свідять вся злая діла всіх чоловіков, во всем мирі живущих, якоже і моя, не точію яві сотворенная, но і яже втайні, ізвістно та обличають?» І отвіщаша мі святиї ангели, глаголюще: «Всяк християнин от святого крещенія пріємлет богом даного себі ангела-хранителя іже, невидимо храня чоловіка, наставляєт єго во дні і в нощі на всякоє діло благоє во всі дні живота єго, даже до смертного часа, і написуєт вся того добрая діла,

в житії сем творимая, за ня же би чоловіку тому получити от господа милость і вічноє в небесном царстві воздаяніє. Такожде і тьми князь, желающ весь род чоловіческий к своєй привлещи погибелі, єдиного от лукавих духов приставляет, іже в слід чоловіка ходящи, назирает вся того от юності діла злая, на ня же його і поощряет козньми своїми, і собирает, што-лібо злоє чоловік содіет. Отходя же к митарствам, относить тамо гріхи чоловічі, всяк гріх в подобающеє тому митарство вписуя. І потому свідоми суть князям воздушним вся гріхи всіх чоловік во всем мирі...»

...Внідохом в митарство убійства. В нем же не точію розбойничество істязується, но і всякая рана, всякоє удареніє чим-лібо і гді-лібо — по плещам ілі по главі, ілі в ланиту, заушеніє, ілі по виї, ілі пханіє із гнівом. Вся та потонку іспитуються і на мірило полагаються. Но ми і тамо, мало што положивше, пройдохом добре.

І миновахом митарство чародіянія, обаянія, отравленія, шептов і призиванія бісов. Бяху же дуси тії подобни четвероногим гадом і скорпіям, зміям же, і єхиднам, і жабам. Страшно же і мерзостно тих бє видініє. Но тамо нічто же на мя обрітеся благодатію господа моєго. І пройдохом абіє, нічесоже давше. Восклицаху же, на мя ярящеся, ониї дуси і глаголаху: «Прійдеши на блудная міста, узрим, аще от тих ізбіжиши...»

...Доідохом митарства блудного. На нем же істязується всякоє любодіяніє і умноє гріха блудного мечтаніє, помисла же в том умедленіє, соізволеніє, услажденіє, скверная же осязанія і страстная прикосновенія. Князь же митарства того, сидяше на престолі своєм, оболчен во одежду скверну і смрадну, піною кровавою окроплену. Єю же он яко царською багряницею красяшеся, і бісов множество предстояше єму. Тії, видівши мя, тамо дошедшую, много чудишася, яко достигох до них. І, ізнесше написаная блудная моя діла, обличаху мя, показующе лиця з ними же грішних в юності моєй... Глаголаша же за мя святії ангели к бісом: «Но остави діла блудная от многих літ, і прочеє в чистоті і воздержанії поживе постничеськи...» І положиша ангели святії много от діл моїх, множає от дарованія Василія преподобного, і єдва ізбавихся біди лютия, і ідохом...

...По сем прійдохом к митарству єресей, іде же істязуються неправая о вірі мудрованія, отступства от православногоісповіданія віри, недовірства, сомнінія в вірі, хули на святиню і прочая тим подобная. То митарство без іспитанія, яже о мнє, пройдохом, і уже не далече от врат небесних біхом.

Но і єще срітоша нас злобниї духи послідного митарства, єже єсть немилосердія і жестокосердія. Жестокі же бяху

істязателі тії, і князь їх лют, зряшеся же сух і унил от ярості дишай огнем немилосердія. Тамо без милості іспитуються душі немилосердних...

...Но ми благодатію Христовою і то митарство пройдохом безбідно, помогшим мі всюду молитвам преподобного Василія, даровавшего от своїх добрих діл много на моє іскупленіє.

Таже к самим вратам небесним з радостію приближихомся, горких митарств ізбивше. Бяху же врата небесная яко кристал пресвітел, і сіяніє зряшеся неізреченноє, і юноші в них стояху сонцеобразни, іже видівши мя руками ангельськими водиму, веселія ісполнишася, радующеся о мні, яко божиїм милосердієм покриваєма, ізбих от митарств воздушних. Любезно убо нас срітше, ведоша внутрь. «Что же тамо видіх і что слишах, о чадо Григоріє! — глаголет преподобная Феодора.— Ність возможно исповісти подробну. Видіх-бо, єже око чоловіческоє не виді, і слишах, єже ухо нікогда же слиша, ні на серце кому от живущих на землі взидоша та благая. Приведена же біх пред престол божий, неприступния слави обстоімий херувімами, серафімами і множеством вой небесних, неізреченними пісньми всегда славящих бога. І, падши, поклонихся невидимому і недовідомому божеству...»

...Водима убо біх всюду, і видіх прекрасная селенія і обителі многи, любящим бога уготованния, преісполненния слави і благодаті. Показоваху же мі водящиї мя особно обителі апостольськія, особно пророчеськія, особно мученическія, особно святительскія і коєгождо чина святих особни обителі. Каяждо же обитель красоти бє неізреченния в широту і долготу, рекла би, яко Царю-граду подобна, но несравненно краснійша, многі пресвітлі палати нерукотворенни імущая. Всюду же во обителєх тих слишашеся глас радості і веселія духовного і зряхуся лиця празнующих. Всі же, видівше мя, радовахуся о моєм спасенії, срітаху же і лобизаху, хваляще господа, ізбавльшого мя от сітей вражиїх....

Григорій ЦАМБЛАК

ГРИГОРІА МНИХА И ПРОЗВИТЕРА, ИГУМЕНА ОБИТЕЛИ ПЛИНАИРСКЫА [1], [СЛОВО] НАДГРОБНОЕ,

ИЖЕ ВО СВЯТЫХ ПО ИСТИННѢ, КИПРІАНУ [2], АРХІЕПИСКОПУ РОСІЙСКОМУ

Настояше убо и сіе нам пострадати, о друзи, еже пострадахом, єгоже от скорбных мню ничтоже ино лютѣише. Что бо и будет ино от иже печалію, касающих ся сердцю, таковыа тщеты равно? Не бо имѣнием отятие, не славы, не села или стяжаніа, не стада или чреды, не отечества, не домов и сродник или суседствующих, но самаго отца отятие пострадахом. И отца такова, єгоже не вѣм которым слова указом слышащим представлю. Якоже бо в добродѣтели бяше несточнѣваем блаженный Кипріан, тако и в словесных указаніих неприудоблеваем. Єгоже убо наше отечество изнесе, вам же того бог дарова; єгоже вы на мнозѣ наслаждаете ся, мы же лишихом ся. Им же вы красуясте ся, мы же того желанием сѣтовахом; им же вы прѣспѣвасте, растуще в заповѣдех господних.

И мы того писанием подвигше ся, тщахом ся достигнути вашеа страны, яко да пастыря узрим, о стадѣ пекуще ся и отца о чадѣх веселяща ся. О ненадѣжнаго гласа, стрѣлѣ подобно коснувшаго ся сердцю; о яд раствореннаго возвѣщеніа, сквозѣ уши волявшаго ся во внутреняа!

И понеже радости вашей не быхом спричястницы, всякоа ко скорбем достойни. Вам же и нам обща печали предложи ся. Трапеза и питіе с плачем раствори ся, ибо другаго Іосифа [3] лишихом ся. Єгоже препитаніе не пшеницею бяше, но словом учительства и нрава благодатію. Єгоже цѣломудріе — не по оному, но много высочайше — и не до того стану и иным преподаде. Сице бо мужа показа єстество — яко не свое вмѣнити держащее благо, аще ни иных причястникы тому устроити.

Како бо хотяше велик обрести ся в царствіи небеснем, сотворив токмо, а не научив. И понеже толико патріарха Якова [4] плакаше ся єгиптяне — язык иноязычнаго и племя иноплеменнаго — яко и на седемдесят дніе плачю сопротягнути ся. И сего ради, иже окрыст языком явлено быти, тѣх еже к мужу усердну и воздаанію чести, єя же должни бяху о таковом мужи, с ним же бѣ бог. Како мы не плачем ся толикаго

и таковаго добра: не учителя токмо, но и родителя, иже благодатію простаго духа вас породи, воспита же євангеліем, наказа же учением отеческым, упремудри страхом господним, огради отвсюду молитвеным дѣйством и проявленны вас створи и желателным всѣм чловѣком.

Сего ради и мы желаем вас нынѣ паче, неже первіе; слышахом бо ваше, єже к святому любленіе, яко не токмо донделе жив бяше, в того сердци крыасте ся мыслено, но и по смерти того души ваша сердца прилѣплена суть. И того блаженнѣй памяти вашаа спребывают разумѣніа.

Блажен убо он, яко такову любов изостави всѣм вам, якову нѣсть в чловѣцех нынѣ обрести. Блаженіи вы, яко сію пріемши, сохраняете совершену; и не доздѣ токмо, но и уживати тщите ся, яко чада отцелюбнаа; не до двоих или тріех год, иже преидоша, но и простертію лѣтнему сопротяжят ся и ваше ко отцю любленіе.

Сего бо ради вожделѣнен он, яко таковы сынове роди; вожделѣнны же и вы, яко таково сподобисте ся имѣти отца. Доблествен корен и чюден, но и плоди кореню достойни. Ибо яко же нѣкій корен чюден, в нѣдрох крыющь ся земли, той убо не дивить ся, ради же плодов своея добродѣтели крѣпость показует.

Сице и блаженный Кипріан, во гробе сокровен, то убо нашима очима телесныма незрим єсть. Ради же вас, плодов своея благодати, крѣпость показует. И болши вы от нас явисте ся, вам бо, яко достойным, дасть ся; от нас же, яко от недостойных, отят ся. И отнелѣ же вас духом породи, того вы видѣніа никакаже оскудѣсте.

Мы же святаго оного лица вмалѣ сподобихом ся видѣти отроческый єще носяща возраст. Абіе же от нас отиде и старости нас постигши, не к тому того видѣхом. И что виновное сему, яко да нынѣ рыданіе много о нем уплождаваем и страсти утѣшеніе ни откуду же имѣем.

Вѣсте же и вы, возлюбленніи, єгда великое сіе видѣхом сокровище — и да отчасти о том воспомянем вам. Суть бо оттоли до тридесят нѣгдѣ лѣт, єгда от вас воздвиг ся к великому сему и царици градовом грядяаше [5]. Подвижааше бо пастыря любленіе, долготу ни во что же вмѣнити.

И нѣкій язык, проходящю по Истру-рѣцѣ [6], спротяжущи искушенія, святаго срѣтоша и многою скорбію того обложиша. Обычно бо господови святым таковаа попущати смотрителнѣ, яко да они убо страждуще, проявленнѣйше бывают. Тогова же божественнаа сила в тѣх немощи свершает ся, яко же ко Іову [7] первіе: «Мниши ли мя инако ти сотворша, но яко да проявиши ся праведен»; и к Павлу [8] второе: «Сила бо моя в немощи свершает ся».

И яко же уже близь быс, к нам грядый. Тогда церкви, яже нас воспитавшіа и наказавши, с рождешим нас отцем и учителем зѣлным срѣте. Восприемлющи многою свѣтлостію блаженнаго, цѣловающи, обємлющи, печалнаа радостными отгонящи, студ ограбленіа подобающею честю забвенію отсылающи.

Понеже бо бог на пути тому оскорбити ся попусти, благоволи тому во отчествіи тако прославити ся и утѣшити того желающаа сердца, и самому исполнити ся неизглаголяныа радости, видѣвшу свое отечество тако правимо, яко многым похвалам достойно бяше своего же и великаго Євфиміа, [9] таковая кормленіа держаща.

И стъщи ся от жители града, яко же нѣкоторіи быстринѣ напрасно множеству, притѣкшю того стрѣтенію. Не жена восхотѣ от видѣниа предстати, не муж убог или богат. Оставиша хранилища домов хранителіе, не затворени убо бѣша купцем продавница, помѣтаху же ся по торжищу продаемая. Єдино же хранение всѣм и отвержение: єже всѣм купно изыти и никому же отнудь остати во градѣ. Оставиша раби владикоугожденіа, оставиша художници своя дѣла. И єлико чюждое народа, и єлико мѣстное тамо идяше, Кипріана видѣти.

Також и дѣва неисходнаа, студ преобидѣвши, течааше. И стар и недужен, немощ понудивше, тамо тщаху ся. Ибо велика сладость бяше, єже святаго лица воспріати оного. Нѣ бо токмо уча или вѣщаа, но и зрим, просто достоин бѣ всякоа добродѣтели, учение во зрящих душа вселити.

И овы убо близ грядааху, и ногам касааху ся, и руку целоваху. Овіи же, от множества возбраняеми, издалечя того зря точію, яко доволно приемше благословение, и ничто же менше от иже близ бывших имѣвше. Сице всяцѣм: извѣщением отхождааху жены, умилно припадающе, своя чада под ногама єго помѣтааху верою и недугощіих друзій. И явлено бяху всѣм богом послано врачевство, непощующе и освящение сладкое оно святаго вохождение. И єда нѣ по которагождо вѣрѣ благодать дѣиствуаше, и паче в лѣпоту, яже бо во апостолѣх дѣйствовавшиа сила. И тогда, ради благословеніа оного освящеваше вѣрный он народ, и отраду страстем подавааше.

Тогда великое сіе свѣтило видѣхом, братие, и священныа оны руцѣ нашей коснуша ся главѣ, купно убо благословяюще, купно же и хотящая нам случати ся духом прорицяюще. Тогда радостнаа бѣша, нынѣ же рыдателная; тогда веселіа органы начинахом, нынѣ же плачевныа подвижем. Тогда бо утѣшааше разлученіе жизни; надежда и блага упованіа имѣхом видѣти пакы твердаго оного благочестна столпа.

Нынѣ же послѣднее наше разлучение изволи пропасть велика посреди того же и нас утверди ся; ово убо во Авраамовых [10] упокоевает ся нѣдрох, мы же того желанием палими, стражем и устужаещего нѣсть. Тогда духовнѣ ликоствовахом, нынѣ умилно о страстех воздышем. Тогда свѣтлаа, нынѣ надгробное поем. О, злыа тмы, въсток свѣтила не уповающей! Отиде доброта она, яже паче солнѣчных зарей вам же и надсладчяйшаа.

Братіа бо вам єсмы от лучшіи, понеже и отѣць ваш, иже плачю, нам предлежит вина, брат бяше нашему отцю. Сего ради, єгда веселясте ся вы, и мы слышаще, веселію вашему спричящахом ся; и плачю вашему подобны єсмы сообѣщници, понеже и бѣда обща.

Молчит глас сладкій он и да сице реку — небесный, оттуду бо имяше, єже вѣщати, и паче вина сердца веселящіи. Затвориша ся устны, тихо убо движимыа, обилно же благодать испущающаа. Гдѣ око, небесное зрящее, єже тому дарова бог в пустыни єще сущу? Где ухо, божественаго гласа послушающее? Где язык, он истинный і єретиком страшный? Где сладкая очима тишина? Где устам свѣтлое осклабленіе, благословлением являемое? Гдѣ десница много благословляемаа? Где свѣтлое оно ядрило духа, корабль вашего жителства, сотворяющее тихо преплавати житійскыа волны? Гдѣ извѣстное душам кормило, им же возмощениа языческаа бестрастно прехождаясте? Где непреложное разума утвержение, им же всяк страх отгоняасте? Где добрый кормчий, иже вашего ума корабль к небесем направляаше? О, лютаго истомленіа му, напрасно от нас отбѣгшу!

Слышах Ієремѣины [11] гласы нѣкыа сѣтованы, жалостны, ими же опустѣвши Ієрусалим рыдааше со многыми иными, сіе препѣвающу: «Путие Сионови плачют ся». Сіа убо тогда рѣша ся, нынѣ же исполниша ся.

Єгда бо возвѣсти ся блаженое оно преставление, не вси ли московстіи путие восплакаша ся? Не вмѣсто ли гуслей и цѣвниц, всѣх равно сѣтованіе обіат? Не и саміи ли младенци, страсти во искусѣ бывше, подобно рождешим честиное убо тому и желаемое исхождение, нам же горкое, рыданьми достойными почтоша? Вѣмы и другую подобну Ієремѣинѣ пѣснь, нашей страсти ключиму, яже о плененіи Израілевѣ сотвори, рече бо: «На рѣци Вавилонстій и ту сѣдохом и плакахом, помянувше Сиона; на вербѣ, посредѣ ея, обсихом органы наша».

Мое творя жалостное сие пѣние! И на мнѣ бо събысть ся, яко же и на онѣх, идущи ми к вам, яко же и доспѣв рѣки. И тамо рѣка убо Геон [12] бяше, идѣже — плененіи — они себе же и органи молчанію осудиша. Рѣка же Немон бяше, протичающая Литвы; на ней же горкому нас срѣтшю возвѣще-

нию. [13] Ни же плакати можахом, ни же телесныа органы по єстественому движимыи имѣти. Но изумлени быхом о ненадѣжнем гласѣ, и зрящим токмо, мечтающе ся живи. Души в нас дръжими пленицами неизбѣжными от создавшаго, животнѣй же силѣ уже от нас сопрятавшиа ся.

Исполни же ся и ино на нас, єже о тѣх же людех рече ся: «Возвратих ся на страсть, єгда у нозе ми терн». И тамо убо, єгда прилучааше ся єдиному в ногу впасти терну, преклаяюще ся падааху, подобно страждущему и прочіи, занеже в єдинове ризѣ водимом быти тысущам. Зде же не єдиному и стом, или тысущіи, но всѣм купно сердца стрѣла печали уязви, яже зависть пусти на нас, добротѣ нашей позавидѣв. И нас, брачныа совлек одежда, во вретище облече и от чертога изведе, на распутіе оставы; от злых отят ся от нас добрый жених. І абие нас обіят сѣтованиа сиротство. В перфиру и виссон нѣкогда облачахом ся, нынѣ же нищи являем ся.

И почто тѣм же и хотѣл бых — аще и вас близ имѣл бых спомагающих ми — взыти на величество бѣды. И нѣкій глас воздвигнути, чести достоин, велегласно, яже отци бѣду обрыдаваа, якоже сотвориша доблественіи сынове патріарха Якова. Но что постражду? Како язык понужду к служенію слову, якоже нѣкыми тяжкыми оковами бѣдою окованный? Како отверзу уста, безгласием содержимаа! Како же ли возрю душевныма очима, тмою бѣди покровен? Кто ми разрѣшив мрачный и глобокій сей облак утра, пакы от ясноты свѣтлу покажет смиреніа зарю? Како же и восіяет заря, свѣтилу нашему зашедшу?

Да речем, что и от Ивовлѣх глагол, и сами страждуще, их же он к другом глаголаше болезненою душею: «Кто поставит нас на лѣта дни первых, в них же храняаше ны господь, єгда сіаше свѣтилник єго над главою нашею»? Угаси зависть дунувши церковную лампаду, и дыма и тмы сію, исполни, яже убо над главою нашею стояше, вселеннѣй же свѣтяше всей, по господню гласу: «Да возсіяет свѣт ваш пред чловѣкы»!

Оскудѣ источник язык — глаголю — святаго, и древеса же при исходищих того, иже єсте вы, показуете дряхло листвие. Отлѣте славій церковный, сладко поай божественаа во уши ваши, и ради сего уныли єсте. Велика нас окружившіа бѣда, понеже и велик сосуд божіих даров ненадежно от среды нас взят быс. В нем бѣаше любовь нелицемѣрна, яже закону и пророком глава, благодать во устну излианна, смиреномудріа крайній предѣл, Авраамово страннопримство или паче богоприимство, цѣломудрие Іосифово, Моисеева [14] благость и о своеплеменном милованіи, Іовово терпѣніе.

Вѣсте бо возлюбленніи, колико бѣды пудят, иже и каменное умягчило бы ся єстество: вся сладцѣ претерпѣ, да вас не

разлучит ся Аароново[15] священнолѣпие, Самоилова[16] твердость, Давидова[17] кротость, Соломонова премудрость, Ильина[18] ревность, Данилово[19] разсуждение — не в соновох, яко же он в Халдѣох[20], но в духовох.

Видѣаше бо добрѣ премудрый всяк дух истинный, исповѣдающий господа Исуса Христа, во плоти пришедша и дух льстечь. По высокому Іоанну[21] постынно бѣ воспитание, и постыньства лѣтааше крылы сѣмо, і онамо, духом наставляем до явленіа его, еже к новому Ильию вам, им же и подобен бяше. Єму же и достойни бѣсте: «Тако бо нам подобаше архиереи». Иже во всем духовнѣ возвесели вас, осѣни вас своих молитв крылома от нашедшіа многажды бѣды, яко же птенца орел к нѣдром присм.

Єдѣнѣм токмо оскорби вас и наша силы с собою погребе, еже из тѣла исошествіем. И понеже бог повелѣ, кто спротив глаголяй, и конец убо плачевным сіе да будет: «Аще забуду тебе, Іерусалиме, забвена буди десница моя».

Вы же утѣшите ся прочее, молящу ми вас, и вопль рыданиа оставите. Кто бо и утѣшит страждущих, аще не иже подобно вам страждаи? Не взят ся отѣць от нас, но посредѣ нас стоить, болше нынѣ назирает нас, нынѣ яснѣйши молит ся о нас. И почто незрим есть нашима очима? Понеже во внутреняя завѣсы внидет святитель, в незаходимая достиже, оставль плоти завѣсу, идѣже Исус, предотечя о нас, вниде. Не к тому во зерцалох и гаданіих и вещеи образох, но лицем к лицю бесѣдует богови, его же от юности возлюби, его же ради тому распят ся. И он мирови — иже о вас толико труди ся, сопротивя ся, скорбнаа с вами раздѣляем, и нынѣ купно плачем ся разлученіа учителева — бодрствуа да некого от вас отторгнет сатана.

Толико бо возлюби вас, якоже Павел вселенную, с ними же и глаголаше: «Кто изнемогает, и аз не изнемогаю; кто соблажняет ся, и аз не раждизаю ся». Другій вам Павел явль ся и болше всѣх труди ся, иже прежде его во вас болших, подвиг добрый подвиза ся, теченіе скончa, вѣру соблюде.

Тѣмже предлежи тому праведный вѣнець, егоже воздаст єму во он день господь — праведный судій — егда и вас всѣх тако того возлюблеших, отческый же и пастырскый окрѣсть себе соберет, сіающих свѣтом неизглаголенным. И радостный он и блаженный испустит глас: «Се аз и дѣти, яже дасть бог». Єму же слава в бесконечныа вѣкы! Аминь!

Написах Кипріану: «Отче Кипріане, по истиннѣ єси свѣтило російскои земли»!

Григоріе Цамблак, писавый слово сіе надгробное, бывый митрополит Кіеву і всеа державы Литовскыа.

ПАЛОМНИЦЬКІ ТВОРИ

ПОКЛОНЕНІЄ СВЯТОГО ГРАДА ІЄРУСАЛИМА

(Уривки)

...На полуденную сторону от Ієрусалима стоїть гора Синайськая, 12 дні шествіє пустинею все. А до Єгипта от Ієрусалима 12 дні ходу, а от Єгипта до гори Синайськія 12 дні ходу. А монастир стоїть между трема горами; по обі сторони монастиря гори вельми високі. З полуденную сторону монастиря гора Мойсеова і Єкатериніна, а з полунощную сторону гора над самим монастирем вельми висока, а все камень. А за монастир прямо к востоку гора не добрі висока, а зелена вся. А внутрі монастиря великая церков Преображеніє господа нашего Ісуса Христа...

А от монастиря Синайськія гори до Райфи [1] 2 дні ходу, а Райфа стоїть над Чермним морем [2]; а от Райфи поприща до лаври Іона Райфського. А от лаври Іона Райфського єдино поприще на западную сторону і Чермному морю, гді єсть 12 источники і 70 стеблій фініков; а ті источники текуть і до днесь, а вода в них горка: разві є напояють фініки, а человеці із них же пити не могуть. А от того міста видіти чрез Чермноє море монастир великого Антонія і Павла Фивейського. А от Єгипта полтретя дні ходу на лівой стороні єсть городок, зовими Жрут; а от того городка половина дні ходу на правой стороні єсть городок, зовими Суеш [3], а стоїть над Чермним морем. А от того городка єдин день ходу до Мойсеови води [4]...

Данило КОРСУНСЬКИЙ

ПЕРЕГРИНАЦІЯ [1], ІЛІ ПУТЬ ДО ІЄРУСАЛИМА

(Уривки)

...Мнозі людіє, і в дому сидячи, през ялмужни і милостиня, і служби божиї, і през добрії вчинки доходять місць святих, і милосердія божого доступують, і мнозі доходять місць святих, а през гордость і пиху, і през лакомство, і презлиє і іншиє вчинки втрачають от бога ласку. Іншиє доходять місць святих, но скоро вертаються, не видівши добре, повідають і хваляться тим: хоть неправду кто каже, тому вірять. Аз же худший і недостойний во ієромонасєх Даніїл, дошед святого града Єрусалима і тамо пребих 3 літа і походих вся місця святия, бо невозможно во скорі увидіти вся без вождя і без язика вчоного добре. Аз же многогрішний, що міл в руках собранія своєго, не імал-єм тих, которие добре знали місця святиє, аби і мні, грішному, показовали. Натрафил-єм мужа честна многолітна і вельми письменна, в лаврі святого Сави, і тому возложи бог в серце любити мене, і той мні показа вся місця святия добре в Єрусалимі, і по всей землі обітованной, і з ним походил до Тіверіадського моря [2], і до Фавора, до Хеврона [3], і до Іордану [4], і по всей землі, і де же желаше душа моя — всюду трудися со мною любве ради.

ПУТЬ ДО ЄРУСАЛИМА

От нашої Русі, міста Корсуня до Каменця-Подольського — 20 миль, от Каменця до Сочави — 30 миль, от Сочави до Константинополя — 60 миль, от Константинополя іти попри Дунаю — 300 миль, до великого моря, до Потополя-острова — 100 миль. Там на отнозі єсть місто великоє Ракій [5], против того міста виходить з моря святоє міро, бо там святих много потоплено от поган Христа ради; от Потополя до Каліполя [6] — 100 миль, от Каліполя до Авіди-града [7] — 50 миль, против того міста лежить святий Євфимій Новий [8]; оттоля до Акрида-града — 20 миль. Оттоля пойти вліво на Великоє море до Єрусалима, а право — ко святой горі на Солунь і Крим, а з Криму до Неада-острова — 30 миль, і там лежить святий мученик Амнудій [9]; против тому острову єсть град

великій Труад [10]. Ту приходил святий апостол Павел, і научи віри во Христа, і крести всю страну тую; от Труада до Метулія-острова [11] — 100 миль. Ту лежить святий Георгій, митрополит Туалинський [12], оттуду до Яхаія-острова [13] — 100 миль. Ту лежить святий мученик Сидор. В том острові родиться олива пречудна. От того острова до Падми-острова [14] — 40 миль. В том острові святий Іоанн [15] списал Євангеліє, гди бил заточен. Оттоле пойти на Лерет-остров [16], потом на Тилот-остров [17], там мученіє Іродово кипить гарячою сіркою. Потом Хартія-остров [18], потом Род-остров [19] — великий і богат на все; в том острові бил Олер [20], князь руський 2 роки. От Рода-острова — 200 миль. Оттоле — до Макрини-острова [21].В том острові родиться тиміан [22] чорний на древі як мед, і знимають єго острим желізом: ім'я тому дереву тивіа, подобна вулві, ім'я другому — сториказа, подобна сосні. Падає з него, як отруби пшеничниї, як клей вишневий, і тоє збирають і варять в котлі і продають купцям. Оттоль до Петра Патра-града [23] — 40 миль, ту єсть церков велика коштовна рождество святого Николи, і там єго отчизна. От Патри до Миррії-града [24] — 40 миль, і там гроб святого Николи. Оттоле до Халкідона [25] — 60 миль, от Халкідона до великого Кіпрського острова — 230 миль. В том острові множество людей, і всі достатнії на вшитко. Єсть в нем єпископов 24, митрополія єдна. Ту лежить святий Єпифаній [26], і Варнава-апостол, і святий Зиновій [27], і Трофимій-єпископ [28], і Сергій-єпископ, їх же крести святий апостол Павел. Ту єсть гора висока вельми, на той горі святая Єлена [29] поставила крест кипарисов на прогнаніє бісов і на ізціленіє всякого недуга, і вложила в него чесний гвоздь Христов, і биває знаменіє веліє от него. І нині стоїть високо от землі на воздусі, нічим же держим, видіх своїма очима і поклонихся пред ним. Под тою горою єсть остров велик, і добре проходих єго. Ту єсть церков святого великомученика Георгія [30]. Ту ж і гроб єго, і вода сладка, ту ж многіє отпочивають пришельці. Оттоля єсть великоє поле і пустоє, гостинець страшний, на том розбивають сарацини [31] путников странних, і боязнь там велика подорожним помежи гори і розсілини каменної. От святого Георгія до святого града Єрусалима — 20 миль. І вельми страшний, великим пойти зо воздиханієм путь тяжок і прискорбен барзо помежи гори каменниє. Бо і сам Єрусалим межи горами і скалами і дебрех стоїть. Около него гори і скали високіє, каменя жолтоє. Там же близь града Єрусалима єсть гора ровна і красна споховиста. З той гори наперед видно дом Давидов, потом гору Єлеонськую [32], і святая святих. А потом і все місто видно з той гори. А ідучи з той ровной гори на єдной стороні града стоїть церков Воскресенія Господня. Ту, взрівши, ізсідають людіє з возов і з коній, і

йдуть все пішо з великою радостію, і страхом, і з жалостію, і з плачем, і з хлипанієм, поклоняються святому воскресенію. І биває радость всім людєм христианським, видячи прекрасний і пречудний град. Кто би там не прослезився, видячи місто святоє, по котором Христос ходил і чудеса творил, спасенія ради нашего. А на той ровной горі родиться ладан фиміян, а спадає тая благодать з небес місяця іюля і августа. І ту суть деревця многіє ровниї з травою, і в тих деревцях родиться ладан, збирають єго в тих місяцех. А в іншиє не родиться.

От церкви Стефановой [33]. Ту єсть церков святого первомученика Стефана, найблизь святого града Єрусалима. На том місці убієн бисть каменієм от іудей. Ту ж і гроб єго єсть, ту ж невелика єсть каменна скала, і розпалася надвоє в розп'ятіє Христово, і называеться ад, а так недалеко єсть, як каменем довеpечи от стіни міської, і так входять людіє во святий град Єрусалим з великою радостію врати, которие суть близь дому Давидова [34], от Віфлеома [35] Веніаминова [36]. А вошедши в місто, на праву сторону єсть путь ку святая святих, наліво — воскресеніє Христово. Ту ж єсть і гроб господень. Тая церков Воскресенія Христова велика вельми і кругла — от споду под циркел. Столпов в ней 12, помост мармуровий, дверей 6, в полатах столпов 16. Над полатами под верхом змалевациї всі пророці красно, як живиї стоять. Над олтарем змалеваний Христос. В олтарі змалевано введеніє, наверху — вознесеніє Христово. На правой стороні в олтарі — благовіщеніє, верху єго не покрито нічим, без верху єсть; тилько камень сперто...

ОБИТЕЛЬ ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ

...Тоє місце од розп'ятія Христова сажній 108. Ту єсть і обитель Пресвятой Богородиці, і де же мешкала зо Іоанном, по глаголу господню, єже рече: «Се син твой, а се мати твоя». Тоє місце названо тщаніє богородиці, на том місці монастир, во ім'я пресвятой богородиці, і церков велика збудована в клітки. Оттоля до столпа і до дому Давидова саженій 5. Тубо престолом поставленном судяться вся племена земная і язиці, і єсть написано в том дому:«Страшная совершаются». На том столпі Давид прожил і ту преставися. Ту столп дивний і висок, і вельми соділан в чотири угли, як з єдного каменя. Попод него текуть води глубоко, двері до него шестери желізниї. Много ж там жита, пшениці, складниї на потребу міськую. Около того столпа многіє обителі. Тоє зовуть дом Давидов. Той же столп — всему місту глава. Той столп огражден стіною великою і твердою, там трудно пойти до

того столпа человіку. Тилько мене бог сподобил внійти з товаришом, ім'я єму Здаслав. І іних не пущено.

От того столпа бил дом Уріяшов близь во граді, яко веречі каменцем. Єго же забил Давид — жени ради єго, красна-бо бі. І виді ю з столпа миющуся. Нині же ту монастир святого Сави...

О ПРИТВОРІ СОЛОМОНОВІМ

Ту єсть близько притвор Соломонов... от церкви святих Іоакіма і Анни [37] к западу, як мож каменем доверечи. А оттолє на восток — ворота міськіє, которими ходять до Гепсиманії [38]. Ту єсть — подалей от воскресенія — церков Святая Святих. Предивна! І хитро, і прекрасно зроблена, що і виповісти не можна: округла і змалевана от верху до споду невимовно. Стіни єї мармуровими дошками дорогими збудовано. Под верхом має столпов 12, кругом стоячих, дверей має 4, окованих міддю. Полат має около себе 40, столпов по 12, побиті міддю. Под верхом єсть печера, в камені вибита... Ту єсть камень у версі печери...

Єсть церков в долготу і широту сажені 10. Сходов має до верху 4. Старая же церков Святая Святих збурена, що Соломон збудовал, єдно єдин столп стоїть церковний; а тую церков збудовал старійшина от сарацин.

О ДОМУ СОЛОМОНОВІМ

Ту єсть дом Соломонов дивно прекрасний і пречудно зданіє, помощен дошками мармуровими, под верхом херовими, создані вельми, украшено ізрядно. Столпов має в собі великих мармурових 40. На тих столпіх создані комори хитро і прекрасно, міддю покриті зверху. Ту суть врата красная, міддю покована, і позлашенна.

ГОРА ЄЛЕОНСЬКАЯ

От Єрусалима на літній восток от Гепсиманії пойти на гору барзо тяжко і прикро до церкви, зовемой Отченаш. До той церкви як два рази стрілити может. Тая єсть церков велика. Всподі под олтарем єсть печера велика, і в той печері научи Христос ученики своя мовити: «Отче наш». От тоєй церкви до верху гори пойти тяжко і прикро. Єсть же там пригорок малий, і на тім пригорку єсть камень круглий вище коліна, і з того каменя вознесся на небеса. Тоє місце єсть обудовано коморами, на верху тих комор збудований двор кругом, помощен дошками мармуровими, посреді двора — теремець

без верху, і в тім теремці непокритом стоясті нозі господні, і на тім камені трапеза, і на тім літоргисають священниці кождий день. А коло того каменя помощено плитами позлащеними, і той камень цілують зо радостію і страхом. А той теремець має двері, двоє, а ступеней до вознесенія — 22. Гора тая висока єсть над Єрусалимом. Видно з неї все в Єрусалимі. Видно до Содомського моря [39] і до Іордану, і всю землю обітованную, а вища єсть над всі гори около Єрусалима. Єрусалим, святий град, вельми твердий каменний, стінами огражден на 4 угли. Стіни его оковані міддю, позлащені, по стінах корунки прекраснії от злата блистаються. Гори і дебрі, і скали многіє каменнії. Тилько безводно: ні ріки, ні кладязя, тилько купель Силоамськая [40], тамо-бо дождевою водою людіє живуть. Виногради многіє около по дебрах: древа розмаїтиї, овоцу много, смокви масличнії, рожці і інниї благовоннії древа розличнії. А на той горі Єлеонськой єсть пещера глубока близь вознесенія господня...

О ПУТІ КО ІОРДАНУ

От Єрусалима през гору Єлеонськую на восток путь єсть тяжкій і вельми страшний: погане странних розбивають в дебрех і скалах. От Єрусалима до Іордана — 26 миль, а до Куров — 8..., а от Куров до Єрихона [41] — 5 миль; от Єрихона до Іордану — 6 миль. Ту барзо тяжко іти ровниною, а піски глубоко. Ту многі человіки здихають от зноя без води. Ту єсть море близько Содомськоє. Ту ісходить дух нечистий, смердящ з моря того, яко пещ горящая пламенем, і умерщвляє человіки. Ту, не доходячи Іордану, як над 20 сажній, на лівой стороні гора Єрмон пісковата вельми. Ту, не доходячи Іордану, єсть монастир святого Іоанна Хрестителя господня. Ту ж і церков во ім'я его...

О РІЦІ ІОРДАНСТЕЙ

Тече бистро, береги обон пол, при краї вода мутная, сладка вельми, ність ситості, піючи ю, ніч не шкодить во чреві. Взглиб єсть на 4 сажній, яко же сам іскусих, бродячи і купаючися, і походих по берегах. В широту єсть, як на усті косно. По берегах древца малиє, як лозіє. Много тростія і звірей, много свиній диких. Пардуси [42], льви родяться попод гори понад Іордан. Там же близь Іордану єсть земля Завулон і Нефалим [43]...

Та ж церков на уст Іордану, і де же впадає в море Содомськоє. Оттуду до монастиря святого Іоанна Златоустого [44] миль 2, а от монастира до Єрихона — миля една.

Єрихон прежде бяше град велик, его же Ісус Навин[45] разори...

Єсть же около того Єрихона земля плодна, поле красноє і ровноє. Мнозі фініці високії стоять, виногради, древа, многоплодниї зелія, цвітов прекрасних, кринов пахнучих, ту ж і води чистиї красно текуть... До монастиря святого Феодосія 6 миль...

От того монастиря до лаври святого Сави — 6 миль на дебрі Асафатові, на удолі плачевні. Тая дебрь прийде от Єрусалима і от Гепсиманії і сквозі лавру аж до моря Содомського. Там лавра, богом сотворенна здавна, і неісказанно єсть поток страшен і глубок. Береги каменниї високії, яко стіни, і в тих стінах келії самородниї, богом сотворенниї, і приліплені страшно і пречудно висять на висоті на п'ять локот; тії келії по обох сторонах того потока стоять на калвах, яко звізди на небесі утверждені. Єсть же ту церквій 3, под тими церквами ниже єсть скала каменна, і под тою скалою єсть пещера велика, і в той пещері єсть церков Пресвятой Богородиці... В том потоці єсть тая лавра дивна барзо і страшна...

...Ту і кладязь святого Сави, а в том потоці страшно вода сладка і студена вельми. Інаго же ність іточника. Тилько по дебрах суть деревця малиї. Овоцов различних без числа: маслини, фініки, кринов. Із тих дерев сходить сок на землю і ісходить к кладязю, і биває сладка вода. А поток єсть сух безводний. Оттоля пошедши на полудне, суть гори каменниї високії к морю Содомському. Там суть пещери многії. Ту мешкають іноки, в той страшной пустині сухой і безводной. Там вшелякіє звірі: пардуси, верблюди, єлені.

Море же Содомськоє мутноє єсть і не імат в собі нічто же животно: ні риби, ні рака, ні сколка. Аще же внесе что ріка Іорданськая в него, то не може живо бити ані малого часу, но здихає. Ісходить же зо дна того моря смола чорная і плаває по верху води і приходить до берега, і биває от неї вельми смрад по многих сторонах. Суть же там многії птахи іже от того моря повітря заносять на міста і села, на которию бог прогнівається.

Оттоле до Єфиміїва[46] монастиря 5 миль..., а около того монастиря гори многії каменниї. Гора святая Сіон на юг от Єрусалима широка в положеню і ровна єсть; на той горі прежде бил Єрусалим. Єго же розори Навуходоносор-цар[47] при Єремеї-пророці[48]. Тепер на той горі созданна єсть церков велика в ім'я святого Іоанна Богослова. В той же церкві за олтарем єсть храм. В том храмі умивал Христос нозі учеником. От тої храмини пойти по степенах на юг, яко на горницу. Ту храмена соділанна столпом прекрасно. Верх єй

побито бляхами мідяними, позлащенна. Ту прежде била келія святого Іоанна Богослова...

...Ту єсть пещер много в камені висічено, устроєно дивно здавна, і тамо полагають странних пришельцов...

Віфлеом єсть от Єрусалима 6 миль... Єсть церков велика змалевана, покрита оловом. Столпов має в собі мармурових 8 і помощено дошками мармуровими. Дверей має в собі трої, в долготу сажній 20, а в широту — 12...

...І тоє називається Віфлеом, і тая земля около Віфлеома називається Єфрафа [49]. Та ж земля єсть красна, зеліє на горах, і древа многі овощниї по пригорії красно: маслини, смокви, рожці, крини, виногради многії. Около Віфлеома, по удолії ниви многії...

...Ту єсть пещера. Над тою пещерею создана церков в ім'я святого Іосифа. Ту бил прежде монастир, тепер єго ніcть, розорен от поган. Єно єсть поле широкоє, і красноє маслини, і многії овочі живності. Ниви, тоє називається місце паствинноє. От Віфлеома на юг єсть Хеврон-пещера велика. Ідучи к дубові мамврійському [50], от тої пещери до ріки Івфамля миль 20...

...Ріка тая єсть суха: попод землю тече і впадає в море Содомськоє. Ту єсть обон полпотока того сухого велика гора — аж пересягла той сухий поток, а на той горі ліс пустий і звірі дикії. Ту єсть путь под тим сухим потоком. Попод тую гору страшно і тяжко пройти, невозможно в малой дружині, но в мнозі, бо там забивають сарацине ідущих. Мні же дал бог дружину добрую і многую — пришел-єм без пакости...

...Оттоль до сладкого кладязя Авраамова [51] 10 миль. От того кладязя до дуба мамврійського — шесть миль. О том преславном дубі, там ідучи, на правой стороні стоїть дуб. Около него помощено дно богом вкруг плитами мармуровими, як лєд або шкло. Виросл той дуб предивний з того каменя не вельми висок, но широк! На нем плод розний єсть, ягоди розличниї, овощія пресладко, вітвіє єго от землі, як человік может досягнути. Листвіє єго двоякоє: єдні як злато, другоє — яко сребро блищиться. А в товщ на 4 сажні (сам змірил єго). Около того дуба поле широкоє, вкруг на 40 сажній чистоє, красноє, камень білий, самородний, богом послан. На том полі бил шатер Авраамов. От того дуба не мож пойти человіку обутому, но босо і чистими ногами з страхом там іти, абись не послизнути і не побитись на том ясном мармурі. Так дивно єсть тоє місце в умі человіку, а іж той дуб давно стоїть, а не шкодить єму ніч: ні гниє, ні старіється, ні листя не опадаєт; так видиться очам людським, якби нині вросло...

...Ту ж показа їм кладязь воду сладку. І так зоветься тая земля мамврій, і дуб мамврійський.

З тої гори мамврійської дві миль до гори Хеврон. Єсть тая гора вельми широка і ровна. Перше бил на ней град велій, нині — пуст єсть... І ... зоветься земля обітованная. Поістині тая земля єсть богом обітованная і благословенная всім добрим: вином, пшеницею, маслинами, овоцами; і скоти два рази родяться до року, і пчел много в скалах каменних. Ту єсть дворец Давидов на горі Хеврон...

А от жени Лотови [52] до Содома — миля, там хотіл-єм пойти видіти єго, но казали ми люде добрії, мовлячи: «Юж там не взриш нічого доброго, єдно муки і смрад злий. От того задихаються люди, там повітря злоє ісходить і горесть. І де же знайдеш Содом і Гомор [53], оттоля походить мрак под облаки і спадає на міста, прогніваючи бога, і з того биває мор на люди».

Оттоля возвратихомся к пещері Авраамовой і опочихом два дні; потом обрітохом дружину добрую і многую; поклонивши, прійдохом з радостію в Єрусалим. Ту, ідучи, обрітохом монастир святого Харитона в горах каменних. Ту путь тяжок вельми. Безводно місто тоє і сухо, но красно стоїть около каменем ограждено, посреді церквії 2... І ту єсть на горі село велике. В нем же живуть обивателі, і то єсть отчизна святих пророк. Ту нас добрі почтоша християне благовірниї і, опочихом три дні, оттуду пройдохом до Віфлеома. Проведе нас старший сарацинський з вої своїми, понеже на том путі розбивають странних...

От Вирута до Антиохії [54] ту єсть гора велика. На той горі град великій. От моря великого — миля. Ту ж остров єсть Саталія. Ту ж Халкедонія при великом морю. Но страшно іти і тяжко, паки прійдохом к Патрову. Оттоль путь єсть к Баруграду. Ту ж путь от Єрусалима в Галілею, к Тиверіадському морю і к горі Фаорстій. Гора Фаорськая єсть каменна і прикра, як стіна: невозможно человіку взийти на ню. Оттоле пойти по приморі к Іордану путем, потом попри Іордані аж до верху Іорданова. І ту нам пригоди бог тако. Ізийде Балдвина-князь [55] на войну путем тим к Дамаску і, увідах о нем, іж має пойти к Тиверіадському морю, і прійдохом к нему, і поклонихомся, і просихом, аби бога ради поімал нас з собою, абисьмо і там могли міста святиї видіти. Он же з радостію повелі ми іти з вої своїми, видя мя странна, бо там не мож пройти в малі, такмо цариця Єлена ходила путем тим, а ін ніхто же не може в малі пройти, бо там разбой великий і тако походихом тамо странная міста...

Град Самарія велик, обитель всім скотом, і нивами, овоцами различними. От того града — дві милі до града Саваполя...

От Ариматфея до Савина-града — миля, в том граді Іоб-цар [56] бил вавілонський. Єго же уби Іісус Навин у Єрихона. Тоє місто страшно і грозно, от того міста іде 6 рік. По порічу том тростіє многоє і ліси различниї. Ту-бо живуть сарацини многії. Близь Іордану к востоку єсть пещера дивная і з тої пещери ісходить істочник, зоветься купіль Христова. Ту ся Христос купал з ученики своїми. І ми там купалися, грішнії... Оттоля до верху Іордану — 8 миль: от Васаона іти полем понад Іордан к востоку. Ріка же Іордан тече от моря Тиверіадського зо двох істочников, кипить чудно от землі. Ім'я єдному істочнику — Іор, а другому — Дан, на дві милі суть от себе, і так недалеко сходяться докупи, і зовуть їх Іордані посполу. Ту єсть два мости каменниї, создані твердо вельми, і под тії мости тече. Ту била митниця Матфея-євангелісти. Ту ся сходять гостинці к Дамаску і в Месопотанію през Іордан. Ту стоял князь Балдвина шатри своїми, і ту обідав з своїм войськом. Ту ж і ми опочили у тих мостов, і купахомся... На том місці, де стоял архаггел, создана трапеза кругло, і ту літургисають. Ту бил дом Іосифов, і де же святая пещера, і ту єсть церков над пещерою Благовіщенія пресвятой богородиці; преди там тоє місце било опущено. Нині же фризове устроїли добре, і ту єсть єпископ латинський. Ту нас учредиша ядением і питієм, і ту опочихом 3 дні, поклонившимся і обрітохом кладязь чуден зіло, іти до води глубоко по степенєх, і над кладязем церков в ім'я святих архангел Михайла і Гавриїла, кругло украшенно мусією...

Аз же в пяток 1 час ідох к князю Балдвину в дом єго і поклонихся єму. Он же, виді мя і призва к себі, і рече мі з любовію: «Чого хочеш, іноче руський?» І бесідова зо мною любезно, яко муж єсть благ і смірен вельми. І не погорділ мною ні мала. Аз же межи іншими речами рекох: «Господине мой, княже мой, молю тя, бога ради, і князем руським, повелі мі, да поставлю і аз кадило моє в гробі господнім, от вся Росія землі». Тогда он з радостію повелі призвати ключаря іконома гроба господня і повелі пріяти от мене кадило. Аз же поклонихся і пойдох купих кадило склянно, веліє наліах масла без води і принесох к гробу господню, вечеру уже бившу, прійде ключар і молихся о том з умиленієм. Он же отверзе мні двері гробния і повелі мі вступити в гроб господень. І повелі мі поставити кадило своє в ногах і де же лежало тіло Христово, понеже в головах стоїть кадило грецькоє, переднійшеє, а посродку гроба господня стоїть кадило святого Сави. А около гроба без числа стоїть кадил. Тогда і аз поставих своє кадило, і поклонихся гробу господню, і ціловах з умиленієм і зо слезами гроб господень, і ізидох. Завтра, в суботу, собираються всі людіє в 6 час дне пред церков Святого Воскресенія.

Множество без числа народу от всіх сторон, пришельці чужоземці от Арапії, от Єгипта, от Рима, от Москви, от Іудеї, от персов — от всіх сторон ту ся собирають пред церков Святого Воскресенія і ту вся тая стая міста наполняють. Около розп'ятія Христова великая тіснота биває, і задихаються їх множество, тісноти ради. Стоять зо свічами, чекають отверзенія дверей церковних, понеже замкнені бивають, дондеже прійде князь з рицермі і дружиною своєю. Тогда биває отверзеніє дверей церковних, тогда приходить старійшина, і людіє мнозі в тісноті велиці. І биває полно в церкві около Голгофи [57], і около крайнева міста, і де же цариця Єлена знайшла крест господень, всюди полно биває. І молчаніє многоє, токмо громот, аки на небі от множества народу, яко всему граду подвизатися, тогда слези многії проливаються вірних людей, хіба би каменноє серце мало бити, і то прослезитися мусить, всякий бо человік спомнить гріхи свої і рече: «Єй, господи, да єгда гріх ради моїх не узрим світа твоєго нового». І тако всі стоять слезно і трепетно. В 7 час суботний прійде князь із дому своєго з вельможами і з дружиною своєю, всі пішо в метухію святого Сави, і призва к себі ігумена і прійде з черці своїми, і аз прійдох грішний і поклонихомся всі єму, і повелі князь ігумену пойти з собою і мні і іним подале черцом дружині своєй позаду, і прійдохом к дверем церкве Святого Воскресенія і множество народу, тіснота велика, невозможно ввійти в церков. Тогда князь повелі воїном розігнати люд насиліем і сотвориша, яко улицу сквозі люди. І пойдохом в церков і до гроба господня. А князь за нами ввійде і ста одесную олтаря, і де же му престол висок зготовано, і повелі князь ігумену стати над гробом господнім, і всім черцом єго, і людем благочестивим. Мні же, худому, повелі стати високо над самими дверми гробними, якби возможно видіти гроб господен. Двері же гробниї замкнені і запечатані печатію царською. Латинськії попове стоять в олтарі великом. В осьмий час начаша правовірниї попове піти вечерню близь предверех гробних. Латинськії же в великом олтарі начинають свойські. Аз же стоях на полаті, прилежно смотріх, єгда же начаша піти парамеї «в началі сотвори бог небо і землю», тогда прійде єпископ з діаконом і зазрить в гроб оконцем. Не узрить світа, возвратиться, потом начнуть 2 парамею. Тогда зас прійде єпископ, зазрить — і не узрить світа в гробі. Тогда всі людіє возопіша: «Господи, помилуй». Єгда же бисть час 9, начаша піти піснь і сходную. Поєм господеві:«Славно-бо прославися, воскресни, боже, суди землі, яко ти царствуєши вовіки». Тогда прийде хмарка внезапну от востока малая і ста над верхом непокритим тоєй церкве, і одожди росу благодаті над гробом господнім, і нас помочи добрі, тогда внезаапу облиста світ в гробі святом,

і бисть блистаніє страшноє і пресвітло із гроба господня, і тогда пришед єпископ з чотирма діакони, і облобиза животворящій гроб господен, зо страхом і радостію, і зо слезами теплими, і тако насладившися ту воні благоуханія святого духа, і божественного животворящого світа, і кадилом, лампами тими горящими дивно і чудно запалишася 3 світилі їх барзо яснії, а інних 5 не такова світлость. Потом, ізийдохом із гроба восточними врати і сотворихом цілованіє в церкві по обичаю, потом ізийдохом в монастир в понеділок світлий рано пойдохом к іконому і ключареві святого гроба і просил єго, хотячи видіти гроб і поклонитися єму. Он же пойде зо мною любезно, введе мя в гроб, і видіх світила, горящії божественним світом дивно пресвітло, і свою еже поставих такожде, і цілових гроб, і де же лежало тіло Христово, зо страхом і зо слезами. Ключар же, подвиг дошку мармуровую на святом гробі, і влупи камене мало, на котором лежало тіло Христово, і дасть мі, і запріти мі не повідати нікому в Єрусалимі, і тако поклонихся ключареві і іконому, а потом і князю Балдвину, понеже вельми любиша мя странна сущ іміх от них великоє благодареніє і взем прощеніє обагатихся благодатію божією і яже сподоби мя бог видіти місця святая очима своїми і просих от князя грамоти к путиској. Он же повелі скоро написати і приложити печать, дасть в руці мої. Такожде і ігумен святого Сави Арсеній, і той такожде написал грамоту і з печатію дасть мі в руці і з подписом рук своїх, з миром і благословеніем отидохом. До того даровал мі книжицу о всіх страстях Христових, і житіє патріархи Авраама, Ісаака, Іакова, і святого пророка і царя Давида. А тая книжка, списана по-грецьку, барзо утішна і душі полезна. Аз же преложих на руський язик, понеже в святом граді Єрусалимі все по-грецьку глаголяють і книги грецькіє і духовноє набоженство по всіх тамошних странах, по церквах по-грецьку, квасним хлібом, то єсть просфурою, отправують, се же істинно любві вашей написах, а не ложно бог віcть, я же видіх очима своїма, поре же невірующим буде в день судний, єще же повім любві вашей, той ігумен святого Сави дал мні читати книгу великую, зовемую «Кронник»...

І многа писанія утішна прочтох, поідох восвоясі, вземше благословеніє. Поідох з дому в путь ко святому граду Єрусалиму року божія 1590 в проводний понеділок, приспіх в Єрусалим на свято Филипа. Тамо забавихся, ходячи по святих місцях 3 літа, приспіх в свой монастир, силою вишняго храним. Року божого 1599 прідох до Кієва до монастиря печерського на воздвиженіє честного креста і там видіх мощі преподобних Антонія і Феодосія [58]. Істачають святоє миро так, як человік от зноя солнечного опотніє, і той пот капле на

поставленную мису, так кропля от кроплі капле, як прудко може яйце упечи. Аз же упросих архімандрита і дал мі того мира на потребу мою. Блажен человік той, іже прочитає ілі перепише сія святая письмена. Блажен дом той, в котором тия письмена святая лежать і часто воспоминаєма бивають. Горе же не уміющим читати. Горе невірующим, письмо читающим. Горе всім грішником, світ во тьму прелагающим. Богу же нашему благодареніє, честь і хвала на віки вічниє неустанне. Амінь.

ІСТОРІОГРАФІЧНІ ТВОРИ

ЛІТОПИСИ

ЗАХІДНОРУСЬКИЙ, АБО БІЛОРУСЬКИЙ ЛІТОПИС

(Уривки)

СКАЗАННЯ ПРО БИТВУ НА ВОРСКЛІ

В лѣто 1398 бысть побоище князю великому Витовту [1] з Темир-Куклуем [2] царем. Князь же великий Витовт Кестутевич литовский собра воя много безчисленно, и царь Тахтамиш [3] з ним своим двором, и литва, и немци, и ляхи, и жемоит, татарове и волохи, и поляне, и с ним бѣ князеи, и бысть сила ратных многа зѣло. И всими сими полкы вооружився поиде на царя Темир-Куклуя. И похвалися на орду Витовт, глаголаше: «Поидем, попленим землю татарскую, победим царя Темир-Куклуя и возьмем царство его, посадим царя Тахтамиша, и он мя посадит на всю землю руськую, и потом на всем». И поидоша татар воевати. В то же врѣмя приспѣ Темир-Куклуй царь со многими полки ратными и со князми своими ордынскими. И стретошася с Витовтом в поли на рецѣ на Ворсклии. И бысть бой велик месяца августа 12, во второк, и надолзе вельми биющимся им, и попусти бог татаром. Князь же великий побѣже во мале дружине. И царь Темир-Куклуй тогда приде ко граду ко Киеву, и взя с града окуп 3000 рублев литовских, и силу свою роспусти по Литовской земли, и воеваше татарове даиже и до Великого Луцька, и много зла сотвориша земли Литовской, и отыде во свою землю.

А се имена избиенных князей литовских: князь Андрѣй полоцкий Олигирдович [4], брат его Дмитрей брянский [5], князь Иоанн Дмитрович Кындыр, князь Андрѣй, пасынок Дмитреев; князь Иоанн Евлашекович, князь Иоанн Борисович киевский, князь Глеб Святославич смоленский, князь Лев Корятович [6], брат его князь Семен, князь Михайло Подберезькый и брат его князь Олександро, князь Михайло Данилович, брат его князь Дмитрей, князь Феодор Патрыкиевич волыньский, князь Ямонтович, князь Иоанн Юревич бельский, князь Выспытко краковский.

ПОХВАЛА О ВЕЛИКОМ КНЯЗЕ ВИТОВТЕ

В лѣто 1430 князь великий Витовт Кестутевич созваша к собе короля польского Владислава [7], князя великого московского Василия Васильевича [8] и князя великого тверского

Бориса Александровича [9], и мистра немецкого и пруского, мистра лифанского, и велици послы от Ивана [9а], царя царьгородского, и от римского цесаря приходили, и от донского короля послы, и от великого князя рязанского Иона [10], и от волоского воеводы послы приходили. Подоевския князи сами были, от Великого Новагорода и ото Опскова [11], и ото ордынского царя послы были, и ото иных князей и земль послы были. И тыи короли и велици князи и послы быша у великого князя Витовта 7 недель на его страве, а на день шло оброка по триста бочок меду, а яловиць триста, а баранов и вепров по триста. Князь великий Витовт хотел на себе положити коруну, и его не приняли поляне, не пропустиша коруны, и за тым не положи на себе коруны. И розболися князь великий Витовт, и розпусти князей великих и послы царевы со многими дарами и с честию. А король польский Владислав и бысть у великого князя Витовта, и при нем преставися великий князь Витовт месяца октября 23, на память святого Якова, брата господня. И сяде на великое княжение князь великий Швитригайло [12] на Вилни и на Троцѣх. И княжи великий Швитригайло 2 годы без два месяцей, и при своем княжении отпусти смоленского владыку Герасима [13] во Царьград на митрополию. И не вправляше земли. И Литва же посадиша великого князя Жигимонта Кестутевича [14] на великое княжение на Вилни и на Троцѣх месяца сентября 1 день. И приде Швитригайло на Полоцк и на Смоленск, и князи руськии и бояре посадиша князя Швитригайла на великое княжение на руськое. И на ту же осень собра силу многу князь великий Швитригайло, и князь великий тверьской Борис Александрович дасть ему брата своего, князя Ярослава, со всею силою своею, и поиде на Литву, и не дошед до Вилни за шесть миль и сташа в Ошмени [15], и ту стояша неделю. Князь великий Жигимонт приде с литовскою силою, и бысть им бои месяца декабря в 8 день, на память святого отца Потапия, в понедѣлок. И поможе бог великому князю Жигимонту, и побиша князя великого Швитригайла, а князи руськии побиша, а иных поимаша: князя Юрѣя Лыкгвеневича [16] иняша, князя Василия Семеновича [17] яша и князя Федора Одинцевича [18] иняша, пана Дедиголда [19] яша, воеводу виленского, а иных множество побиша и поимаша. Тои же зимы во Друбыи град князь великий Швитригайло собра силу многу руськую и поиде на Литву, и повоеваша Литовской земли множество, и пожѣгоша, и полон поведоша. На лѣто ж собра силу многу руськую, и мештер лифанский со всею силою своею и приде ко Швитригайлу на помощь, и князь великий тверской дасть ему свою силу и поидоша в Литовскую землю. За полгоры мили от Вилни ночовал в Рудомени [20] и поиде к городу, и не доходя Троков и поверне на Старыи Троки [21], а под Тро-

ками стоял на Спасов день, а стоял 4 дни, и поиде от Троков искати великого князя Жигимонта и рати литовскои. И стояща во Векшюшках [22] 4 дни, и поиде на Русь во свою землю. И приде до Креиву [23], и стояша два дни, взяша Креиво мурованны и сожже, а людеи много посекоша и в полон поведоша, и оттоле придоша к Молодечну [24]. И приде к великому князю Швитригайлу вѣсть, што ж идет литва погонею, и князь великий Швитригайло посла на них князя Михайла, киевского воеводу, а и с ним посла иных князей руських. И побиша пана Петраша Монкирдовича [25] и литву, а иных поима на Копачех [26]. И оттоле поиде ко Жеславлю [27], и Жеславль возьме того же дни, пожже, а людей много в полон поведоша. И придоша ко Смоленску, и возьме град Менѣск и сожже, а люди многи в полон поведоша, мужи и жены. Иде во свою землю а многа зла сотвориша Литовской земли. И придоша ко Борисову [28], и ту изымаша князя Михайла Ивановича Голшанского [29] и на рѣце на Березине, и послаша его ко городу к Витебску, а тамо повели его втопити в рѣце во Двине под городом под Витебском, а няша его невинно. Не доходя Лукомля [30] за милю, в озерах, мештер поиде во свою землю, в Лифянты [31], а князь великий Швитригайло к Лукомлю, и ту роспусти вои свои, князей и бояр, а сам поиде ко Киеву. На ту же осень князь великий Жигимонт собра силу многу литовскую и ляхи и приде на Литовскую землю, и сташа под Мстиславлем [32] месяца октября 26 день, на память святого мученика Дмитрия, во среду, и стоял три недели, не возьма города, поиде во свою землю. На лѣто ж собрашася Швитригайло со князи руськими и со бояры, и со всею силою руською поиде на Литву, а мештер и своею силою приде на помощь Швитригайлу, и содяша Швитригайлом во Брясловли [33]. И божиим повелением паде на землю моча велика, за тым не можаху в Литовскую землю поити. Князь Швитригайло возовратися во свою землю, а мештер во свою землю, и роспусти силу свою, князей и бояр в Полоцку, а сам поиде ко Киеву. На третее лѣто князь великий Швитригайло сожже Герасима митрополита у Витебску. И собраша князь великий Швитригайло у Витебску со руськими князьми и со руськими ратьми, и поиде ко Брясловлю, и ту во Брясловли приде ко Швитригайлу на помоч мештер лифянский со всею своєю силою. И поидут от Брясловля по Завелской земли [34] по Завелию к Вилкомирью [35]. Сам князь великий Жигимонт не поиде на Швитригайла, и дасть король 8 сот копей помочи князю великому Жигимонту, и князь великий Жигимонт посла сына своего, князя Михайла [36], на князя Швитригайла. И князь Михайло приде со всею силою литовскою и с ляхи, и бысть им бои со Швитригайлом на Семен день лѣтопроводца, а бися за Вилкомирием реце.

И за то бог не пособе князю Швитригайлу, што сожже митрополита Герасима, и поможе бог великому князю Жигимонту и его сыну, князю Михайлу. И побиша князя Швитригайла и всю силу его, и многих князей побиша, а иных руками поимаша. Убили братанича его, князя Жигимонта Корбутовича, и князя Ярослава Лыгвенича [37], иных князей много побиша, и князя Михайла Болобана Семеновича, и князя Данила Семеновича Голшанского, и князя Михайла вяземского Воловича, и иных князей много побиша, а руками изымаша князей 40 и 2. На имя изымаша князя Ивана Володимеровича [38] киевского и брата его князя Федора Корбутовича [39], а лифянского мештера самого убиша, и ланмаршалка, иных куторов много побиша, и всих лифянт перебиша, а иных живых переимаша, нечто ся их мало остало. И много иных госте перебиша, рукужан и сляжан и чехов, а иных руками поимаша.

А после того побития 3 недели спустя князь великий же Жигимонт собра всю свою силу литовскую и посла своего сына князя Михайла на Русь. И пришед князь Михайло, станет на Рши [40]. Смолняне стретили князя Михайла на Рши, и далися смолняне князю великому Жигимонту и его сыну, князю Михайлу, и князь Михайло к Смоленску не поиде, но поиде ото Рши к Витебску. И пришед под Витебск, князь Михайло стоял 6 недель и не взя города, прочь поиде. И после того тои же зимы князь великий Жигимонт собра опять всю свою литовскую силу и панов и послаша к городу к Полоцку. И пришед, панове под Полоцком стояли неделю и, не добыв города, прочь пошли. И на лѣто полотяне и видбляне, не чюя собе помощи ниоткуля, и дашася князю великому Жигимонту Кестутевичу. Нача князь великий Жигимонт княжити на великом княжении на Литовском и Руськом.

Таину таити цареву добро есть, а дела велика господаря поведати добро ж есть. Хочю вам поведати о великом князи Александри, зовемем Витовти литовском и руськом, иных многих земль господарь. Но по ней же по писаному есть: «Братие, бога боитеся, а князя чтите». Такоже и вам хощю аз поведати о славном том господари, но не мощно исповедати ни писанию предати дѣла великого князя. Яко же бы мощно кому испытати высота небѣсная и глубина морская, тоже бы исповедати мощно сила и храбрость того славного господаря.

Сий князь великий Витовт, бяше ему держащи великое княжение Литовское и Руськое, иныя многие земли, сопроста реку — вся Руськая земля. Не токмо же Руськая земля вся, но и еще ж господарь Угорской земли, зовемый цесарь римский и велицей любви живяще с ним. Тол би ми

ся увирило. Неколи будущи тому славному господарю, бывши ему во своему граде, зовемый Луческ Великий [41], и посла послы своя королю угорскому, зовемому цесару римскому, и повели ему быти к собѣ. Он же без всякого ослушания вскоре приѣха к нему и своею королицею, и честь велику и дары многи подаваше ему, и оттоле в них утвердися велика любов. Како не почюдимся чести великого господаря, еже которыи земли на востоце или на западе приходяще поклоняются славному, еже есть царь над всею землю, и той пришед поклонися славному господарю великому князю Александру, зовему Витовту.

Еще же и туруский царь честь велику и многи дары и подавши. Славному господарю, благовѣрному же и христолюбивому царю царьгородскому, и тому с ним во велицей любви живущи. Також и Ческое королевство великому честь держащи над славным господарем, и еще и донской король велику честь и дары многи подавши славному господарю великому князю Витовту.

В та же лѣта брату его Ягайлу держащи стол Краковского королевства, по лядскому языку тому зовему Владиславу, и тому с ним во велици любви живущи. Коли славный господарь Витовт на котору землю гневен бываше и котору землю хотяше казнити, королю же Владиславу всегда дающи помощь. Еще же ины цари усточни служахуть ему. Також великий князь московский во велицей любви живяще с ним, и еще же иныи князи велици немецкии служахуть ему со всими городы своими и со землями. Ти же велици князи немецки, по немецкому языку зовемому мистрове, еще же господарь земли Молдавскои и Бесарабскои, по власкому языку зовемем воеводы, також господарь тои земли Болгарскои, по болгарскому языку зовемыя дѣиспоты, и еще ж иныи велици князи, великий князь тверский и великий князь рязанский, и великий Одоевский, и Великий Новгород, и великий Псков, сопроста реку, иже не обретеся во всем Помори ни град, ни мѣсто, иже бы не приходили к славному господарю Витовту. Тии же велици господари велици земли велици князи. И еще же писахом зде иныи во велици любви живущи с ним, а ини крипко служахоть ему, славному господарю, и честь велику и дары великы, и дани многи приносяхуть ему, не токмо по вся лѣта, но и по вся дни. Коли славный господарь великий князь Александро, зовемый Витовт, на которую землю бываше гневен и которую землю хотяше сам казнити или пакы силнех вои своих воевод посадити, послати гдѣ восхощеть, и которому от тех великих земль повеливаше к собѣ быти, и они без всякого ослушания воскоре прихожаху к нему и со своея земли. И коему господа-

рю за которую нужу немощно быти, и он всю свою рать и силу посылаше на помощь и на его службу. Сий же великий князь Александро, зовемый Витовт, во великой чести и славе пребываше. Бяше ему неколко от своих городов во велицем граде Киеве нарицаемом, и прислашеся к нему велици ордынскии князи, полецаяся ему под великую службу, и просяще у него царя на царство. Много бяше бо ордынских великих царей служаху во дворе его; он же дал им царя, именем Салтана [42]. Оному же царю, иже бѣ на орде, слышав яко славный господар отпустил своего слугу на царство, никако же не сми сопротивитися со славным господарем, остави царство и побѣже. Сему же Салтану дошедши орды и сяде на царство повелением великого господаря зовемого Витовта, и служаше с великою боязнию славному господарю. Не по мнозе времени согна за живот, иным же старейшинам ордынским послаша послы своя с великими дарами ко славному господарю и просися у него иного царя; он же дал им иного царя, именем малого Салтана. Сему же малому Салтану шедшю на царство некако же не сми ослушатися славного господаря: кдѣ коли ему повелит, и он ту тогда кочюет. И по мале времени тому минувши велици же цари ордынски никако же не смеяше розгневати славного господаря великого князя Витовта, дабы не от его руки поставити им царя, и послаша с великою честию и просися у него царя. Он же да им иного царя, именем Давлад-Бердея [43]. Яко же река пресходящи всю землю человеческии скоты пояющи, а сама не вмалящиеся, також и славны господарь и множество царей отпущает на орду, а в него большало царей навчено. И мы же на первореченое возвратимся. Царю сему Давлад-Бердею немного время побывши и тому мимо шедшю. Сим же старейшинам ордынским слышавшим, яко славный господарь близ есть, во прежде реченом граде Киеви, и придоша сами, и поклонишася ему, славному господарю великому князю Витовту, и дары многи принесоша, и просят у него царя, он же дал им царя именем Магнета [44]. Яко ж бо от моря множество вод исходящи.

О ПОДОЛСКОЙ ЗЕМЛИ

На весну князь великий Витовт иде и взя землю Подолскую [45]. А князю Володимеру Олгирдовичу [46], тогда бывши в Киеве, и не всхоте покоры учинити и челом ударити великому князю Витовту. Тои же весны князь великий Витовт поиде взя град Житомир и Вручии [47], и приѣха к нему князь Володимер. Того ж лѣта на осень князь великий Витовт выведе его из Киева и дасть ему Копыл [48], а на Киеве посади

князя Скиригайла [49]. Сам же князь великий Витовт поиде на Подолскую землю, а князю Скиригайлу повели ити из Киева ко Черкасом и ко Звенигороду. Князь же Скиригайло божиею помощию, великого князя Витовта повелением взя Черкасы и Звенигород и возовратися пакы ко Киеву. Ту же паки княжящи ему в Киевѣ, бысть же нехто Фома, чернець Изуфов, держа намѣснитство от митрополита у святои Софии на митрополичьем дворе. Посхотевшю же князю Скиригайлу ехати за Днепро в ловы, той же прежереченный Фома нача звати его на пир на митрополичий двор. Князю же Скиригайлу сущю у него на пиру, аз же того не свѣм, зан же бѣх тогды млад, но нецеи глаголють, иже бы тот Фома дал князю Скиригайлу зелие травное пити. И с того пиру князь Скиригайло так поѣхал за Днепр к Милолавичам и тамо разболися. Канон канона крещения, в суботу, въехав в город во Киев болен, болев 7 дней, преставися в среду. И понесося на главах его священници, поюще пѣсни отходные, с свечами, из града Киева ко светий богородици печерской. И положен бысть чюдный князь Скиригайло, добрый, нареченный во светом крещении Иоанн, подле гроба святого Феодосия Печерского. Князь же великий Витовт услышав, иж князь Скиригайло преставися, и посла князя Ивана Олгимонтович ко Киеву, и да ему держати Киев. Мы же над превеченое возвратимся.

Как выеде из немец князь великий Витовт на великое княжение, так отпусти нятца своего, князя Глѣба Святославлича [50], ко Смоленску на великое княжение, а князю Юрѣю Святославличу [51] дав город Рославль. Князю Глѣбу седящи во Смоленске и нача не в послушании быти великому князю Витовту. Князь же великий Витовт послы своя слаша о справлении, он же не всхоте исправитися. Тогда князь великий Витовт поиде со всими силами ко городу Смоленску, тако вдасть ему Глѣб и з градом Смоленском. Князь же великий Витовт дав град Смоленск держати князю Манту [52] и Василию Бореиковичю [53], а князю Глѣбу вдасть город Полоны [54]. Сам же князь великий Витовт возовратися в Литовскую землю. На ту же зиму посла князя Семена Лынгвена [55] со многими ратьми и смоленскими ратьми на князя Олга резанского [56]. И спленишa многое множество рязанския земли, и возвратишася с побѣдою восвояси. Тогда же бѣ зима вельми студена. Тои же зимы на весну приѣхал князь же великий Василий Дмитриевич [57] московскый ко тестю своему, великому князю Витовту, во Смоленск во великое говѣние. И учти князя великого Витовта многими дарами: чеьми золотыми и поясы золотыми, и собольми, камками и суды златыми, и бахматы. И князь же великий Витовт зятя своего, великого князя, учти и удари различными дарами: сажеными

порты и дорогими оксамиты, и многоценными камками, и гиншты, во седлех золотых снастех, чюду достойных, и отпусти ко граду Москве с великою честию, а сам поѣде к Литви.

Коли господар был на Литовской земли князь великий Олгирд [58] и, шед в поле с литовским войском, побил татаров на Синьи воде [59], трех братов: князя Хочебия, а Кутлубугу, а Дмитрия [60]. А то си три браты, татарския князи, отчичи и дедѣчи Подолской земли, а от них завѣдали втомани а боискаки, приездяючи от них втоманов, имывали из Подолской земли дань. А брат великого князя Олгирдов держав Новгород Литовский, князь Корият [61], а в него были четыри сыны: князь Юрѣи, а князь Александр, князь Костянтин, князь Федор. Ино тыи княжятя Корятовичи три браты: князь Юрѣи а князь Алексндр, князь Костянтин и князь Федор со князя великого Олгирдовым презволением и с помочию Литовския земли пошли в Подолскую землю. И тогды в Подолской земли не был ни один город ни деревом рубленого, а ни каменем будованого. И тогды тые княжата Корятовичи пришли в Подолскую землю от татар, и боскаком выхода не почали давати. И на первое нашли собѣ твержю на рецѣ на Смотричи, а в другом мѣсте были черници в горе, и в том мѣсте наредили город Бакоту [62]. И ловячи в ловех пригодилося им так: угонили много оленей в тот остров, кдѣ нынѣ Каменское мѣсто лежит. И посекши лѣс город муровали Каменець [63], а из того вси Подолски городы умуровали и всю землю Подолскую осели. И затым [узнал] полский король Казимир Локотковичь [64], што их три браты Корятовичи на Подолской земли, а люди мужнии, и он прислал к князю Костянтину кглейтовнии листы, со великою твердостию и прося его, штобы к нему приѣхал. А умыслив тое собѣ и своими паны, што в него сына не было, только была одна дочка, захотел за него дочку дати. И князь Костянтин на кглейтовных листех к польскому королю ѣздил, и там как ся ему посмотрѣло, не похотел в той вѣре приступити, и опять на тых же листех отъехал до Подолской земли и на своем господарстве умерл. А князя Юрѣя волохове взяли его собѣ воеводою и тамо его окормили, а князя Александра татарове убили. А здѣ брат четвертый, князь Федор Корятович, Новгородок держал. И услышал то князь Федор, што братий его в Подолской земли не стало в животе, и он, шед во Подолскую землю, засел Подолскую землю. А в тыя лѣта князь великий Витовт господарем стал на Литовской земли, и Подолская земля не хотела была послушна быти князя великого Витовта и Литовской земли, как же пред тым послушна была. И князь великий пошел со всими силами литовскими к Подолию. И то вслышал князь Федор

Корятович, выбегл из Подолской земли ко угром, а городы осадил волохи, и угорский князь Федору помочь дал. А князь великий Витовт первое пришед ко Брясловлю, и выма Брясловль пришел ко Сокольцю [65], и Соколець вынял, и пришел ко Каменцю вночи, Каменца добыл, а потом Смотрич вынял и Сколу [66], и Черленый городок, и вси городы позаседал. И воеводу князя Федора, што на тых городех, на имя Нестиса [67], вынел, и по всим городом князь великий Витовт свои старосты посажал. А добыл литовскими силами, а никто ему ни с которых сторон не помогал. Тогда пак король почал просити князя великого Витовта, рекучи: «Милый брате, дал тобѣ бог, добыл еси Подолской земли, учини ми тую честь, дай ми Подолскую землю». Князь великий Витовт дал Подолской земли половину королю у двадцати тисячех, дал Каменець, а Смотрич, и Скалу, а Черленый городок, а Бокату, а на иных на всих Подолских землях и городех князь великий Витовт свои старосты посажал, на Брясловли, и на Сокольци, и на Беници [68]. А король в тые городы во двадцати тысячех пану Спытьку [69] заставил, и коли князь великий бился на татарском побоищи, а пан Спытько приходил на помочь великому князю Витовту, и тогды пана Спытька убили татарове, а пани Спытьковая стала вдовою, а дѣти малы. И король почал присылати великому князю Витовту, рекучи, што «еси нам дал половицю Подолской земли во двадцати тысячех пѣнезех, мы дали были во двадцати ж тысячех пану Спытьку, и пани Спытьковая вдовѣла, а дѣти малы, а от татар земли тои некому боронити. Отдай двадцать тысячей пѣнезей, а городы опять побери за себе». И князь великий послал королю сорок тысячей на имя паном Немиром [70] а Дмитрием Васильевичем, луцьким боярином, а городы своя опять поимал за себе и старосту своего посадил, дворянина своего Грановского [71]. А под Грановским дал пану Петру Монтикигирдовичу, а под паном Петром дал пану Дидикгоилду. Потом дал пану Дидикгоилду Смоленск, а пану Долкгирду [72] Подолье дал. Пан же Долкгирд старостил на всих тех городех на Подольи и до великого князя Витовта смерти, а как князя великого Витовта в животе не стало и, приѣхавши ляхове, пана Долкгирда из города Каменца созвали на раду к собѣ и до рады не допустивши самого иняли и ограбили, и Каменець засѣли, и все тое забрали, што Подолскои земли держать...

КРАТКАЯ КІЕВСКАЯ ЛѢТОПИСЬ. ОТ НАЧАЛА ЗЕМЛИ РУССКОЙ ДО 1516 ГОДА.

(Уривки)

В лѣто 1065 бысть знаменіє на небеси: и на западнѣи странѣ звѣзда превелика, луча кровавы, восходѣщи з вечера по заходѣ солнечнѣм, и пребысть за 7 дній. И сеи же проявляшеся не на добро: по всему бо быша усобища многы, нашествіє поганых на Рускую землю, сія бо звѣзда проявляшася кровопролитіє. В сія же времена бысть дѣтищ ввержен в Свѣтомль [1], сего же дѣтище извлекоша рыболове в нѣводѣ, єго же позоровахом до вечера и пакы ввергоша єго в воду, бяше сій дѣтищ: на лици єму срамніи удове, а инаго нѣлзѣ сказати срама рад. Пред сим же временем солнце пременися и не бысть свѣтло, но яко и мѣсяць, єго же невѣгласи глаголять: снѣдаєму сущю. Сія же знаменія бывають не на добро, мы бо по сему разумєєм, яко же древлє при Антиоси [2] в Єрусалимѣ [3]... знаменія бо в небеси, или в земли, или в звѣздах, или в солнце и лунѣ, или єтером чим не благо бывають, или рати, или глад, или смерть проявляють...

В лѣто 1491 приходиша татарове заволжскыи на Волынскую землю десят тысящ, много зла сотвориша у Волынской земли и в Лядской: Володимери церкви божіи пожгли и великую церковь пречистоє мурованую и мѣсто, а людей по мѣстам, и по селам, и по дорогам без числа посекли и в полон побрали. И собрашася волынци з ляхи, божією помощію и пречистоє єго матере, угониша их недалече от Жеславля и побиша поганых, и полон отполониша, мало нечто втекло их, и тыя от зимы измроша недошедших своих влусов. Над волынци был старостою луцким князь Семеон Юр'євич Голшанский. Тогды невидимо поможе бог христіанам над поганци, мало нечто наших убито, ниже и десяти, а их убитых поганцов восѣм тысящ...

В лѣто 1495 приходиша татарове перекопскыи, сын царев Мендли Кгиреев [4], у Волынскую землю и мало не добыша град Корца: и уби их нѣколико князь Семена Юр'євич, староста луцкий, маршалко Волынскои земли, з Литвою, а з волынци, а прочии татарове отбегоша от Корца...

В лѣто 1496 приходиша в Волынскую землю сынове перекопского царя Мен Кгирея со всею ордою перекопскою, и много зла сотвориша Волынской земли: и церковь, и монастырь святого Николы в Жидичине сожгоша, и полону безчисленно взяша, а иных посекоша, и обогнаша князя Семена Юр'євича и пана Василия Хрептовича, намѣстника володимерского, и князя Костянтина Острозкого [5] и всѣх волынцов

в градѣ Ровном. И начаша татарове невомнозѣ приєзжати к граду, наши же не видѣвше, яко множство их, и рекоша к собѣ: «Сотворим что мяжско». И выєхаша противу их пред мѣсто, и бишас крѣпко с ними, и убиша от них нѣколико. И выступиша множество татар, и видѣв князь Семен, яко невозможно стати противу им, и возвратис в град: и половци же мѣсто сожгоша, и мало нѣчто из град окупа вземше, и с всѣм пленом возвратишас восвояси...

В лѣто 1497 мѣсяца марта 2 день приходиша татарове и с турки у Волынскую землю, и воєваша около Кремянца и с четыреста душ плѣна воземши, возвратишас во своя. И собрася князь Михайло Острозкий и с своими людми и угна их за полоным, и изби их всѣх, и плѣн весь возврати и возвратися с похвалою в отечество своє, благодарствѣнныя пѣсни богу воспѣвая, яко рукою спасе плѣненныя и изби чада агарянскія. Того ж лѣта пріидоша татарове перекопскыи и поплѣниша множество плѣна у во Олѣвской волости [6] и в Мозырской [7], и вгониша их князь Михайло, а князь Костянтин Острозкий с дворяны князя великого на другой недели у суботу по велице дни у земли Брясловскои [8] на Сороце-реце, на Кошиловских селищах, а других верх Умы-реки у могилы Петуховы избиша их всѣх до конца, а плѣн весь отплѣниша: убили царевича Акманлу и влана Мамыщю Биру уланова сына, а всих их убито триста и сорок, а наших один человѣк и то от простых. Сѣ уже второє знамя господь бог сотвори, победу дарова православным єдиного лѣта над безбожными агаряны. Аще обратимся к господу богу истинным сердцем, и до конца сокрушить их...

Того ж лѣта мѣсяца маия, у первый день шестоє недели по велице дни, у понеделок, убили безбожны татарове перекопскыи преосвященного митрополита києвского и всея Руси архієпископа Макарія, по реклом, Чорта, у селе Скриголовѣ на Бчичи-реце, за пять миль от Мозыря, ту єго нагнаша, невѣдущю о них никомуждо, без вести увоидоша у землю и всѣх єже з ним побиша, а иных у плѣн побрали, и много иных волостѣй воземши и мѣст пожогши и людей безчисленно пленивши, возвратишаєя восвояси, богу попущающих грѣх ради наших, согрѣшихом бо от ног и до главы. Но уповаю на господа бога, яко сему архієрею божію сія случися смерть к болшому єго мздовозданію, а к нашому наказанію, занеже, был поєхал до Києва, хотя помощи церкви божѣей Софии, разоренной тыми ж агаряны прежде: ино богу тако попустившю о нем, имиж судьбами своими весть, судьбы бо єго бездна многа...

Того ж лѣта поиде великый князь Александр [9] со всими вои своими литовскими и рускими, жомоисткими и иными

противку царя перекопского, и стоя в Жеславли [10] и оттоле поиде до Брясловля, и тамо город заруби и опять возвратися во свою землю со всими вои своими: а царь не смѣ ополчитис противу єго.

Того ж лѣта ходи король полскій Ольбрахт [11] в землю Волоскую со всеми вои своими, и многа зла вои єго сотвориша церквам и образом божіим, срам и писанію предать, и взя мир с волоским через брата своєго послы короля ческого и угорского Владислава [12] и возвратися в свою землю со всими вои своими. И которою дорогою повѣле єму поити волоский в свою землю, туда не восхотѣ поити, и поиде просто до Снятина по Буковинью: и преидоша волохове и туркове на него, и много вои єго убиша, а сам король в тои час бѣ боля.

ІСТОРИЧНО-МЕМУАРНА ПРОЗА

Станіслав
ОРІХОВСЬКИЙ-РОКСОЛАН

ПРО ТУРЕЦЬКУ ЗАГРОЗУ СЛОВО ДРУГЕ
(ДО ПОЛЬСЬКОГО КОРОЛЯ СИГІЗМУНДА [1])

Я хотів би, Сигізмунде-королю, щоб ти з волі божої краще спізнав мою відданість безпеці республіки і тобі, звичайно, іншим якимось чином, а не з промови про війну. Бо хоч така і потрібна, але не приносить вона оратору тієї радості, з якою він міг би присвятити себе такому особливо визначному слухачеві. Та й чому це людині приватній дозволено більше говорити про війну, навіть коли перебуває поряд короля найвищого і численними перемогами вождя найславнішого? А якщо вже випало говорити до тебе саме в цей час,— коли ти бачиш, що твоє королівство до найбільшої небезпеки втягується,— ти не повинен дивуватися, якщо побуджуваний страхом перед неволею, почну говорити про війну у твоїй присутності. Який великий цей страх, ти бачиш: вже нікого нема у твоєму королівстві, хто не турбувався б про життя своє і свободу.

Справді, якщо турецький султан [2] раніше завжди різними і витонченими хитрощами шлях до Польщі собі торував, то тепер, після укладення миру з нами, одержав на підкріплення жадану свободу дії. А віднедавна (коли Угорщину цілком захопив, після того, як військо Фердинанда [3] знищив і коли армію германців розбив [4]) — став твоїм і держави твоєї сусідом. Таким чином, султан відкрив собі і своїй державі шлях з Фракії [5] до Польщі через Угорщину, якого даремно шукали ще його попередники. Цього він домігся ціною (як вже було сказано) великого кровопролиття: знищив велике угорське військо, вигубив численні германські легіони і, нарешті, втратив силу-силенну своїх воїнів.

А чого варті його брехливі присягання, якими домагався у тебе договору? Цим обманом хотів лише досягнути, чого ні Баязет [6] від брата твого, ні Магомет [7] від батька, ні Амурат [8] від дядька твого по батькові не змогли домогтися зброєю. Хіба не так? Ти ж благоговійно договору дотримувався. Ні Валахію [9] не оборонив, ні допомоги Угорщині не виявив. Внаслідок ніким не стримуваний Сулейман [10] відверто і наполегливо шлях до Польщі через обидві провінції готував.

Тепер угоду з тобою уклав. А що мав робити, коли втратив надію досягти свого якимось іншим способом. І не вважай Сулеймана за шаленця, який не пам'ятає, як Владислав [11] своїм військом знурив і подолав могутнього Амурата, або забув, якою силою, запалом і вмілістю батько твій Казимир [12] звільнив Валахію з Магометового полону. Коли Сулейман давнє зважить, тоді і нинішнє краще спізнає: збагне, що ти нащадок тих давніх королів; що тебе боїться Азія; що вдома громадяни визнають за найкращого короля, а чужинські всі народи визначним полководцем вважають.

Отож коли він побачив, що завдяки твоїй доблесті шлях йому до Польщі закритий, вдався до укладення угоди і політичного союзу. Після того ж, як ти військо своє забрав звідти, він спроквола й обережно через Угорщину і Валахію шлях собі до Польщі став прокладати. Ти все це бачив і розумів. Але він гадав, що після укладення договору йому все дозволено, а тобі — нічого не можна.

Після захоплення Валахії і підкорення Угорщини він уважав себе вже не лише переможцем цих провінцій, а й хазяїном твого краю і королівства. Вважав, що все те вже в його руках і що Польща (про це він говорив не раз!) за три, щонайбільше чотири роки загине. Ці слова передав тобі недавно відважний і діяльний лицар Ян Оцеський [13], легат, який повернувся щойно з Туреччини. На ту мову султана ти повинен зважити. Чого він сподівається, і що замислив, і коли таку думку вперше висловив? Хіба, може, коли з Людовіком [14], а потім з Фердинандом воював? Не думаю. Бо тоді він називав тебе союзником, тоді до синівських містерій [15] і на весілля запрошував; тоді, нарешті, зі всіма люб'язностями домагався того злощасного договору від тебе. А може, ці слова сказав він, коли преславний лицар і нагороджений всіма військовими гідностями полководець Ян Тарновський [16] під твоєю орудою повернув Валахію розбитому і змушеному втекти Петрові [17]. Ні, й не тоді. Бо в цей час він переконував, що з'явився відібрати в Петра Валахію, хоч насправді проти тебе готувався.

Тому, хоч ти раніше завжди Сулейманові обіцяв бути вірним союзником і другом (недавно лиш став ворогом), ти не повинен сумніватися: вже відтоді він не дружби, якою нині безпідставно нехтує, але Польщі (якої не без причин завжди жадав) добути прагнув за допомогою усіх тих прихильностей і угод: і тоді, як тобі на п'яти з усіх боків наступає, і коли угорським союзникам загрожує (яких на твоїх очах вельми жорстоко нищив), і коли волохів [18] переслідує, яких у тебе обманом відняв. Польщу він хоче бачити спустошеною, а тому турбує її, страхає, погрожує і диктує їй.

А якщо хтось гадає, що Сулейман докладає таких великих зусиль, не замишляючи вдертися сюди якомога раніше, той жорстоко помиляється. Не такий він шаленець, щоб пропустити велику вигоду стосовно місця і часу, якої раніше не мав ні Амурат у війні з твоїм дядьком по батькові, ні Магомет з батьком, ні Баязет з братом твоїм, ні оцей Сулейман, замишляючи проти тебе.

Те, про що я розповім, вислухай, прошу, доброзичливо й уважно і не нехтуй, коли говоритиму про загальну небезпеку, бо вона не чужа визначній твоїй мудрості. Дбай про тих, від імені кого мовиться, про життя яких і про свободу йдеться, які у всіх небезпеках є твоїми спільниками. Все, про що буду говорити, звичайно, могло б прийти на думку будь-кому.

Так от, Сулейман вибере одне з двох: або з Угорщини піде навпростець до Польщі, або звідти зі всім військом рушить проти Германії [19]. В Угорщині він не залишиться. І я не бачу перешкоди, яка завадила б йому піти сюди чи туди. Але якщо про Германію можу сказати, що вона убезпечена нині від нього, то щодо Польщі волаю: шлях турецькому війську до неї відкритий.

Коли я на це вказую,— все одно, що сам ти розмірковуєш, як розпорядитися всіма засобами і військом, щоб стримати Сулеймана, не допустити винищення твоїх підданих. Тому мені не зрозуміло, хто і для чого думки твої в інший бік спрямовує? Хто він такий, що гадає, ніби Сулейман швидше почне воювати з германцями, ніж з поляками? Випадкова, певно, він людина, яка погано знає стан справ у Германії і в Польщі. Але ти (який завдяки великій діяльності маєш у розпорядженні і Германію) не будеш, певно, заперечувати, що саме ця провінція найкраще захищена від усієї сили турецької. Єдина, здається, Германія зі всіх країн і провінцій спроможна вести війну з ворогом чи то у відкритому полі, чи біля мурів малих і великих міст, яких там така сила, що здається, ніби вони тиснуть одне одного.

Отож і забудовою своєю, і різноманітністю укріплень, і величиною значних міст, і великою їх кількістю переважають всі інші міста, які є будь-де. На них Германія має таку велику надію, що окремі навіть виставляє супроти всього війська Сулейманового. І то цілком слушно. Бо нема людини, яка вважала б, ніби Норік [20], Аугуста [21], Віттенберг [22], Любек [23] (не кажу вже про інші незліченні міста, щоб не обтяжувати тебе переліком), нема, кажу, такого, хто твердив би, що ці численні, і славні, і так захищені міста легко можуть бути захоплені Сулейманом.

Навіть Вієнна [24], яка у всьому згаданим містам поступається, двічі вельми люто штурмована всією силою Сулей-

мана, витримала облогу і згаданому Сулейманові, завдяки самому лише муру, не дозволила просуватися далі. Тому він, хоч як був сильний, міцно засів біля Вієнни, а потім люте, але знесилене військо своє двічі звідти додому повертав,— жалкував, мабуть, дуже і про похід, і про облогу.Та якщо Вієнна явила таку міць і таку могутність проти сили турецької, чому ти віриш, що Сулейман нападе на інші, більш підготовлені і набагато укріпленіші міста Германії? А вони є такими, що одних сама природа захищає, інші — мистецтво і дбалість жителів, а ще інші — сила самих людей і їхня доблесть.

Коли він усе це збагне (частково навчений своїм досвідом, почасти ж розповідями інших), то відмовиться нападати на Германію. Я сказав би навіть, що він (у багатьох справах передбачливий) випробовує щастя, якщо йде воювати туди, де чекає на нього не менша війна з мурами, ровами і валами, ніж з самими людьми.

Але я не думаю, щоб він зовсім цього не розумів. Сулейман відчуває, що в Германії з іншим типом людей справу матиме, ніж колись з каппадокійцями [25], кілікійцями [26], а також сірійцями. Тут не фракійців [27] і не міста фрігійські [28] знайде, а справжніх германців, доблестю, зброєю і містами сильних, про яких стільки разів думав, дарма що зарозумілий і варвар.

Тому в інший бік поверне розум і душу. Але нічого з того не вийде, бо я про його намір вже заявив. І якщо він не зважить на це, то виявить себе шаленцем і сліпим. Чому? Тому що недооцінить твого розуміння обставин: коли впаде Германія, загине разом з тим потрясінням і Польща. Це, як ніщо інше, повинно змусити тебе у Германії порядок і своїх підданих захищати.

Сулейман це добре розуміє і не залишить тебе сильним, по п'ятах за ним з тилу ідучого. Він буде прагнути швидше ослабити тебе якимось чином, а тому, ймовірно, на тебе, короля не міст, а людей (який лише на Марса і правицю покладається), неодмінно нападе і спробує ослабити. Він буде нести руйнування при всякій нагоді ще до того, як вирушить з Угорщини — краю, що позбавлений підтримки твоєї держави і перебуває нині в страху й заціпенінні. Проте наступна його мета — захопити Польщу, звідки зручніше воювати не лише з германцями, а й з іншими народами.

Знай, що він думає про це дні і ночі: для цього й договори, і брехливі присягання; для цього Валахію захопив і, нарешті, підкорив Угорщину. Ось яка була причина і мета германської війни. Цю війну вів не заради Германії, а щоб германців од Угорщини відсунути, і він з великим старанням готував

собі шлях до Польщі. А коли підготував, то до Польщі з великим запалом потягнувся.

Але чому ми думаємо, що після перемоги він швидше піде з Угорщини до Германії, ніж до Польщі, про яку знає, що вона жодним муром не захищена, легко доступна.

Все це заохочує його до розширення війни, і всяк розуміє, в який бік: йому нема підстав починати її з германцями раніше, ніж з поляками. І якщо Сулейман чогось боїться, так це щоб ти не уклав якийсь військовий союз з германцями.

Уже раніше викликало в нього підозру твоє свояцтво з германськими князями то завдяки дочці твоїй, Ядвізі [29], то з-за сестер, відданих туди ж заміж. І ось тепер уже замість підозри страх на нього напав неймовірний, коли побачив, що твій син пошлюбив дочку Фердинанда [30], з яким він не лише заради держави війну веде, але заради самого життя. Невже він такий навіжений, що не розуміє, що тобі не можна, не дозволено нехтувати добробутом, державою і гідністю цього короля (з яким ти зв'язаний таким священим договором і доводишся близьким родичем), якщо б навіть незначна для тебе і держави твоєї небезпека з нещасливих дій Фердинанда виникала.

Тепер же, коли Сулейман збагнув, що ти зв'язаний з Фердинандом не лише родинним зв'язком, а також спільною небезпекою, він обачливо боїться, щоб ти не напав на нього ззаду, коли йтиме до Австрії, або якщо він поволі і нерішуче сюди просуватиметься. Якби він це і багато чого іншого (що заради стислого викладу не згадую) усвідомив, не зволікав би і мерщій з'явився б сюди як переможець Угорщини, щоб і на військо твоє зненацька нагло напасти, і ступити на шлях уже віддавна предками шуканий і лиш тепер (після повної поразки угорців) відкритий.

Та й справді, що йому тепер заважає почати цю справу? Може, зручні до оборонної війни місця? Гай-гай! А хіба Валахія не була завжди надійним захистом твого королівства? А тепер вона вся під владою Сулеймана. То, може, Угорщина — головне джерело польського статку, скарбниця Речі Посполитої, комора провіанту, давня житниця цієї держави? Але ж бачиш, і вона лежить перед твоїми очима повалена і знищена. Не той час! Після того, як германців з Угорщини вигнав, зручнішого часу напасти на нас у нього ще не було.

А може, все, що я досі казав, брехня, а мої супротивники правду кажуть, і він з Угорщини спочатку піде до Германії? Можливо. Але тоді треба погодитись, що Сулейманові легше вести війну з мурами германців і їхніми містами, ніж з поляками, які живуть у степових місцях.

Отже, нам одне з двох лишилось: або перемогти, або вмерти. Третього не дано. Не мурам і не ровам завдяки доблесть польська зросла, а лише за допомогою зброї. На полі бою борючись, а не по хатах ховаючись, збудували предки таку велику державу.

Ось чому якщо він ні своє військо не поведе на германські фортеці, ні тебе не залишить за спиною, йому нічого іншого не лишиться, як кинутись мерщій чинити задумані злочини. І нема чого сумніватися, Сулейман буде нищити не Польщу в Германії, а навпаки — Германію в Польщі. Чому? Хіба тобі про це ні руїни угорські, ні сам Петро Валах не нагадують, не попереджають, заздалегідь не дають знати про велике лихо, щоб ти остерігався?

Не вірь ні угоді, ні союзові, ні вірності Сулеймановим. Бо якщо зір тебе не обманює, ти чітко побачиш не тільки численні підступи, віроломність і злочини турецькі, а й досить переконливі докази й ознаки того, що Сулейман жодної угоди не дотримується, жодною доброчесністю не гамується, і взагалі нічим його од війни не втримати.

Згадай, прошу, які були від нього нещодавно посольства, який вираз обличчя посланців, яка мова! Вони звикли диктувати свої умови всім, тому й не дивно, що, посилаючись на угоду, стали вимагати видачі найвідважнішого лицаря Бернарда Претвіція. Для тебе це все одно що виступити проти самого себе. Та й на яких підставах вимагав у тебе Претвіція?

Соромно, клянусь Гераклом [31], і говорити. Претвіцій став буцімто перешкодою на шляху до укладання міцного миру між тобою і ним! Як так? Тому, каже Сулейман, що він скіфів [32], які з величезною здобиччю поверталися з Русі [33], біля Очакова [34] розбив і здобич додому повернув, а також відігнав назад військо переможця.

Що то за такий мир, який можна порушувати! Його він у тебе частими посольствами, велеречиво і безсоромно нещодавно добув. Відтоді стало ясно, що Сулейман ніколи миру з тобою мати не прагнув, а після укладення угоди війну лише до зручного часу відкладав. Бо після того, як уже й Угорщину захопив, і германців звідти вигнав, вишукує тепер причину, вигадує провину, щоб можна було вважати, що між вами вже давно справжня війна ведеться. На словах вона, щоправда, лиш тепер через послів оголошується. Бо що інше, скажи на ласку, означають такі його слова: «Вели, щоб здобич була повернена!»

— Як же так? Це, мабуть, тому, що хоч по праву договору є «твоїм», але по закону клятвопорушення є «моїм».

— Претвіція від суміжного кордону усунь!

Чому?

— Тому, що дуже надокучливий і заважає настроювати йому супроти тебе волохів та скіфів.

Так він неодмінно відповів би, коли б захотів говорити правду.

Всі ці чутки, які скрізь обговорюються сенаторами (якщо тільки існують сенатори красномовства), я ось тут зібрав, додавши вигадки азіатські.

Послам твоїм ставлять за провину, що полонених скіфських людей тримають у тебе по каторжних в'язницях, що польський воїн з'явився в германських таборах біля Пешта [35], що це тобі так не минеться. Багато ще чого подібного вони закидають нам. Ти про це добре знаєш із давніх повідомлень. Про це всі говорять, і не знаю, чи ще на щось інше, крім як на загин твого королівства, звернене.

З того часу, як Сулейман з усіх боків оточив нас інтригами, відтоді весь сюди поривається. Ніщо його не стримає — ні договір, ні запевнення, ні сумління, ні почуття справедливості, ні, нарешті, міжнародне право. Навпаки, є все, що його сюди невпинно штовхає. Передусім всілякі зручності для починання війни. Крім того, родичання і залежність германців від Польщі, а головне — дружина твого сина.

Внаслідок усього цього він розуміє, що укладений ним договір з поляками і германцями ненадійний. А відтак (тому що добре бачить, що діється!) ні про що так не турбуватиметься, ні про що не думатиме, нічого не жадатиме, ні до чого так не прагнутиме, як щоб негайно напасти на Польщу. До неї, кажуть, запалений таким великим шалом, що навіть мимоволі виказав, як давно вже про тебе думає і нині знає: що тобі проти нього вигідно чинити і що ти обачливий. Отож вдарить на тебе, непідготовленого, супроти його війська.

— А коли так, то як бути?

— Менше про батьківську та дідівську доблесть згадуй, а краще свою покажи і свою правицю (численними азійськими перемогами знамениту) проти свого і держави твоєї ворога простягни. Відверни нею шал турецький від держави своєї і шлях, який був раніше звідусіль до Польщі закритий, своєю доблестю знову заступи.

Чи бачиш, які небезпеки тебе обступають і загрожують справжньою руїною? Звідси дика Скіфія [36] загрожує, тут полонена Валахія, там упокорена Угорщина. Немає підтримки тобі звідти, як раніше, лиш небезпека. Не допомогу твоїй обороні, а лиш руйнування твоїм справам це обіцяє. Ті, що раніше вірністю і близькими стосунками були відомі, тепер самі, плачучи, супроти тебе із зброєю на захист турків ідуть.

А це тому, що в курії християнській [37] їм зброю нечестиву дано, щоб нею ті брати своїх одновірців-поляків нищили і віру Христа-Спасителя, яку в Угорщині силою губили, в Польщі також винищували.

Марно сподіватися, що на допомогу Польщі прийде змучена багатьма поразками Германія, як також даремна надія на перенесення турецької війни до Германії. Тому на тебе одного, окрім бога, надія лишилася.

Що ж, Сигізмунде-Августе, порятує нас від стількох небезпек, які обступили? Чи не помиляємось ми в мудрості твоїй?

Під твоєю орудою і за твоїми планами досі ми боролися, не вдаючись до зброї, і, скільки правиш, жодна випадковість нас не засмучувала ні сила ворожа не згубила. Це тому, певно, що бог дав тобі найвище кермо правління державними і божественними справами.

Завдяки твоїй мудрості і твоїй зброї раніше вдома у нас спокій був і кордони були захищені. Тому й дожили ми до найостаннішого і ослабленого роками віку твого непошкодженими.

Згадай зі мною на хвилину, Сигізмунде, який спосіб життя держави твоєї був, який шлях, важкий і небезпек сповнений!

Нині 76-й рік пішов, як ти народився. Половину життя правиш. І весь цей проміжок часу міг би засвідчити, повір, що ти, завдяки винятковій ласці бога, народжений для поляків і даний їм король.

Держава і могутність королів тримається, звичайно, на двох найбільших і наймогутніших благах. Одне з яких, щастя, дається якоюсь божественною долею, інше — розсудливість — дарується природою. Останнє хоч і поступається першому, однак є набагато більшим із всіх благ, які надаються людині. Справді, ці двоє в житті людини дуже великі і високі, а тому й набагато рідше дає їх обох бог комусь одному.

Найвищої розсудливості був брат твій Іоанн Альберт [38]. Але й не було нікого більш нещасного за нього. Кого, навпаки, Польща бачила більш щасливим за Болеслава [39]? Однак хоч і вважали його відважним лицарем, він виявив себе нерозсудливим і навіть нікчемним, коли чинив злочини, яких ми тепер усі жахаємося. Щоправда, Іоанн Альберт менше в житті слідував тому, що розсудливо вирішив, а більше покладався на фортуну. І Болеслав, піднятий щасливим подувом фортуни, державу згубив, перш ніж жадність свою погамував.

Але ти не схожий ні на того, ні на другого в обох випадках, хоч справами такими займався, яких в Польщі до тебе

ніхто не чинив, або лише дехто: ніколи фортуна у твоїх справах не важила більше, як розсудливість. І хоч справи свої ти з самого початку вів правильно, в кінці вони часом шкутильгали, бо ти «державу не океаном, а славу не зірками обмежував»,— як сказав хороший поет, а оточував миром, згодою, а також спокоєм держави твоєї.

Отож ти шлях до безсмертя услав собі не кров'ю і не тілами вбитих людей, а збереженням набожності, добробуту, а також свободою своїх громадян. Заради цього так багато і таких великих воєн було ведено і часто переможних! Але хто бачив тебе, щоб ти вів на битву воїнів або щоб з битви йшов на чолі переможців?

Ані розсудливість твоя не поступається фортуні, ні ця, остання, не підносилась занадто високо, коли їй сприяли якісь справи. Але цієї рівноваги ти не зміг би утримати у справах, якби не долучалася до цього сила твого війська: його відвага, його уміння. Завдяки цьому державу (не свою, а Христову) і славу (не свою, а бога найкращого і наймогутнішого) ти обмежив зірками. І це тому, що справи у мирний час вів розсудливо, а на війні щасливо, не прагнув жодної іншої похвали, окрім слави охоронця релігії. Отож тебе справедливо й заслужено стали називати найхристиянськішим королем королів.

Таке високе ім'я ти не словами, але вчинками, не привілеями, але зброєю собі здобув. Ти більше прагнув найхристиянськішим бути, а не просто називатися. Ти не прагнув будь-що придбати це гідне для тебе ім'я. А тому уникнув тих вад і помилок, зброя і перемоги яких служили приватній забаганці, а не користі всього християнства. Ім'я «найхристиянськіший» вони повертали на згубу християн і знищення самого імені Христа.

Справді, якби вони хотіли щось гідне цього імені свого зробити, ніколи б не заважали цісареві подавати допомогу християнам і не були б союзниками турків у війні проти християн саме в той час, коли ці (хіба не бачиш?) гинуть від турецької зброї.

Чому так є, Сигізмунде? На кого ще, крім тебе, втрачену надію мати, до кого звертатися, у кого допомоги просити? Без тебе не лише ми, але й уся ця держава не може бути здоровою.

Але що ти з великою небезпекою робив досі, скажи на ласку, щоб не лишити нас у цій майже найгіршій частині свого життя? Для кого ти в Польщі такі святі закони, такі гідні порядки встановив? Для кого таку велику державу створив? Кому оце стільки залишиш? Може, синові? Але цьому юнакові Сулейман своїм сусідством державу ненадій-

ною робить. Може, нам? Але ж ти бачиш: ми від страху і занепокоєння нерішучі. То, може, для решти християн? Вони, сам бачиш, від міжусобних воєн гинуть. Отож Сулейманові справді залишається тільки сюди йти.

О жалюгідне становище і даремна надія наша! О нікчемні твої турботи і плани, коли ганебний кінець матимуть; якщо засновані тобою права і закони, релігійні обряди, повага до Ісуса Христа, дякуючи тобі, збережені, нині нечистий Сулейман захоплює й нищить, бажаючи завести у Польщі магометанську державу. Він хоче, щоб ниці баші і слуги оттоманського роду святині наші грабували, вівтарі руйнували, могили предків нищили, дітей на очах у батьків, а дружин на очах у чоловіків безчестили, добро для несамовитого султана у людей віднімали, назву і сам рід поляків прагнули викорінити і знищити.

Словом, він хоче зробити все так, як зробив нещодавно на наших очах: після того як Стригонію захопив; відтоді, як поляків розбив і кров рікою текла по коліна коневі. Весь край сарматський [40] хоче присвятити Магометові, край, де всі твої предки правили і Христа шанували, і де їхні могили понині.

Якби предки захотіли висловитись, вони сказали б так: «Ми, Сигізмунде, правили колись на цій землі, на якій ти нині правиш. Її, збережену зброєю нашою, тобі передали. Не боялися, що цій державі зашкодить колись сила турецька, яку ми лишили тобі вкрай знуреною. Бо після нас не зосталося для цієї держави такого небезпечного ворога, як колись був Амурат, такого підступного, як у давнину Баязет. Дякуючи нам, ці султани змушені були просити миру у поляків. На це і сподіваємося, у цій землі поховані. Ми хочемо, щоб нам тут вівтарі було закладено, тут могили насипано, тут монументи доблесті і діянь наших поставлено і хай боронить і захищає їх твоє військо, яке, всупереч надії ще не підготовлене і боїться появи Сулеймана. А він таки прибуде, щоб помститися нам, покійникам, за полеглих предків своїх. І, жорстокий, буде глумитися над захопленими вівтарями і над нашими також батьками покійними. Ворожі доспіхи і здобич військову — ознаки тріумфів наших, які ми свого часу у турків захопили і додому принесли (і якими державні храми, а також хати прикрасили), відніме, забере. Все знищить, з кістками і прахом нашим. Тому щоб так не сталося, ти повинен наперед зважити і піклуватися передусім про те, як все славне і нами покинуте напризволяще по храмах, на майданах і по інших місцях держави, зберегти зброєю, доблестю і військом своїм. Святая святих, передусім святі реліквії Спасителя, про які ми і самі найнепорушніше дбали, і вам,

нащадкам нашим, передали,— всіма способами захищай. І, нарешті, передаємо тобі поляків, яких ми завжди захищали, вітчизну, заради якої так багато крові пролили, могили, в яких тепер спочиваємо. Тільки ти можеш захистити свободу поляків, Сигізмунде. В тобі одному є все, що в нас було в кожного зокрема. Бо ніхто з нас не переміг тебе розсудливістю; нікому не сприяла так фортуна, немало хто з нас рівнявся з тобою подвигами. Тому до тебе смиренно руки простягаємо; у тебе мертві просимо, щоб ти з багатьох благ захищав передусім такі три: по-перше, свободу своїх підданих; потім — своє здоров'я і, нарешті, наш спокій, щоб на цій вільній землі, і ти правив, і ми, поховані, спочивали».

Коли б усі, як я вже сказав, предки твої змогли б заговорити, вони сказали б і так: «Ми, мертві, не можемо діяти, тому тобі довірили цю державу, цю вітчизну, цих громадян, добробут яких, ти бачиш, в небезпеці перебуває. Це тобі не війна зі скіфами із-за Русі — вони здобичі, а не держави домагаються; не з мосхами [41] із-за Литви — з ними, коли хочеш, ведеш війну; не з германцями із-за Пруссії — їм однаково: і переможені тебе люблять, і коли самі перемагають, то бояться. Це війна з найзапеклішим, вже навіть не ворогом (ця назва надто м'яка!), але з осквернителем віри, з презирливцем договорів, губителем природнього права; ганьбою і згубою всього, що є в людей святого, чесного, пристойного. Він хоче захопити не якусь частину Польщі, не людей, не королівську владу, не просто всю державу; він хоче, щоб і сліду жодного не лишилося від народу, від роду і навіть імені польського. Цього він хоче, цього прагне і про те лиш думає, щоб турків тут розселити, щоб храми Магометові присвятити, щоб ці міста, ці села, ці містечка сарацинами наповнити, щоб на руїнах держави нашої нащадками твоїми правити, щоб звідси, куди захоче, безпечніше прямувати і війну, з ким захоче, вести. Якщо його не перепиниш, якщо не вийдеш йому назустріч якомога раніше, яку надію синові залишиш, яку нам, яку собі? Чим, нарешті, утішиш старість свою? На якого бога, на яку людину надію покладаєш? Хто принесе тобі в майбутньому захист, якщо сам себе тепер кинеш, себе сил позбавиш, себе зрадиш? Є ще в тебе невикористані сили держави, є військо, є час для роздумів. Чи бачиш, угода нічого не важить для нього? Чи помічаєш, яким великим шалом запалившись, він сюди прямує? Невже тобі невтямки, що шлях туркам з Угорщини відкритий? Хіба не бачиш: Сулейман через Валахію також до Польщі поспішає? Хіба не пам'ятаєш, що він робив у Греції? Що в Ілірії [42]? Що в Угорщині? Не боїшся? Тобі байдуже? Невже ти гадаєш, що мир краще збережеш, якщо війною на нього не

підеш? О ми нещасні, якщо гинемо не інакше, як тільки із-за укладеної угоди! Не вона, ні, перешкодила колись Сулейманові правити у Польщі. Шлях до Польщі йому закрила релігія наша. Невже ти гадаєш, що людині, найпідступнішій з роду людського,— яку ні запевнення, ні присягання, ні сором людський, ні страх перед богами не стримував ніколи від задуманого злочину, ба, навіть, не людині, кажу, а звірові, при встановленні його тиранії щось інше сприяло, а не угоди, не брехливі присягання, не хитрість, не обман, не віроломство усіляке? Свідок — Греція, паном якої він став завдяки обману і клятвопорушенню. Свідком є Валахія, яку відняв у тебе, хоч був союзником і другом твоїм. Свідок — Угорщина, знищенням якої виказав, що немає взагалі поняття про якихось богів, божеств чи й сили небесної взагалі, на якій усе це тримається і якою правиться. Якого він злочину не вчинив, доки Солкузіум нищив? Яких богів не ображав у полоненій Стригонії? Якого божества, яку релігію, яку віру не оскверняв, доки королівській Альбі загрожував? Жодної речі не було ні на небі, ні на землі, якою б він не присягався, щоб добути щось. Якось громадяни (відомої тобі місцевості), гадаючи, що він буде вдоволений капітуляцією, просили, щоб дозволив їм відійти кудись. Хіба не присягався троном своєї держави, що не буде чіпати? Але подивись, будь ласка, як він угоди дотримався. Вигнав доведених до відчаю нещасних мешканців Стригонії, а коли вони разом зі своїми союзниками вже були за Дунаєм, якнайжорстокіше знищив. І ти гадаєш, що ця людина вважатиме угоду святою? І що можна покладатися на його запевнення? Чи не будеш, нарешті, цією підступною доброчесністю так обплутаний, що не зможеш у майбутньому відганяти такого безчесного, такого ганебного і такого підступного ворога від своєї і їхніх ший? Він, милосердя не знаючий,— гадає, що чесність, угода і присягання існують в житті людей тільки для того, щоб він уживав їх на загин і згубу родові людському. Та якщо угода приносить кінець перемогам інших, йому угода приносить перемогу в житті. Таким підступним його створила природа. А закони Магомета ще й зміцнили в цьому. Християн, бач, не гріх убивати, обманювати й дані їм клятви порушувати,— це для турків навіть благочестям вважається! Ці закони зробили Сулеймана справді великим. Але він страшний і коли перемагає. Заключивши договір з ним, ти себе у всьому обмежив, а він, навпаки, гадає, що тепер йому все можна. Використовує всяку оказію проти тебе в надії, що ти необачний, і вважаєш себе поза небезпекою. Не боїться, що ти, ображений, помстишся йому за насильства, бо уникнув твоїх помстливих нападів всілякими хитрощами, угодами, а також

брехливими присяганнями. Нині в тебе нічого взагалі не лишилось, завдяки чому ти був би убезпечений, крім того запевнення, якому ти не повинен вірити. Але тепер все те, чим Сулейман був сильний (лицемірством тобто), виявлене тобою і розпізнане. Чи не так? Чому ж безтурботний тут вичікуєш тирана? Що заважає тобі, тим більш під орудою бога уникнути всіх його злочинних підступів, які тобі й імені польському намагається чинити з такою запопадливістю, поспішністю, обачністю? Чому ж ти ухиляєшся? Готуючись до цієї справи, ти повинен покладатись на бога, який буде тобі помічником, бо Сулейман не тільки віру його, але й клятву, брехливо присягаючись, всіма способами гвалтував. Це не минеться йому безкарним. Сам бог, релігію, святині і службу якого ти захищаєш, боронитиме тебе і не дозволить загину твоєї держави,— щоб його влада над життям людей не була знищена. Сам бог закликає тебе готуватися до цієї війни і починати її. І в той же час одностайною думкою всіх народів небезпеку тобі віщує. Бо він має звичку говорити з нами тільки спільними вустами людей і їх голосами. І навіть не інші якісь ознаки виявляє,— якими нас примушує слухатись,— а лиш оказії, час, місце. Адже вони зручні бувають для здійснення того, чого хочемо (нема сумніву, що й він цього хоче), чого не бажаємо і що затіваємо. Хто нині германців підбурював проти турків, або волохів спонукав просити у тебе допомоги, або хто поляків схиляв до війни з турками, коли тебе відверто ніхто не просив! Нікого нема, повір мені, королю, крім тої сили небесної, яка цю думку навіяла полякам, щоб навислу згубу зброєю прогнали. Ця сила підбурювала германців, щоб гинучій Польщі виявила допомогу. Вона ж волохів змушувала, щоб з християнином (під твоїм керівництвом) більше бажали бути, ніж з Магометом-тираном. І якщо з одного боку Валахія, з другого — Германія, з третього — Польща стримують турка, запертого в Угорщині, то, певно, явився нарешті сам бог, щоб помститися Магометові за його підступи. Захисник своєї релігії, захисник держави своєї, він домагається для султана кари за клятвопорушення, якими той стільки племен і народів поневолив, якими державу Христа розчавив, якими все святе і пристойне серед людей знищив. А оскільки цар божий не з тих, хто нехтує людською думкою стількох народів і задовольняються скромною турботою про них, він відверто тобі вказує шлях, куди треба йти (я про це помовчу), до чого прагнути при таких відвертих інтригах Сулеймана. Однак не тільки про ці небезпеки він тебе попереджає вустами людей, але також здобув тобі ті народи, які близькі до нас і державою, і небезпекою. Але не тільки цих, але й тих, які хоч і далеко перебувають, але тим

самим іменем християнським називаються: це видатні доблестю, розумом і доброчесністю іспанці, а з ними італійці — в давнину переможці цілого світу. Всі вони за власним розсудом і завдяки старанню вельми відважного і преславного лицаря Карла V [43] допомогу тобі пропонують заради збереження спільної свободи.

Я додав би сюди ще й галлів, якби вони, забувши предків, навмисне не перешкоджали зусиллям Карла V. Нарешті, вже після поразки турків, ти побачив, які народи дав тобі бог на допомогу, зібравши їх ніби для зменшення небезпеки твоєї держави. Вони з'являлися навіть тоді, коли й потреби не було, коли ти був навіть поза небезпекою, і здавалося, що все діється за твоїм, а не божественним планом.

Нині ж, коли нікому більше, ніж тобі, загрожує небезпека з Угорщини, коли Сулейман з усією силою, скільки має, сюди дивиться, коли недруг сам жодної обіцянки не дотримується, жодної нагоди не пропускає, щоб не кинутись до Польщі,— залишається, Сигізмунде-королю, щоб у час найбільшого випробування справ і держави ти спізнав ласку божу, якою він заради тебе і безпеки твоєї ледве чи не всю земну кулю змусив прийти тобі на допомогу.

А тепер про домашню, у державі твоїй народжену підтримку. Де ти нею тільки не користувався!..

Отож всі наші люди нині, до якого б стану не належали, постійно вимагають у тебе цієї війни, тебе просять, тебе благають і молять. Не дай ганебно згинути від турка. Ні на що інше, лиш на зброю останню надію порятунку цієї держави покладай.

Передусім у тебе під рукою є шляхта польська — смерть і жах для всіх турків і сарацинів. Її дух такий, що не потребує тієї допомоги, про яку я вже говорив. На божу пораду і на твоє керівництво сподіваючись, шляхта гадає, що завдяки домашньому війську і підтримці вона спроможна протидіяти всій силі турецькій.

Розлад і чвари у нас звичні. Але згадана причина і ця спільна небезпека так усіх гуртує, що від заснування Польщі не було часу в цій державі, коли б усі були так одностайні. Усі чекають тільки закінчення Пьотрковського сейму, щоб потім ти дозволив їм (обманутий брехливою клятвою Сулеймана, а також доведений до такого хвилювання і страху) шукати порятунку і свободи собі, і дітям, і дружинам за допомогою зброї.

Але не тільки цьому найвідважнішому і найславнішому шляхетському стану притаманна відвага. Навіть найзнатніший стан жерців також усердя виявляє. Побачивши, що релігія Христа до крайньої небезпеки доведена, жерці навіть не

заперечували проти підготовки до цієї війни. Вони, як і наші предки, за вельми святий скарб її мали і хотіли, щоб в таїнах храмів зберігалася й охоронялася у непевні часи держави.

Тобі відома, певно, пророча мова Петра Гамрата [44], понтифіка найвищого, яка нещодавно на Среденському сеймі прогримотіла при великому схваленні польської шляхти. Він запопадливо намовляв шляхетський стан, щоб виправдав покладені надії і, нехтуючи іншими справами, готувався до війни, в якій одній міститься буцімто засіб до порятунку держави. До потреб війни слід використати, радив, не лише те, що вдома необхідне, але також найсвятіше з храмів.

Не гамір, а найбільший крик знявся після його промови, не людськими вустами, але з неба посланим голосом виголошеної. Той голос найвищого лицаря настільки приємний був, що ним навіть зі справ божественних зиск для батьківщини добув.

Весь народ приходить і міські, і сільські, навіть найпростіші. Побуджені страхом перед нинішньою неволею, до тебе простягають руки, благаючи; тобі життя своє, і житло, і долю свою, і свободу, дружин, батьків, дітей доручають; тобі довіряють свій набуток і гроші; тобі обіцяють свій карк заради життя цієї держави; біля тебе купчаться всі озброєні.

Тебе просять, нарешті, зважитись і вже тепер вийти назустріч Сулейманові, і не вірити брехливій угоді його ні лицемірному благочестю. Не дай клятвопорушнику турецькому відібрати життя у нас, яке ми доручили твоєму захистові, твоїй доблесті, твоїй вірній правиці.

Та якщо ти покажеш нам, гинучим, укладений тобою союз, якщо будеш говорити, що тебе стримує дана ворогові обіцянка, тоді дивись, прошу, щоб із-за несправедливої і нестерпної угоди не сталося так, що ти угоди будеш дотримуватись, а для Сулеймана-ворога вона нічого вартою не буде. Бо коли він затіває таке, що руїну і загин цій державі принесе, хто ж тоді скаже, що цей ваш мир із ним є кращий за підступне лицемірство, замішане на твоїй надії і на хитрощах Сулеймана.

Не по словах, а по ділах ми повинні визначати ціну доброчесності законів і угод. А якщо певні договори не виконувати, якщо їх не дотримуються однаково обидві сторони, або якщо договір порушує бодай частково хоч одна з договірних сторін, тоді інша теж може договору не дотримуватися.

Про це ти повинен дбати у своїх справах, найважливішою з'яких є піклування про добробут твоєї держави. А він же настільки великий і добрий, наскільки сумною і згубною є угода, жодною святістю і щирістю не зміцнена, не угода тобто, а образа і хитрощі.

Не забувай про підступи магометанські, що хоч і приховані в чудесному і святому слові «мир», якого він на згубу твою обертає, однак дурні б ми були, якби віддали Сулейманові переможених, путами лицемірного благочестя зв'язаних. Цього він прагне і хоче мати у цій справі тебе однодумцем. А найбільше бажає, щоб ти спілкувався з ним як з другом, а не як з ворогом, принаймні доки германців усуває з Угорщини, доки шлях собі через Угорщину до Польщі прокладає. Про це він і прямо говорив, якщо хтось питав:

— Що ти, Сулеймане, маєш від союзу зі Сигізмундом? Що тобі з нього?

— Угорщину завдяки цій угоді захопити хочу.

— Чого ти прагнув, захоплюючи Угорщину?

— Нічого іншого, крім Польщі, якої дід мій колись, прадід і батько домагались.

— Але ж Сигізмунд союзник твій на основі взаємного присягання, яке не дозволяє, щоб ти чинив йому шкоду.

— Мені можна. Так Магомет велить. І закон наш дозволяє користуватись інтригами проти християн для ширення релігії і віри нашої. Незважаючи на нікчемні титули християн,— якщо іншим способом не зможу,— мені дозволено полонити і будь-яким підступом їх нищити.

Якщо в цьому зізнається сам Сулейман, хто наважиться підтримувати цю угоду — це віроломство, це відверте клятвопорушення і це злочин. Навіть сам ворог, ворог, кажу, держави й імені твого — Сулейман, якому одному угода найбільше сприяє, не стане цього заперечувати.

Хто ж той небезпечний ворог, який нікчемними словами,— за якими нічого не стоїть,— утримує тебе від приготувань і радить, щоб нам, небезпечно хворим, на допомогу не приходив? І, нарешті, хто від тебе вимагає, щоб (після того, як релігія ослабне) передав туркам переможену, але ще згуртовану Польщу. Хто той безголовий і згубний, який,— коли вже все, здається, готове і обмислене Сулейманом проти тебе,— виставляв би тепер договірне право, докази, набожність, а також запевнення турецьке, від якого, сам бачиш, увесь світ гине.

Є, однак, і донині люди, що при такій загрозі, при такій небезпеці для твоєї держави заперечують нам на прикладах. Запевняють, що за подібних обставин дядько твій Владислав, потерпівши поразку у Варненській битві [45], сплатив Амуратові належну суму грошей за порушення угоди. Але такої думки дотримуються вельми нерозумні люди.

Поразка трапилася за пам'яті батьків наших. У ній брав участь дід мій Олександр, який з Русі на цю Варненську

війну юнаком пішов і в ній показав себе лицарем хоробрим і воїном відважним. Після того, як майже всі його загони, які з Перемишлянської округи [46] з собою привів, загинули, повернувся додому. Він розповідав (про це я сам від батька мого колись чув), що Владислав, десь 22 років від народження, великою мужністю і багатьма успішними битвами до такої міри запишався, що гадав, ніби нема такого війська в Амурата, яке він невеликим числом воїнів стримає і переможе. Отож, як бачиш, із-за молодечого запалу, а не внаслідок покари за порушення миру він став жертвою Амурата.

У Владислава були ті самі стосунки з Амуратом, що і в тебе нині з Сулейманом. Тими самими й хитрощами Амурат колись Угорщини домагався, якими тепер Сулейман домагається Польщі. І якщо Амурат не зміг зброєю вирвати з рук Владислава Угорщину, то й Сулейман не зможе у тебе добути Польщу.

Тою самою хитрістю і законом магометівським, про який я вже говорив, Амурат намагався обманути короля могутньої душі і духу. Спочатку він зі своєю угодою приставав, яку, однак, ніколи не визнали: ні сам великий понтифік, ні Владислав, ні, нарешті, Капістран [47] той Сененський. Бо стверджують, що ця угода твоя з Сулейманом більше схожа на руїну або напасть, ніж на пристойну угоду.

Отож ти бачиш, що все схоже, й у всіх відношеннях справа Владислава перебуває у зв'язку з твоєю. Але ж ніхто не скаже, що ти підступний, ніхто — що злочинний, ніхто — що клятвопорушник, якщо цю війну приймеш і підготуєш. Навпаки, сам бог із вуст всіх людей голос посилає, яким тебе до цієї війни справедливої, почесної, необхідної заклика. Хіба не так?

— Але ж,— каже дехто,— саме в такому випадку Владислав порушив угоду!

— Не було у Владислава угоди, не було й подоби миру! В ній Амурат не вірність леліяв, не про умови миру дбав.

І не була убезпечена угодою Угорщина від Амурата. Це був злочин і, як я вже сказав, руїна якась, а також нещастя і швидше щозавгодно, ніж угода, або вірність, або доброчесність. Якби вона була непорушена; якби в тій святій назві «угода» не були приховані насильство й обман, ніколи б напевно найвищий понтифік не був ревнителем цієї війни; і Капістран не закликав би до неї; і Владислав не думав би про підтримку і приготування до війни.

Схвалення найкращих людей (справедливе, але недостатнє) вчить нас: те, що вони схвалювали, було завжди найчеснішим і найрозумнішим. Ось приклади:

— Хто від Євгенія IV [48] авторитетом поважніший, справедливістю, доброчесністю, набожністю і вірністю більший і святіший був? Однак він схвалював цю війну.

— Хто від Капістрана у родині Франціска [49] був лицарем кращим? Хто — непохитнішим? Хто — розважливішим? Хто з більшою повагою ставився до законів, угод і всіляких обов'язків, якими життя людей скеровується? Як повелитель, навіть сам креатор цієї родини Франціск значнішим лицарем не був.

Коли Капістран щось робив, ми завжди погоджувалися, що так треба і навіть так повинно бути. А він же не лише радив за війну і найзапальніше спонукав Владислава до її ведення, але цю саму війну, цей самий Капістран, з тою самою пристрастю, з якою закликав, також і вів. І ту помилку Владислава (поспішив-бо несподівано назустріч Амуратові) великою різаниною ворогів виправив, і незліченною кількістю турків відшкодував той преславний, але сумний загин.

Такий особливо великий і значний муж завжди і Владиславові у тій війні дораджував, і себе в керівники давав королеві, і, нарешті, залишену у спадок запущену королем війну найупертіше продовжував. Гадав, що король не повинен триматися тієї угоди, бо ця війна є справедлива і законна. Лише після цього турки припинили, нарешті, неславити рід твій безчестям віроломства; припинили гудити вчинок вельмиславного короля; припинили також приписувати зневаженій релігії те, що лише людському родові притаманне, а також самій фортуні (яка у війнах багато важить) завжди приписується.

Хай турбуються противники війни також про те, щоб, коли вчинок найзнатнішого короля чорнитимуть, не згубили авторитет у найбільших і найсвятіших лицарів, які ту Варненську війну частково схвалювали, частково ж вели.

А коли так є, що завадить або, що, нарешті, від цієї війни відхилить? Хіба релігія і страх божий? Але ж ти чуєш, що бог до цієї війни заохочує. Тоді, може, людська слава? Але ж усі показують, що надія порятунку для тебе у зброї, а не в угоді.

Сам Сулейман-ворог навчив численними прикладами, що для нього нічого не варта ні угода, ні перестороги союзних королів. Це тобі доказ, що хоч усі й визнають їх силу, однак угодою турецькою обплутані. Щоправда, вони вчасно розпізнали хитрощі і з тих пасток фальшивої віри вислизнули. Ті ж, які не підготовлені проти ворога виступали, хоч і з великою гідністю, але у жорстокій для нас поразці полягли. І всі інші, які більше хотіли брехливій релігії служити, ніж своєму гаразду, також ганебно згинули.

Я не хочу згадувати ці нещастя поодинці, щоб не здавалося, ніби я або справи (більше відомі тобі, ніж мені) переглядаю, або тобі неприємності примножую згадкою про нещастя союзників чи друзів. Однак додам, що можу.

Отож коли я нещодавно говорив промову до польської шляхти, я добре розумів, що шляхетський стан стурбований; що нікого, крім необачних, Сулейман не обманув; і ніхто під владу його не пішов,— хіба лише той, хто після поразки війська угоді довірився.

До того ж, як я вже на початку говорив, у тебе є достатньо такого, що стосується ведення такої війни: частково домашні засоби, частково зовнішні. І якщо правильно все у державі влаштуєш (а в цьому, бачу, ніхто не сумнівається), кількість війська досягне 200 тисяч найвідбірніших і вмілих у війні вояків; їх підрозділи ти виставиш проти численних легіонів турецьких.

При такому влаштуванні слід враховувати спосіб життя: хай буде один порядок у шляхти, другий — у священиків, інший — у селянина, бо їхні інтереси не збігаються. Всі стани від твого імені матимуть обов'язки. Але всякий шляхтич повинен служити на користь свого краю. Хай жрець постачає воїна. Хай приносять користь і селянин з купцем. Хай всяк і вдома, і на війні республіку підтримує: коли шляхта воює, інші стани вдома залишаються. Одні хай обробляють поле, інші займаються торгівлею, ще інші — служать службу богові. При такому розподілі обов'язків добре виявляється гармонія в суспільстві, тому що кожен є хазяїном своїх справ, а отже, і сам є ніби цензором своїх багатств. Хай надійний воїн обов'язок має себе утримувати згідно свого статку. Якщо міг би навіть обов'язку не мати, однак хай має.

Священик (який селами володіє), якщо воїна дати не може, хай дає щось інше. Оскільки він десятиною живе, хай відповідно зі своєї частки вносить, скільки совість чесної людини дозволяє.

Це ж стосується і селянина, якщо не буде змоги вести війну без цієї сільської і мізерної допомоги. Так само купці і всі інші (які з великим старанням роздобувають припаси) повинні бути оподатковані. Хай платять якусь і свою частку з прибутку. Але у них хай частка грошей, на зразок шляхетських помість, залишається незайманою. Хай цензові не підлягає і те, що вони відрахували для придбання чогось.

Але що я роблю? Чи я не збожеволів, коли це тобі витлумачую? Я розумію, що набрид, що вже давно чекаєш від мене чогось іншого і навіть, здається, лаєш мене. Чому? Я не думав про це, доки ти не нагадав. Ти про це пам'ятаєш, Сигізмунде! Адже нема нічого такого, що стосувалося б управління дер-

жавою і чого ти не знав би; або щось нового, про що б ти не чув, або щось таке, що ти рідко чи мало робив і хтось міг би тебе в чомусь повчити? Такого, звичайно, нема нічого.

Я дуже далекий від того, щоб тебе, лицаря визначної мудрості, наставляти або хотіти, щоб це здавалося тобі новим і далеко вченішим при керуванні державою, від усього, чим коли-небудь наставляли наймудрішого короля. Я не настільки безумний, я дуже добре знаю себе. Але я вирішив нічим з того не нехтувати, чого час і справа вимагає. Отож спроквола починаю з наміром, щоб роздмухати, можливо, те невідоме або приховане у глибині твоєї високої розсудливості.

Ти повинен пам'ятати також, що, крім сил удома, про які я щойно говорив, ти можеш покладатися у турецькій війні на підтримку численних королів і народів. Крім того, тобі допоможуть всі, не лише сусідні, але і ті, яких фортуна цієї держави робить тобі частково союзними, частково причетними і необхідними.

Ти не повинен сумніватися ні щодо щирості і вірності Карла V, ні щодо союзу і дружби короля Фердинанда. Дали бо запоруку прихильності своєї до тебе: цей дочку, а той племінницю синові твоєму в дружини. І ось, крім цього святого шлюбного і законного права, з'являється спільність небезпеки.

Отож ніякого лиха окремо Карлові і Фердинандові не могло приключитися, щоб і тебе не зачепило; нічого не треба й тобі боятися, що їх не лякає.

Не буду окремо решту князів германських згадувати, тому що вони самі про свої неприємні справи дбають. Але ти не забувай часом про дочку, яку за князя Мархії [50] видав заміж. Пам'ятай про сестер, яких до Баварії [51], до Мізнії [52], до Померанії [53], до Легніції [54] видав заміж. Пам'ятай, нарешті, про саму Германію.

Звільни себе, нарешті, від тенет угоди, якими обплутав тебе Сулейман на згубу і твою, і германців, а також усіх християн. Як тільки позбудешся недоречної в цім випадку доброчесності, зброєю шукай собі разом з германцями порятунку і свободи.

Тепер же італійські князі, самі перебуваючи на незначній відстані од Греції, гадають, що живуть у великій небезпеці щодня. І коли бачать, що від частих нападів Неаполь, а також інші морські провінції гинуть з кожним днем, хочуть діждатися того дня, коли ти на суші, а вони на морі візьмуться за спільного ворога християн — Сулеймана.

Одні погодилися бути тобі союзниками у війні з доброї волі, другі — внаслідок необхідності, інші — як свояки, бо ти найславнішу королеву Бону [55] пошлюбив, яка походить

з давнього дому Сфорці [56], а тому ніби самою Італією породжена. Вона породичала з тобою не лише Неаполь [57] і державу Барі [58], але також венеційців [59], і ломбардійців [60] (які є опорою Італії), і інших, зв'язаних з ними або державою або іменем.

Як тільки слава про твоє завзяття до них дійде, всі допоможуть тобі, спершу посольствами, нунціями, посланнями, нарешті схваленням, а також славленням серед людей твого наміру. Чим воно буде прихильнішим, тим, здається, більше в наших інтересах. Тому що через послів, мужів поважних і досвідчених у ораторському мистецтві, до попереднього миру і згоди германських князів повернеш. Бо не дозволено, не можна очікувати нам від цієї війни чогось доброго, доки запалені ворогуванням германці не виступлять на битву і доки ім'я релігії не буде викликати серед них такі трагедії [61].

О, якби колись настав край або хоч міра оцим роздумам, які стримують германців від турботи про державу, і вони незворушно філософствують по школах.

Тепер про плебейську миску, а тоді вже й про одруження священиків. Отож германці дозволяють жерцям полишити старих дружин з дітьми і з усім майном і шукати нових дружин. Я не з тих безжалісних чи відлучених од Христа, тому заявляю, що мене турбує це загальне правопорушення. Однак я стверджую те саме, що недавно на найбільшому зібранні польської шляхти говорив. Небезпечно, мені здається, тепер, коли Магомет вже зброєю, а не доказами віру Христову нищить, відволікатися князям від турботи про провінції і займати державу найбезглуздішими проблемами.

Я розумію, що ця моя мова не подобається германським найвченішим мужам. Тому, певно, що справи людські для них вище, ніж божі. Я ж так не думаю.

Але хоч я бачу, що про угоду вельми часто говорять, проте часто даремно покладаємо на неї надію. Адже ні завдяки творцеві, ні діям Павла III [62], найбільшого понтифіка жодна угода зброю не погамує. І самі германці хоч завдяки релігії так захищаються, однак не дуже турбуються, яке місце займе релігія в занедбаній Германії.

Тоді я радив польській шляхті те саме, що повторюю тобі: треба, щоб вона докладала зусиль до цього під твоєю орудою, щоб на певних, справедливих умовах Карл V мир у Германії встановив, а не на тих, що заважають полагодити всі справи. Говорю про мир, який на певний час (після того, як суперечки будуть усунуті) звільнив би Германію від страху, сум'яття, а також чварів.

Я, звичайно, не жалію з приводу сказаного. Адже досі ніхто не спромігся сказати щось докладніше за ту мою пора-

ду, як вийти з такого скрутного становища суспільству. Але треба мені, певно, було подбати, щоб на ті збори не з'являтися, коли цісар [63] за моєю порадою у всіх провінціях, краях, серед вільних народів не зміг усунути такий сумний, такий жорстокий, такий жахливий нелад.

Мені особливо прикро, коли бачу, що цісаря відверто всі лають за те, що він малим зусиллям велику суперечку не хоче або не прагне усунути. Бо всі знають, що він може, якщо б тільки захотів наслідувати давніх отих Костянтинів [64], Теодозіїв [65] і Сигізмундів [66], які наперекір усім (порадившись з єпископами) легко всі подібні чвари з республіки усували. Таким чином, вже давно ми не мали б жодної громадянської війни.

Задля цього, Сигізмунде, заради Ісуса Христа, заради крові його про себе і про нас піклуйся і, наскільки від тебе залежить, дбай. Адже той розбрат такий великий, такий ганебний, такий давній, такий небезпечний, а також шкідливий. Він численні збитки християнській справі приніс. Він Германію розхитав. Він Угорщину згубив. Він Валахію у тебе відняв. Це зло (яке широко розповсюдилось і розсіялось) якщо не зможеш цілком з республіки християнської усунути, тоді принаймні до певного часу вгамуй і зменши.

І германцям, якщо не послаблять бодай трохи запопадливості, треба боятися, щоб раніше, ніж досягнуть, чого хочуть, не згинула Германія, полонена Польща також щоб не стала рабинею.

Сам бог, якщо б навіть захотів, нічого не зробив корисного найвищій нашій справі, якщо ми самі (такі розсудливі і знаючі) будемо добровільно поспішати до загину.

А щоб цього не трапилось, Сигізмунде, тобі треба дбати. І в цьому не шкодуй жодних зусиль: ні клопоту, ні старання, щоб таким чином на користь самотнім германцям і всім народам жаданий мир завдяки тобі відновився. Ця справа тобі і державі твоїй користь, захист і допомогу принесе.

Як тільки германці, а потім інші всі позбудуться чварів, а також звільняться від ненависті громадянської, нехай приєднуються з легкістю до цієї війни, а також здружують душі, і тобі хай несуть передусім підтримку. Бачать-бо всі, що Польща перебуває серед небезпек; помічають, кому Сулейман загрожує з Угорщини, кому війна погрожує з Валахії, кому вогонь і меч грозить зі Скіфії. Всі бачать, що угода нікому не приносить користі, як і присягання, і запевнення, і благочестя.

До чого тобі особливо треба старатися, так це щоб не заради інших, але заради свого життя і добробуту, до згоди

германців привів, раніше, ніж Сулейман сюди прийде і зведе нанівець усі твої зусилля. Особливо тепер, коли ти відчуваєш, що він тут робить, тут замишляє, над чим трудиться, аби всю війну з Угорщини до Польщі якомога раніше перенести.

Як колись через Угорщину до Польщі торував собі шлях, так тепер він той самий шлях, але вже через Польщу до Германії займає і ним простує.

Ти, Сигізмунде, чини певно, як душа велить і згідно плану свого, щоб передусім звільнити батьківщину від такого великого страху, а також небезпеки, в якій вона є. На тебе одного батьківщина пильно дивиться, на тебе покладається, без тебе не може бути здорова. Тобі, нарешті, передає себе, найбеззахиснішу, до ведення війни, до підготовки війська, вносячи скільки треба грошей.

Отож нічого вже тобі від нас не бракує. Підемо за тобою усі, куди б не повів: воїнів у нас достатньо. Жодний стан, жодне звання, жодна людина нічого іншого у тебе настійно не просить, як ворога, як січі, як війни. І не треба тобі чекати Сулеймана в Польщі, краще по своїй волі напасти на нього з військом. Краще на угорських руїнах, ніж під нашими дахами, війну з ним вести.

Звичайно, якщо ми будемо чекати його вдома по хатах любенько, а також біля богів-пенатів, нам буде здаватися, що ми за вівтарі і за вогнища домашні з ним б'ємося, а не за державу і не за гідність, яку нам предки наші великою кров'ю добуту залишили.

Але ж більша сила завжди того, хто війну розпочинає, а не відбиває. Хто серед рідних стін війну веде і бачить спустошену мечем і вогнем батьківщину, легко мужності позбувається і поразку терпить. А це тяжче будь-якої рани.

Навіщо побільшуєш страждання: до безчестя дочки додаєш сплюндровану вітчизну і поразку своїх підлеглих.

Яка буде сила, яка відвага і бажання перемогти при споглядáнні цього такого сумного, болісного і тяжкого видовища. Хто вигадав таку міць, яку б не зруйнувала і не повалила гіркота і жахливі руйнування держави?

Але ті, які далеко від дому заради батьківщини кидались назустріч ворогові, які покладались на добру надію і не мали жодного гіркого відчуття із-за нещастя рідних, не занепадали духом, були здорові і міцні і набагато жвавішими виявляли себе в бою порівняно з тими, які (той самий дух маючи) на очах дружин, дітей, батьків сходились на бій з озброєним ворогом і майже переможцем.

Ось чому ти повинен робити все, щоб вести війну з Сулейманом, доки в тебе ще нічого не змінилося на гірше. До того ж, краще воюй деінде, а не в польському домі.

Отже, не віддавай нікого на поталу ворогові: воїнів шануй, дружин їхніх не дозволяй безчестити, дітей убивати, маєтки пустошити, житла спалювати, храми руйнувати. Коли у нас вдома все залишиться непошкодженим, легшими будуть рани, які одержимо десь на війні. Бо мертва дружина їх вже не перев'яже, не побачить ран збещещена дочка, не оплаче їх замучений батько ні вбита мати. І спалена, виснажена вкрай батьківщина не помститься за них.

Нарешті, й сам ворог не зможе подолати нас, коли станемо до битви в повній силі, коли покажемо, що небезпеку і клопоти близького друга сприймаємо як свої і що нам соромно служити його ворогові саме тоді, коли слід було б шукати пристойної смерті од ран. Втративши своє життя, ми зробили б тебе або переможцем (чого дай нам боже!), або, певно, досягли б того, що один бог знає, чого нам більше й треба. Я закінчив.

Друкар засвідчує повагу читачеві.

Друже читачу! Ми одержали примірник листа, в якому Станіслав Оріховський рекомендує свою промову найяснішому Сигізмунду, королеві Польщі. Його разом з промовою прислали друзі із Русі. Лист, як нам здається, гідний твого ознайомлення, а тому долучаємо його до промови. Бувай здоровий.

Найясніший і непереможний королю!

Твоя велич, безумовно, дивовижна, тому я й вирішив написати до тебе, короля королів, хоч мені це, людині приватній і тобі не відомій, можливо, й не чуваній, здається найменше личило б. Однак є причина цієї зухвалості, тобто наміру мого, над яким хочу, щоб, величність твоя, поміркував передусім. І хоч гідність твоя заслужено відома у своїх і тобі після бога ми всім зобов'язані, однак я не маю наміру із-за лінощів залишити без уваги твої заслуги, якими не менше себе, ніж ім'я поляків, ти звеличив. Ім'я це само по собі хоч і велике завжди було, але досі жодною так очевидною похвалою ніколи ще не було звеличене,— ведені тобою справи, здається, не додали йому ще належного блиску. Всі ті славні подвиги, одні вдома, інші на війні предками нашими були здійснені. Вони зміцнені або славою твого імені, або також освітлені блиском твоєї слави. І те, і друге в міру своїх заслуг на небі хваленим буває.

Я також, скільки сили, прагнув і собі підтримати певну частку твоїх заслуг із твоєї незмірної слави, яка така велика порівняно з моїми мізерними силами, не достатніми для здійснення твоїх видатних подвигів. Тому я за іншу частину твоїх справ хочу взятися і її, довірившись письму, нащадкам

передати. Адже залишиться (я не боюсь про це сказати) певне місце нашому писанню у нащадків, які, можливо, перевершать чимось нами писане,— якщо не талантом нашим побуджені (якого, щоправда, у мене нема), але величчю імені твого збуджені, яке таке велике, що могло б по добрій волі здружити читача з найнездатнішим автором. Сподіваюсь, що в літопису твого імені моє писання житиме і в приємності зростатиме, в історії твоїх подвигів, нарешті, глибоко засяде і зміцниться.

Більшість освічених мужів про величність твою вже писали, і багато з них обрали твою славу ніби спільним полем своєї діяльності, на якому мали змогу себе виявити і свою здібність показати. Але я бачу, що їду за ними з невідповідним твором. Ті перевершили мене значно в писанні авторитетом, досвідом, талантом, і, якби не вони, то, певно, сама фортуна (і ніхто інший), зваживши на вельми квітнучі твої справи, написала б про тебе. Мені ж твої розладнені і дуже непевні для описання справи сама доля дала. З переміною щасливих часів Польща також потрапила до смуги загального лихоліття. Я не прагнув про це писати, але до цього змусили обставини.

Нещодавно я написав до величності твоєї промову, в якій закликав до походу війною на турків. Вона гідності твоїй призначена, і нині вже до рук людей потрапила. Її також величності твоїй тепер надсилаю. Там прагнемо пов'язати весь план ведення війни з похвалою твоїй гідності. Якщо ж у війні не досягнемо чого хочемо, вину щонайменше приписуй обдаруванню й бажанню.

Ми прагнемо також переконати читача, що ти такий король, яким ми, піддані, воїстину повинні пишатися. Бо лиш такою справжня слава королів буває, і нею легко задовольняється слухач, коли королів славлять свої громадяни, особливо, якщо та похвала не від примусу їхнього виникала. Це твоєї величності, бачу, передусім стосується.

А я, щоб не говорити про самого себе, написав про твою величність. І хай не здається тобі, що шукаю таким чином якоїсь доброї собі ласки. Я задоволений твоєю загальною ласкою, завдяки якій ти мені батьківщину і батьків оберігаєш непошкодженими, а права, закони і, нарешті, свободу — непорушними. Ось якими великими благодіяннями твоїми я обтяжений.

Зважаючи на обставини, не маю потреби приховувати зухвалості творчості, але хотів би бути певним, що написане нікому з людей не буде передаватись ніяким чином, як тільки з волі пишучого. Я хотів би, щоб читач оцінив ті подвиги, про які я пишу і які ти справді здійснив. Їх визнають не лише твої громадяни, але також всі інші.

Похвал ти маєш чимало, але я додам ще. Тільки боюся, щоб не стали докоряти мені, що я перелічив тут подвиги лише заради грубих, хоч і всезагальних твоїх вихвалянь. Бо подвиги твоїх предків, ще більш дивовижні, обходжу мовчанкою. На це я відповів би так: ті похвали я, звичайно, також бачу (і предки їх заслужили), але піднятися до їх величання не спромігся ні в цьому писанні, ані в помислах.

Ось чому від самого початку прошу у величності твоєї вибачення, бо, як здається, зловживаю твоїм видатним іменем у виданій мною промові. Зроби це з причини нещастя, що нависло,— воно, як бачиш, загрожує твоїм підлеглим з Угорщини. Далі, спізнай, прошу, доброприхильного і найвірнішого підданого також з цього листа, довшого, можливо, ніж того величність твоя бажала б. Такою мене сприймай душею, якою маєш звичку сприймати інших, а передусім тих, які на письмі визнають твої громадські благодіяння, спрямовані на збереження порядку, а також свободи суспільної і державної. Хай буде величність твоя при добрім здоров'ї. Подано в Перемишлі на березневі календи року Христового 1544.

Тієї ж самої вашої святості
і найяснішої королівської величності
вірнопідданий
Станіслав Оріховський

НАПУЧЕННЯ КОРОЛЕВІ ПОЛЬСЬКОМУ СИГІЗМУНДУ-АВГУСТУ СТАНІСЛАВА ОРІХОВСЬКОГО-РОКСОЛАНА

ВСТУП ДО НАПУЧЕНЬ ПОЛЬСЬКОМУ КОРОЛЕВІ АВГУСТУ ЯГЕЛЛОНУ [1]

Нещодавно, коли Скіфія [2] вторглася скопом на Русь і все тут в нас тремтіло з ляку перед ворогом, я, спонуканий самою справою, відверто послав до тебе свою книжечку, яку раніше видав під прихованим іменем. А тому що на Русі ми щороку зазнаємо ворожих нападів, я змушений був кілька літ тому, почасти із-за моєї вірності до тебе, а частково із-за любові до батьківщини, запропонувати тобі, королеві щойно обраному, ці поради, які ти міг би за прикладом батька на благо наше використати. Я не повинен був зухвало втручатися до цих справ. (Хоч не можна звинувачувати автора в зухвалості, якщо від цього він не має зиску.) Але, зважаючи на постійний страх перед полоном і користуючись нагодою, що ти став захисником Сарматії [3], я вирішив за прикладом

найвизначніших філософів напучити тебе, сховавшись під загальним іменем «зразковий підданий». Якби ти захотів Русь від рабства звільнити і спільну твоїй державі свободу зберегти, мусив би показати вже від дитинства, що ти за король. А я ж ніякої особливої ласки від тебе не чекаю, крім тої, що від доброго короля зразковому підданому належиться. Однак страх перед теперішнім лихом примусив мене, щоб те саме напучення я знову до тебе послав, але вже не під прихованим, а під власним іменем, щоб саме воно нагадувало, в якому місці і в якій небезпеці ми живемо нині.

Отож ти король Сарматії з діда-прадіда. Зважаючи на велич роду й імені свого, ти жодної іншої ласки (як не більшої взагалі, так і не гідної короля) від своїх не сподіваєшся, аби лиш упевнитись, що хочуть тебе королем мати і чекають на твою прихильність, а також довідатись про їхні бажання і уподобання. Тут не все тобі дозволено, бо обирали тебе королем поляки, а тому від їхнього імені правиш і їхня справа для тебе є найвищою.

Але одне — доброзичливість твоїх підданих, а інше — королівська доблесть і відзнаки, які набагато визначніші від усіх інших справ, і їх здобути легше тим, що дух мають шляхетний, вільний від гріхів.

Бо як збереже королівське ім'я той, хто сповнений всіляких пороків і ступив туди немов до якоїсь прірви, коли до справ, сповнених сум'яття, тут додасться ще й страх? Хіба зможе розглядати на сеймі заплутані і безнадійні справи розтринькувач і гультяй? Раніше все зруйнують і спустошать вкрай, перш ніж король, який цінує королівське ім'я за діадемою, а не за доблестю, принесе їм достаток. Якщо ж треба сюди доказів,— а саме вони і переконують,— то наше нинішнє сумне становище є достатнім свідченням у всіх подібних випадках.

Нині ми, нещасні, вогнем і залізом цілком знищені, просимо тебе всім гуртом: допоможи нам, прийми біду нашу близько до серця, і хай уславиться у цій справі не лише твоє ім'я, а й відвага королівська.

В тобі найвища і найславніша гідність, в тобі незламний і непереможний рід Ягеллона; ще живі недавні подвиги батька! Вчини ж, прошу, так, щоб з'явився в тобі дух гідний і батька, і роду, і цього місця. Та якщо в цій справі од них відступишся, чи не буде це для нас значним доказом того, що кепсько з тими поводяться, які королів обирають і долею чи випадком він стає першим у державі?

Ми тому з таким запалом до тебе пишемо, що дуже хвилюємося за полонених, яких наступного дня мають вести до Скіфії. Отож якщо це трапиться, чи легшою буде неволя

наша від того, що й ти, син короля і сам король, теж поніс збитки, нас утративши? По правді кажучи, нам не полегшає. Наша воля (хай їй здоровиться!) потребує для свого захисту лицаря, а не титулу.

Запитай у полонених, щойно з Русі до Скіфії поведених, кого вони звинувачують, на чию допомогу сподіваються, кого вдень і вночі слізно просять і благають. Тебе, о королю!

Та доки ти живеш у Краківському замку, люд на Русі нещасливо гине. Та ще й як гине! Цього без сліз і розповісти неможливо: ніхто людей не захищає, ніхто не боронить, міста попалено, фортеці зруйновано, багатьох славних лицарів посічено або забрано до полону, немовлят порубано, літніх повбивано, дівчат згвалтовано прилюдно, жінок збещещено на очах у чоловіків, молодь пов'язано і забрано разом з реманентом і худобою, без чого жодна сільська праця неможлива.

Жах і смуток всюди на полях і в оселях наших. І якби дивовижна і неймовірна доблесть полководця Яна Тарновського не протистала шаліючій Скіфії, якби залізом і вогнем її не було стримано, то побачив би тепер вельми простору і благодатну Русь у згарищах всю і в попелі. Лише Ян Тарновський, призначений для оборони цього краю полководець, доклав усіх сил і в короткий строк зумів утікаюче військо докупи зібрати і ворогові шлях заступив. Таким чином, майже у безнадійному становищі нам приніс порятунок і Русь із пащеки смерті вихоплену, згорьовану вкрай, тобі врятував, щоб ти мав її, про неї турбувався і полікував її рани.

З цих справ ти вже зрозумів, як важливо для республіки і загального добра не забувати про Краків — місто батьківської і дідівської слави, звабу юності твоєї, яке ти спочатку залишити мусиш і на Русь податися, щоб відбудувати її і врятувати громадян, що уникли ворожого меча.

Не знаю, чи легко буде зробити це, якщо не матимеш перед собою зразків і філософських настанов, які наповнюють і вдосконалюють розум великого короля. Бо якщо цими прикладами наставлений не уявиш себе міцним дубом і якщо не усвідомиш, що ти, король, немов філософ якийсь (що не під дахом, а під небом мешкає), ніколи не зможеш осушити сліз в очах наших.

А оскільки тобі, найповажнішими справами зайнятому, не вистачає часу на дослідження того, що в глибинах самої філософії міститься (але керувати республікою вельми допомогло б), ми беремося знайти ці настанови чи напучення і послати до тебе, якщо не всі, то бодай значніші з них. Таким чином, написане «зразковим підданим» шість років тому в нашому домі, далеко багатшому тоді, ніж нині, прилюдно до тебе посилаємо з цими настановами.

А щоб це виглядало більш довершенішим, я додаю вступ, ніби попереджаючого і майже рідного йому суперника, якого вже після похорон твого батька я недавно склав. У них обох приписом самої філософії немов якимось циркулем окреслене все твоє королівське життя, особливо ж справи і постанови, що не суперечать нашим звичаям.

Та я знаю, не забракне придворних гнатів-ненажер, які, ніби ловці птахів, облудним голосом вас, королів, ловлять та ще й кажуть: «Чого йому треба, цьому непроханому радникові королів? Хто він такий і звідки взявся?» Цим я відповідаю зразу ж, щоб у втіхах тим часом дотримувалися поміркості і вас, королів, наслідували у харчуванні і здобуванні прихильності. А нам хай не заважають тебе, короля нашого, правдами і вірними порадами напучувати до збереження загального достатку.

Далі. Хай знають нарешті, що ніхто з королів, хоч який розумний, не зможе добре правити іншими, якщо сам раніше не навчився слухатись належним чином наставників. Коротше кажучи, ти цим ледачим придворним поясни, що королі не повинні уподібнюватись бджолам, які жалять своїх опікунів, особливо ж тоді, коли самі з державою в скрутному становищі. Не зважай також і на моє ім'я, бо хто він, той син Оріховського, щоб повчати короля? Але те, що дбайливо вибране з надр самої королеви філософії і до тебе надіслане (без чого ніхто не зможе стати добрим лицарем і мудрим королем) з приємністю і ласкавим серцем від мене, твого зразкового підданого, прийми! Не тому, що моє, а тому, що справді преславне і майже королівським здається: воно вельми гідне того, щоб його спізнав король. І то так читай і до блага нашого спрямовуй, щоб ми сказали — ти золоте дитя своєї матері і щоби вважали тебе з волі божої призначеним для нашої батьківщини в такий важкий час. Одне з них веде до вічної слави твого імені, а інше — до усунення скорботи і горя нашого нинішнього. Та послухаймо вже зразкового підданого, що бажає говорити з тобою.

ЗРАЗКОВОГО ПІДДАНОГО ПРО НАПУЧЕННЯ КОРОЛЯ

Книжка I

Чи ти знаєш, хто ти? Король. Отож ти правитель, а я — підданий, а тому ти мудріший за мене. Якщо ти мудрий, тоді і я вільний, багатий, щасливий. Ну, а якщо ти не мудрий? Тоді я раб, бурлака, вигнанець. Отже, я один лиш нещасний від твого прогріху. Внаслідок цього ти вже бачиш, певно,

настільки я переконаний, що твоє сумління благає, щоб ти по змозі вчився. Лише таким чином ти збережеш мені, перебуваючому в небезпеці, вітчизну, права і свободу.

Ти ще дуже молодий. А щоб хтось не зміг використати це на шкоду, я змушений (якщо ти чогось не знав би!) в простій і щирій промові порадити, чого тобі слід остерігатися, чим нехтувати. Всякий дорадник є вісником бога, а його треба слухатись. Бо якщо знехтуєш, бійся, аби замість дорадника не послав тобі бог нахлібника зі зрадливою душею, який тебе обманить. Чим більшої держави ти король, тим пильніше турбуйся, щоб вже тепер одержав правильні настанови, як захистити всіх людей.

В цьому тебе можуть підтримати лише ті, які люблять тебе і переконані, що в твоєму порядку захований і їхній добробут. До цього гурту належу і я, про що свідчить писання, яке тобі пропоную. Вся світська влада розділяється передусім на короля і сенат, і цим двом сторожам (обом, кажу!) вручається. Проте раніше треба піклуватись про тебе як про голову, а вже потім про сенат.

Частина I

ПРО КОРОЛЯ

Передусім знай, що не всяка людина здатна бути при владі, а лише та, що за природою своєю прагне до правди і справедливості. Але й цього недостатньо. Треба, щоб вона запалала наукою, яка цю саму людину зробить і правдивою, і справедливою. Людина, що знехтує наукою, нічого не дасть, гідного похвали.

Але чому не треба тих слухати, що відраджують вивчати мистецтва, без яких життя є варварським і нікчемним? Це стосується всякого правління, а найбільше світської влади. А тому, що ніхто не зробить нічого корисного навіть у найнезначнішому мистецтві, якщо не буде вчитися.

Найважче у світі керувати державою. Та що корисного і гідного короля зробиш ти людям, якщо не будеш вчитися? Яким чином стануть твої громадяни справедливими, чесними, сумирними, якщо ніколи не пізнають принципів справедливості, чесності і миру? А вони ж, повір, не приходять туди, де лиш сміх та жарти. Їх знаходять, зокрема там, де твій найсвятіший батько черпав,— у вченого і святого лицаря Длугоша [4], якому ще хлопцем був переданий. І не раніше він перестав учитися, як навчився стримувати свої бажання,— немов коня вуздечкою. Від учителя батько навчився шанувати бога, любити рідних, керувати державою, гурту-

вати громадян, а в час війни і миру захищати кордони. Завдяки наукам, праці, а то й остраху, міцно вкорінилися на батьківському і дідівському троні доблесть найвищого мужа.

Це домашній приклад, сторонитися якого було б для тебе вельми ганебно. А ось не менш давній, ніж згадувано, чужинський і гідності твоїй достойний приклад. Александр Великий [5] в такому, як ти, віці вже Фіви [6] здобув, бо вчився наукам у школі Арістотеля [7]. І якщо велике з малим дозволено порівнювати, однаковий спосіб життя було раджено всім тим, вічна пам'ять про яких ніколи не згасне.

Так, у Гомера [8] призначений Ахіллові [9] наставник Фенікс [10] заявив, що посланий батьком Пелеєм [11] для навчання юнака спочатку мудрості, а потім військового мистецтва. Хто ж від цього способу відступив, став згубним королем у своїй державі. Бо яка ще інша сила, якщо не розум, позбавлений добрих настанов, спородила сіцілійського тирана Діонісія [12], Болеслава у Польщі, Клавдія [13] і Нерона [14] в Римі, коротше, всіх тиранів, як грецьких, так і латинських, та й варварських.

Навпаки, ті, які одержували задоволення від жорстокості (як Сарданапал [15] той ассірійський, Геліогабал [16] римський, Алківіад [17] грецький) були навчені ганебними науками і вчителями. Вони жили з брудним натовпом паразитів і нашіптувачів, які починали готуватися до бенкету ще вдень, приводили з собою потайки розпусниць, вміли співати, грати на цитрі, заходитись невчасним реготом, теревенити, підлещуватись, брехати, вихваляти нікчем і зводити наклеп на добрих.

У таких королів доблесть вважалася хибою, сором'язливість — дивацтвом, цнотливість — глупотою, ощадливість — жадібністю. Всю велику купу доблестей в душах тих (яких згадав) я перевіряю ніби й далекими, але вірними сторожами нашої душі — розумом і знанням. Любощі, розкіш, гуляння, а також оспалість прийшла на місце доблестей, і цим ще посилили їхнє шаленство. Отож Сарданапал жив зі служницями, Геліогабал влаштував військо із розпусниць, Алківіад прилюдно виставляв напоказ свої соромощі.

І ось так незвичайно живучи, вони подобались паразитам, які завзято їм аплодували. В пихатості своїх хлібодавців вони вбачали мудрість, у невгамовності — розкутість, у непомірності — щедрість і, нарешті, у бездіяльності — саму відвагу.

Ти вже побачив, королю найкращий (до тебе нарешті, до тебе повертаюсь!), що і жорстокі, і розбещені правителі бували-таки в державах, бо такими їх зробило виховання. Зрештою, тобі вже відомо (закарбуй це собі в пам'яті!), що

без добрих настанов і чесних порад не може бути хорошого мужа, тим більше короля.

Крім того, чую ще (і то від твоїх наближених), що ти повинен бути королем, а не ченцем, а тому, мовляв, повинен щонайменше вдаватись до наук. Гай-гай! Святий Юпітере [18], виходить чернець повинен бути мудрішим за короля! Невже у твоєму королівстві якийсь нероба, що сидить разом з іншими ченцями в якомусь закутні і вигадує та без кінця переказує силогізми, мудріший, ніж ти, якому стільки і таких важливих справ вирішувати доводиться.

Кажуть, досить коли сенат буде розсудливий. Але ж це так само, якби хтось сказав, що стерничий на судні може шаліти, якщо матроси розумні. Але так не буває, не буває, о королю! Не слухай таких, стережись їх і знай: це спів сирен.

Кажуть ще, що коли хоч одна з отари кіз вхопить трави синеголовника, то спершу сама ціпеніє, а далі й решта отари стає нерухомою, і зрушаться не раніше, як козопас траву з рота в кози вийме. З цього випливає, що і правитель повинен мати право остаточного рішення на сеймах.

Ти скажеш: але ж де у нас в Польщі Арістотель? Де Фенікси? — Маєш, о королю, у своїй державі мужів (чи не кожного другого), гідних для всіх своїх потреб. От, не знаю тільки, чому їм більше до вподоби неробство, ніж діло. Якщо ти з ними познайомишся, потоваришуєш і їхніх порад дослухатимешся, не буде тобі чого заздрити ні Александрові із-за Арістотеля, ні Діонові [19] із-за Платона [20].

Користуючись тими самими настановами, що й ті колись за допомогою своїх громадян, ти легко і швидко у всякій науці возвисишся. А щоб доповнити науку цю не тільки настановами, а й приписами, пропоную коротко дещо потрібне у вихованні і житті.

ПРО ПОЧЕТ КОРОЛЯ

Передусім треба дивитися, з ким живеш, бо це дуже важливо. Тому, якщо б хтось запитав, якою мені здається твоя родина, я б відповів: найпочеснішою здається і цілком королівською. Та коли б якийсь причіпливий теолог запитав:

— Гей, ти! А чи ти знаєш приятелів королівських?

— Знаю,— відповів би,— то й що?

— А чи всі вони гідні жити поруч короля?

Я б засумнівався і, якби наполягав, то сказав би:

— Ні, не всі.

— Хто ж вони, ті, що не гідні короля?

Відповідаю:

— Ті, що завжди хвалять його.

— А які гідні його?
— Ті, які часом засуджують вчинки короля.
— Чому?
— Тому, що король молодий і може легко помилитися чи бути введеним в оману. Коли з такими доведеться жити королеві, хто виправить його несхваленням, хто не утверджуватиме в помилці короля похвалою.

Отак я відповів би цьому теологові, не боячись його гніву, і показав би на прикладах богатьох королів, як вони, улесливим, хитрим і підступним людям довірившись, найганебнішими ставали. Бо що змусило короля Птолемея II [21] виходити на сцену й грати на флейті? Що приневолило правителя всього світу Нерона одягати розкішні театральні шати, машкару і котурни. А ніщо інше як похвала підлабузників. Тому що спів його ці підлабузники називали гідним Аполлона [22], бенкети — Вакха [23], а палестру — Геракла.

Ось чому нічого іншого в житті так не уникай, як підлабузника. Цей бо один зводить з розуму королів і мов чарівним напоєм, як захоче, змінює їхній характер. Цього він прагне досягнути, засуджуючи передусім доблесті. Якщо побачить, наприклад, що ти стриманий, негайно починає кричати, що таке життя селюцьке; якщо в короля бенкети без дівчат, без хору й музики,— такий король, на його думку, незнатний.

Переконує підлабузник завжди прикладами. Всюди буцімто, де він тільки побував, ніколи королі не обідають без співу, флейти і танців. Так само понавигадує тобі нарядів, нашукає мазей, позаводить лазні, підкаже, хто з сенаторів і коли влаштовує для тебе бенкети, похвалить ходу й біг твоїх коней, поклянеться навіть, що кращих немає і в конюшнях турецького султана.

А якщо хтось доповість про недавню поразку і спустошені ворогом прикордонні землі, підлабузник не надасть цьому значення, а тебе заспокоїть: для такого королівства, як у тебе, то дрібниці.

Далі. Якщо сам будеш піклуватися про все у державі, будеш не королем, а дуже нещасним підданим. Хто добрий муж і любить батьківщину, хай застерігає короля від подібного, бо такі його дії суперечать праву і будуть незаконними Підлабузник цього королеві не скаже. А для дорадника винесе швидше відому вірьовку тиранів — вирок про образу величності. Короля ж заспокоїть тим, що справедливості дотримано, бо король таки не повинен буцімто підлягати жодному такому праву. А той, хто відступає від цього, чинить злочин проти величності короля.

Такими ото майстерними доказами підлабузник доведе до безчестя, а нещирими похвалами ще й пришпилить, немов

якимись цвяхами, до найпорожніших, а то й найзгубніших речей, зробить непомітно з тебе або жорстокого Болеслава, або зманіженого Сарданапала.

Та це тебе не стосується. Ти з ними не житимеш і їх від себе відганятимеш, базік цих, кажу, донощиків, пліткарів і одночасно хвалителів твоїх. Це ворони і навіть багато гірші. Бо ті лише на мертвих сідають, а ці на тебе живого.

ДЕ ПОВИНЕН МЕШКАТИ КОРОЛЬ

Доречно визначити також місце, де слід тобі жити. Це не важко зробити, бо всім зрозуміло, що для кожного ремесла є своє відповідне місце. Лихвар шукає місто, адвокат — майдан, рільник — поле. Тобі ми також визначили: ти найвищий майстер у республіці. Тому за змістом свого мистецтва треба вибирати й місце.

Ти — сторож королівства, так ми раніше вирішили. Місце ж сторожа, природньо, не всередині, а поза тими речами, які стереже. Так, породистий собака ніколи не ховається в середину вівчарні, а лягає на ніч за ворітьми, щоб швидше почути вовків, відганяти їх і переслідувати. Навпаки, ледачий і непородистий собака ховається серед овець і часом ганебно шукає захисту у чабана.

Живи ж заради спільного добра в тому місці, яке всім серцем відчуваю, ніби само волає до тебе. Ти в Кракові юність марнуєш, у преславнім, зізнаюсь, і знатнім місті. Але в цьому немає твоєї заслуги. Місто розташоване у внутрішніх спокійних місцях країни, де немає можливості для вияву твоєї доблесті. Зручно там живеш, не гірше, ніж колись Людовік [24] у Буді [25], але й не більший також авторитет у своїх матимеш, ніж колись той Людовік у Буді. Своїми тими машкарами він згасив усю надію, яку на нього покладали. Машкара бо викликає лише сміх і хіба не є, питаю, такою ж смішною, як мім, що вдає короля?

Отож будь мужем сильним, твердим, сарматом непереможним і, полишивши машкари або галлам, або зманіженим італійцям, їдь до гімназії справжньої доблесті — на Русь. Там ти матимеш усі зручності і житимеш, по-перше, серед труднощів і страху, з двома найкращими вчителями юності, які спочатку різними способами тебе виховуватимуть, а пізніше навчать розсудливості і дадуть належну пораду.

Все це поєднає тебе з підданими і зробить улюбленцем всіх. Побачать-бо, що ти, їхній король, не серед натовпу дівчат ховаєшся і не вдома біля материнської спідниці, а у ворожій землі за свій добробут дбаєш.

Уяви собі, що оживуть тоді твій прадід Ягелло[26], дід Казимир, а також Сигізмунд, твій батько. Помолодіють вони, коли побачать, що в твоєму характері найправдивіша виявилася їхня доблесть. Подумай про це, о королю, збирай оцих, наслідуй тих!

Якщо це зробиш, легко уникнеш всіляких пліток і побрехеньок міщан. І стануть вихваляти тебе не тільки шляхетна молодь чи безсоромна череда паразитів, а й чужі народи, передусім громадяни твоєї держави.

ЯК КОРОЛЬ ПОВИНЕН ДОБУВАТИ ПРИХИЛЬНОСТІ У ПІДЛЕГЛИХ?

Ти вже знаєш, з ким слід жити і в якому місці. А тепер,— оскільки все твоє життя не є ні одиничним, ні приватним, а спільним і громадським,— треба тобі від початку найпильніше подбати, щоб привернути прихильність тих людей, серед яких правиш. Вона єдина є захистом королів. Без прихильності підданих неміцною і непевною буває влада королів.

І коли вже підпорою твого королівства є шляхта, прихиляй її до себе всіма способами. А цього ти досягнеш найкраще двома речами. По-перше, якщо нічого не називатимеш у державі своїм, а лиш одній республіці все приналежним вважатимеш і покажеш, що ти, король, є ніби сторожем держави.

Бо сторож жодну річ з тих, які стереже, не може назвати своєю (хоч насправді він буде не сторожем цих речей, а господарем). Так само не давай підстав запідозрити тебе у пожадливості, навпаки, вселяй у них надію на свою щедрість.

Друга ж річ, яка викликає велику доброзичливість у підданих, коли тих, яких ті правителі зараховують до свого почету, ласкавістю своєю оточиш. Ця порада є вельми справедлива.

Що ж до найприкрішого падіння найхоробрішого і найдосвідченішого лицаря Мартина Зборовського[27], ми повинні нагадати: його нещастя стало для твого батька найбільшим звинуваченням. Про цю людину багато, повір мені, говоритимуть нащадки, і буде час, коли вірність його твоєму батькові при постійній обороні республіки і любов до батьківщини найславніше виявиться. Але цього не трапиться, якщо спершу не згине ненависть, а справжня мужність не перейде до нащадків, які правдиво і безпристрасно про нас судитимуть. Та це вже не стосується суті нашої справи. Уникай підданих, що дуже дбають про прибутки короля, інакше станеш неприємним як тим, що нехтують багатством, так і відважним лицарям.

ПРО ТЕ, ЯК ТРЕБА ЗАХИЩАТИ ДЕРЖАВУ

Не тільки про те знати мусиш, як здобути прихильність у своїх, але й як їх захистити, коли бог дав тобі до рук «берло рівності, берло держави твоєї», звичний спосіб захисту якої завжди був важким.

Декому не до вподоби збирання грошей для оборони, частково тому, що податки щорічні державу виснажують, а частково тому, що молодь звикає до розкішного і безтурботного життя і нелегко тоді її виховувати і змушувати робити щось на благо держави. Тому треба змінити всю систему оборони.

І якщо б ти захотів знати, який спосіб мені подобається, я б відповів: «Той, який завжди подобається мудрим». Вся наша республіка, якщо не помиляюся, поділена на 13 воєводств. Зроби так, щоб певний час по черзі воювало кілька воєводств: одного року, наприклад, певні якісь три воєводства, а іншого року — інші три. Таким способом найкраще державу захистиш. Супроти ж особливо великої ворожої сили готував би посполите рушення.

Така військова служба, дивися, й принесла б нам блага. По-перше, посполиті спочили б від податку. Далі. Молодь утримувалася б від розкоші потребою військової служби і поволі призвичаїлася б до праці, звикла б до труднощів.

Крім того, їхні батьки, ніби змагаючись між собою, уважніше б добирали для своїх дітей коней, зброю, слуг. Та й іншу військову амуніцію завжди вдома готовою матимуть, якщо певні будуть, що через три чи там чотири роки згідно черги повернеться до них служба.

Наскільки тепер все у них перебуває у занедбанні, мовчу, щоб ненароком не зачепити і моїх русинів. Більш мудро це помітили ще давні греки, які саме завдяки цьому позбулися і розкоші юнаків, і ворога тримали на відстані від дому.

Я сказав, що знав. А якщо моє не до вподоби, наслідуй кращих за мене і по-їхньому в час миру і в час війни державою прав.

ЩО В ДЕРЖАВІ БІЛЬШЕ: ЗАКОН ЧИ КОРОЛЬ?

А оскільки все в твоїй державі підпорядковано потребам або миру, або війни і республіка обмежена їхніми обов'язками, тому здається недоречним ставити запитання: чому в твоєму королівстві є такі дві гідності, як «закон» і «король», або хто з них більший? Після того, як переборю всякий сумнів, скажу: «Найсправедливіше, щоб ти перебував у межах свого обов'язку».

Бо якби ми стали слухати римських законників, тобто улесників тиранів, всю зверхність у державі, без сумніву, приписали б королеві і таким чином підпорядкували б йому саму юстицію, а його власні закони вихваляли б. Ніколи не ставили б королеві запитання «чому?». Ніколи б не нагадували йому про присягання. Показували б лише, що сам він є паном нашого життя і смерті. А ті дармоїди тим більше нашіптували б з усіх боків королеві про «злочинців», які непоштиво ставляться до короля.

З другого боку, ми виросли не в королівстві Нерона, а в славній батьківщині Сигізмунда. І нас так наші предки виховували, щоб ми знали, що король вибирається задля держави, а не держава заради короля існує. На цій підставі гадаємо, що держава набагато шляхетніша і достойніша за короля. Закон же, коли він є душею і розумом держави, є тому далеко кращим за непевну державу і більшим за короля. Отож закон дорівнює королеві і навіть кращий і далеко знатніший для короля.

А тепер поясню тобі, що таке закон. Він, як я вже показував, сам є правителем вільної держави, але мовчазним, сліпим і глухим. Завдяки йому обирається одна людина, яку ми звемо королем. Вона є вустами, очима й вухами закону. Якби закон міг вислуховувати, вести бесіди, ніхто не обирав би короля; бо закон сам навчає, що слід робити. А тому, що всього цього робити не може, прибирає собі посередника — короля.

Коли ж якийсь требоніанець — один з римських рабів, наприклад, Ульпіан [28], влещуючись до тебе, скаже, що ти наймогутніший у своїй державі, не погоджуйся. Скажи, що у твоїй батьківщині править не людина, а закон. Отже, коли тебе запитають: хто ти? — відповідай побожно і правдиво так: я король — вуста, очі й вуха закону, а точніше, інтерпретатор закону, який присягнувся віру в королівстві зміцнювати і нічого іншого не робити, як тільки те, що закон скаже.

Така відповідь буде не лише правдивою, а й преславною, величною і гідною спадкоємця Казимира Великого. Цей бо нам перший дав найсвятіші і найсправедливіші закони, які ти так само шанувати мусиш і від них не відступати навіть на кінчик нігтя. Бо якщо закон є даром божим, помщається бог на порушниках його подарунку вбивством, чварами, вигнанням, ворогуванням, руйнуванням, рабством; веде, нарешті, державу з покоління в покоління до ганебних законів.

Багато міг би я прикладів тобі навести як нових, так і давніх, які достеменно свідчать, що тирани завжди нещасливо закінчували життя. Про це ось і дистих засвідчує:

Дві є фортеці міцні в короля: справедливість і віра.
Влада тиранів ніде довгою ще не була.

Та оскільки я поспішаю до іншого і не хочу тобі набридати, додам небагато. Закінчу хіба що цим: якщо ти сам собі вирішиш, що в королівстві закон є немов другим королем, хай зробить тоді бог тебе і королівство твоє щасливим, бо ти добровільно підкориш всього себе волі його. Та якщо зміниш цей порядок і скажеш, що ти є паном закону, змінить тоді господь королівство твоє і віддасть його або ворогові, або рабові твоєму.

Коли ж побачиш, що перевага законів і держави є такою незначною, що ти повсякчас стаєш попереду них і вище обох, знай тоді: добре і належним чином керувати державою — труд не для одної людини (а ти його один нести збираєшся!). Більший тягар і зусиль вимагає більших, ніж ті, яких ти докласти сам можеш. Помічників тобі для цієї справи треба вірних, які в певному відношенні приймуть на себе разом з тобою цей тягар і підтримають тебе працею і порадами спільними.

Ми вже сказали, яким у республіці правителем ти повинен бути, а тепер скажемо коротко, яких подобає мати сенаторів, тобто союзників, при управлінні державою (і пристойних, і однодумців), щоб цим своїм прибічникам і слугам ти здавався і хранителем держави і, власне, королем, а не тираном.

Частина II

ПРО СЕНАТ

Треба передусім знати, що добрий король нічим іншим не відрізняється від тирана, як тільки ставленням до сенату. Бо і тиран своїх підданих захищає так само, як і король: часом справедливо вирішує справи, а то й вибачає. Проте його сенат ніколи не подібний до королівського.

Тиран переважно не має сенату, а якщо має, то це нікчемний гурт людей. А тому що сам всю республіку використовує для своїх потреб, побоюється дуже, щоб хтось йому не став на дорозі; і коли спільників (не для оборони республіки, а для шкоди) собі добирає, то передусім дбає, щоб уміли тримати язик за зубами.

Старанно пильнує, щоб видатні чимось в його державі люди не зростали ні в благородстві, ні в науці, ні в доброчесності. І тоді лише вважає себе щасливим, коли відважних, шляхетних, розумних, вчених чи багатих мужів не вижене зі своєї держави.

Навпаки, король (оскільки не сам по собі, але з ласки своїх підданих правителем у республіці стає), щоб більше державі прислужитися, обирає собі в спільники найкращих, найвидатніших з-поміж громадян і з допомогою їхнього авторитету, порад і думок оберігає республіку і в час війни, і в час миру.

Саме тому талановитих і вчених оточує він увагою,— цінує їхню працю і певен, що і в майбутньому ці мужі знадобляться для республіки. Без них жодне зібрання людей, жодна республіка не зможе довго утриматися. А коли вже так воно є, найбільше потурбуйся про добирання сенату, щоб в обраному тобою сенаті всі люди зрозуміли, що ти справжній король, а не тиран.

Остерігайся зажерливих і не довіряй їм керівних посад в республіці. Адже і Святе письмо забороняє вірити захланцям. Апостол Павло, наприклад, каже: «Коренем усіх гріхів є жадібність». До цієї вади найближча розкіш. Якщо її нема, не буде місця і для пожадливості. Треба, щоб ніхто на чуже не зазіхав, хто своє витратив. Інакше з'являться в республіці хитрощі, обман, зрада, грабунки, чвари, насилля над слабшими. Тому коли від цього зла державу свою увільниш, підбери до сенату людей стриманих, які задовольнятимуться тим, що мають,— навіть малим.

Мудрі не допустять до державної служби також людину незнатну за походженням або заплямовану, бо за великий скарб свободи вважають доблесть вільного батька. І навпаки, життя незнатного батька виховує (на їх думку) ницого сина. Ти ж, маючи таку чудесну раду, добирай, скільки змога, мужів знатних і народжених славними батьками: почасти тому, що вони є ніби колонами якимись твоєї держави, почасти ж, що інші мешканці королівства з діда-прадіда вже звикли дослухатись авторитету таких родин. Це ти постійно відчуваєш. (Жодне ім'я в твоїй державі, наприклад, не важить більше, ніж прізвища Тарновський, Кміта [29] чи Тенчинський [30].)

Але не забувай, однак, що авторитет є нагородою за славу, доблесть, а не за породу. Тому якби хтось (так само Тарновський за прізвищем, але несхожий на цього вельми славного і великого каштеляна) був би, наприклад, ненажерою, гультіпакою, розтринькувачем, обманщиком, в той же час якийсь Кріботвський життям і звичаями був би йому протилежний, та ще й мужем добрим,— чи не подумав би тоді ти, що саме цей є справжнім Тарновським, а того негідника велів би палицею прогнати геть зі своєї держави. Отож таку трилику породу людей мудрі не допускають до республіки.

І в нашій республіці також, коли добірних мужів залучатимеш до сенату, ні про що так не дбай, як щоб між сенаторами була належна згода. Бо ніщо так швидко не руйнує держави, як чвари в сенаті. Від сварки Цезаря [31] з Помпеєм [32] Рим занепав. Із-за внутрішнього ворогування в сенаті нєбавом Угорщина вкрай занепала. Останній випадок і нас повинен настрашити. Про це я вже раніше говорив, коли домагався від наших сенаторів, щоб ласкаво дозволили вільно говорити правду тобі в вічі.

Заради любові до батьківщини і віри єдиної я звертаюся до тебе, мого короля, який, бачу, не може міцно тримати кормило держави при найвищій незгоді між сенаторами. Особливо прикро, що це становище не хвилює мужів нижчого стану. Але коли таке відбувається між вищими урядовцями, годі й казати (особливо, коли туди проникла ненависть), що вони почнуть думати про щось інше, окрім того, як знайти спосіб обідрати один одного, а партії — щоб знурити супротивників образами, приниженнями, плітками.

І для цього вони тримають тисячі судочинців, тисячі адвокатів-крутіїв. Тому якби ти наблизився до деяких, то побачив би їх немов оточених юрбою судочинців, дорадників, які підказують, чому треба обирати цього, яким чином слід вигнати когось з держави або затаврувати іншого. Я нікого в цьому місці не називаю поіменно, нагадую лише про похибки. Бо хто знайдеться настільки відважним, що міг би сказати: люди найвищого авторитету покинули напризволяще республіку в такий небезпечний час і ні про що інше не думають, як тільки про згубні позови до суду, тільки про вигнання та про потрійні грошові застави? Який же з цих звичаїв,— якби утвердився,— зміг би принести нам користь, а не найпевніший загин твоєї держави?

Тому якщо ти не зважаєш і якщо не турбуєшся, яким чином прихилити собі дружніх і придатних тобі сенаторів, або правити будеш зле або взагалі не правитимеш: із-за чварів з-поміж видатними в одну мить буде згублене все, що залишив тобі батько. А причина ж появи цієї мовчазної ненависті і розбрату, чув од мудрих, одна — саме про неї і буду говорити.

«Моє» і «твоє» — два джерела всякої незгоди в суспільстві. Із-за них спочатку й виникають суперечки та судові позови, з яких народжується ненависть. З ненависті потім постають заколоти, а після заколотів наступає вже неминучий кінець державі.

Отож аби королівство було здоровим, твої сенатори не повинні застановлятись над «моє» і «твоє». Хай цього ні обговорюють, ні вирішують: це інших суддів стосується.

Хай сенатори стануть отцями держави, далекими од чварів, дружніми, лагідними. Хай душу мають, не затуманену ворожістю, не обплутану ненавистю, не сліпу від заздрощів. Хай щиро і чистосердо бачать, що шкодить, а що корисне державі.

Цього не може статися, доки вони самі будуть суддями власних справ. І потім, якби колись те рішення попереднього сейму ти прийняв, те, в якому сказано, що треба встановити в державі суд з виборних суддів і туди передати всі суперечки з приводу приватних справ, щоб ти не міг оскаржити їх. Хай їхня ухвала буде остаточною, щоб вони не вирішили.

Це моє міркування, не мудріше й не корисніше за інші, слід прийняти до уваги, бо стосується воно добробуту нашого короля. В такий спосіб жила колись щасливо Греція, маючи обраних від найзначніших міст мужів, що вирішували спірні питання; їх греки називали амфіктіонами. Подібного звичаю дотримувався й Рим, після того, як було встановлено прилюдний суд, званий рота. Саме завдяки цим судам, здається, запанувала між громадянами не тільки справедливість, а також мир і злагода.

Таким чином і Галлія за подобою тих встановила парламент і надала йому такі повноваження, що своїм рішенням він прирік короля вирішувати лише приватні справи. І Германія також вирішила встановити у всій своїй імперії один суд подібним способом і його авторитетові підкорятися: германці називають його просто «камерний закон».

Коли ми маємо, отже, стільки зразків, як утримати мир і згоду серед громадян, і коли вже бачимо, що цей самий закон подано на розгляд сейму, нема причини, чому б за найвищим бажанням і заради блага цієї республіки не встановити б тобі такий суд у Польщі. Так ти забезпечив би своєму королівству мир, спокій і відпочинок.

Що ж до сенаторів, то коли у них буде забрано право вирішення в суді справ «моє» і «твоє», старанніше почнуть піклуватися про республіку, і ти матимеш таким чином у сеймі пристойних отців своєї держави.

Але ти повинен не тільки закликати сенаторів, щоб у мирі між собою жили, але також вельми турбувалися, щоб у провінціях, де за твоїм дорученням правлять, вони справедливо і пристойно з провінціалами поводились. Бо їхня пихатість (як ніщо інше) доходить доти (про це я вже говорив), що більших утисків од них у провінціях годі й чекати.

Не один є, повір мені, в твоєму королівстві такий: їх багато, є навіть гірші за нього. Вони у підданих твоїх не тільки гроші [...], але маєтки, поля, луки, а також ліси віднімають.

Відкрий же вуха і нагостри їх: звідусіль почуєш жалібний плач і стогін своїх підданих, у яких відібрано також свобо-

ду — їхню силу, тому й не наважуються навіть поскаржитися своєму королеві про нещастя. Якщо ж поскаржаться коли, приниженими в різний спосіб повертаються додому.

Всюди чатують на твоїх підданих смерть і жах, бо стряпчий, розглядаючи за позиванням начальника виклики до суду, рахують спочатку вигоду і вже тоді, якщо малий хабар, хитрим чином виключають того з числа добрих громадян.

І ще можу додати: недавно з мого маєтку було забрано багато добра, поле моє захоплене і худоба викрадена, тому я не можу нині користуватися своїм добром. Не кажу вже про погрози і незліченні образи, що гірше всякої неволі турецької.

Таке становище, як ти бачиш, не можна терпіти у вільній державі, бо громадяни стануть зле думати про республіку. Отож звільни свою державу від такого рабства і нікому не дозволяй, як-то кажуть, сваволити, бо охочих до цього багато.

Так, наприклад, нещодавно цілком чесно поставились до найганебнішої і вельми жадібної людини (Чосновського?) [33], коли до нього було послано слідчих. Такими слідчими, я б хотів, щоб були мужі суворі і вірні, які про правопорушення у провінціях тобі повідомляли б. Знаючи це, злочинці боятимуться твоєї справедливості. В такий спосіб, отже, вибирай і направляй сенат і урядовців стримуй.

На твоїх нарадах сидять також найсвятіші єпископи (на зразок старших). Їх ти шануй як отців, бо вони до твого сенату призначені і виступають авторами всіх твоїх рішень. Але завів ти це правило, певно, випадково, тому що воно чуже для релігії господа Христа.

Таких людей завжди біля себе тримай, як дід твій Казимир мав Збігнева, Болеслав — Станіслава [34], а його наступник — Прандоту [35]. Ти їх повинен не тільки добирати, а й виховувати. Увіруй, що вся гідність єпископа полягає в тому, щоб жодна справа на землі і на небі після бога не виявлялася б, яка б з цією гідністю не урівнювалася. Бог бо перший має ключі для закривання і відкривання небес, він посилає нам святий дух, церкви; його владі підкоряються королі, принци, знатні, незнатні, багаті й бідні.

Послухай, куди веду: ці всі, яких перелічив, творять одну кошару, в якій усі рівні: «ні раб», як каже Павло [36], «ні вільний», тобто становище одного не є кращим ані гіршим за іншого, бо всіх одним іменем «святі» названо і всіх зараховано до підданих єпископа. А якщо так є (а воно, певно, так і є), то прошу, чи тобі не буде здаватися дивним, коли запитаю у твоєї величності: за яким правом король у церкві вибирає єпископа? Чим ти кращий за мене, чи

будь-кого іншого? Адже при однакових правах у всіх однакова сила.

Що скажеш, о королю, або чим гадаєш виправдати? Може Письмом [37]? Але ж воно цілком проти тебе, бо вчить, що диякон Стефан [38] був вибраний не переважним правом когось одного, а волею всіх тих, які були скликані до Єрусалима апостолами. Довідуємося, що Матвій [39] також був обраний на посаду єпископа всіма апостолами.

Таким чином, Письмо не можеш назвати свідком твоєї правоти. Але, можливо, закон якийсь назовеш? Тоді скажи, що він з себе є? Де виданий? Невже на радах, які доручають канонікам як членам капітул обирати єпископа? Адже вони на виборах репрезентують ту церкву, яка потребує єпископа. Таке досі бачимо ведеться в Римі, Зальцбурзі [40], Памберзі, Магдебурзі [41], Бреслау [42] і по багатьох інших містах. Отож ти не навів жодного закону, де було б тобі це дозволено.

Але, може, тобі відомо якийсь приклад? Старого в усякому разі не знаю, бо аж до Казимира, діда твого, вибір єпископів у Польщі залишався виключно в руках церкви. Розгорни, прошу, старі літописи, поглянь також на історію діянь свого діда: легко збагнеш, що найстаріший звичай церкви від діда твого в Польщі лишився незмінним.

Якщо, отже, тобі не можна призначати єпископів ні за Письмом, ні за законом, ні за прикладом чиїмось, слід визнати, що королі велику силу надали церкві. І тому миряни із святим духом відверто воюють, коли єпископа, якого хочуть, в церкві наставляють. Ще більший гріх, коли при виборах єпископа виголошують такі слова: «Королівська величність за твоє вірне низькопоклонство дарує тобі сан єпископа».

Нещодавно, коли наступав час канонічного вибору, казали трохи інакше: «Угодний святому духу і нам, будь єпископом цієї церкви». Тепер же в багатьох випадках ніби само собою зрозуміло, що обрання того чи того єпископа угодне святому духу, хоч раніше про це говорилось відверто; відверто і чітко заявлялося також, що цей [претендент] тридцять років віддав службі єпископату, перш ніж заслужив право бути обраним.

І невтямки цьому доброму мужу, що єпископський сан він одержав від короля як винагороду і не чув Христа, який сказав: «Не ви мене обрали, але я вас вибрав». І потім усіх апостолів, тобто єпископів, Христос покликав слідувати за ним. Тих же, які самі себе запропонували Христові, відверто прогнав геть.

Отож це запровадження, як бачиш, не від отця небесного і поза сумнівом буде знищене, якщо церква знову не одер-

жить своє старе право вибору єпископів. З цього ти також матимеш численні блага,— передусім, справжні єпископи будуть обиратися не одною людиною, а багатьма. Далі, перестане простолюд скаржитися на згубні звичаї кліриків, бо єпископом у них буде не призначена їм чужа людина, а багатьом відома і звичаєм своїм, і приватним життям; такий не страждатиме, що підлеглі його ордену не схожі на нього. Тому якщо ти це зробиш, знову одержить через тебе свою давню гідність церква, і глибоко усвідомиш провину, що з богом відверту війну забажав вести. І віддаси тоді себе всього до лона церкви бога.

Я про цю справу не говорив би тут і слова, якби саме сумління не турбувало мене, коли я побачив, що немає проповідника, який прилюдно повчав би вас, королів. За такий порядок, за вашу до церкви бога несправедливість ви повинні потерпіти від бога. Але чому ми, пеньки, повинні біля євангелія кричати, коли учені всі мовчать? Нагадую тобі про свої помилки тому, щоб у день страшного суду я не картав себе, що тебе не застеріг. В цій книжці пропоную тобі певні зразки чи елементи королівського життя. Решта буде, коли розглядатимемо по порядку всю діяльність короля.

ЗРАЗКОВОГО ПІДДАНОГО НАПУЧЕННЯ КОРОЛЮ

Книжка 2

Розділ I. Коли успадкуєш батькове королівство, перед тобою постане вельми багато планів, як правити державою і обороняти тих, які охоче підкажуть те, що для тебе буде корисним у майбутньому. Але маючи навіть багатьох дорадників, не нехтуй і мною. Бо я часом боюся: що то буде зі мною, якщо ти злегковажиш обов'язком дбати про мене. Отож наполегливо прошу: стань моїм королем, а я буду твоїм підданим. Я відверто кажу, яким хотів би бачити тебе королем: щоб ти розумів, з яким авторитетом треба правити, які звичаї наслідувати; щоб не ображався, коли буду стримувати тебе від тебе самого; щоб між нами обома завжди були порозуміння і, з одного боку, покірність, з другого — правління. Ти мені наказуй строго, а я в свою чергу підкорятимусь тобі без образи.

II. Дбай і про те, щоб я поважав тебе. Тоді я хоч і не невільник, але охоче й з радістю слухатимусь. При цьому тобі треба дотримуватись двох умов. По-перше, щоб ти під час правління свого ні про що інакше так не дбав, як про мій

добробут. По-друге, щоб я був цілковито переконаний, що ти мудріший, справедливіший, сильніший і кращий за мене муж. Бо однією з цих умов ти вчиш, щоб я любив тебе, а другою — щоб вірив тобі.

Бо якщо нічого не знатиму про твою доблесть, не буде у мене також жодної надії на користь. Завдяки цим двом ти завоюєш або мою любов, або довір'я. Ти їх тримаєш твердо, і тому вони постійно серед нас є. Як доблесть без користі безсила, так і користь без доблесті непевна і небажана. Бо чому ти біля мене повинен розкошувати (хоча б усе заради мене витрачав), якщо я вважатиму, що ти нерозумний, несправедливий, слабкий і нечесний король? Не дуже певне тоді у нас становище самої держави буде.

III. Тому серед усіх доблестей передусім мудрість є захисницею. Якщо ти хочеш, щоб я вважав себе достойним, я повинен керуватися нею. Але невже ти гадаєш, що я людина, дурніша за худобу? Адже навіть худоба швидше послідує за розумним своїм вожаком, ніж за тим, хто її зваблює їжею. Те саме спостерігаємо і серед людей, коли хворі підкоряються лікарям, бо високої думки про їхнє мистецтво. Так само й мореплавці підкоряються власникові судна, а воїни — своєму вождеві.

Тому якщо ти хочеш, щоб я вважав тебе великим, зроби передусім якусь справу і покажи себе в ній мудрішим за мене, і будь таким. Бо коли хтось удає з себе іншого (не того, ким є насправді), особливо мудрого, легко виявляє свою немудрість. Хтось удає з себе хвацького кавалериста, але тільки-но сяде на коня, як одразу виявляє свою недосвідченість. Карою за оману нерідко буває падіння з коня сторч головою.

Даремно не обіцяй, та коли вже дав мені слово, дотримуй його і підкріпляй ділом. Бо якщо будеш обіцяти, а обіцянки не завжди виконуватимеш, чи не зробить це мене подібним до собаки, яку мисливець на дичину часто нацьковує, але рідко коли з тої здобичі шматок дає, і таким чином робить собаку невірним і ледачим до ловів.

IV. Чим, питаю, ти зможеш переконати мене, що твоя мудрість справжня і висока? А ось послухай. Передусім я повинен відчути, що ти мудрий король і без моїх настанов. Але даремними були б вони, якби ти сам не вмів керувати державою. В цій справі ти чиниш як митці, які, бажаючи вдосконалити свою майстерність, самі малюють себе перед дзеркалом. (Таке найвищою мірою притаманне живопису!) Художникам, які не можуть досягнути правдоподібності свого портрету, ніхто не вірить. Вияви у цій справі весь сенс і силу розуму свого, щоб я переконався у доцільності своїх порад і спізнав, наскільки велика моя мудрість. Тих же, які можуть

це зробити, вважають визначними майстрами. Таких ми бачили колись у Німеччині: Дюрера [43] в Нюрнберзі [44] і Луку [45] у Віттенберзі [46]. За їх прикладом ти теж мусиш виявити свою мудрість. Якби-то мені збагнути (а я в цьому не сумніваюся) ту силу, тобто мудрість твою, що в тобі є. Отож хай буде це моє писання першою і винятковою настановою для тебе, щоб ти сам себе спізнав і керувався ним у житті.

V. Друге, що тієї справи, безумовно, стосується,— хочу бачити, що ти не лише захоплюєшся мудрими людьми, але також з ними живеш і їм відданий, настанови їхні слухаєш, читаєш і їх дотримуєшся, а також у згоді з ними правиш. Я коли про це довідаюсь, буду вважати тебе подібним також до тих, яких звичайно люблять, особливо якщо я побачу, що ти робиш це щиро і від душі. Усувай від себе людей похітливих, жадібних, злочинних, хвалькуватих, а також блазнів, щоб не народилася від співжиття з цими нікчемними людьми про тебе у мене думка не як про мудрого.

Отож, як тільки можеш, пильнуй протягом усього життя, щоб серед твого почту завжди були чесні і вчені мужі, що заслуговують на довір'я. І не так вже й важливо, чи з твоєї вони держави, чи з чужої, бо як про породистих коней не турбуються, чи вони польські, чи іноземні, так само і людей добирай: дивись, аби лиш були корисними тобі й королівству твоєму. Однак при самих цих добираннях треба керуватися розумом, який сам по собі справедливий. Багато-бо є таких, що від тої правдивої і справжньої мудрості щонайдалі перебувають, хоч, як не дивно, видають себе за саму мудрість.

Такого роду небезпечних людей, відданих наживі й обжерливості, уникай. Марнотратником-бо зроблять вони короля, пихатим і виродком. Усіх їх ти одним таким правилом стримуй, яке тут подаю. Котрогось, як побачиш грубого, самовпевненого і [...], скажи відверто, що він дурень і негідний з тобою разом жити, якби навіть був чужинським похмурим і пихатим вченим з багатьма титулами. Але чому? А тому, що справжня мудрість і правдива наука тісно пов'язані з освіченістю, уникають титулів, керуються благородством і нехтують чужими справами.

Добирай собі людей не за титулами, але дивись на їхні діла, які сприяють осягненню найвищих посад у твоїй державі. Таких людей у давнину називали філософами, бо вони такі знання давали королям, які потрібні їм були при правлінні і на яких тримається життя людей. Із цього виходить, що внаслідок цього найсправжнісінького перевороту всі любителі мудрості стали любителями республіки (і навпаки): їх, отже, до себе прихиляй з найбільшим старанням і найбільшим бажанням.

VI. Нарешті залишається підготувати належним чином також високу думку про мудрість, але по можливості якнайширше. Мова йде про школи і гімназії, оселі мудрості самої у держави; де їх нема — засновуй, де занепали — відновлюй. Хай навчається там підростаюча молодь твоєї держави гуманності і мудрості. Так твої піддані ще з дитинства навчаться і справу добре вести, і тебе, мудрого правителя, слухатися. Бо якщо ти лише цими простими спробами, законами і покарами будеш спонукати своїх громадян до доблесті, це буде те саме, якби хтось покарою примушував влучати в ціль людину, яка ніколи раніше не вчилася метати списа. Тому вважай, що енергійно сприятимеш примноженню слави мудрості лише тоді, коли Краківську гімназію, яку дід твій заснував, підсилиш.

Розумно також зробиш, коли прилюдним едиктом повністю очистиш цю гімназію від незліченних тих глоговітських старців і тим самим усунеш не досить чесних і щонайменш корисних державі людей: Голкотів, Тартаретів, а також Брікотів, Глоговітів[47], а разом з ними і ті незліченні складні слова (яких за плату навчаються нетямкі люди) від своїх підданих відверни. Прилюдним едиктом збери однодумців, мужів високих і замість цього бруду нечестивих людей прийми до колегії авторів досвідчених як у грецькій, так і латинській науках, щоб звідси, немов з якогось чистого і прозорого джерела текла та королівська наука, яка зробить громадян твоїх мудрими і державі потрібними.

Таким самим чином прості школи з найбільшим завзяттям відновлюй. І вчителями у них настановляй не придворних слуг, що хизуються пурпуром і тонким полотном, а людей вчених, завдяки яким молодь стане вченішою і твоїй державі більш потрібною. Так само про гімназії та школи турбуйся. Сам призначай туди надійних вчителів, які навчать, покажуть і привчать юнаків займатися такими справами, завдяки яким вони стануть уже в зрілому віці добрими, славними і щасливими. І навпаки, якщо буде знехтувано добрими справами і запанує байдужість, ті ж самі вчителі з найбільшим старанням виховають юнаків такими, що принесуть державі найбільшу неславу, ганьбу й нещастя.

Однією цією працею ти зробиш і підданих своїх мудрими, і себе покажеш усім якнайкраще. Бо ми вважатимемо тебе єдиним майстром, скільки разів не споглядали б твою працю. Покажи нам тією працею свого розуму зразок, якого ти зможеш досягнути, лише коли станеш мудрим. Ознакою мудрого є те, що він може навчати. І ти навчиш своїх громадян, якщо дбатимеш про школи і вчителів.

Не треба гадати, Августе, що до слави мудрості є інший шлях, крім цього, про який я вже говорив і повторюю знову: щоб ти сам вище всіх був і мудро правив; потім щоб з мудрими жив; і, нарешті, щоб робив своїх підданих мудрими. Це перша і найвища порада твоїй королівській величності. Тепер до цієї одержуй останню пораду, яка, власне, також звідси початок веде.

VI. Мова йде про рівність і справедливість. Про ці доблесті мусиш дбати, якщо хочеш у цій країні зажити слави найсправедливішого. Бо якщо ти і мудрістю, і справедливістю будеш рівний мені, то в чому ж тоді різниця між тобою і мною, тобто між королем і підданим? А ні в чому, гадаю. Тому, якщо хочеш цим виділитися, дбай про славу доблесті, шануй справедливість і саму ретельно зрощуй, не лише цим нікчемним способом, про який ті адвокати-крутії говорять, а лише єдиним королівським: коли за доблесть нагороджують, а за злочин справедливо карають. Бо, якщо люди збираються на сейм задля якого блага, то повинен дбати, щоб те найбільше благо підтримувати в державі міцно і нагородами та посадами заохочувати.

А тим найвищим і найостаннішим з усіх благ є жити у твоїй державі під твоїм правом і владою у згоді з законом і природою. Це кінцева мета, і до неї ти повинен спрямовувати свою державу, якщо хочеш зробити польський сейм не таким тривалим, але щасливим.

Розумно також у житті поведешся, якщо станеш турбуватися, щоб у польському сеймі доблесть не підкорялася пороку та щоб негідникам нарешті не приписували того, що належить достойним. Якщо ж колись ти відступишся од цього, розпущено буде сейм твоєї держави і буде зруйнований за твоїм бажанням. Лютує-бо зневажена доблесть (казиться і надто бунтує) і бажає, щоб суспільні справи згинули, коли бачить, що сама зневажена.

Але ти гадаєш, що немає іншої причини виникнення чвар і навіть загину держав, ніж хибний розподіл почестей і посад. Згадай, що кажуть з цього приводу греки і латинці, яких, чую, вивчаєш завзято. Там знайдеш лицарів великих і славних, які не скаржились, що їх зневажено, і таким чином батьківщину свою не губили вщент. Найперша прикмета тирана — невідповідний і несправедливий розподіл почестей. А коли тиран є ще й нещастям у вигляді купи різноманітних напастей, тоді він при роздачі посад негідникам саму доблесть ганьбою, ніби мором, губить і обтяжує. Бо як наші тіла своєю їжею вдовольняються, то доблесть своєю нагородою живе. А всякий тиран дбає, щоб у вільній республіці доблесті не було.

За тиранії при розподілі посад мають значення гроші, прохання; мають значення бенкети, пиятика і блуд, а особливо підлабузництво, на якому тиранія цілком тримається. Тиранам здається, що саме в цьому сенс життя і саме це сприяє їхньому добробуту і нестримному бажанню.

Якщо хочеш показати себе несхожим, будь при розподілі посад пильнішим і справедливішим за усіх: не приймай хабарів, бо гроші засліплюють очі мудрим і знеславлюють чесних. Зважай, щоб прохання були гідними громадянина і корисними для держави.

Будь прихильним до добрих мужів, які про гаразд держави дбають, на їхні прохання звертай більше уваги, ніж на прохання тих, що з негідним наміром посад домагаються. А коли люди, схильні до пиятики, зманіжені і розбещені, почнуть вимагати у тебе почестей, скажи їм відверто, що державні посади ти надаєш лише мужам чесним, шляхетним і стриманим: таким, що вміють і правду говорити, і мужньо діяти, і ощадливо жити, які не підлабузники, не зманіжені, і не п'яниці. А іншого гатунку людці не вшанування, а кари гідні.

Коли ти зробиш це, доблесть негайно зросте в Польщі, а вади зменшаться і сама нечесність в безнадії згине.

Запрошуй, отже, всякого бажаючого, найкращого і найславнішого, і ми незабаром побачимо, що ти є вірний хазяїн могутньої держави, і довідаємося, що ти користуєшся державним добром, а не розтринькуєш його.

VIII. Тоді іншу частину справедливості, яка тримається на законах, легше тобі буде довести до досконалості, коли її раніше старанніше довершиш, бо цю другу частину справедливості ти повинен оцінити в твоїй державі, що є ніби якоюсь медициною для лікування ран.

Отож турбуйся, щоб тіло республіки було здоровим, бо в цьому найвища похвала королеві як лікарю.

Та коли якісь частини твоєї держави захворіють якимись вадами, лікуй їх за законами, як це роблять у своїй справі лікарі. Не думають вони, коли лікують, хто перед ними — багатий чи бідний, пан чи раб, громадянин чи чужинець. Їм важливо знати тільки, що перед ними хвора людина і спосіб лікування її хвороби. І нічого більше.

Так і ти підсилюй увагу людей у їх рішеннях. Гідність в людях цінуй, а на боржників нікчемних взагалі не зважай. Бо якщо б ти навіть захотів усе це виправити, якщо б ти навіть одержав лик судді, ніколи не звільниш цю державу від несправедливості, немов від якоїсь хвороби. Адже ці скарги, серед яких живеш і які добре чуєш, ніколи не припиняться. Вони з'явилися (як це часто в судах буває) саме

тому, що там багато важить авторитет, звання, респект самої людини. Отож значення мали сила й острах: той в суді перемагав, хто або сам був сильний, або адвоката мав сильного.

Так з несправедливого судочинства народилася їхня нестерпна сила, яка на суді при складанні угод, лише забороною діяла, пригнічувала всяке право і замість одного короля наплодила нам у провінціях багато королів; а вони, користуючись на свій розсуд нашими справами, судять як хочуть, судові справи вирішують як хочуть, і ми їм здаємося ніби дітьми. Таким чином у провінціях вони нас так принизили, як ніби й короля в Польщі взагалі нема — захисника від їхніх дурних вчинків і патрона спільної нашої свободи.

Відкрий очі, Августе, оглянь і досліди старанно префектури свого королівства. В багатьох з них владарі пригнічують твоїх підданих, дбаючи тільки про власну вигоду. Тому від їхнього панування державі одні лише збитки. Ці хиби виникли тільки із-за неправих дій суддів, які в той же час вдають з себе безкорисливців і вельмишановних, хоч ці їхні гідності зросли завдяки лише силі, нестерпній для слабкіших і собі самому неприємної, якщо про неї лише турбуватися. Але що ти проти них вдієш, коли не чим іншим, як самим правом на життя доводять, що провінції належать не тобі, а їм. У тих провінціях, де вони правлять, король взагалі ніякої сили не має, бо й податки на свою користь збирають, і люд привчають, щоб не розраховували на тебе, а тільки на них; все їм, а тобі нічого не сплачували (щоб їх боялися, а тебе за ніщо вважали). Тому і не дивно, що у провінціях нині мало таких, хто сказав би, що він підданий короля. Більшість негайно назве своїм паном того чи того вельможу. Тих же, хто назве тебе паном, знайдеш небагато. І до такої ганебної відповіді їх змусили не доброзичливістю і не ласкою, а силою і страхом.

Покінчу, отже, королю Августе, з цим жахливим і найостаннішим рабством. Хай станеться так, щоб усі ми однаковою мірою не стільки титул, як силу твою королівську звідали. Якщо ти зробиш це, змовкне всезагальний плач і скарги припиняться, як також молитви нещасних, для яких ліпше під турком ходити.

IX. Тому якби ти запитав мене, яких ліків тобі вжити до цих нещасних, скажу, що думаю. Мудрість давніх королів у Польщі мені вельми до вподоби, вони щороку по черзі певні провінції королівства обходили, щоб одержати від урядовців (яких ми називаємо офіціалами земель) достовірні відомості. Чимало з них (їх імена ми знаємо) великі збитки державі учинили. Бо є в деяких провінціях, як сам знаєш,

підкоморії (префекти королівської опочивальні), є слуги столу, є мисливці, є також самі судді, немов якісь синдики короля, президенти у провінційному суді. Виявляється, що вони по деяких провінціях були колись заведені, щоб на випадок прибуття короля до провінції знаходитись біля нього.

Повтори, Августе-королю, старий і до того ж батьків приклад. Ніколи не живи довго на одному місці, всюди бувай, всюди давай про себе знати, звертай увагу на всі частини своєї держави: оглядай провінції, вислуховуй скарги, карай винних, звільняй пригнічених. І хай буде в тебе узаконене право позбавляти префектури за пригнічення нещасних і карати безчестям негідників. Тоді будеш єдиним королем Польщі, єдиним захисником і патроном усіх. (Гонором своїм королівським ні з ким з твоїх підданих не ділись.) І ми самі тоді не будемо впадати у відчай, коли відчуватимемо твою нинішню допомогу, яка для нас є немов волею божою: бо і скаржимося у твоїй присутності вільно, претензії висловлюємо вільно, сперечаємось з префектами також при тобі, судді, вільно. Тепер, коли ти давно у нас був і рідко відвідуєш, ми грабовані і переслідувані, змушені через це постійно позиватися.

Отож це зроби передусім. Далі потурбуйся, щоб ніхто з сенаторів не вів у сенаті справи когось із знайомих (бо такий сенатор певною мірою є спільним суддею цієї держави), і щоб хтось з сенаторів не закинув, що один з позивачів є другом судді, а інший — слугою. Бо що можна сказати або подумати більш ганебне, як виправдовуватись, що змушений був вчинити неправий суд; або, якщо якийсь сенатор засудив у твоєму суді якогось раба, послухавши спільного пана всіх твоїх підданих. А тому щоб усунути страх перед несправедливістю, зроби те саме в Польщі, що колись ти зробив у Литві.

Коли ти, кажуть, довідався, що у литовському сенаті веде справу близький родич звинуваченого, ти заборонив йому виступати в цьому суді зі звинуваченням. Цей приклад гідний похвали і є найбільшою ознакою твоєї справедливості. Віднови її у Польщі, просимо.

X. Якщо ти саме такими прикладами справедливості покажеш судочинцям зразок до наслідування, бог дасть тобі, немов другому Соломонові, мудрий розум, щоб ти мав велику репутацію справедливості і так само тішився славою серед усіх,— особливо, якщо до цієї справедливості громадянської додаси також божественну справедливість, яка є благочестям для бога. Про неї скажу коротко.

Не сподівайся щось зробити в цій державі, перш ніж розум твій, освітить божественне світло, без якого (як

вельми справедливо провіщається) ніщо не буває безпечним. А щоб воно освітило твій розум, дбай, щоб те світло і непорушним передавалось. Чутка лине, і в твоїй державі воно розливається. Це світло не може, звичайно, виникнути, якщо саме слово не звільниш з неприємного якогось і гидкого зловживання; не виведеш усіх справ із темряви на світло, а також на огляд своєї держави. Це зробиш працею вірних людей, які зможуть інших вчити, і які є немов ліхтарями цього слова божого.

Ретельно дбай, щоб вибори єпископа було довірено або капітулам, як це вже у першій книжці показано, або, якщо не до вподоби, принаймні не передавай священство якомусь негіднику грубому, а також марнотратнику.

Вибори священиків будуть настільки вдалими, наскільки більше турботи виявиш до виборів. Не зважай у цій справі ні на рід, ні на прохання, ні на гроші.

Не допускай, щоб сам єпископат став тобі нагородою за підлабузництво і платою за облуду. Не слухай нечестивих, що просять за іншого (такими, наприклад, словами): «Цей стільки твоїй величності служив, стільки трудився в поті чола, стільки заплатив», або «стільки-то дав, а ще стільки обіцяє».

Не думай, що принесе користь церкві той, хто таким шляхом до церкви пробирається. Сліпці, повір мені, і поводарі сліпих, а то й вороги хреста Христового ті, які з шалом і безтямством несуть до церкви бога великі лиха.

З цього народжується передражнювання; звідси беруть початок обман слова божого й інтриги; ними знищується Євангеліє і сам Христос виганяється з душ багатьох.

Нічого дивного. Бо не про ревність, благочестя і братню любов чи допомогу бідним братам ксьондзи нині дбають, а про свої сімейні справи, про панування, сіяння чварів і неробство.

Чому вони, коли бачать, що якесь святе питання сумнівне, не світло несуть заблукалим, не знання неосвіченим, не надію тим, хто її втратив, а навпаки: гасять те світло, нищать надію у душах людей і з коренем її виривають.

Злодій, за свідченням Христа, ненавидить світло, тому що боїться, щоб при світлі слова божого не виявилося крадене.

А оскільки священство боїться цього, то прикидається і блазнює, надівши на себе машкару давньої святості,— хоч всередині жерці нічого не варті і є вовками найжадібнішими, які дбають лише про те, щоб простий народ, наставлений на розум словом божим, не розпізнав, що вони вовки у одязі овець, і не залишив їх, і не забрав у цього бидла прибутку, тобто харчу і жолудя.

А щоб цього не сталося, вони, повір мені, вчинили змову проти слова божого і проти його вірних і справжніх проповідників. Навіть більше, намагаються не допустити їх до церкви. Отак вони шаліють. Можливості у них невеликі, але вдають, що все можуть. Підтримай справу самої церкви в міру своїх сил і за прикладом царя Езекія знищи мідного змія і їхню користолюбну релігію, а по провінціях настанови таких єпископів, про яких будеш певен, що вони мають серед люду добру славу.

Якщо ти це зробиш, звільниш свою державу від страху перед новими подіями: не будеш боятися ні єресей, ні навіть зміни самої релігії в Польщі. Бо нікого нема святішого від примаса, нікого любішого і ні з кого так не беруть приклад, як з нього. Коли простолюд скористається нагодою і житиме за її приписом, мир і злагода всюди буде.

Від тебе найбільшою мірою залежить, щоб у держави були такі примаси. Їх ти у великій повазі май. Передусім же єпископів, цих намісників Христа, і батьків держави твоєї, і ключників, ти повинен вважати гідними вічного життя. Шануй їх всіляко і поважай, але так, щоб маєстат єпископів ні в якому разі не дорівнював твоїй королівській гідності.

XI. А оскільки я відверто заявив, що є тобі зразковим підданим, то ти, поклавшись на свою розсудливість, швидше і сміливіше знищи у Польщі схвалений королями мерзенний звичай. Ти маєш найвищу посаду, але треба відхилити порядок, коли єпископ, одягнений у святе вбрання, під час священнодійства, господа Христа біля жертовника репрезентуючи, благоговійно падає з кадильницею до ніг твоїх, а також з хрестом і Євангелією.

Як можеш, о королю, зносити цей нечестивий звичай злочинного культу? Невже хочеш, щоб про тебе думали, ніби ти Пілат [48], або Герод [49] нечестивий, удостоєний за ту жахливу службу ласки господа твого Христа? Чому ти цей гонор виявляєш лише до єпископів? Адже ти їхній підданий і їм завдячуєш своїм гонором, так само як слуги — начальнику, як син — батькові, як людина — богові, Христу і господу твоєму завдячує,— якого єпископ, відправляючи службу, зображує і одягом, і пов'язками, і, нарешті, всім процесом богослужіння.

«Але не терпить,— скажеш,— маєстат мій, щоб я підкорявся своїм підданим». Їх число набагато зменшиться, королю Августе, якщо всупереч справедливості й глузду правити будеш.

Єпископ під час богослужіння не є твоїм підданим. Навпаки, в цей час ти його підданий. «Але ж вони терп-

лять!» — скажеш.— Терплять, Августе, терплять,— і з великою навіть для себе і для церкви ганьбою терплять. Тому що або не розуміють цього, або не відчувають ганьби. Деякі з них бояться тебе прогнівити, щоб, чого доброго, не позбутися твого довір'я і посади.

Якийсь Іван Людбраницький [50], слова і діла якого у Польщі відомі, був, кажуть, свідком, коли якийсь єпископ, перший з польських єпископів, під час богослужіння з кадилом у руках припав до ніг короля. Так от, цей Людбраницький, вельми обурений, мовив: «Негідний звичай ти вводиш до Польщі, єпископе!» — «Тобі,— відповів той,— добре говорити,— бо ти вже єпископ познаньський. А мені, щоб стати перемишлянським, треба ще здобути ласку короля».

І справді, єпископ, який завів таким чином ганьбу воздавання почестей у Польщі, невдовзі вже простував Перемишлянським шляхом.

Ти не винен у його прогрішінні, а тому надавай більшого значення давньому звичаю понтифіків, ніж новому — введеному одним єпископом. У цій справі треба наслідувати цезаря Карла, блаженну людину, який при богослужінні римського папи прислуговував йому з найбільшою повагою.

Далі. Ти у своїй державі є тим самим, що й цезар у своїй імперії. Єпископ же у Польщі — все одно, що папа в Римі. Отож якщо той ніколи цезаря так не вшановував, то і єпископ також не повинен тебе, короля тим самим способом, шанувати.

Тут доречно вдатися до такого порівняння: наскільки понтифік перевершує цезаря, настільки також тебе хай перевершує єпископ. І як цезар віддавав належне в Римі папі, це саме й ти також повинен воздавати в Польщі його намісникові. І чого папа не зобов'язаний цезареві, того й тобі намісник не зобов'язаний як королеві.

Таким доказом почесно і благочестиво цю ідоломанію від себе відхилиш. І скільки разів будеш присутній на богослужінні, завжди так повинен будеш діяти. І запам'ятай, що на цьому богослужінні ти не король, а приватна людина і грішник, рівний усім іншим, які тут присутні, або й навіть більший. А божественних тих почестей тобі, людині грішній, єпископ не повинен воздавати.

Після того ж, як богослужіння закінчилося, коли ти повернешся до своїх королівських справ, тоді знову будь королем. Бери до рук меча, якого бог дав тобі для покарання злих і захисту добрих. В церкві ж забудь, що ти король, там, до певної міри, королівство єпископів, а не твоє. Ти ж будь королем не в церкві, а в республіці.

XII. Якщо хочеш цій республіці мудро, справедливо і благочестиво служити, турбуйся про її безпеку від зовнішніх напастей. І трудись так, щоб ми, слабкодухі, мали в твоїй особі захист. Коли нас вороги оточать звідусіль і треба буде оборонятися, ти, як сторож і вождь, станеш нашим захистом. І доки будеш за всіх пильнувати, ми будемо спокійні за здоров'я дітей, дружин і за власну долю. Отож будь мудрим королем, справедливим.

Та якщо побачимо, що ти боязкий, не маєш сили й твердості, ніщо не буде для нас корисним, хоч би яким воно було б великим і преславним. Маю на увазі, власне, хоробрість чи мужність, яка одна лиш силу дає. Королі, які позбавлені цього, слабкі, зніжені і не шановані. Їх називають Сарданапалами, за ім'ям фрігійського царя Сарданапала, який загинув із-за власних нікчемних забаганок. Його, кажуть, убив якийсь ассірійський воїн-найманець, коли побачив серед жінок за прялкою. Воїн вважав, що ассірійцям, мужам відважним, не подобає підкорятися такому царю.

І по заслузі одержав. Бо тому, хто хоче правити, душу треба мати передусім велику і благородну. Адже від цього все в житті людини залежить. З воістину царською гідністю такий правитель уникатиме нечестивців (не тільки найбільших, а й навіть зовсім малих); і навпаки, прагнутиме до чесних. (Такий і гідності служитиме, і про пожиток народу турбуватиметься, і державу більше власного життя любитиме.) Всі, що таку думку мають, справжні королі. А ті, яких ми називаємо Сарданапалами, позбавлені її.

Такі королі нікчемні і зневажені всіма. Подібним, кажуть, Мешко [51] в Польщі колись був. Так от він, коли від батька Болеслава Хороброго, найславнішого і найхоробрішого мужа, державу Польську багатою і сильною одержав, зруйнував її на догоду дружині своїй Ріксі [52]. (Ганебно він у Польщі свій вік прожив і знеславлений нікчемно загинув.) Не згадую тут Людовіка, багатьох інших, які, окрім імені королівського, нічого не мали гідного короля. Слабкодухими вони були, але їм дуже хотілося царювати. Їхнє падіння і неслава хай нагадують тобі, щоб такими нехтував, а наслідував собі старих Болеславів і Казимирів, дідів твоїх, а передусім Сигізмунда, батька твого. Вони у Польщі були найкращими королями і найхоробрішими мужами.

За прикладом цих з юнацьких років загартовуй себе. Не шукай спокою, а берись за державні справи. (Похвалу і славу приймай. До цього спонукає тебе хай неслава інших.) Живи серед злигоднів і там постійно перебувай, де страх

панує. Хай він позбавляє тебе сну, волає, терзає і обтяжує тебе. Хай своєю присутністю похітливість — згубу молодості від тебе відганяє і вчить тебе, як і де, і з ким треба королеві жити. Той самий дорадник і вчитель хай дух твій гартує і в усі сторони його немов лук натягує, щоб ти гостріше відчував, швидше приходив і всезростаючі напасті швидше знешкоджував. Причому той самий дух окропить тебе, передбачливого і сміливого, доброю надією, коли запрагнеш слави, і ніколи не дозволить впасти у відчай, коли небезпека загрожуватиме твоїй державі. Все у страху спізнаєш, все виявиш, зокрема, що ніколи не буває тобі корисним те, що державі шкодить.

Отож коли наберешся досвіду, і вдома стануть тобі довіряти, і серед чужинців найбільший авторитет матимеш. Твої вороги думатимуть, що мають справу з мужем діяльним, досвідченим, сміливим, вельми надійним, а не з ледащом, не з невігласом і не з зіпсованим і нерозважним. Така думка для тебе не менш корисна, ніж зброя і військові машини.

І не треба гадати, що ворог цього не розуміє, коли стає до бою. Він сподівається на перемогу і розпочинає битву, коли знає про нікчемність чи слабкість супротивника. Хто чатує, завжди сподівається перемогти сплячого. Так само як тверезий — п'яного, передбачливий — неуважного, досвідчений — недосвідченого. Але тільки мужність бореться з вадами і стає більшою там, де більші вади зустрічаються.

XIII. А оскільки чутка про твою відвагу не позбавлена глузду і переважає всі інші, їдь до тої частини держави, якій ворог більше загрожує. Передусім прямуй на Русь, мешканці якої зазнають нападів численних ворогів. Приходь до цієї провінції, Августе, оглянь її укріплення (а щоб захистити слабкі місця, фортець міцних побільше набудуй); покажи себе королем, який може прогнати від нас скіфів, волохів і турків.

Отож доведи вже тепер отут, а не у Вільні чи Кракові; саме на Русі доведи, що можна покладатись на твою доблесть. Хай будуть ті міста пристанищем священиків і купців, а не тільки місцем вияву твоєї доблесті і військової вправності. Поспішай туди, на Русь. Хоробрі мужі за тобою послідують. З тобою поїдуть лицарі, а не ганебні блазні. На Русі житимуть з тобою, нарешті, воїни і польські вершники, а не хвальки і не нікчемні актори.

Коли сусідня Скіфія (Волощина чи Туреччина) почує брязкіт зброї в Кременці, або Перемишлі, або в Київщині, скаже охоплена страхом: «Невже так швидко новий король

тут? Напевно, прийшов захищати, напевно, пильнує і щось недобре для нас затіває».

Та якщо ти будеш займатися іншими справами, будеш захоплюватись співом дівчат у Вільно або танцями у Кракові, будеш у своїх підданих посміховиськом, і вороги тебе не боятимуться: пустошитимуть, палитимуть, здобич безкарно братимуть.

Такий уже рід людський, язикатий і злостивий. Любить покпити, незважаючи на титул. Отож і чуємо вже: «Король ще дитя і не сердитий!» [53] Тому, що б ти не робив, як уладнаєш усі справи, йди на Русь якомога швидше. І там роби те саме, що добрий батько робить на щойно купленій віллі: ледве став господарем, оглядає віллу, вивчає все ретельно, обмірковує з управителем і кожному з селян вже, дивись, відповідну роботу дає. Те саме й ти зроби.

Як тільки поховаєш батька і закінчиться сейм, бери на себе управління державою. Їдь до тих частин, що перебувають у небезпеці. Оглянь там військо, з воєначальниками порадься, будуй фортеці. Довідайся про труднощі жителів, чого вони потребують. Якщо це зробиш, важко уявити, як любитимуть тебе, королю, свої і як боятимуться вороги. Другим Кіром [54], і Агесілаєм [55], і самим Александром Македонським всюди тебе будуть вважати — як вдома, так і по чужих краях.

XIV. Розумію, що пишу набагато докладніше, ніж раніше думалось. Та це тому, що кажуть, ніби ти до Литви скоро повернешся,— щойно діждешся кінця сейму. Роби як знаєш. Але заради гідності твоєї королівської, яка тобі наймилішою повинна бути, прошу і благаю: якщо так швидко ти, королю, від нас до Вільна підеш, вельми гірко нам буде і,— не ображайся,— постраждає від цього твоя репутація.

«До побачення»,— скажемо тобі при виїзді і додамо такі слова: «О Кіре наш, чи не швидко звідси? Чому ховаєш очі? Чому відвертаєшся?» Або такі: «А кажуть, що в нас король є!» (або: «Якщо це наш король, то чому він до Литви поїхав?») Хіба цей натовп змовчить? Ніколи! Він швидкий на вигадки і, за звичкою, не пропустить нагоди вжалити тебе при від'їзді.

Народ вважає тебе своїм захисником, а ти втікаєш од нього. Не цурайся його, дбай про прихильність і уникай неслави. Отож прислухайся до моїх прохань, Августе. І коли відмовишся від поїздки до Вільна, з'явись через певний час на Русі озброєний і покажи, що вирішив тут замешкати на довгий час. Настраши ворогів своїх несподіваним прибуттям. І то так, щоб вся та азійська нечисть відчула в тобі короля дійового і вірного сторожа цієї держави.

XV. Але наші поради і приписи для тебе, певно, нічого не значать, бо маєш свої особисті бажання і прагнення. Коли до них лише будеш прислухатися, вони знищать в тобі почуття доблесті і гуманності,— ти їх просто не відчуватимеш.

Так, наприклад, деякі люди внаслідок певної хвороби і заціпеніння відчуттів перестають відчувати смак їжі. Так і похіть, і пристрасне бажання вдовольнити її сковує молодь і штовхає її на нерозважливі дії, закриває очі, щоб не бачила власного загину, затикає вуха, щоб не слухала корисних порад, нав'язує їй лише потяг до Венери [56], яка відбирає у молоді всі інші відчуття: і зору, і слуху, і нюху, і смаку. А щоб юнацький вік з більшою приємністю насолоджувався, забрала в нього, передусім, почуття сорому.

Але де одна доблесть гине, неодмінно гине всяка турбота про почесні вчинки. Таким вчинком є воїстину сумний приклад (Дідони) [57], вельми корисний для остороги королям, і описаний поетом у такому вірші:

Вежі, початі віднині, не тягнуться вгору [58], і збройних
Вправ юнаки не виконують, гавані й захисних замків
Задля війни не будують; припинено все споруджати —
Й мури високі, і грізні ті башти, що неба сягають.

Ти бачиш, як та нещаслива Дідона, «якій Юпітер велів заснувати нове місто» [59], жагою, ніби чумою, охоплена, всі державні справи занедбала. (Пристрасть вирвала з її рук берло державне, оціпеніння і нехіть до всіх справ принесла.) Жага-бо нехтує працею (і, дбаючи про тіло, прагне зберегти його для Венери юним).

Та коли вже чоловіка всього охопить і нещасним його зробить, то, щоб не зазіхався на ширші права (як це зробив Прометей, за що і був прикутий до кавказької скелі на поталу хижому птахові), а щоб думкою лише про інше тіло жив і в ньому прагнув знайти задоволення, змушує цього чоловіка любити багатьох,— але більше ту, що далеко, бо, як каже той самий поет:

...і відсутнього, бачить його біля себе [60].

Таким чином, дух жаги нещасливий, тому що завжди про чуже тіло думає, а до свого недбайливо ставиться і себе самого найганебніше виснажує. Тому, хто відданий жазі, здається, що нема нікого кращого, нікого гіднішого за його обраницю. Не про власну гідність, отож, турбується, і не про громадську користь думає, коли, насупившись, сидить за вечерею, непривітний і сердитий на всіх.

Інший, щоб приємніше було казитися, влаштовує бенкети, куди скликає навіть чужих. Пиячить там, витанцьовує, а як втратить вже всяке почуття сорому, одягає машкару і блазнює. Це вже, королю Августе, неронівські примхи. Такими забаганками починав той, а закінчив зруйнуванням Римської імперії. Бо коли в того жага перейшла в шал (а для нього вино, мов олія для вогню), ніяка ганьба вже не могла його спинити.

Якого злочину він не вжив при нищенні Риму? Кого не прагнув убити? Яких законів не переступив? Якою цнотою не знехтував? Якого святотатства не вчинив? Цей дивогляд палав жагою, яка породжувала сп'яніння, а воно викликало шал.

Отож в Нероні за людською подобою ховалося ніби три жахливі звіра, а саме: жага, пияцтво, шал, від яких залежала поведінка цієї людини і дії. Чи тобі не здається, що саме ті звірі штовхнули його до злочинів?

Уяви собі, що хтось у людську шкіру зашив таких, наприклад, трьох диких звірів: вепра, ведмедя і лева. Що за вигляд, питаю, був би у цієї шкіри, що за рухи! Чи тобі дуже б захотілося мати таку шкіру, якби ти побачив її рухи і почув страшне рикання. Таке краще спостерігати, на небі сидячи, ніж з близької відстані. Таким дивоглядом був Нерон, коли Римську імперію марнував. Він сам себе найжахливіше покарав. Сам себе, кажу, бо невдовзі був убитий і, таким чином, хоч запізнілу, та, напевне, заслужену кару за республіку поніс. Такий кінець мала його жага, сильна жага до пиятики, яка, запалена шалом, стрімко відійшла до Тартару [61] після жорстокого вбивства матері.

Отож цим ганебним досвідом навчений, ти житимеш, гадаю, обережніше і будеш пам'ятати, що від природи жоден король не є злим, а лише від звички. Бо якщо король жорстокість і злість у собі не гамує, а згодом починає пиячити і шаліти повсякденно, напевно знай, що буде з нього тиран найнегідніший і дуже схожий на Нерона. Таким чином, уже тепер, в юнацькому віці, за настановою божественного Павла, «уникай жаги». Позбувшись її, легше жити стримано і сумирно, без нарікань. У цьому віці більше надавай значення доблесті і гідності своїй королівській.

XVI. Чим же іншим потяг і жагу молодого віку свою стримаєш, як не словом апостольським, яке вчить: «Ніхто лише заради злягання хай не одружується!» Отож приводь дружину для того, щоб невгамовну молодість твою, до жаги охочу, з доброї волі у покорі тримала. Дружина хай буде мірою і межею цієї жаги, яку природа тобі від народження подарувала. Таким чином, життя юнаків без

дружини неспокійне, клопітке, непевне, ганебне і нечестиве. Тому коли переконаєшся, що без дружини не зможеш увесь час жити тверезо і скромно, негайно з найбільшою дбайливістю її вибирай. І то таку, з якою добре і сумирно вік проведеш.

А коли вже ти два обов'язки на себе береш (один — приватної людини, другий — короля), то мусиш пам'ятати, що у приведеної дружини мусять бути лише ці два обов'язки. Перш за все ти приводиш дружину, щоб з нею в одній постелі ночувати. А по-друге, щоб мати королеву (з якою будеш правити нами). Якщо хоч одного з цих обов'язків у твоєму подружньому житті бракуватиме, недосконалим воно буде і ледве чи правдоподібним. Адже у королів мета одруження зовсім інша, ніж у приватних людей. Бо приватна людина, коли приводить собі дружину (яка і добра, і зла приносить порівну), то приводить її лише для одного себе і ні для кого іншого. Тому досить щоб вона була доброю, чесною, слухняною.

Що ж до королів, то тут інший резон: королеві треба турбуватися не стільки про дружину для себе, як про королеву для держави. Від цього всім буде вигода. Вона державу збагатить віном, новим союзом підсилить, мир для людей добуде, а також гідність, рідню і королівський маєстат з собою принесе. Вона буде своєму королеві не лише подругою в постелі, а й у державних справах дорадницею.

А щоб видно було, що дружина короля у державі є його союзницею і співправителькою, її за старим звичаєм окропляли, як і самого короля коронували, і називали «з ласки бога королевою». І віно королеви у вигляді певних володінь самій державі приписували.

Таку дружину, доньку римського короля Фердинанда, ти, Августе, нині привів. Здавалося, що вона принесе неймовірні вигоди нашій державі: передусім славу, вельмишановні звичаї, цнотливість. А далі: майже зі всією Європою зв'язки, замирення з цезарем Карлом [62] і королем Фердинандом, а також мир з князями германськими та найвищу доброзичливість до всіх.

Та оскільки нещаслива доля забрала її у нас, ти мусиш знайти подібну до неї, і то якомога швидше. Хай вона принесе тобі і твоїй державі такі самі блага, які та принесла. І будь у цьому дбайливим. Бо якщо ти в новій дружині будеш шукати лише для себе вигоди, не забувай, що лихо спіткає тоді не тільки нас. Така дружина передусім буде нам чужа і неприємна. А тебе самого зробить нам нелюбимим і ворожим. Будемо оплакувати, що ти віддав перевагу своїм, приватним інтересам всупереч інтересам нашим, публічним.

Війна з сусідами починається чи якась інша напасть буде нам загрожувати, твій шлюб станемо звинувачувати, на тебе самого нарікати почнемо: «Може б, цієї війни й не було, може б, мир між нами й сусідами був непорушним, якби наш король узяв за дружину дочку Цезаря [63], або Фердинанда, або іншого якого могутнього короля. Коли ж візьме позбавлену союзників, ми будемо одні серед ворогів. З усіх боків нас обступили небезпеки: з півночі тисне на нас Московія [64], зі сходу — Скіфія і Волощина, з півдня через Угорщину — Туреччину від заходу сонця нам загрожує Германія. Звідусіль оповив нас страх і побоювання, і нема надії на допомогу. Прикро, але ми гинемо із-за помилки одного юнака». І будемо тоді один одному на вухо шептати: «Як? Невже така давня і така могутня республіка згине із-за помилки одного юнака?» Такі слова і багато інших, їм подібних, про які тепер навіть «душа боїться згадувати», будуть у нас на вустах. Але важко не говорити, коли тобі болить.

XVII. А щоб такого лиха не трапилося, і за рішенням сенату, і на власний розсуд подбай про вибір дружини, гідної і твоєї постелі, і цієї видатної держави. І в цьому наслідуй діда свого Казимира, а також батька Сигізмунда, які після того, як одружилися, державу цю змінили.

Дід твій узяв дружиною дочку Альберта [65], верховного князя Австрії, який водночас був римським королем. Батько ж узяв матір твою, вельми славну і вельми шляхетну жінку з давньої родини неаполітанських королів. Краще наслідуй цих, ніж нерозважливий вчинок Владислава, прадіда твого, який при великій ненависті і найбільшій недоброзичливості полюбив дружину зі свого королівства (вдову Грановську) [66]. Вона воїстину приємна і чесна жінка, але як дружина більше придатна для приватної якоїсь людини, ніж для короля. Та вона всього два роки, не більше, з королем прожила, померла. На відверту радість всієї держави. Такою була ненависть наших батьків до цього шлюбу.

На місце померлої Владислав привів твою прабабку Софію, княгиню руську [67]. Бери собі за приклад прадіда свого, якому гонору королівського не бракувало. В цій справі треба передусім дбати про гідність і шляхетність.

А щоб не повторювати старі приклади, приймай найближчі — батька свого і діда, і їх наслідуй, їх імітуй і за їхнім прикладом приводь дружину, гідну твоєї величності, яка саме в ці найнеспокійніші часи підтримає твою державу новими союзами і договорами, мир і злагоду в державі зміцнить, спокій, тишу разом з тобою встановить. З найвищою прихильністю, найчесніше і без жодних ревнощів і недоброзичливості в Польщі з нею будеш правити. Вона буде тобі

дружиною, союзницею молодості і подругою ложа твого. Під щасливим і прихильним знаком ми від цього священного шлюбу матимемо вождів, принців і королів, а також щирих спадкоємців твого королівства. Коли станеш володарем такої дружини, вся Польща вийде її зустрічати і вітати з прибуттям. І ми поспішимо також з піснями і танцями, з радісним пеаном вітати нову королеву нашу, твою обраницю. І приведемо до покоїв матері твоєї, вельми славної і цнотливої жінки, немов святу і сором'язливу ту Ребекку до намету Сарри [68]: щоб ти нею, з ласки бога і людей, втішався і щоб від неї побачив синів своїх дорослих і мир, якого тобі понад все довірив Ізраїль [69]. Цього і ми бажати мусимо, і ти до цього прагнути повинен.

XVIII. Якщо цих прикладів і зразків будеш дотримуватися, королю Августе, то переможеш юнацьку легковажність. А коли вуздечку стриманості і помірності на неї надінеш, більшу матимеш спроможність для здійснення великих справ. Та людина найменш здорова, якою опановує жага, особливо якщо вона до того ж хвора. Тоді всім стає зрозуміло, що така людина не виправдовує покладених надій і нічого путящого не зробить.

Але ти можеш стати сильним мужем у державі і здійснити багато доброго: чому вік завадить, допоможе доблесть. Отож за прикладами багатьох того домагайся, до чого прагнули у твої роки усі, гідні наслідування, — владу зміцнюй і ім'я своє уславлюй.

І це не вигадки. Один Александр Македонський хай буде тобі належним прикладом: з молодих літ почав займатись найбільшими справами. І хоч у 33 роки помер, але встиг перемогти греків, погамувати персів і всю Азію підкорити. З цього можна зробити висновок, що доблесть діяльних королів може більше, ніж вік.

Але до тієї слави, якої Александр досягнув, мусиш іти тими самими шляхами. Передусім він був найвищою мірою стриманим щодо жаги, а тому до захоплення Вавілона [70] не мав справи з жінками. Отаким він був безжальним і суворим до себе.

Доблесті не прийшли до нього самі, а лише внаслідок постійних вправлянь. Александр ніколи не сідав до столу, якщо не мав спраги (й голоду), ніколи не лягав відпочивати, якщо не був утомлений, ніколи не вставав з-за столу пересиченим, рідко ночував під дахом, а частіше під відкритим небом, користувався простою, солдатською постіллю.

Таким чином, Александр, і вдень, і вночі, по-солдатському живучи, ворогам був страшний, а своїм — любий. Бо коли у військовій справі витримка і послух є найважливішими,

то ніякому іншому вождеві більше воїни не довіряли і ні з ким не страждали, як з Александром. І не ремствували. Бо їхній король разом з ними терпів злигодні, мерзнув і страждав. І радість у них була спільна з королем, коли щось здобували, і спільний біль, якщо щось втрачали. Першим бачили його завжди у наступі і останнім при відступі. В небезпеці король був пильним, відважним, на полі бою з'являвся там, де було найважче, ніколи не падав духом, з переможеними поводився великодушно.

Тож і не дивно, що воїни його слухались і найбільшу надію на нього покладали. Та й хто з таким вождем не був би хоробрим? Хто б не кинувся слідом за ним у найжорстокіший бій?

Якщо війна точилася влітку — він пікся на сонці разом з усіма, якщо взимку — мерзнув на морозі більше за останнього воїна. У важкі дні, в безсонні ночі, в голод і спрагу під час військових переходів Александр завжди був першим. Навіть тоді першим був, коли через сірійську пустелю і засушливі місця вів військо, що знемагало від спраги. Коли йому під час цього походу хтось добровільно запропонував пригорщу холодної води, він відмовився і віддав знуреним спрагою воїнам.

«Хай живе передусім король,— закричали тоді всі,— а військо в тебе ще буде! Бо якщо ти загинеш, і військо разом з тобою загине!»

Така у всіх воїнів була витримка, що навіть жорстокої смерті не злякалися, аби лиш Александр лишився живим.

І ця витримка воїнів, яка спочатку була властива лише Александрові, з'явилася у них завдяки прикладу самого вождя. Після цього вже й не дивно, що сама Азія підкорилася цій видатній доблесті. Суворим гартом Александр виховував доблесть вдома, а перемоги шукав по чужих краях.

Багатих персів він переміг бідністю, розкішних греків — стриманістю, безтурботливих індійців — пильністю. (Нарешті сам Кавказ полонив пристрастю, трудом і стриманістю.) Отак завдяки слухняності і витримці воїнів імперію з обох боків обмежив океанами і став не лише переможцем всього світу, а й зразком переможця, корисним для наслідування всім королям.

[X] IX. Про цього короля докладно тобі говорю, щоб не вважав, що твій вік ще не дозрілий, і брав приклад з нього. Адже він є зразком того, що королі і в державних, і військових справах більше прислужуються силою духа, ніж тіла. І ти за прикладом Александра відмежуй своє тіло від жаги і його, як я вже казав, на Русь перенеси. Там і мерзнути будеш, і голодуватимеш, і спрагу будеш мати. Там не мозо-

литимуть очі тобі вродливі личка, не чутимеш пісень, не вдихатимеш парфумів, не смакуватимеш ласощів, не будеш витанцьовувати.

Навпаки, перед очима там завжди буде те, що гідне хороброго мужа і могутнього короля та вождя. Своїм приходом ти у воїнів дух піднімеш і любити себе змусиш, їхні тіла загартуєш, їхні душі привчиш зносити тягар війни, і тебе слухатися, і поневірятися разом з тобою.

Вороги ж твої, коли почують про твою славу стриманого і у воєнній справі досвідченого, припинять напади на твій і наш край, і твого імені більше, ніж зброї, боятимуться. Коли так славно у Польщі правити будеш, навіки славним королем станеш. Вже тепер ти сенс цієї суворої слави відчуваєш і до неї шляхом мудрості, справедливості, могутності і стійкості прагнеш,— що я тобі в цьому дружньому посланні запропонував.

Не треба шукати слави поміж людьми, даруючи їм пурпур чи тонке полотно. Не надавай переваги даремній силі, ненависним багатствам, жадобі панування, бездумній і нещирій правді. Найвище цінуй тяжку, але непорушну славу,— щоб тішились поляки, що ти народився і виявив себе королем, щоб любили тебе, щоб вважали корисним для республіки.

З цією славою ніщо не може зрівнятися,— тому саме її всіма своїми силами підтримуй і навіть власним життям оберігай. За нею слідуй і всю силу таланту, яка тільки є в тебе, використовуй для її зміцнення.

XX. Я написав оце, як зміг, не для невігласів, які відкидають всіляку науку, але для тебе, короля найвищого, який згідно з духом своїм приймати рішення повинен,— щоб розсудливість дружила з силою. Тому що від природи одна з цих доблестей шукає іншу, обидві прагнуть одна одної і навіть живуть разом. Адже і сила без розсудливості сама по собі завалюється, і розсудливість, коли панує над речами, не буває міцною без сили.

Тому якщо ти відчуваєш себе королем, не нехтуй жодною з тих речей, які обоє сприяють примноженню розсудливості. І не кажи мені: «Ти можеш так повчати, бо ти приватна людина, а не король».

Я бачив на арені кулачних бійців і бігунів у ристалищі, які хоч і сильні мужі, але здаються дітьми. Їх можна підбурити криком до змагання, тому що крик допомагає, навіть коли розум нічого не вартий. Багатьох я міг би ще тобі назвати, які, хоч і були приватними особами, добре вміли повчати багатьох володарів, і пам'ять про них між людьми завжди свіжа і безсмертна. Так поет Симонід [71] багато повчав спартанця Павсанія [72], Талес з Мілета [73] — Періандра Корінф-

ського [74], Анаксагор Клазоменський [75] — Перікла [76], Платон — Діона, Арістотель — Александра, а Длугош — батька твого Сигізмунда.

Якщо б ці всі князі і королі не звертали на них уваги лише тому, що вони приватні особи, вони б ніколи не досягли такої слави і безсмертя між людьми. Але я зовсім не збираюся себе ставити поруч з ними (бо не шаланець я), але на їх прикладах вчу, що ім'я приватної людини не повинно перешкодити прислухатися до наших порад. Вони відкривають тобі короткий шлях до здобуття похвали і слави між людьми.

Такий шлях не багатьох людей приваблює, бо багато хто воліє сам усе спізнати, мандруючи по чужих краях. Ми ж тут ніби докупи все зібрали і в одному місці показуємо, як треба королеві себе поводити. Бо ти перебуваєш на високому щаблі найвищої гідності, і очі майже всіх народів спрямовані на тебе. Тому жоден твій вчинок не може бути прихований і негайно стає всім відомий.

Тож наслідуй все краще і в Лікурга Спартанського [77], і в Кіра-перса чи поляка Сигізмунда, а також всякого іншого, хто розумом і звичаями в житті серед людей вивищився. Так легко й швидко прославиться твоє ім'я в Польщі і в найвищій славі на вустах усіх перебуватиме,— хоча б ти ніколи й не збирався плисти до Єрусалима. Якщо ж знехтуєш щирими і правдивими настановами, для тіла і майбутньої долі корисними, то хоч і сидітимеш на цьому дуже високому місці, однак сидітимеш так, що місце тебе прикрашатиме, а не ти місце.

Але, правду кажучи, ми про тебе кращої думки. Скільки про твоїх предків і рід Ягеллона ми не думали, щоразу зазначали, що їм завжди була чужа пихатість. Увесь ваш рід натомість був сумирний, щедрий, ласкавий, кмітливий.

Отож прийми ласкаво оцей дарунок від доброприхильного вірнопідданця твого і не забувай того, хто ні про що інше цим писанням не дбає, як про твій зиск. Хай з волі бога найкращого і наймогутнішого він буде в тебе постійним і незмінним.

ЛИСТ ДО ПАВЛА РАМУЗІЯ

15 серпня 1549 р., Перемишль.

Станіслав Оріховський шле вітання Павлові Рамузію [1]! Гадаю, Павле Рамузіє, що не без волі божої так сталося, щоб я, вивчаючи у молоді роки науки в італійських університетах, тепер звітуюся про своє навчання перед вами, чільними

науковцями в Італії. Якщо у моїх творах щось видасться вам вартим уваги й похвали, зробіть ласку, зажадайте від мене якогось діла і нагадуйте про те постійно як про послугу, яку вам заборгував. Як би мені все те збагнути, щоб ви, вчителі всього світу, не пошкодували, що є вчителями також і цього учня. Воістину хотілося б виправдати ваші сподівання, зібрати докупи все те, що вже давно визнане за добре, щоб показатися, нарешті, перед вами зі всім своїм здобутком таким, як того очікуєте від мене. А позаяк того ще, гадаю, вчинити не можу, буду прагнути по змозі не обманювати вашої надії, яку на мене покладено, а передусім твоєї надії, яку так ласкаво мені даруєш. У своїй прихильності ти пішов так далеко, що завдяки дбайливості преславного мужа Томаса Джунта [2] вручив нас не тільки освіченим людям в Італії, а й звернувся найласкавіше навіть особисто до мене, людини тобі не знаної і перебуваючої на такій значній відстані від тебе. Це для мене велике щастя. Чого ж більше прагнути слід у нашому смертному житті, як не того, щоб ви, італійці, визначили для нас якесь поважне місце, бо в тих справах ваша оцінка має найбільшу вагу. Коли читав твого листа, здавалося, що бачу, як ти божественним своїм розумом ніби заохочуєш мене, щоб пам'ятав не лише про місце народження, а й про те, де вчився; щоб, довірившись вашим настановам і наукам, не вважав, ніби на перешкоді до очікуваної слави стоїть мені власна вітчизна, сувора і неосвічена, яка завжди шанувала Марса, а Мінерву щойно тільки шанувати почала. Адже Русь раніше не дуже відрізнялася родом і звичаями від скіфів, з якими межує. Проте, спілкуючись з греками, прийняла від них символіку й віру, покинула свою скіфську неосвіченість і дикість і тепер, лагідна, спокійна і врожайна, виявляє великий потяг до літератури латинської і грецької. Завдяки цьому вона визнає видатними серед своїх сусідів-скіфів лише Токсаріса і давнього Анахарсіса [3]. Заохочена їхнім прикладом, щорічно висилає до вас в Італію, до Падуї, багатьох юнаків, які прагнуть зажити доброї слави. Серед них є у вас мої земляки і родичі: Станіслав Ваповський [4] і Станіслав Дрогойовський [5] — юнаки шляхетного роду, які подають великі надії. Дуже хочу, щоб ти познайомився з ними. Тоді ти зможеш зробити висновок про звичаї і здібності всього нашого народу. Нині у Падуї їх вважають поляками, бо Русь є провінцією Польщі.

Повертаюся, однак, до своїх справ. Хотілося, щоб ти знав: твій лист утвердив мене дуже в тому напрямі студій, які ти так прикрасив у княжому місті венеційців, коли вславив діяльність благородного мужа Томаса Джунта і видав це, щоб читали всі. Ніколи не перестану переконувати тебе у моїй

відданості цій справі. Про те, як слід цінувати зусилля, подібні до моїх, можна довідатися з твого листа до мене, а також з поеми, в якій ти оплакуєш смерть кардинала Петра Бембо [6]. Мене дивує у цій поемі твоя скромність, бо не підписуєш свого імені, гідного найбільшої похвали: коли вишуканим віршем оспівуєш свою тугу, то невідомо, що більше завдає болю читачам — твоя пісня чи сама смерть Петра Бембо. Таким чином, твій видатний талант, стримуваний італійською скромністю, що уникає хвали, зажив серед нас великої слави. Тож даруй мені, якщо викрию твою скромність і вчиню з твоєю поемою про кардинала Бембо те саме, що ти вчинив з моєю промовою [7] про Сигізмунда. Послав, отже, до видавців у Кракові твою еклогу [8]. При цьому я спорядив її передмовою і вказав на почесному місці твоє ім'я. Не міг-бо знести твоєї недоречної скромності (вибач, прошу!), бо із-за неї ти позбувся слушної і належної тобі слави. Такої ж думки були і всі інші, кому показував твою еклогу. Гадаю, отже, що як еклоги, так і твоя витонченість (яка, на мою думку, з багатьох причин дуже велика) варті того, щоб наші люди про це знали. Поглянь навколо, чи грецька або латинська література є де-небудь у більшій шані, ніж у Польщі, що є першою у всій Сарматії і править нею. Прагну також, аби наші люди якнайкраще тебе пізнали. Не хочу, щоб ти був позбавлений заслуженої похвали. Не допущу, аби твоя видатна і прекрасна поема була представлена в Польщі як твір якогось невідомого автора, тоді як справжній автор відомий і вельми поважаний. Я вже потурбуюся про це.

Тебе ж прошу тільки, аби надсилав до нас усе, що видаватимеш надалі. Надсилати можеш для певності на ім'я [...] [9] у Кракові. Він подбає, щоб усе, що надішлеш, було доставлено до мене у Перемишль, досить відоме місто на Русі. Накажи, аби в разі його відсутності все віддавали його братові. Що ж до твого прохання надіслати ще щось,— хоч і не маю чогось, гідного твоїх вельми освічених очей і вух,— то, аби не відмовляти тобі ні в чому, послав я нещодавно до Падуї Станіславові Дрогойовському,— про якого вже згадував,— кілька моїх промов. Одна з них спрямована проти закону про безшлюбність, введеного папою римським Сиріцієм [10]; друга — про війну, яку слід розпочати з турками [11]; третя — «Діатриба» [12], з неї пізнаєш все моє життя.

Послав щойно ці незначні твори разом з листами до Станіслава Дрогойовського, щоб ти їх якнайшвидше отримав. Гадаю, що він віддасть їх тобі негайно. Я вклав у ті невеличкі твори, скільки мав, свій талант і здоровий глузд. Про їхню вартість довідаюся з твоєї оцінки більше, ніж з будь-чиєї.

Поза тим, коли буду гідним твоєї доброзичливості, прошу зберігати до мене і надалі те саме ставлення. Будь певний, я завжди пильно дбатиму про те, щоб не здавалося, що маю в тім заслуги.

Бувай здоров. Привітай від мого імені Томаса Джунта, благородного і вельми освіченого мужа, і нагадай йому про мене; віддай також йому листа, в якому дякую за сердечну допомогу. Дуже хочу, щоб ви обидва, ти і він, завжди добре думали про мою вдячність і пам'ять, в якій зберігаю вашу незвичайну доброзичливість до мене. Ще раз бувай здоров.

Подано у Перемишлі, місті на Русі, в день успіння найсвятішої панни Марії, року господнього 1549.

ЛИСТ ДО ЯНА ФРАНЦІСКА КОММЕНДОНІ

10 грудня 1564 р., Радимно [1]

Приписав ти мені, Коммендоні [2], розповісти коротко, але чітко про все моє життя,— найбурхливіше за все наше століття,— щоб, коли поглянеш на нього і пізнаєш його, міг легше знайти рішення, відповідне законові і владі, яку маєш, а також твоїй гідності і розуму. Коли говорю, отже, про себе, що я небезпечний для молоді й у своїй запальності збиваю її на манівці, то все ж слід пам'ятати, що і сам я виступив проти ганебних інтриг єретиків і багатьох у Польщі від цього стримував. Та щоб ясніше викласти, як усе було, почну говорити про свої справи від початку аж до нинішньої миті мого життя, передаючи все стисло, але правдиво і докладно.

Вітчизна моя, Русь, простягається над рікою Тиром, яку жителі надбережних околиць називають Дністром,— біля підніжжя Карпатських гір, пасмо яких відокремлює від Угорщини. Народ той, ведучи збройну боротьбу проти своїх сусідів, волохів і татарів, не займався ніколи наукою і філософією, зупинившись на освіті середньої міри,— частково слов'янській, частково латинській, на такому ступені, який був необхідний для ведення служби божої і до вироблення законів. Щодо віросповідання народу, то років десь 700 тому, за князя Володимира [3], впроваджено було вселенську віру з Константинополя. Службу божу було правлено по-грецьки, а прилюдні жертвоприношення велися за грецьким обрядом слов'янською мовою. І народ той, раз прийнявши від греків святі обряди, ніколи від них не відступав. Потім, за пам'яті наших предків,— внаслідок перемоги Польщі,— народ той зазнав впливу латинської культури, і то такого значного, що нині на Русі латинський обряд має першість перед грець-

ким, оскільки більша частина шляхти прийняла обряд латинський; селяни ж і люди нижчого стану зберегли обряд грецький. Це ти, певно, й сам побачив, коли минулої осені об'їхав і звідав як легат всю Русь аж до кордонів Волощини.

Крім католиків, грецького і латинського обряду, маємо на Русі ще вірменів, що не знаю яким чином прибули на Русь [4] зі своєї вітчизни. Вони — купці і підтримують постійні зв'язки з турками, ведучи торгівлю в Константинополі. В богослужінні користуються антіохійським обрядом [5]. Народ цей благочестивий і вельми побожний. Все, що здавна стверджували на соборах єпископи, вірмени завжди вважали за святе, благородне і побожне. Це, гадаю, ти зауважив, коли був присутнім на їхніх богослужіннях у Львові. Про це ти розповідав мені, пам'ятаю, у Яна Кріштофа Тарновського, графа на Горличині [6], де колись я був люб'язно зустрінутим гостем. Але воістину вся Русь,— де живе стільки різних людей, що дуже між собою різняться звичаями і обрядами,— стала одним цілим завдяки предивному правлінню короля польського, коли отримала право вільного шлюбу поміж особами різних народів і обрядів. З тої, власне, причини і мої предки, польські лицарі, прибули на Русь, переконані в родючості грунту і в догіднім становищі провінції. А як осіли на Русі (така і нинішня назва цієї землі), вони пошлюбилися з русинками, придбали село Оріховці в Перемишлянській єпархії і заснували там свій маєток, зібравши до нього все, що мали. З того часу багато русинських воїнів — вихідців з того села — почали носити прізвище Оріховських. Від тих предків походив і мій батько Станіслав [7], який узяв за дружину Ядвігу Баранецьку, уроджену шляхтянку, дочку каплана грецького обряду. То була моя мати. Прийшов я на цю юдоль скорботи, сповнену всіляких злигоднів, за короля польського Сигізмунда, в день святого Мартина [8], року божого 1513.

Коли прочитаєш до кінця моє оповідання, визнаєш, що це має зв'язок зі всією справою. Вже знаєш вітчизну, батьків і колиску мого народження, послухай тепер про дальший плин мого життя.

Початки письма і всіляких наук, відповідних хлоп'ячим літам, я одержав у Перемишлі, навчаючись в школі нижчого ступеня. Вчився я непогано, відзначався швидким розумом і доброю пам'яттю. Батько побачив у мене неабиякі здібності і послав до Відня не стільки для вивчення наук, як для набуття хороших манер і звичаїв у королівському місті Фердинанда, яке вважалося всюди найрозкішнішим серед усіх німецьких міст. Прибув, отже, до Відня вже після того, як турки вбили угорського короля Людвіка [9] під Мохачем [10] — у час нещасливого безкоролівства і суперечки між королем

Яном та Фердинандом,— коли вся Угорщина взялась за зброю, а вся Австрія палала. То був рік 1527 від народження господа нашого Ісуса Христа, а мого життя 14-й рік. В той час, коли я був дбайливим учнем ритора Олександра Брассікана [11], вивчаючи майже повні два роки грецьку і латинську мови, несподівано дійшли туди смутні вісті про те, що вже з'явилися передові загони великого турецького війська, яке на чолі з Сулейманом вирушило, щоб підкорити Австрію і зайняти Відень. То був рік господній 1529, а мого життя 16-й рік. Учні, перелякані наближенням такого грізного ворога, порозбігалися з Відня, серед них і мої польські колеги. Я ж, захоплений звабністю цієї науки, зачарований нею і полонений, волів перетерпіти у Відні, що випаде, аби лиш ні на крок не відходити од Брассікана. Лишився, отож, у Відні, доки посланий наперед Сулейманом Ібрагім-паша, головнокомандуючий його військ, не наблизився з великим загоном турків і зайняв панівну над містом гору, на якій стоїть покинутий стародавній замок. Аж тоді мої опікуни-купці кинулись тікати, бо злякалися війська, що наближалось. Втікаючи, вони забрали й мене, всупереч моєму бажанню і спротиву, до Саксонії, війна від якої була далекою. Посилаючись на волю мого батька, віддали мене там в науку до Мартіна Лютера [12] і Філіппа Меланхтона [13]. Лише випадок, отже, спричинив до того, що дорога втечі занесла мене з Відня до Віттенберга. Але, як говорить прислів'я, коли у Відні уникнув турків, ніби небезпечної Сцілли [14], то потрапив, а точніше, впав у Віттенберзі до пащі лютої і зажерливої Харібди [15], до рук Лютера і Філіппа, ворогів імені християнського, найжорстокіших, відколи існує рід людський,— немов до рук турків. Головним їхнім бажанням було зіпсувати мене, недозрілого в той час парубійка, вирвати у мене всяку доброчесність і релігію, яку одержав у спадщину від батьків, і зробити мене безбожнішим від них самих і від їхньої єресі, яка досягла тоді серед народу найбільшого поширення і сили. Зваблений їхніми штучками, відійшов на кінець року під впливом їхньої науки од католицької віри і прийняв усю їхню єретичну доктрину, передусім артикули лютерівської єресі. Як дикий звір, випущений з клітки і збуджений голодом, жадібно кинувся чинити всіляку сваволю. На все відважувався, нікого не боявся. Дійшло до того, що сваволі вже не могло стримати ніщо, ні боже, ні людське. Цілком безкарно й вільно дозволялось нам з юнацьким запалом про все міркувати і всюди говорити все, що заманеться. А Лютер і Філіпп хвалили нас за те дуже. Найбільше, однак, розмірковували про святі таїнства, в яких, згідно з наукою Лютера, визнавали хрест лише і таїнство вівтаря.

Інше все до такої міри зв'язали із справою целібату, що ніхто (ніхто, кажу) не зміг би стати нашим товаришем, якби почав заперечувати взаємне сплетіння і об'єднання тих двох речей. А саме так чинив безбожний папа. (Це ми самі, безбожні і безвірні, так називали тоді погірдливо голову царства небесного!) Лютер предивною штукою, такими науками і вченими словами відібрав у нас усяку повагу до найвищого каплана і зробив так, що ми йшли за ним у всьому, підносячи хвалу йому до небес. Однак пізніше, набравшись досвіду і звідавши багато лиха, ми зрозуміли, що той плюгавий чоловік був ніби конем троянським [16] або золотом тулузьким [17] і що ніхто ніколи не міг безпечно спілкуватися з ним або з його прихильниками. Це, преславний Коммедоні, ти спізнав перший період мого хлоп'ячого віку, а тепер послухай дещо про мою юність, якою її запам'ятав. Отож коли я вийшов із підліткового віку, батько, не знаю чому, покладаючи більше надії на мої студії, велів мені в одному з листів їхати до Падуї, проти чого рішуче заперечували Лютер і Філіпп. Вони побоювалися, очевидно, щоб учені італійці не перевиховали мене, вже так добре ними навченого,— на власну мою згубу й на лихо іншим. Однак батько одержав перемогу, і я подався до Італії. Прибув до Падуї, коли мером був там Ян Бадеріус [18], старостою — Ян Морус [19], а дожем у Венеції — Андрій Грітті [20]. То був рік господній 1532, а мого життя 19-й рік. У тому, власне, році, в день святого Матвія, Климент VII [21] коронував у Болоньї Карла V. Я був присутнім на цих урочистостях, на які прибув з Падуї разом з ровесниками. Зараз після повернення звідти зустрів випадково у Падуї найбільшого філософа нашого віку Антонія Парицеуса [22] і ритора Лазаря Бонаміка [23], які випромінювали доброчинства і знання, і від них сприймав близько до серця й оцінював передусім те, що сприяло зміцненню і вшануванню наук Лютера. Це не значить, що ті мужі були зв'язані чимось із Лютером, але швидше доводить, що весь мій помисел був спрямований не на те, щоб шукати правди у науці тих мужів, а щоб лише осудити католиків. З того часу також, коли Антоній у філософії показував мені спосіб доведення або прості і певні, зручні для диспутів методи Арістотеля (які й тобі добре знані: поділ, визначення, умовиводи, доведення), Лазар з повагою передав мені спосіб розміркування над філософськими проблемами за Ціцероном [24] і Демосфеном [25]. Неймовірно, але саме за допомогою Антонія і Лазаря я став у Падуї стійким, рішучим і переконаним оборонцем секти Лютера. Адже віттенбержці звикли послуговуватися тими самими аргументами, що й усі інші єретики. Їхній розум безплідний, чужий філософії і її способові роз-

міркування. На восьмий рік мого перебування у Падуї батько листом звелів мені повертатися додому. Я ж гадав, що не слід повертатися, доки не побачу Рима — першого на світі міста і найславнішого пам'ятника на землі. У тому місті, як у високо піднесеній твердині, так розташованій, щоб бачили всі, мешкає ватажок і поборник, а також проводар всякого безбожжя і злочинності — сам папа римський. Таким хотів бачити його Лютер і переконав у цьому нас, не досвідчених тоді і легковажних. Отож вирушив з Падуї року господнього 1540, на 27-му році мого життя, і, прямуючи до Рима, прибув до Болоньї, коли легатом того міста був кардинал ді Санта Фіора [26]. В тому місті полонило мене красномовство Амазеа [27] і затримала гострота розуму філософа Боккадіферо [28]. Залишився там на цілий рік і став найщирішим з-поміж багатьох прихильників тих мужів. Коли ж, як мені здавалося, виявив досить дбання і запопадливості, покинув Болонью і прибув до Рима за правління папи Павла III [29]. Не мав гадки довго там залишатися, але хотів лиш докладно познайомитися зі звичаями того міста, яке Лютер колись прокляв у Віттенберзі, та щоб розпізнати в руїнах міста той давній Рим, якого знав з лектури. Проте після кількох місяців, проведених у Римі, вирушив додому. Але тут трапилася раптом чудова нагода, про яку хочу тобі докладно розповісти все, як було. Йдеться, отже, про ту найважливішу справу мого життя, в якій хочеш бути моїм порадником. В той час у Римі, у достойного кардинала Александра Фарнезе, почався філософський диспут, на якому були присутні багато кардиналів та інших вчених мужів. Очолював той диспут кардинал Контаріні [30], муж видатний за походженням, посадою і в науці. Серед мовчанки всіх присутніх він боронив матеріальність першої матерії супроти якогось шляхетного софіста, який щойно прибув до Рима з Болоньї (імені якого за давністю не пам'ятаю), проти софіста, кажу, швидше зухвалого, ніж мудрого. Той софіст, однак, рішуче твердив, що, окрім трьох вимірів, матерія не має жодної форми. Але супротивники софіста вели диспут з таким незвичайним талантом, що він, зборений вагою аргументів, ледве тримався. Я ж, перебуваючи в тім товаристві, мовчав, як личить чужому, і лише дивувався проникливості Контаріні. Підштовхнутий, однак, якоюсь незнаною силою, раптом і підсвідомо (як то звик чинити спочатку в Падуї, а потім в Болоньї на заняттях, коли першим виступав проти філософів), я вигукнув: «З твого дозволу, найдостойніший Контаріні, запитую: якщо перша матерія не має жодної власної форми і сама в собі міститься, то як може звідкись прийняти хоч який вид або як може до народження і знищення прибирати нескінченні види, якщо

нічого з того, що з'являється всередині, не випускає назовні, про що свідчить зі всією поважністю Аристотель в книзі «Про душу»[31]. На те Контаріні, звертаючись до мене цілком подружньому, як людина шляхетна й освічена, каже: «Дуже добре говориш, юначе. Знай, проте, що одне — форма власна, не обмежена, а інше — форма окрема і обмежена, яка надається для того, щоб нею назвати щось і виділити. Якби перша матерія мала ту особливу форму, вона не змогла б прибрати жодної форми зовнішньої, що власне доводить Арістотель в тім наведеному тобою уривку. Та оскільки матерія не має жодної форми, крім тієї, що властива їй від природи і яку можна звести до окремої форми, вона може прибирати всяку форму».

А оскільки задовольнив таким чином і мене, і всіх присутніх, Контаріні почав допитуватись, звідки я родом, якого віросповідання і що роблю у Римі. Я відповів, що поляк, вихованець Падуанського університету, що прибув щойно до Рима, аби познайомитися з містом, і маю намір незабаром повернутися до Польщі. Про Віттенберг при цьому мови не було. Тоді він підтвердив свою прихильність до мене і порадив відвідувати його дім, доки залишатимусь у Римі. На тім зібранні був також кардинал Гієронімо Гінуччі[32], муж, обдарований гідною пам'яті доброчесністю, про якого говорили, що більше, ніж інші в Римі, поважає наш народ. Навіть наш король Сигізмунд вважав його у Римі опікуном своїм власним і всього королівства. Він і сам по собі, а також внаслідок рекомендації Контаріні, ласкаво поставився до мене і запросив прийти до нього на сніданок наступного дня, що я і зробив. На сніданку, крім римських кардиналів, було кілька вчених єпископів. Кардинал з насолодою слухав висловлювання найвченіших з-поміж них і до мене виявляв ласку, тому що в перервах між стравами виставляв тим єпископам не тільки філософські проблеми, але також лютеранські тези, приховуючи в той же час мою прихильність до Лютера. Чого ж мені ще треба? Коли після сніданку дякував кардиналові, просив дозволу покинути місто і запропонував йому покірно дати мені якогось листа до Польщі. На це він відповів вельми ласкаво: «Передам,— але не через тебе,— листи, Оріховський, у твоїй справі до батька твого, щоб дозволив довше побути в Римі і залишатись при моїм дворі». Радив також, щоб я не вирушав з Рима. Спілкувався зі мною і привітно усміхався. «Якщо зробиш інакше, Оріховський, накличеш на себе гнів Петра і Павла, патронів римських».

Не можу передати так негаданої ласкавості того достойного і видатного мужа, якого і з обов'язку, і з синівської любові шанував, як тільки міг і мусив, вдячний за ласкаве

ставлення до мене у своєму домі. Коли після довшого спілкування він побачив, що мене зіпсувала єресь Лютера, запросив на ранкову бесіду під час сніданку багатьох вчених мужів, частково єпископів, частково ченців, яких у Римі завжди було дуже багато. Гострі суперечки з ними зламали мене, надали думкам ліпшого спрямування, і я зрікся шаленства Лютера. Отож після трьох років занять зі мною у Римі цей муж на власних раменах приніс мене, як заблукалу вівцю, до Христової вівчарні, з якої підступно викрав мене Лютер у Віттенберзі. Кардинал зітер у мені всякі сліди лютеранізму. І лиш одне питання з усіх тез Лютера лишилось для мене неспростовним: думка про те, що як світські, так і духовні особи мають право чесно вступати у шлюбні зв'язки, аби уникнути розпусти. Навіть Гінуччі не дуже захищав супротивну думку, проклинаючи велику й очевидну у Римі розпусту, внаслідок якої навіть ім'я Рима стало для всіх народів ненависним. Потім, коли я завдяки тому великому мужу з прихильника Лютера став його запеклим ворогом, я продовжував боронити право капланів на шлюби, не посилаючись уже на цитати Лютера, з яким не хотів мати нічого спільного. Охочіше вказував тепер на приклад капланів вірменського і грецького обрядів. Від останніх, як я вже згадував, веду свій рід через матір і я.

З тим непорушним переконанням, обсипаний ласками у Римі і сповнений надії, повернувся я на батьківщину, куди настійно кликав мене батько, що вже тоді мав чимало років. То був рік господній 1543-й, а мого життя 30-й рік. Тепер маєш, славетний муже Коммендоні, повне уявлення про мої студії, а тому зрозумієш, яким чином я, що впав до тяжкого гріха — жахливого батьковбивства (бо нічим іншим мій вчинок і не був!), дав себе обплутати у Віттенберзі Лютерові; як потім,— вже ніби по дорозі до рідного дому,— повернувся у Римі знову до церкви завдяки благочестивому мужеві Гієронімові Гінуччі. Тепер викладу тобі якомога стисліше про ті течії, які підхопили мене у вітчизні, відвертаючи від обов'язку, і про долю, що допровадила мене до того дня, коли довелося стільки настраждатися.

Отож повернувся на Русь до родичів після шістнадцяти років від часу, коли пішов з дому [33] здобувати знання. При поверненні застав у добрім здоров'ї батьків, дім, п'ятьох братів і п'ятьох сестер та всю численну челядь. Але після стількох випробувань маєток наш родинний значно зменшився і занепав. Батько вирішив, що родинні справи підуть на краще, коли я стану духовною особою. Тому, щойно я повернувся, невпинно став мене підмовляти до цього і весь час нагадувати, як багато витратив він коштів на моє виховання

та освіту, занедбавши решту дітей та зменшивши батьківщину. Казав, що родина терпіла такі великі збитки в надії, що я, навчений чемності і освічений, стану капланом і вторую дорогу братам до якихось високих посад. Коли ж обману надії, хай буду певний, що позбавить мене спадку в своєму заповіті, аби відшкодувати витрати і збитки, яких зазнала родина. Збунтувався я на це і відповів, що не бажаю такого роду життя і волію краще втратити батьківський спадок, ніж прийняти спосіб життя, з яким не зможу змиритися. Тоді з одного боку батько, з другого — мати почали натискати: «Зроби,— казали,— як радить батько, а ні, то й за сина нашого не будемо вважати. Або ж поверни всі до гроша витрачені нами кошти. Але краще стань капланом». До такої думки приєдналися найповажніші члени нашої родини, які присягалися, що коли не сповню волю батька, вважатимуть мене за чужинця. «Батько,— казали,— вірить, що ти справишся з капланським обов'язком, тому що досить здібний і в науках маєш успіхи, яких ніхто досі на всій Русі не мав і про які серед польської шляхти мало хто чув. Маючи такі значні здобутки в найшляхетнішій науці, легко міг би (завдяки королю польському) перейти від родинного нестатку до найвищого ступеня капланських почестей і гідності». Доведений до крайності, коли вже не міг нічого вдіяти супроти сили, заявив, що зроблю так, як хочуть, але прийде час і оце моє капланство, до якого тягнуть силою, принесе шкоду не тільки мені і родичам, але навіть королівству, бо, як свідчить найбільший філософ, нічого не може бути тривалим, що грунтується на примусі. Усі присутні можуть засвідчити, що саме такими були мої слова, а подальший перебіг справи явно те підтвердив. Далі все відбувалося швидко. Родичі не дозволили жодної затримки, не дали часу спокійно подумати і ледве чи не в путах повезли мене до львівського архієпископа, щоб висвятити на послушника, без волі єпископа моєї єпархії.

У Львові посаду архієпископа займав тоді Петро Стажеховський [34], муж доброчесний, але простий і грубий: його пов'язували вельми тісні зв'язки з моїм батьком. У переддень освячення він, аби задовольнити батька, намовляв мене прийняти субдияконат, виставляючи ті самі докази, що й батько. Та я був глухим до його лайки. Нарешті, обурений впертими наполяганнями, відкинув уже всяке почуття пристойності і, не лякаючись архієпископа, в присутності батька і багатьох присутніх сказав, що як каплан піду услід за родом своєї матері,— який походив, як відомо, від священиків обряду грецького,— і колись одружуся. Усміхнувся на це архієпископ. «То потім побачимо,— мовив,— а тепер чини, як ми хочемо». Сказано — зроблено. На

другий день вранці надійшла мить освячення. Мені веліли прийняти ступінь субдиякона. Гідний гніву божого, проходжу на очах у батька і гурту приятелів перепоясаний, як і інші, епитрахіллю субдиякона. Архієпископ тим часом виконував усякі чинності, що супроводжують звичайно освячення на каплана. І от, коли дійшов до мене і коли усі, хто приймає освячення, одержували від архієпископа святе причастя, я, який попереднього дня прийшов додому після вечері напідпитку (і таким чином не міг приступити до таїнства), утримався від святого причастя. Всі сприйняли те за недобрий знак. Коли ж побачили, що я став субдияконом і без того (а за звичаєм предків, як знаєш, нікого не можна висвятити ні на який ступінь, хто не прийняв євхаристії), вирішили, що те освячення незабаром якимось дивним чином буде сплюжене. Отаке недійсне посвячення на субдиякона викликало гнів батька, який пізніше прокляв усе моє потомство. Того самого року на тридцятий рік мого життя, як уже казав, швидко отримав од згаданого архієпископа дияконат, а згодом капланство, нехтуючи вартістю тих ступенів.

Я навіть капланством нехтував, уважаючи його за гідність, нав'язану мені всупереч волі. Пам'ятав і про своє грецьке походження. Внаслідок цього на моїх пребендах, які мав на врожайній Русі, тлумилися всякого роду наложниці, з якими жив по-сороміцьки й огидно, як другий Геліогабал. Раз тільки в житті відправив святу месу, і ніколи більше. Прилюдно вихваляв міркування Лютера супроти римського целібату й оголошував вищість шлюбу священиків грецького обряду. Крім того, видав латиною промову, спрямовану проти целібату, де рекомендував капланам шлюби. Виступив там претензійно за шлюб як засіб проти розпусти. Промову ту вже тричі видано в польській, німецькій та французькій друкарнях. На багатьох вона справила таке велике враження, що схилила багатьох капланів у Польщі до одруження і збурила суспільну думку в цілій короні Польській [35]. Оскільки Ян Дзядуський[36], єпископ перемишлянський, вважав, що моє освячення, проведене без його згоди, є недійсним (та й з приводу тієї промови часто виступав проти мене в різних своїх едиктах та інтердиктах), тому, зрештою, оголосив публічно, що мене не можна допускати до відправи святої служби божої. Я відповів на те явним бунтом і засвідчив, що одним заходом заспокою всі його вимоги: розігнав повій, одночасно зрікся освячень, а небавом ще й привів додому дружину. Отак учинив. Після смерті батька, а незабаром і п'ятьох рідних братів, коли весь маєток і вся батьківщина перейшла до мене одного, я зрікся передусім капланства і взяв дружину із шляхетного дому на

йменння Магдалина, дочку Яна з Холма, дівчину, яка переважала інших посагом, вродою і цнотою. Це сталося на масницю року господнього 1551, на 32-й рік мого життя.

Єпископ мій не подарував мені того. За те, що взяв дружину, того самого дня (хоч і побоювався натовпу лицарів, що зібрався мене захищати), оголосив мене бунтівником, вилученим із суспільства (ніби я є і мене нема), після чого прокляв, зажадав конфіскації маєтностей на користь скарбу і присудив до вигнання. Вирок його був сповнений найгостріших висловів, якими зневажав мене і моїх нащадків. Далі свідомо пропускаю багато чого, бо не вистачило б і дня на обрахування всього по черзі. Згодом дійшло до того навіть, що моя особиста справа набрала в короткий строк публічного розголосу. Це питання, подане на розгляд сейму в Пьотркові[37], збурило проти єпископів усі стани в королівстві. Адже то було чимось новим — прикладом, небезпечним для всього шляхетського стану, бо єпископи, крім відлучення від церкви, наважилися накладати такі кари, які може накладати лише король, як наприклад: вигнання, конфіскація маєтків, заслання. Шляхта польська воліла зносити будь-що, тільки б не допустити вкорінення такої жорстокості в Польщі. Чого ж іще треба? Коли посли, що зібралися з усіх земель, бурхливо і з таким душевним хвилюванням обговорювали мою справу в присутності короля (мовили, що досі в нашій Речі Посполитій Польській жодної справи ще не обговорювано з такою поспішністю), сталося так, що, доки король розмірковував, найвищою волею всіх єпископів вирішили, щоб Миколай Дзєжговський[38], архієпископ гнєзнєнський, звільнив мене від єпископського відлучення од церкви до того часу, доки апостольська столиця прийме щодо мене якесь рішення. Те зняття кари відлучення од церкви передбачалось на рік. Воно заспокоїло хвилювання в сеймі. Але насправді, доки я, за посередництвом моїх опікунів, вельми часто і надаремно благав найвищого каплана римського, архієпископ знову наклав на мене попередні церковні покари (про це свідчить едикт), і я ледве зносив ті нові кривди. Я бачив щодня, як множаться в Польщі і поширюються найрізноманітніші згубні єресі через несправедливості єпископів, але не хотів роз'ятрювати того суспільного чиряка. І хоч із-за повторного накладення церковних кар я був усунений від служби божої, багато, однак, говорив на оборону святощів од єретиків, багато писав і дискутував з ними прилюдно. Не брешу нітрохи. Мої праці відомі всюди і самі за себе хай свідчать. Крім того, і його королівська величність раз по раз заступався за мене перед найвищим капланом. А той відкладав нерозглянуту справу до найближчого синоду. Протягом

семи років зносив я те зволікання спокійно, як тільки міг, сподіваючись, що справедливість папи врешті покладе край моєму стражданню. Тим часом прибув до нас легат, єпископ Камеріні, попередник, який скликав провінційний синод до Варшави, і там, коли вислухав виклад справи і довідався про вирок синоду, з допомогою діючого на благо загального спокою єпископа Валенти [39], наступника Дзядуського, мужа шляхетного і в науці та доброчинності видатного, увільнив мене від усього процесу і дозволив поки що тримати дружину, аж доки апостольська столиця не узаконить мого шлюбу.

Таким був перебіг і таким кінець мого життя, навчання і всяких прикрощів, вельми шляхетний і вчений Коммендоні! Тобі залишається виконати останній акт — потурбуватися про те, щоб найвищий каплан узаконив мій шлюб. Покірно прошу, аби ти того для мене домігся. Дбаю отак і пильную, щоб усе полагодити якнайкраще не тому, що боюся за майбутнє своїх дітей. Хочу, щоб згадка про моє капланство, яке виконував колись всупереч моїй волі, не стало дітям моїм на перешкоді до успадкування маєтностей. Боюсь також, щоб не вдалися до цього єретики. Я був у Польщі найзавзятішим охоронцем маєстату папи супроти єретиків, хоч сам відверто з ним порвав, бо одружився і сплодив дітей. Читай книги, видані єретиками проти мене [40], тоді зрозумієш, що вони бачать у мені головного супротивника. Я не перестану боротися проти цих негідників і безбожників і покажу до того ж, що разом з дружиною і дітьми дотримуюсь вірності папі римському. Як і про що пишу, засвідчують мої вельми численні книжки, недавно видані латиною, як наприклад: «Химера» — проти Франциска Станкара, а також польською мовою: «Екзекуція» і «Компас». У тих працях переконую поляків, що папа є головою і джерелом правди Польського королівства. Якщо це усунути, Польща впаде й розсиплеться.

Нині маю ось у руці «Політію королівства Польського», написану на зразок книг «Політики» Арістотеля. В тій книжці захищаю примат нашого архієпископа гнєзненського над ворогами і говорю чітко, що якби Польща не спиралась на той примат, то Польське королівство разом з королем не змогли б уціліти. Та праця зі всіх боків заслуговує на те, щоб її пізнав і ти, а мені велів перекласти з польської на латину, коли тільки знайду більше вільного часу. Та розмаїта справа, народжена з найглибшої філософії не тільки арістотелівської, а й нашої, католицької, тут всебічно висвітлена. Побоююсь, однак, чи зумію перекласти її для тебе на латину так, як хочу і повинен. Спробую [41] все ж і переконаюся, що

рамена спроможні нести, хоч у чомусь, може, сили й не стане. Тебе ж прошу, аби порадами своїми заспокоїв мене колись і дав відпочити, усунувши причини моїх поневірянь. Не буде, гадаю, непристойним і легковажним, якщо попрошу, щоб у своєму вироку відзначив того, хто в сармацькій землі завжди виступав проти єретиків, постійно борючись з ними вдень і вночі, захищаючи найвищу гідність апостольської столиці. Знай, що я зажив собі стільки ворогів, скільки єретиків є у сармацькій землі і в Німеччині. Але сповнений віри в буття бога, не керуючись ні користю, не чекаю жодної ласки, живу, оточений ворогами, задовольняючись убогим набутком. І, незважаючи на все, даю свідчення моєї вірності апостольській столиці: словом, пером, ділом. Якщо із-за моєї згаданої тут легковажності ти перестанеш дбати про знану твою доброчесність і спільну справу, якій служиш, не гордуй мною. За це воздасть тобі справедливу віддяку той, що воздає кожному по заслугах. Знаю, кому звірився. Бувай здоров, найласкавіший!

Подано в Радимні, єпископськім місті,
в єпархії Перемишлянській, року господнього 1564,
на другий тиждень пришестя.

Василь ЗАГОРОВСЬКИЙ

ДУХОВНОЕ ЗАВѢЩАНІЕ.

НАСТАВЛЕНІЕ ДѢТЯМ И ПРАВИЛА ДЛЯ ИХ ВОСПИТАНІЯ; РАСПОРЯЖЕНІЕ ОБ УСТРОЙСТВѢ ЦЕРКВЕЙ, ГОСПИТАЛЕЙ И ШКОЛЫ. 1577, ІЮЛЯ 11

Лѣта божого нароженя 1579, меся́ца августа, 10 дня.

Пришедши на ряд кгородский володимерский, до мене, Адама Мисевского, на тот час будучого на местцу пана Дем'яна Павловича, подстарости володимерского, в небытности его у Володимери, его милость, князь Дмитр Козека а пан Ян Бокий Печихвостский [1], оповедали и покладали их милость спис, менуючи его быть тестаментом его милости, пана Василя Загоровского, кастеляна брацлавского, городничого володимерского, властного писанѣя руки его милости, з орды до их милостей, яко опекунов, от пана Загоровского присланый, который спис на чотырох аркушах писан, шолком белым оные чотыри аркуши зшиты. А иж теж, в того спису, от их милости, князя Козеки и пана Бокия, тестаменту менованого доложоно, же есть дан под печатью пана брацлавского и теж под печатью пана Федора Бокия Печихвостского, тактеж под печатью пана Романа Непитущого, в которого кустодия одно на печати вырезана, але печати ни одное нет. И оный спис, за прозбою их милости, я слово от слова в книги кгородские уписати велел; а так ся в собе мает: во имя святыя, единосущныя, животворащыя и нерозделимыя тройцы, отца, и сына, и святого духа. Амень.

Я, Василей Петрович Загоровский, кастелян брацлавский, маршалок господара короля, его милости, городничий володимерский, видячи, иж вси речи, иле их есть на сем свете, отмены и менущи суть, толко час смертельный, тот кождого, на свет от живота матки его рожденного, минути не может, а ни минет: прото я, маючи то перед очима моима, ачколвек будучи на послузе господаря короля его милости, пана моего, и Речи Посполитое, сее прошлое весны, через войско неприятелское, люди, на он час царевича, а теперешнего царя крымского Магомета Кирея, а меновите через Мамая Девеевича мурзу и иных мурз, з которыми могло быть татар людей тысячей чотыри, в панстве господаря, его милости, пана моего, в земли Волынской, меновите во именю пана Сошенского, под селом Редкою, з иншею братьею моею,

обывателми земли Волынское, оббит и погромлен, сам збит и зранен, также з некоторыми братьею моею и теж з слугами моими у везенье неприятелское взят; там же и немало маетности моее, от тых неприятелей, поганства татар, побрано. И будучи тут, в того предреченого Мамая мурзы у везеню час немалый, а постерегаючи того пилне, абы ме в том везеню смерть без порядное розправы не зашла, и, ачколвек от того збитья, зраненья и везеня неприятелского естем здоровя неспособного, однакож з ласки милостивого бога, будучи в зуполной памяти и целом розуме моем, сим тестаментом моим, во всем розмысльне справуючи его, остаточную волю мою, всим вобец и кождому зособна, кому бы о том нине и на вси потомные часы ведати належало, ознаймую и явно чиню.

Найпервей о том, если бы бог милосердный, тут у везеню неприятелском, душу мою з грешным телом моим розлучил, тую в руки владыцѣ, богу отцу вседержителю, богу милосердному, поручаю, маючи надею в его бозком безчисленном милосердью и в досыть учиненю за грехи наши сына его единородного, господа нашего Исуса Христа, седящого одеснуую отца и прийдучого со славою судити живых и мертвых, его же царствию несть конца. А тело мое грешное, будь который християнин або пан татарин, в землю где погребет, за то ему маю надею в ласце бозской, иж бог милостивый заплатит.

А што ся дотыче детей, сынов моих, Василя и Максима, которыем в малых детячих летех их, з маетностью моею рухомою, в замку его милости господарском володимерском, в забегу перед татары, при слузе моем Куриле а при хлопце Сидоре Засядковичу, едучи на послугу военную за татарми, зоставил, тые в опеку и милостивый шафунок богу милосердному во тройцы единому, яко отцу сирот, поручаю, зычечи им того верне, абы лет в боязни его бозской доростали, в раду с неверными не входили, на дорогу несправедливых не ступали, а на столцы губителей не седали, но в законе господнем завжды волю свою мели и в нем училися вдень и вночи. Ведже, иж молодость в детиные лета их, до зуполного возрасту, потребуют мети при них сердоболного приятеля, который бы их не толко покормом телесным ускормивал, але и добрых норовов уставичне приучивал, што никому иншому власне бы им оказовати не належало, яко в небытности отца в дому, або по зештью его з сего света, матце цнотливой, добре заховалой и статечной.

Але иж мнѣ, отца их, также и их самых бог милостивый, за грех мой, таковою жоною, а их маткою, наведил, которая, вже год на день светых апостол Петра и Павла, в року прошлом семьдесят шостом, минул, яко, за посланьем от матки своее брата ее, князя Юрия Чорторыского, в мене впросив-

шися наведити хорую матку свою, к монастыру Земенскому отъехала и, як там з ее милостю, панею Александровою Загоровскою, дядиною моею, а бабкою своею, приехала, также, воли своей досыть чинечи а не памятаючи на повинность и присягу свою, кром воли моее, малжонка своего, не едучи в дом мой з ее милостю панею Загоровскою, бабкою своею, оттоль з Земна, з маткою своею в дом ее до Клеваня ехала, до которое, упросивши, послал трех приятелей моих, людей зацных, их милости: пана Александра Жоравницкого, старосту, ключника и городничого луцкого, пана Гаврила Бокия Печихвостского, судю земского луцкого, и пана Ивана Хренницкого, упоминаючи ее, дабы присязе своей досит чинила, а ко мнѣ, малжонку своему, и до детей своих, в дом мой, ехала и зо мною статечне, подле невинности своее, в малженстве мешкала. Нижли она не толко, за таковым малженским через паны приятелѣ мои вспоминанем моим, але потом и о врядовное листом вряду судового земского луцкого, через возного земского повету луцкого, пана Григоря Вербского, и шляхту, людей добрых, навпоминанье ничого не дбаючи, ко мнѣ, малжонку своему, и к детям в дом мой, аж до того часу, яком на послугу господара его милости и Речи Посполитое, противо поганства татар, на третей недели, вступивши в пост великий в суботу, на день святых сорокомученник, з Володимера выехал, ехать не хотела, а мешканье свое при матце своей улюбивши, проежчок по Литве и индей, где ся ей подобало, уживает.

Прото я, з тых таковых ее поступков, собе ее значне незычливою жоною, а деткам моим неприязливою, а праве неласкавою маткою бачачи, тые дети, сыны мои, Василя и Максима, в милосердный шафунок богу милостивому от мене поданые, в ласкавую опеку, до зуполных лет их, и в зычливое выхованье ее милости, паней Александровой Загоровской, паней Зофее Ивановне, княжне Жеславской, дядиной, а яко матце моей велико ласкавой, а при бабце и матце их хрищоной, сим тестаментом моим поручилом и поручаю, под тым способом: мает ее милюсть их, яко властных детей своих, и вси имения — Суходолы, Дегтев, Перевалки, дворец Ильинский под Володимером, дворец Тишковицкий и часть в дворцы Островцы, в опеце своей держати, а того всего, яко власности своее, уживаючи, детям моим, яко належей быти может, выхованье в молодости их, в боязни бозкой, даючи, на всих тых имениях моих до живота своего з ними, детми моими, мешкати и пожитков всих примножати и причиняти мает, приспоряючи того всего им, што ласкавой матце и добрым детям оказовати належит. И покорне ее милости прошу, абы тое сумы пенезей, осми сот коп грошей, которую вена своего, на

третей части именей Суходол, Дегтева, Перевалок и дворца Островца, мне по животе своем ее милость, з ласки своее, записом своим, записала и до книг земских, часу роков судовых, перед судом володимерским, зазнала, от них, детей моих, водлуг обетницы своее, не отдаляла а записом своим особливым то им, з милости своее повинное, тепер, як и мне, записала и на вряде земском, часу роков у Володимери зазнавши, до книг земских то записать дала.

А иж, за поволностью заслуг моих, зналем ласку и милость, офяроване к собе ясневелможного княжати Костянтина Костянтиновича, княжати Острозского, воеводы киевского, маршалка земли Волынское, старосты володимерского, его милости, князя Андрея Михайловича Курбского Ярославского, князя Дмитра Андреевича Козеку и пана Яна Федоровича Бокия Печихвостского, брата моего, про то их милости, панов а добродеев моих милостивых, покорне и унижоне прошу, абы як тепер, поколя мене тут милостивый бог в руках неприятелских, у везенью задержит, также если бы мя се зде до хвалы своее светое, порознивши душу мою з грешным телом моим, взял, ее милость, пани дядиную мою, пани Александровую Загоровскую, з тыми поменеными детми моими, также и именейца мои, в обороне своей мети и им кривд делать допускать не рачили; за то их милости бог милосердный ласкою своею бозкою платити будет.

Злаща, абы их милость того, з ласки своее, перестерегати рачили, якобы жона моя а матка детей моих, так значне, о чом ся вышей достаточней поменило, им и мне несприязливая, в дом мой николи, аж до зуполных лет оных детей моих, не въежала и в нем не бывала. А кгдыж мене, малжонка своего, и их, детей моих, не помнячи на присягу свою и не оглядаючися на добре мниманье, што статечные жоны звыкли перед очима своими завжды меть и малжонком и деткам своим оказовать, опустивши и дом мой собе огидивши, а волочащый живот улюбивши, там, где се ей подобало, мешкает, а проежчок уживает. Про то и повторе, як ее милости, панее дядиное моее, которой в опеку дети и имения мои поручилем, также и их милости, панов и добродеев моих милостивых, звыш в сем тестаменте моем менови̇те описанных, пилне и покорне̇ прошу, а вашое милости, господару княже Дмитре Козеко, а пане Яне Бокию, брате мой милый, и добродѣи велце ласкавые, особливые, за то велице жедаю. А кгды жести ми ся, з ласки своее, учинностью братерскою, часу пристойных потреб моих, добродѣйми и приятелми статечными быть обецовали, теды слова и обетницы ся упоминаю, абысте в кождой потребе, з ласки своее, в чом бы ся ее милость, пани дядиная моя, або слуги мои, в кривдах и долег-

лостях своих и детей моих, ку вашим милостям утекали, звлаща от въеханья в дом мой жоны моее, ласкавую оборону делати и никоторое крывды никому им чинить не допустить.

Ведже, кгды милостивый бог дѣткам моим лѣт зуполных дорости даст, на он час, бачачи статечность матки своее, могут ее к собе в дом взяти, ее чтити и, як добре заховалой матце цнотливые дети, услуговати. А которые шаты саяны жоны моее у схованью моем з речми и шатами моими зостали, тые ее милость, пани дядиная моя, ей тепер вси отдати мает. Кгды теж дѣтям моим бог милостивый даст по семи лѣт, мает ее милость, пани дядиная моя, дяка добре учоного и цнотливого способити, або того Дмитра дяка, што в мене служил, зъеднавши, в дому моем або в церкви святого Ильи, у Володимери, их руское науки в писме святом дать учити и, не пестячи их, пилне и порядне до науки приводити, так яко бы ся напотом, з доброе науки своее, богу милостивому для помноженя хвалы, господару своему и Речи Посполитой ку службе, их милости, панам, так родителям, яко и приятелям своим, и теж всим посполите и кождому зособна, до целого отдаванья повинности своее згодитися могли.

А коли им бог милосердный даст в своем языку руском, в писме святом, науку доскоҁналую, в молитвах к бо́гу, створителеви своему, и в отдаванью достойное чести и хвалы его ж святой а бозской милости, в собе мѣть: тогды мает ее милость, пани дядиная моя, бакаляра статечного, который бы их науки латинского письма добре учити мог, их зъеднавши, в дому моем велѣть учить. А кгды вже в науце той добрые початки в себе мети будут, мает их ее милость, за радою их милости, панов добродеев моих, в сем тестаменте моем вышей меновите описаных, до Вилни к езуитам, бо там хвалят дѣтям добрую науку, або где ся напристойней их милости видеть будет, до науки дати, которое абы ся, до дому не проежчаючи, а ни в нем튼 бываючи, если бог даст, сем лет, або и болш уставичне и пильне учили; отколи им бог милостивый даст умеетность доскоҁналую в латынской науце, мают быть даны через их милость, паны приятелѣ мои, в службы, на таковые местца, где бы в боязни бозской цвиченье им быть могло.

Также, абы писма своего руского и мовенья рускими словы и обычаев цнотливых и покорных руских не забачали, а наболшей веры своее, до которое их бог везвал и в ней на сесь свѣт створил, и набоженства в церквах наших, грецескому закону належного и порядне постановленого, николи, аж до смерти своее, не опускали, посты святые пристойне, последуючи слов збавителя нашого, в евангелие святой

описаные, постили, богу ся, створителеви своему, завжды молили, ближнего своего кождого, як себе сами, любили, а ереси всякое, як одное трутизны душевное и телесное, пилне ся выстерегали а от нее ся огребали. А наостанок, именем бога живого, во тройцы единого и милосердного, в том их обовезую, абы с таковыми людми, которые, отступивши пристойных преданей церковных, ересей своволне уживают, никоторого обцу, а ни вживаня з ними, приязни не мели и в домех таковых людей, кроме великое нужи и кгвалтовное потребы, николи не бывали.

А коли се в добрых обычаях, на таких, яко вышей номенил, местцах, служачи, прицвичат, тогды мають быть даны в службу господарю королю его милости, пану нашому, и там, се богу милостивому уставичне молячи, ласки господара, его милости, служечи верне его королевской милости и Речи Посполитой, дослуговати мають.

Якож тепер заразом их милость, панове приятели добродѣи мои, в сем тестаменте моем описаные, господара короля его милости просити мають, абы, милостивый взгляд на заслуги мои маючи, детям моим милостивым паном был. А заслужоное, котороем продку его королевское милости, пану моему милостивому, Жикгимонту Августу, королю его милости, цнотливе заслужил на мытех волынских юркгелту, з ласки его милости господарское, по двѣсте золотых, на каждый год, мне поступленое, а за сем лет не плаченое, жебы водлуг листов продка своего, короля его милости Жикгимонта Августа, которые листы, з иншими листы моими, в белой скрынце есть, заплатить розказать. А особливе, иж тепер, на службе его королевское милости и Речи Посполитое, кгдым в руки неприятелские попал, шкоды мнѣ от тих неприятелей, поганства татар, в побранью двадцати шести коней, к тому в золоте, в сребре, грошах готовых и в инших рыштунках, зброях, к потребе военной належачих речах, если не болш, тогды певне тисячу коп грошей литовских, стало мають их милость, панове приятелѣ и добродѣи мои, господаря, его милости, просити и покорне чолом бити, абы тую, так значную и немалую шкоду мою, на службѣ его господарской и Речи Посполитое поднятую, з скарбу своего королевского, або чим будет воля его милости господарская, толко бы за шкоды вси пристойне досить ся стало, ласкаве нагородити рачил.

А кгды бог милостивый детей моих до возрасту мужеского, в котором малжонства святого потребовати будут, здоровых доховает, тогды мают они себе, от самого бога милостивого, малженства зычити, из его святых бозких рук смотрети, не сквапяючися на красу людскую, а ни на маетность и славу чиего дому, велможного и оздобеного, скоромину-

щую, одно мают смотрѣти того пилне, если таковые люди, з которыми бы они у вечную приязнь вступить хотели, себе сами, дом, дети, челядь и подданные свои в боязни бозской и во всякой почтивости выховывают, нестатечностями, опилством, танцами, играми, прохожками пустошными, чародействы, ворожками и иншими, богу противными, злыми речми, што в нас дворством зывали або зовут, брыдят се, в таковых домах, злаща абы одное веры з ними были, поручивши ся богу милостивому, могут безпечне в святое малженство вступовать, не смотрячи по жонах великих посагов, кгдыж досыть будут мети богатства, коли трафят на таковые жоны, которые ся з ними сполечне будут бога милосердного боять и в законе бозском завжды себе ховать.

А што ся дотычет дочки моее Ганны, которую имел с первою жоною моею Мариною Збаразскою, той, ласку и милость мою повинную отцовскую цело отдаючи, хотя жем ее, про незычливость матки ее, николи очима моима не видил, записую ей тым тестаментом моим, по животе моем, тисячу коп грошей литовских, под тым способом: кгды ей бог милосердный человека доброго в малженство даст, ее милость, пани дядиная моя, пани Александровая Загоровская, мает ей, на он час, зобравши з пашен, з ставов и з инших пожитков, именей моих, пенезей тисячу коп грошей литовских дати, а лист зазнаный, и выреченый, и на враде вызнаный, иж то ей, з ласки моее отцовское, дано, от нее взявши, у схованю своем, з иншими листы моими, ховати мает. А особливе мает ей, дочце моей Ганне, на он же час, кгды замуж, даст бог, отдана будет, дати стада сверепего тридцатеро поголовя, овец сто, к тому коновочку сребряную, кубочки два позолотистых, один у другий складаные, а один кубочок позлотистый же з накрышечкою и двѣ чарки сребрных, штом все за маткою ее взял был.

Виненем теж сто золотых полских, то ест сорок коп грошей литовских, братьи моей в Литве, князю Щасному и князю Ерославу Ерославовичу; тую сорок коп грошей ее милость, пани дядиная моя, зобравши з именья моего, их милости отослати, а квит от их милости, иж тая заплата вся их дошла, велѣть взяти мает. А што мнѣ князь Кирик Ружинский за ланцух мой сто золотых полских, то есть сорок коп грошей, описавшися под добрым словом, квитом своим, от часу немалого винен зостал, тые пенези в него ее милость, пани дядиная моя, отыйскати и оних ся ему упоминати мает. А если их не отдаст, а мое добродейство в куншт який себе обернет, ему то бог милостивый заплатит.

А иж поручил мнѣ в опеку жону, дети и маетность свою пан Юхно Оранский, о то особливе их милости, панов добродеев моих, в сем тестаменте моем описаных, прошу, абы оную

бедную вдову и дети ее в ласкавой их обороне своей мети рачили, не допускаючи ей крывд никому делать. А што пенезей его небожчиковских на мое потребы, купуючи мед пресный, двадцать коп грошей выдано, которых часть священик мой Суходолский, продаючи воск, того меду зобрати мел, о том и теперь ее милость, пани дядиная моя, старанье вделати мает, абы тая двадцать коп грошей литовских вся с тыми пенезми, што священик за воск возмет, зобрана будучи, до рук священика Суходолского в схованье отдана была. А кгды дети пана Юхновы лет своих доростут, на он час, водлуг воли его небожчиковское, жоне и детем его, так вси пенези, яко и листы его, священик суходолский в целости, при людях добрых отдати мает, ничого и найменшое речи при собе не зоставуючи.

Зычилем теж собе того и тепер зычу, яко бых з милосердья бозского сам тому, за веку моего, досыть уделал, церков в именью моем Суходолах и шпитали, так в Суходолах, яко и при церкви святого Ильи у Володимери, збудовал и, водлуг потребы, уфундовал, цвинтарь коло церкви святого Ильи уробал. А если бы того мене бог милосердный вделати не зычил, тогды в том ее милость, панию дядиную мою, обовязую и покорне прошу, абы ее милость, не пускаючи того на проволоку, заразом, кгдыж и дерево все поготову есть, церковку хвале божьей а для соборного моления людем божим, на память вознесения господа нашого Йсуса Христа на небеси, на том местцу, гдем я священику суходолскому и Маковскому оказовал, на моцных стандарах, высоко, взвыш на чоловека, во имя божье, заложивши, тесли доброго способивши, охандожне и моцне збудовали, а притвор на муре абы коло всей церкви и коло олтара, толко абы в горе олтара людем обходу не было, и склепене внутри церкви тым способом, як у церкви святого Ильи, вделали, а побой кгонты округлый, як в Миляновской дворной князя Курбского церкви, жебы был вроблен. Того толко постерегати пилне потреба, абы мог быть приход на гору под кгонты зметывать снег, што зиме метелица наметет, жебы в церков не капало; або пак под побоем верх мхом умшити и глиною шпарунки полепити, абы снѣг, кгды скрозь кгонты наметет, роставши, не прокаповал.

Образы, так Деисус, яко наместные иконы празничные и пророцкие, абы водлуг потребы и порядку церкви нашое хрестиянское, охандожне помалеваны были, и лихтар для свеч, также як в церкви святого Ильи, абы был завешон.

При том, звонници немалые жебы при обеех церквах, так в Суходолах, яко и у Володимери, вроблены были; звонов чотыри: два по двадцати, а другие два по десяти коп грошей литовских мают быти куплены, которых два больших

з меншим при церкви Суходолской, а другие два при церкви святого Ильи мают быти на звонницы завѣшоны, а по третем звонну старом.

При тых церквах есть сосуды: келех один сребреный позолотистый и лыжица при церкви святого Ильи есть, а к церкви Суходолской также вроблено быти мает. К тому Евангелие двѣ, кресты два сребром оправить и позолотить, кадилниц двѣ з сребра уковать, стихари два дияконских з белое адамашки, а два стихари полотна коленского, для повшедных дней, справить и до тых церквей дать.

Церковь святого Ильи верх, абы от метелицы в ней не капало, а для того, жебы не гнила, поправити, цвинтарь коло церкви святого Ильи, нанявши трачов и порезавши колоды дубовые, што там есть, у звязь охандожне и моцно вробити. А там же, на том горбе, недалеко от церкви, за домом поповым, плитницу, вдовжь на сороку сажней, вробивши, цеглы в ней наделати, и печь там же при водѣ вробивши, так цеглу, яко и вапно выпаливши, в тую звязь, цвинтарь цеглою обмуровати и дырки, одна от другое на сажен, для обороны от неприятеля и стреляня з ручниц поробити.

Образы празничные в церкви святого Ильи велеть помалеветь, а озли наместных икон, также в той церкви, по правой стороне вшедши в церков, икону великую, абы тое все голое местце заступила, во имя трех святителей: Василя Великого, Григоря Богослова, Иоана Златоустого, охандожне казавши вымалевать, там поставити.

Шпиталь один в Суходолах, на том местцу, гдем священику Ходовскому и Маковскому вказувал, то есть избу белую сажней трех, сѣнь сажней трех, чорную избу напротивку, сажней трех, вдѣлати; сеней в бок на полтори сажня поперек переперити, то ест загородити, абы две коморки на схованье были: одна белой, а другая чорной избѣ; двери з сеней, одни на улицу, а другие дверки в бок, в сад, к церкви ходити, и в сенях комин, для варенья есть, с цеглы змуровать.

В Володимери, при церкви святого Ильи, удолж боком одным от реки, то есть от залужя, также власне дом поставити, одно там причинити для диякона домок в одну ж стену и под один з тым шпиталским домом побой, избу на полтретя, а сѣнки на полтора сажня, стаенку на поповы и дияконовы кони, также в стену на два сажни, а у бок к воде окно в той стаенце, для метанья гною, вделати, абы на цвинтар гной и нечистоть не была метана. И як попова дому, так и тых домков цвинтаром около огороживать не потреба; бо то место плоту немало займет. Там же увесь тот плац по за цвинтарю

садом порядно в шнур, дерево от дерева на пять сажней садячи, груш, яблок, слив угорских, а вколо черешень насадити. На то все, иж немалого кошту и грошей, так к церковным накладом, яко и шпитальным работам, есть потреба; прото се милость, пани дядиная, збожья, пшеницы, жита и инших збожей спродавши, тые вси потребы, не пускаючи на проволоку, справити, а за божою помочью докончивати их мает

А осмотриваючи священики, диякона и доброго дяка, также и шпиталь при церкви святого Ильи, о чом бы, так уставичне мешкаючи, богу милостивому хвалу воздавать могли, священику збожа пашни моее дворца володимерского, на кождый год, жита коп пятдесят, овса коп десять, гречки коп пять, ячменю коп пять, пшеницы зо млына моего володимерского, на проскуры и на его потребы, мац три; диякону: жита коп тридцат, овса коп пять, гречки коп полтретѣ, ячменю коп полтретѣ; дяку: жита коп двадцать, гречки и ячменю — толкож як и диякону, з пашни моее дворца тишковицкого, также в кождый год мает быть отдавано. К тому третяя мерка млына моего володимерского мает быть запродана або арендована, за которую, певен есмь того, иж дванадцать коп грошей литовских дадут на рок. С тых дванадцати коп грошей попу коп три, диякону коп три, дяку коп чотыри, на сукню коп полторы, а на кожух полкопы грошей, в каждый год, мает быть плачено.

А то для того дяку доброму больш, абы вставичне в той белой избе, против шпиталное чорное избы мешкаючи, дѣти, которые на науку будут ему даваты, а богу и людем добрым вдячне учил, в церкви на книгах горазд читал и пѣл, книги, яких церков пилне потребует, з доброго зводу, жебы уставичне писал, абы в кождый тыждень по три тетради дестных справедливе, а нефалшиве написывал. А на год полтораста тетрадей паперу на то, киновари, орешков, копырвасу и кгумю на черныло ее милость пани, за мое пенези купуючи, ему давати мает.

А на уфундованье шпиталя, абы в нем уставичне, при церкви святого Ильи, на каждый год, по дванадцати особ убогих а здоровья неспособного людей богу милосердному служили, маеть ее милость, пани дядиная моя, в пана Василя Капли млынарство белоберезское купити; бо ми то продати обецал. А купити то ее милость мает, с тых пенезей сто и двадцать коп грошей взявши, которыем у скрынци моей, в Курила и в Зясядковича, близко полшоста ста коп грошей в золотых червоных, в талярах и в монѣте грошовой зоставил, што з списков руки моее, при кождом мешку написаных, окажется. И оную мерку млына Березского купивши, ее милость,

пани дядиная, запродати мает, то есть вымовити запродаючи, абы в кождый год на вбогие, к тому шпиталю, муки житное по двадцати чотыре маци, муки пшеничное по две маци, круп або пшона по маци, гороху — мацу, маку — четверть маци, а грошми, на одежу и обход их, по дванадцати коп литовских давано было.

И на оную куплю млынарства, мает ее милость взяти лист владыки володимерского позволеный, до того ся, ибы на то порядный лист был дан, пан Михайло Дубницкий, войт володимерский, до отца владыки причинити мает, а я ему, за его причину, тридцат коп грошей отпускаю з тое сумы пенезей осмидесят коп грошей, што мене, через их милость, паны люди добрые, за наклады и шкоды мое, которыем, за даньем от него причины, правуючися з ним, принял, он еднал. Одно толко пан войт мне триста коп грошей, которуюм за него долгу его пану Василю Капли заплатил, а пятдесят коп грошей за шкоды мое, до рук ее милости, пани дядинее моее, отдати мает. Ведже, если не всхочет о то войт до отца владыки причинитися, тогды всю осмьдесят коп грошей при тых трох сот копах ее милость, пани дядиная, в него взяти мает и старанье о то ее милость дѣлати повинна будет, абы за тые пенези мое коп сто и двадцать для уфундованя оного шпиталя, што купити могла; а поколь купити достанет, збожжя з дворца моего володимерского, потому, яко ест вышей о том написано, и пенезей, продаючи збожже мое и теж запродаючи сад володимерский, на тот шпиталь, в кождый год, давати ее милость мает.

В Суходолах, для священика и диякона домки, в той стороне, где швец мой живет, порядне поставены быти мают: попу светлочку полтретя сажня, избу чорную напротивку, также полтрети сажня, а сенку двух сажен; а диякону избу чорную и сенку на полпята сажня. На выховане, в кождый год священику в Суходолах мает быти давано десятины кождое пашне моее, так з пшеницы, жита, з овса, з гречки, з ячменю, гречки, и з проса, и з гороху двѣ части, а диякону третюю часть. То для того священику двѣ части, абы дяка доброго к церкви ховал. К тому ее милость, пани дядиная, мает всих подданых моих суходолских и дегтевских до того привести, абы кождый з них, боярин и тяглый дворищный, попу и диякону по копе озимины а по копе ярины в кождый год давати поступили; а вже от споведи и инших речей ничого попу платити, а вбогие людцы, што хто з пашни своее по силе может, то нехай дают. З тое всее пашнѣ, также попу двѣ части, а дяку третяя часть абы давана была.

А иж за ласкою божскою таковое пристойное уфундованое осмотрене на церков новую Вознесенья Господня, также

и на церков святого Ильи у Володимери вдѣлано будет, потреба того, абы на кождый ден хвала богу милосердному и служба через них чинена была, то есть уставичне полуночницы, утрини, часы, вечерни и повечерни, а святых дней, и, коли способни до того, служба божая, абы служена. А в каждую недѣлю по завтридни акафист святой богородицы, так в суходолской и Вознесения Господня церкви, взываючи до того и другого священика от церкви святого Семиона и диякона, яко и в церкви святого Ильи у Володимери, просячи Бога сотворителя за господаря, его милость, и доброе строительство державы господарства его, и за народ християнский, также и отпусчению грехов мне грешному и о милосердью бога моего над грѣшною душею моею абы пѣли. Тому священику, при церкви святого Семиона, на выхованье его, ланы на пашню, которые тепер священик суходолский пашет, и дом поповский з садом, а в парафѣю его тые люди, подданые мои, што одно озли церкви святого Семиона живут, быти мают. Одножь того священика пилне постерегать повинни будут, жебы прилежно повинности своей досыт чинили, а як домы, ку хвале божей збудованые, так и люд божий в доброй справѣ и наказанью пристойном заховывали.

А шпиталь в Суходолах, власне теж таким способом абы вделан был, як и в Володимери, в котором дванадцать особ вбогих людей абы уставичне ку хвале и службе божей мешкали. На выховане их с третее мерки млына моего суходолского, также много збожя муки и инших речей, яко и на володимерский шпиталь описано, жебы в кождый год давано было, а к тому третюю мерку млына Дегтевского и мыто, которое мне король, его милость, славное памяти Жикгимонт Август, от воза купецкого по чотыри пенези гребельного, з ласки своее, брати дал, за дванадцать коп грошей мает ее милость, пани дядиная, запродати, и тые пенези на одежи и оббоход убогих в шпиталь суходолский, в кождый год, даваны быти мают. Притом ее милость, пани дядиная, мает в кождую неделю и на праздники господарские урочистые обед по силе, який может быть, в шпиталях велеть справовати, так в Суходолах, яко и другое недѣли и свята у Володимери. А там же ее милость сама покормливати убогих и пива для них по полбарилка давати нехай велит. А если гость який ее милость заедет, або з яких причин того вделати способна не будет, тогды через слугу якого доброго то отправовати мает. При шпиталях старшими абы цнотливые люди вставлены были, которые бы того пилне доглядали, жебы порадок пристойный, а не лотровство якое в шпиталях було.

Также и священики, дияконы и дяки абы статечне при церквах божих справовалися и цѣло богу милосердному

повинность свою, за таковое выховане, котороем на них поступил, в сем тестаменте моем описал и уфундовал, отдавали, в чом и сыны мои, Василя и Максима, именем бога живого, во тройце единого, обовязую и розказаньем моим отцовским, под благословенством моим родительским, розказую, жебы конечне за вѣку своего того уфундованья церквей помененых и шпиталей нарушать не смѣли, и абы все то, кгды лѣт своих доростут и ку держанью тых именей моих, отчизны своее, даст бог, прийдут, через них на церкви и шпиталь, тым способом, в кождый год, яком в сем тестаменте моем достаточне написал, кромѣ задерживаня, отдавано было. Не толко того, штом я уфундовал, нехай не отменяют або не парушают, але и сами, водлуг найболшего преможенья своего, к воли богу милосердному, абы податливы были; кгдыж самого Христа, збавителя нашого, словеса, з уст его божественных мовленые и на писме в Евангелии его святой на науку нам описаные, ясне нас научают: благословени милостиви, тые помиловани будут.

А Павел блаженый, апостол святый, послѣдуючи тым словом господним, в послании своем пишет: «Блаженѣе есть давати, нежели взымати; бо милостыня з добрыми делы и на страшном а нелицемѣрном суде господа нашого будет хвалитися». Кгдыж и того тот же блаженый Павел апостол, в послании своем, докладает: «Весела або тиха дателя любит бог, а суд без милости не сотворшим милости». Тых же слов и Давыд, блаженый пророк и царь, подпираючи, в псалмах своих описал: «Блажен муж, призирая и нѣща и убога; в день лют избавит их господь». И опять мовит: «Блажен, милуя и дая; расмотрит словеса своя на суде».

Што все хочу мѣть по сынех моих, абы на добром баченю своем маючи, як ку хвале и моленю богу милосердному, церквей господних милостниками, так ближних своих, звлаща неимущих выживеня своего, любительми были и всю долю а любовь свою в том покладали, чого им, яко милым дѣтям моим, и потомству их, если им бог милостивый даст, от рода в род, перед очима завжды мѣть верне зычу. А што от часу немалого, за позволенем владыки володимерского и берестейского, отца Феодосия, на письме даном, священик церкви Святых апостол у Володимери, отец Василей, вже з того света отошлый, арендовал мнѣ кгрунт, оной церкви здавна належный: поля, сеножати и заросли, под мѣстом господарстким володимерским, озли передместя Завалского и Запятницкого и над рекою Лугом лежачий, на што и лист свой з позволеным листом владыки, его милости, мнѣ дал, на которых листах достаточне о том есть описано; и оную аренду, або лист владычин и священиков господар король, его милость, яко фундатор и подавца не толко церкви, але и владычества

володимерского, славное памяти Жикгимонт Август, листом своим господарским, мнѣ и потомству моему, на вечность оный кгрунт, водле листов, владычнего и священика апостолского, утвердил, которые всѣ листы з иншими листы моими, меновите на рейстр рукою моею описаными, часу теперешнего погрому от татар, кгды скрынки моее, з возов выбраные, луплены были, на поли, под селом пана Сошенского Редкою, од тых татар, которые мене у везенье свое взяли, пометаны; и так певне вѣдаю, же оные листы от того пана Сошенского, а иншие через урядника его милости, князя Андрея Вишневецкого, воеводы волынского, Гулевецкого, есть побраны.

Прото его милость, пана Яна Бокия, брата моего, пилне и велико прошу, абы, не полютовавши працы своее, сам до пана Сошенского и до того пана врядника его милости, князя воеводы волынского, Гулевецкого, доехавши, тые всѣ листы, водлуг рейстру, рукою моею написаного, ку ее милости, паней дядиной, и до его милости, при сем тестаменте моем, посланого, бы теж што перейму от них его милость пенезми моими им мѣл дать, отыскавши, в одно схованье з тым листом моим, што в белой скринце есть, осмотревши тую скрынку горазд и направивши ее добре, вложити и оную скринку; так з тыми, яко и з иншими листы, бо в ней все листы потребные, и шкатулка в той же скрынце, в которой вся личба в скарбе господарском з поборов, з мыт и з иншых доходов, пенезей господарских, вчиненая, его милость, пан Ян Бокий, к собе у схованье свое, прошу, абы взял и до зуполных лет детей моих, з иншою маетностю моею, которая на особливом рейстре моем списана рукою моею есть, в себѣ держал.

А кгды даст милосердный Бог им лѣт зуполных дойти, то им в руки, а инше в справедливый дѣл пустил, а тот кгрунт церкви Святых апостол у Володимери, вышей мененый, мне за позволеньем владыки володимерского, от попа апостолского Василя, вечне арендою держати поданый, от господаря короля его милости, Жикгимонта Августа, потверженый, к церкви оной Святых апостол опять пускаю. Также и людцы, которые при оной церкви седят, к той же церкви, через священика тамошнего, держаны быти мают. А мает священик церкви Святых апостол, которого, дай пане боже, абы человека доброго отец владыка володимерский к ней служителем придал, и вперед лепей з целости тое церкви дбал, той кгрунт оное церкви з тыми людцами, на нем, озли моих людей Ильинских, седячими, держати и, его вживаючи, за здоровье господарское и всих православных християн бога милостивого просити. А ее милость, пани дядиная моя, и напотом сыны мои, кгды им бог милосердный зуполных лет дорости даст, в то ся вступовати не мают.

Ведже, если бы войт володимерский Михайло Дубницкий, над лист запис свой, и мещане володимерские в тот кгрунт церкви апостолское кгвалтовне вступоватися хотели и его собе привлащали, их милости, панов добродѣев моих, злаща его милости, княжати Костянтина Острозского, воеводы киевского, яко старосты тамошнего володимерского, его милости, князя Андрея Курбского, князя Дмитра Козеку и пана Яна Бокея, прошу, абы за тыми листы и правом, которое в его милости, пана Яна Бокея, будет, оного кгрунту от кгвалтовного войтова и мещан поседаня боронити, а церкви Святых апостолов в том шкоды дѣлати допустити не рачили, за што их милости бог милосердный и потомству их милости всѣм потѣшным платити будет.

А што мне на держанье войтовское сеножати, от мене за сеножать церкви Святых апостол от пана Михайла Дубницкого, войта володимерского, даную, пан войт листом своим обовезался под закладом и певными варунки дать и его на враде зуполном кгородском, в замку господарском володимерском, зезнать, на который лист копѣю его милость, пан Федор Бокий, там, гдем я его милости устне поручил, отыйскати мает и водлуг оное копѣи таковый лист и зезнане от войта одержавши, в схованю своем его милость, пан Ян Бокий, з иншими листы, той справе належачими, мѣти мает. А оную сеножать войтовскую ее милость, пани дядиная, на дѣти мои держачи, нехай в кождый год з нее попу апостолскому володимерскому, который, тепер и напотом, при той церкви богу милостивому служит будет, по двѣ копѣ грошей литовских пенезми моими платити. К тому на десять косарей тому ж попу болота сеножати моее, в кождое лѣто, нижей млына моего володимирского, от границы и болота Онофреевского попа, косити и спратати допустити ее милость мает.

А потом, даст бог, дети мои, лѣт доросши, также пенезми платити будут повинни за уживане оное сеножати, и на десяти косарей того болота косити давать; и, естли то им будет видетися також, ино они тую войтовскую сеножать священику апостолскому и листы, ей належные, от войта мнѣ даные, подати мают. А если бы пак так пенезей по две копы грошей в кождый год, за уживанье оное сеножати и болота на десять косарей попу апостолскому, также и тое сеножати войтовское священику апостолскому отдати не хотели, тогды даю моц в ряду кгородскому володимерскому замковому и владыце володимерскому, то от детей моих моцно взявши, к церкви апостолской, в держанье и уживанье священика оное церкви подати, абы за то, як на моей души, так на душах детей моих грех не зоставал; кгдыж я собе и им справедливого набытя

зычил и зычу. Притом на книги до тое церкви Святых апостол десят коп грошей, а на звон ку звоненью пять коп грошей записую. Мает ее милость, пани дядиная моя, неомешкане, за мои пенези, книг, той церкви потребных: Евангеліє, Апостол, Псалтырь и инших книг, што за тую десять коп грошей купити может, и звонок, за пять коп грошей купивши, в той церкви Святых апостол придати.

В именю моем Дегтеве, ачколвек здавна, еще за пана Александра Загоровского, дядка моего, гребля, став и млын был, которую я греблю теперь, прошлого року, посыпавши, став занял; ино если бы што сеножати пана Григоря Киселевы тот став мой залил, тогды ее милость, пани дядиная моя, князь Козека и пан Ян Бокий мают отмену пану Киселю, сеножати моее так много, як став залил, к дворцу моему Тишковицкому належное, а пану Киселю прилеглое, дати, копцы закопати и листом своим, за которым бы то пан Кисель и потомство его безпечне держали, упевнити. А кгды даст бог дѣтям моим лѣт дойти, тогды дети мои свой лист на держанье оное отмены пану Киселю и потомству его дати повинни будут. Также, если бы што удовѣ Дегтевой и деверой ее сѣножати або поля став мой суходолский залил, мают их же милость, ошацовавши справедливе, тую шкоду ей пенезми моими заплатити, мало на то от них зезнанья або листов потребуючи, толко того глядячи, якобы от мене им кривда и шкода не была.

Селце владычества володимерского Бискупичи, иж мнѣ отец владыка володимерский Феодосий до живота своего арендовал, на што и лист свой, который межи иншими листы моими в белой скрынце есть, мнѣ дал, с того в кождый год, водлуг квитов владыки, его милости по чотыри копы грошей на кождый [праздник] святый Петр, аж до живота отца владыки теперешнего, ее милость, пани дядиная, платити и квиты его на то к собе брати мает, а теперь, за рок семдесят шостый, заплатити ее милость повинна чотыри копы грошей литовских, и подданым моим ее милость, пани дядиная, постерегати мает, абы без утиску и супежства врядничкп заховывалися. А иж, часу жнива, на них робота тяжка есть, по два з дому жати ходят, про то, их потешаючи, в кождую недѣлю, за чим озимину и ярину обожнуть, по бочулце пива им давать выпивать ее милость, пани дядиная, велеть мает, абы не злоречили, але сприязливе споминали, до церкви, в неделю и в кождое свято, абы ходили, богу створителеви молячися, во всем добре ся рядили.

А за пенези, вышей в том тестаменте моем помененые, в Курила и хлопца Засядковича в скринце зоставеные, и на войте володимерском Михайле Дубницком, за Каплин долг,

триста коп грошей, а з еднанья за шкоды мои осьмдесят коп грошей, мает ее милость, пани дядиная, обмыслити. Еще к тому, з господарства сто пенезей зобравши, детям моим, што побожне, причинити або прикупити, з чого бы им вперед пожиток мог быть, кромя толко тых ста и двадцати коп грошей, на купене уфундованя шпиталя володимерского, от мене вышей, в сем тестаменте моем, описаных. А штом пану Ставецкому позычил и на подданые его Бутетицкие коп сто и двадцать дал, тые пенези, кгды пан Роман отдаст, ее милость, пани дядиная, взявши, к иншим пенезем моим приложивши, люди его ему отдати и лист, межи иншими листы моими в скрынце белой лежачий, вынемши, ему вернути мает.

В дворцах направа, порядок, опатрность около всего и господарство пожиточное мает быти делано. Дворником, дворничкам и наймитам найму, найменшое речи не заводячи, платити. У Володимери двор в дыли, бо на то дерева в Пузове немало навожено, через тричи пилами потерши, огородити; ворота добрые нарядити и того всего, што не добудовано, доробити и кгонтами побити, а вробленое, где ся надпсовало, поправити. Слугам моим, водлуг рейстрику, рукою моею написаного, отправа через ее милость, пани дядиную, вдѣлана быти мает, и рухомые речи мои тым способом зостати мают, яком на реестре моем написал.

Мает теж ее милость, пани дядиная, на шпитали Суходолский и Володимерский по две корове на каждый шпиталь з дворца моего, а по три полти мяса в каждый год свинего, на выховане убогих, давати; попу, диякону и дяку, при церкви святого Ильи служащим, в кождый год по два полти мяса свинего давати, а на выживене их, корову для молока на кашу, з дворца моего володимерского, дати ее милость, пани дядиная, мает.

Где бы теж, чого боже вховай, в недорослых летах детей моих, ее милость, панюю Александровую Загоровскую, пани дядиную, а як влосную мнѣ и дѣтям моим матку, з сего света до хвалы своее бозкое взял, тогды, будучи я певен ласки ее милости, пани Федоровое Бокиевое, панее Полагии Григоревны, панее дядиное моее, и сына ее милости, брата моего, пана Яна Бокия, оные дети, сыны мои, Василя и Максима, их милости, также як и ее милости, панее Александровое Загоровское, поручилем и сим тестаментом моим в опеку поручаю и покорне их милости прошу, абы во всем том, яко о выхованю и опатрности тых детей моих, также и во всих иниих речах, в сем тестаменте моем по достатку описаных, ласкове ся оказати и тую працу на себе во всих тых звыш мененых справах и потребах моих взяли, а их милости за то бог милосердный всѣм потешным платити будет. Дети теж мои, даст бог,

дошедши лѣт своих, певенем того, иж служити вечне их милости не занехают.

Его милость, князь Козека, и пан Ян Бокѣй мают ся з ласки своее старати, абы от Земна в границы именю моему Суходолам от князя Чорторыского покой вделан был, не може ли быть вечне, тогды хотя дочастне, жебы межи поддаными шарпанина не была; бо ми то князь староста, его милость, Житомирский успокоити обецал, чого ся их милость его милости упоминати, а о то, абы властности моей и дѣтем моим в кгрунте шкоды не было, ласкавое старанье и оборону их милости дѣлати мают; за то их милости бог милосердный ласкою своею бозскою заплатит, а дѣти мои, даст бог, доросши лет своих, их милости и детем их заслуговати повинни будут.

Который сесь тестамент мой, ижем з добрым розмыслом справил и, рукою моею властною написавши, печатью своею запечатал, а для болшого утверженья его, при справованю того тестаменту моего будучие братия мои: пан Федор Бокий Печихвостский, судич земский повету луцкого, а пан Роман Непитущий, за устною очевистою прозьбою моею, печати свои приложити рачили. Прото пилне прошу, абы як у господаря короля, его милости, пана моего милостивого, так и в кождого вряду его милости господарского, для записаня в книги, и где бы потреба вказовала, и до кождого права и всякое, тому тестаменту належное, справы, за целый а ненарушоный тестамент приймован был.

Писан в дому Аталыка Мамая мурзы, лѣта божего нароженя тисяча пятьсот семдесят семого, месяца июля, первогонадцать дня. Василей Петрович Загоровский власною рукою тот тестамент писал и подписал.

Книга кгородская владимирская 1579 года, лист 287 на оборотѣ.

СЛОВО ЄДНОГО СТАРОГО КАРПАТОРУСКОГО БОЯРА ИМЕНЕМ ГОРЗОВА...

Любезный сыне! Других же сто годов наступило, як проклятый враг и поган любезное наше отечество и край мучит и пустошит. Кольки труда и бѣды для уволенія его славнѣ наши предкове сносили, отде того явнѣ знакы, висящей розличной на стѣнѣ великой зброй. И я в том же трудячися ослаб и постарив, но буди хвала всемогущему богу нужны до того сила утробѣ обновилися и войского искусства и збройного обходу, там при боку моем научив есь, де я на сѣдой головѣ, плечах, руках и ногах ужаснѣ удары достав. Онде возьми сей желѣзный нагрудник и шапку и сами закрыт, хоть лиш тилко неприятелей убій, килко наших рубных знаков єсть. На дѣда карабин и саблю. И с того сдалеку стрѣляй, а прійдучи на близь, саблею обома руками рубай и обороняйся, поки будеш мочи. Еднак у всем мудро поступай, и ни наглый и наремный, ни слепо дерзкий не будь. И спочатку не так неприятеля погуби, як его познати, и удары хитро отбити желай, а потому як ти на руку упадеся, легко его убити возможеш. С коней возьми сѣрого, котрый уже больше раз хитрость свою показав, а на помощ и слугу Ломихащю Гриця и Триколу Павла як искусных, мудрых и крѣпких в збройном обходѣ мужей. Посему молодцю, сѣвшу на коня и отходящу: «Лети, любезное чадо! Лети! Чуєш, звиняща труба зове тя на мѣсто славы! Бог да благословит твои поступки, а я щирою молитвою и желаніем добрым буду ти на помощь. Иди и за нашу вольность и слободу или погинь, или с нев славен и предкам твоим равен повернися. Тогды, як тя тилко увижу, радостно очи мои замкну и в гроб спокойнов душев зайду».

ПОЛЕМІЧНІ ТВОРИ

Ісайя КАМ'ЯНЧАНИН

[ПЛАЧ] НѢКОТОРЫЙ МНИХ ДИЯКОН С КАМЕНЦА-ПОДОЛЬСКОГО ПЛАКАЛ И САМ СЕБЕ ТѢШИЛ В ЗЕМЛИ МОСКОВСКОЙ В МЕСТЕЧКУ В РОСТОВѢ, В ТЕМНИЦЫ.

РОКУ 1566 ОТ РОЖЕСТВА СПАСИТЕЛЯ НАШЕГО ИСУСА ХРИСТА, МАРТА

Что любезна ми душе скорбиши и тужишь в маловременном скотовидном и скоротекущем сем вѣцѣ? Зане ничто ж от настоящих в нем вѣрно и всяческая исполненна скорби и прелести. Слава и вся капища, богатство и доброта желаємая аки цвѣты веснены временєм ищезающе вся. Єще бо душе не совлекохомся ветхаго человѣка и с нужею претерпѣваєм скорби в настоящій сей скоротекущий вѣк.

Аще достигнули бyхом мѣру отец наших, со многою сладостию и радостию претерпѣвали быхом настоящеє сиє безчестиє и злострадание и ругание. Легкоє бо скорби, рече апостол, вѣчную тяготу славѣ содѣваєт нам, не смотряюще нам видимых, но невидимых.

Аще бо волны и пучины корабленником и заколения язвы воином и зимы и мразы земледѣлцем и подвизающимся лютѣ язвы легки и стерпимы вся надежи ради почестей и привременных и погибающих. Много паче єгда небо предлежаще будет и неизреченная благая и бесмертныя почести ни єдино жестоко ощутит настоящих лютых.

Что бо єсть на земли люто? Смерть ли? Но нѣст люта, вскоре бо во пристанище отыдем. Облганиє ли? Радуйтеся, єгда рекут всяк зол глагол на вас, яко мзда ваша многа на небесєх. Разграблениє ли? Господь дал, господь взял и от чрева матерє моєя наг изыйдох и наг отыду. Заточениє ли? Господня єсть земля и концы єя.

Зрю доволныя страсти — и считаю вышняя почести. Вижу бѣды и навѣты — помышляю горный венец. Аще же ти сія темница в земли Московской тѣсна, темна и уныния исполненна — пространно же и всякиє радости несказаниє и прохлада преполнена в градѣ оном грядущем, в нем же красота зданий различных камыков, и доброта єго неизреченна, и непостижимо нынѣ разуму нашему, иже создан бысть руками нашего владыки, єго ж древлє видѣ праведный Товия. Яснѣйше же узрѣ єго громов сын, нѣкогда в Патмосєх заточен бысть.

Горьки юзы темничныи, но сладостен рай, в нем же прекрасныи и различныи добровонныи цвѣты и щурове поют. Чаю смерть — бесмертиє помышляю.

Узрю ли спекулаторский меч — небо вмѣняю, и всим сим мздовоздатель Христос истинный бог наш, и не токмо сим, но и за чашу студеной воды. Воспомяни убо всѣх от вѣка благоугодивших богу, коим образом улучиша спасениє. Не бѣды ли и напасти, и злострадания, и ругателства претерпѣша? Слава, и красота, и всяко наслаждениє мира сего скоротекущаго мерзость им и гнусность вмѣнишась. И солнце убо чувственноє просвещаєт и веселит твар всю видимую, житиє же и премудрость святых просвещаєт и веселит душа и разумы всѣм человѣком, хотящим спастися и в разум истинный прийти.

Нѣсть бо иного пути, ведущаго ко спасению, развѣ сего єже претерпѣвати скорби благодарственнѣ, надежи ради будущих благ.

Сего ради, о душе, преодолѣвай унынцє, дондеже время, на седмостолпных догмах неколеблема утверженно стой, упованием непосрамленным зря ко блаженной и вожделѣнной жизни и о всѣх приключившихся скорбєх благодарствуй отца, и сына, и святаго духа, єдинаго божества же и царства, єму же подобаєт всяка слава, честь и поклоняниє от всея твари, видимых же всѣх и невидимых, и нынѣ, и во безконечныя вѣки. Аминь.

СПИСОК С ЛИСТА ИСАИНА СЛОВО В СЛОВО,

КОТОРЫЙ ПИСАЛ ДО ВЕЛИКОГО КНЯЗЯ МОСКОВСКАГО ИВАНА ВАСИЛИЄВИЧА

ВѢРУЮ ЖЕ СИЦЕ, И СЕ ЄСТ ИСТИННАЯ ВѢРА МОЯ В ПРЕБЕЗНАЧАЛНУЮ ТРОИЦУ

Вѣрую во єдинаго бога [1] (нерожена), отца вседержителя, творца небу и земли, видимым ж всѣм и невидимым. И во єдинаго господа Исуса Христа, сына божия єдинороднаго, иже от отца рожденнаго прежде всѣх вѣк, свѣта от свѣта, бога истинна от бога истинна рожденна, а не сотворенна, єдиносущна отцу, им ж вся быша, нас ради человѣкох и нашего ради спасения сошедша с небес и воплотившася от духа свята и Марии-девы и вочеловѣчшася (плотию, а не божеством. Без сѣмене зачатиє, а рожество несказанно). Распята же за ны при Понтіистѣм Пилатѣ и страдавша, и погребенна, и воскресша во третій день по писаниих, и возшедша на небеса, и сѣдяща одесную отца, и паки грядуща со славою судити живым и мертвым. Єго же царствию нѣст конца.

И в духа святаго истиннаго животворящаго, иже от отца исходящаго, иже с отцем и сыном спокланяема и сославима, глаголившаго пророки. Во єдину святую соборную и апостолскую церковь. Исповѣдую єдино крещениє во оставленіє грѣхом. Чаю воскрешенія мертвым и жизни будущаго вѣка. Аминь.

(Господь наш Исус Христос не требовал очищенія, но нам образ свой дал трижды погрузити и во три лица крестити, во имя отца, аминь, и сына, аминь, и святаго духа, нынѣ и присно, и во вѣки вѣком, аминь, а не сверху главы водою обливати).

ВО ЄДИНУ СВЯТУЮ СОБОРНУЮ И АПОСТОЛСКУЮ ЦЕРКОВЬ [2]

Мы послѣдуєм седмостолпному учению святых отец [3] вселенских собор и прочих помѣсных. Глаголет бо великій Євлогій папа Александрскій тако: Аще кто от изволившихся богоносным отцем покусится поколѣбати что, не к тому се смотреніє нарицати, но преступленіє и предателство вѣлѣния и к богу нечестиє, и многа такова в божественнѣм законѣ.

А о опрѣсноцех Аполинариєву разоряєм єресь, глаголющу єму: тѣло Христово бездушно, тѣм же и в приношеніє приносим не опрѣсноцы, но совершен хлѣб, понеж господь наш Исус Христос совершен бог, и совершен человѣк, от душа и тѣла во всем подобен нам, кромѣ грѣха, и многа о сем писаша нам святіи и нигдѣ же согласиша на бесквасная и отрекоша.

И от вознесенія господа нашего Исуса Христа 318 лѣт до перваго собора Никейскаго [4] преиде, и потс‵‵ многа лѣта вси православныи папежи римскии службу приношаху совершенным кислым хлѣбом.

Єгдаже начаша быти папежи расколницы божественнѣй церкви, тогда умыслиша и опрѣсноки в службѣ приносити. Аще бо не гордостию быша плѣнены, ниже превознесли быша умышлѣнія своєго на преданія прежных святых учителей церковных, Силвестра [5], глаголити, священномученика, и иж по нем бывших, постояли бы на твердѣм камени преданій апостолских и сохраняли бы устав преданій великаго отца нашего Силвестра, перваго папы, почтеннаго от августа и Галикана, равноапостольнаго Константина [6], перваго християнскаго царя, єго ж крести сам той великій Силвестр, єму же посажену в купѣли видѣ с небесе руку, коснувшуся верху главы єго. И взыйде ис купѣли чист от проказы недуга єго [7], єго ж не возмогоша вси врачеве премудры во царствіи єго не токмо исцѣлити, но ниже малу ослабу нѣкую подати.

К сему ж и послани быша от Христа святіи апостоли Петр и Павел, и повелѣша взыскати Силвестра єпископа с клиросом, крыющася в горѣ Сороптейской от гонения єго и повелѣша єму просити от него крещения, єже и бысть, по словеси святых апостол, крестившуся єму и здравиє улучившу от неисцѣлнаго недуга проказы.

Что творит боголюбезный царь? Благодарениє воспосылаєт всесилному богу и святым угодником єго Петру и Павлу, верховным апостолом, и почитаєт великаго Силвестра многою честию пред всим сигклитом своим, рукама своима снемлет с главы своея царскую диадему и возлагаєт на главу єго, и прочеє многоє почтение єго, не помню назнаменати. И повелѣ всему сигклиту своєму со многим благоговѣинством почитати єго и уступати, конечне же почте єго выше єго царския власти.

Самого же себе устрои єму в чину конюшего и уступи єму волею царскаго стола своєго Рима, великаго града, и пресели царский великий стол на прекраснѣйшеє Византійскоє мѣсто, и повелѣ тамо создати град, и нарече имя єму Новый Рим.

И сия вся они изрядно пред очима имуще, написано в самѣх раках божественных апостол Петра и Павла, предпочтоша умышления своя, божественая же в забвениє и презрѣниє положиша. И по исчезновению злых мучителей Диоклитияне [8] и Максимияне [9], и Ликинияне [10] и прочих от иже гонения христианє в горах и пещерах и в пропастех земных сокрывахуся, и в пустынях непроходных живуще, многия провождаху лѣта и тамо сподобишася великих дарований духовных, их же невозможно человѣку глаголати.

К тому же бесѣды аггелския, пищу же телесную, и причащениє крови и тѣла господа нашего Исуса Христа по вся воскресения от руки аггела господня приимаху, и тѣм убо святым похвала исплести не настоящаго времени и не моєго невѣжественнаго разума...

АНОНІМ

ИСТОРІЯ О ЄДНОМ ПАПѢ РИМСКОМ

По Формосє [1] паки наста папа в Римє Петр гугнивый блудник сый, єго же рига [2], цар римскый, сам своима очима во блудє призрѣв и за то оглуми єго, урѣзал єму полуса и полбороды и̓ столицы єго согнал. Он же смирился, умоли ригу, да потерпить єму до сорока дней на покаяніє, мислячи, яко бы мог за ся к столицы своєй прійти, затворися у столпє, ускормил голуба з уха своєго пшеницею зобати, из уст же воду пити и научил єго летати до ушій и до уст.

И по 40 днєх за прозбою єго повелѣ єму рига з окна столпу показатися всему народу людскому. И єгда окном показася, и оный голуб зученый прилете єму во ухо зобати пшеници и из уст пити воды. И по сем, отворивши столп, выйде и ко всему народу рече: «Єгда нѣчто на столпу выдѣсте?» И вси рѣша: «Видѣхом святого духа яко голуба, глаголюща тобѣ во уха и во уста, молим ти ся, скажи нам, что ти глагола?»

И рече им лживе яко блудник: «Возмѣте вси по каменю и метните на ригу, то бо ми повелѣ голубом дух святый, да будет папа єдин, а не рига». И сотвориша людіє тако и побиша ригу. И оттолє престаша царіє в Римє. И для тоє вины папы их єреи римстіи не имѣют уса и бороды.

По сих же той беззаконный гугнивець, пануя римяном и свою волю имѣя, сотвори собѣ девицу архидьяконом, Стефана, во мужеску одєяну, и с нею блудяше. Она же по смерти єго бысть папою и по случаю на богоявленіє прійде на Тиверрєку освятити воду и тамо на обличеніє своє роди дѣтя и бысть всѣм явно поруганіє.

Оттолє же и до нынє не светят воды на богоявленіє и, єгоже хотят поставити папу, осмотряют єго: єсть ли муж, а не девица, и обходяще, глаголють народу: «Машкула, машкула» и тако свершают папу. А иже творящих сицевая пастыріє римстіи прежних и нынишних, єже глаголють нѣкогда быти мати церквам, дѣти же ся пастыриє римстіи прокажени.

Видѣвше сию православніи патриарси покаляну, поругану и яко от гнюсноє и̓ скверной матере отбѣгнуша и отринуша єй яко гнил уд, наипаче же не сохраниш предания святых апо-

стол и богоносных отец седми собор вселенскых, иже предаша с римскими первыми православными папами всим церквам єдино держати исповеданієм православныя вѣры, якоже мы ныне держим, и прочая преданія вседушно правомудствующе.

Яко же от многих мало собравше сказахом и аше быхом не человѣческой немощи подлежали, а силни во трудєх были, а по достатку на римскыя безчинства писати могли, многи страны римскыя не вомѣстили бы пишемых.

Но предахом конец письму во славу отцу безначалному, и сыну соприсносущному, и святому духу, от отца исходящему, єдиносущней троицы поклоняємой и славимой во безконечныя вѣки вѣком, аминь.

АНОНІМ

СПИСАНІЄ ПРОТИВ ЛЮТОРОВ

О ПОКЛОНЕНИЮ СВЯТЫХ ИКОН

Глаголеть в десятословию: [1] «Не вчини собѣ всяко подобіє», то почто повелѣ сам бог сотворити подобіє херувимска? Тако несмыслени быша лютори, яко и самого бога не єдиногласно и Моісея преступника закону и всѣх пророк сотвориша.

Обычаи бо бѣ во Ветхом законе почитати божественная честне и поклонятися не яко боготворяще вещей, но честию видимою невидимаго бога почитающе. И на славу свою з видимых речей повеле Моісею скинію сотворити по образу, показанному єму на горѣ, и киот завѣта, в нем же скрыжали законныя и прочая вещи в память чудес єго, и сія вся почитаєма и поклоняєма бяху.

И єже глаголеть: «Не вчини собѣ всяко подобіє», добре глаголеть; что мѣли молевати, не видєвши бога? Иліи явился в бури и мглѣ: чи вихор мѣли молевати, або мглу? Моісею при купинѣ огнене явился; что мѣли молевати, чи огнь або куст? И при камени задняя своя явил во окомгненью; то ли мѣли молєвати тѣнь? Але нам задняя и передняя явил в суполности вчеловѣченья своєго. Таже святых праотець преждє закона и у законє праведных пророк просиявших не писаша зраков, ино для того, абы родоначалников не обоготворили и не поклонилися им, яко самому богу.

Частократ бо они то чинили: идолом кланяхуся, сыны и дочьки своя ризали на жертву, о чом досыт Давид у псалмех и у Деяню (зачало 17) причитают, яко Хамосу, Ельфеору, звездам обоготворивше служаху, яко и Давид заказуєт им: «Израилю, да не будєт в тебе бог нов, ни поклонишися богу чужему». В нас же благодатію Христовою, єгда воплотися от пречистыя богородица през духа святаго, не маєм бога иншаго нова и чужа, но Исус Христа, бога истинна от бога истинна, яко ширей пишет у «Вѣрую во єдинаго бога». Тому вѣрую и поклоняюся, и того зрак написую, и пречистой єго матере образ чту и поклоняюся, не боготворяще образ, но от видимых блезков возводим ко небесным ум и память.

И ровняють лютори образы ко идолом. Зовешь ли нас идолниками новаго Израиля? Але мы, вѣрующе Христу, по имяни єго новым именем зовемся — християне. Яко и пророк глаголеть Исаія: «Работающим мнѣ, дасться им имя ново». Видиши ли, иж єсмо християнє, а не идолопоклонницы? Всѣх бо єресников вѣра по имени их зовется: люторияни, симонити, маркионити, ариянє, євномиянє, саси, євангелики, точию наша по имени Христове, яко лучши всѣх есть, зовома християне. И на иконах написуєм Исус Христос, а не Аполона или Дия, албо Єремию или иншого ругателя, або звѣрей или птах. И на пречистой богородицы иконє имя єй святоє подписуєм, а не Ардемиду. Також и всѣх святых угодников имена описуєм, возводим ум наш, ревнуючи добраго житія их, размышляючи подвиги их и на помоч их собѣ призываєм.

Яко глаголеть: «Идоли язык сребро и злато, дѣло рук человѣческых: уста имуть и не глаголють, очи имуть и не видят, уши имуть и не слышат» и прочая там. Видиши ли, слову силы не зная, а мешая заровно, но треба слово от слова разумно углянути, разбирая судити, иже о идолех язычных там мовит, а не о наших святых иконах, запечатаных Исус Христом и пречистои именем и прочих святых. И что нам, християном, до идол язычных? Не маєм до их дѣла, мы не язычницы.

...У Афинєх много множество болванов было. И коли хороба их попала, оспа и свороб, и жаден болван не уздравил их, но уробили болвана, имя дали «невѣдом бог» и поставили промеж давных болванов; и оныє давныє боги их не помогли им, но от того образу фикгуры и от тых хороб заразом стали здрави. И опустили вси болваны, почитали тот кумир незнаємаго бога. И пришедшу Павлу апостолу до Афин, рече им: «Мужіє Афинеистіи, проходих соглядая боги ваша, в них же обрєтох кумир невѣдома бога, єго же не вѣдуше како благочтете». И оземши причину, дал им приклад от оного кумира, а, глаголю, крестнаго, проповєдал истиннаго бога Исуса Христа. И видиши ли, иж от видимаго образу крестнаго увел их во вѣру! Что ж апостол не погудил их за то, но єще назвал: «Художайши вы, рече, зру»? Бо от видимаго образу в память грехов своих человѣк приходить, и ум свой горѣ к вышнему возносим, бо на крыж оный кумир вроблен был.

Жена теж кровоточивая образ сотворила в мѣру возраста Христова у градє Панеадє [2] на памятку исцеленіа своєго, и у ногу образа Христова господня зеліє росло, и хто того зелія к хоробє приложил, много исцеленіє чинило, и през колко сот лѣт аж до царства законопреступного Иулияна стоял в том градє Панеадє. И видали и апостолове, и многіи святіи отцы были, чему не зламали того образу, але попустили вѣрє жены оноє? Иулиян нечестивый [3], гнѣваяся на христіяны и на

святого Артемия [4], егда его во Антиохіи мучил, той образ збил. Знайдеш у толкованю евангелиста Матфея. О чом еще ширей у мученю святаго Артемія пишеть.

Авгару царю Христос свое воображеніе на убрусе посла на исцеленіе хоробы его. О том знайдеш сведоцтва много.

У Лиде Диосполи, егда святый Петр со святым Іоанном Богословом Енея исцелиша, тот Енея постави церков Пречистой Богородицы. И зваша ю, да пришед видит церков свою. Рече им: «Идѣте, уже я там есмь». И пришедше апостоли напрод изнашли образ пречистой на столпе нерукотворен воображен. Потом пречистая богородица сама пришла и обачила свой зрак, рекла: «Благодать моя буди с тобою». И много исцеленіе и чудеса бысть от того образа.

...И глаголють люторы, иж того нѣт у Євангеліи. И аще бы то усе было у Євангеліи, ни увесь мир книг, что ся на он час дѣяло, не вместил бы. И яко заказу нѣт, так теж и росказаня: естли замолчано, явно есть, яко на власти человѣчи зоставлено. Не пишет теж у Євангеліи на восток молитися або кланятися и инших тайностий христіянских: крещенія, венчанія и исповеди, звонов и прочего, то почто вся та люторницы держать? Но мы со Давидом поем: «Лицу твоему помолятся богатіи людстіи».

...Пакы еще повесть певная к тому приложенна быти мает: аще лютором и иным двоедушным невѣрно, но для утвержења вѣрных христіян повѣмы. Кгды три царие волсви приходили на поклоненіе Христу родившуся, они ж, образ Христов и пречистои его матере написавши, до землѣ Перской принесли, и у скарбе цареве хован был. О том есть читаніе у Соборнику на рождество Христово ширей, Афродита и Прупина [5] философ выклад, которые были жерцами у Персех, и при них тая звезда явилася у кумирницы, по которой оные цари шли на поклоненіе Христу. Тые ж потом, кгды Христу увѣрили, о сем образе пишут. Бо кгды бы оные цари не принесли знаку образу, никакож бы им не вѣрено, абы мѣли быти у Вифлиоме и видѣти Христа...

О СВѢЧАХ

Мовили быхмо от письма, ино учит нас апостол духовная словеса духовным предлагати: бо вси вѣдают, иж то здавна было и есть уставено до церкви свѣчи носити, почен от старого закону аж доднесь. Але и с прикладу, кром писанія, глаголем по Соломону: «Незлобивый всякому словеси вѣру емлет». «Двоедушен бо, рече, человѣк неуправлен есть во всѣх путех своих». Сице есть: егда отроча, кое ли буди, принесе ко отцу своему вещь якую кольве, непотребна и ничемна сущи,

єю же речю играл, и отец єго, хотя непристойна, но хотя обрадовати и увеселити сына своєго, тешачи єго, абы не плакал, а вдячне от него тую речь пріймуєт и отпустит єго с похваленіем и веселием,— тако обретаєтся и бог, сице творя: пріймуєт бо от чистаго сердца принесенноє, не яко вещи оноя требуя, но усердия от коєгождо принесенія смотряя, и исполняєт прошенія єго. И Каин теж дары богу принесе, а кгды не из справедливого сердца, на принос єго бог не внят, а на брата єго Авелевы дары призьри господь. Почто? Понеже от правого умыслу принес любовне або умысльне...

О ПОСТЄХ И О МЯСОЯДЄНІИ

Се бо слышим нѣких глаголющих, яко онсице євангельских сын ни среды, ни пятка и ни коєго поста требуєт. Мы же к таковым речем: коє убо єсть преступлениє, или кий грѣх, єже установленныя посты держати? Не покаянию ли наставник пост, исправленіє жития и путь добродѣтелем духовным и телесным? Глаголет же нѣкій от премудрых святых, яко начало рати противу греха подвига человѣку пост.

...Тяжко видится теперешним людєм, яко мяса которого дня не поєсть, мнимаєт, иж уже умрет для того, што мяса не єл. И глаголють: «Голоден єсми, ижем не ял сего дня мяса». Что ко сему мают рещи, иж первыи люди, почен от Адама лѣт двѣ тисячи двѣстє сорок двѣ лѣтє, аж до потопа мяса не яли и предся живи и дужи были и для того не умерли, же єго не яли. Постяй бо ся легок єсть и совершен и трезвениєм молится: сугубы бо имат крыла и паче вѣтра легшайши. Сия крыла добродѣтелей, и божественный Давид датися єму молится, глаголя: «Кто дасть ми крылє яко голубинє? И полещу, и почію»...

О НАУЦЕ

Глаголють же, яко многи языци умѣти учителем добро. Забыли апостола, рекшаго: «Не во словесѣ царство божіє, но в силє добрых дѣл». И паки: «Господь совѣсть помышленія мудрых, яко суть суєтна». И паки апостол: «Мудрость мира сего буйство от бога». Се бо обретаєм многи научены во всѣх языцех, напротив стоящих правыя вѣры, и в нечестия хулы, и в различныя єреси уклоншихся, и ничтоже пользова их много ученіє, наипаче таковыи краснорѣчиєм прельщают многих и сами прелстившеся. Сего ради заповєдуєт апостол, глаголя: «Блюдитеся, єгда кто вы єсть крадоводя хитростию и тщетною лестию, ученіи человѣческыми, по составленіи мира сего, а не по Христє: в нем же пребываєт все исполненіє божества телеснє».

Может бо истенноє слово просветити и умудрити во благих правым сердцем без грамотикия и риторикия. Божественая бо євангельского ученія проповѣдь «не во словесєх человѣческыя мудрости, но в науце духа святаго». И сам сия заказуєт апостол в розноє наученіє не вдаватися, сице рече: «В наученіє странна и различна не прилагайтеся». Понеже ротмистр и жолнѣр люторскый смѣл рушити Христа писмом, верзися на дол и прочая, а предся злым а нестыдливым а злостей своих не престал. Так же и люторы того ж мистра своєго и тыми фортелями пошли, абы всѣх языков писмо вмѣли и им ширмовали...

Сіа книга священноинока Ієвстафія архидіякона. Списана бысть в монастыри Супрясльском, от нароженя сына божія 1580-го.

АНОНІМ

[ПЕРЕДМОВА ДО ОСТРОЗЬКОЇ АЗБУКИ 1578 Р.]

Всесилною десницею вышняго бога, умышленієм и промышленієм благочестиваго князя Констянтина Константиновича княжати Острозскаго, воєводы кієвскаго, маршалка земли волынскоє, старосты володимерскаго повелѣвшу єму устроити дом на дѣло книг печатных. К тому же єще дом и дѣтем к наученію в своєм отчизном и славном градѣ Острозѣ, єже єсть лежащій в земли волыньстей. И избравши мужей, в божественном писаніи искусных, в греческом языцѣ и в латинском, паче же и в руском и пристави их дѣтищному училищу. И сея ради вины напечатана сія книжка, по греческіи альфа-вита, а по рускіи аз-буки перваго ради наученія дѣтскаго многогрѣшным Іоанном Феодоровичем в лѣто от созданія миру 1578, а от воплощенія господа нашего Исуса Христа 1578, месяца июня, 18 дня.

[ПЕРША ПЕРЕДМОВА ДО ОСТРОЗЬКОЇ БІБЛІЇ 1581 Р.]

Боже [1] отче вседержителю, превѣчный, пребезначалный и всесилный. Єдін имѣяй бесмертіє и в свѣтѣ живый неприступнѣм, вѣдый вся прежде бытія єго. Всяческая бо сам твориши, якоже хощеши, словом повелѣнія твоєго. Ты вѣси, господи боже мой, єдін свѣдый сердечная, яко во твоє пресвятоє имя умыслих и начах сіє пречестноє дѣло, єго же нынѣ твоєго мілосердіа благоволенієм и щедротами сподобихся видѣти совершеніє. Сего ради благодарю и величаю твоє пресвятоє имя и преклоняю колѣнѣ мои, руцѣ воздѣвая страшныя власти твоєя пресвѣтла подножію.

Величеству же неизреченныя славы твоєа сіє дѣло предлагаю; дерзнух бо на се, уповая милосердію твоєму. Вѣдый, яко неудобно человѣком спастися, токмо храненіем заповѣдей твоих с вѣрою. Их же роду человѣческому благоизволил єси предложити и возвѣстити божественным своим и всесвѣтлым писаніем. Єже благоволи нынѣ пріяти от мене, грѣшнаго и умаленаго раба твоєго, твоя бо от твоих яко воистинну тебѣ приносятся.

Все бо єже дал ми єси, боже мой, твоє єсть, якоже и аз. И аще за немощь прегрѣшеній моих и мнѣ повинующихся дѣлателей недоумѣніем укратися или приложися, или отмѣнися, сам исправи своим благоволеніем, дѣйством пресвятаго твоєго духа. Тѣми они же болших дарованій по достоянію своєму от тебе сподобишася, да всѣми согласно славится твоє великолѣпноє и пречестноє имя купно с єдінородным ти сыном и всесвятым, и благим, и животворящим духом твоим. Аминь.

Вам же, о Христѣ избранным прежде вѣк по предувѣденію вечнаго бога в народѣ руском сыном церкве восточныя и всѣм согласующимся языку словенскому и соєдиняющимся тояжде церкве православію, всяческаго чина христоименитым людем аз Константин, нареченый во святом крещеніи Василіє, благодатію божією княжа Острозскоє, воєвода кієвскій, маршалок земли волынскоє и прочая, братіи возлюбленой не точію єже по плоти, но и под Христу святыя

всѣм повсюду православным с любовію се возвѣщаю, яко благоволеніем, щедротами и человѣколюбіем божіим сподобихся начало положити и совершеніє видѣти дѣла сего честнаго и вся превосходящаго.

Єже вам нынѣ повсюду предлагаємо зрится, книги обоєго завѣта, глаголємыя греческим языком Вивліа, вся по ряду напечатана, в богоспасаємом и домоначалном градѣ моєм Острозѣ, в земли волынской, в лѣто от созданія мира 7089, от воплощенія же от духа свята и Марія дѣвы вочеловѣченіа Христа Спаса нашего 1581 месяца августа 12 дня. Єже пріємше не яко вещи человѣческіа, но яко свыше сходящеє дарованіє духовноє, путь прав своєго спасеніа изобрѣтайте. Изволившему же вам сіє видѣти, хвалу и благодареніє воздавайте.

О нашем же изволеніи, иже вашей ради любве и душевныя ползы нѣкогда предумыслихом, не хощу да не разумѣєте, помянух бо глаголы господа бога и спаса нашего Исуса Христа, яже рече: «Ищѣте прежде царствія божія и правды єго, и сія вся приложатся вам». Тѣм же вожделеніем желах прежде даже не отиду вашему благочестію нѣкоє дарованіє духовноє оставляти, в нем же царствіє божіє и правду єго хотяще обрѣсти возможете.

И о сем всегда бога благодаряще память творите. Внегда бо видѣх церковь Христову честною єго кровію искупленную от клятвы законныя, отвсюду врагы противящимися попираєму и нещадными волки, пришедшими в мир, без милосердіа пожираєму. Тѣм же поминах словеса пророческая, яже нѣкогда и господь наш Исус Христос рече:

«Жалость дому твоєго снѣсть мя».

Кто бо єсть от благовѣрных и благоразумных, єго же неподвиже жалость, зряще ветхость церкве Христовы на паненіє клонящуся? Или кто не смирится и не смутится, видя виноград, богом насажденный, єго же обимают вси, мимо ходящеи, путем разоренія ради оплотов єго и поядаєт и инок дивій, и вепр от луга озоба и ини? Кто же может стати противу ярости єго скудости ради духовныя броня, єже єсть слово божіє? Или кто не умилит сердца своєго и не плачется, зряще разореніє церкве Христовы и испровержену хвалу єго и яко волци тяжцы нещадно расхищают и распужают овчеє стадо Христово? Различныя бо сопостаты и многообразныя лукавства обстоят ны.

Сего ради не аз, рад господа моєго, сотворих се, но всесилнаа десница єго состави, не по достоянію бо моєму ни на силѣ подвига моєго, но по благоволенію милосердіа своєго, славы ради прехвалнаго своєго имене и нашего ради спасеніа, владыка мой Христос изволи сія вся. Начало же нашего

дѣйства — се єсть произволеніем бо всесилнаго бога. Он же рече ис тмы свѣт восіяти, иже всіа в сердцех наших ко просвѣщенію разума славы божіа о лици Исус Христовѣ.

Тѣм же желаніем возревновах на дѣло сіє. И разумѣх, яко се не бысть от плоти ни от крови, яко в похвалу плотьскую, но благодатію и человѣколюбіем божієм да писаніє исполнится. Яко нѣсмы доволни єже от себе что добро творити или мыслити. Но довольство наше от бога. Да не похвалится всяка плоть пред величествієм пресвятаа славы божія. Но и аще хвалится, в богу да хвалится.

Обаче ни дѣла зачати ниже дѣлателей єже творити на сіє изобрѣтохом. Ибо и книг, глаголѣмых Вивліа, взвод сего дѣла начальством не имѣхом, дабы нашему изволенію к начальству сего содѣянія во всем была доволна. Но во всѣх странах роду нашего языка словенскаго ниж єдіна обрѣтеся совершена во всѣх книгах Ветхаго завѣта, токмо от благочестива и в православіи изрядно сіателна государя и великаго князя Іоанна Василієвича [2] Московскаго и прочая. Богоизбранным мужем Михаилом Гарабурдою [3], писарем Великаго князства Литовскаго, с прилѣжным моленієм испрошеную сподобихомся пріати совершеную Вивлію з греческа языка седьмдесят и двѣма преводники множає пяти сот лѣт на словенскій преведеную [4] єще за великаго Владимера, крестившаго землю рускую. Таже и иных Вивлій много изобрѣтохом различных писмен и языков и сих слѣдованієм испытати повелѣхом, аще вси согласуются во всем божественном писаніи. И обрѣтеся многоразлично, не токмо разнствія, но и развращенія, чего ради веліє смущеніє пріяхом. Ко сему же наважденієм исконы противника всякому добру діавола, много разорителей и хулников сея преславныя и неизреченныя вещи показовашеся. Помощников же и зидателей велми мало.

Се же все увѣдѣх извѣстно в удивленіи и размышленіи бѣх велицѣ, непщая, яко неудобно сіє дѣло пресвятоє совершитися может вин ради сицевых. И се размышляя в сердци своєм, аще дѣлати, или престати. По сем же худшеє размышленія моєго богу тако хотящу покорити изволих лучшему, вѣдый, яко єже человѣком мнится невозможно, сіє богу дѣло удобно. Идеже бо хощет той, побѣжаются и єстества чинове. И сего неумѣнною вѣрою и умыслом мужественным ємшися подвигнути крѣпко потщахся, глаголя с Давидом: «Коль сладка гортани моєму словеса твоя и паче меда устом моим. И благ мнѣ закон уст твоих паче тысячу злата и сребра».

Сего ради посланьми и писаньми своими много стран далеких вселенныя проходя, яко римскія предѣлы, тако и

Кандійскія островы [5], паче же много монастырей грецких, сербских и болгарских, даже и до самаго апостолом намѣстника и всея церкве восточныа строенію чиноначалника пречестнаго Іеремія [6] архиепископа Константина града, Новаго Рима [7] вселенныа патріарха высокопрестолныя церкве доидох, требуя с тщаніем и моленіем прилежным тако людій, наказаных в писаніах святых еллинских и словенских, якоже изводов добрѣ исправленных и порока всякаго кромѣ свѣдительствованных.

И сицевым всесилный бог по обычной своей благости сподобити ми ся благоизволил. Книг бо и книгочій, якоже предречеся, настоящему дѣлу пресвятому по достоянію изобрѣтох. С ними же купно и с инѣми многими наказаными добрѣ в писаніах божественых доволно совѣтовав и с общим совѣтом і изволеніем єдіномысльным звод древняго писанія славнаго и глубочайшаго языка и писма еллинскаго от ов блаженных и богомудрых преводников на умоленіє желаемое книгорачителя Птоломея Филаделфа, царя египетска, от языка еврейска во еллинскій преведеную [8] избрах. Она же паче инѣх множае со еврейскою и словенскою соглашашеся и сего во всем неизмѣнно и несуменно послѣдовати повелѣх. И нынѣ же благодатію и щедротами бога вседержителя совершеніе сподобихся видѣти. Єму же сіе пресвятое дѣло с благодареніем и моленіем предлагаю, яко всевидцу и содѣтелю жизни нашея.

Потом же, вам, благочестивым и православным христіаном повсюду, еже пріемлите не яко вещи земныя, но яко дарованіе небесное творяще и храняще вся заповеди господня непорочны. Да сподобится достигнути во вѣчный его покой неприкосновенныя славы, идеже будет житіе всѣм вѣрующим во имя господа бога и спаса нашего Исуса Христа и возлюбившим хвалное явленіе пришествія его. Єму же буди честь и слава, царство и держава и всяко поклоненіе на небеси и на земли с безначалным его отцем и пресвятым благым и животворящим духом. Нынѣ и всегда в безконечныа вѣки. Аминь.

Во град крѣпок невозможно внити, развѣ враты, и во двор овчій не достоит входити, токмо дверми. Тако и всяк хотяй внити в сей град царя великого и во двор овец пастыря небеснаго, божественнаго Писанія, подобает входити искусно со тщаніем, веземше ключ совѣсти с вѣрою, сквозь двери сего предсловнаго возвѣщеніа. Да явится гражданин небесный и овца, знающа глас пастыря своего. Инакоже входящих вѣжд, како именует Писаніе.

ПРЕДСЛОВІЄ

К БЛАГОВѢРНОМУ И ПРАВОСЛАВНОМУ ВСЯКАГО ЧИНА, ВОЗРАСТА ЖЕ И САНА ЧИТАТЕЛЕВИ...

> Испытайте Писанія, яко вы мните в них имѣти живот вѣчный, и та суть свидѣтельствующа о мнѣ *(Іоанн, 5; зач. 16)*.
>
> И паки: Могій вмѣстити, да вмѣстит *(Матвей, 19; зач. 78)*.
>
> И єще: Не всяк глаголяй ми: «Господи, господи!» внидет в царство небесноє, но творяй волю отца моєго, иже єсть на небесѣх *(Матвей, 6; зач. 23)*.

Сія три кормилца корабля Христова, о благочестивый читателю, пускающеся на море неислѣдимыя пучины божественных и всесвѣтлых обоєго завѣта Писаній, потреба в мысленных руках опасно и крѣпко содержати и невещественными зѣницами не помизая назирати, да коєждо от них настоящеє себѣ строєніє неизмѣнно содержит, хощем ли избавитися треволненія противных вѣтров єретическаго ухищренія, самомнителныя прелести антихристова дѣйства, нераденія же и небреженія с унынієм свободитися самоволнаго недуга и достигнути во пристанище горняго Ієрусалима, молящеся прилежно морем и вѣтры обладающему. Аминь.

...Содѣтель закону и всяческим творец Христос, єдино сый с отцем и святым духом, сѣдяй одесную престола величествія на высоких, о нем же имамы избавленіє кровію єго и оставленіє грѣхом, иже єсть образ бога невидимаго, перворожден всея твари, яко о нем быша всяческая, яже на небеси и яже на земли, видимая и невидимая: аще престоли, аще господствія, аще начала, аще власти, всяческая тѣм и о нем создашася; и той єсть прежде всѣх и всяческая о нем состоятся; иже грѣха не сотвори, и лесть не обрѣтеся в устѣх єго.

Сего чистая и пречистая уста рекоша и повелѣша, возлюбленный читателю, испытовати Писанія и обрѣтати в нем живот вѣчный; и апостолом бо верховныи, вспоминая вѣру и спасеніє, рече: «О нем же спасеніє взыскаша и испыташа пророцы»; о сем же и скиптродержавный пророк, духа святаго исполн, се предваряя глаголя: «Вразуми мя, рече, и испытаю закон твой, не просто же, но и сохраню и всѣм сердцем моим».

Знаменай сія словеса с вниманієм и искусно разумѣй, и отверзи умныя зѣница сердца твоєго, и остави тщеславіє и самомнителноє мудрованіє. Земно, душевно и бѣсовско, не свыше сходящеє и о горняя мудрствующе, разумѣй словесем господним, яко не просто читати повелѣвает, но и

испытовати; испытавши же и сохраняти; могущая же вмѣстити, вмѣщати; не вмѣстимая же церкви с вѣрою предлагати, она же не обыче заблуждати; читаніє бо письменноє умерщвляєт, испытаніє же духовноє оживляєт; инакоже мудрствующе прелстишася мнози и на пути погибели сташа.

Сіє же молю, да никого же от чтущих и слышащих ожестит; не ко всѣм бо речеся, но токмо к ненаказанным и неутвержденным, приникшим закону господню утро, в вечер же учителми зватися изволяющим; искусных же и благоразумных в писаніах божественных и в добродѣтелех прилѣжно молю, да и аз, недостойный, от них наказан и исправлен буду.

Якоже во здравіи не требуют врача, тако и искусніи сицеваго возвѣщенія; но понеже не вси искусни, ниже вси читают с испытаніем и вниманієм, от них же и заблудиша мнози, аще убо невѣрующим повелѣ Христос испытати Писанія, обличая их безуміє и слѣпоту, яко без рассужденія духовнаго читают телесне; мнят в писаніях живот вѣчный имѣти, неразуміем же писаній живота отмѣтаются, глаголет бо: «И та суть свидѣтельствующа о мнѣ, сирѣчь о животѣ вѣчнѣм», яко же и инде рече: «Аз єсмь путь, и истина, и живот», и «вѣруяй в мя, имать живот вѣчный».

Аще же они в Ветхѣм сѣннем писаніи, неразуміем помрачени суще, мняще живот имѣти, не вѣдят живота вѣчнаго, обличаєми от живота и укоряєми от живота являются.

Кому уподобятся сіи, иже в новѣй, паче солнца сіяющей благодати тщеславієм и самомнѣнієм ослєпше, Христа єдиносущна и сопристолна отцу же и святому духу, прежде всѣх вѣков сущаго, прелщенных ухищреніем под лѣты токмо и тварію злохулно с Аріем [1] исповѣдати дерзают на соблазн неутвержденым, на свою же погибель? О нем же убо угль горящь в уста пріємый пророк [2], духом провѣдив, ясно предвозвѣсти, глаголя: «Яко отроча родися нам сын и дасться нам. Єму же власть на рамѣ єго и миру єго нѣсть предѣла. И нарицаєтся имя єго велика совѣта ангел, чуден совѣтник, бог крѣпок, владыка, князь смиренія, отец будущаго вѣка, єму же с вѣрою царіє дары принесоша, яко страшному и отемлющему духи князем, и страшному паче царей земных».

О нем же и восхищенный пречюдно до третіяго небесе, достовѣрен свидѣтель и божественных тайн сказатель великій, слышавый тамо неизреченныє глаголы, их же нелѣп єсть человѣку глаголати, сей, увѣряя и утверждая церковь господню, к Тимофею [3] сице написа: «Воистину велія єсть благочестія тайна: бог явися во плоти, оправдася в дусѣ, показася ангелом, проповѣдан бысть в языцѣх, вѣрова же ся в мирѣ, вознесеся в славѣ».

Єдін же от обоюнадесяте, глаголемый близнец, по смотренію божію не обрѣтыйся с ученики, єгда видѣша господа. По осмих же днєх паки явися им Христос, хотя и сего увѣрити, паче же нас, и рече: «Мир вам!», потом глаголя Фомѣ [4]: «Принеси перст твой сѣмо и виждь руцѣ, и не буди не вѣрен, но вѣрен».

Он же осязав и рече: «Господь мой!» Єже рече: «Господь мой» — человѣческоє єстество показуєт, а єже рече: «Бог мой» — божественноє существо являєт; єдинаго же того господа и бога исповѣдуєт Фома: господа бо виденієм с осязанієм, бога же смышленієм с вѣрою; псаломски глаголя: «Бога взысках рукама моима и не прелщен бых».

Почто не отвѣща єму Христос, по суємудрѣных злоумію: «Что мя глаголеши бога, никто же бог, токмо єдин, иже на небесѣх». Но сіє от него прієм, яко єдиносущен отцу, и рече предстоящим єму учеником: «Яко видѣв мя, вѣрова; блажени невидѣвшеи и веровавшеи», сирѣчь якоже ты вѣрова и исповѣда.

Обаче, православный читателю, не свыше прищепленная отрасль, не испытуя Писанія, но яко удицу прелести восхитив, предлагаєт ти слово Христово, иже вопросившему юноши, отвѣща: «Что мя глаголеши блага? Никто же благ, токмо єдин бог».

И сим словесем и иными, сему подобными, повреждаєт умы неутвержденых, хотя уловити в свою козноплетенную пленницу.

О безумія, о помраченія, о піянства неистрезвенного, не токмо не рассуждая словес господних, но и несогласна сего творит: тамо, бога себе исповѣдающа, Христос пріємлет, здеже отрицаєт благость; не самоє ли помраченіє во тмѣ ходящих неразумія?

Инако бо Христос отвѣщаваше вѣрующим по вѣрѣ, инако же невѣрующим и невѣдущим по невѣденію: сей убо яко человѣка проста мня глаголет: «Учителю благый!».

Христос же, вѣдый сердце єго, яко создавый є, невѣденієм и сребролюбієм, иже єсть всему злу корень, помрачено, обличая єго невѣденіє и неразуміє, глаголет: «Никто же благ, токмо єдин бог».

Фому же, яко апостола благоразумна, бога себе исповѣдающа, пріємлет, вѣдый, яко от всея душа и от всего промышленія с вѣрою несуменною се творит.

Что бо удобіє: пріяти бога, себе исповѣдующаго, или отрещи блага, себе глаголющему? Сіє же слово не токмо богу, но и человѣком, боящимся єго.

Сам Христос обще творит, глаголет бо пріємшим таланты и сугубо отдавшим: «Благый рабе, добрый и вѣрный», и прочя; Давид же: «Благ муж, милуяй и даяй».

Христос ли, по их суємудрію, в словесєх своих не согласуєтся, или они? Да не будет; Христос бо истинная правда глаголет: «Небо и земля мимо идет, словеса же моя не мимо идут»; но «Сіи воистинну ходящеи во тмѣ и не видящеи свѣта, лжа отца имущеи, и сынове лжи обрѣтаєми являются».

Что же болше требовати имамы, взысканія, или свидѣтелства от писаній, паче предлежащего и єму послѣдующаго, иже дух святый, истынная премудрость, в Ветхом и Новом завѣтѣ єдинѣм писаніем божество Христово явѣ возвѣщаєт.

Пророча бо словеса апостол заємлет, благодати божія богатно паче инѣх сподобивыйся, жиды увѣряя, в свидѣтельство истинноє сія предлагая, глаголет; к сыну же рече: «Престол твой, боже, во вѣки вѣка, жезл правости, жезл царствія твоєго, возлюбил єси правду и возненавидѣ беззаконіє; сего ради помаза тя, боже, бог твой єлеом радости, паче причастник твоих».

И паки: «Ты в началѣ, господи, землю основа и дѣла руку твоєю суть небеса. Та погибнут — ти же пребываєши; и вся, яко риза, обветшают, и яко одежду свієши я, и измѣнятся, ты же тойжде єси, и лѣта твоя не оскудѣют».

Видиши ли, яко пророча словеса апостол во увѣреніє жидом предлагаєт, и многи в познаніє истинни настави? Не боголиборци суть и жидом невѣрующим равни?

Сим противящейся сам же сын, бог сый истинен, отцу же и святому духу єдиносущен, учителей закону вопрошая, глаголет: «Что ся вам мнит о Христѣ, чій єсть сын?»

Они, яко же и нынѣшніи богопротивницы, отвѣщаша от писаній телесне, глаголюще: «Давидов». Христос же их духовне испытуєт, сице бо рече им, како убо Давид духом господа єго нарицаєт, глаголя: «Рече господь господеви моєму: «Сѣди одесную мене, дондеже положу враги твоя подножіє ногама твоима». Аще убо Давид нарицаєт єго господа, и како сын єму єсть. И никто можаще отвѣщати єму словесе.

Тако и ты, православный читателю, духовне отвѣщай от Писаній божественных — и нѣмы будут вся усты лстивыя, глаголюща на праведнаго сына божія хуленію гордынею и уничиженіем, яко сын Давидов єсть под лѣты и тварь кромѣ существа божественного.

Сего не хотяще разумѣти, самомнивіи и превозносящеися на разум божій, яко земных ум небесныя тайны не совѣсть, ни тварь творча разума домыслится. Преходит бо ума человѣча от дѣвы рождаяся господь, якоже сам рече: «Никто же вѣсть, кто єсть сын, токмо отец, и кто єсть отец, токмо сын, иемуже аще хощет сын открыти».

Се же и блаженный апостол [5] неплотским умом разумѣвая, от Исаина пророчества пріем, глаголет: «Пріидет от Сіона [6] избавляяй, и отвратит нечестіє от Іакова [7]; и се им от мене завѣт, єгда оттиму грѣхи их».

По сем же како се устрояєт и творит, неислѣдимым судбам божіим удивлься, возопи: «О глубино богатства и премудрости, и разума божія, яко неиспытани судове єго, и неизслѣдовани путіє єго! Кто бо разум ум господен или кто совѣтник єму бысть», и прочая.

Аще убо инаго свидѣтельства о сем много от писаній божественных привести бы могло ся; но понеже предсловноє сказаніє необычє долготы словес вомѣщати, сего ради, єлико можно, вкратцѣ предложися и се, яко бы нѣчто мнится странно вещи предлежащей в звѣщенію божественных Писаній обоєго завѣта.

Но понеже не вѣм, аще кому нѣсть явно, кто в настоящеє се время послѣднєє, по грѣхом нераденія и ненаказанія нашего, розгорѣся великій пламень злохитрых и многоглавных єресей, помалѣ по временєх вступающих злохулно на преданія церковная, от єдиная на єдину, даже и до самыя главы церкве пріидоша, вся древняя обновляюще началник своих єреси, таже и в єдинствѣ свѣтозарно по вселеннѣй славимого трехсоставного божества коснутися дерзнуша.

Но яко сѣно огню постоит и яко нога камень претыканія вредит, тако тіи сего гонзнути могут и исчезнут бо, и погибнут по образу началник своих. Обаче прежде нам подобаєт явитися искусным в вѣрѣ и добродѣтелєх по преданію церковному, на нас бо, нынѣ в нераденіи сущих, сбысться апостолскоє слово, иже глагола: «Подобаєт и єресєм в вас быти, да искусніи явятся».

Сего ради, православный читателю, видяще толик облежащ ны облак ругателей различных и многохулных супостат, неискусных же и неутвержденных, паче же незлобивых, мнящих истинную вѣру обрѣсти, толь велико поползновеніє и сицевыя ради вины сія предложися.

Понеже врачем достоит с прилежаніем прилагати пластыр тамо, идеже єсть телесная язва; воином же воздвизати оружіеи ополачатися крѣпко тамо, идеже єсть супостатная брань; строителем же корабльным искусство хитрости своєя показовати во время зимы и бурнаго противленіа — тако и нам достоит, вся чувствія наша очистивше и облекшеся во вся оружія божія, зрѣти и обращити тамо, откуда діавол, рыкая, яко лев, приходит, искій церковь божію растерзати, ополчатися и бранити мужественно, повинующеся под крѣпкую руку божію, и ничто же нас вредити может.

Тебе же вторицею молю: не прогнѣвлися, мой сверстнику ненаказанный добрѣ и неутвержденный, рече бо божественный пророк: «Коль сладка гортани моєму словеса твоя, и паче меда устом моим».

Ты же, читающе сладость божественных Писаній, блюди удицы снѣсти самозаконныя прелести, многи бо суть бѣсовскія козни и прелестнича соблазны, умякчают бо словеса своя паче єлея, и та суть стрѣлы; но поминай слово Христово, иже глаголя: «Могій вмѣстити, да вмѣстит»; не єдино бо дарованіє духа святого всѣм дасться, но помѣрѣ; ты же, єлико можеши, вмѣщай, плотски же не высокомудрствуй; плотскоє бо мудрованіє смерть єсть, и мудрованіє духовноє — живот и мир; суть бо в писаніях неудобразумна нѣкая, яже ненаучени и неутвержденни развращают к своєй погибели им.

Но паче проси от дающего всѣм премудрость духовную, и тебѣ дасться; токмо читай прилѣжно, ревнуя ученію; послет бог Филиппа, якоже иногда силному євнуху, в наставленіє твоє церковного благочестія, и преданія без сумненія крѣпко придержися и яже в неи добродѣтели наслѣдуй; начало же всеи премудрости имѣй выну в сердци, иже єсть страх господень и разум благ всѣм творящим, и в нем же вся заповѣди исполнети можеши.

Учителем бо немногим подобаєт бывати и сим прежде самѣм творити, таже инѣх учити заповѣдано. Сам бо учителєм началник рече: «Врачу, себе исцѣли».

Тако же и неслышателє закону правєдны пред богом, но творци закону сіи оправдятся. И паки, бывайти творци закону, а не точію слышателє; сих бо токмо Христос блаженством почте, иж слышат слово божеє и хранят є.

Пророк же клятвѣ предаст всѣх уклоняющихся от заповѣдей господних, якоже и пако рече: «Видѣх неразумѣвающая и стаах, яко словес твоих не сохраниша». Сам же, благочестивый образ показуя и творя, глаголет: «Вразуми мя і испытаю закон твой, и сохраню всѣм сердцем моим», И паки: «Милость же господня от вѣка и до вѣка на боящихся єго и правде єго на сынах сынов, хранящих завѣт єго и помнящих заповѣди єго, творити я».

Якоже и самоє єство учит ны и повеленіє Христово понуждаєт: «Иже аще кто вѣсть волю господина своєго, и не творит, болшеє осужденіє пріємлет, нежели невѣдущій».

Отраднѣє убо будет, спас рече, содомлянам и гоморянам в день судный, нежели непріємшим слова божія. Пріємшим же и не сохранившим кольми паче. Или: кая отрада и о сем словеси прилежаніє и попеченіє тщися творити, иже апостолом верховным повелѣ готовом быти праведно к отвѣту

всякому, вопрошающему вы, слово о вашем упованіи с кротостью и страхом, совѣсть имуще благу и прочая.

Можеши, ащели не умѣєши, скорб слышати, глаголати же косен, обаче ученію, єлико можеши, прилежи и проси от дающего премудрость и отвѣт благ.

Паче же и наипаче блюдися буих и ненаказанных стязаній, вѣдый, яко рождают свары; рабу же господню не подобаєт сваритися, но тиху быти ко всѣм, учителну и незлобиву, с кротостью наказующу противныя; скверных же тщегласій отмѣтайся, наипаче бо приспѣют в нечестіє. Блюсти же ся достоит от творящих распря и раздоры, таковыи бо господеви нашему Исусу Христу не работают, но своєму чреву.

Бесѣд же злых о всем хранися, понеже тлят обычая благи; с преподобным бо преподобен, глаголя пророк, со строптивым же развращен будеши; бесѣды бо злы растлѣвают человѣком умы и лишают истины.

Ты же буди усерден на послушаніє божественных писаній и сих глаголы, яко водою, напаяй свою душу. Всяко бо писаніє богодухновенно, полєзно єсть к ученію, к обличенію, к исправленію, к наказанію, єже вправду. Да совершен будет человѣк божіи и на всяко дѣло благоуготован.

И тщися, елико мощно, по сих творити, сим бо образом много наживеши лѣта и приложат ти ся лѣта животу, якоже и пророк рече: [8] «Кто єсть человѣк, хотяй живот и любяй дни видѣти благи, удержи язык свой от зла и устнѣ свои не глаголати лѣсти, уклонися от зла и твори благо».

Веліє воистинну обращеніє, и измѣненіє, и вѣчных благ приобрѣтеніє, аще кто уклонится от злого во благоє, от нечестія в благочестіє, от прегрѣшеніи в покаяніє, о сем бо и множество аггел радуются на небесѣх, о єдином, взыскающимся от погибели грѣховныя, от смерти в живот, от истленія и неистленіє, от многообразных и многоразличных мук непрестанных в неизглаголанныя и присно пребываємая водворенія радости небесныя, их же око не видѣ, и ухо не слыша и на сердце человѣку не взыйде, яже уготова бог любящим єго.

Се же все ища, обрящеши, возлюбленный читателю, в предлежащих ти обоєго завѣта божественных книгах, єже всѣм твоєю руку творенію даруй получити, о многомилостиве, молимся прилѣжно, владыко, человѣколюбче, боже наш, яко твоє єсть благоволеніє всѣм человѣком спастися и в познаніє твоєя истины прійти. Аминь.

Видѣх же многоразлично в писаниях иноя церкве и языка в сицевых предсловіах о зацности и пожитку слова божія пишущих много, аз же, многогрѣшный и недостойный, сего

зацности и пожитку, сирѣч величіа и ползы, изрещи не могу, ин предсловному сказанію вмѣстити непщую, якоже бо основанія иного никтоже положити может, паче лежащаго, иже єсть Іисус Христос, тако и сего на нєм зиданія составити никтоже может, паче составленного, иже єсть божественноє писаніє Ветхого завѣта и Новыя благодати, подобно єсть морю, облежащему вселенную, от него же исходят вся моря и истѣкают различныя рѣки и источники напаяти человѣкы и скоты, и вся движащаяся по земли.

Тако и се море пучины неислѣдимыя объємлет и напаяет не токмо вселенную, но вся превыспрѣняа и преисподняа; та и самого престола величествія касаєтся на высоких, єлико благоволит сѣдяй на нем, в славословіє своє, во спасеніє же наше; а єже се умолча, ум человѣч никакоже дерзнути может, иже бо слыша неизреченныя глаголы сеи, яко сих нелѣт єсть человѣку глаголати, странно бо сыну огненноє прикосновеніє.

И яко же бог єсть, творяй аггелы своя, духи и слуги своя огонь палящ, тако и слово єго живо, и дѣйственно и острѣйше паче всякого меча обоюдуостра; и проходя даже до разделенія души и духу, членов же и мозгов, и судително помышленієм и мыслем сердечным; и нѣсть тварь, не явлена пред ним; вся же нага и объявлена пред очима єго; над злато ж, и сребро, и каменіє честно єсть дражайше, и сладчайше паче меда и всякия сладости.

Кратко же рещи, яко господин, такова и строєнія єго; потребует много похваленія, се бо само все благоє хвалит; разгни книги предлежащая и возри со страхом божіим и смиреною мудростію, и испытай божественная Писанія со вниманієм, не нерадиво и обрящеши в коємждо листѣ величія и похвалу божественного Писанія, ползу же и путь прав своєго спасенія, и много различно вѣчных благ восприятія возданіє. Сама бо правда являет истину и обличает извѣстно противлящаяся єй.

Токмо чтуще, разумѣй и благодари прилѣжно изволившаго тебѣ видѣти се и не забывай достойна дѣлателя мзды своєя. Иже бо николи же никтоже мимошедших времен от царей и князей благочестивых таково сокровище, паче тысящ всяческих сокровищ мира сего, всѣм по чину предложити потщася и сподобися, яко в настоящеє время сей благочестивый князь, єго же имя горѣ и долѣ, по достоянію возвѣстися, иже вся божественная Писанія обоєго завѣта, всѣм повсюду православным христіянам преждє, тако же інныя книги их же напечата, и о них же єще попеченіє имать, молитися богу прилѣжно достоит, яко да и єго имя написано будет в книгах жизни, купно с прежде благочестно

усопшими родительми и прародительми єго, такожде с благословенными отрасльми от рода в род в вѣчное время. Аминь.

Сіє предисловійце прозрѣв, мой господине, читателю благочестивый, пріємли, якоже хощеши, токмо молю: мене, недостойнаго, ненаученія ради, не возненавиди, ни поноси, но паче, яко праведник, покажи милостію и обличи. Готов єсть пріяти, паче нежели грѣшник, єлеом главу мою мастяща, Вѣм убо, воистинну вѣм, яко всія вся превосходящия вещь требовать кратших глагол, множайша разума; аз же составих, єлико могох, умаленієм си смысла, ибо училища николиже видѣх; но понеже людіє молчат, каменіє вопити понудися; и аще своєю волею дерзнул бых на сіє, безотвѣтен убо был бых; но повеленія благочестиваго князя отрєщися отнуть не возначах; обаче же сицевая вещь искусных понуждаєт показати образ лучшаго, ненаказанных же влечет к ученію; нерадивых же и самомнимых ничтоже ползуєт.

Словеса Христова в началѣ, вмѣсто основанія предложенная, имѣй в сердцы выну; сырѣч, Писанія испытуй, могущая вмѣстити вмѣщай, творити прилѣжно не престай, довлѣешися убо сими и иным образ благ покажеши, паче же єретиком и поганом; они же, видѣвше наша добрая дѣла в православной вѣрѣ, с нами прославят отца нашего, иже на небесєх, купно с єдинородным єго сыном и всесвятым, благим и животворящим єго духом, в трех составѣх, в єдином же существѣ, єму же буди благодареніє по достоянію, слава, честь и держава, нынѣ, и всєгда, и во вѣки вѣков. Аминь.

Сія предсловная сказанія и двострочноє согласіє [9], мною, грѣшным Герасимом Даниловичем, составлено бѣ.

КЛЮЧ ЦАРСТВА НЕБЕСНОГО

Яснеосвецоному и велможному княжати а пану Александрови Константиновичови [1], божію милостию княжати Острозскому, воєводичови кієвскому, и прочая, и далей, и єще.

Яснеосвєцоноє, велможноє а милостивоє княжа!

Иж мало не всѣ рѣчи, створеныє от початку свѣта за предивным устроєнием их творца, преходити єдины по других и пременятися и гинути мусят. Єдины в єдином округу лѣта,

другиє в колку, иныє в колку десят аж и до ста и далей. Ач єстество или натура их не гинет, кгды ж прошлому подобноє выростает и родится єдино з другого.

Также и народ людскій, которому всѣ тыє рѣчи суть подручны и поданы — высоко летаючиє птицы, глубоко плаваючиє рыбы, быстро скачучиє звѣри и все иноє под ноги єму єст покорено, а вжды,— и той также менитися, толко не гинути мусит єдины, коротко ли долго ли на свѣтє побывавши, до общей матерє своєє ворочаются, а иныє на мѣстца их наступают.

И так в том воля божіа дѣется и дѣятися будет аж до скончанія свѣта.

А ведже, вѣрныє а добродѣльныє толко смертію з дочасного на вѣчноє премѣняются, а иныє пак якобы и не умирают, бо мудрец так написал: «Родивый чада, не умирает», кгды ж собѣ подобного от сѣмени и церкви своєй наслѣдником, то єсть дѣдичем по собѣ зоставляет. И на болшоє благословенство и ласку на свѣтє у бога а творца своєго относят тыє, в которых отечествѣ и добрах по них не дѣдичит общый и не убѣгают, а ни забиваются ото чужиє.

Таковым благословениєм почтил и увелбил бог оного великого Владимира, преславно и многочудно крестившаго землю рускую, которого церкви и роду зацная линѣя и донынѣ неустала. В ней же истинный наслѣдник [2] и властный потомок ваша княж: милость єсть єси и на мѣсце оных великосановных и многославных предков своих наступает.

А яко новотный на том житейском мори, дивным и прошлым и настоящим рѣчам с пилностю присмотруватися, ваша княж: милость маєш, беручи за початок всякой бодрости страх божій, а маючи завжды также пред очима страх и взор яснеродившаго, и свѣтлопитающаго, и наказующаго со богоразуміем юность твою и многим по многих сторонах свѣта добрый приклад дающаго, а праве по вселенной у правовѣріи изрядно сіающаго неотступно ани измѣнно.

Ревнуй же прилѣжно сему и ваша княжа милость а послѣдуй неизмѣнно святому прикладу у свѣтлоцвитущой молодости своєй и справуй храм свой телесный, яко бы был прибытком духу святому. Тогды оный же благословенный бог отцев по обычной добрости своєй и тобѣ тоє даровати может, яко и началником твоим [3], а не толко тоє, але и на столици их первой посадити может.

Прето потреба вашей княж: милости мѣти всегдашнєє пилноє бачєнє на зацный стан и на новый вѣк свой [4], в котором не толко якого долгого, але и дня и годины єдиноє стравити дармо а безпотребне шкода. Кгдыж и телесныє силы и душевныє также смыслы в таковом юнотском возрастѣ што далей то болше ростуть, множаться и ку горѣ поступають.

И як хто в таковых лѣтех управит а накерует тую свыше спряженную колесницу свою, котораа никгды не стоить, але до кресу назначоного точитсе, на которой и сам бог рад пребывает, хто єму годне єє устроит, также и на дальшіє часы трвает, и поступает, и до вѣчных прибытков, которых око, ухо, и сердце человѣчеє дознати не может, въєжджает. Чого и вашу княж: мил: господи, получити сподоби. А колебаня у вѣрє не установичного или пременєня, господи, сохрани, кгдыж з богом жартовати, у вѣрѣ о нєм отмѣняючися, зле, а єще горше соблазн иным, звлаща, слабым подавати, але в чом хто свєтым крещенієм раз от нєго єсть везван и от родичов правовѣрных избран, в том, по апостолу, нехай и прєбывает и прочая.

А хто бы хотѣл вѣдати и розезнавати лѣпшеє от горшаго, ведлє того ж апостола, вся искушающе добреє содержати, нехай же не будєт таким подлым а плохоумным рѣчей судєю, же єдину толко сторону выслухавши, похваливши, з нею перестал.

Але як на мудрого, ростропного а боячогося бога узнавцу пристоить обом сторонам с пилностю, а не спрудка прислухатися, присмотрувати и пилне уважати и єсли же тому может спростати, то ж тепер с тых лѣпшую, не обзираючися на зацность, можность, и телесную мудрость того свѣта, але на самую истинную правду божію, нелегкомысльнє узнати, обрати и з нею переставати безпечне маєть.

Ачбы подобно єще лѣпше, коли бы тым не всѣ, што не кождому належить, шафовали, толко с тым, што церков святая духовно уставила, законно утвердила и неотмѣнно держить, переставали.

Але иж тепер свѣт на том: ради ся пытають, а иныє и отмєняють в новыє або перемѣнныє вѣры, а дѣла бы на горшиє, хоть старыє, хоть новыє, не дбають.

К тому не толко мужчизны, але из бѣлых голов нѣкоторыє хотять вѣдати глубокости письма, таємницы догмат церковных, которым призвоитша бы куделя з веретеном, а нижли тоє, што писано пером.

К тому лихи тыє змієобразныє шепталци [5], которым наши Євы волно нахиляють ухо, показуют им сличные в поставках и словках яблушка, а при них можность и славу свѣта того, зачим юж и Адамове даются зводити, сирѣчь, за молодыми и старыє починають блудити, не хотять бачити, что ся за таковую нєсталость предков всѣх придало.

Прото як ся выше ознаймило, рач ваша княжеска милость тым певным а истинным прикладом поступовати, и што далей написано, не рач лєноватися прочитати и так можется што до того ж нездорожноє показати. А ижся важило тую троха

писаня вашей княжеской милости пану своєму милостивому приписати и под можную оборону поддати, не разумѣлося, кому бы слушнѣй и власнѣй.

Кгды ж по бозѣ всѣх содѣтели и по его княжеской милости нашим милостивым пану, а отцу ваша княжеска милость иного не знаем, и все церковноє отвсюду на младый возраст вашеє княж. мил. умилено зрит око, слєзы испущаючи, всѣх творцу молячися, да не до конца лишена будет началника своєго наслѣдіа, у православіи пресвѣтло сіающаго.

Прето здалося за рѣч небезпотребную тоє вашей княжеской милости предложити, бо хто не хочет похлѣбовати, тому годится правду указовати, звлаща, хто єсть хлѣбом и иными добродѣйствы от кого удоволен.

Остаток и початок ач младому, але мудрому баченю вашей княж: милости поручаєтся, кгдыж за сѣдины мудрость, а за лѣта старости живот побожный Соломон положил.

ПЛЮТАРХУС [6]

Такіє нехай у тебе мѣстце мѣвають,
Которыє не ради на все зезволяють.
А которым милша роскош, ниж цнота,
Пред такими кажи замыкать ворота.

ДО НАРОДОВ РУСКИХ КОРОТКАЯ А ПИЛНАЯ ПРЕДМОВКА. З НАПОМИНАНИЄМ И МОЛЕНІЄМ ПРИЛѢЖНЫМ

Учителевє костела римского, тых звлаща часов многіє так словне с казалниц костелных, яко и письмом з верстатов друкарских, и многими дѣйственными скутками з велыкою пилностю а потужным старанєм, минаючи своих, которыє от костела их, познавши в нем штось непристойноє, отступили, удаются до вас, народове рускіє, розличными кшталты и способы, выносячи зацность, святобливость, можность и над всѣми под небом звирхность своих папєжов римских и от них уставленыє законы и вѣры также, а ваших патріархов кгрецких, и от них держаную вѣру и закон, и з вами посполу, з недовѣрством, глупством и отщепенством змєшавши, пред очима вашими явне топчут ногами а призывают вас в єдность.

Вы, не вѣдати, чи так на тоє долгося розмышляєте, єсли призволити албо нѣт, чи так тоє згола мимо себе пущаєте. А в том вѣра ваша и закон, а наперед вѣры вашея подателя бога от них хулится у вас пресвятоє имя спросне и поносне. Изводятся многіє а отступают от вѣры, што вѣдати. За

таковоє недбалство ваше не будете ли колись чинить личбы ведле талантов, каждому з вас свыше повѣреных, и многих различными властьми и достоєнствы от толже почтєных?

Вжды, то єст людскій обычай и повынность на питанє чинити отповєдь, а на писанє такоє другоє, чого єще от вас не видати, а ни слихати и донынѣ. Во што ач вдаватись а заходити в реч далеко шкода, але теж вкоротце а правдивє отправити и своих у вѣрє покрепити не вадить, о чом и Петр святый радить, мовячи: «Готови будте завжды ку отповѣди каждому, питаючому вас», и прочая. Бо чим далей будете молчати, тым ся тых шкодливых новин болше будет являти.

В чом єдин з таковых учителєй [7] вышє помєненых, пытаючи, подобнося на вас за тоє юж и розгнѣвал, кгдыж вас тым почтил, што єму самому власнѣй и слушнѣй причтєно быти могло бы. Понєваж у книжце своєй, так рок во Львовє твореной, выєхал на пляц з выводами вѣры костела римского * того для Руси навроценья за старших своих позволенєм. Там же и календаря нового [8] не занехал похваляти, як єст потребне поправлян, у вас до него с пилностю толко не велми учтиве напоминаєть. А по том почзтку писал, штося єму подобало, єдно ж с правдою далекося минало. И не ждучи на тоє жадноє отповеди или отпису, за разом писал и декрет учинил на остатку: бог кгреком и руси все отнял **, не мають ани памяти, аби умѣти «Отче наш» и «Вѣрую в бога», ани розуму, аби збавленыє рѣчи бачити, а не доброє воли, жеби добре жити. И далей писал, як єму шатан казал. А на краю доложил рускоє глупство и блуды. Якож тых новин, ач неправдивых, але шкодливых о вас тепер полны уши всюды.

Годилося вам тоє на собѣ так долго за молчаньєм носити, баченю вашему поручається. Кгдыж молчанє з часом слушным за мудрость почитано бываєть и з пожитком, а з часом теж за глупство и з шкодою ***. А то не в таковых речах божіих законных великих а общих, але у власных каждого. А в таковых и жидовє, и єретиковє, и бусурманы молчанєм не терпят, як вы.

Не вѣдати, чи у вѣрє вонтпите чи о бога избавленє мало дбаєте, про што на предки свои не памятаєте, о которых полн увесь поднебесный свѣт великоє славы и дивноє справы, же и небеса проникала, и пред престол божій ставала. Так у вѣрє истинной цѣлоє а крѣпкоє сталости, яко и в рыцерских

* Там выводов потреба, гдє ся што часто применяєт и поправляєт. А што в своєй клюбє не отмѣнно стоить, выводов жадных не требуєт.

** И тут не вѣдати, што бы то было за навроценьє. Коли хто сам блудит да иншых за собою лудит, плохоє хвалячи, доброє гудит.

*** Кто на реч пытаную или ущипливе заданую молчит, здається, яко бы позволяєт или винен ся подаваєт.

справах можноє и потужноє дѣлности, на чом и тепер против сопостатов телесных вам не сходит.

Зешло бы ся єще болше против духовных пилную чуйность и подвиг мѣти, бо кого невидимыє боятся, тому и видимыє постояти не могут. З чого и слава болшая, и заплата вѣчная.

А иж в тоє писанє за великим мушенєм, а на болше за росказанєм нѣкто от худых простаков вдался от вас, о богохвалныє, великоє славѣ и правоє вѣры народове рускіє, не без великого жалю и сумнєня, власне як плохий а голый за збройного рыцера воєвати, а простак неучоный за мудрого оратора отповєдати. Што ж дѣлати, коли сами не дбаєте, на простака не дивуйте. Так ся написано, як ся розумѣло.

Што вжды з вас годных до того порушити и подвигнути могло бы? Взявши бронь духовную от недужого и неумѣлого, сами по вѣрє крѣпко дѣйствовати и сопостатом истинный отвєт давати *. Толко бога дѣля и от него царства небесного, вам наготованого, дѣля **.

Повстанте, почуйтеся и поднесѣте очи душ ваших, а обачте с пилностю, як спротивник ваш диявол не спит и не толко, як лев рыкаючи, ищет, кого пожерети, але явне сами в пащеки єму розными способы многиє от крови и повинных ваших впадають, а звлаща от єдиноє матерє вашеє невѣсты непорочной, царя небесного, роженыє братя и сестры. О чом она, яко мати ваша, болезно вас породивши, водою святого крещеніа омывши, дары духа святого просвѣтивши и хлѣбом животным учением євангельским воскормивши, жениху своєму, кровию пречестною вас откупившему, яко сыны свои за слуги и дворяны отдати з радостю, яко родителей и прародителей ваших, надѣялася и с ними, и с вами вѣчно царствовати певна была.

Тепер вмѣсто надѣи, радости и потѣхи, жалостно нарєкает и многослєзно плачет: єдиных, же от неє отступають, других, же о тоє не дбають.

И вси вобец на повинность свою мало памятают, колеблючися дивными способы у вѣрє, єдин з другого болшую слабость и згоршене беручи. Где бы єсте болшую крѣпость брали, а тому ся забурнею не дывовали. Кгдыж родивый вас благовѣствованием о Христѣ упоминает и простерегает, мовячи: «Братиє, должніи єсмы мы силни немощи немощных носити и не собѣ угожати, то єсть нетвердых у вѣрє вѣрою подпирати».

---

* Ревнителем речей добрых з того вымовляти и леневатися не годится.

** Тыє слова христіянина побожного и сердечныє двери торкнути могли бы.

Але в нас тепер, кгды ся слабыє опираютъ подобно вмѣсто покрепленя и поднесеня, нижей нахиляны бываютъ. А инде той же апостол: «Подобает и єресем во вас бывати, аби искусные бывали познаваны». Єще ли мало єресей, єще ли мало противовѣрства и отступления? А праве меч вѣры вашея духовный обложен єсть з обу сторон многими брусами, или ослами бысте толко хотѣли сами ржу недбалства вашего отерти и прояснити а хутю палаючею науки вѣры вашеє наострити, лацно бысте могли своих покрепити и сопостатом одолѣти, поневаж правда сама являет истину и обличает крѣпко противников своих, маючи поборника з неба.

Прето бога ради и правды єго дѣля и за ваше спасеніє, и повторе поволный писатель молится вам прилѣжно * с пилностю прочитати и добре зрозумѣти тоє малоє составлене. Не поленуйтеся, обачите, ач вкоротце, але правдіве, о своєй православной вѣрє непорочноє церкви и єє строителеє истинных, так теж о костелѣ римском и о єго многих законодавцах достатком, а о новом паки календару и з придатком.

И так розумѣю, же писанья сего причины податель и з своими старшими позволителми за зле мѣти не будет, а хотя бы хотѣл, слушнє не может. Кгдыж так небачне спросне и вшетечне на зацные особы и великиє станы обоєго достоєнства и на всю вобец Реч Посполитую обоих народов кгрецких и руских и иных всѣх им єдиновѣрных **, по многих и далеких краєх свѣта широко и славно розширених, бы намнѣй баченья мѣти не хотѣл. Але всѣх ровно и посполу безрозумством, блудами и глупством почтил, толко аби єго так бог и люди добрыє чтили и важили, чого єсть годен, кгдыж ани у бога, ани в людий мѣстца им не зоставил. Нехай же теж не дивует, єсли ся што єму и єго позволителєм непомысльноє пред очи приточит.

А иж тут толко самый початок и конец книжок преднаписаных в коротце ся припомянуло, а што в средку писано, тоє ся занехало. Вѣдайте, же не прето абы тоє отповеди или отпису слушного а правдивого мѣти не могло, толко оказуючи єго в том чортоподобную гордость и буйство. Же не ждучи, ани мѣстца даючи на тоє отповѣди или отпису, якобы юж и людий, и правды на свѣте не было, а яко бы в пустый дом хто вшол, гдє кгосподара немаш, чинит, што

---

* Хто сам не могает, помочи от инших жадает. И годится ратовати, кгдыж не о властноє почал працовати.

** Не было ту баченя не только на зацныє станы и на роды, але и на самого всѣх творца, который мовил, иже речет брату своєму раха или уроде чого єсть повинен.

хочет, заразом осудил и сказал, же не мають розуму, памяти и доброє воли, глупство и блуды до того придавши.

Не явна ли реч, яким духом и якою милостью тоє чинит, кгдыж на початку якобы указуєт выводы и притягаєт до згоды, а на остатку яду аспидного под устнами задержати не мог, што сердце з мыслью тайно уковало, тоє перо з рукою явно указало.

А иж нѣкоторыє слова Христовы и апостолов єго святых на свой млын римский криво опачиною натягал, право поставивши, єму самому безстыдныє очи колоти будуть. Кгдыж превѣчную божественную власть и силы без баченя и страху з Христа дерет да на своєго папу кладет, а иных всѣх достоєнства и власти, им свыше поданоє, отлучаєт.

А што з многих историков и канонов соборных письма приводил, ач и тоє далеко з правдою розно папєжов усѣх под небо выносячи, а з патріархов многих єретиками указуючи, ино и тут зрозумѣти и обачити того учителя и єго костела правду не трудно. Кгдыж як з васни а ненависти, выткнул на пляц єретиков кгрецких и с тыми тепер всѣх правовѣрных, при греках у вѣрє стоячих, зровняти и змѣшати рад бы и церков всю всходную з єретиками осудити хотѣл бы. Запомнѣл бога и правды єго и оных светилников, великих и незыблємых столпов церковных учителей кгрецких Василія Великого[9], Григорія Богослова[10], Іоанна Златоустого[11], Афанасія[12], Кирила[13], Дамаскина[14] и иных многих.

А кому на свѣтє може быти тайно, же з греков философы, з греков богословцы увесь свѣт маєт, без которых и єго Рим ничого не знаєт? При которых преданю, науках и уставах церков святая восточная стоит крѣпко и неотступно.

Што ж правдивей судити: то є ли, што было злоє на время и откинено, чи ли тоє, што єсть доброє и вѣчно?

А хочеш ли правдиве судити, отпустѣм же собѣ а идѣм далей. Бо єсли же с патріаршеских столиц находилися єретикове, теды так теж их и отправляно, як были годны.

Што мало дивно, кгдыж бог сам только безгрѣшен и неотмѣнен. В чом створене на небесѣ и на земли єму ровно быти не может. Якож и межи самыми ангелы нашолся был отступный и взял заплату свою, иныє ангелове святіи не были винни, и небо змазы за тоє на взяло.

При бытности Христовей телесной на земли нашолся был межи апостолы тому подобный, взял заплату свою. Так и потом при всѣх апостолѣх Николай, Димас, Фиггес и Єрмоген, апостолми и єпископами бывши, отступили от

вѣры, с невѣрными суть причтени. Апостолове святыє не были винни и их достойность за тоє змазана не была.

Так власне и межи намѣстниками апостолскими же ся находили єретикове, брали заплаты свои. И иныє патріархове святіи, и увесь духовный стан за то винни не были, и церков святая всходная змазы на собѣ не отнесла и нынѣ єсть чиста и непорочна.

Тут же єще зрозумѣти потреба, єсли бы речено, але с папєжов римских жаден заплаты своєє такоє не взял, тым єще горше и прегорше. Кгдыж межи десятми чинов ангельских нашолся злый, межи дванадесять особ апостолов нашолся недобрый, а межи колко сот папєжов римских жебы не мѣл быти жаден злый и єретик, то реч неподобная. Кгдыж ся и трули, и дѣти родили, и многіє єреси плодили, штося может показати доводне на ином мѣстцы.

А то нагоршая, же єресь и злость оная никгды с костела римского оттинана и преч выметывана не бывала, мусѣла внутр зоставати а ку смерти ся ровнати. Бо и на тѣлє человѣчем бываючиє розныє вроды, струпы и коросты, кгдыся на верх укажут, выстоят и выплывуть с тѣла преч, а часом и з члонком оттинаны бывають, тѣло здорово зоставаєт. А кгды ся указавши, розпаливши внутр уступають, к смерти ся ровнаєть. Такова власне справа церкве заходноє, которая всѣ змазы, вроды, струпы и коросты в собѣ таит и внутрь свой приймает *.

Прето єсть у вѣчном животѣ смертелна и с послѣдователми своими. А то маєтся розумѣти от того часу, як ся от єдности соборной церковной оторвала, а звлаща от оного Формоса, за которого стался костел римский, як лице без носа. Да коли бы хто от тых часов аж донынѣ оных самотворных намѣстников божіих также пером оборочати и подмѣшовати хотѣл.

Показало бы ся дивов и страхов много, да не так як кгрецких заразом оттинано и преч от тѣла церковного отмѣтано, але там все посполу и донынѣ врит, подобно остаток аж у пеклѣ ся доварит.

Ач ся реч порозширила, але для лепшого зрозуменя мусѣло тоє быти. Прето правовѣрныє народове рускіє, тоє што єсть, с пилностю рачте прочитати и зрозумѣти. Зыйдетлися также за старших свох позволенєм, кажѣте на иноє отписати. Не зыйдетлися, самы не рачте не дбати. Бо як причины до того не годится давати, так теж за даною не зыйдется молчати.

---

* Справа костела римского.

КЛЮЧ ЦАРСТВА НЕБЕСНОГО
И НАШЕЄ ХРИСТИЯНСКОЄ ДУХОВНОЄ ВЛАСТИ
НЕРЕШИМЫЙ УЗЕЛ

«За правды повєдаю вам, што бысте колвек звязали на земли, будет звязано и на небесєх. А што бы єсте розвязали на земли, будет розвязано и на небесєх». «Єще заправды повєдаю вам. Иж кгды бы ся з вас два зезволили на земли о всякую реч, котороє бы просили, станется им от отца моєго, который єсть на небесєх; або вѣм: гдє суть два або три, собрани во имя моє, там єстем впосредку их».

Тут потреба обачувати пилно, якова того чернила духовная сила, про што тут спас наш, тут заразом при отданю всѣм ровноє моцы вязаня и розвязаня, двом, зезволившися о всякую реч, кажет просити отца своєго небесного, и будет им дано, и так же з двома або с тремя, гдє бы ся во имя єго собрали, и сам бывати обецался. А в письме святом вездє много находим, же и отец єго небесный многих по єдиному выслухывал. И он сам, яко сын єго єдинородный, так же чинил и бывати з єдиным обецался не толко сам, але и з отцем своим небесным, гдѣ так мовити рачил: «Єсли кто будет миловати мене а слов моих пилно слухати, теды и отец мой певне ся єго теж розмылует, а до него прійдемо и мешканє собѣ у него учинимо».

А тут аж двох выслухати а з двома або з трема бывати обєцаєт.

Неледаяк бы тыє єдиноустныє слова Христовы уважати... собѣ противны. Поневаж сам же Христос, неотменный у словах своих, первѣй тым же апостолом розказал молитися по єдиному и наєдинѣ, так мовячи: «Ты, коли ся молиш, войди в клѣть свою и, затворивши двери твоя, помолися отцу своєму втайнє, а отец твой, видяй втайнє, отдаст тобѣ явне». Зри, зри и пилно гляди.

Тут же тепер, отворивши обоє очи и очистивши всѣ смыслы, з добрым сумнєнєм а з боязню божею присмотримся пилно, для чого то Христос мовил апостолом: «Кгды бы ся з вас два зезволили на земли о всякую реч, котороє бы просили, станется им от отца моєго, который єсть на небесєх».

Перво, велит самому наєдинѣ молитися тому ж отцу своєму небесному. А потом радит или розказуєт, аби ся два зезволивщи о всякую реч просили, тож будуть выслухани. А далей з двома або з трема и сам бывати обєцался.

Што то єсть, чи слова Христовы не згожаются, чи євангелистове, пишучи, помылилися? Нѣ. И євангелистове ся не помылили, и словам Христовым отмѣны нѣт. Кгдыж

сам єсть истинная а неотмѣнная правда, снаднѣй небу и земли отменитися, толко подобно мусѣло оную старую приповѣсть рушити *. Бивши около сука, вдарити в сук.

Тыє то слова божіє живыє явне колют обѣ двѣ оцѣ тым всѣм, которыє так великую а важную справу єго на єдиной особѣ против воли єго завєшають. Которого єдиного отец єго выслухати не маєт, и он сам з ным бывати не обєцался. К тому єще и тоє пилно обачати и добре зрозумѣти потреба, про што того слова Христова початок с концем показуєтся розно. Кгдыж сам мовити рачил обецне до всѣх апостолов: «Коли бы ся з вас два зезволіли на земли о всякую реч, котороє бы просили». Зри и розумєй, мовил: «З вас», а не рек: «Станется вам», але рек: «Станется им от отца моєго, который єсть на небесєх». А потом не рек ни «вам», ни «им», толко: «Где суть два или три, собрани во имя моє, там єстем в посредку их».

ШТО БЫ СЯ КОМУ ЗДАЛО, СУДИ

Я, яко всѣх подлѣйшему а крайнему належит, наперед вотум свой положу. А кого бог с предних почтил правым а досконалым вырозуменєм **, крайнему за зле мѣти не маєт, толко нехай ся, як повинен, не ленует. Кгдыж реч подлєйная лѣпшой завжды уступаєт. А меншеє ся от болшого кром всякого спору благословляєт. Мнѣ ся так видит: тыє слова «кгды быся зезволили з вас, а станется им» злучили моцно и звязали крѣпко нераздѣлную силу, власть и єдность як у апостолєх обецне, где мовит «з вас», так и в их намѣсниках, напотом где мовить «им». А што при том же якобы кром апостолов рек: «Где суть два або три, собрани во имя моє, там єстем в посредку их».

Тут не телесно толко и временно, але вѣчно и божественно до скончания свѣта бывати обєцался завжды со всѣми вѣрными, где быся колвєк во имя єго собрали, а с пастырми пак вѣрными вѣрных и овшем.

А иж сам пастыр наш небесный не хотѣл мѣти межи апостолы и их истинными намѣсниками разности и єдиного, вмѣсто себе, старшого а всѣм головою. Толко во всем ровною братею, як были апостолове ***. Где ж ся тепер тая над всѣми голова в Римѣ взяла?

---

* Приповєсть старая и простая о новую хитрую опираєтся.

** Не о невѣрных ани противовѣрных, толко о правовѣрных тоє ся розумѣти маєт.

*** Апостолове были в своєм уряде ровною братею. Так же бы и их намѣсником ся годило.

Бы хто учоный розтропне тыє слова, острѣйшиє над всякій меч, з обу сторон острый, розтряснути хотѣл, мало бы об той змышленой всего свѣта головѣ доводов инших потреба. А ведже и так вѣрно́му, а хотячому правду узнати, не єсть трудно зрозумѣти.

Претож церков святая соборная вселенская, розумѣючи добре оныє слова живыє пастыра своєго вѣчного, не єдиному, але пятем уставила и узаконила тою духовною властью а свыше даным пастырством по преданию апостолскому над собою рядити и справовати.

Што тривало и стояло святобливе и побожне в доброй справе и порядку лѣт сот не мало. А если ся што нарушало и казило розным єретичеством оного пекелного волка и райского зміа справою, так з стороны, яко и посредку их, они, збираючися соборно * з оною ж церквою многочисльно святых преподобных и богоносных отцев, с которыми и сам пастыр небесный бывал, як ся обецал, и оныє волки и зміи отгоняли, с престолов змѣтовали, и анафемѣ предавали, и, як добрыє пастыревє при овцах, и души свои покладали.

А иж Христос наменил два и опять два или три. И тут личбы замѣреноє не указал, аби ся и вси не подносили намѣсниками божіими менячися, же от самого бога суть поставлени, толко абы вѣдали, же от церкве, которая за годность ставити и чтити может, а за выступок карати и змѣтовати может. А вед же, яко бы не отступаючи в том и слов Христовых, двох а трех обрали намѣсниками апостолскими и учинили пять, сообразно пятерочюственной десницы божой, правячи всю поднебесную.

Отчого потом пятый, который засѣдал мѣстце первоє, гордостю и лакомством и многою славою свѣта того за наданєм великих панств и богатств зведеный, отступил дороги правоє и оного товарышства и братства, собѣ ровнаго, гдє мог єдин другого простерегати и направляти. Захотѣлося єму самому поднести столицу свою на заходѣ солнца и ровнятися богу вышнему. Гдє юж тепер у волной кузници своєй кует собѣ, што хочет, ни на кого ся не обзираючи, а ни о чию ласку и ратунок дбаючи, всего много з стороны свѣта маючи, а гордость всякая умножается от преизобилных рѣчей, за которою и похлѣбство не омешкует, спѣшачися у приданых.

Ач и тых четырех розличными фортелми и дивными штуками через розмаитыє начиня духа своєго непрестанно усилует, тягнучи до себе. Але юж не на оную правую, толко

* Соборы вселенскіє против єретиков.

на свою змышленую дорогу, и юж не в братство и ровную почесть, але в подданьство и в мушеноє послушенство, сам толко над всѣми и перед всѣми, всего свѣта головою, єдиным, найвышшим пастырем, каменем вѣры, фундаментом церковным, княжатем апостолским, намѣсником не толко Петровым, але и божіим без встыду и страху зватися смѣєт и иным допущает и кажет *.

Што юж нынешних многомятежных и богопротивных часов на том схилку свѣта, аж и до скаргов и гербестов [15] пришло **, тож пак тыє вже по-своєму почали тую катедру носити аж под небеса, да и рускіє народы наперед блудами, глупством и отщепенством почтивши и з жидами зровнявши, тож тепер указують им тую столицу, як хороша, а на ней пак сидячого снать и в ноги целують, а он не гнѣвается, та и нашим кажуть, ано не хочется. Чого иж, боже, уховай и всѣх нас до конца, господи, соблюди такового богопротивного человѣкообоженья или идолопоклонения. Кгдыж Христос господь, всѣх творец и откупитель, подаваючи з себе всякоє тихости и покоры приклад, божественныє и пречестные всетворительные руки свои простіраєт, ноги умывати учеником творец твари преклоняєт колѣна, умываєт руками и служит раболепно. Он же, мнящийся намѣсник ученика єго, протягаєт тленныє и не нескверныє ноги в целованє гордостноє всѣм, приходячим к нему.

Петр блаженный Корнилія [16] сотника, поклонившагося єму, подносит, мовячи: «Встань, кгдыж и я чоловѣк єстем»,— показуючи то, же богу належачих поклонов пред человеком чинити не годится. А пред намѣстником єго мниманым и цесаром не пропускають. А иных посполитых подобно и бѣють, не поклоняющихся єму со страхом и трепетом. И иного безчинства и противозаконства за поступком лѣт и часов много.

А оныи четыри столпы церковныи, намѣсникове апостолскиє, патріархове кгрецкиє, пастыреве и богомолцы наші за милостию божею и за молитвами их и иных христиан богобойных и правовѣрных в своєм заволаню, порученю и предсявзятю стоять моцно и непоколебимо, апостолских преданій и отческих правил соборных ни в чом не нарушаючі. А иж суть в убожествѣ и под розказованєм поганским, тому ся дивовати не маємо, а ни ся тым горшѣмо, изводитися иным не даваймо, поручаючи то недовѣдомым судбам и справам бога вседержителя, который за грѣхи караєт, а за терпли-

* Превознесенє папежов богопротивноє.

** Скарга оскаржаєт, Гербест осуждаєт, бо той писмом своим страшит, а сей декретом не тѣшит.

вость милует и дочасную утрату вѣчными нагорожает дары. Якоже рече сосудом своим избранным: «Аще наказанє терпите, яко сыном обрѣтается вам бог». Єго же бо отец любит сына сего и наказует, не терпящаго же наказаня и двом господином работающего презирает и мимо пущаєт. И учинил декрет через праотца патріарха нашего Авраама[17], межи таковыми сынами мовячи: «Чадо, ты восприял єси благая своя в животѣ своєм, Лазарь[18] же злая. Сего ради сей утѣшаєтся, ты же страждєши». Так и тепер разумѣймо, кого дочасно бог караєт, вѣчно з собою мѣти хочет. А кого по воли пущаєт, тут єго дочасне отправляєт.

Претож радоватися в караню достоит лѣпше, а нижли горшити. Кгдыж то не новый обычай божій, чиновал то и давно з выбраными своими, карал их Єгиптом, карал Вавилоном окрутно и немилостивно, авжды от них промыслом дивным и милосердієм отцовским не отступовал. А дивными и страшными справами своими з ними и з оными ся обходил. А потом их до ласки и милосердія своєго чудовне приводил. В чом и нам вонтпити непотреба, кгдыж у бога лѣт тясеча, як день єдин, а не єст єму николи не можно ничого.

А иж и тоє нам задают, же крестов на церквах не мают, звонов мѣти не волно, а на том велми мало, кгдыж крест волный маємо на церквах своих телесных всюды и завжды, а без звонов и органов бога хвалити и єму ся молити можем. Кгдыж болше смотрит на сердца, нижли на тыє гуки. Не все было волно ведлє устав божіих израилтяном оным справовати в неволи, авжды их лѣпше выслухавал, нижли на свободѣ. Там же пророки и священники, старцѣ и дѣвицѣ не в великой повазє и учтивости были, што скромне с покорою терпячи, богу ся подобали.

А што ся ткнет о свободѣ, роскоши, можности, богатствє и славє свѣта того, тоє все, як за старых давных вѣков, так и тепер болше межи поганых бывало, нижли межи вѣрными. Кгдыж наш откупитель не звался царем свѣта того, так, бачу, и вѣрных своих мѣти хочет, наготовавши им што лѣпшеє болшеє и вѣчноє. И Павел апостол указует, же не маєм здѣ пребывающаго града, но и грядущого взыскуєм. А як то радит и для чого што справует, замкнул то в недостигненных своих судбах, которых ткнутися розумы людскими так безпечно, як соломѣ огня.

КАЛЕНДАР РИМСКИЙ НОВЫЙ,

о котором князь Венедикт Гербест у книжце своей новотворсной во Львовѣ в листе до читателя чинит пытаньє такоє

Аза годится єдиному людови християнскому не єднако и велку ноц, и боже нарожене, и иншыє свята през целый рок тримати *.

Вчора сам от єдности церковноє в том оторвался, а нынѣ юж нам тоє задаєт, заразом и прится и потваряєт. Сам же мовит, же ся не годит, сам же от єдности церковноє отскочил или отщепился. И што ся дѣєт явне пред очима и ушима не толко всѣх нас, але праве всего свѣта. Што ж розумѣты маєм о тых речах давных, в которых так же от єдности отступаючи, нас невинных потваряют? Чим простаков, некрѣпких у вѣрє, зводят, страшаючи их, же без воли их папы жаден збавен быти не может, а той волѣ таковым способом никгды конца не будєт. Кгдыж каждый з ним можнейшим, мудрейшим и зацнейшим един на другого хочет быти на свѣтє. Которую таковую мудрость Павел апостол глупством именуєт и мовит.

Мудрость тєлєсная ворожство єсть на бога и божему закону не покаряєтся. Не тєлєсная ли то мудрость противозаконная, же явне самомнителною гордостью над всѣх превознесшися, єдины новины уставляют, а другиє старины поправляют? И як отступили дороги правой, завжды ся мешают да инших до того примушают и страшают, же им того ж не помагают. Ано бы в добром баченю болший то мѣл быти пострах, где апостоловє и их послѣдователє святыє богоносные отцевє, укрепляючи и упевняючи уставы и порядки церковныє без нарушенья, анафемою страшно загрозили того ся стеречи. И бояти лѣпше бы потребе, аніжли их папы, и с тым новым календарем, о котором там же пишет же за великими причинами юж ото маєть своє потребноє поправлене **.

З которых причин великих и єдноє наменшоє не указал, а хотя бы хотѣл подобно слушноє не мѣл, ач многиє дають до того тую запевную причину. Иж кгдыбы насвятший папєж яко найвышший намѣсник божій а всего свѣта голова так мудре а потужне в час тому не забєжал, теды за небаченєм и глупством посполитого люду вошло бы было боже нарожене у весну, а велка ноц в лѣто. Якож за правды, за так пилным а преважным промыслом и стараньєм, звлаща так зацноє особы, которая ключѣ носит от неба, досить ся значно пога-

* Смѣшная мудрость Гербєстова: або о иных плохо розумѣєт, або ся сам мало чуєт.

** Причыны великіє календарного поправленя.

мовало, же не толко боже нарожене у весну не вошло, але и велка ноц не смѣла *. Хто был на той час в костелѣ у худой одежи, лѣпшей повѣдити может.

Ач хотя бы был и не помыкал тых недел четырех наперед, не велми бы ся с тым опознил. Не вѣдати, чи звѣздный бѣг его в том омылил, с которым законные справы свое посполу скорикговати хотѣл.

Чи пак звездам творец противился оному сваволному корикгователеви, абы в тое ся, што ему не поручено, не вдавал, кгдыж на том, яко видим, и назбыт шванковал. Яч яко недбалый коштовал, яко бы было ведле его зданя лѣпше, рядивши на земли, хотѣл поправити и на небѣ и, прозрѣвши наперед якимсь, невѣдати, если не валаамским духом [19], тому так пилно в час забегал, вѣдаючи, же по шкодѣ розум мало потребен бывает. Бо и лѣкар довтѣпный, кгды обачит який шкодливый врод, або, як они зовуть, пекелный огень, не жалует наперед здорового члонка урѣзати, абы все тѣло от того ся не псовало. Також теж ростропный строитель в мѣсте, гдѣ бы ся загорѣл а моц великую взял и пекелный огень, бо и той лих, где свою волю возмет **, перебегает наперед колко домов цѣлых, и един бы налепшого будованя, а хотя бы и великого пана, одирает, рубает, ломит и розметует, мало ся в том кого радит, на будоване и кгосподара домового ничого ся не обзираючи. А кгды ся тое погамует и угасит, за зле ему не мевают, але по старому ведле волѣ или можности своее знову будують, где што кому належит.

Так теж подобно насвятший он трийнадесят Григор папеж, кгды обачил, же календар предков его старый дороги правое далеко зблудил, солнце днюв причинило, мѣсяц имена свои помешал, звезды бѣг свой потеряли, заразом, яко довтипный лѣкар и ростропный строитель, отрѣзал члонки здоровые, которые еще стояли нѣшто при тѣле церковном.

Дом теж законный, на седми столпех моцных оных святых соборов вселенских добре укгрунтованый и вѣчно убудованый, перебѣгши недѣлѣ четыри наперед, ободрал, порубал, поламал и разметал. Мало ся кого в том радил, на будоване и кгосподара или пана ничого ся не обзираючи, все давное погамовал и огнь духа святого до конца погасил. Не толко божего нароженья, але и велкое ночи у весну не впустил, же ся ледве и святки уминули. Мѣсяци иначей покрестил, християнскую пасху с жидовскою далеко отменил и опак посадил, и своему предсявзятю, яко видим, досить учинил, толко

* Свята божего нароженя у весну не впущено.

** Коли в печи горит — велми добр и потребен. Але коли вышше печи — шкодлив и страшен.

ся после того борзо и сам схоронил. Што вѣдати, если в пеклѣ чого поправляти не казано. Бо то реч еще старшая, ниж календар.

А так зешло бы ся юж опять по-старому на оном давном фундаментѣ будовати. Гдѣ были трамы, стѣны, окна и двери за недбалыми кгосподарами, а с нас наемниками покривилися и понадгнивали, знову все ведле старого фундаменту, над которого иного жаден заложити не может, кроме заложеного побудовати.

Там же бы юж и о едность не трудно ся згодити, до которое не лацно прийти, поколь ся так будет блудити. Бо если панове земные за таковые кгвалтовные рѣчи за зле не мѣвають, але небесный, не вѣм, если ся не розгнѣвал. Бо якось тые новоперемѣнные квѣтки и маи вмѣсто зеленое барвы все бѣлою нам зверху притрясають, што видячи и розмышляючи, сердце ся лякает, и един бог вѣдает, если што далей горшее нас не поткает. Кгдыж то суть его самого справы и уставы законная пасха старая, которую сам уставил, сам и докончил и новую учнем своим и нам всѣм вѣрным подал, все тое пошло опак, што завжды законная шла наперед, тепер мусѣла колко и двадесят днюв зостати назад. И мовят нѣкоторые, же жидове поблудили, а мы добре порядили или поправили.

С которого то поправленя, яко видим, заправды мало што доброе дѣется, толко великий и дивный розрух стался во всем праве свѣте. Не толко у дѣйствах законных церковных, але и во всѣх справах и поступках светских, и великая васнь и ненависть межи людми с того поправленя всчалася, тягнучи за собою много трудностей и утрат безпотребных невинне.

Первое. Человѣк бѣдный, убогий, который от праци рук своих * и в потѣ лица мусит ясти хлѣб свой и с тое ж працы и поту мусит досыть чинити и давати пану, што ему розкажуть. Звык был от предков своих отдавати, што належало богу и што належало пану, тепер юж в тое жадным способом гаразд потрафити не может. Пан ему кажет у дни святые богу ку чти и хвалѣ ведле звычаю церковного давного належачие робити. Боится и бога, боится и пана, мусит болшого опустити, а меншему служити. Бо о оном слыхает, же есть долготерпелив и многомилостив, а сего вѣдает, же есть коротко терпелив и троха милостив. Если не его тѣло поведуть, теды воловое певне.

Панское теж свято прийдет, рад бы бѣдный убозство свое роботою подпомог, боится пана, мусит лишити, а часом за

* Поправы календарное пожитки.

тыми бѣдами не толко панского нового свята не памятаєт, але и свого старого забываєт. В чом и богу, и пану неправ бываєт. А собѣ пак рѣдко або николи. Зверху ненздa доѣдаєт, а внутр сумненє грызет. Чого иншим сбособом ратовати не могучи, мусит нареканєм, вздыханєм и слезами часто бѣду свою нагорожати. И не вѣдати, єсли в таковой своєй роскоши и оного календарного поправителя часом злиха не проклинаєт, в чом, хотя не в шарлатѣ и не оратор, потурати не треба.

Кгдыж тот пан, до которого то чинит в горкости сєрдца, подчас и шарлаты и орлаты из ораториы бывают у него як сметьє. Поневаж толко на чистоє, покорноє и сокрушеноє сердце гледит и таковых выслухаєт, а сильных и незбожных со престолов зметываєт да на мѣстца их, от гною беручи, сажаєт.

Второе. Так теж в мѣстєх затвористых наших на своє новыє свята зброн не пущають, в роботах заказують, забирають и сажають, они теж як христіяне правовѣрныє, будучи повинни свята свои церковныє давныє обходити и святити мусять, в чом немалыє забавы, трудности и утраты в своих справах и господарствах домовых и полных и дорогах гостинных невинне мусять относити, и тыє не мають, за што оного ж благословити.

Третеє. Так теж в ярмарках, и у справах купецких великих, в записєх, в цырографєх * єдны по старому, другиє по новому мѣшатися и великих трудностей и безпотребных забав, накладов и утрат, а часом и завасненя уживати мусять, и с тых, подобно, не всѣ мовять: «Бодай здоров поправлял, якож не много ся тут после того забавлял».

Четвертое. К тому єще муж и з женою, которых сам бог наперед прозираєт здалека, а потом словом своим всетворителным через слуги церковныє злучаєт в єдно тѣло, межи которыми в доброй згодѣ и порядку, як тѣло єдино, так воля и мысль маєт быти єдина, первому — розказовати и рядити, второму — слухати и повиноватися, так теж в молитвах до бога, в учинках милосердных, в постєх и святєх мають быти як єдино сердце и уста, так єдина и рука. Тепер тот календар новый нашол и там скутки своє новыє.

В тых, мовлю, где з реліи грецкоє и римскоє стан малженский приняли **, якож то бывало, не толко межи посполитыми, але и межи зацными станы. Кгдыж єдиному бываєт средопостьє, а другому — мясопусты, потом єдиному —

* О ярмарках и записєх.

** Згода вдячная в малженствѣ ляхови з рускою, так же, як русинови з ляховкою.

жалостное розпамятоване Христовых страстей, а другому — веселые розпусты. Также теж и всѣ свята дорочные, что первѣй з радостью, з дѣтками и с челядкою, хвалу даючи богу, обходили сполечне, тепер мусять далеко розно. З чого подобно часом бывает маркотно, а другому немило. Кгдыж первѣй все ся дѣяло ясне, а тепер якобы ся снило.

В чом нас же невинных укоряють, взгоржають и ненавидять. И без мала не слушней бы тое покрывленем назвати, а нижли поправленем, кгдыж болше вадит, ниж помагает. И як непевные а новотные уставы не всѣ теж єднако держать, а звлаща в том року.

Єдины по-старому мясопусты отправили, другие — по-новому. Але по-старому велку ноц з нами обходити позволили. А иные пак з нами запустывши, з ними ся отговѣли. И пост святый великий, самым Спасителем нашим проображеный, апостолми єго святыми установленый, и святыми преподобными отцы соборно по всем праве свѣтє где єдно имя христіянское слыхати моцно утверженый, тепер у них за тым поламаным календарем и пост ламатися мусит *. Бо єдини постыли недєль одинадесят, другие седм, а третіє толко три недѣли спостывши, а з старого календаря на новый переступивши, фортелем остаток отправили. А далей пак што ся будет дѣяти, бог то лѣпше вѣдает, страшно помышляти, єсли тая мѣшанина далєй будет тривати, не вѣдати на што было реч так певную а вѣчную поправовати, бо як здоровому лѣкарства, так речи цѣлой поправленя не потреба.

А хто против того чинит, болше казит, ниж радит. А ведже хотя бы юж и так было, же то собѣ ку воли, або кому на упор, тых десять днов вывергши, нехай будто поправили, што пред ся пошло якобы своим колом, кромѣ тых днюв десяти **. Але сее пак другое коло, которое от воскресенія Христова аж до вознесенія точится и през целый год бѣг свой справует. Про што замѣреного кресу также ведле першого бѣгу своєго не одержало.

Подобно тым єсли бы также десять днюв выкинули, то бы в середу велку ноц мусѣли святити. Але иж тоє ся не зешло, тыж днем теж наперед десети днов личбы не дошло, а двома недѣлями зась перешло, а так юж тоє коло снать комусь на упор пустили якимсь диким гостинцем, никгды не топтаным, а праве стропетным. Первого року недєль три, другого двѣ, а третєго єдину, а теперешнєго пак сполна недєль четыри.

---

* Статечность посту новокалєндарного.

** Кола церковные.

Што єсли же тепер твердять и вызнавають, же в том право ходят *. Теды нѣлзе єдно мусят вызнати, же их папежове от початку аж до того часу за всѣми своими наслєдовниками блудили, а єсли же оныє не блудили, ино теперешнїи блудят. Якож и великоє подобенство, кгдыж не толко против устав законных церковных давных и оных великих соборов славных, але и против самого законодавца, творца и откупителя всего свѣта, который водлуг воли бога отца своєго небесного, справуючи спасенє наше а выполняючи всѣ письма, о собє пророческиє, действом докончил закону старого.

В четверток великий отправил пасху законную и Нового завєта великую тайну апостолом своим подал. У пяток муки и смерть подъял для збавенья всєго свѣта. В суботу лежал у гробѣ, в которую была обхожена жидовская пасха, як євангелистове свѣдчать. А в недєлю з мертвых воскресеньєм своим ңебо и землю, и преисподняя просвєтил, што єсть наша христїянская истинная пасха.

З якою ж то смѣлостью и баченьєм християнскую пасху свою, перед жидовскою наперед днов двадесят и пять внесли. А нѣ с християны, а нѣ з жидами ся згожаючи штось велми дивно. А не толко апостолским преданєм и отеческим уставам, але и самому Христови много спротивно. Который яко сотворитель, откупитель и законодавец не пришол закона казити, але виполнити, якож собою все выполнивши и новый уставивши, вѣрным своим подал. Чого Павел апостол посвєдчаючи написал, староє мимо пошло, а ото все ся стало ново. Якож вѣрным певно ново, але тым мѣшаным не вѣм яково.

То юж тыє два законы вѣдаємо гаразд от кого суть пода받ны. Первый старый от бога отца, через Мойсея жидом подал был до часу. Вторый новый от того ж отца небесного через сына єдинородного вам подан єсть вѣчно.

А сей пак тепер третий закон от кого подан, хто вѣдаєт як сего законодавца назвати, кгдыж не от Мойсея, а ни от Христа. Без мала не на тоє пошло до второго имене придавши, триста шестьдесят єдин или 359.

Личба розна, сила єдина ** [20].

Кгдыж юж, яко видим, и само небо, або на нем сѣдячий противится вне их так небачному упорови, болшеє зимно в том их квѣтню показуючи, а нижли в иных мѣсяцех прошлых было. А звлаща их недєли бѣлоє, где и чорному мусєло быти под носом бѣло. А хто бы тому вѣрити не хотєл, нехай

* Суди, кто хочет, толко мѣй бачене на судю правдивого и страшного.

** Титул третєго законодавца.

бы без футра и теплоє избы потрывал хотя з годину, бачитьмися, к тому не был бы невѣрен, но вѣрен.

У пяток великий, кгды Июдаша хлопята страшили тыми крекотками [21], в которого была не голосна, мусєл зубами трєску докладати, а звлаща тыє, которыє от «пауперибус» латину починають учить [22], так теж и на самую велку ноч дивноє знамеңіє * бог показати рачил [23], так бурливоє и страшноє зимно, з великим снєгом. Же не каждому волно было и колачи до костела святити отослати, хто был в мили або далей от костела, кгдыж не толко санями или пѣшому, але и на кони не можєно, где потреба, доєхати.

И много быдла розмаитого на тот день от зимна вѣтру и кгвалтовного снєгу поздыхало, што и з людий мало ся комусь не придало. А вжды нѣкоторий казнодѣя, который перво был прокуратодѣя, таковую штуку в обмовѣ учинил до своих, видячи, же их мало в костелѣ на так великоє свято было: «Не противтеся тому, а то нас пан бог карает для небачноє упорноє а крнубрноє руси, жеся не хотять узнати ** а до найвышшаго намѣсника божего пристати».

А нися тому дивуйте, же жидовская велка ноц по нашей припадаєт, бо мають рок преступный, и тим своих вонтпеньє покрепил, а по других и в домы посылал. Бо многиє тыли умыслили по семи недєлях и тыє четыре постити. В чом их пилно простерегши, повидєл. Потым тего дню кто хце, может постити, тылко тераз каждый мусит законови святому досить чинити.

А бы так на простака пришло, трудно бы в тоє мог потрафити.

А вжды твердять, опираючися як на леду, же право ходять, а иныє всѣ блудять. С чого можем снадне обачити и властне зрозумети, же не без великих явных и слушных причин *** всѣх всходных и полуденных сторон или церквей пастыревє мусєли опустити заходного костела вожа. Который ач будучи з нами в єдности и згодє, первоє мѣстце засєдал, але потом утыл утолстѣл и разширѣл, и забыл бога спаса своєго и закона, от него поданного...

Так теж жоны законныє, от самого бога презреныє и поданыє и от апостол святых, так скутком, яко и писмом потверженыє, духовным своим поотыймовали, да на их мєстца блудницы поподставляли, а хотя не подставляли, ино на дурноє и сами ся домышляють, кгдыж их посполу з собою многіє явно ховають, и особный юртгелт у панов своих им вымовляють.

* Знак от бога, противный новоримской великой ночи.

** Обмова... учителя не глупая.

*** Причины — грецких патріархов и римского папежа незгоды.

Єсли же ваша милость опатрил каплана, потреба єще и на прачку, а ты, бѣдный попє руский, мусиш и з законною нендзу клепати, небoрачку.

Надто, хотя кому можется здати реч малая, але не вѣм, не єсть ли и то противозаконная, кгдыж самоє подобіє Христова, пророков єго древних и апостолов святых показили, бороды и усы поголивши, мужский образ в женский премяняючи. Не оному ли то к воли папѣ, который малого папежка был уродил, бо там борода и усы не мусєли быти, и розумѣли, же то з великого набоженства бог єго тым почтил, же ангелу подобный образ єму подал.

Зверху ся им так здало, а на долѣ не вѣдали, што ся дѣяло, ач єдин мусѣл вѣдати, але не сказал никому и на сповѣди не смѣл ся того звѣрити жадному. Боячися клятвы як намѣсника божого а ключника высоких ворот, бо бы єго не пустил до неба. О не малую шло заправды. И так тоє было незначно и тихо, аж ся выполнили дни, тож пак всѣм было явно и лихо.

А предся волѣли тоє зелживости мститися на богу или на истинных уставах єго церковных, а нижли на уставах папѣжских. Бо и донынѣ многиє ся голят, подобно и сам папа, але юж их тым жаден не ошукаєт, пригода учит розуму, доглядають того с пилностю, которим то повѣрено. Смотривши в вочи, смотрять из другого конца, ку горѣ подносячи столца. Вѣдають юж гаразд, чим были ошукани, а кгды тоє добре обачять и намацають, юж за тым всю годность познавають...

Час бы ся юж за правды почювати и давно, бы потом, коли будет труднѣй и помочи будет не лачнѣй и прочая. Што ж было чинити оных часов всходных и полуденых церквей пастырем и началником, и всему вобец христіянству? За первыми єдиным блудити, чили им четырем зе всѣми своими подвластными при правдє стояти, маючи по собѣ писм святых яко оболок, к тому из самого неба приклад великій?

Же теж первый ангел, поднесшися в гордость а хотячи ровен быти вышнєму, зверженъ єсть зо всим почтом з высокости. А иныє чинове ангельскіє со страхом и трепетом стали в своєм везваню, или чину, крѣпко и неотступно, и нынѣ суть и вѣчно будуть.

Также и наши началници православноє вѣры, добре ся розмысливши, ач не без великого жалю мусѣли то вчинити, за што их и нас менять отщепенцами, в чом без мала и не своим титулом иных подписуют.

Претож тут хто боится господа бога и святую правду єго знаєт, нехай тому добре ся присмотрит очима верхними

и внутрними * а нехай не боится тых плонних страхов, которими грозят, же без того папы и єго календара жаден збавлен быти не может.

Подобнѣй бы тому лякатися, который отступивши правоє старожитноє спасающеє вѣры и своєго исправленья церковного, и пристал до тых многозмышленых блудов, которих чим будуть болше поправляти, тым тоє горше будет валяти **. И смѣл в том юж не нас толко, але и самого Христа потварити, мовячи, же до тоє єдности и тераз значне нас рачить вести през костелный календар ***, сам змысливши и написавши, привлащаєт Христа або своєго папежа Христом именуєт.

Надто єще все, юж не тилко дни и свята празником господским и нарочитых святых угодников божіих отменили на земли, але и на небѣ лунного бѣгу дорочного дванадесятим мѣсяцам имена от начала свѣта ведлє времен и часов им даныє, поотменяли, подобно у римскую вѣру их покрестили, хотячи и тых под послушенство папы своєго привести. Абы и они без волѣ єго нѣчого справовати не смѣли. Февраля назвали мартом, а марта квѣтнєм, бачитмися и май у них змѣнит своєго именє скуток, так и всѣ дванадесят мусятся менити.

Што ж дѣлати, коли то их папѣ волно чинити, толко тоє на него яко бы полихо, же имя отменити может, але прироженья и скутку свыше поданого, трудно. Зимна и тепло, снѣгу в дожчь пременити — то не римского бога сила и справа, хотя бы и всѣ кардиналы собрал, до того не помогуть нѣчого.

К тому єще жидове, ач Месияша правдивого не познали, але в законных уставах и церемоніях, а звлаща в той наболшой переходу израилского з Єгипта, где Моисеови бог сам явне указал и мѣсяц на имя, и день мѣсяцеви также, в чом розумѣю жадному увѣстися не дадуть.

А вжды и тамся кушено, праве у весь свѣт хотячи подурити. Перед своєю великою ночю жидовскую пасху вполни марта поставили, сполна недѣль чотыри напред, хотячи их отменою мѣсяца подманути, што никгды отмены от часов Моисеовых аж донынѣ не мѣло.

Якож предся их в том нѣкоторіє винуют, же поблудили, в чом бы менший див, хотя бы тыє и поблудили. Але єсли всего свѣта голова заблудила, на целый див походило. А ведже тоє знати гаразд, и не єст тайно хотячому правду познати нѣ троха, же не идеть им так о жиды, як о правовѣрных. Роз-

* Суди, хто рачит, толко мѣй бачене на оного судію, от которого декрету делиберовати и апслевати не моцно.

** И акция якобы о єго кривду властную точится.

*** Гербест глаголет.

ными а дивными штутами, лавки подставляючи, на которых скоро бы хто усєл, заразом бы ся на суши охинул по уши.

Бо зле и небезпечно кролевскіє и княжацкіє уставы и декреты порушати и ламати, а о божих пак як маєм розумєти, о которых нарушеню в добром баченю страшно бы и помышляти:

А то все справа тых новоименных законников, которимуприкрилося звати христіяны, прозвалися єзусіяны, или єзуитаны, ни на чом старом не хотячи переставати. А достаток великий на всем з стороны свѣта маючи, робити чого потребного не хотять, так они староє поруть, да опят пошивають, але юж у первый шев, гдє духовноє око смотрело, телесным далеко не трафляють. Кгдыж тоє с тым так близко, яко восток от запада.

А иж сами мало видять, мнимають, же на свѣтѣ вси слѣпи, и иж з оного своеволного буйства, не маючи, што далей чинити. Которий ся з них улєз в одежу имене пастырского, оного святого и богоразумного мужа Генадія [24], патріярха константиноградского, власные щиріє новыє вымыслы свои под именем єго святым и под именем зацного дому великоє фамиліи княжати...

Василь СУРАЗЬКИЙ

О ЄДИНОЙ ИСТИННОЙ ПРАВОСЛАВНОЙ ВѢРѢ И О СВЯТОЙ СОБОРНОЙ АПОСТОЛСКОЙ ЦЕРКВИ

ОТКУДУ НАЧАЛО ПРИНЯЛА И КАКО ПОВСЮДУ РАСПРОСТРЕСЯ

ПРЕДСЛОВІЄ

Бога благого благостію, по благодати господа нашего Исуса Христа и по дѣйству святого духа. Иже от божественных писаній извѣстившеся и прелесть діаволю ощутивше и мрачных лукавых сѣтей єго избѣжавше, не терпят прочеє инѣм не преподати, да не от невѣдєнія в пагубныя єреси впадше, своєго спасенія отпадут.

Понеже бо враг плевел свой пшеницы уподобляти извыче, и сим сластолюбивых неутверженых человѣк души, яко птицы силом, в свою погибель ловит, насѣявши много душегубных єресей през лукавых сосудов своих розтлѣнных человѣк. Мы же, ощутившіє прелести єго, с пророком к господу вопієм, глаголюще: «Благословен господь, иже не дасть нас в ловитву зубом их. Душа наша яко птица избавися от сѣти ловящих: сѣть сокрушися, мы же избавлени быхом».

Сего ради мало нѣчто о истинной вѣрѣ писанієм предложихом. Аще бо и сами єсмо ку дѣланію тоя лѣнивы; но никтоже должен сый нерадѣнієм скрывати истину.

Яко во єдиный истиный в троицы поклоняємый бог єсть, а не много богов (яже поганстіи народи, от бѣсов прельщаєми, иногда в почитаніє многобожія испадоша), также и єдина истиная вѣра, а не много вѣр (яко отщепенцы, с подущенія шатанского в различныя єреси укланяющеися, во много роздробляючи превращати ту обыкошя). Но якоже єдиный бог истинен єсть и не отмѣняется никогдаже, сице и вѣра в єдиного истиного бога всєгда непреложна и невредима пребывает.

Точію сами отступницы, вѣры повpeжаючися, в вѣчныя муки со діяволом осужаются. Ибо лжа ничтож ино, толко то, што не єсть, котора похибенем истотного состоится.

Якоже бо оскудѣнієм здравія настает недуг или отшествієм свѣта бывает тма,— сице сластолюбієм и прочими страстьми недугующе оскудѣвает здравіє душевноє. От сего убо, впадающе в темность проклятых єресей, лишаємся истиного свѣта, погрѣшающе єдиной правой вѣры. Нашедшу же свѣту, без вѣсти тма погибает; тако и єреси, понеже от лжи

суть составлены, обличенієм от истиныя вѣры, так яко от свѣта тма, исчезают.

О чом ширєй со вниманієм прочитающи з самого того писанія, єже о вѣрѣ и о прочих, в книжицы сей написаных, зрозумети мощно єсть. Аще бо и не всякому угодно обрящется, наипачеже прелщеным богоборцем и ругателем православія, но ради присных во вѣрѣ православных христіян сія написана бышя, да не от невѣденія нѣцыи прелестію вражією у того волю уловлени будут.

Не просто бо всѣм повелѣно предати, но «сія (рече апостол) предажд вѣрным человѣком, иже доволни будут и инѣх научити». И аще кто не єсть вѣрєн, таковый ниже слышати єсть достоин. Житіє бо растлѣнно имущим, скотом уподобльшимся, не повелѣ господь бисарєй пометати.

Мнози бо слышят и прочитают божіє євангеліє и апостолская ученія и никакоже розумѣют истину. О таковых великій Павел глаголет: «Аще закрыто благовѣствованіє наше, тогды в таковых, которіє на згиненіє идут, закрыто єсть, в которых печалованє вѣка сего заслѣпило разумы их».

Конєц предисловію.

...О БРАЦѢ, СИРѢЧЬ — О ЖЕНИТВѢ ПРЕЗВИТЕРОВ И ДІЯКОНОВ

Правило пятоє святых апостол глаголет: «Презвитер или діякон своєя жены да не отпустит извѣтом благовѣрія; аще же отпустит, да отлучен будет священства. Пребываайже и не хотяй паки пояти єя, да извержется». Якоже и в посланіях до Тимофея и Тита пишя, свѣдѣтелствуєт о сем, глаголя: «Старцом бо (сирѣчь — презвитером) трезвеном быти, чистым, цѣломудреным. Также и старицам (рекше — женам их) честным в украшеніи святолѣпнѣ цѣломудре́ным, чистым, мужелюбицам, чадолюбицам» и прочая.

Єще о сем и в заповѣдех апостолских, Климентом, папою римским написаных, в главѣ 17 доводне писано обрящеши.

Сего ради и шестый святый вселенскій собор, на нем же первоначалник бысть блаженый Агафон, папа римскій, в правилах своих утверждают о сем, пачеже в правилѣ 13 сице глаголют: «Понеже в римстєй церкви в чину правила предано увѣдахом: хотящим сподоблятися поставленія, діяконом или презвитером, обѣщеватися им, яко ктому со своими женами не совокуплятися.

Мы же, древнєму послѣдующе правилу апостолского упевненія, и чину священных муж по закону сожитієм, и отнынѣ целом быти повелѣваєм, никакоже им ко своим женам

совокупленія наразрушающе, ни лишающе их друга к другу во врѣмя подобно приближенія».

Тѣмже явѣ єсть, яко и в сем римлянє, не хранящє преданія святых апостол и богоносных отец утвержєнія и клятвы нерадящє, своя нѣкая умышленія составляют, так, яко и в прочих вєщах обрѣтаются претворяющє.

О НѢЯКОМ ЧИСТЦЮ, ЄГО ЖЕ РИМСКИИ ИМЯНУЮТ «ПУРГАТОРІУМ»

Нигдѣже убо отнюд в святых писанях не обрѣтаєтся, абы по смерти покаяніє или очищеніє грѣхов быти мѣло, окром здѣ, донележе в тѣлѣ пребываєм. «Нѣсть бо, рече, в смерти поминай тебѣ, в адѣ же кто исповѣстьтися». Єже бо аще здѣ в тѣлѣ пребывая что сѣєм, сіє пакы во пріидущеє в воскресеніє мертвых с тѣлом и пожнем. Здѣ бо єсть врѣмя дѣланія и труждакія. В будущем же за труд мзда, и комуждо по дѣлом єго воздаяніє.

Яве бо, яко и дѣвам оным пяти буим, украшеным добротою дѣвственою, точію за єже масла свѣтѣнія ради свѣщ своих не приняли в сосудѣх своих, сирѣчь — в тѣлѣ прєбывая, милосердієм єже к нищим не просвѣтиша добродѣйства своєго,— затворися дверь женихова. И не повелѣваєт им: «Идѣте преждє очистѣтеся пламенем огняным, а потом внидете в чертог мой», но єже «не вѣм вас» глаголя, далече отсылаєт.

Разбойнику же, паки покаявшуся, висящу на крестѣ: «Днесь со мною будеши в раи» глаголет Христос, а не до чистителного огня отсылаєт. И притча богатого и убогого ясно являєт розность, яко душа умерших каждо абіє постигла мѣста своєго, ова убо геєну, оваже нѣдра Авраамля, и яже посредѣ имать утвержєная пропасть велія, возбраняющеє им яже ко друг другу стремленіє. «Єда, рече, мертвыми вториши чюдеса? Єда повѣсть, кто в гробѣ милость твою и истину твою в погибели? Єда познана будут во тмѣ чюдеса твоя, и правда твоя в земли забвєней?»

Погибель же и тма, и земля забытая, мука вѣчная имянуєтся, идѣже господь не присѣщаєт. «Изыйдут бо, рече, из гроб сотворшеи благая в воскресеніє живота, а сотворшеи злая — в воскресеніє суда». И паки: «И идут сіи в муку вѣчную, праведницы же — в живот вѣчный».

Тѣм же явѣ єсть, яко прелщаются на ложный чистец уповающіи. Яко же бо живота вѣчного царство небесноє безконечно єсть, єгоже бо, рече, царствію нѣсть конца,— тако и мука вѣчна и безконечна єсть. Идѣже бо, рече, червь их

не умираєт и огонь их не угасаєт. Добрѣйши ти, рече, єсть внити в живот хрому и бѣдну, нежели двѣ руцѣ и двѣ нозѣ имущу ввержену быти в огонь вѣчный.

Якоже вѣчного живота обители суть многы, по достоанію комуждо творящих волю господню уготованы, яко сам господь свѣдѣтелствует, глаголя: «В дому отца моєго обители многи суть»,— тако и вѣчноє муки противу злобы коєгождо, похоти своя исполняющих и волю вражію творящих уготовася мученіє, огонь негасимый, червь неусыпающий, пропасть глубокая, тма кромѣшная, гроза несогрѣемая, и прочая противу злобы когождо лукавых дѣл єго. «Нѣсть бо неправда у бога, єлицы беззаконно согрѣшишя, беззаконно и погибнут», сирѣчь — во вѣкы мучатся.

Што бо за суд имать быти поганом и не знающим бога?! Они же скверными беззаконными дѣлы своими, сами осудишяся в вѣчныя муки, уготованыя діяволу со всѣми, творящими волю єго. Сего ради и глаголет: «Не воскреснут нечестивіи на суд», сирѣчь — не воскреснуть судитися, но мучитися.

А єже божественного апостола приводят писаніє, мняще о чистцу глаголющеє, и сим прелщаются, єже написа сице: «Основанія бо иного никтоже может положити, паче лежащого, єже єсть Исус Христос. Ащели кто будуєт на основаніи сем злато, сребро, каменій честных, дрова, сѣно, тростіє, когождо дѣло явлено будєт. День бо явит, зане огнем открываєтся. И когождо дѣло яково єсть, огонь искусит. И єго же дѣло аще пребудєт (сирѣчь — шкоду подыймет), сам же спасется, но якоже огнем».

Явно єсть, яко здѣ апостол о учителєх пишет и о ученіи когождо их. Єсли кто истино от божественных Христовых словес учя, благыми дѣлы утворяєт, обрящется дѣло таковаго, яко злато и сребро огнем пробуємо невредимо, но и чистѣйшеє бываєт. Сего ради и мзду пріимет, в царствіи небесном — живот вѣчный.

Ащели кто свѣта сего мудрованієм научаєт и плотским любострастієм прелщаяся утворяєт, сѣй дрова и стеліє будуєт, иже огнем искушаємо не постоит, но согоряєт и погибаєт. Ибо от лжи ничтоже истино бываєт.

Сего ради будующіє от сих тщету пріємлют, пусты сущи и ни коєа же помощи от таковых дѣл не имѣют. Тѣмже й в огни спасающися вѣчно мучими бывают.

Се єсть спасеніє таковых, о нєм же апостол здѣ воспоминаєт, яко николиже скончатися или погибнути в огни сущим, но вѣчне тамо пребывати, якоже и праведным в царствіи небеснем водворяася вѣчне радоватися. Яко пророк глаголет: «Душа их во благых водворятся».

Якоже бо здѣ спасеніє огнем, муку апостол наричет, такожде и в євангеліи господь глаголет: «Иже аще розорит єдину заповѣдей сих малых и научит тако человѣкы, мній наречется в царствіи небесном». Мній же разумѣется — «осужден в муку», яко же блаженныи учители истолковашя.

Како бо не послѣдняго безумія прелєсть обрящется се, єже мнѣти спасеном быти, и в царствіи небесном сих глаголати, иже суєтная и погибающая зиждут и прочих сим соблазняющи?! Аще бо заєже кто речет брату своєму юроде, повинен єсть геєнѣ огняной,— то не множає ли повинен єсть таковый, иже заповѣдь разорит и соблазнит сим прочих?!

«Силніи, рече, силнѣй испытани будут», и єму же множає дано, множає и взыщется от него.

Сего ради заущая таковых облудноє мниманьє, сам господь глаголет: «Иже аще соблазнит єдинаго от малах сил, вѣрующих в мя, унеєму єсть, да обязавши камень жерновный на шію свою, потоплен будєт в глубинѣ морстѣй».

Тѣмже и апостол, глаголяй: «Єже сам спасется, такожде якожде огнем», по сєм словѣ привєд, глаголя: «Не вѣстє ли, яко храм божій єсте, и дух божій живет во вас. Аще ли кто храм божій растлит, растлит сего бог». Там же и о плотском свѣта сего мудрованію свѣдѣтелствуєт.

Аще ли яко змышляющыи чистєц глаголют, иже по изшествіи от тѣлеси до дня судного в чистителном огни поляруются души, да рекут же убо и о прочих, их же живых день судный постигнет, єгда господь со силою и славою многою пріидет судити живых и мертвых: како и когда имут очищатися? Или с прежде очищающимися, како мощно будєт зровнатися тым, их же живых судный день застанет?

Понеже с пришествієм господним купно и осужденіє от божественных уст єго на вся изнесется, праведным в наследіє вѣчнаго небесного царствіа призывая, грѣшных же в мукы безконечныя отсылая.

«Всѣ бо, рече, не успнем, всѣ же измѣнимся вскорѣ, во мгновєнію ока».

Аще ли во мгновенію ока, их же живых судный день застанет, измѣняется, то како в чистцу сим поляроватися мощно будєт?! Не достає бо им врѣмени на сіє! По судѣ бо затворится дверь, яко никомуже замедливщу мощно будєт тамо внити. Сего ради и глаголет: «Буди увѣщаася з суперником своим скоро, дондеже єси на пути с ним, да не предаст тебе суперник судіи, и в темницу повержен будєши. Аминь, глаголю тобѣ, не изыйдеши оттуду, дондеже воздаси послѣдній кодрант».

Суперник грѣх єсть; путь же — житіє се глаголется; здѣ увѣщеватися покааніем, узнаваючи грѣхи очищати; темницу

же муку наричет, воздааніє же послѣдняго кодранта — вѣчное мученіє глаголет; послѣднеє бо во истину, яко к тому нѣсть мощно кому изыити от нєго.

Аще и весь мір приобрящет кто, ничтоже может дати отмѣны за душю свою. Здѣ убо, воистину здѣ, донележе в тѣлѣ сем прєбываєм, всякому правовѣрному настоит очищеніє, раздаянієм в милостыню убогым от своих трудов собраноє, плачем и слєзами омывающе грѣхи, и воздержанієм сластей плоть утончевающе, и похоти єя умерщвляюще всякыя скорби находящіа на ны крѣпко претерпѣвающе. Се єсть истинный чистец, а не тамо по разлученіи души с тѣлом, идѣже врѣмя покаянію нѣсть, точію ожиданіє праведного суда божія, и єже с тѣлом содѣянная когождо по дѣлом восприятія.

Якоже бо сам господь наш Исус Христос не словом точію научи, но самими дѣлами показа. Сего ради и божественных ученик своих хотяй близь себе во царствіи своєм быти, не до чистцу на он свѣт отсылаєт, но послѣдующе Христу господу своєму здѣ страдати повелѣваєт, яко да и прочих от юности содѣланых страстєй совлєкшися, муками и томленієм очистятся здѣ, да тамо непорочни с Христом господом обрящутся. «Идѣже, рече, аз єсмь, тамо и вы будете». Тѣмже и предглаголет им: «Предани будете в скорби и убіют вы, и будете ненавидими всѣми языки имени моєго ради. Претерпѣвый же до конца, той спасен будєт».

Аще бо и верховніи божественніи апостолы Петр и Павел, в правилах своих о памяти усопшых написали, но о таковом, яко змышленом, чистцу отнюдь не споминають нигдѣже.

О памяти бо по усопших пачеже в правилѣ своєм четырнадесятом сице глаголють: «Творите усопшим третины в псалмѣх и молитвах, воскресшого ради тридневно, и девятины на воспоминаніє сущих здѣ и усопших; и четырдесяте дни по Ветхому закону; якоже в жидовстіи людіє плакахуся Моисея ради; и на всяко лѣто памяти им творѣте; и от имѣній их раздавающе нищым, на воспоминаніє их.

Се же о благовѣрных глаголем. За нечестивого же, аще и всего мира богатство раздаси нищым, никоєя ползы не сотвориши єму. Єму же бо живу сущю, враг бѣ богу, явѣ, яко и по смерти, ибо нѣсть неправда от бога. Праведен бо господь и правду возлюби, и се человѣк, и дѣло єго».

Зрите убо, яко и вину назнаменаша, чего дѣля памяти творити подобаєт? Ксєму же по усопших творяще памяти, и с благочинієм собирающися, от сих убо и живіи ползуются. Кождо бо их конец житія своєго помышляюще, и дѣла усопшого вспоминающе уцѣломудряются, по глаголющему: «Благо ходити в дом плача, нежели в дом пира». Также и от

имѣній усопшого раздавати нищым полѣзнѣє, нежели в сластолюбіи оставившым є изживати.

Тѣмже всяко явѣ єсть, яко не от божественного писанія чистєц изобрѣтаєтся, но от человѣческих умышленій состався, пачеже от высокомысленого Оригена [1], он же преждє потоки ученія источи, послѣдиже, на своє велемудріє уповая, падеся, хулныя глаголы о Христѣ спасителю нашем отригнул. Сего ради божія помощи обнажися, яко от идоложрец ят бысть, не стерпѣвши мук, верже ливан на жертвище, и пожрѣт идолом. И за сіє слабости ради своєя срамляяся, не точію человѣком нечестивым, но и самим бѣсом свободитися от мук глаголет, конєц мукам быти блядуще.

Латини же, яко и в прочих скори суще с твердѣйшого во слабшеє уклонятися, тако и здѣ, Оригеново ученіє пріємше, изволяюще с ним по смерти чиститися паче, нежели здѣ, єже с тѣлом содѣяных покаянієм исправлятися, и недоволни суще древними развращенми, но и в нинѣшніє врѣмена разоряюще постановеньє, духом святым преданоє, дни празничныє поотмѣняли, веліє смущеніє и печаль правовѣрным содѣлывающе. Яко и самый той день спасителныя пасхи, с прочими празникы, послѣдующими єму, человѣческыми умышлєньми своими превратишя, с богоубійцами іюдеими, яко в прѣсноку, так и в празнованью соєдиняющеся.

Кто бо от правовѣрных здрав смысл имѣя, паче же неразвращенными мысльми в святых писаніих воспитаный, не имать сего блуженія познати?! Яко и нинѣшняго лѣта преждє врѣмени, марта шестнадцатого, єже никогдаже нє бысть, в 14 луны равно со іюдеи празноваху пасху, в он же день господь наш Исус Христос на крестѣ висял, в пятый же надесят в гробѣ положен бысть. В тыє дни плакати подобаєт, а не с богоубійцами жидовами веселитися. Яко о том доводне в листѣ том єсть выписано, єго же по отщепєнствѣ их от нас єже в празниках пятого лѣта написано. Который по сєм нижей єсть здѣ написан. Аминь.

О ПРЕМѢНЕНІЮ ДНЕЙ И ПРАЗНИКОВ

...Сего ради святыє богоносныє отцы, учители наши, принявши от святых славных и всехвалных Христовых апостол тот же, а не иншій чин або порядок, духом святым постановеный, цѣло и всякым способом ненарушоно соблюдши, также и нам христіяном всѣм, в обдержаніє неотмѣнно, на вѣчныє лѣта подали. А на первом вселенском соборѣ, за первого христіянскаго царя Великого Константина, в триста и осмнадцать лѣт по вознесенію Христовѣ, в градѣ Никейском собору бывшого, што от святых апостол словне были приняли

и цѣло, неуломно всєгда от рожаю до рожаю ховаючи выполняли. То на оном первом соборѣ христоименитым людєм, зложивши ведлуг азбуки литерми таблицу или круг, єже о пасцѣ, што мы Пасхальєю называєм, на пятсот тридесят и двѣ льтѣ оборочаючійся, нѣколи некончаємый, писанієм предали: у тридцати и пяти днєх, в двох мѣсяцах обыходячи, ведлуг полноты луны, оныє три дни — пяток, суботу и недѣлю, для причин многокрот вышей мєнованых заховываючи, которая послѣ поровнанья з ночью дня, в который колвєк с тых тридцати пяти днєй, первая недѣля или воскресеніє по полню припаднєт, починаючи от мѣсяца марта дня двадцать второго до мѣсяца априля дня двадесять пятого, уставили в таковом часѣ или врѣмени, по вся лѣте аж до скончанія свѣта пасху празновати, ни вышей от двадцать второго дня мѣсяца марта превосходя, ани теж от двадцать пятого дня мѣсяца априля низходя; но в тых тридцати пяти днєх, в который колвєк водлуг полноты луны первая недѣля припаднєт, обыходити.

Мѣсяц же называєтся не лунный бѣг, который дня мѣрити, ани им владнувати не может; єдно ночью, яко писаніє свѣтчить, луну и звѣзды на владность ночи. Но мѣсяц именуєтся обход солнечный, от єдиного знаку или знамени небесного до другого знаменья. Которых знаков єсть дванадцать. По которых солнце по вся лѣта ходячи, от початку єдиного знаменья до другого приходит за тридцать днєй, и за десять часов, и за полчаса.

А так от єдинаго кождого с тых дванадцати знамень, за так много днєй и часов, всєгда неотмѣнне проходячи, рок кончаєт.

Што враховавши в каждом знаменю бѣгу солнечного, по тридцати днєй, и по десяти часов, и по полчаса, во всѣх дванадцати знаменах чини днєй триста шестьдесят пять, и чверть дня, єже єсть шесть часов. Што ся именуєт год или лѣто. С которых чвертєй дня или шести часов на четвертоє лѣто вчиняєтся день, єгоже високостом названо, яко от штук или от годин, от бѣгу солнечного збываючих, составляєтся.

И бываєт року того с прибылым тым днем триста шестьдесят днєй и шесть. День бо з ночью называєм єсть днем, ведлуг божественнаго писанія: «Бысть, рече, вечор, бысть утро, день єдин». Который в собѣ маєт двадцать четыре часов неотмѣнно всєгда. В котороє бо время ко́ликими часы день паче нощи избываєт, толиками часы нощ оскудѣваєт. А в коє врѣмя коликими часы нощ паче дня изобилуєт, толиками часы такожде день умаляєтся. Николи бо то на єдиной мѣрѣ не стоит, но всегда движется, изобилуя и оскудѣвая.

Толко, яко ся поменило, двадцатма четырма часы всєгда нощ и день исполняєтся, вѣчне никогда в том не отмѣняєтся.

Прото не от днєй, ани от ночей оная шесть годин, рекше чверть дня, над дни збываючая, на четвертоє лѣто день збытній причиняют, но от личбы того кресу, от которого солнце зачинаєт бѣг свой, и за колко днєй и часов знамена обышедши, зася до того ж кресу, от которого бѣг зачало, приходит, и паки знову бѣг зачинаєт.

Мянуєм же зачало бѣгу солнечного от того часу, яко ся день з ночью по веснѣ зровнаєт, о чом ся вже доводне с початку написано. А иж солнечного бѣгу в каждом знаменю по тридцати днєй и по десяти часов и по пулчасу рахуючи, тогды, што над тридцат днєй збываючіє полєдинасты годины, не могут в каждом знаменю на зуполный день сходитися або раховатися.

Того дѣля фолкгуючи и догожаючи тому, положено в мѣсяцѣх, водлѣ которых всѣ свята обходим, во єдиных по тридцати, а в других по тридцати одному дню, меркуючи, абы она десять часов обыходу солнечного в каждом знаменю, што над тридцать днєй збываєт, в дни ся помѣрила и пораховала.

Якож, кгды зочтеш або зрахуєш всѣ мѣсяцы солнечныє, ведлуг обходу церковного, то єсть марта днєй тридцать один, априля 30, мая 31, іюня 30, іюля 31, августа 31, сентября 30, октября 31, ноября 30, декабря 31, генваря 31, а остатнего февруарія днєй двадцать осмь,— обрящеши также в лѣтѣ днєй 365, а з оных получасов, што над тую десять годин в каждым мѣсяцу по полгодины збывают, тогды во всєх дванадцати мѣсяцѣх збираєтся часов шесть, єже єсть чверть дня. С котороє четвертаго лѣта, яко ся вже рекло, учиняєтся день.

А луна каждая, за двадцать девять днєй и полдня, и за полдня, и за полчаса, и за пятую часть часа, всю двадцать знамен небесных претєкаєт. С которых солнце, яко ся вже поменило, толко єдно знамя за тридцать днєй и за полєдинасты годины проходит. Сего ради знайдуєтся луна теченієм своим каждого мѣсяца солнечного превышаючи или упережаючи, двадесятьми и єдиным часом, и чотирма пятинами, рекше пятыми частьми часа.

Тогды за все лѣто, то єсть за дванадцатькроть отновляючися луна, учини збытних днєй десять, и часов двадцать один, и три пятых части часа. Которыє солнце оставляєт или отдаєт на всяко лѣто неотмѣнно. Бо яко в «Шестоденцу» [2], в чвартом словѣ єсть писано, иж в четвертый день луна сотворена, яко пятнадцати днєй будучи совершена или досконала, а пристало єй в четвертый день сотвореной, яко чотырех днєй будучи, явитися.

А прото, што на он час, яко была сотворена, над чотыри дни одинадцать днєй перебрала, тыє на всяко лѣто отдаєт солнцу, бѣг бо или обыход лунный считаючи, каждую луну по двадцать девяти днєй и по полдни, чини в году днєй триста пятьдесят чотыри.

А солнечный обыход, каждый мѣсяц рахуючи по тридцать днєй и по полєдинаста часа, тогды от кресу, отколя солнце бѣг свой зачинаєт, зась до того ж кресу чини днєй триста шестьдесят пять и часов шесть. О чом ся вже споминало. Отнявши теды лунного бѣгу днєй триста пятьдесят чотыри от солнечных трех сот шестидесяти пяти днєй, зостає солнцу одиннадесят днєй, от бѣгу лунного збываючих.

С которых в трех лѣтах вчиняєтся тринадесятая луна, и надто дней три, а часов чотыри, и десятая часть часа.

Єдин бо путь или шествіє солнцу и лунѣ, по вся лѣта неотмѣнно по тых дванадцати знаменах небесных, по которых луна, яко меншый круг, дванадцать крот за лѣто, єже єсть за цѣлый рок обтечет, и на другій рок єще десятьма днями, и двадцатьма єдиным часом, и трима пятыми частьми часа превосходит, ним солнце, яко болшій круг, один раз, то єсть за целый рок, тыє всѣ знамена обыйдет.

Которыє всю жизнь або пожитки человѣчи содержать; их же назвисками именують: овен, телец, близнец, рак, лев, дѣва, вага, скоропія, стрѣлец, козорог, водолєй, рыбы.

Не мнимай же, иж бы што таковаго с тых помененых животов или быдлят в обытаніи небесном быти мѣло? Ничого бо так грубого в небѣ не єсть, ни овец, ни быков, ни львов и прочіих бестий. Воистину бо было бы от грубых грубѣє, єсли бы бѣзсловесніи скоти небом рядити мѣли, яко баснословят халдеи и прочіи звѣздочетцы. Но ведлуг солнечного по тых дванадцати знаков небесных обыходу называются оныє знамена имены предреченными.

Овен бо первоє знамя, в неже глаголется быти мир сотворен, в котороє солнце близко весны єсть, для того речено, иж яко овен животноє бедрами не силно, маючи нѣчто впередѣ крѣпости, также и послѣдняя солнца в то время немощно, студенію крѣпости єго умаляємѣ, а предняя иж лѣто зрять, нѣчто крѣпости, сирѣчь теплоты, мають. Або яко овен зимѣ лежить на сторонѣ лѣвой, на весну же начинаєт лежати на сторонѣ правой, также и солнце пред тым часом пребываєт на лѣвой сторонѣ тверди, то єсть на полудни, а в то время входит на сторону десную, иже єсть сѣвер.

Второє — бык, для того речено, иж єсть моцнѣйши овна, также крѣпчає єсть силою солнце в то время, яже к нам упереженєм.

Третєє — близнец речено, зане в то время мощ солнца двоится. Начинаєт бо быти тепло и сухотворителнє. И в то врѣмя всякіє речи неболшей множатся: птицы бо и животныя плоды производят. Остатьняя бо часть весны єсть.

Четвертоє — рак речено, зане животно єсть, вспят ходящеє. Также и солнце в то время вспят грядет, отходя от нас, в полуночной странѣ продолжаючи день.

Пятоє — лев речено, понєже бо силнѣйшеє от прочих животных. Сего ради и царя звѣрєм земным нарицают єго. Тако и в то врѣмя всякіє сѣмена, плоды и быліє до совершенного возрасту и силы доспѣвшє, крѣпостію состоящися дебелѣють.

Шестоє — дѣва речено, остатняя часть лѣта. Яко бо дѣва ничтоже ражаєт, сице и врѣмя то неплодно, нового ничого не родит, толко роженоє согрѣвати творит.

Сєдмоє — вѣсы или вагы, от ровности в том знаменю ночи с днем речено. Зане солнцу тут стоящу нощ и день равно завѣшени суть.

Осмоє — скоропія, иже ядовито єсть и жалит. Також и врѣмя то болѣзниво єсть, для неравности воздуха. Спорапку бо студень дотываєт, а в полудни теплота признояєт.

Девятоє — стрѣлец. Зане в то врѣмя от работ упразнившися, частѣй ловитвою забавляются. Єсть бо остатняя часть осени.

Десятоє — тур или козорог речено єсть, яко на высоких горах или в глубоких роздолах пасе́тся. Також тогды солнце на превысочайшом стопню к полудню удаленієм от полночныя страны ночь продолжаєт и студень умножаєт.

Єдинадесятоє — водолей речено. Зане врѣмя то мокростью и вѣтры обфитующи.

Дванадесятоє и остатнєє — рыбы речено. В то бо время водам отворившимся єсть врѣмя рыболовства. Остаток бо зимы кончаєтся, пакы солнце дошедши кресу, зровновавши день з ночью, бѣг рочній зачинаєт.

Луна бо творит мѣсяцы, а солнце лѣто обыходом своим от кресу зась до того ж кресу, за дней 365, и за чверть дня, рекше за шесть часов. Четырма врѣменами или отмѣнами, то єсть: весною, лѣтом, єсенью и зимою,— круг року вѣнчаєт, всєгда неотмѣнно вѣчне.

Аще бо и называєм пречечоныє знамена животными, по них же солнце всєгда шествіє своє творит, тогды не мылимся. Заисте бо водлуг зряженья содѣтеля всѣх и творца, путѣшествуа в них солнце, повельнієм божіим, в єдином кождом знаменю особливую моц содѣлываєт: в єдином плоды прозябаєт, в другом растит, в другом созрѣваєт, в другом жатву творит, птицы и многіє безчисленыє животы розмноживаєт,

в других теплоту велію, в других мокротню збытнюю, в других зимна и прочіи потребы кончавает и николи ся не отмѣняет, ни зимы в жатву, а ни теж лѣта в зиму; но всєгда по повелѣнію божію, во время подобноє исполняет, по писанію: «Яко той рек, и сталося, той росказал, и сотворилося»; приказаньє положил, абы з кресу не выступовали.

Да и от сего обличатся суємудреніи дерзопреступницы. Єсли бо повѣдают, якобы над той солнечный бѣг, о котором ся вже поколку кроть споминало, то єсть над триста шестьдесят пять дней и часов шесть, єще штось малых часцов или дробниц в каждом року збываючи от Никейского собору до нынѣ, за тысячу двѣстѣ сєдмдесят лѣт прибыть мѣло днєй десять,— то пред тым, от сотворенья свѣта до Никейского собору за пять тысяч осм сот двадцать сєдм лѣт, мусяло прибыть днєй чотырдесят и шесть.

До которых теперешнюю причиненую днєй десять приложивши, учини солнечного обыходу два мѣсяцы збытних без чотырех днєй. Тогды бы с початку свѣте поровнанье дня з ночью мусяло быть часу веснѣного у генуарію, в котором обходим свята: обрѣзаніє господнє и святая богоявленія. А осеннеє поровнанє ночи зо днем мусяло быть во іюлію по святых апостолѣх Петру и Павлу.

Што явная єсть лож и облудность мудрецов свѣта сего. О которых пророк, споминаючи, мовит: «Реклом беззаконникам,— не беззаконуйте, и согрѣшающым,— не возносите рога и не воздвигайте на высокость рога вашего, ани мовте на бога неправды. Бог бо судія єсть: сего понижает, а сего подвышает».

Єсли бы так было, яко баснословят мудрѣцы свѣта сего, жебы ся днєй причинити мѣло, тогды бы и она хотя ж попудная жидовская пасха от нашеє истиноє христіянскоє пасхи отдалится мусяла; але яко пред тым, так и ныне, водлє свядѣцтва и правила самих святых апостол, котороє єсть напередѣ написано, завжды перед нашею во єдиной мѣрѣ пасха их бывает. Толко иж наша христіянская пасха послѣ поровнанья завжды по полнотѣ луны в первую недѣлю бывает. А жидове, в который колвєк день полная луна припаднет, в той день свою пасху празнуют, а тым колко днєй или болш тыдня нас упережают. А иногды от прибылоє луны не могучи потрафить перваго мѣсяца, у в остатнєм зимы займуючи свєтят, за што суть от мудрых жидов ганьбени. Яко ся сподку о том споминало.

А иж от створенья свѣта до нынешнєго врѣмени проминуло лѣт седм тысящ девятьдесят и седм, было бы вжды в писмѣ светом о том спомянено. Бо и мѣсяцы бы ся мѣшать мусяли, также и день святыя пасхи. Но того никако в святом

письмѣ показати не могут, окром своими суємудреными змыслами, водлуг прелести звѣздочетноє, не от бога халдѣєм и єгиптяном открытоє, но от самых злых и человѣконенавистных бѣсов, на изгиненьє вѣрующим им. О которых пророк пише под подобенством вавилонскоє дочки, мовячи: «Стани теды нинѣ з волхвы твоими и з многыми чары твоими, которым змолоду ся научила, єсли могут тобѣ помочи. Працуйся в порадах своих; нехай станут и спасут тебе звѣздочетцы небесныє, смотряючи звѣзд, нехай тобѣ скажут, што маєт на тя прiити; о то всѣ, яко хворостiє, огнем погорят, и своєго живота не выбавят от пломени».

Єсли бо и личбу лѣт от створенiя свѣта дерзопреступницы в нынєшнiє врѣмена помѣшали и скоротили; но от старых кройник своих властных обличени будут. Которiє также описуют лѣта от сотворенiя свѣта, яко мы всєгда благодатiю божiєю без преткновенiя и доднесь содержим.

Сего ради православным христiанам не подобаєт в прелести их уклонятися, но всею силою от того удалятися. Которыє нѣкоим скудоумным о нашых покушаются глаголати, показуючи, якобы и пред тым перечиняли, отмѣняючи день святыя пасхи. Што никгды не было. Єсли толко то споминают, што нѣкоторыє по трикрот о пасцѣ были поблудили, также яко и они тепер блудят. Но тыє хоч з великым встыдом и помстою божiєю, предся опустившы блуды, зася приворочалися к правдѣ. Боже, дай, жебы ся и они так нинѣ узнали...

Стефан ЗИЗАНІЙ

КАЗАНЬЄ СВЯТОГО КИРИЛА,

ПАТРІАРХИ ІЄРУСАЛИМСКОГО, О АНТІХРИСТѢ И ЗНАКОХ ЄГО. З РОЗШИРЕНІЄМ НАУКИ ПРОТИВ ЄРЕСЕЙ РОЗНЫХ

Яснеосвєцоному пану, а пану Костантину Костантиновичу. В святом крещеніи Василію, княжати острозскому, воєводѣ кієвскому, маршалкови землѣ волинскоє, старостѣ володымєрскому и проча.

Пану моєму милостивому.

Много єст речій непевных, в которих ся кохают людє, леч побожность самая, ясневельможный княже, маєтность вѣчная и несмертелная єст человѣкови, которая не толко на сєм свѣтѣ, але и по смерти оному помагаєт. Єсли бовѣм богатство то єст непевно, як тыж можность и сила, триваєт толко до часу, здоровя также псує хороба, а молодости оздобу звѣтяжує старость.

Побожность самая толко в православной вѣрѣ человѣкови єст завжды моцна, которои розмаитым способом правдивыи синове соборной церквє собѣ набывали. Єдны бовѣм постом и молитвою, ялмужною, чистостю и повстягливостю тѣла, а другіи статечностью и смѣлостю, вызнаням правдивои вѣри.

Яко пророци, апостолове, мученици святыи, которіи своєю побожностю над всѣх суть поличени, абовѣм жалем кривды божеи зняты будучи, яко и гетманы против найпотужнѣйшим монархом свѣта того становилися, вызнаня о єдной святой православной вѣрѣ чинячи и в онои, до конца триваючи, живота своєго не жаловали, што все для милости господа бога и меншеи братіи своєи чинили, которых вѣри, побожности и мужства наслѣдовали оныє зацныє, святоє памяти продкове.

Костантин, он великий гетман, отец вашеи княжацкои милости, которого сталость, мужство, повагу, мудрость, вѣру господу богу и пану своєму не толко в тутошних, але и в иных панствах дознали зацных народов людє. Не вспоминаю ту для хвалы божеи на розныи мѣсца маєтности наданя, оздобы, великими кошты будованя домов божіих для розширеня побожности и вспокоєнія набоженства єднои святои кафолическои церкви греческои, на што был правє господу богу увесь вѣк свой офѣровал.

За што тыж єго бог всєдержител гойне благословити рачил: Вашу княжецкую милость, панскои годности потомка. В дому князства острозского дѣдича, а в православной вѣрѣ переднѣйшого даровати рачил, которого можность, сталость, мужство, вѣру, панскіи поступки натяжшій неприятель затаити не може, але каждый дому острозскому признати тоє завжды мусит.

Прото я, абым ся не здал непотребне мовячи, вспоминати не хочу тоє; толко што Павел до Тимофєя написал, мовити мушу. Дякую богу, которому служу с прародителєй чистым сумнѣням, и без перестанку тебе вспоминаю в прозбах моих в ночи и в днє, жадаючи тебє видѣти, памятаючи на слєзы твои, абых был радости наполнєн, приводячи собѣ на память оную вѣру, которая єст в тобѣ нелицемѣрная, которая первѣй мешкала в бабцѣ твоєй Лоидѣ, и в матцѣ твоєй Євникіи, а єстем того певен, же и в тобѣ, для которои причины напоминаю тя, абыс розпаляв дар божій, которій єст в тобѣ, рукоположеніем моим. Абовѣм бог не дал нам духа боязни, але моци, и любвє, и трезвости. Не встыдайжеся теды терпенія господа нашего, анѣ мене, вязня єго, але посполу працуй в Євангеліи, ведлє моци божеи.

Для того и тую малую книжку, вашей княжескои милости, приписую и пилне прошу, абы єи вш. кн. мл., читати и мнѣ милостивым паном быти рачил. В Вилни, мая 20, ведлє старожитного календаря.

Вашей княжеской милости слуга и богомолец Стефан Зизаній, слова божего проповѣдник.

РОЗДѢЛ ПЕРВЫЙ

Сумма

О двох Христовых приходѣх и о способѣ их, ту Кирил святый в першом роздѣлѣ оповѣдаєт, напоминаючи, абысми з радостю єго ожидали. Гдыж прійдет не знову суд приняти, але всѣх противников осудити, а вѣрных своих, от мук антихристовых высвободивши, заплату дати...

Наука

Христов приход оповѣдаєм, не єдин толко, але и другій. Приход Христов первый был з неба на землю, в полшосты тысячи лѣт от створѣня свѣта, гды ся рачил в животѣ пречистои девицѣ от духа святого ведлє человѣчества зачати и народити.

Перше Христос на землю пришол убого, покорно, не славно, и дому своєго ту на земли не маючи. А то чинил для тых причин.

Пєрвая, абы всѣ покорныи, убогіи и от свѣта взгорженыи доброволнє и безпечнє до него приступили и с ним посполитованє мѣти могли. О которых завжды пилность чинит, братією их называючи, за них ся поручает, мовячи, штостє им учинили, мнѣстє учинили, я за них отдам.

Другая, абы тым способом указал нам собою слуг своих, а найболше іереов Христовых, гдыж якій сам Христос был, такіи и слугы єго, не болшіи над пана своєго, мало што на сем свѣтѣ маючи, от людей взгоржени и осмѣяни, мусу жадного нѣкому не чинячи, сами долегливости и бѣды поносячи.

Третяя, абы антихриста и слуг єго указал, которіи во всєм єму противни: горди, вывышени, богати, славни, Христовым прикры и страшливи, фортелєм, а кгвалтом всѣх за собою тягнучи, сами долегливостей не терпячи, всѣ бѣды задаючи, а найболше Христовым. Не так о убогих, як о богатих стараючися и их подсѣдаючи, хотячи ся на сем свѣтѣ воцарити, и кто бы ся им не покорил — мучителѣ окрутныє, о которых, нам даючи, Христос престрогу мовил: «Княжа свѣта сего идет, але во мнѣ не мает нѣчого», то єст, не в моих мѣсце буде мѣти.

Христов приход оповѣдаєм не толко первый, але и другій, над першій оздобнѣйшій, который мает быти осмого вѣку. Абовѣм свѣдчат докторовє святыи, иж яко Христос пришол другій раз в осмый день по воскресеніи из мертвых до учеников своих, также и другій раз в осмый вѣк з неба прійти мает.

А будет приход єго вторый на землю славный, з моцу барзо великою и з страхом на противных.

Пєрвоє, абы моцу и духом уст своих, то єст розказом, оного гордого, ту на свѣтѣ людми не звѣтяжоного антихриста и слуг єго, фалшивых пророков, забил, яко сам през пророка мовит: «Ово я на пророки фалшивыи, которіи зводят людій моих».

Другоє: абы всѣх своих, которіи, звести ся не давши, до конца ждучи єго, вытерпят от всякого страху и небезпеченства антихристова, моцу своєю выбавил и славою вѣчною ту на свѣтѣ взгорженных тогды прославил. Яко сам мовит: «Славячих мя прославлю, а которіи мною взгоржают, безчестни зостанут». И зась мовит: «Прійдѣте ко мнѣ вси змордованныи и обтяженныи, а я вас успокою»...

РОЗДѢЛ ЧЕТВЕРТЫЙ

Яко Христос час приходу своєго и конец того свѣта жадному не ознаймил, толко знаки певныє и престорогу для антихристов оповѣл, которіи оному остатнему антихристу, люд до купы зводячи, пред єго приходом мѣли повстати...

Знак третій

Єще ж смотрѣмо, што за знаки мают ся показати на духовных. Избавитель мовил: и тогды згоршатся многіє, и єдин другого выдасть, и зненавидит друг друга. И кгды услышиш, иж владыки на владык, и клирики на клириков, и иных стану духовного на себе повстаючих и до кровє находячих, тогды не тривожся, бо ти оповѣжено. Не смотри ж того, што ся тепер дѣєт, але пилнуй, што ти перше в письмѣ єст ознаймено. И хотяй бым и я, учачи тебе, гинул, але ты не погибай. Пристоит бовѣм ученикови лѣпшим и опатрнѣйшим над учителя быти. Опослѣд пришедши, а першим быти, гдыж и в єдинадцатую годину бог пріймуєт. Не дивуйся, иж владыки єдины других зненавидят. Абовѣм и межи апостолами нашолся продавца.

Вырозумєня

И на тот час згоршатся многіє. На то мало што потреба писати, кгдыж ся тоє власне тепер дѣєт, иж не толко посполитыє, але и духовныє згоршившись, для покоры и убозства церквє Христовы отбѣгают, а до гордого и панством обогаченого княжати свѣта того, окаянныи, отходят. Яко Іюда христопродавца от Христа убогого, не для инои причины до богоубійцов жидов, єдно для лакомства маєтности отшол. Также и тыє, святобливых патріархов, убогих и покорных слуг Христовых отступуют, и великих добродѣєв своих, от которых приняли благословенство божіє, неневидят, а праве выдают на фрасунки. Вшак же кгды тоє видиш, розумѣй, яко учит Кирил святый, не вѣра злая, от которои они, отступуючи, гинут, але их негодность, на которих ся тыє знаки выполняют. Яко и Юда святый пишет: иж в остатніє часы будут насмѣвцы ведле своєи пожадливости и нечистости ходячи, а то суть тыи, которіи ся от єдности вѣри отдѣляют а суть телесни, духа не маючи, а вы теды, возлюбленыє в святой вашей вѣрѣ, будуйтеся духом святым, нѣчого не отступуючи святобливых отцев наших патріархов. И до конца з ними трваючи, спасемся.

Знак четвертый

А не толко на преложоных тот знак ест, але и на посполитых, мовит бовѣм: для размноженія злости высхнє любов межи многими. Может ли кто похвалится из межи вас, абы мѣл не облудную любов до ближнего своєго? Азали не словами многократ вѣншует всєго и осмѣхаєтся, ласкавым показуючися, а на сердци змышляет зраду и чинит зле, мовячи добре.

Вырозумєня

И для розмноженія несправедливости згасне милость межи многими. На тоє Феофилакт [1] святый пише: же умножатся зазрости, неприязны, погоршеня, лживыи пророци, которіи сут предотечѣ антихристовы, зводячи многих и на всякую реч несправедливости попудливых. И для великои несправедливости и практык антихристовых стрѣвожени будут люде так барзо, же и межи своими власными не найдеся искра любве. Выдаст бовѣм єден другого, а кто будєт до конца терпливый и, моцно стоячи, не поклонится, в таковых бѣдах спасен будет, яко добрый рыцыр в войнѣ, поты святый Феофилакт. А святыи патріархове, истинныи пастырѣ нашѣ, Иоаким Антиохийскій [2], Ієремія Костантинополскій, тут у нас будучи, юж близко скончєнія свѣта хотячи тую искру любве божеи розпалити в людєх, братства церковныи єдного святого православія греческого постановили, што тыж и наяснѣйшій корол полскій зверхностю панства привилейми то умоцнити рачил, хотячи, абы православныє христіяне ведлуг набоженства своєго к милости правдивой, єден кождый з ближним своим, в щирости и повинности своєи христіянскои сходячись, розмышляли єдин о другом, милост виполняючи, а гнѣв божій благаючи. Але того фудаменту милости Христовои, набарзѣй діявол ненавидит, и перше злых духовных, добру противных, (а нѣкоторых там же вписных) взбудил на тоє воєвати [3], а потом и посполитых много зводит, абы ся тому противили, што нам розказано конєчно любити, мовячи, братство возлюбѣте, бога бойтеся, царя чтѣте. То єст богу намилшая реч — жити братству вкупѣ, за што нам обецал дати и живот вѣчный.

Клірик ОСТРОЗЬКИЙ

ОТПИС

НА ЛИСТ В БОЗѢ ВЕЛЕБНОГО ОТЦА ИПАТІЯ, ВОЛОДИМЕРСКОГО И БЕРЕСТЕЙСКОГО ЄПИСКОПА, ДО ЯСНЕОСВЕЦОНОГО КНЯЖАТИ КОСТЯНТИНА ОСТРОЗСКОГО, ВОЄВОДЫ КІЄВСКОГО — О ЗАЛЕЦАНЬЮ И ПРЕХВАЛЯНЬЮ ВОСТОЧНОИ ЦЕРКВИ З ЗАХОДНЫМ КОСТЕЛОМ УНѢИ, АБО ЗГОДЫ, В РОКУ 1598 ПИСАНЫЙ, ЧЕРЕЗ ОДНОГО НАИМЕНШОГО КЛИРИКА ЦЕРКВИ ОСТРОЗСКОИ В ТОМ ЖЕ РОКУ ОТПИСАНЫЙ

Апостол [Павло]:

«Я пришол до вас, братіє, не во вынеслости оздобных слов або мудрости, оповѣдаючи вам свѣдецство божєє, абы вѣра ваша не в мудрости людской, але в моцы божіей была».

Григорій Богослов [1]:

«Мудрость правдивая то єсть: пробачати мудрость, которая в словах и в стосованью мовы належит. Не той бо мнѣ, который в словах мудр мудрым єсть; ани тот, который мает язык вымовный, а душу ненаучену, яко гроби зверху оздоблене украшены, а внутр смраду полны».

Афанасій Александрійскій:

«Кождый человѣк, который принял розум и розсудок от бога, єсли послѣдует пастыру неискусному, кламливую славу, яко правдивую, пріймуючому, мучон будет».

ДО ЧИТЕЛНИКА

Велико єсть — будованьє на чюжом закладати фундаментѣ — небеспеченство. Не менша — не своим рядити домом — трудность. Тым болшая — важитися вѣдати и потрафити в чий умысл — смѣлость. Але гдє хуть ку богу ткнется, там дочасныє страхи не звитяжают; гдє кролевства оного надѣя засмакует, там всѣх небезпечностей занедбаньє; гдє утѣха пришлои заплаты обмовы и насмѣвиска переважаєт, там всѣх трудностей латвость.

Тоє ся власне в том отписованью листу, читателю христіянській, зо мною дѣєт. Бо кгды нерыхло в праве на остатку всѣх и мнѣ ся достал видети лист [2] до ясноосвецоного княжати Острозского, воєводы кієвского, от велебного отца Ипатія, володимерского єпископа, о залецанью и прехваляныо восточной церкви з заходным костелом унѣи, або згоды, писаный,— повинность оная («будте готови к отвѣту або отповѣди кождому, пытаючому вас») до отозванья ся на тот

лист мене приводила, трудность а небезпеченство отповѣдати за кого вышшого а шафовати чіим умыслом — не допущала. «Ревность правды дому божого грызла мя», простота а неумѣєтность зась (не взглядом так далаце онои, до которои, аде далеко болше — от которои особы отповѣдатися мѣло — розважаючи) наболше мя гамовала. И на око видѣлом то, же с тых мѣр — хромому за добре здорового на завод, нѣмому за красомовцу на споры и оному жабраку, чюжую кролевскую на своє лице вкладаючому персону — мало-м не был або и был подобный. Бо што за подобна сѣдинам уступовати, а молодости в лѣтех и розумѣ вырыватися?! «Запытай бо, мовит, отцев твоих, и оповѣдят ти, старцов твоих, и рекут тобѣ».

Однакже пришедши в память,— же «о молодости, мовит твоєй нихто абы не занедбавал», же «моц божія в недостатку выполняєтся», же «господь слѣпца умудряєт», же без'язычного и гугнивого Моисеа в мовѣ украшаєт, же у выростку Даніилу духа побужаєт, же «з уст немовяток хвалу свою выполняєт»,— не иж бы-м и я то собѣ привлащал, абo кгды над силу мою было бы што (чого не вижу) трудного, тому досить (леч кому болшому умѣєтнѣйшему около малых речій працы не зычачи) учинити мѣл. Але, яко пастушок, над гусятками поставленый, видячи хитрого лиса, укладностью до оных прилужаючогося, хотя не может єго поконати, предся доколя хто сильнѣйшій на ратунок не припадєт, и оно отгоняєт,— надто єще и таким умыслом чинячи, яко псалмиста мовит: «Ото, устам моим не бороню: господи, ты розумѣєш: «моє хотѣти, а твоє дѣйствовати»,— важилемся на тот лист єго милости спроста отписати, суму однак тую кладучи: же и доброє, кгды не по воли божей бываєт, не добро єст; же не кождая згода богу єсть пріємна; и тая их самая новоутворенаа згода, яко не з волею божею зачата, так не єсть богу пріємна, такіє теж з неи и овоцы родитися почали.

Которую то убогую а велми плохую, аби тернієм от розсѣвача ненависти заглушена не была, мою працу — самому оному правды оборонци и зависти розпрошителю под оборону поручаю.

Читателя — о ласкавоє в духу кротости, єсли ся кому до рук достанет, прочитаньє, а правды узнаньє — прощу. Єсли бы-м ся в чом, яко писма неумѣєтный, поткнул, сам недостаток мой исполняй, або мене голого словы и розумом неузброєного («вы бо силніи повинни єсте немощи немощных носити»), сам заступивши, отповѣдай. Зношеньєм бо один другому тяжаров выполняємо закон Христов, которому слава и честь на вѣкы. Аминь.

Писан у Острогу, у школѣ кгрецкой Острозской.

* * *

В бозѣ велебному, єго милости господину отцу Ипатію, володимерскому и берестейскому єпископу — в теперешнєм вѣку добр своих в животѣ своєм фортунне воспріймати, а у оном прійдучом, кому ведле годности дано будет — писар того листу зычыт.

Лука, глава 16:

«Помяни, яко воспріял єси добра твои в животѣ твоєм».

Сирах, глава 22:

«Ткнувшися у око, выточит слєзу, и ткнувшися в сердце, выточит чювство».

ПРЕДМОВА ЛИСТУ ДО ОТЦА ЄПИСКОПА

«Справедливый господь во всѣх дорогах своих», «и преподобен во всѣх учинках своих». Который освѣчает всякаго человѣка свѣтлостью розуму и «справует все во всѣх, подаючи духа на пожиток», яко сам вѣдает: «овому духом слово мудрости, овому слово розуму через того ж духа; другому вѣру тым же духом, иному розсудок, другому вымову. То все справует один и той же дух, роздѣляючи дары, яко хочет», и роздаючи таланты, ведле личбы нашея вѣры и годности.

Якоє хто каждый з нас начиньє своє себе самого отдает богу, в тоє вкладает таланты ласки своєи бог. Єсли малоє начиньє подамо єму, малый талант пріймем. А пріймуючи кождый з нас таланты, повинен єсть вдавати торжником, абысмо отдали єго з лихвою, а не в земли молчанія погребем и з оным злым слугою в темность кромѣшнюю вкинени будем.

А закопаньє таланту — не одно толко само молчаніє и о своєм стараньє, а о других недбанє спасенью,— але далеко болше то: хотя и справовати што мниманєм умыслу своєго, але не по воли божієй, погребши и закопавши свѣтлость души своєи, ум в темность своєи о собѣ думы, надутости и взгорды.

«Свѣтилник тѣла, мовит, єсть око. Єсли око ясно, все тѣло свѣтло». А яко око в тѣлѣ, тако ум єст в души свѣтлостью. Єсли свѣтел и чист ум, освѣчает душу. А єсли ум потемнится, потемняет и душу и от стежки заповѣдей божіих блудит. Таковый хотя єсли што и чинит, не по воли божієй чинит.

Яко апостол, уругаючися, до таковых мовит: «Свѣтчу о них, иж ревность або горливость божію мают, але не ведле

розуму; шукаючи бо свою правду поставити, правдѣ божей погрѣшися». И зась: «Прото не бывайте в собѣ мудри», «но преобразуйтеся обновленієм ума вашего».

Якобы рек: «Не вѣрою одновляйтеся, але учинками добрыми», и «не мудрствуйте над тоє, што ся годит мудрствовати». «Бо хто зрозумѣл ум господній, або хто єму порадцею был?» А мудрованьє вынеслоє — то, што перескакати граници отцевскіє, и жребій отеческій вѣры правдивои легцеважити! «Не преходи бо, мовит, границ, которыє положили отцы твои».

А так о тот талант, о который, отче єпископе, до єго княжацкоє милости в предмовѣ листу своєго припоминаєш, и тую згоду свою залецаєш,— єсли по воли божей чинити стараєшся, сама правда за часом окажет. Але однак и тым писаньєм моим уважатися будет, котороє, прошу, не во гнѣвѣ прочитати не поленуйся.

ЛИСТ

Малый хмары оболочок, кгды под насвѣтлѣйшеє солнце подступит, мало не ввесь свѣт потемняет. И «мал квас все вмѣшеніє квасит», свѣтчит голос божій. И наменшеє, прилучившися доброму, злоє всю доброть псует. Мала искра огню, до налѣпшого будованья впавши, все попалит.

И яко приплѣтается называємоє зѣльє «смилакс» до ципрису, так привязуется злость до доброти. Бо гдє насѣньє побожности сѣєтся, там впосродку пшеници куколь свой розсѣвает непріятель.

Насѣньє доброти всѣяно человѣку — малженство, для потомства; куколь свой непріятель всѣял — вшетеченство. Насѣньє доброти всѣяно человѣку — прагнути славы, але онои вышнеи; куколь свой враг всѣял — тщеславіє, прожную хвалу.

Натурѣ человѣчой дано або всѣяно — и покарму жадати; а куколь свой враг всѣял — объяденіє. Прироженью людскому всѣяно и гнѣв, але на непріятеля душного; куколь свой вкинул непріятель — на ближняго гнѣватися.

На таких стежках побожности звыкл діявол сѣти свои роскидати, абы так незначне в кождую справу добрую трутизну свою снаднѣй вкидати мог. Обычай бо непріятеля оного — сердца и мысли людскіє с пилностью выпатровати, до чого ся склоняют: тым он ошукати и звести, а затым и погубити старается.

Яко нѣкоторый непріятель облежоноє мѣсто войною зо всѣх сторон огледает: отколя латвый приступ видит, оттоля и штурмует. Або яко пилный господар стережет: на

которой землѣ которое насѣнье лѣпше ся родит, там оное и розсѣвает. Так — и душный непріятель: вѣдает, где и яко свое насѣнье злости сѣяти; вѣдает, где на гордость, где на лакомство, где на нелюбов, где и на любов злую а шкодливую; вѣдает, кого фрасунком в розпач, кого збытнею радостью в недбалство, кого страхом в упадок, кого на остаток одным позреньем в грѣх привести мает. Кгды видит, до чого найболшей хто старане и милость сердечную мает, оттоля он вину або оказію пріймует до приступу. Розсужает кождого обычай, пробует учинки, стережет хути, ревности, и там вынайдует способ зведенья и упадку.

А яко то есть щира, и жаден з людій в подсолнечной от таких шатанскых наиздов волен быти не может,— свѣтчит на самого всѣх речій творца от діявола покуса. Кгды видѣл его лакнучого, на тых мѣстах хлѣбом покусу навел. Адама и Еву кгды видѣл хотячих быти яко богове, обѣтницею бозства зблазнил. Іюду, кгды видѣл лакомого, през его проданье погубил. Сампсона, кгды видѣл любоженного, жоною смерти приправил. Озію, короля жидовского, кгды видѣл великую хуть до бога маючого, през кадило олтаря (и доброю речью, але не по воли божіей) в проказу або труд на тѣлѣ и в гнѣв божій управил.

А так і в той теперешней, отче епископе, которую в писанью своем усилне смакуеш, вашой згодѣ — потреба остерегатися того, аби ото такими подобенствы, под плащиком згоды, не впал хто в сѣть діаволю. «Добро, мовит, древо ку покарму и оздобно ку пойзренью», «але в который день зъисте от него, смертію умрете». Добра есть згода, и «красно мешкати братьи в сполечности»; але абы в той вашой оцукрованой зверху потравѣ не было трутизны; але абы ея одно з волею божіею тая згода згожала. Бо не в кождой згодѣ кохается бог, яко в своем писанью, отче епископе («же лѣпшая ест нагоршая згода, нижли налѣпшая незгода»), припоминаеш. Што есть писму святому велми противно. Бо еще и в Старом законѣ господь бог о жадную реч так ся не прогневал, яко о тое злученье або згоду вѣрных з обчими народы. И прото строфуючи таковых, мовит: «Злучилися з сторонами або з народы и навыкли учинков их».

Што оная напершая на свѣте, страху и жалю полная, згода за потѣху всему свѣту принесла? «И видели, мовит, сынове божіи дочки людскіи, иж красны, входили до них, и злучалися з ними, и поймовали собѣ от них жоны». Што ж, пріемно ли то было богу? А то так пріемно. И мовил господь бог: «Не мает мешкати дух мой в людех тых, бо есть тѣло». Але еще то не конец. Поступи далей: «И каявся бог, иж человѣка сотворил». А далей што? «И видѣл бог, иж осквернилася

земля перед богом и сплюгавило всякоє тѣло дорогу свою». А якая ж заплата далєй была за тую згоду? «И мовил бог: выгублю человѣка от земли, которого-м сотворил». Отож маєш згоду, которая на ввесь свѣт згиненьє привела, которая до так страшнои а нелитостивои помсты бога порушила.

А о оной згодѣ, в которой вежа вавилонская будована, яко розумѣєш? Аза не была там межи так великим людом згода и любов, иж одностайне всѣ на такій кошт, на такіє труды зезволилися? А была и видѣлася тая воля и згода перед очима их велми добра. «Пойдѣм, мовит, и згодѣмся всѣ, а учиньмо собѣ славу, и збудуймо вежу аж до неба». Власне, теперешняя ваша мѣшаная колотливая згода оному бабелю подобна, же єє своєю думою в небо выставити усилуєтеся. Там в той згодѣ — помѣшаньє языком, а у теперешнєй — помешаньє сумнѣнья и вѣры...

Чому ж, отче владыка, так смѣле и беспечне замыдляєш очи и на ножки выставити а праве всєму свѣту свою несхвалную оцукровати усилуєш згоду? А за ж не явны тоєє вашеє бѣдноє згоды овоцы по всєму тому панству? «От плод, мовит, их познавайте их». «И всякоє, мовит, древо от овоцу своєго познавается». Здойми одно, отче владыка, жестоковыйство фараонскоє або єгипетскоє с карку! Открый Моисейскоє покрывало от твари, отвори к свѣту зѣницу ока, ткнися в сердце и источи чювство, отжени мрачныи дыма от ума хмары. Погляди ж тепер оком и послухай слухом: чого єсте своєю, плачю и рыданію годною, згодою наброили? Не єст тот град, не єст мѣсто, где бы єсте плачю и рыданія, стогнанія и вопля и слєз отеческія богопреданныя вѣры людей и душ не наполнили!

От различного воздыханья голосов и болѣзни народов сердечный крик и непостоянный шум всю вселенную исполнил: не толко старых, молодых, отцев и матерей, чад и питателниц боголюбивыя сердца от жалости и стогнаній падаются, але стѣны, каменіє, самыє елемента движутся.

Может ся тут слушне припомянути: «Глас в Римѣ слышан бысть, плач, рыданіє и вопль мног». Рахиль, Рахиль, восточная церков плачется чад своих и не хочет ся утѣшити, яко не суть! Розсыпана, розсыпана радость сердца єя, погашена пѣснь єя, злуплена корона з головы єя!

Якого єсте преслѣдованья, якого уруганья, якого поличкованья, якого оплеваня, якого замешаня и затрясненя, якого на остаток кровопролійства, мужобойства, забійства, тиранства, мордырства, нахоженья кгвалтов на домы, на школы, на церкви, оболженья шкарадого невѣст, панєнок чистых, душ невинных, паній зацных и велможных, при самой начистѣшой и страшной а непостижимой таємници и офѣрє, при

пріймованю святѣйших таин тѣла и честныя крови Христовы наполнили и наброили!

Якож тут побожного и святобливого душа человѣка умыслу, на тоє смотрячи, не мает воздыхати, не мает стогнати, не мает плакати?! Яко побожноє и чистоє сердце не мает ся пукати?! Яко земля не вострепещет, небо не ужаснется, солнце не померкнет, луна не измѣнится, громи не вдарят, силы небесныя не подвигнутся?! Яко вашю тую оплакануюи нещастливую згоду — згодою, а не слушнѣй — Вавилоном або оным темным хаосом и самым пекелным проклятством называти и розумѣти хто не мает?!

Повадили єсте свѣт, потурбовали люде, высушили в людех зобополную милость, повасннли родичов з дѣтми, поятрили брата з братом, побудили одного против другому, роспорошили братерство, прогнали пріязнь, впровадили заятреньє. Внесли надутость, буту, пыху, легкоє уваженє, легкомысльность, злоє одному о другом мниманьє. Повадили єсте пана с подданными, приправили єсте о мниманьє и дивноє розуменьє монархов з монархами, королев з королми и зацными а великыми духовными.

Нарушили єсте сумнѣня, зламали присягу, звели єсте отца папежа, зостали єсте єму в словѣ. Присягали єсте за нас всѣх, справовали єсте от нас поселство, о котором мы не мыслили, вказовали єсте от нас листы, о которых ся нам не снило. Переступили єсте отеческіє границы, нарушили єсте старожитную вѣру. Стратили єсте прадѣдній жребій, поваріовали єсте отеческій тестамент. Порозкопывали єсте гробы продков, порушили єсте кости отец, взгордили єсте их вѣру, поганьбили єсте их честныє и святыє справы, затоптали єсте их стежки, затмили єсте их пресвѣтлую славу.

Зневажили єсте святых, уничижили єсте преподобных, посоромотили єсте мучеников, которыє за тую вѣру кровь свою розливали. Помазали єсте их короны, погубили єсте от их нам зоставленыє скарбы, погребли єсте таланты их в землю, засмутили єсте их святыє души, наполнили єсте их слєз, накормили єсте их воздыханьми, напоили єсте их горестію, розсыпали єсте память их со шумом!

И хто ж может так много обрати часу, абы всѣ тоєє вашеє пресхвальнои згоды овоцы и пожитки по достатку выличити и выписати мог?!

А предся смѣєте згодою называти, смѣєте за речь святобливую удавати, смѣєте єю ся прехваляти, смѣєте до неє инших прилужовати, абы тым свой стыд, свою наготу прикрыти и приоздобити!

Вспомнѣте вжды на день оный остатній, вспомнѣте на нелицомѣрнаго судію, вспомнѣте на страшные муки,

на огонь неугасимый, на черв неусыпаемый, на тму кромѣшнюю, на скрежет зубный! Вспомнѣте однак на своє сумнѣньє, на свою повинность, на своє поволаньє, на свой стан! Вспомнѣтє навет на оныє слова: «Бѣда свѣту от погоршеня! Бѣда тому, през кого погоршеньє походит». Вспомнѣте, яко много незличоных душ за собою попровадите, и их погибели виновни будете, и кров их на вас и на душах вашых зостати на вѣчную и неумоленую помсту мусит! А вспоменувщи, воспрянѣте, очутѣтеся, узнайтеся, покайтеся, припадьте со слєзами и рыданієм и воздыханьми ко Христу и творцу всѣх благ! Выслухает, пріймет и отпустит вам! Дай то, Христе царю!

А што в писанью своєм, отче владыка, смакуючи свою горкости полную згоду, припоминаєш и за один пожиток, и не малый, кладеш: иж грекове, яко в Кретѣ, Корцирє, Зацинтє и по инших выспах, веспол з римляны набоженства уживают, с процесіями ходят, и тѣло святого Спиридона по мѣсту носят, и ко гробу святого Арсенія веспол приходят,— яко то єст слабый ку помочи довод, так малый пожиток, а тым єще мнѣйшая в том оказуєтся згода и любов! Княжа єго милость по тых Корцирах и Зацинтєх не бывал, ани дындовал, и молодости лѣт своих по марнотравствѣ и роспустах на бурку не тратил,— прото теж цвѣту и кглянсу вѣры прародителнои своєи чужими пестротинами не помазал. А єсли хто иншій пестрится зверхними окрасами набоженства, тому не зазрит, паметаючи, же «офѣра богу дух скрушоный», а не єдвабныє поставы. А подобно и отец владыка там не бывал, абы добре и был — на том мало.

Але однак то вѣдаємо и слыхаємо, иж кандійскіє грекове зневолены єсть от влохов або от венетов през мѣч: прото што им роскажут, тоє они чинити, бы и не рады, мусят. «Єму же бо, рече, представляєте себе в работу, раби єсте, єго же послушаєте». И зась: «Им же бо кто порабощен, сему и работен єст».

Бы дал бог отцу владыце побывати в Крымѣ, в Перекопѣ и у Очаковѣ, обачил бы там, яко Русь, Москва, грекове, поляцы, влоши, нѣмцы — всѣ неволницы: байрам татарскій одностайне с татарами обходити по неволи мусят. А вжды не идет то за тым, абы мѣла тая згода их хвалена быти. А то не в тот способ мовится, абы ся мѣло мощи або тѣло святого Спиридона и Арсенія, святых отец, уничижати: уховай, боже! И овшем хотя далеко, вѣрою пріємлем, почитаєм, облобызаєм и поклоняємся, яко угодников божих. Толко иж, отче владыка, и нужду або мус за доброволную згоду почитаєш. Єсли такая поневолная згода слушне за згоду розумяна быти маєт,— не может ся знайти переднѣйшая, яко

у Ишпаніи и ве Франціи, где не толко человѣка посполитого, але и самых кролев пуйналами, ножами в брух от писма до згоды приводят...

О собор Флоренскій[3] в писаню своєм припоминаєш: иж єсте ничого нового тепер в той своєй згодѣ не становили, ани завѣрали; толко унѣю оную Флоренскую одновили, которая лежала отлогом полтораста лѣт.

И я то бачю, и всѣм єсть явно, же оная Флоренская унѣя або слушнѣй листрикійскій собор — през теперешнюю вашю згоду одновлен. А што ся тогды на том листрикійском сонмищи дѣяло — же одных душено, других давлено, инших топлено, других голодом морено, везеньєм траплено, инших прекуповано, инших фортелми звожено — тоє тепер вашя згода одновляєт, тоє побужаєт, тоє воскрешаєт, тоє роскревяєт.

Дивуюся тому барзо, отче єпископе: же одной сторонѣ з пилностью уха наставляєш и теплоту сердечную отворяєш, а до другоє и помыслити не хочеш! Залапивши одну исторію, от латинников по зависти против греков списаную а за Григоріа-папы[4] недавно выданую, тую читаєш, той вѣриш, тую выставуєш, тою щитишся, тую за правдивую быти удаєш; а от своих правдиве и щире о том соборѣ давно списанои — читати и вѣрити не хочеш.

А так абысь ваша милость тоєю Флоренскою унѣєю болше очью (бо теж и Берестейскій ваш честный собор[5] на неє много пошол) не закидал,— историйку вкоротцѣ, але правдиве, о соборѣ Флоренском давно списаную, при концу того писанья ваша милость ку прочитанью маєш: прочитавши, правду узнаєш. О соборѣ Берестейском (который з однои своєи стороны хвалиш, а з другоє на него, иж не мѣли вас на нем выклинати, утискуєш) тут в том писаню ничого не отповѣдаючи, одсылаю до книжок «Апокрисис», през друк о соборѣ Берестейском выданых, в которых досыть достаточне, щире и правдиве о том соборѣ и о всѣх поступках всеи тоєє справы выписано. Не вѣм, для чого єє ваша милость читати не хочеш: там бы ся ваша милость правды рыхло дощупал...

А затым, юж керуючися с тым ку концу писаньєм, на оныє, килка крот припоминаныє, слова — яко бы княжа єго милость згоды жаловати и утѣкати мѣл — повѣдаю: Хто ж бы мѣл быти так неразсудным, абы оного, от Христа учеником и през их нам зоставленого клейноту, оного покою бѣгати мѣл?! Хто бы онои, от діявола межи Востоком и Заходом поставленои для ненависти стѣны розваленья не рад видєл?! Хто бы вѣчнои єдности и, моцным покою перемирем звязанои, милости не зычил?! Хто бы, по так великой мглѣ хмар-

ных и темных оболоков, ненавистей и гнѣвов, з ясных пожаданои єдности променей засвєченья веселитися не мѣл?! Хто бы оного мира, оного вонного небесного, от найвышшого архієрея Исуса плывучого олѣйку участником быти не хотѣл?! Хто бы оную оздобу, оную окрасу, оную завѣсу, оную шату церковную, на двоє розторгненую, розшарпаную видячи, не ужалил?! Хто бы с правдивых сынов, видячи матку свою, церков — мовлю, в так великом смутку и плачу для незгоды дѣтей, не прослєзил?! Хто бы так великого множства, абы одными усты и одным сердцем славили и выхваляли пречестноє и великоє бога нашего имя, не рад видєл?! Хто ж того не видит, хто не розумѣет, иж якоє насѣньє в сердцах вѣрных розсѣвач Христос всѣял, того и овоцу потребует?!

«Заповѣдь нову даю вам: да любите друг друга». Любов, згоду всѣяя, любов и пожати хочет. Любов бовѣм покрывает множство грѣхов, любов пророки ражает, любов мучеников умоцняет; любов єст источник або жродло огня: чим далей вытекаючого, тым болшей прагненьє до бога чинячого; любов посиляет сердце и душу человѣку, любов увеселяет смутных, любов тѣшит скорбных, любов подносит упадлых, любов мужными чинит страшливых, любов загрѣвает озяблых, любов побужает ленивых, любов умудряет неумѣетных.

Такои княжа єго милость прагне любви, такои не бѣгает згоды, такого єдиномыслія жадает, такого зъєдноченья зычит, котороє возбужает побожность, котороє освѣчает вѣру, котороє запаляет милость, котороє потвержает надѣю, котороє направует силы, котороє успокоивает сумнѣньє. На такой моцной скалѣ вѣчного спасенія постановити бы хотѣл ногу свою. На таком замку покоя замкнути бы прагнул сумнѣньє своє. На такоє правды от Востоку до Заходу свѣтлость свою розпущеноє солнце радо бы смотрѣло око княжати єго милости. На таких бы обфитых и роскошных паствисках паслося сердце єго. В таком єдномыслія дому опочивала бы мысль єго. Таким возвѣяньєм тихого зефиру охоложали бы ся вѣрніи, веселили бы ся патріарси, радовали праотцы, процвитали праведницы, просиали мученицы. Небо и земля, горы и холмы и всяко дыханіє восхвалило господа. До такои згоды от многых лѣт жадает душа княжати єго милости. До такои згоды был и єст он склонный, был хутливым, был поводом, был (вѣдаєм) и початком. О такую згоду промышлял, радил, старал, просил. О такую згоду господа бога вседержителя просит, припадает, со слєзами молится:

Владыко господи и творче всяческых! От всѣх дубрав земскых и от всѣх древес избрал єси собѣ виноград один; от всѣх земль всего свѣта выбрал єси собѣ падол один; от всѣх цвѣтов полных выбрал єси собѣ цвѣт один; от всѣх бездн морскых

наполнил єси собѣ источник один; от всѣх градов и мѣст освѣтил єси собѣ Сіон; от всѣх створеній лєтаючих улюбил єси собѣ голубицу одну; от всѣх сотвореній скота провидѣл єси собѣ агницу одну; от всѣх размноженых людій изыскал єси собѣ люди єдины; от всѣх вѣр и законов дал єси заповѣдь єдину, єже любити друг друга.

И нынѣ, владыко господи, иже обитаєши во вѣкы, которого очи воздвигнуты превышше аєра, которого престол єст безцѣнен и слава неиспытана, которому предстоят вои ангельстіи с трепетом, которого слово истино, и мовене силно, и росказаньє моцно, и разсмотреніє страшно: подай мир церкви твоєй, собери сокрушеноє, пріими отриновеноє, взыщи заблуждьшееє, подай єдиномысліє, всели любов, милость, згоду, утверди православієм церков свою, наверни отступников в ограду, собери збєгов в ковчег свой, приведи отбѣгшых в церков, всели єдинодушіє, абысмо одною мыслію, одными усты, одным сердцем выслаловали пресвятоє имя твоє, и о тобѣ, цари нашем, веселячися, служили тобѣ єдиному, иже в троици славивому богу, в безконечныя вѣкы. Аминь.

ИСТОРІЯ О ЛИСТРИКІЙСКОМ, ТО ЄСТЬ О РАЗБОЙНИЧЕСКОМ ФЕРАРСКОМ, АБО ФЛОРЕНСКОМ СИНОДЕ,

ВКОРОТЦѢ ПРАВДИВЕ СПИСАНАЯ

Кгды высокого неба незычливыє оброты на падол земный кола свои накеровали; кгды нефортунные звѣзды на христіанскоє поколѣньє розсыпаными сзоими променьми ударили; кгды темныє хмары, с Чорного выникаючи моря, заразливыми мглами землю окрыли; кгды псевдопрофета Магомета [1] хвалци сарацини, на свѣт ся появивши, моц свою розширяли; кгды, вслѣд за ними ядовітыє турци наступивши, страшным шумом свѣт заглушали; кгды смок яду наполненым умыслом не толко восточныє граници и грецкіє сцептра пожирали, але и заходным панствам дужо дотирал; кгды увесь свѣт плащем смутку, скорби и вздыханіа приодѣватися почал; кгды цвѣт красы и утѣхи христіянскои жарким огнем усыхал,— тогды Євгеній, папа римскій [2], послал до цесара константинополского [3] послы свои, просячи, радячи и упоминаючи, абы о покою, згодѣ и оборонѣ промышлял, а найболше — абы церковная згода през собор и значный зъєзд, без которои жадная оборона и зобополная милость быти не может, учинена и замкнена была.

Цесар Палеолокг константинополскій писал до всѣх трех патріархов [4], а найболшей з четвертым — царигородским [5],

под боком єго будучим, частую намову о зъєздѣ и синодѣ а єдности церковной мѣвал. Порушил теж княжят сербских, болгарских, княжат сѣверских, руских — през послы и листы; а папа — кролев заходных. И так, за всѣх волею, зложен и назначен был собор в сторонах влоских. О чом много намовы и рады — у яких бы краєх собор назначити — было наслушнѣй.

Абовѣм не здалася всѣм реч быти справедливая — в заходных сторонах (где не бывала и перед тым звыклость), толко там, где ведлє Соломона, оная мудрость божія, Христос, збудовала собѣ дом, церковь восточную, и умоцнила столпов седм, вселенских великих синодов, у границах восточных: в Никеи, в Константинополю, в Ефесѣ и прочая. Там же и тому собору быти,— однак, для небезпечности от драпѣжных турков, не толко в мѣстах подлѣйших, але и в самой столици константинополской трудно было так великій зъєзд отправовати. За великою теды неволею, позволил цесар, папа и иншіє собору быти у Влошех. Але иж не ведле воли божеє: бо не от Заходу выплынул закон и фундамент а твержа всеи вѣры. Прото теж не толко на нем не справили ничого, але Ромулюсовым прикладом кровью єго облили, яко будет ніжей.

А так, року от нароженья ведлє тѣла Христа спасителя нашего тисяча чтыриста тридцать осмого, за панованья цесара константинополского Іоанна Колуяновича Палеолокга, а за цесара заходных панств Олбрыхта [6] з дому княжат Ракуских, а за короля полского Владислава [7] Якгейловича, а князя великого литовского Жикгимонта [8],— стался, для успокоєнья ростырков и незгоды в церкви Христовой и правдивого оказанья преступников преданій апостолских и догмат богоносных отец, синод духовный у Ферарін.

Которого то собору старѣйшины были: сам цесар Іоанн Палеолог, а от станов духовных Євгеній, папа римскій, Іосиф, патріарх константинополскій. А иж иншіє три патріархове, яко: александрійскій, антіохійскій, ієрусалимскій, зневолены юж з столицами своими были от сарацинов и не могучи для фрасунку, для утисков и бѣд сами особами своими на тот собор єхати, поручили и злєцили мѣстца свои певным особам, то єст: патріарха александрійскій — блаженному Марку, митрополиту ефескому; патріарха антіохійскій — тому ж Марку; патріарха ієрусалимскій — Висаріону, митрополиту никейскому, который потом сталєя змѣнником. Однак же болшая моц от тых трех патріархов поручена была Маркови Ефескому. И иншіє многіє, яко: кизицкій, трапезонскій, моновасійскій, ираклійскій митрополитове и єпископи на тот собор зъєхалися были.

А о митрополите киевском Исидору[9] — яким способом на столици усѣл — хотя ся троха от предсявзятои речи отступит, приточити потребно.

Року тисяча чтыриста тридцать шестого, по зештью с того свѣта митрополита кіевского Фотіа[10], выбран был так от єпископов и всего причту церковного, яко теж от княжат полночных, обывателев земель Руских и князства Литовского, на столицу митрополіи кіевскои человѣк добрый, побожный, тихій, скромный и учоный, єпископ рязанскій, именем Іона, и выправлен был з листы причинными и свѣдительствоваными до патриархи константинополского Іосифа и до цесаря кгрецкого Палеолокга, по сакру або по благословеніє.

Который то Іона, ним ся з дому с краєв своих выбрал и, про далекость дороги, ним до Константинополя прієхал,— в том теды час нѣякійсь человѣк, именем Исидор, словак, от краєв заходных, от Рима до Константинополя с причинным от папы римского листом пріехал: с поставы звѣрховнеи — покорный, склонный, облестный, а внутр — превротный, хитрый, неуставичный,— и лагодными словками и покорными прозбами Іосифа патріарху, с причиною цесарскою, абы єго на столицу митрополіи Киевскои посветил, ублагал. Вказал теж лист от папы римского за собою свѣдоцный и причинный, в тыє слова писаный:

«Євгеній, слуга слуг божих, бискуп римскій. Высокои столици Нового Рима честному Іосифу, патріарсѣ, брату нам о Христѣ намилшому, покоя и потѣхи. За побожным и чти годным и досвѣтчоным мужем и бискупом, на имя Исидором, покорность наша жадает, абысте єго, не омешкиваючи, на архієпископство рускои столици посвятивши, и з моцью зуполною послали. О чим єсмо и до намилшого сына нашего Яна, цесара яснеурожоного, лист наш за тым святоблівым мужем Исидором, который єст от столици нашоє во всѣх годностях досвѣтчон, писали. Господу Исусу вас поручамы. Дан в Римѣ. Року 1437».

Іосиф патріарха, скритости и сердца людского не вѣдаючи (бо то одно испытующому сердца и утробы самому богу вѣдомо, а от человѣк утаєно), за причиною папы римского и цесарскою, а на болшей — абы церков Христова и так великій народ рускій без пастыра и строителя старшого през час долгій не пустовала, а хвала божіа не уставала,— посвятил того Исидора на митрополію киевскую. И посвятивши, з листами своими на столицу єго отпустил.

Затым, скоро Исидор до Руси отъехал,— по малом часѣ, оный помененый Іона єпископ, з листами причинными и свѣдечными от духовенства, от княжат и панов земель Руских,

до Константинополя, просячи патріархи, абы його на митрополію Києвскую посвятил, прієхал. Обачивши то патріарха, задивившися не по малу, велми был жалостен, иж ся дал увести Исидоровым словам. И собравши увесь причет свой церковный, радился: яко бы в том поступіти мѣл. И нарадившися радою духовною, призвавши до себе Іону єпископа, мовил єму тыє слова: «Сыну намилшій, Іона! [11] Благословенство у мене на тую митрополію хитростію и лестію Исавовою залаплено. Але там было презреньє божіє, а тут мнимам лукавство вражіє. Бо, мало проминувших днєв, посвятилем на тую митрополію нѣкоторого Исидора и отпустил єго на престол. Однак же, кгды уподобается богу̀ поволати оного Исидора от житія сего, або єсли ся єму який трафунок станет, теды ты, от всѣх згодне выбраный, святителю Іона, маєш от покорности нашеє власть, и даєм ти благословеніє — воспріати престол рускіа митрополіи». И так, и призыванієм святого духа посвятивши, отпустил єго.

А оный першій Исидор, кгды на столицу руской митрополіи прієхал, хотя з великим от всѣх подивенєм и не велми щирым сердцем, предся ж от духовных и свѣцких станов с честью годною принят был. И так столицу осѣл.

Бывши теды на столици митрополей чтыри мѣсяцы, умыслил поѣхати до краєв Влоских на собор Флоренскій. Бо юж добре час и рок певный, на который тот собор был взложен, вѣдал, даючи по собѣ тот знак и тую славу, иж єдет застановлятися за православіє восточной церкви.

Обыватели и княжата земль Руских и єпископи нѣкоторыє, довѣдавшися о предсявзятью єго (одны — сами до него зъєхавшися, другіє — през письма), упоминали и просили, абы на тот собор не єздил. А єсли бы иначей быти не могло, тогды абы, на том соборѣ будучи, от преданій апостолских и канонов богоносных отец ни в чом не отступовал и никому зводити ся не давал.

Он, упору и предсявзятя своєго переломити не хотячи, никого в том не услухал; однак же за православіє истинныя вѣры, ни в чом границ положеных (але на сердцу лукавство мѣл) не перескакуючи, застановятися шлюбовал. А в том набравши з собою не мало особ духовных, поєхал на собор Ферарскій.

А в дорозѣ єще єдучи, объявил сердца своєго лукавство. Трафилося бо єму, тягнучи в дорозѣ, приєжджати до одного мѣста на границах нємєцких, в котором не мало было христіан послушенством восточного греков. Тыє, услыхавши о приходѣ митрополита руского, забравшися с кресты по обычаю, споткали митрополита перед мѣстом. Видячи то, нѣмцы послушенства папезского, зобравшися с процесією

и духовенством своим, и з великим вытесаным болваном вмѣсто креста господня, ведле своєго обычаю, вышли и споткали тут же вслѣд за греками одого Исидора. Исидор першій знак лукавства своєго оказал: бо кгды поткали єго вперед христіане с хрестом господним, а за ними в тропы папежницы,— он не поклонившися кресту Христову, занедбавши и проминувши, притек ко оному образу высокому и великому, и, падши, поклонився єму. Бачачи то, єпископ мѣста Суждалского греческого послушенства, именем Аврамій, велми ся дивуючи и жалостен будучи, мовил тихо до своих: «Видимо волка в постатѣ пастыря, овчым одѣньєм прикрытого». И жаловали, иж єго спотыкали. А папежници, велми ся с того тѣшачи, провадили с процесіами до мѣста. И там от их вдячне принят был. И опочинувши у них, потягнул в дорогу свою.

И дошол мѣста Фераріи на собор, где юж были зобралися вышей писаныє особы, то єсть: цесар кгрецкій Палеолокг, папа римскій Євгеній, Іосиф патріарха константинополскій, Марко Ефескій и иных многость великая кардиналов и бискупов заходных, яко и восточных. И ожидали Исидора митрополита, за намовою Євгенія-папы: ач засѣданя и намовы чинили, але ничого не завирали шесть мѣсяцей.

А так, кгды ся были юж всѣ на тот собор згромадили, выбрали промежи себе заходници философа и рытора, так в латинском, яко и в греческом языках велми учоного и великого красомовцу, именем Яна Парижанина; а восточници з своєє стороны выбрали Марка Ефеского, мужа не толко в богословіи, в науках философских бѣглого, але и побожностью живота и справ святобливых досконалого и досвѣтчоного, к тому и станом митрополита.

И так веспол сходилися и засѣдали у великих церквах, духовне бесѣдуючи, тихо, в згодѣ и милости, в духу божом, в духу покою Христового гадаючи, прагнучи блуды и отщепенства и заквашеня от немалых часов в церков, одны про недбалство, другіє про упор и пыху внесеные, вычистити и выкоренити, и до зъєдноченья и у одно тѣло христіанства споєнья привести и замкнути.

А так засѣдавши на намовѣ Ферари мѣстє шестнадцать кроть, а у Флоренціи (бо з Ферари для повѣтря выєхали) девять кроть, чотырнадцать мѣсяцей, многіє артикулы до спору, а наболшей восточници заходником задаючи, соборовали. Межи которыми тыє артикулы от восточников заходным костелам были задаваны.

Першій: о похоженью духа святого, иж прикладают «и от сына».

Другій: о прѣснем хлѣбѣ, которого римяне в сакраментѣ уживают.

Третій: о чистцу, за чим ся значит конец муцѣ.

Четвертый: хто причину дал до розорваня церкви?

Пятый: о суботнєм постѣ.

Шестый: о малженствѣ, иж ся каплани римскіє малженством брыдят.

Надто особых артикулов, менше важнѣйших, задали з двадцать, которых ся тут не споминаєт.

О тыє артикулы, а найболше о самый тот першій, наиболшіє споры и доводы з обѣюх сторон през увесь собор бывали...

На остаток таким вызваньєм синод замкнути мѣли: «Один бог, который перед всѣми и над всѣми и во всѣх, в отци и сынѣ и святѣм дусѣ нами вѣруєтся и выславуєтся. Отец не толко без лѣт, але и без початкy, один — вина, и корень, и жродло в сынѣ и святѣм дусѣ бытного божества, одна вина, один одному сыну отец и одному духу святому початок, тым толко болшій або отмѣнный от сына и духа, иж єст поводом, але однои чти, одного божества. Которого сын, маючи початок, корень и жродло отца, от него пред всѣми вѣки, безлѣтно, безтѣлєсно, несказително, безстрастно пороженьєм происшол. И дух святый, который корень и жродло и вину маючи отца, от него пред вѣки безлѣтно, не пороженьєм, але похоженьєм происшол, доскональый бог однои истности с отцем и сыном, в троици славимый и покланяємый».

А так юж, одностайными сердцы и усты, и умыслы на то зезволившися, покой, згоду, милость зо всѣх радостью обволали, и по милом а вдячном один з другим целованью, постановили: на завтреє, на мѣстце назначоноє до церкви сшедшися, руки подписати и утвердити.

Але яко страшный и ку спомненью невымовне жалосный тои справы и того святобливого дѣла сталася конєц! Яко от бурливого моря знагла закурилася буря! Яко сполнилися слова у «Апокалипсіи», той справѣ прировнаны быти могучіє, и от ангела великим голосом воланыє: «Бѣда, бѣда мешкаючим на земли и на мори, иж — розвязан єсть сатана от темници своєи на зведеньє и ошуканьє народов»!

Абовѣм ото .непріатель и завистник рожаю людского всѣял в сердце ревность злую мѣста великого Родиса[12] опату або майстру богатому,— который з двѣма тисячми, до войны прибраными, людей (слышачи, же ся до згоды єще перед тым мѣли, а перед восточниками заходники в доводєх уставали и своих аркгументов уступовали) притягнул на тот собор, на тихих, спокойных и праве тои ночи до мѣста невѣдоме уєхал. И зараз ночью пошедши до папы Євгеніуша, наполненый гнѣвом и ядом палаючи, мовил єму: «Для чого услухал и дался єси звести тым варваром, тым сирійчиком, тому здавна упорному и гордому кгрецкому народу, и кгволи

оным артикулы, поважне и от всѣх згодне от немалого часу уживаные и держаные, с костела божого вынищити и выгладити хочеш?»

Евгеній-папа рек ему: «През так немалый час усилне стараючися и працуючи, боронилихмы ся и спирали, што одно писма ставало, и всяких доводов. Але их не жадными раціами, ани силоизмами, ани красомовством, толко самыми письма святого и великих филяров церковных оных древних феолокгов свѣдоцтвы переконаны будучи, и само на остаток сумнене иначей не допущало нам, надто зычачи в церкви божой и межи народом христіянским покою и згоды мусѣли есмо им уступити».

Опат оный, тым еще болшей гнѣву наполнившися, рек: «То юж Евгеній-папа перших отцов своих пап римских, мужей в науках и святобливости живота досконалых, положити и славу их в прох обернути хочет. Зачим и нас до того приводит, же продков и отцов своих, которых слава, побожность и поступки по всему свѣту слынула и светилася, за блудных у вѣре и непобожных и за власных геретиков розумѣти и проклинати мусим. Чого если бысмо (боже, не дай) жебы з нас сирійская кровь и надутые грекове напотом насмѣватися и за легкомыслных розумѣти, а тот блуд у вызнанью вѣры на очи нам и потомком нашим праве аж не вѣки выкидати мѣли, дочекали,— раднѣй призволили бысмо тепер зараз кровью и горлы своими приплатити, анижли на народ наш и костел римскій, над увесь свѣт, навышшій и славнѣйшій, ганьбу наводити! Вспомни, Евгеній, святый отче! Яко продкове твои, намѣстники апостолскіе, бискупове, чти и памяти годные, римскіе, скоро с тым превротным ящорчим народом сирским обцованье и сполечность росторгнули, забобоны их с костела божого выпровадили! Яко немаль увесь свѣт собѣ и костелови римскому зголдовали! Яко дом божій всему свѣту наставили! Яко панства, монархіе, богатства, можности костелови подбили! А скоро тепер з ними до згоды и сполечности приступиш, и их до себе припустиш, и сам у легком уваженью будеш, и ввесь цвѣт, всю оздобу, всю славу народу нашого погасиш и посушиш, и панства, могутства которых набыли продкове наши, так яко и тые шаленые грекове, с которыми видимо што ся уж дѣет, погубиш!»

А в тым немало кардиналов и бискупов италійских ночью (по которых был оный опат розослал, вѣдаючи, которые были не зычливи греком, и той унѣи не ради, а юж з ним змову мѣли) до Евгенія-папы з господ зышлися и опатови до росторгненья помагали.

Который опат мовил знову до папы: «И продкове от немалого часу наши, и мы сами не могли есмо слушнѣйшеи,

в которой быхмо ся над греками своих оных от них насмѣвиск и уруганья и легкого уваженя помститися, оказіи мѣти. Абовѣм оные першіе по болшой части, або немаль всѣ в их сторонах восточных синоды бывали, на которых што ся им уподобало, тоє становили, и писали, и завѣрали, а наши отцеве складати им мусѣли. Где явне многіе каноны, против звычаєв костела римского, яко на шестом синодѣ (о поймованю жон капланом и діяконом и о суботнем постѣ каноны) през моц унесли. И на том же синодѣ Констaнтинополском, на взгорду костелови римскому и на легкое уважене, намѣстника Петра святого, бискупа римского, самую голову костела, уводячи то собѣ на потомные часы, Онорія [13] маловинного столици римскои отсудили, и завсегды народови нашому незычливыми ся оказовали. Тепер и синод в моци, и их самых в руках маючи, и еще им датися над собою перевести! А так, если бысь того собору розорвати не хотѣл, а то я, для славы продков наших и для народу нашого, горлом своим печатати готов, и всѣх, которые на то позволяют, тои ночи и тои годины окрутною смертю погублю и мечу предам; а цесара, который в барзо малой личбѣ людей зостал, а инших юж в дорогу перед собою выправил, в мгновенію ока тобѣ, если з ними переставати не хочеш, в руки, яко птаху предам!»

Кардинали и бискупи, которые ся были ночю до папы збѣгли, а одного духу с тым опатом будучи, моцно ся при нем опоновали. Однак же крикнули, абы ся на цесара не торгал и такои неславы не чинил. И повѣдили нѣкоторые з них: «Иж цесар Палеолокг, за першим словом, о што будем єму мовити и чого по нем потребовати, а звлаща за якими обѣтницами и подарками, кгдыж єсть велми потребный и юж знищоный так, же єму немаль половина панства през сарацинов побрано, и мало не на кождый день новины непотѣшные єму з Греціи приходят,— прото на все барзо рад позволит, якож ся сам до того завсегды примовяет, и, яко видимо, мало мыслит о синодѣ, але болше, якобы мог безпечне проєхати пред турками на столицу до Константинополя.

О патріарха — там мало философіи в головѣ: латве єго на кождую сторону накерует; а и тот тым рыхлѣй дасться повабити, кгды чим посвѣтят, бо теж не закинет за себе, яко то єсть прироженьє кгрецкоє, за злото вылупил бы собѣ очи. О того вихроватого лба а в думѣ своєй вынеслого Марка Ефеского — идет найболшей! Бо ани єго лагодными словы, ани прозбою, ани дарами от єго упору шаленого отвести трудно; толко потаємне, без крику полапивши, до везенья с ним».

И на том престали всѣ.

Євгеній-папа овчим одѣньєм звирховнєи поставы прикрывал и таил внутрнєго волка, а в речи с плачем отмовял, на то не позволяючи. Але иж юж добре ся был заюшил и оплюскал в крови христіянской, бо ся збытнє у валька кохал, и покою не раз межи королми видѣл. Тот то папеж Владислава польского и венгерского кроля през кардинала от присяги против турком розгрѣшил, и забит у Варны [14]. Тот папєж так ся тирански обходил з римляны, стинал, топил, душил штопереднѣйшіє особы, аж потом, не могучи болшей суровству єго вытрывати, торгнулися на єго римляне, мусял в капици мнишой з Рима утечи. А внука єго Францишка, старосту от єго преложоного, римляне поймали, каструм Анели [15] добыли, скарбы, которых был налупил, побрали, Капитоліум моцно осадили, а папежа иншого, в Базиліи синод зложивши, обирали. Он, зобравшися з веліким людом, с помочью короля франційского [16], взявши делфина сына Карла франційского, тягнул на тот зъезд Базилійскій, с которого слышачи всѣ поутѣкали, а он с тыми ж людми до Риму на папезство кгвалтом наєхал и єще горшим тираном был. Жикгмунта цесара не хотѣл короновати, аж мусял єго в колѣно целовати. И от того часу почали цесари папєжом ногы лизати.

А так Євгеній-папа, снадне дався намовити, позволил оному окрутникови, опату Родискому, и тым кардиналом и бискупом тот синод и тую згоду и постановеньє розорвати, а ведле их и своєи мысли инакшеє написати и учинити. И обослалы всѣх своих заходних кардиналов и бискупов ночью, абы вставши, ведле уреченого часу и постановенья для подписов рук и стверженья а замкненья унѣи, до церкви ся не сходили, але абы до папы зобралися.

Восточніи отци в утрешній день, з великою охотою на час и мѣстце назначоноє, до церкви, на умоцненьє унѣи, не вѣдаючи о их ночной радѣ и умыслѣ, зышлися, и през немалый час, аж ку вечеру ожидаючи, кгды заходных отцев ведле постановенья дождатися не могли, довѣдалися по части о их отмѣнє и злом умыслѣ потаємном. И не вѣрячи до конца, послали до оного их ритора Яна [17], от которого кгды певную о достатечную вѣдомость взяли, и юж грухнуло то по всем мѣстѣ.

Довѣдалися о люду служебном збройном, иж єсть поготову, бѣгли в скок до цесара Палеолокга, даючи знати, просячи о ратунок и о раду. А кгды до цесара пришли, застали у него кардинала Уліана, з двома бискупами от папы посланого, єднаючи и благаючи цесара великими подарки и обѣтницами.

Видячи то отци, отколя обороны и рады сподѣвалися, оттоля их надѣя омылила, смутком, жалостью и фрасунком,

со слєзами и стогнаньєм, и великим страхом и дрыжаньєм обняты будучи, ани отколя жадного ратунку мѣти не сподѣваючися, почали розно утєкати. Патріарха константинополского Іосифа подарками от папы благано.

Марко Ефескій, на котором много залежало, иж трех патріархов особу носил, видячи, же о єго наболшей идет,— наперед всѣх, за престреженьєм от нѣкоторых самых заходных людей побожных и за помочью и радою их, так теж и своих (яко оный великій Афанасій с Тиру от несправедливых судій, так и он с того собору до Ефесу мѣста) втєк. И многіє иншіє єпископи и архієпископи восточніи, яко Григорій Иверскій, Софроній Газскій, утѣкали.

Видячи то, заходніи отци и папа Євгеній казали восточных отец имати. А написавши згоду або унѣю, ведлє мысли и воли своєє, якобы восточніи отци похожденіє святого духа «и от сына», опрѣснокы, чистєц, бискупа римского намѣсником Христовым и потомком Петровым и головою костела признали,— до подпису имаючи примушали розмаитым везєньєм, темницами, путами, ранами, голодом. Шестьдесят єпископов а полтораста презвитеров, синкгелов, протосинкгелов и діяконов в темницах замкнувши, розмаитыє мукы задавали: одных голодом пятнадцать день морили, инших огнем пекли, других душили, давили.

В котором везеню тыє мученичскіє короны приняли и помучени: митрополит амасійскій, митрополит силиврійскій, митрополит халкидонскій, никомидійскій, филиппписійскій, діометринскій, трапезонскій, єврипскій и инших немало, которых тѣла потаємне ночью ховано; а руки их до тои своєи унѣи по смерти их подписовано. Инших презвитеров и мнихов восточных болше ста душ помучено.

А иншіє так єпископи, яко митрополити, не могучи таких мук вытерпѣти, подписовалися до тои змышленои унѣи. Зачим, кгды выпущены были и до своих столиц вернулися, покладали рукы свои перед патріархами, перед клиросом и причтом церковным, с плачем вызнаваючи явне грѣх свой, просили, абы им утинано руки, которыми тую унѣю поневолне подписовали.

Исидор, рускій митрополит, доброволне подписался. А два єпископи руских и сто презвитеров, которыє при нем были, не призволяли на тую унѣю, ани ся подписовати хотѣли. И утекло их осмьдесят. За которыми гонено, и немало их побито. А иншіє в земли нємецкой, у однои побожнои нєвѣсты, у винници скрывшися, здорово потом до домов своих ушли.

Патріарха Іосиф, окрутноє такоє тиранство над своими видячи, жаловал того не по малу, и грызло єго сумнєнє, аж

от страху и от жалю памяти отходил. Але юж было трудно назад; для чого, кгды им далѣй, тым в болшую розпач приходил и явне пред всѣми почался был каяти узнавати, а от тои унѣи отступовал и рукы до неи не подписовал. Обачивши то, заходници а хотячи то утаити, справивши от нєго тестамент, о котором он и не мыслил, направили трех своих мнихов, которыє, рекомо в поселствѣ от папы до него в ночи пришедши и замкнувшися на розмову, там же вдушили патріарха до смерти. А отходячи от него, тестамент оный в руки єму вложили, которым якобы тую унѣю и всѣ на нѣй уфаленыє артикулы принял, потвердил и остатнею волею своєю, отходячи з того свѣта, запечатовал. Которым тестаментом пописуются назбыть, а патріарху поведают и пишут: «Нагле умер».

И тут правду явне познати! Єсли бы нагле умер, якож бы тестамент писати мог? Або єсли бы юж конечнои на себе сподѣвался смерти, а за не слушнѣй бы послал до папы, або навет до своих, ознаймуючи, же жив быти не может? Мнѣй было до готового листу, до той унѣи толко руку подписати, нижли целый тестамент, а єще при наглым а несподѣваным сконанью писати!

Не мнѣй теж и цесар Палеолокг, ач был ударован великими подарками и зневолен єще болшими обѣтницами, трвожився на мысли и не мог волного и безпечного сумнѣнья мѣти. А до того на кождый день непотѣшныє новины приходили єму о кгвалтовных вторжках в панства кгрецкіє турков. Бо юж турци немало всю Трацію [18] были посѣли и через Гелеспонт [19] волный переход мѣли, Каллиополим в Херсонѣ, также и Андринополє опановали. Спѣшився цесар до Константинополя, але єму было не споро! И юж за свой выступок против богу не оглядал Константинополя, столици своєи. Абовѣм кгды был в Силивріи, пришла новина о зниценью през турки знаменитых мѣст, Тесалоники [20], Етоліи [21], Епиру [22] и инших, же до кгрунту збурены, которыє были и перед тым утиснены, але не так до конца. Познал свой выступок, которым бога образил, продавши за злото сумнѣньє своє. Там же впадши в розпач, нагле здох.

А потом рыхло по єго мизерной смерти, то єст року 1452, Махомет Вторый [23] Константинополь облег. Слали кгрекове с цесарем своим до папы Миколая [24] и до панов заходных о ратунок. Не толко им не дали, але были тому барзо ради. Шестьдесятого теды дня от обложеня Царгород взят: речи божскіє и людскіє турци покгвалтили, церкви полупили, святостій не учтили, речи против богу брыдкіє чинили, в крови христіянской бродили, голову и клейнот всєго христіянства зневолили, стерли, ворота до всеи Європы отворили.

Скоро по оном синодѣ а по зглаженью с того свѣта Іосифа патріархи послал папа Євгеній до Константинополя, перед взятьєм єще єго от турков, выбравши нѣякогось римлянина Григорія, хотячи то собѣ у звычай увести на патріаршество царгородскоє, и упережаючи, абы кгды ся кгрекове о смерти Іосифа довѣдают, иншого патріархи, ведле стародавного звычаю, собѣ не поставили. Который Григорій, милосник славы римскои и вызванья их наслѣдовца, кгды до Константинополя приєхал, з великою смѣлостью и гордостью вшедши в церков, на мѣстцу патріаршом ставши, оповѣдался быти патріархом.

Митрополити и єпископи и протосинкгели царгородскіє, видячи покусу нагле несподѣваную, без уса и без бороды, по чом посполите мужчизну от нєвѣсты розознати, боячися, абы то не оный Ян Осмый римскій [25] з мертвых встал, жаднои почестки єму не чинили, ани повинности, патріархом звыклои, не отдавали.

А в том один, побожного сердца и умыслу, философского и богословского розуму полный, з значного княжат кгрецких роду, именем Никентій, пришедши до него, мовил: «Вѣдаєш, честный мужу, правдивый декрет Христа спасителя нашего: «Хто не входит дверми у двор овчарни, а пролазит инуды, тать єсть и разбойник»? Прото чомусь ся важил дирею, а не дверми, по стопнях порядку церковного на так высокои столицы стан лѣзти?» А взявши на нем сакос святителскій, почал з него здыймовати. Люд посполитый торгнулся был, шарпаючи на нем всѣ святителскіє убѣры. Але пререченый Никентій, с причтом церковным и з митрополиты и єпископи, прозбами их ледве ублагали, и вдушити єго не давши, отпровадили єго до корабля и отпустили до Рима.

Исидор, митрополит рускій, позволивши и подписавшися на Флоренскую унѣю, отъехал до краєв своих. И кгды до Смоленска приєхал, пойман был и до везенья всажон. Але през посулы (бо был великіє скарбы от папежа, продавши вѣру, вывез) з везенья ушол и утек знову до Рима. Там вдячне от папы принят, и кардиналом учинен, и до Константинополя на патріаршество упором и гордостью римскою выправлен был. Але там и тот не много попасовал: и не принято, ани слухано єго. И кгды упором власть римскую ростягал, тогды, при бытности єго, турци Царгород взяли, а он незначне до Руси втєк. И до Києва прибѣгши, видячи явную от бога помсту, жаловал учинку своєго, а праве от бога и от людей, а иле своих овечок власных — опущон будучи, почал роспачати.

Архидіякон римскои столици хвалца, именем Венедикт, который при нєм, и у великом коханью у Исидора казнодѣєю

и справцею будучи, постерегши тоє, задал єму в потравѣ трутизну. Иншіє пишут — от руси, то єсть от киян, смертью поконан, и так ведле заслуг згинул [26].

Ворочаючися знову до оного Флоренского (кгды видєл папа и кардинали побожныє, иж на нєм не тылко ничого ся доброго не справило, але єще тым горшая ненависть у христіанствѣ закурила) синоду,— мыслили: што бы далей чинити мѣли?

А так, за намовою оного ж звѣровидного родоского опата и тых, которыє єму помагали, а за розказанєм, волею и накладом папеским, вѣдаючи, иж в Горѣ Афонстєй [27] было сто и тридцать монастырєй великих, мурми оточоных, и великоє мнозство инок, або мнихов греческих, которыє на тую унѣю и словка мовити не дали, ани позволяли, а иж на побожноє, праве ангельскоє постническоє житіє их Восток и Заход оглядался,— выправили воєнного люду с частью крыжаков, з арматою двадцать шесть тисяч, которыє, рекомо на оборону краєв Сербских и Булгарских тягнучи, вторгнули до Горы Афонскои.

Пришедши оный от римского папы люд, выправленый до Святои Горы, напервѣй до монастыря лавры святого Афанасія. Иноцы, видячи суровство их и наглоє приштьє, злякшися, приняли их вдячне. Они зараз унѣю и поминаньє у молитвах папы римского приняти казали. Што за неволею учинити, але не от правдивого сердца, мусѣли, и так цѣло захования были.

Потом в Амалфинов монастыр пришли. И тыє приняли их также.

Потом в Иверскую лавру пришли. Там их иноцы приняти, ани з ними згожатися не хотѣли. Они монастыр збурили, мнихов, або чернцов, хватаючи, в море потопили, а штонапереднѣйших в рожаю и в науцѣ до Рима у оковах отсылали.

Потом до прототіи, або старшого монастыря, пришли. Вышол сам прот со всѣми ангелского подобенства старцы, сѣдинами квитнучими, просячи и упоминаючи их от письма лагодными с плачем словы, абы такого тиранства и окрутенства над мѣстцами и над невинною кровію не заживали, грозячи им страшною от бога помстою за то. Образилися тым барзо, а поймавши прота, обѣсили, иноков всѣх мечу поддали, монастыр с пиргом и зо всѣм запалили и вывернули.

Потом рушилися до великого монастыря Ватопеда. Послышавши, мниси от страху повтѣкали, розбѣглися по яскиням, по горам. Они, пришедши, самого игумена з нѣкоторою братьєю поймали, и по великих спорах и от письма розмовах, а найболшей страхах, видячи, иж не позволяєт ведле их воли, обѣсили и того перед монастырем, перед самою брамою, а чернцов постинали и розмаитыми муками помучали.

Потом пришли до монастыря Зокграфского. Иноцы, видячи страх, збѣглися до пиргу, або до башты монастырскои, и не хотѣли до них выйти, ани на унѣю позволити. Они, мнозство наносивши дров и хворосту, оную башту запалили, и так з черндами и зо всѣм до кгрунту згорѣла, мѣсяца октовріа десятого дня.

А кгды так по всей Святой Горѣ по монастырем, по винницам, по яскиням, по горам чернцов находячи, бьючи, мордуючи, коло пяти тисячей и болшей душ невинных иноческих выгубили, и мѣстца святыє пусты вчинили,— пришли потом до великого и славного монастыра, Ксеропотам реченого. Мниси, або иноци, слышачи, што ся з иншими монастырами стало, болестью сердечною и страхом зняты будучи, вышли против им со кресты, приняли их и на унѣю позволили и згодилися з ними.

По той згодѣ отправовали литургію. Діакон в октеніи, кгды припомнял имя папы римского, явный чуд бог з высокости оказал: стался шум и стрясенье землѣ страшноє, и знагла упали всѣ стѣны церковныє, и муры монастырскіє, яко стѣны єрихонскіє, и погинули всѣ веспол, так иноци, яко и римляне, которыє ся там змѣстити могли, великоє мнозство душ. И сталася офѣра мертвая, богу мерзкая! И на болшій єще знак осталася одна стѣна, часть башты мурованои, над звычай нигде николи небывалый, ку землѣ низко схилившися, а не упавши, на память вѣчную и до того часу.

Видячи то, римяне и крыжаци, перестрашившися великим страхом, мало што цѣлых монастырев оставивши, оттягнули от Горы Афонскои. А иншіє з римлян и с крыжаков чернцами у Святой Горѣ зостали.

Позосталыи по яскинях, горах, вертепах крыючієся иноци збиралися по отходѣ их. А видячи обители свои, мѣстца святыи попалены, понищены, з кгрунту повыворочаны, братію побитую, помученую, кров порозливаную, иных в полон поведеных,— в болѣзни сердца, со слєзами и криком великим, оплаковали и рыдали, спѣваючи оный псалом:

«Боже! Пришли погане в дѣдицство твоє, осквернили церков святую твою! Поклали трупы слуг твоих в покарм птахом небесным. Пролили кровь их, яко воду, около всего Афона, и не маш хто бы их погрѣбал! Где ж нынѣ Афон — гора святая, пустынники и скитники цвѣтущая? Где окраса и оздоба монастырей и церквей твоих? Яко єси опустѣло и осиротѣло! Яко над тобою, вмѣсто свѣтлости, аєр наполнився дымов, скваров! Яко стѣны твои прикрыл порох погорѣлиск! Яко стежки твои поплюсканы кровію! Яко сынове и мешканцы и пелкгримове твои в тобє полегли! Яко старцы твои, головы сивизн своих попелом посыпаные, над трупами духов-

ных сынов своих смутне седячи, птаство отгоняют! Яко позосталыє сынове духовных отцев ревно плачут! Котороє нелитостивоє сердце без жалю, котороє окрутноє око без розлянья обфитых слєз опустити тебе может?! Хто с твоих мешканцов, видячи тоє, не призволит раднѣй смерть, ниж живот?! Почто, господи боже, не учинил єси нас годными, веспол з отцы и братією нашею, пріати от тебе мученическіє короны?! Почто нас смутных в посмѣх врагом нашим оставил?! Доколѣ, господи, гнѣваєшися до конца? Пролій гнѣв твой на языкы, не знаючіє тебе и утискаючіє церков православіа твоєго! Скоро посиль нас щедробливостями твоими, господи, бо єсмо обнищали назбыть! Помози нам, боже, спасителю наш, для славы имени твоєго! Выбав нас! Мы бо єсмы людіє твои и овца паствы твоєя, абысмо оповедали хвалу твою и чуда твои от рожаю в рожай».

И в таком смутку, посилаючися псалмы и пѣніи и пѣснями духовными, збираючи и носячи тѣла оных побитых мученик, ховали и погрѣбали.

Такій то был конєц оного преславного Флоренского синоду! Такиє овоцы єго згроомаженя, тыє пожитки принес всєму христіанству! Так ся тот пожар ненависти запалал по всєм свѣтє! Так оная померклая ночь гнѣву скрыдла свои розширила! Так мятежи, ростырки гору вынесли! Так тот синод зерцало в собѣ тиранства потомком зоставил! Так межи пшеницу, по зосталои любви, куколю незгоды, зависти, розорванья всѣял! Так до остатнеи кропли милость в христіянєх высушил!

Обач же ту з давных преслѣдованьє часов, сыну востока, облюбеници Христовы! А ку концу, заходу свѣта того не отступуй солнца правды и матки своєи, в пелюхах єще тираніи суровых Иродов [28] пороженои, и под розливаньєм от них крови в утиску выхованои, през огонь и мѣч досвѣтчонои и коронованои! Не отбѣгай же в старости єє, утисками упрацованои и вынеслои!

Твоя матка — первородных своих сынов, на потканьє и привитаньє з далеких а высоких небесных палацов короля над королми, до яслец Вифлеомских чтырнадцать тисячей одным разом жолнѣров мужных ку оборонѣ пана своєго, яко сличных аромат фіалки, под острую косу сатурноватого Ирода посѣяла и выростила! Твоя матка под вѣнец, с каменя плетеный, первомученика Стефана уродила! Твоя матка, в солнце облечоная и короною от дванадцати звѣзд коронованая, перед семиголовным а десятирожным смоком в пустыню утисков, бѣд, скорбій и выгнаня а блуканя ся по свѣту утѣкати, ведле Апокалипсиса, мѣла и утѣкаєт! Твоя родителка — не в роскошах свѣта того, але в гунях, скурах, воло-

сяницах, по горах, яскинях, пропастех волочачихся, опущеных, утисненых, поруганье, везенье, темници, камѣнье, пилованье, мечи скромне зносячих, которых не был годен свѣт — сынов спложала! Таких и вас, сынов теперешних восточных, мѣти хочет; тое вам на тестаментѣ зоставует, того по вас потребует, того зычит: абысте, прошедши тут сквозь огнь и воду, впроважены были до оного вѣчного покою. Аминь.

[ОТПИС]

НА ДРУГІЙ ЛИСТ ВЕЛЕБНОГО ОТЦА ИПАТІЯ ВОЛОДИМЕРСКОГО И БЕРЕСТЕЙСКОГО ЕПИСКОПА, ДО ЯСНЕОСВЕЦОНОГО КНЕЖАТИ КОСТЯНТИНА ОСТРОЗЬКОГО, ВОЕВОДЫ КІЕВСКОГО (ПРОСЯЧИ АБЫ ГНѢВ СВОЙ ЕГО КН[ЯЖЕСКАЙ] М[ИЛОСТИ] ОПУСТИТИ РАЧИЛ, А ПОВЕДАЮЧИ, ИЖ ОНИ ВЛАДЫКОВЕ НѢЧОГО В ЦЕРКВИ ВОСТОЧНОЙ НЕ НАРУШИЛИ, ТОЛКО ДЛЯ НЕПОРЯДКУ ПАТРІАРХА ОТСТУПИЛИ ПИСАНЫЙ

Сирах: Яко ест красен сѣдинам розсудок, и старшим розумѣти раду, вѣнец старшим много различное искуство, и похвала их страх господень.

ДО ЧИТЕЛНИКА

В дому великом (церкви божой) чителнику ласковый, не толко начиня злотые срѣбреные, але деревяные и глиняные быти мусят, бо яко тѣло едно ест, и члонки мает многіи, а всѣ члонки едного тѣла, многіе будучи, едно ест тѣло, так и церков бога живого, ач многіе члонки многіе начиня, многіе ремесники мает, але хотяй и найболше живописцов, або маляров, кгды на едну персону и особу глядячи малюют, всѣ образы собѣ подобни бывают, так и многих обычаи, гды едной стежки церковного порядку стерегут, от всѣх побожности фигура просіявает.

Мает церков божія пастыров, мает ловцов, мает пергримов, мает первохудожников, мает будовничих, мает землеdѣльцов, мает страдальцов, мает рицеров. Тые всѣ едным духом и в едно тѣло покрещени, и не може око руце мовити, не потребна ты, ани голова нозѣ мовити, ничого по тобѣ. Але которые члонки здадутся наплохшіе быти, тые далеко болше потребнѣйшіи суть, бо так бог растворил тѣло: меншему подал болшую часть, абы не была распря в тѣлѣ и абы всѣ еднакое в будованью тѣла Христова чинили члонки.

З межи которых и я един, ач от всѣх непотребнѣйшій, еднакже божіе твореніе, за таким певним и моцным щитом писма святого повторе отповѣдати на лист в бозѣ велебного отца Ипатія володимерского епископа выступую. А иж бы так тот епископ сам, як и хто иншій з стороны, же неслушнаа ест

реч меншому болшого, а простѣйшому учоного учити и строфовати, не рек, а тым не сумнился, против такого припоясую бронь.

Подъяремний безгласен, або осел, чловєчим голосом промовивший, обличаєт пророку безуміє. С таким оружієм иду уважати и строфовати єпископа оного и з ним прочих єго єдиномыслєников, нерозсудный и легкомыслєный поступок мѣшанои а вихроватои и бурливои згоды. Придаю до того стосованьє а уваженьє порядков восточнои церкви старожитных, с порядками римскими, что, чителнику христіянскій, читаючи уважай а с правдою переставай, здравствуй, здравствуй.

Писан в Острогу в школѣ кгрецкой, в рок 1599.

ТИМОФЕЙ, ГЛАВА 2:

«Твердоє основаніє божіє стоит, маючи печать сію, позна господь сущія єго. И да отступит от неправды всяк, именуя имя господнє».

В бозѣ велебный господине отче владыка володимерскій!

Великіє а высокіє сумнѣньє и душу заходячіє речи великои сталости, а поважного и розмыслєного поступку, як з многих, памяти годных прикладов и богомыслєных писма святых наук обачаємо, потребуют великую бовѣм и высоце важную реч. Поважный и премудрый архитектон и мужный у оповѣданью Євангелія воєвник Павел, яко моцную ангиру в сердцах твердою вѣрою спанялых засажаючи, статечнє и предивне важный поступок умыслу божего, в котором хотячи бог дѣдичом обѣтницѣ обфитшеи оказати неотмѣнность рады своєи, причинил присягу, абысмо ку тому бѣгучи, моцноє потѣшенє мѣли, и заложоную надѣю одержали, которую маємо як ангиру або котвицу душѣ, моцну и певну, которая входит аж во внутрѣнєє завѣсы. Где предтеча за нас зоставши архієрєєм водле порядку Мелхиседекового на вѣки вшол Христос.

Тот же незвитяжоный архистратиг сталости, которого и сами силы небєсныа з оною розлучити не могут, на колѣна к отцу господа нашего Исуса Христа упадаючи, просят. Абысмо духом оного моци укрѣплени будучи, фудамент нашеи надѣи неуклонно статечне заховуючи, през такую сталость вѣры и оный приклад вѣрного оного патріарха и отца многим народом, который статечнє вѣры додержавши богу, розсѣял в благословєнствѣ як звѣзды небесныя, множством потомства отечества неземного Авраамова, як гостѣ а перегримове на земли, але лѣпшого небесного взыскуючи, доступовали.

Сталость скалистого а опочистого твердости вызнаня вѣры Петр, поважне на таблицах сердец плотяных рисуючи и лѣ-

нѣю от неи родячихся добродѣтелій выводячи, обфитый вступ в вѣчноє царство господа нашего Исуса Христа обєцует.

Сталость, як нѣякій фѣляр духовного будованя, премудрый Сирах на свѣт выставуючи, мовит: «Сердце основанно на совѣсти розума». Яко тынкованьє вапленоє каменнои стѣны, яко вязаньє и балки в будованю моцне знятыє, фѣяньє не росторгнутся. Так и сердце, розмысленою радою умоцнєноє, жадного часу не улякнется.

Сталостю розмысленых поступков и мужествеными сердцы праведніи и приподобніи оньи великіє патріарси во днєх своих процвитали и над солнце сіяли. Мужіє оныи, добродѣтелми богатіи, которых имена живут в роды, и память их ведле Соломона и Сираха с похвалами, и в благословеніих, и кости их процвитают от мѣста своєго, и имя их зоставает на сынєх прославленых.

Статочностю умыслов, и моцною (яко свѣдєцтво оных вѣдает Павел) вѣрою вси святіи звитяжали королєвства, выконували правду, доступовали обѣтниц. (Замыкали уста львов, погасиша силу огнистую и прочяя).

Сталость вѣры єст грунтом речій тых, которых ся сподѣваємо, и выкшталтованьє невидимых, через котороє свѣдєцтво одержали отци наши, нам зерцало науки зоставивши, абысмы маючи так великій оболок обдержачій нас свѣдков, тестамент их богомысленои сталости в сердца свои впоивши, статечне в заводѣ заложоного крысу (взираючи на началника вѣры и совершителя Исуса, который в мѣсто предлєжащія єму радости, претерпѣв крест, и о ганьбѣ не дбал), не уставаючи анѣ ослабѣваючи, бѣгли. (Бо єсли быстє мовит, сынове Авраамли были и учинки Авраамли быстє чинили.)

Яко смѣти будемо гвалтом неналежачій собѣ титул священства, сталых оных великых, в мыслях и поступкох богомыслєных угрунтованых и вкорєненых продков наших, привлащати, гды от сталости вѣры их своими непостоянствы, своєю легкомыслєностю выродимося, гды их прирожоноє подобіє своими отмѣнками, своими мѣлкими умыслками, з твари своєє истратимо змажемо. (Слава мовит отцем преподобіє дѣтєй, и учтивость паном суженій страх.)

Якую славу преподобія з нас отци наши мѣти будут, гды их сличнои сталости марне зволокаючися, обнажаємося, гды своими плохими смѣлостми, яко облацы безводныи, от вѣтр преносими и звѣзды блудячіє, с прибытков и домов их, на камени сталости уфундованых, выступуємо. (Єлици мовит, духом божіим водятся, сіи сут синове божіи.)

Яко ся маємо называти сынами божіими, родом избранным, царским священієм, языком святым, гды не духом крѣпости, не духом совѣта, не духом смысла, не духом разума

и премудрости божеи, але леда вѣтром слабых наших поступков, по стихіям свѣта сего водячися, от племени и повиноватства сынов божіих уплываємо. Бо што за учасництво свѣту с темностю? Свѣт бовѣм до свѣтлости присвояєтся, и справедливому справедливоє, и доброму доброє, и нетленному нетленноє. Як маємо стежками отец своих ходити, гды ся их сталости, их великих розмыслов и несквапливым поступкам, не толко многим и згола всѣм, але єдному з них присмотрити и поревновати не хочем...

Чим єст лѣпшій Петр Ключар небесный над Павла Тайника албо секретаря третєго неба [1]? Чим же вам старожитныє законо положеныє порядки не подобалися? Чим и в чом вам патріархове так далеце винни? Чому без даня причины их отступаєте? Чому их безчестите? Чому о них злоречите? Чому им поругаєтеся? А за то пристоит; аза єст призвоито христіяном, а наиболше духовным, болным хоробы, уязвеным ран, а темници затвореным замков, смутным вздыханія причиняти. Аза ж то не власная произвоитость людей превротных, клєветников, роздорников, шепотников, которіє не так тѣшатся з своєго щастя, як з людского нещастя и пригоды и которіє з добрых речій злыє, и добрых людей недобрыми ницовати, переворочати и удавати звыкли.

Клеветницы, обмовницы, видячи, єсли кто постится, удают — покрытец єст; єсли яст, мовят — обжирца; єсли ходит, мовят — неспокойный; єсли уєдиняєтся а сѣдит, мовят — лѣнивый; єсли мовчит, мовят — простак, глупый; єсли мовит, повѣдают — щебетлив, велеречив; єсли даєт милостыню, мовят — тщеславник; єсли не даєт, мовят — скупєц а лакомец. Єсли мудрый, мовят — гордый; єсли смиренный, тихій, мовят — понурый, сатурноватый; єсли веселый, мовят — розпутный; єсли до людей даркій а склонный, мовят — похлѣбца; єсли люде никого не ласкави, мовят — злыє, о нем от людей голосы — лотр.

Такими и власными тыми словы люде умыслу и сердца завистного преложоных церкви восточноє щиплют. Тыми их безчестят, а хотяй бы было восточных духовных до килку сот и до килку тисячей або и тем, предся обмовцы и посужачи зависным обычаєм своим жадному з них жаднои добродѣтели признати не хотят, што водлє их зависти и повѣсти быти не может и не єст.

Кгдыж и в письмѣ найдуєтся, же яко такого ни єдного праведника, который бы страстя икои в собѣ не мѣл и нѣгды не зогрѣшил (єдин бо єст безстрастен и безгрѣшен, в которого жадная лесть не постала в устѣх, а всякій человѣк — кламца), так теж такого неправедника и грѣшника, который бы чого доброго коли колвєк учинити не мѣл, нѣмаш.

Але не див клеветником, якій корен, такіи вѣтви. Аза может єдно жродло горькую и солодкую воду точити? Аза збирают от бодачя фѣги або з терну винныє грона?

Так и продкове их посужали, мовячи — видѣли Іоанна Крестителя постячогося, мовили — бѣса имат; видѣли Христа ядуща и піюща, мовили — обжирца и винопійца; видѣли Христа духи нечистыє и бѣсы выгонячого, мовили — о Велзевулѣ изгонит бѣсы.

Лѣпше восточником злореченьє относити, нѣжли злоречити; лѣпше обмовиско слышати, нѣжли о людєх мовити, як мовит єдин учитель: «Злѣ слышати лучше, нѣжли глаголати злѣ, лучше уруганіє, пріймовати, нѣжли от всѣх с похвалы веселитися». Бѣда, мовит, гды добро, речити вам будут всѣ чловѣци. Латвая реч єст посужати, нѣжли самому добрым быти. І инших строфовати, мовит учитель, не трудная єст реч и кождому, хто хочет, латва, але свой розум управовати, то єст мужа побожного, ум маючого.

Чим же мают восточныє духовныє (як мовит чиноначалник смѣренія и убозства их великій учитель) малодушествовати, иж коней не мают сребруоздных; але мают солнце, быстрѣйше бѣгом, у вес день свѣтячи свою свѣщу; не мают сребра и злота бляску, але мают луну свѣтячую; не поєзджают на колєсницах златокованных и не носятся на лектицах, але мают ноги, домовую колєсницу; не мают богатства, слуг, прото чужих ног до хоженя не уживают; не сыпляют на одрах албо ложнах слоневых, але мают землю честнѣйшу над многіє слоны. Роскошен на ней покой, и скорый сон, и фрасунков перемѣнєне.

Не сѣдают под обитєм и под злотистым покровом, але мают небо, невымовною звѣзд оздобою украшено.

Єсли их от града в град, от престола на престол перегоняют, они мовят — господня єст земля и исполненіє єя; єсли их стинают — маєм Іоанна Крестителя; єсли каменієм побивают — маємо первомученика Стефана [2]; єсли их пилами трут, они мовят — маємо Исаїю-пророка; єсли их в море вкидают, они мовят — маємо Іону-пророка, єсли их до львов вкидают — моємо Даніїла-пророка; єсли маєтности их берут, якож и збытнє берут, они мовят — наги єсмо вышли от животов маток своих, наги отийдем знову.

Их утѣшаєт потѣшителный глас: блажени плачущіися нынѣ, яко восмѣєтеся. Их утѣшаєт, мудрым быти на змія, выдаючи тѣло на забитьє, а голову — Христа хоронити. Тебе ради умерщвляєми єсмо весь день (по вся дни живота нашего), вмѣнихомся як овца на заколеніє.

Их видимо атоли ни скорб, атоли ни тѣснота, атоли ни гоненіє, атоли ни голод, атоли ни нагота, атоли ни бѣда,

атоли ни меч, ведлє апостола, не может розлучити от любве божієй, атоли не может отдалити от закону Христового, атоли не может двигнути от основанія апостол и пророк, атоли не может з стежки зопхнути законоположенія отческого, от преданій богоносных отец, умѣют в щастю обфитовати.

Показуется из их премудрых и обфитых, которіє на увес свѣт вылили наук, умѣют в нещастю з апостолом лишатися, показуется з их невимовне терпливостій и смѣренія. Умѣют скорби над радости честнѣйши, и смуток над тріумфы и смѣхи пожиточнѣйшіи (з богословцєм) прекладати.

Якож, отче владыка, смѣєш тым дѣравым щитом, же нѣчого єстє не отмѣнили, нѣчого не преступили, нѣчого не нарушили, заслонятись, якож оныє, которыє яснѣй солнца вам променьми своими очи колют, цѣло зостанут слова: «Єсли который єпископ, або митрополит против своєго патріарха дерзнет, розумѣючи єго быти виным, в пред суда и собору всѣх єпископов. И отступит от него, и не поминает имене єго по службѣ, да извержется».

Як такій моцный привилей порядку церковного от вас не єст скасованый, ани пошарпаный, якож шукаючи порядков лѣпших, оных границ вѣчне в церкви положоного порядку, от тринадцати сот лѣт цѣлотриваючого, не нарушили єсте?

Єгиптом и Ливією, и Пендаполією александрійский єпископ абы владал, и римскій єпископ под Римом будучими нехай владает. И антіохійскій и прочіи єпископи, своими єпархіями да владѣют.

Яко овый звязок покою и клейнот порядку, от вас не єст ростроганый и покрушоный? Предѣл ради, то єст для границ, нихто нехай змѣнки не чинит в церкви и не пріймует чужого презвитера, ни єпископа, и межи поганы будучіє церкви божіє, обычай святых отец старожитный нехай держат.

Якож ово от вас не єст нарушоно, и в нѣвеч обернєно?

Понтійстій асистій и фракійстій, и по всѣх варварскых землях будучіє єпископи, митрополити от константинопольского патріархи аби поставлялися.

А зато не нас варварскими землями, єще в тот час, гды єсмо крещеніа не приняли были, граничачи парафѣи называли.

Яко от вас не єст преступлени овыє карфагенского 28-го и 125-го и 138-го каноны, абы жаден с причетников и з презвитеров, и з станов духовных, от того часу в яких же колвєк потребах, до римского єпископа не утѣкались, ани до него ходили, а єсли бы который учинил, от сполечности мѣл быти вылучон.

Якож вы не уважите, и не устрашаєтесь оных слов, же запамяталым и затрачоным людєм здастся быти мнѣйша повага, в Африце поставленых єпископов нѣжли римскых? Яко не гризет, и не печет вас сумнєньє на овыє слова? Же негодная ани можная єст реч, тых которіи юж раз просвѣщеными сталися, и вкусили дара небесного, и причастниками стались духа святого, и добра скоштовали слова божого и моци пришлого вѣку и отпали, абы знову мѣли отновлятися к покаанію, второє роспинаючи собѣ сина божія.

Якож вас жал и плач и страх рушити не маєт, иж вы Сіон, матку свою, которая вас сплодила и на лонѣ пѣстуючи, як чадолюбивая голубица выкормила и выховала, отпустили и выреклися, а вмѣсто онои звыклои пѣснечки Дамаскиновы: «Радуйся, Сіоне святый, мати церквам, божіє жилище» от семисот лѣт и болшей дѣток єи єй ку потѣсѣ спѣванои, тепер плач, рыданіє и вопль воздвизаєте и причиняєте. Сіон, матку церков, квилите, свѣщу свѣтилника єи угашаєте, освященія єи запустошаєте, олтар сокрушаєте, псалтыр смѣряєте, пѣснь заглушаєте, радость связуєте, кіот нового премѣря переворочаєте, святости измѣняєте, волность по благодатію сущу укоряєте, велебноє имя сіонскоє обезчещаєте.

Якоєж дерзновеніє до бога и до людей, гды сумнєньє вам не допущаєт (бо не розумѣю, абысте так у великоє отчаяніє отпавши, сумнѣнє своє скотски безчеловѣчне потоптавши, сердцем ся коли колвєк вспомнѣвши, на легкомысленый учинок свой не пукали), мѣти хочете, бо аггелско єст, ведлє учителей наших, не грѣшити, а діавольскоє — згрѣшивши, в затвердѣлости сердца и упорѣ тривати, а не каятися, а человѣческо — изгрѣшивши, покаятися.

Покайтеся и вы, о єпископи, восплачитеся своєго отступленія, возрыдайте гражанства сіонского, отдаленя ужалтеся. Росточивши достойную часть отеческаго имѣнія, постыдѣтесь, лишившись изобильства духовного хлѣба, и желающій насытитися рожец свинскых, различных похотей богатств свѣта того, от Іерусалима правды в Єрихон низпадшіє, и на тріех путєх роздвоєного и ростроєного умыслу, ледве живо поверженыє, навернѣтесь.

Прійдѣте ж к Сіону, и обоймѣте єго, и дадите славу в нем мешкаючому богу. На гору высоку вступѣте, Сіону благовѣстите, в моци голос свой поднесѣте, утешайте, утешайте людіє мои офѣровникы, глаголєт господь бог, мовте в сердци Іерусалиму, тѣште єго, яко наполнилася покора єго. Ужаснѣтеся и уславѣйте от умыслу своєго, упійтеся не вином, але духом покаянія, вспоминаючи, иж всѣх множство, которіє воюют на гору Сіоню, не остоятся.

Не замружайте ж очій своих, позрѣте а обачте, а остережѣтеся сыны сіонскіє, яко выдаєте и за нерозмысл продаєте своє достоаніє, своє дѣдицтво, свою Отчизну, в руки тыє, которіє о вашой матисмѣ, о ваших врядех, о ваших достоєнствих єще за животов ваших мечут жребія, албо люсы, которіє яко мшица албо саранча єгипетская, тых ку концу наклонєных вѣков, по всѣх немал частєх свѣта розлетѣвшися, по многих кролевствах в сердцах людских гнѣзда свои штучне увиваючи, овоц свой вылѣгают, и примножают, и великіє кролевства, и высокіє преславныє домы, як робацтво точачи и дѣркуючи, обваляют, што не толко на посторонних королєвствах ясно и значно ся оказало (аж з нѣкоторых мусѣно их яко осы або мотылицѣ преч дымом выкурити), але и в том панствѣ ново а свѣжо их выдворныє а вылѣтаючіє думки до такого конца, уховай боже, который бы з самым небезпеченством здоровя єго королєвскоє мѣл: побожного и святобливого, и от многих лѣт пожаданого пана нашего (чого бы вся корона до судного дня отжаловати не могла, ани, дай боже, заносился) мало не привели.

Повстаньте от такого сну заблуженя, навернѣтеся к чудному Востоку свѣта, вступѣте в виноград сіонскій, вселѣтеся в мѣста аромат, собирайте богоносных крын цвѣты, не мовте ж — отца маємо Авраама, ани презорствуйте, ани гордѣтеся, и не подносѣте в гнѣвѣ бога вашего, на тоє малоє духовноє упоминаньє, не вступайте в слѣд оных, которыє мовили, коєю областію сія твориши, яко смѣет нога будучи, нас очей, єпископов упоминати.

Силєн єст бог и от каменє потомство Авраамово зводити, силен єст и мало умными дѣтми, великих, и в добродѣтелєх высоких, святых отцов (которых абысте и вы доступили) учити, и невѣстам премудрых учителій, яковых тепер мало, наставляти.

Измѣте такоє лукавство спосредку себе, а не сполкуйтеся с таким зводителем хитрим, который и мерзскых богу и людєм овоцов и учинков (о которых єсли мы молчати будєм, теды земля стогнати и волати будєт) наброил, с которым не тылко участництвовати, але, ведлє Павла, ани ясти подобаєт, тот в той вашой єдности вам не толко сполковал, але мало не началствовал и предводителем был.

Уважте ж, добро ли єст злото из ржею мѣшено, не шкодлив ли єст марципан с трутизною приправный, добра ли милостыня от руки грабленія; пріємна ли на офєру кров свинія и стерв смердячій; годно ли муры ієрусалимскіє оправовати и церков подносити зоровавелеву всспол с навалтом? Не єст бо, мовит, реч годная вам и нам будовати дом господу богу, чистых бо чистыє дѣла пречистый пріймует.

Непристойнаа єст реч з розслабленым о моцы, з слѣпым о свѣтѣ, з розбойником о покою и згодѣ, з блудником о чистотѣ, з драпежцею о милостынѣ, з безстудным о благовѣнствѣ, з обжирцею о постѣ, с піяницею о встремежливости роковати и радитися.

Услыште ж, сыны сіонскіє, матер свою плачушу и рождшую вас, глаголющу: прійдѣте и видите, сыны, понеж вдовица оставлена єсм. Воспитах вас з радостію, а погубилам вас со скорбію. Што ж тераз маю чинити з вами, я, вдовица опущоная? Только идѣте, сыны мои, а просѣте от господа милости, обачте, а узнайтеся, яко Исавовыми наслѣдниками сталистеся, стративши первородства своєго доброту.

Благословенія патріарха умного Іоиля отпали єсте, поздрѣвши насадовную того свѣта красоту. Прелстилистеся умом и дѣянієм и погубили первозданную благолѣпія доброту, осквернилисте тѣла своєго шату и окаляли по образу божіє созданноє. Очернили єсте душевный свѣт и окаляли страстными сластями ум, разодрали єсте первую одєжду от зиждителя истинную. Сшиваются вам кожаныє ризы и обнажаєтеся боготканныа одєжда, обвиваєтеся смоковным листвієм дѣяній, и одѣваєтесь пѣстрыми похотми сердец ваших.

Предпочли єсте любовещноє и любостяжателноє житіє, украсили єсте телесного болвана свѣта того окрасою, пробачили єсте благообразіє внутрѣнего человѣка, удалилися єсте духовного едема, райскія породы.

И нынѣ что сотворю, чада моя, исчадія моя? Оскудѣста очи мои слєзами, смутись сердце моє, розсыпася по земли слава моя, хто мнѣ порадит, хто мене потѣшит, синове мои? Поднєсся и подвисшился келих упадку моєго и хто улѣчит? Всѣ приходячіє и минаючіє путєм, покивают головами и позвиздуют голосами, отворяют уста и згрызают зубами и мовят: «То ли єст мати Сіон, то ли єст корона, слава и потѣха всєй земли?»

Отож маємо день, которогосмо ожидали, и годину, которои єсмо прагнули, тепер тую одержали єсмо и видимо. Сокрушемо ж єи, потопчѣмо и потрєбѣмо от земля живущих.

Ото честныи синове Сіони, одеяныи первым златом, отмѣнилися єсте в начинє глиняноє, и в роботу рук гончарских, ото ловцѣ половили вас, яко шпаков дармо, и уморили в потоцѣ живот мой, и вложили на мене камєнь тяжкій жалю, ото розлилася вода слєз моих вышше головы моєи, око моє погрязло, померкло, и помкнулося, и не отворится, доколя не восіяєт свѣт правды пред вороты моими, доколѣ дєнница не озарится в сердцу моєм.

Прійдѣте ж, синове восточніи, возшедшему на небо небесноє на Востоки, припадѣте, сѣдящему одесную отца, поклонѣтеся, выслухаєт вас! Обернѣтеся до него — обернется до вас, просѣте — и пріймете, толцѣтє — и отверзет вам дверь милосердія, дверь райскія, дверь ограды церковныя. Абысте увошедши в невѣстник небесный, в ложницу облюбенца церквє Христовы, в нерукотворенный прибыток, овоц животный приняли и от вѣка зготованых добр боящимся єго, насытилися. Што всё за узнанем и покааніем, а наверненем вашим, и от бога послѣднеє благословеніє над першеє, и от людей совитую прихильность и ласку, и от своих овечок великую любов и послушенство одержитє.

А єсли не узнаєтеся и не навернетеся — гнѣв господен пояст вас. Аминь.

Христофор ФІЛАЛЕТ

АПОКРИСИС

АЛБО ОТПОВѢДЬ НА КНИЖКЫ О СОБОРѢ БЕРЕСТЕЙСКОМ, ИМЕНЕМ ЛЮДЕЙ СТАРОЖИТНОЙ РЕЛѢИ ГРЕЧЕСКОЙ, ЧЕРЕЗ ХРИСТОФОРА ФИЛЯЛЕТА ВРИХЛѢ ДАНА

ПЕРЕДМОВА

до чителника, з сторони порядку а способу, в даванью той отповѣди захованого

Под сеймом, близко пришлым, книжку, друкованую с тым титулом «Собор Берестейскій» [1], пустил хтось межи люди. Хтосем его зову, бо именя своего затаил, абы што ся подобает тым рихлѣй зышлося ему писати.

В едной части тых книжок в речи способ отправованяся, в другой рекома оборону того синоду запер, синодом и синодовыми дѣями называючи якуюсь унѣю, через митрополита киевского, и через володимерского [2], луцкого, полоцкого, холмского владык, с костелом римским в Берестю чиненую. Которой унѣи лист, там же снать списаный, приписал, и што ее трактаты з розрознеными од митрополита греческой релѣи людми попередили, припоменул.

В выписованю тых трактатов и тоей унѣи, а особливе в оборонѣ еи, сила речій вносит, которыи старожитной релѣи греческой чоловѣка уважити мусят и которыи от свѣдомого струдна признаны быти могут.

Для забѣженья омылному розумѣнѣю и у нынѣшнего, а тым болше у пришлых вѣков (которые без афектов о речах, а особливе и о причинѣ злого в Речи Посполитой, гдѣ бы до него пришло судити, дасть бог, будут), тут же тыж для затканья уст противником, которыи для молчанья на потвари оказію до триумфу берут, и для перестороги а лѣкарства своим,— отповѣдь на то потребная быти людем старожитной релѣи греческой здалася. Которая тобѣ ото, чителнику ласкавый, в тых книжках подается.

Цѣль, до которого в той отповѣди мѣримо, тот ест: оказанье невинности нашей а выкроченья стороны противной, которая ся плохо, нерозмыслне, без причины, мимо вѣдомость всей братіи, до отданья послушенства отцу папѣжови римскому поквапила; которую тот писар помененных о синодѣ книжок обмовяет, на нас вину валячи, нам старожитной релѣи греческой людем упор, небаченье, грѣх против богу, непослушенство против помазанцеви его, сѣянье межи братьею ростырков, згоды и милости згорженье, непорядок, слѣпоту нестаток, глупство, блюзненье, смѣлость и вшетеч-

ность безбожную, а згола все, што ядовитая слинка до уст принесла, приписуючи.

Тая ущипливость его заробила певне на неушанованый а взаєм ущипливий отвѣт.

Але уважаючи пристойность нашу, не отповѣдаемо дурному ведле глупства его, на вшетечность вшетечности, которой и уроженя и захованя, и уста наши не привыкли, не заживаем, жалобою жалобѣ не застановяемся, овшем скромность наша абы была всѣм людем явна перестеригаючи, не толко не отдаваемо злого за злое, ани злоречим за злоречене, але теж з отнесенья тых фалшивых примовок упевнене о сплочености церкви святой, кресту всегда подлеглой, и так вѣры нашей тым большее потверженье и потѣху неледаякую беремо.

С той скромности нашей и то походит, же того, што тые о синодѣ книжки писал, жадных ему уразливых титулов не даючи, толко синодовым дѣеписцем [3], с той мѣры, же синоду Берестейского дѣя писати поднялся, а индѣ и простым дѣеписцем в той отповѣди нашой называем.

В порядку той отповѣди, стосовалиесмыся, яко найлѣпѣй могло быти, до порядку, которого тот дѣепис [же его вже так звати почнемо] в писаныю своєм зажил.

Однак же, иж нѣкоторые речи и килька кроть на розных мѣстцах повторяет, а нам на одну реч килька кроть отповѣдати не слушне ся здало,— для тогож всѣ тые штопереднѣйшіе пропозиціе, которые он твердит, которых ми не признаваем, якобы зрейстровавши, если суть правдиви, албо нѣт, у особных роздѣлѣх, на кшталт квестій розложеных, подпоры его уважаючи, и свои против тому приточаючи, спираемося: аби затым хто одно тых наших споров свѣдом, тым снаднѣй о них розсудок чинити, и в вонпливости, если бы якую мѣл, розвязатися мог.

В чом для снаднѣйшего понятя, на чтыри части тот отвѣт наш роздѣлити нам ся здало.

В першей, вмѣсто того, абыся было мѣло на дѣеписцову повѣсть, з стороны справ в Берестю отправованых, з несмачным подобно ростресанем еи, отповѣдати, то ся цѣлый вписал шкрипт, на синодѣ Берестейском, от духовных и свѣтских старожитной греческой релѣи, от митрополита и его товаришства розрозненых особ, о их там поступку в Берестю списаный, и засвѣжа до книг трибунальских великого князства Литовского отданый.

В котором же много речій, звлаща там, гдѣ есть реч о митрополитовом выкроченю, вспомянуло, которых не всѣ свѣдомы,— протож, для объясненья и потверженья того шкрипту, зараз ся нѣкоторыи писма, листы, права, посельства

и прочая, в том шкриптѣ вспомяненые, приписали. С которых ся чителник о многих речах, ку вѣданью под тым часом мѣшанин для вѣры в Речи Посполитой потребных, вывѣдатися может.

В другой части ест реч о поступку розрозненых от митрополита релѣи греческой особ на синодѣ Берестейском околичностях, которым дѣеписец приганил; и уважается, если то слушныи, албо нѣт, приганы.

В третей части трактуется о единовладствѣ костелным отца папѣжа римского: еслиж, яко твердит дѣеписец, в евангеліи, в отцѣх святых и в исторіях костелных уфундовано есть?

В четвертой а остатней части дѣеписовы до людій релѣи греческой упоминаня (в которых нам з розных мѣр патріарха Царгородского ганит, а зверхность папѣжа и сполечность костела римского залецает) уважаны бывают: если суть таковы, для которых бы слушне послушенство патріархом восточным выповѣдати, а папѣжови отдатися мѣло?

Во всем том таковом отвѣтѣ, мѣстца всѣ либо с письма святого, либо з отцев святых, либо з исторій костелных приточованы на краях значити здалося,— для того, же з латинником есть спор, против которому з латинских письм найболше свѣдоцтв приводимо.

А для того, абы обачил, же яко он, римского костела будучи, на нас, греческой релѣи люди, в греческих наших творцѣх на доводы здобыватися хотѣл, так и мы против ему з власных костела римского письм и з своих свои доводы маемо, а слушнѣй и правдивѣй приточати можемо.

Чого каждый, усмотруючи в тые мѣстца на краях назначоныи, речю самою досвѣтчит, а затым зараз и з стороны того ся справит, же мы не самою латиною, яко нѣкоторые нас удают, але римского костела (в котором по-латинѣ, хоть при невмѣючых латинского языка, небожеєнство отправуют) блудами ся бридимо.

С тоиж причины, же римянинови ся отписует, часто слов в церквах нашых греческых мнѣй звычайных, а толко римской вѣры [4] людем призвоитых, фолкгуючи вырозумѣнью людскому, уживаемо, яко: егда зовемо владыки — бискупами, соборы — конциліами, церков — костелом и прочая.

С тоиж причины на нѣкоторых мѣстцах сентенціи, с письм латинских браныи, приписовалися, абы каждый, же ся реч истотна пишет, узнати и в самых оригиналѣх тым снаднѣй трафити мог.

А иж ся, ласкавый чителнику, в том отвѣтѣ так часто, яко обачиш, противко дѣеписови пытаньем наробяет, чинится то для того, аби гдѣ бы зась хотѣл нам отписати, звычаем

других своих цеховых братьи, одного не міав, другого не звіав, што — мякшіи куски жуючи, а костей, которыми бы ся мог удавити, занехиваючи; схочет ли отповѣдати, нехай же на все отповѣдает: обачимо, як с того выбрнет.

Другая причина того так частого пытанья есть, абы ся фантазіи и превзятости тых догодыло, которыи не учоными быти, але все всѣх, а особливе нас, хотяй их о то не просимо, учити хотят, приписуючи собѣ мудрость, а нам простоту.

А так, яко простаки, в простотѣ христіанской, без хтивости на кровь, без облуды, пыхы и надутости, поволанья свого пилнуючи, и пана бога спокойне ведле сумнѣнья хвалити прагнучи, ато ся бажаємо, пытаємо, довѣдуємо у тых велебных свѣта того мудрцев, с тою певною надѣею, же тыи пытанья наши, которыи ся тут попросту подают, не толко от них потоптаны не будут, але теж, дасть пан бог, завстыженем их, трутизну под медом ими закритую, и яд под языком лагодне мовячих утаеный — латве здоровя душного прагнучим окажут.

Толко тя о то, ласкавый чителнику, пилне прошу: хочеш ли тых споров наших добрым судіею быти, нехай ти не будет тяжко тую отповѣдь нашу, не так злоблючи здѣ, а ондѣ углядаючи, але от початку до конца (бо тут одни речи з другыми, веспол объясняючи и утвержаючи, на кшталт огнив ланцуховых, споены суть) с пилностю, статечне и з уваженьем прочитати. То собѣ по тобѣ обицаючи, пану богу тя в опеку его поручаю.

ЧЕТВЕРТОЙ ЧАСТИ ОТПОВѢДИ

РОЗДѢЛ 8

Если то правда, штó дѣепис твердит, иж папеж и з своими ведучи греческой вѣры людей под свою зверхность, не жадного пожитку своего в том, але толко духовное потѣхи, згоды, милости христіанской, и пострaху еретиков и турков шукае?

В напоминанью своем до руского народу дѣепис и тых слов уживает: «А нам, католикам, штó з вашого того зъедноченья з нами прибывает? Ничого а ничого! Окром духовной потѣхи а веселья ангелского, которым ся з ними з овец налѣзеных радуемо. Штож мы з вас корыстити, што за пожитки свѣцкіи з вас мѣти хотѣмо? Жадных! Ничого нам не приступует, одно веселье з болшей хвалы божей, иж ся христіане згажают; иж ся братіею, одного отца небесного дѣти, милуют; иж пострах будет еретиком и турком,

которые ся о розорванье христіанское старают. Знаете упрій-мую, жадного пожитку, нешукаючую нашу ку собѣ милость, гдѣ ся о самое доброе ваше збавенье стараемо, аж ничого своего свѣцкого не ищемо, ани по вас ся сподѣваемо».

Бы то все правда была, было бы чому вѣрити. Але если до правды и штó иного ся примѣшало, нехай дѣепис не мает за зле, же не цѣле в той науцѣ вѣра ему ся дает. Быть може, же суть такіе межи римскими католиками, которые тым мниманьем, же, окром сполечности з римским костелом, нихто збавен быти не может, от своих пастырей опоени будучи, и, з зычливости противко нам и спасенью нашему, наше зъедноченье з римским костелом ради бы видѣли, пожитков в том своих приватных нешукаючи.

Але жебы дѣепис и ему подобные тѣкавци — а штó болшая — жебы папеж римскій, стараючися о тое наше зъедноченье, прибытья пожитку своего не угледал,— тó в нас згола не хочет. Не вѣдаю, што бы ся то стати мѣло, жебы ся звычай отмѣнити мѣли? Давна ово барзо приповѣсть: «Двор римскій не просит о овцу, або не мает ся до овцы без вовны».

А же то правда, рѣч сама посвѣдчает. Гдѣ ж колвек бовѣм едно єсть штó скубти, там ся римскіи преложены горнут, там ся тиснут, там с кождой мѣры старанье чинят, якоби свои прапорци ростягнути могли; которые розтягаючи, зараз на першом вступку, а праве — перед всѣм, свои собѣ пожитки звыкли варовати. Свѣтчат о том вси христіанскіе королевства, послушенству папежскому подлеглые, с которых на кождый рок и до того часу барзо много интраты и провентов до Рима выходит...

Тых приходов и интрат причиненья же в потяганью нас, греческой релѣи людей, тут в полночной сторонѣ мѣшкаючих, под послушенство свое над все шукали,— посвѣдчает того поступок [з] князем московским Юлія Третего папежа. Которій то Юліус папѣж, кгды ся у него о корону королевскую Иван, князь московский [5], до сполечности с костелом римским през Карла, цесаря [6], вабленый, року 1551, за короля Жигмонта-Августа старал,— подаючи ему кондиціи, за которыми бы стараныю его догодити мѣл, а напервѣй тые три написал:

«Наперед абы великій князь Иван, которій от найвышшого бискупа королем мает быти названый, был повинен послати до его святобливости послы с поселством поприсяженья вѣрности и послушенства найвышшему бискупови и святому римскому костелови, а першого, а потом што — пятого року дати благословенному Петрови королевской вѣрности и послушенства дар. А тоеж чинити нехай будет повинен, хтоколвек московским королем будет, в першом

королевства своего року, и потом, яко вышше, што в пять лѣт.

Который король будет коронован от переднѣйшого архіепископа в королевствѣ, именем римского папѣжа, и поприсягнет до рук помененого митрополита вѣрность и послушенство святому римскому костелови, а коронованым будучи, пошлет свои послы до Рима, яко вышшей.

До того: илекроть ся трафит, же будет столица римского костела ваковати, а иж на нее инший новый найвышшій бискуп вступит, пошлет король московский звычаем инших панов христіанских свои послы до найвышшего бискупа з даром королевским ку отданью и поприсяженью послушенства и вѣрности.

До того: абы переднѣйшій королевства московского арцибискуп был обираный звыклым дотоля обычаем, а вѣдже так, абы был конечне потверженый от найвышшего бискупа, и от негож абы был повинен плащ брати, и прочая».

Тыи то три кондиціи московскому же перед всѣми были поданы — тые, штó канцелларейных коронных справ оного часу свѣдоми, добре вѣдают. Послал их был з Рима королеви Августови Адам Конарскій, доставши их от кардинала Мафеуса, вице-протектора, при котором ся на он час за посланьем королевским бавил. Нехай же з них каждый бачный судит, еслиж папѣжове римскіе, в привоженью людей до едности костела римского, пожитков своих над все не шукают?

Але штож им речи́? Мают по собѣ письмо: «Кто коли воюет за свой власный жолд? Кто щепит винницу, а овощу еи не ясть? Кто пасет чреду, а млека еи не поживает? А Гукго, нѣякій кардинал римский, написал: «Слушный, то ест, а на прикладѣ апостолском укгрунтованый звычай, же бискупи и арцибискупи папѣжа видѣти обѣцуются, и яко Павел до Іерусалима ходил, абы Петра видѣл».

А до того звычаю слушне придано оно росказанье з Девторономиомом: «Не оказуйся пред господом тощ». Леч папѣжом, их милостям, которые, ведле науки своего римлянина Цицерона [7] справуючися, «там працу оборочают, отколя ся оздобы и пожитку сподѣвают».

Давши покой, а инших в тым духовных прелатов римских поступком присмотруючися, тую их интенцію, которою нас до зъедноченья с костелом римским провадят, за барзо подозрѣную мѣти мусимо. Бо а чогож иншого они болше в пасенью овечок шукают, над пожитки свои?

Азаж их побожности правдивого католицтва, а навет душного збавенья в самом правѣ датку, до рук своих идучим, не засадили?

Азаж того не посвѣдчают их клятвы (поки юриздикцію або зверхность цалую мѣли), о тое самое толко чиненые, кгды хто бискупщизны, десятины, сыпного, мѣшнекго и прочая, им не выдал?

Не мужебойства, не вшетеченства, не чужоложства, не кривоприсяжства, не лупѣжства, а коротко мовячи, не жадные грѣхи и выступки до сполечности костелной жадному з их овечок не вадили. Кто одно у отданью податков, им належачих, не позостал,— ведлуг зданья их, добрій был христіанин, добрій католик, святобливый человѣк! Задержал ли десятину — али безбожным, али клятым, али шатанови отданым каждый такій зараз зостал!

На тое (чого прѣти трудно) смотрячи, дѣеписе, а яко тобѣ в том вѣрити маемо, штó повѣдаеш, же в том проваженью нас до зъедноченья с костелом римским пожитков своих не шукаете? Трудно отмѣнити налог, которій стоит за прироженье.

Обаваемося тогды, же вам не о то идет, абысте нас до лѣпших паш припровадили, але о то, же бысте з нас вовну брали, а подобно и шкуру лупили, змышлеными словы через лакомство, купецтво з нас собѣ строячи.

Обавямыся, абы, мѣсто мышленья, которое по собѣ показуете, о нашом душным збавенью, болшей есте не мыслили о иншом збавенью, то ест о том, яко бысте нас всѣх прономій, на греческую релѣю наданых, собѣ их фортелне за тым зъедноченьем привлащивши, збавити могли. До того як великіе суть подобсенства, вышше ся в першой части, в роздѣлѣ третем троха припомнѣло.

Обавямыся, абысте, мѣсто потѣхи духовной, о которой дѣепис повѣдает, не шукали потѣхи телесной, то есть, абысте над нами, свѣцкими греческой релѣи людми, переводити, нас правом мятежити, трапити, нищити и убожити могли,— за тым зъедноченьем витиснувши попы, а на их мѣсца вкрадши и ростягнувшися в маетностях наших.

Обавямыся, абысте в мѣсто тоее милости межи братіею и одного отца небесного дѣтми, о которой надобне мовиш, того, якобы нас укривдити, ошукати, утиснути и ошидити под покривкою згоды, не шукали.

Обавямыся, на початки смотрячи, абысте, мѣсто едности, розорванья и мѣшанины з згиненьем, албо принамнѣй з захвѣяньем, и навонтленьем Речи Посполитой злучоной, не взнѣтили.

Обавямыся, наконец, абысте, мѣсто того пострaху туркам и еретикам, которые теж одным цѣлем того зъедноченья быти припоминаеш, вторженьяся в нас самых и пышного панованья над сумнѣнием нашим не шукали. Звлаща же

бачимо, иж тое зъедноченье намнѣй ку болшому, ниж пред тым, пострахови турчинови стягатися не может. Кгдыж яко дефект зъедноченья того, николи до поднесенья войны против тому тиранови, гдѣ бы згода на той всей Речи Посполитой была приступила, не заважал. Так и тым зъедноченьем, хотя бы до него доскональе пришло, до поднесенья ей (гдѣ бы згода всѣх инших не была) намнѣй бы ся дорога не услала и потужности новотной ничого бы не прибыло.

Однымиж завсегды, однако потужными, єднако хвалу божую милуючими, и еднаково тиранови турецкому нехутливыми были-сьмы, есте-сьмы и будемо, мы, народу руского и литовского обывателѣ! Яко ничого тому не уволочала сполечность наша з греческими церквами, так з другой стороны сполечность з римским костелом жадной бы в той мѣрѣ акцесіи не учинила.

Плитки то суть щирые, которыми нам дѣепис очи мыдлити хотѣл! Не до нас, которые под панованьем короля, его милости, здавна послушне мѣшкаемо, будучи члонками единой нероздѣлной Речи Посполитой, але до тых толко такого аргументу в персвадованью зышло бы ся ему было уживати, которых силы дотоля с Короною Полскою не суть зъедночоны! Лѣпше бы был дѣепис учинил, кгды бы то́ был у себе уважил, што́ власный его еден католик в скриптѣ, недавно межи людѣ пущоным, написал:

«Же за попираньем справы того зъедноченья обавятися потреба, абы турчин, услышавши, же ся рускіе грекове з найсвятшим отцем порозумѣвати и братати починают, а затым бы и тые, што́ под ними суть, их прикладом вперед з найсвятшим отцем, а потом з Ракуским домом потиху ликги не приняли, боячися, абы тым прудше и ядовитѣй так на нас, яко и на христіани, под собою мѣшкаючіе, не натер. Што бы там тих христіан за утрапенья до утрапенья причиненьем ку отступованю вѣры христіанской з деспераціи, проводити, а так утаеные там христіанства силы высилити и ослабити не могло».

То то, мовлю, што егож католик написал, дѣепис уважати могл лѣпѣй, ниж што то нам очи мыдлит пострахом турков, рекомо идучим с того зъедноченья, до которого нас намовляет.

Могло бы ся тут зараз припомнити, яко з того постраху себе дѣеписови еретицы шидят; але, же полны того уши людскіе, замолчую.

А тот роздѣл кончачи, господа бога о то прошу, абы он нас, з ласки своей, того уховати рачил, яко бысмы на ряды тых духовных в проваженью нас до едности, рекомо пожитку своего нешукаючих, николи не приходили.

ЧЕТВЕРТОЙ ЧАСТИ ОТПОВѢДИ.

РОЗДѢЛ 9

Еслиж, яко дѣепис радит, люде старожитной релѣи греческой, того вдячни быти слушне мают, же их такими способы, якіе тепер суть в уживанью, до едности с костелом римским приводят? Тыми словы дѣепис замыкает свое до руского народу напоминанье: «Дякуйте побожному и великих цнот и милости ку богу, кролеви своему и бискупам святым, и иным, иж вам до тых вѣчных добр так упрійме помагают, а не хотѣте быти невдячниками грубыми, которыи добродѣев своих не знают, албо брати от них так дорогих и збавенных скарбов не хотят».

Бы тые слова от самого дѣеписа до нас были мовлени, выборне на них замовчати бы ся могло, звлаща же в них о его кор[олевской] милости, пану нашом милостивом, взмѣнку учинил.

Але иж много тых есть, которые хоть не словы, еднак и розумѣньем тогож по нас с тым дѣеписом потребуют, абысь-мы того веденья нас до отданья послушенства папѣжови римскому (которое веденье он помаганьем до вѣчных добр зовет) вдячни были, и кгды на них стискуемо, за зле нам, речи несвѣдоми будучи, мают,— нѣлзя едно в том роздѣлѣ на тые слова ся озвати, и всѣм, которые вѣдати потребуют, справу о том дати: чому тое веденье нам пріемно быти не может, али нас барзо мерзити мусит?

В чом так ограничимо мову свою, же ничого о речи самой то есть о том, если в том веденью до послушенства папѣжа римского вѣчное добро зависло, албо нет, мовити не будемо (кгдыж ся звлаща з стороны ея з прошлых тоей отповѣди нашей роздѣлов каждый справити могл); але толко сродки и способы, которых в том веденью нас до того послушенства по тые часы уживано и уживают, уважати будемо: еслиж суть такіе, которые бы з вдячностью лѣпѣй, ниж з утискованьем пріймовати ся годило? До которого уваженья же потребно есть вѣданье тых сродков и способов в том веденью нас уживаных, потож є коротко припомню.

В котором припоминанью же теж универсалы нѣкоторые его кор[олевской] мил[ости], пана нашего мил[остивого], за даньем звлаща оказіи через дѣеписа вспомнити прійде, с тым ся декляруемо, перед вшелякым початком того припоминанья.

Наперед: же є на нас не што иншого вытискует, едно продкам кгвалт а кгвалт праве юж незносный, а при том хоть до откритья правды, которую незвычливые ради бы загребли, в нашом на утрапенья стескованью, не толко нас заглуша-

ючи, але еще и вину, яко бысь-мы невинне стисковали, при нас зоставуючи.

Другая: с тым ся оповѣдаемо, же выдаванья тых универсалов, которые ся припомянут, вину найдуемо частью при тых, которіе не певными повѣстями и скрутными инстанціами своими оные вымагают, частью а найболше при тых, которые через присягу повѣреные собѣ маючи, перестереганье того, якобы листы жадные, праву противные, в канцелеріи писаные, печатованые, подписованыю кор. его мил. подаваны и з канцелерѣи выдаваны не были. Однак мимо тое такіе универсалы, праву и присязѣ кор. его мил. противные, важатся выдавати.

Зачим зараз с тым ся деклоруемо, же якосмы от его кор. мил., пана нашего милостивого, добротливой через себе натуры его кор. мил. свѣдоми будучи, все вдячне пріймовати звыкли, розумѣючи, же ничого злым, але все добрым умыслом чинити рачит, так и за тых универсалов выданьем того нашого о его кор[олевской] мил[ости] розумѣнья не отмѣняемо, певни будучи, же его кор[олевской] мил[ости], за взятьем от нас справи о том, иж тые универсалы с присягою его кор. мил. згодные не суть, тым, которые ѐ до подписованья подавани, зганити то и напотом абы того не чинили сурове заказати будет рачил.

С тым ся так коротце наперед декляровавши, до самой речи приступуемо.

Гдѣ то, наперед, зышло бы ся подобно припомнѣти о годностях, приметах, поступках и цнотах владыки луцкого[8], который найпереднѣйшим сродком, автором, справцею, теслею и будовничим тоей надотлѣлой едности, а за едностью наступуючого утиску назватися может. Припоминанья того тот пожиток могл бы быти, абы люде, вѣдаючи иж «якая причина, якій справца, такій теж и скуток», посполите звыкл бывати, тым снаднѣй в том, еслиж им тая едность слушне смаковати мает, и што о ней держатися годит, могли ся розвязати.

Леч же тое припоминанье и придолжшим быти, и вточенье тут много таких речій, о которых и слухати бридко, за собою потягати бы мусѣло, не хочу чителникови с тоей мѣры мерзячки чинити. Атоли тые краи, в которых коли жил и живу, о брыдких а не толко духовной, але ани свѣцкой христіанской особѣ неналежачих ексцесах его, могут каждому пытаючомуся справу дати.

Сподѣвалисмыся, же вжды проѣжчка до Рима мѣла в ним отмѣну его ку доброму справити; леч, мѣсто поправы живота, принесл з собою оттамтоля его милость, сполне з тоею надотлѣлою едностью, книги невстыдливые, фикгурами

наддар вшетечными наполненые, которых прегледованьем безбожные очи пасучи́, нерядную пожадливость чим далѣй тым болшей в собѣ помножает. А мало на тым маючи, же сам в погляданью на их своей роскоши утѣху положил, еще ку тому и уцтивым матронам под час оных показовати ся не встыдит. Што́ еслиж ся годит, нехай каждый уважит!

Прѣти того трудно мает, бо суть тые, которые ему тое, кгды схочет, в очи рекут. З менших речій снадне судити о болших, которых, яком рекл, уходячи бридливости, замовчую.

А также и о инших его товаришов неледа́ похвалы годных поступках и животах ничого мовити не хочу, абы хто звлаща несвѣдомый не розумѣл, якобы ся то басни чинити мѣло. Кто хочет вѣдати, што ся в которого з них вливает, нехай ся парафѣянов их запытает, албо хотя на оном каменю пробирском вѣсти посполитой пробу о том нехай учинит: узнает то лацно, еслиж святые речи от таких особ справованы быти моглы?!

А затым и з стороны того ся резолвуе, если неслушне на тые сродки тоей велебной унѣи стискуемо.

Давши иншим поступкам и животови их покой, азаж то неслушне нас обходити мает (о чом в першой и второй части тоей отповѣди ся мовило), же без синоду, без всего порозумѣнья ся, намнѣй ся нас в том не доложивши, не толко мимо позволенья, але и мимо вѣдомость нашу, а што́ болшая — вѣдаючи противную интенцію нашу, вѣдаючи о протестаціах, которых есмы за глухіе толко вѣсти о тых замыслах до ушей наших прихоженьем, на много мѣсяцах чинили, того ся важили, же именем нас всѣх отдаванье в Римѣ послушенства строили и нас, правне яко якое быдло, стрыхом Юдашковским (который оно мовил: «Что ми дасте́, а я его вам выдам») не без явного кривоприсяжства новотной зверхности поддавали?

Нуж облуда, нещирость, шалбирство, форте́ли и фалши их, которых в той мѣрѣ заживали (в тот час, кгды найбарзѣй тые речи кновали, и словне и листовне нас же о том ани мыслят упевняючи, и еще до сталости при старожитной релѣи ведучи, азаж нас слушне обходити и до стискованья побужати не мает?!)

Леч все бы то зноснѣйше, хоть барзо жалосные были речи, кгды бы оттоля розличные нас релѣи греческой людей уближенья, утисненья и кривды яко з нѣякого жродла не были выникнули, и кгды бы поступки, кгвалтом, мусом и неволею значне пахнучіе, не были ктому приступили. На которое иж слушне стискуемо, абы каждый бачити мог, нѣкоторые толко з них (бо кто ж бы всѣх виличил?!), а особливе тых,

которые юж по ѣханью луцкого и володимерского владыков до Рима [9], наступали, для прикладу припомнимо.

Бо ач вправдѣ скоро по ового в першой части вписаного листу нѣкоторым владыкам в року еще 1592 данью (в котором суть обезпечени, же для всякого оскаржанья, клятвы и оголошенья, бы добре против станом их ведлуг прав духовных и свѣцких было достоенств, не мѣли тратити), зараз нѣякіе нас старожитной релѣи греческой людей в набоженствѣ пренагабанья появлятися почали, однак найбарзѣй ся и наиотвористѣй в року 1595, по ѣханью юж помененых владыков до Рима показали.

В тот час юж тенерь на набоженство наше явно натерто. А вступок того за универсалный кор. его мил. и в добрах и мѣстах кор[олевской] его мил[ости] наперед учинено: церквы на нѣкоторых мѣсцах печатаючи,— аппараты церковные з них беручи,— от хвалы божей и набоженства в дни святые, ведлуг старого календаря отправованые, з церкви люди кгвалтом выгоняючи,— на презвитеры и попы наши ся торгаючи,— з сакраментом звыклым способом до хорых через рынок ходити им в уборах поповских заказуючи,— мертвых явне через рынок с процессіею ведлуг обычаю релѣи греческой провадити, в церквах в свята звонити, и обрядов набоженства своего заживати заповѣдаючи,— а тых, которые тым заказом и заповѣдем подлегати не хотѣли, браньем вин, везеньем, битьем и иншими способы удручаючи.

В тых же мѣстѣх кор. его мил. и под тым же часом на школы релѣи нашей греческой ся торгано: дѣти и убогіе з них до своих волочачи, бьючи, сажаючи и розмаитые над ними збытки чинячи.

Под тым же часом в нѣкоторых кор[олевской] его мил[ости] мѣстах греческой релѣи люде, мимо давный звичай, от урядов, от цехов, от ремесл отстрыхани; в чиненью справедливости им з инших розных мѣр утискати их почато. О чом барзо много на розных мѣстах есть протестацій починених, которые што, коли, кому и гдѣ ся стало посвѣдчают. Вписованья их тут, для продолженья, занехавам; готов еднак будучи каждому вывѣдуючомуся тых припомненых в мѣстах кор[олевской] его мил[ости] и индѣй утерпленых через наше анкгарій много прикладов припомнити.

Вступок так забороненья и перешкоженья набоженства мѣщаном, подданым кор[олевской] его милости, в мѣстах Речи Посполитой и кор[олевской] его милости учинивши, поступлено далѣй: торгнеnoся с тоею опресѣею и на стану шляхецкого люди. Чого ач прикладов есть немало, однак, уходячи продолженья, толко одну тут, зацную особу заходячій, для визерунку припомнимо:

Владыка володимерский по прiѣханью юж з Рима, на двор ее милости панеи Браславской, княжны Збаражской, в которой ведлуг давного звычаю набоженство презвитер отправовал, нашедши там до церкви, двери кгвалтом выбил, речи до набоженства отправованья належачіе одны побрал, другіе порозмѣтовал, ово згола кгвалт великій учинил. З стороны чого кгды ее милость протестацію чинила, всказал до неи, же дармо ся протестует, бо его тут в Полщи жаден суд о тое судити не будет могл; а еслиж до папѣжа, которому юж послушенство отдал, схочет его прызвати, будет мѣти добрую проѣжчку; але он будет то мѣл перед нею, же ему дороги там питати не будет потреба, бо юж еи перевѣдал, и так розумѣет, же там за еи милостью не скажут.

В забороняню и перешкожаню таком набоженства старожитного мало маючи, торгненося зараз клятвами, а при клятвах кгвалтом и моцью на релѣи нашеи духовных, которые за оторванцами ити не хотѣли. Зачим одны выгнани, другіе иманы, третіи биты, четвертые везеньем и иншими тому подобными прикрыми поступками суть траплени — чого приклады меновати можемо.

А для болшей в том всем свободы, отступники, хотячи казни за свое отступство зникнути, и хотячи нас тым снаднѣй до тоей матнѣ, в которую сами влѣзли, угнати, забѣгали тому, яко бысмы патріархов восточных волѣ и рады досягнуты не были могли...

...Наспѣл потом зараз собор Берестійскій. Але на нем и по нем вмѣсто сподѣваной поправы — погрешенье, вмѣсто ослабы — болшей тяжар, вмѣсто потѣхи — болший смуток наступил. Замолчуемо, яковые там уруганья, яковые легкіе уваженья в мовах и казаньях без всякой вины относили есмо. Не вспоминаю, як грека Никифора, который там был прибыл, коли власти уряду своего протосинкгелского заживал, арестовано. То — кгрунт всему, же, мимо нас всѣх духовных и свѣцких позволенье и овшем противко явной нашей протестаціи, митрополит с пятма владыками, обставившися в церкви гайдуками, по сползненью дня и термѣну соборови назначоного, едность нѣякуюсь с римским костелом строил. А мало на том и з своим товариством маючи, и хотячи нас поневолне до тоееж едности привести, выеднал универсалы з канцеляріи кор. его мил., през которые той едности и справам его и Берестійским не толко противитися заказано, але теж оную пріймовати и оной подлегати, а при том — лвовского и перемыского владыку, про то иж на тую едность не позволили, не за владыки, але за проклятые мѣти и з ними не посполитоватися, ани обцовати нам конечне росказано...

...Не припоминаю тут жалосных кривд, которые от нѣкоторых небачных римского вызнанья людей, мимо звычай давный, з неучтивостью и зе лживостью нашею змѣшаные, относимо! Чесные малженства наши в розпач навстыдливый вшетечными мовами своими приводят! В церквах отмѣны чинячи, тѣла мертвых греческой вѣры людей, из землѣ выкопаные, вымѣтуют! От свѣдецтв старожитной вѣры греческой людей, яко бы вѣры негодных, отдаляют, и оным книг правных, которые ведле права никому не мают быти боронени, боронят! Презвитеров наших, на дорогах споткавши, розмаитыми деспекты карают!

Которые то всѣ уразы, от гонителей римского вызнанья отношеные, не так нас от них, як от отступников старожитной вѣры греческой болят! Хтож бовѣм не видит, же за их справою тые уразы вщалися?! Бо поколя отступленье их не было затривожило, з ласки божей былихмо от них волными, и в яком-таком седѣлихмо покою. За их же ся справою вщали, и чим далѣй, тым болше посполитуются везенья, морды, наѣзды, гоненья и иншие тым подобные бѣды тых, которыи за ними ити а старожитной вѣры отступити не хочут. Чого в каждом кутѣ, гдѣ одно греческой вѣры люде живут, прикладов много!

А уже тои поломень, от инших вщатый, и старших наших правдивых духовных доходит. Уже архимандритови кіевскому, якобы для статечности при старожитной поприсяженой вѣрѣ духовним быти переставаючому, манастыр Печерскій отняти хочут! Уже и владыци лвовскому, для тоееж статечности манастыр Жидичинскій, который аж дотоль за привилѣем короля его милости спокойне держал, кгвалтом наѣхавши на оный, през штурм с пролитьем крови выдирают! Уже инших, много тым подобных, кровью пахнучих, выступков дѣет!..

...А нам и право, и конфедераціи, и привилья, и звычаи, и иншіи фундамента волности набоженства маючим, же ся то в волной Речи Посполитой дѣет,— и якож не стисковати, и якож не нарекати на тое, якож с того доволни быти маем?! Бо добре тое нас самых не заходило и не долегало, а же быхмо хотя в иншей вѣры особах такій праву кгвалт чиненый видѣли,— и заж бы нам хоть ку задержанью ойчизной волности и права посполитого мовчати о тое допустила? А штож коли то ся в вѣрѣ нашей дѣет: же отступници не толко хлѣба собѣ неналежачого заживают, але и звѣрхность над нами силомоцью ростягают; коли за оказіею тоей зверхности их в сумнѣньях наших нам кгвалт ся дѣет; коли нас, волные нам набоженства отправовати и церкви будовати забороняючи, горше от безбожных кладут; коли взглядом вѣры, на мает-

ности, на здоровья и на учтивое наше з розных мѣр натирают; коли в том всем помочи, през прозбы и поселства частокроть повтараные шукаючи, не найдуемо? И якже не маемо стисковати, а и з жалем сердечным нарекати?!

Певныхмо, же жаден бачный за зле того нам мѣти не будет; а и дѣепис занехает нас невдячниками грубыми называти, хотя то тых таковых прикрых скарбов, которых спасителными зовет, не тылко с хутью не пріймуемо, але и жалосне их в нас поневолне ткают, стискуемо! Нехай ся сам ткнет,— чи бы мовчал, чи бы дяковал, гдѣ бы его то, што нас долегает, долегало? А либо бы он, чого не розумѣемо, долеглость такую и з вдячностью, и з мовчаньем вытрвати мог?! Мы ся об'ясняемо, же на таковую терпливость, жебы то, коли болит, не стогнати и не охтати — здобытися не можем. А теж досыть в том терпливости нашей, же хотя так уражени будучи, хоть так през долгій час в уразах своих жадного улженья через прозбы одержати не могучи, хотя видячи, их зношеньем старых крывд новые побужаемо,— еднак то злого злым не отдаваемо, ани ся до кгвалту против кгвалту мечемо...

ЗАМКНЕНЬЕ ОТПОВѢДИ...

...Не есть вашим милостям тайно и за прошлыми скаргами, и за теперешним припомненьем — великіе а право незносные, не толко маетности, здоровья и учтивости, але и сумнѣнью заходячее зневоленье и стисненье наше. А иж братьею нас своею зовете, и члонками едного тѣла Речи Посполитой менуете,— просимо: ужальтеся над утисненою братьею своею! Нехай вас рушат як власне в[ашей] м[илости] обходячіе раны и уразы наши! Еслиж теды ваша милость (чого не розумѣемо) против нам озябла, вжды нехай в[ашу] м[илость] рушит милость прав в[ашои] м[илости], которые в едных дощках з нашими (в которых кгвалт тепер терпимо) замкнены и едными звязками утвержени суть! Стережитеся того, абы тоею дирею, которая ся в правах нам служачих дѣет, вси ся в[ашим] милостям свободы не вислизнули! Штоть нас долѣгает, то и в[аши] м[илости] всѣх прикладом и секвелля заходит. Николи в жадной речи посполитой всѣм зараз утисненье не докучило: злегка той пожар идет, хто его на чужом не гасит, той посполите на своем кгрунтѣ его а прудко обачует!

Нехай в. м. рушит огляданьяся на вѣру, сумнѣнья и почтивости ваши, которыми до перестереганья прав, волность набоженства варуючих, естесте обовязани. Нехай в[аши] м[илости] рушит уваженье того, же либо бы есте нам отступленья вѣры нашее зычили, людми, а не скотами естесьмо,

а за ласки божей людми свободными, на которых абы што през моц и мус вымочи мѣл, прожне собѣ хто обѣцовати мает! А либо бы в чом иншом тое быти могло,— в вѣре, которая в сердцу а в умыслѣ своем мѣсце мает, изаж ктому может быти яковое подобенство?!

Хто ж з людей смертельных привлащити собѣ может шафунок вѣры, которая ест самого господа бога даром?! Хто ест так потужным, абы умыслом пановати а до вѣренья того, чого сумнѣнье чіе не пріймуст, або до невѣренья того, што пріймует, приневолити кого мочи мѣл?! Ничого не ест так доброволного, як набоженство и вѣра, так же ее мус бы найболший ни в ком не стварит: позвирхнюю толко облуду, вѣры подражняючую, а господу богу барзо мерзкую, далѣй ничого в людех боязливых, а межи небоязливыми розлитье крви справити может!

Приклады, того посвѣдчаючіе, у нас их не шукаючи, рачите в[аши] м[илости] мѣти з посторонных краев, в которых не от кильку лѣт, але без мала от ста, не леда от кого, але от монархов свѣта найможнѣйших и найпотужнѣйших, не леда з яковым промыслом, але якій може быти на свѣтѣ и найсильнѣйшій, и наймудрѣйшій, люде до набоженства, собѣ ся неподобаючого, притискани были.

Штож ся тым справило? Чи ся едность вѣры и згода досконала уклѣтила? Ничого? Але што? За примушаньем пришло до васни, з васни до ростырков, з ростырков до розорванья, з розорванья до внутрьной войны, которая межи всѣми злыми рѣчами на свѣтѣ ест найгоршею: бо взрушенье права божого и прироженого, кгвалты, пожоги, наѣзды, крови розлянье, спустошенья, а коротце мовячи — вшелякіе кшалты злых припадков в собѣ замыкает. До того, такая война, над иные внутрьніе войны, як ядовитшая быти, так и должей тривати мусит.

В иншых войнах внутрьних бовѣм одна сторона приведена бывает: тут зась (гдѣ кождый то, што вѣрит, щирою и спасителною правдою быти мнимает: а за тым же штож колвек терпит, для правды терпит, и през тое терпѣнье мученического вѣнца и живота вѣчного доступует — есть певного розумѣнья) — якій способ може быти вынайденый гамованья? Само аж зобополное знищенье, упрацованьеся, высиленье, выжаленье, зубоженье — звыкло такіе войны, але не в час гамовати, а згоду пожаданую нерыхло приворочати. Што иж так есть, для бога, милостивыи панове, гамуйте в час тые кола, поки ся не розбѣжат!

Жалостная реч — терпѣти утиск от вышшого, жалоснѣйшая — от ровного, найжалоснѣйшая — от подлѣйшого. Терпливость, часто оброжаная, в попудливость звыкла ся пере-

мѣняти. Недуфанье о доступенью справедливости през звыклые средки, недуфанье о помочи, выгледанье за некараньем и негамованьем утисненых — што раз, то болшаго утрапенья до незвыклого утисненым одыймованья звыкло бывати причиною утрапеным.

Ужальтеся, для бога, над отчизною сполною! Уважте кондицію ее инакшую, ниж инших королевств, в которых огонь внутрней войны и до того часу не есть угашеный. Там мѣста, там замки, там тверди оборонные густо сидят; зачим недив, же долго ся собѣ опирали и опирают. У нас гдѣ бы ся той пломень (которого, боже, уховай!) появил, прудко бы вси того широкого панства мазанки попопелѣли! Там турок — одлеглый, о татаринѣ — ледво слыхати! А мы их тут при боку маем; и хотя в згодѣ мешкаючи, от них в небезпеченствѣ уставичном; а к тому и з инших сторон покоем, пріязнію и примирьем — не до конца убезпечени есте-сьмо.

Досвѣдчилисте в[аши] м[илости], в якой есмо згодѣ з вашими милостями прошлых вѣков мешкали, хотя-сьмо при старожитной вѣре греческой и при патріархах в Греціи будучих, статечне трывали. До милости, до зычливости, до ратунку в потребѣ розность церемоній ничого не перешкожала!

Досвѣтчайте уже теж, в[аши] м[илости], тое милое згоды и едности, которую наши отступніи митрополит и владыкове лѣпити почали! Видите, в[аши] м[илости], якіе скутки тая едность приносит и принести может! Видите, же за нею, мѣсто причиненья, нарушенье старожитной згоды и милости наступило!..

Іван ВИШЕНСЬКИЙ

КНИЖКА

КНИЖКА ИОАННА МНИХА ВИШЕНСКОГО ОТ СВЯТОЙ АФОНСКОЙ ГОРЫ В НАПОМИНАНИЕ ВСѢХ ПРАВОСЛАВНЫХ ХРИСТИЯН, БРАТСТВАМ[1] И ВСѢМ БЛАГОЧЕСТИВЫМ, В МАЛОЙ РОССИИ В КОРОНѢ ПОЛСКОЙ ЖИТЕЛСТВУЮЩИМ, ИНОЧЕСКОГО ЧИНА ОБЩЕЖИТЕЛЯМ, АРХИМАНДРИТАМ, И СВЯЩЕННОИНОКАМ, И ЧЕСТНЫМ МОНАХАМ, И ИНОКИНЯМ ВСѢМ, СЕСТРАМ НАШИМ, И ПРОЧИИМ ТЩАТЕЛЯМ ЦЕРКОВНЫМ, БЛАГОДАТЬ ГОСПОДА НАШЕГО ИСУСА ХРИСТА И ЛЮБЫ БОГА ОТЦА И ПРИЧАСТИЕ СВЯТОГО ДУХА[2] БУДИ СО ВСѢМИ ВАМИ. АМИНЬ.

Посылаю вам термину о лжи, которая над истиною у вашей земли царствует, и бог от всѣх сторон и частий християнства хулится, духи ж лукавии поднебеснии (к ним же нам брань, по Павлу)[3] в християнствѣ нашем владѣют, отнюду же за невѣрие и бесплодие наше попущени есмо в запустѣние з нашею православною вѣрою. И если ся не почуєте и не справите, знаючи да знаете, яко и в конец благочестие наше запустѣет, оставшии ж в безвѣрии вси погибнут. Уготован бо сосуд гнѣва божия на вашу землю пролитися, чому забѣгайте покаянием и исправлением вашим яже ко богу скоро. Понеж нѣсть незбожнѣйшее, хулнѣйшее, и несправедлившее, и нечистшее землѣ ни в поганьствѣ, як же ваша земля. Прото, молю вас, спасайтеся образом Лота, избѣгша из Содомы во Сигор,— Сигор же ест покаяние и очищение от грѣха — сицевым образом, яко ту послѣди о очищении церкви реклося, найдете. А егда сие исправите, чаю на милость божию, яко призрит на нас паки милосердным оком и благочестие наше воздвигнет, и всѣх, в нем благочестно живущих, спасет, и царства небесного наслѣдниками быти сподобит, еже нам всѣм получити, господи, дажд. Аминь.

Сию же термину, начисто преведши, и иншим всѣм знати о том дайте, понеж не о лычко или о ременец идет, але о цѣлую кожу, се ест о спасение душ наших и да не погибнем и дочасне и вѣчне от бога жива.

В грѣшницех от всѣх первѣйший,
Во злобѣ от всѣх прелукавѣйший,
В страстех от всѣх безчестнѣйший,
В злонравии от всѣх богатший,
В вѣрѣ же от всѣх неменший,
И в покаянии не послѣднѣший.

Спасения вашего вам истинный желатель, Иоанн инок з Вишнѣ от святой Афонской горы рукою власною писал.

ОГЛАВЛЕНИЕ ПИСАННОГО В КНИЖЦЕ СЕЙ, КРАТКОСЛОВИЕ

О ЧИНУ ПРОЧИТАНИЯ СЕГО ПИСАНИЯ

Первое убо да будет прочитател искусен, в чтении бѣглый и быстрый в зраку, не повторяючи и заикаючися на одной рѣчи два крот или три, але в мѣру ровно словом по пути

речений изображенных да ступает, на запятых мало застановляется, а на точках, прошедше двѣ-три или колко может вмѣстити точок, паче же где бы ся речение розумѣния кончило, там духови да отпочивает, отдыхает и постоювает, ато для того, абы и простым безкнижным слухачам розум реченых явлен и вмѣстен был.

Второе, соборно созвавши братию православных в школу рано по проспании нощном, доколя еще молва мирская смущение и попечение на мысль бодрую и здравую не взыйдет и не оболѣет промыслом земным и доколя еще чрево не наладовано гноем снѣдных, тогда да ся читает.

Третие, не обременяти слухи немощных многочтением, но власт тридесят или больше листков прочитати, та же кончати и, закладку заложивши, на другий поранок слухачов на таковый же пир и чест духовную просити, и так, поранок поранками проходячи, дондеже совершит пир книжного речения, собрание умолити, яко да наченши и совершат слуханием здравое и трезвое мысли, что же приобрящут отсюду, мню, сами искусом увѣдят, если добре выслухают.

Тобѣ же, прочитателю, трудолюбия ради от владыки Христа будет мзда болшая стократ, нежели твой труд. И тобѣ, священиче, за собрание собора вторая равно постигнет. Аще ли же сам поревнуеши и первую восхитити, сам собою потрудитися, се ест и прочитати и братию собирати, не зазрим ти сего приобрѣтения талантоплодного. Господь до тебе поспѣшит и поможет. Аминь.

Се же вездѣ по соборах братских тако же да ся исправляет, идѣже сие писание доидет, яко да познают християне, что ест наша простая восточных вѣра и что других отщепенцов хитрое безвѣрие.

КО ПРОЧИТАТЕЛЮ НАЕДИНѢ СЕГО ПИСАНЯ

Напред тебе от тое прелести остерегаю, любимый прочитателю, да не ищеши зде хитростей слогов сплетенорѣчных наказания еллинского, але слѣд существа правды, в ней же живот вѣчный затворен ест, да щупаеши, да знаеши. Не минай скорогонцем, яко пустое коло вѣтрное, очима пробѣгаючи, от мѣста на мѣсто вперед писаного, але застановляйся на ступенях, о лжи и истинѣ рѣченых, судом мысльным и, увидѣвши, яко истина от лжи попирается погибелными сынами, жалуй, проплач и богу ся помоли, яко да даст всѣм заблуждшим на пут спасеный возвратитися и во розум истинный прийти. А о собѣ аз и сам свѣдителство вам даю, яко грамматичкого дробязку не изучих, риторичнои игрушки не видах, философского высокомечтателного ни слыхах. Мой

ест даскал простак, але от всѣх мудрѣйший, который безкнижных упремудряет; мой даскал простак [8], который рыболовци в человѣколовци претворяет; мой даскал, которий простотою философы посмѣвает; мой даскал, которий смирением гордость потлумляет. Тѣмже, если хочеш на пут збавенный улучити, послухай и, если хощеши царство небесное обрѣсти, моцне дуфай. А если тя дух тщеславия наказания латинского [9] преборет и сей простотѣ моей не увѣруеши, вѣдаючи, запевне вѣдай, яко живота вѣчного не наслѣдуеш.

ГЛАВА 1

Обличение диявола-миродержца [10] и прелестный лов его вѣка сего скоро погибающего, от совлекшагося с хитроуплетеных сѣтей его голяка-странника, ко другому, будущому вѣку грядущого, учиненое

Евангелие от Матфея [11], глава 4:

И поят его диявол на гору высоку зѣло и показа ему вся царствия мира и славу их и глагола ему: «Сия вся тебѣ дам, аще, пад, поклониши ми ся». Тогда глагола ему Исус: «Иди за мною, сатана! Писано-бо ест: «Господу богу твоему поклонишися и тому единому послужиши».

Вопрос. Тут теды, коли ся звытязство над прелестию твоею, сыну геенский, от Христа избавителя стало и смертию конечно царство твое лукавое мира сего обнажено и показано (через вѣру и крещение во имя отца и сына и святого духа) всему свѣту ест, пытаю тя, як будеш зас тое гнѣздо миролюбия в вѣрных и крещеных вити и основание невѣрия языческого фундовати.

Отповѣдь прелестника диявола-миродержца. Сталося звытязство от Христа над царством моим, признаваю, але от облеченых в имя его зовемых християн мало и велми мало, и то еще от свѣжей памяти по вознесении его на небеса чяст нѣкая, тою теплотою вѣры разжденная, нѣгде-нѣгде от рода християнского на звытязство моего царства обралася. А нынѣшнего вѣку зась в клюбу нѣвѣрия первого зовемое християнство впало, и одным способом с поганци некрещеными мир любят и царство и роскоши его насытитися прагнут и еще болше, нежели погане, похоти телесные своволного и нечистого жития своим злым житием исполняют. А што пытаеш, якобы по Христовѣ звытязствѣ миролюбием во християнстве вшрубоватися есми мѣл, а тое пытати не треба. Таковою ж хитростию, прелестию, мечтанием и усоложением блеску и красоты свѣта того,

яко же и прежде пришествия Христова. Ибо Христос образ толко побѣждати хотящим мира дал, показал и научил и сам собою изобразил, прелести же моего лживого царства мнѣ не отнял и не погубил, ато для того учинил, абы самовластие человѣческое в том искусѣ, борбѣ и пробѣ вѣка того настоящого досвѣдчалося, очищалося и на живот вѣчный исполеровало. Але вижу, мало ся их обирает и знаходит на той тѣсный гостинец хотячих и любячих ходити; ти ж всѣ пали и поклонилися славѣ, царству, красотѣ и любви вѣка того настоящого, мною владомого. От началных и до послѣдних, от духовно зовемых и до простых, от властей и до подручных — всѣ полюбили тот мечт, блеск и пестроту красоты царства моего мирского, которую есми на горѣ Христови обнажил и показал. И всѣ нынѣшнего вѣка до того моего царства розум, мысль, любов сердечную и всю крѣпость телесную привязали, прилѣпили и приспоили сут так моцно, иж их только смерт, от бога посланная, от любви моего царства розлучити может, а другое ничтоже. И зась тое ж мовлю и показую, што при Христѣ мовилем и показовал: хто чого ищет у мене, миродержца, аще, пад, поклониши ми ся, вся тебѣ дам.

Вопрос. Што ж ми даеш, дияволе? Именуй, да знаю наперед.

Отвѣт. Дам ти нынѣшнего вѣка славу, роскош и богатство. Если хочеш быти преложоным, духовно зовомом, от мене ищи и мнѣ угоди, а бога занедбай; бо от того не леда як таковые достоинства дарованы бывают, а я скоро тобѣ дам. Если хочеш бискупом быти, пад, поклони ми ся, я тобѣ дам. Если хочеш арцибискупом быти, пад, поклони ми ся, я тобѣ дам. Если хочеш кардиналом быти, пад, поклони ми ся, я тобѣ дам. Если хочеш папѣжем быти, пад, поклони ми ся, я тобѣ дам. И другим всѣм, меншим преложенствам, пробощствам и поповствам в приходѣх и наданях, не так гойных и богатых, прагнучии, падши, поклонѣте ми ся, я вам дам. И до вас, мирской власти и титулу земного моего царства прагнучим, тое ж мовлю, аще, падши, поклоните ми ся, я вам вся сия прагненная вами подам. Если хочеш войским, подкоморим или судиею быти, пад, поклони ми ся, я тобѣ дам. Если хочеш каштеляном быти, пад, поклони ми ся, я тобѣ дам. Если хочеш старостою быти, пад, поклони ми ся, я тобѣ дам. Если хочеш воеводою быти, пад, поклони ми ся, я тобѣ дам. Если хочеш гетманом или канцлѣром быти, пад, поклони ми ся, я тобѣ дам, буди досконалый угодник мой, я тобѣ дам. Если хочеш королем быти, обѣщайся мнѣ на офѣру в геену вѣчную, я тобѣ и королевство дам. И другим всѣм меншим дикгнитарствам и преложеньствам тое ж мовлю, аще, пад,

поклоните ми ся и чого попрагнете от земных и дочасных, я вам дам. Тако ж и до вас, простых и неславных во моем царствѣ, мовлю: «Аще, падши поклоните ми ся, знайду я по вашей мѣрѣ и простотѣ чим вас обогачу и в прелест моего вѣка уплутаю. Если хочеш идолопоклонником, сребролюбцем и лихоимцем быти, я тебе мытником, купцем и корчмарем учиню; там твою волю и прагненя забавлятися, доколя здохнеш, привяжу и моцно до самого исхода, не мылячися з помыслом от лихоимства отодрати прикую. Если хочеш хитрецем, майстром, ремесником рукодѣлным быти и других вымыслом превозыйти, чим бы еси и от сусѣд прославитися и грошики собрати могл, пад, поклони ми ся, я тебе упремудрю, научу, наставлю и в досконалост твоего прагнения мысл твою приведу. Если хочеш похоти телеснои насытитися и господарем дому, древа и землѣ шмата назватися, пад, поклони ми ся, я твою волю исполню, я тобѣ жену приведу, хату дам, землю дарую, тое ярмо на твою шию повѣшу и твою мысль в бѣдѣ, неволи, скорби, мятежи, попечении, фрасунку и уставичном промыслѣ погребу, я тебе стражу, слугу, неволника и вязня женѣ учиню, я тобѣ всю мысль у жоны похотное студнѣ привяжу, толко поищи, попрагни и мнѣ ся поклони, вся сия аз тобѣ дам».

Отвѣт странника от лица всѣх прелщаемых от диявола. Вѣм, дияволе, як ты все тое реченное даси, если ся тобѣ поклоню, але пойду искати и в зерцалѣ учения Христова глядѣти, тая твоя данина на пожиток ли или на погибел вѣчную будет, на славу ли или на безчестие вѣчное ся превратит, на долго ли или на малый час ся в руках попѣстует, а потом з дароносцем посполу знагла погибает и ищезает. Даси ми, дияволе, быти папѣжем, кардиналом, арцибискупом и другим нѣкоторым духовного стану именоносцем, але што за пожиток с того дарованя, коли от тебе диявола, за гордост з небес на дол зверженного, тое достоинство приниму, а не от небесного бога, который велми заслужоным и от духа святого посвященным таковые преложенства стану духовного даровати звыкл, а не тым, которые, як псы встеклые, бѣгают, ищут, да стан духовный или имѣние оного угонят и поимают. Што за пожиток с того дару, коли я сам и от тебе, диявола, того попрагнул и поискал, а не бог небесный мене на тое достоинство везвал и избрал. Што ж за пожиток с того духовенства, коли я горшей поганца злое и нечистое житие прохожу и в калу чревное похоти и сластолюбия ся валяю. Што ж за пожиток с того священства, коли я имени святости не знаю и с иновѣрци ровно мудростию, образом и житием ся знахожу. Што ж за пожиток с тои власти пастыркои, коли я раб, неволник и вязень вѣчный грѣхови

ест есми, за который в геену вѣчную отиду. Што ж за пожиток с тои дочаснои славици, коли я вѣчне посоромочон буду. Што ж ми за пожиток с тои малое роскоши, коли я во вѣки в огни печи и скважитися буду. Што ж ми за пожиток с тых сел, и имѣней, и богатства великого, коли я наг и гол, без всего того, в пеклѣ седѣти буду. Прето вѣдай о том, дияволе, иж я поповского преложенства и стану от вышнего и до послѣднего стопня, от тебе дарованого, не прагну и тобѣ ся поклонити не хочу. Господу богу ся единому поклоню и тому единому послужу. Иди за мною, сатана! Даси ми зась, дияволе, быти кролем, канцлером, гетманом, воеводою, старостою, каштеляном и другим нѣкоторым дикгнитаром и преложоным власти мирскои твоего дияволского царства. Што ж за пожиток с того твоего дарованого поганского началства, коли я християнство страчу и живота вѣчного отпаду. Што ж ми за пожиток с того твоего мирского титулу, коли я царства небесного титул погублю. Што ж ми за пожиток с того голоса кролевства, канцлерства албо воеводства, коли я сыновство божие страчу, безсмертный титул. Што ж ми за пожиток с твоее малое славицы временное тытулку и гнилых и суетных уст хваления, коли я от божое вѣчное славы отврѣжен буду, титул помазанства божия погублю и похвалы ангельских уст отпаду. Я теды, дияволе, таковое власти и титулу от тебе не ищу, тобѣ ся поклонити не хочу. Господу богу единому ся поклоню и тому единому послужу. Иди за мною, сатана! Даш ми зась, дияволе, купцем, лихоимцем, мытником и корчмаром быти, да тым лихоимством и упражнением розум свой погребу и ослѣплю. Што ж за пожиток с того твоего дару, коли свѣта истинны науки слова божия видѣти не могу и вкусити сладости его ся не сподоблю. Прето да знаеши, дияволе, як я от тебе того идолопоклонного титулу и забавы жития моего в нем не требу, тобѣ ся не поклоню. Господу богу единому поклонюся и тому самому послужу. Иди за мною, сатана! Даш ми зась, дияволе, ремесльником хитрым и славным быти, да межи сосѣди славнѣйшим, годнѣйшим и честнѣйшим быти, грошики собѣ зберу, фолварки покуплю, домок приоздоблю. Што ж за пожиток с того всего твоего дарохитрства, коли я простоты Исусовы навыкнути не могу. Што ж ми за пожиток з славы и чести сусѣдское, коли я в лику пророк, патриарх, апостол, мученик и добре богу угодивших славитися не буду. Што ж ми за пожиток з многих фолварков и оздоб домку, коли я красных дворов горного Иерусалима [12] не узрю и не во едином кутику в оном посидѣти не сподоблюся. Прето я от тебе, дияволе, тое майсторѣи славы и чести не требую, грошиков збирати, фолварков и домков куповати не хочу, тобѣ ся не поклоню.

Господу богу единому поклонюся и тому самому послужу. Иди за мною, сатана! Даш ми зась, дияволе, убогому и неславному человѣку, утѣху и похот телесную, жону, даш ми домок и землицю, даш ми смуток и бѣду, да свой розум в той забавѣ, фрасунку и стараня домового, земленного и женского погребу. Што ж за пожиток с тое утѣхи и похоти телесное, коли я утѣшителя духа святого витати во своем кгмаху сердечном николи ся не сподоблю. Што ж за пожиток с тое жоны, коли я Христа, жениха, своей ложници сердечной пришедшого упокоитися и спочинути, видѣти не могу. Што ж ми за пожиток с того домку, коли я в палацу небесного мѣста Иерусалима седѣти не буду. Што ж за пожиток с тое малое землици и кгрунтику, коли сторичное заплаты, реченное Христом в царствии небесном а оставление сих, не приму и живота вѣчного наслѣдником и дѣдичем быти не могу. Прето да знаеш, дияволе, як я от тебе жоны, дому, земли дочасное не прагну, тобѣ поклонитися не хочу. Господу богу, во троици славимому, поклонюся и тому единому послужу нынѣ, все время жития моего и во вѣки вѣков. Аминь. Иди за мною, сатана, изчезни и пропади сам и з царством своим прелестным! Аминь.

ГЛАВА 3

Буди ж вам извѣстно правовѣрным, як сего ради попущени есмо в сей искус, зане ж поеретичихомся вси обиталници Малои Русии и от бога устранихомся далече, к невѣрию и зложитие припрягше, тѣмже возвратѣмся к богу паки, да бог к нам ся приближит; он бо ест всѣгды близ, грѣхи ж наша далече нас отлучают от него, сего ради покаймося сами в своих согрѣшениях, кождо суд собѣ сотворише. Посем и благочестие правовѣрия церкви нашее тако исправити совѣт вам, истинен и неблазнен, даю

Первѣе да очистите церков от всяких прелестей и забобонов еретических и, без пестроты, в простотѣ сердца бога хвалѣте; латинский смрад пѣсней из церкви изжденѣте, простою же нашею пѣснию рускою поюще бога благодарѣте. Посем до вѣри нашой восточной православной без всякого вонтпеня всѣм сердцем, душею и смыслом ся приложѣте, еретичество и невѣрие всякое от себя отвержѣте. Иконное поклонение с учтивостю почитайте и в домех, идеж пребывайте, образ матери божои с превѣчным ее младенцем на стѣнах в концу трапезы вашее пригвоздѣте. Крестом Христовым, до церкви пришедши, креститися не соромѣйте; абовѣм нынѣ християне Малои Русии поеретичѣли, як креста Христова, славы своеи, на нем же нам спасение содѣяся, соромѣются. И не толко в церкви, але и на трапезу сѣдаючи,

крестом ся знаменайте; если бы и латина или еретики быти с тобою ся прилучили, не соромѣйтеся рода прелюбодѣного жизни сея, да не посрамлени будете на вселенском позорищи, ибо нашее вѣры тайнства увесь мир вмѣстити не может, иншои же вѣры всѣ суть прелести. На трапезѣ без молитвы (свински) ясти не начинайте, як же ныне оскотѣли есте. По наядении зась благодарение по уставу церковному творѣте. До церкви на правило соборное ходѣте и в всем по уставу церковному (ни прилагающе от своего умысла что, ни отимающе безстудием, ни раздирающе мнѣнием) творѣте и по закону нашему християнскому жизнь сю проходѣте; еже бо дух святый уфундовал вмѣстившими его усты, тамо поправы гнилых земных помысл не потреба. Евангелия и Апостола в церкви на литургии простым языком не выворочайте. По литургии ж для зрозуменя людского попросту толкуйте и выкладайте. Книги церковные всѣ и уставы словенским языком друкуйте.

Сказую бо вам тайну великую: як диявол толикую завистъ имает на словенский язык, же ледве жив от гнѣва; рад бы его до щеты погубил и всю борбу свою на тое двигнул, да его обмерзит и во огиду и ненавист приведет. И што нѣкоторие наши на словенский язык хулят и не любят, да знаеши запевно, як того майстра дѣйством и рыганем духа его поднявши творят. Ато для того диявол на словенский язык борбу тую мает, зане ж ест плодоноснѣйший от всѣх языков и богу любимший: понеж без поганских хитростей и руководств, се ж ест граматик, рыторык, диалектик и прочих коварств тщеславных, диявола вомѣстных, простым прилежным читанием, без всякого ухищрения, к богу приводит, простоту и смирение будует и духа святого подемлет. «Во злоковарную же душу,— рече Премудрий,— не внийдет премудрост», што нынѣ латинская злоковарная душа, ослѣпленная и насыченная поганскими тщеславными и гордыми догматы, страждет, которая божие премудрости и розума духовного, смирения, простоты и безлобия вмѣстити никакож не может. Тѣмже блюдѣте, православнии, от тое трутизны дѣти свои, зане да знаете, истинно вам мовлю, идеж дух любви сим поганским, мечетным, мира сего угодным догматом прилнет, тот запевне в вѣрѣ погрѣшит а згола и от благочестия отпадет: што есте нынѣ вы явно пострадали, егда есте на латинскую и мирскую мудрост ся полакомили, тогда есте благочестие стратили, во вѣрѣ онемощили и поболѣли и ереси породили, и в него ж крестихомся прогнѣвали. Чи не лѣпше тобѣ изучити Часословец [13], Псалтыр [14], Охтаик [15], Апостол [16] и Евангелие с иншими, церкви свойствеными, и быти простым богоугодником и жизнь вѣчную получити, нежели постигнути Аристотеля и

Платона и философам мудрым ся в жизни сей звати и в геену отити? Разсуди! Мнѣ ся видит, лѣпше ест ани аза знати, толко бы до Христа ся дотиснути, который блаженную простоту любит и в ней обитель собѣ чинит и там ся упокоивает. Тако да знаете, як словенский язык пред богом честнѣйший ест и от еллинскаго и латинского. Се же не басни сут. Но нынѣ о том довод широкий чинити мѣста не маю, абовѣм о очищении церкви нашей православной ся рѣч зачала и далей точити будет.

На священический степен по правилах святых отец да восходят, а не по своих волях, похоти плотской ради, имѣния и панства сан да восхищают. И всякого такого, котрий сам наскакует, не приимуйте и от короля данного без вашого избрания изжденѣте и проклинѣте: не в папѣжа бо вы крестилися и не в королеву власт, да вам дает волки и злодѣи, разбойники и антихристовы таинники. Лѣпше бо вам без владык и без попов, от диявола поставленых, до церкви ходити и православие хранѣти, нежели с владыками и попами, не от бога званными, у церкви быти с тое ся ругати, и православие попирати. Не попы бо нас спасут, или владыки, или митрополиты, але вѣры нашои тайнство православное с хранением заповѣдей божиих — тое нас спасти мает. Прето вы пастыря собѣ такого избирайте; прежде назнаменайте нѣколико особ от жития и разума свѣдителствованных, яко сут благоговѣйны и правовѣрны, таж узаконѣте собѣ день и пост и сотворѣте бдѣние, совокупившихся в церков, и молитеся богу, да вам даст и открыет пастыра; его же жребием от сих реченых искушайте. Бог же милостивый моления вашего не презрит, вам пастыра даст и объявит, которого приемши за пастыря, тогда свѣтскую власт (се ест короля, да вам того подаст) ищѣте, которого если не схочет вам подати и не послухает вас, узрите его скоро до конца оглохнувша и онѣмѣвша: зане поставлен суд прав судити, а не своее вѣры прелесть фолкговати. Толко вы к богу истинною ся обратѣте: все тое вам бог чудотворне устроит. Сих проклятых владык никакож не приймуйте и молѣтеся, да отгнани будут, аще ли же власт свѣтская не хощет, узаконѣте собѣ день молитвеный по всѣх градѣх и помолѣтеся богу. Тогда узрите игрушку короля вѣры папы римского, хто владѣет над православными, дурною Русю и в неволи будучими греками.

Двоженцы и церкви купление очистѣте. Монастырѣ, на благочестие наданые, от фолваркового имени на общее житие пременѣте, зане нынѣ владыкове проклятые фолварки собѣ починили з общих монастырев и мысливства прекормлюют в них, а не душѣ, спасаемые на живот вѣчный. Иноческого чина не поруговайте, но и сами ся богу молѣте, да

в том чину жизнь свою скончаете, як же первые предки ваши, которые еще в благочестии ненарушеном были и милость божию при собѣ близко мѣли. А нынѣ вы, отродки их, егда попремудрѣли, тогда и бога отогнали, и благочестие стратили, и з иноческого чина ся смѣете и духом проклятого дияволя хулите. Или не вѣдаете, бѣдници, если бы не было истинных иноков и богоугодников межи вами, уж бы давно, якож Содома и Гоморра, жупелом и огнем у Лядской земли есте опопелѣли. Да что ради ся ругаеш из слѣда скорбного по животу вѣчному, еда ты что добро твориш, на пути пространном и погибелном стоячи, еда бог на твою пыху многослужную и на твою трапезу среброполмисную, и на твои потравы богатоутворенные и на твое черево сластолюбивое, и на твои хорты и выжлы сытые, которими ся тѣшиш и веселиш, глядит. Вѣру ми ими, если бы вас иноки пред богом не заступали, уже бысте давно з всею потѣхою своею мирскою изчезли и погибли. Прето прошу тя, любимый мой брате, потерпи мя мало: хочу с тобою о том побесѣдовати и тебе от тое прелести освободити, да избѣжиши гнѣва и суда божия за тое твое ругание и смѣяне.

Начало ж оттоля чиню. Чому ся ты, римлянине, смѣеш з духовного иноческого чина? Ты ж ми, вѣдаю, отповѣси: «Для того ся смѣю, иж каптур, или страшило на головѣ носит, што мы зовемо клобук, и зась смѣюся, иж волося долгое носит и не подголився, и зась: простое одѣне носит, шито некшталтовне, як в мѣх оболокся, и зась: поясище нѣкчемное скураное или ремѣнное, черевичище нѣмаш на што погледѣти или чоботища невытертыи, аж гадится погледѣвши на них, а до того, хлоп простый, не знает и поговорити с чоловѣком, коли его о што запытаеш». То ест твой розум, мирянине, о иноческом чину и убире.

Отповѣдь. Тую тайну иноческого чина убиру я тобѣ открыю, толко прошу тя пилне послухай.

Каптур тот, или страшило, а по нашому клобук, которому хвост висит на задѣ, праведно ест назвати страшило. Чому? Абовѣм страшит и много причин замыкает в собѣ. Первое, страшит бѣсы. Для того, иж крест Христов на рамо взял, из мира вызулся и печать на головѣ поставил, што юж в мир обратитися не мает, тым клобуком знати даючи. И як бы нѣкий голос, так и потрясане того хвоста дияволу отповѣдает, мовячи: «Порожне ся трудиш, бореш и прелщаеши мя, дияволе, да ся до макгерки, тобѣ угодное, обращу. Уже мя не узриш, дияволе, перекривляючи макгерку то на той, то на сей бок, шию напяливши, як индийский кур, да пыху свою в моей головѣ (где образ божий седит и панует) показуеши и на свое угодное моею головою куда хочеш поворочаеши и

напинаеши». Што диявол видячи, иж тот хвост клобучный отнял ему пожиток пыхы головное, и боится и безчестится от так нѣкчемного, незвыклого, некрасного, нѣкому нелюбимого, мирским брыткого, на посоромачене мирскои красоты духовне вымышленого строю ношеня того клобука. Боится для того, абы тот клобук многих на живот вѣчный от макгероносцев не половил и в мудрование небесное не вовлек, посоромочается зас, иж юж отмѣны частое в купованю шапок и в выбираню, которая красшая и на головѣ кшталтовнѣй стоит (да ся зрителем приподобает, косичку или пѣрце запявши), не мыслит и о угождении человѣком в приподобаню образа, или головы, мысль свою о том не упражняет, але юж мыслит, як мир тот до конца возненавидит и ко будущему вѣку дѣлы добрыми ся уготовит. Се ест первая причина того клобука. Вторая причина: посромочует красоту и пестроту мироугодных и красоту любячих своею шпетностю и нѣкчемностю. Третяя причина: ругает и безчестит мир, зане не любят его очи мироугодные, што нецудный кшталт ношеня вымышлен. Четвертая причина: смѣется явно з шапок и макгерок чирвоных и чорных, кутнорованых и голых, ато тым, иж тыи ко приподобаню человѣческом ся носят, а сей к приподобаню единому богу. То ся рекло о клобуцѣ.

О волосю зась — одно: для того инок головѣ зазрости попустил, абы был шпетный на видѣню головном. Другое: для того, абы женскую плоть во огыду и мерзость на себе воздвигнул для неблажненя взроку; обычай бо ест мирским на облупленую голову носячого подголенца, выструганого, мылом вышарованого и вымакглеваного, пилне смотрѣти и мыслью похотною (если и не самым тѣлом) блудити. А на обрcăслого, косматого и неумытого и ко любви не прикислого, если и позрит, однак от мерзячки некрасного образа помыслом скоро отскочит и не согрѣшит. Третяя причина: для того оброслую голову носит, абы был розный от облупенца и образом, и одеждою, и житием; ов бо из мира изыйде и ко будущему вѣку мыслию пелкгримуе, а подголенец в мир странствует и мир мысленно в собѣ розширяет и множит; ов о богу и животѣ вѣчном ся поучает, а гологлавец, како да человѣком ся приподобает, а для того, як небо от земля, так голая голова от косматой мыслию, достоинством, годностю и учтивостю пред богом далече отстоит. Се ест причина косматого волося.

А о одежди, иж некшталтовную и як мѣх вшитую инок носит, вопрошу я тебе перво о тайнствѣ жития нашего в мирѣ сем, потом ти и о одежди отповѣдь дам. В о п р о с. Скажи ми, любимый ругателю, чого́ дѣля родился еси и пришол в мир сей,— да живеши или да умреши? А если же, родившися,

хотѣл еси мертв быти, а не вѣчне жити, чему еси ся и родил? Чому тя тая окаянная утроба и выпустила,— коли на смерть, а не на живот? Тут, знаю, на то не вмѣеш отповѣсти, что ест смерть и что ест живот. Але потерпи мало, я тобѣ тот узлик короткими словы розвяжу. Смерть ест рожденому се, иж мир сей любят и тому мысль свою приковали суть и водлуг тѣла живут и мудруют, которие трупа своего боготворят и, як идола, розными фарбами, так и сего трупа розными шатами пестрыми украшают, одѣваючи перемѣняют и ненасычоную любов к прелести шматя того злотоглову или ядамашку, шкарлату и инших сукен, скупостию тым подобных, привязали суть и на том мечтании всю мысль свою истощили суть, ко богу же и ко будущему вѣку,— никако же позрѣти, ани позрѣти не могут. Ато для того, иж в смерти сей вѣка сего помыслом плывати изволяют, а за тым от тоя смерти жизни сея на будущую вѣчную смерть восхищают,— то ест рождение на смерть. На живот зас родитися — тако, который изшедши из утробы в мир сей и дошедши досконалого взросту, коли юж мысль розсуждати злое от доброго силу мает. Тогда и той розсудит, як скоро от жития сего преходит и вся красная мира сего, если и не хочет оставити, мусит и з собою ничтоже не понесет тут теж их уживати и мысль свою в них погребсти, безсмертие погубит и от живота вѣчного и славы божия отпадет. Та же, смысливши и розсудивши в собѣ тот гостинец, возмет мир сей и в нем всѣ красоты, пестроты и прелести повержет и возненавидит славу, честь и достоинство мира сего обезчестит, поплюет, потопчет и посмѣет с помыслом своим, якож з нѣкой темници на свѣт свободы к богу смотрѣти и о жизни вѣчной поучатися и мыслити вырнет, одною свиткою, мѣхом шитою и некшталтовною, ся одѣет на надежду бога живого, с той ямы мирское на ровнину выскочит, тогда мыслию ни о чом другом ся не фрасует ани старает, толко як славу господа своего узрит, ему угодит и с ним в вѣки царствовати будет. Таковый на живот в мир сей родился и тут о бозѣ жизнь живет и по смерти с богом вѣчне жити будет. Тебе ж, смѣшнику з иноческой некшталтовной одежи, вопрошу, что ти ползует красная и кшталтовная одежда, коли темница вѣчная тя с нею покрыет. Что тя ползует злотоглавовая делѣя, коли ад тя с нею пожрет? Что тя ползует алтембасовый копеняк, коли геена тя в надра своя тя с ним приимет? Яко зас сопротивно: что повредит от тебе посмѣянного мѣхом шитая и некшталтовная одежда, коли присносущный узрит, коли царство небесное получит, коли радости отца и сына и святого духа ся сподобит? Или не вѣдаеш, смѣшнику, яко на врожденных женами болшом тая мѣхом шитая и некшталтовная одежда изображена ест;

«Облечен бо был,— рече,— Иоанн в одежду от влас велблюжд». То видиш, иж не мовит: «Убран, як идол, красно»,— але просто облечен, яко покаянию проповѣдник. А покаяние пестроты не потребует; довлѣет ся тѣло кающееся, толко да ему наготу покрыеш. Прето хто хочет ся покаяти,— мѣхом шитую одежду хочет оболочи, а если ни покаяния не имает, и царствия божия не узрит. Если бо царие, Давид и иншие, попелом головы свои посыповали, и веретищем ся одѣвали, и на земли голой ся помѣтали, и постом внутрнюю свою мертвили, и кости свои сушили, каючися пред богом, як да получат милость от него, а ты што розумѣеш о собѣ выбритвивши потылицю, макгерку верх рога головного повѣсивши, косичку или пѣрце верх макгерки устромивши и делѣю на собѣ перепявши, плече одно вышше от другого накокорѣчивши, як полетѣти хотячи,— тобѣ ли покаяния не треба? Вѣру ми ими, еще болши от других потреба, зане дворское злое житие всѣ границы прироженя и цноты кгвалтует. Досыт теды о одежды некшталтовной ся рекло.

Уже о поясѣ речи хочу. Ремѣнный зас пояс для того инок носит, яко да убиет и уморит под ременем телесное кожи внутр криючиеся страсти, похоти и всякия прагненя грѣхолюбивое, придавляючи кожу кожею, и зас для того пряжкою замыкает черево, стягнувши моцно, да в мѣру наладует тую шкуту или комягу утробную; бо кгды ее переладует, тогда ум сном и лѣностию погружается и утопает, а егда в мѣру бремя наложит, тогда лацно плывати может, то ест молитися, читати без забавы сна. А о некрасотѣ пояса: тую ж силу мает, што и камилавка. О поясѣ досыт уже.

Уже ступим до невытертых черевиков или чобот. Тые для того инок так носит, да тебе, мирянина, от себе отженет и мирен будет. Бо если бы красного што на собѣ носил, ты бы на него милейко поглядовал, и говорити з ним прагнул, и порожными бесѣдами зачепал, а в том бы ему перешкоду и забаву, мысль отторгаючи от памяти божия, чинил. А коли видиш, иж болото мает на черевицѣх, и твои очи не звыкли того смотрѣти неохендозства, тогды бѣгаеш от него, мерьзячи тым неоздобным строем, чому он и рад, як да свободно богу ся молит. И зас для того нехорошую обув носит, яко да безпечне на змию, скорпию и всю силу вражию наступит и аспиду и василиску голову сокрушит; бо если бы хорошую обув любил, еще бы помыслом в миру ся знаходил и той силы бы наступати на змию и на скорпию и всю силу вражию не получил, и в годности мудрования мирского с тобою, дворянином, в одной господѣ бы ся знайшол. Але стой ты, крывоногий бачмажниче и з своею крывоножною бачмагою, ци можеш нею так попрати силу вражию, яко тот невытертый

черевичище. Мнимаю, што тя омылит тая надѣя. Ато чем? Для того, иж сила вражия внутри, в долинѣ пяты твоеи бачмаги, сѣдит, и она тот строй вымыслила и с тебе ся всѣгды явне смѣет, коли ты ноги в бачмаги вволочеш. А трафит ти ся перед паном стояти, тогда сила вражия не попущает ти ровно ногами стояти, але подтыкает тя, да переплѣтаеш ногами, то тую то сюю наперед поставляючи и на пяту зас выворочаючи; ато сила вражия куда хочет ногами твоими поворочает для того, иж власть в ногах твоих мает и сама под пятою сѣдит. А черевичище невытертое иноково не так, але як стало на одном мѣсцу от вечера перед богом на молитву, тогды, як камень неподвижный, доколь аж ден освѣтит, стоит и бѣсы от тои коморки, где ся молит, далеко отганяет — тую силу мает нехорошая обув инокова.

Еще остало о простотѣ о невмѣетности заживаня бесѣд мирских иноку. Тое признаваю ти, што еси рекл, як не вмѣет инок з дворяны, смѣхотворци, курцыаны, шкурты и блазны, говорити. Ато для чого? Для того, иж он тые бесѣды и прожномовства уморил, убил и память тую мирских справ запамятанем погреб и в простоту от мирских хитростий ся преселил, толко да с богом и ко богу мыслию и памятию будет. Ты теды, дворянине или мирянине, што знаеш и як он ест дурен и не знает ничого? Албо не вѣ даеш, иж твоя бесѣда, и хитрость, и многословие глупством есть пред богом, по Павлу: «Премудрость бо мира сего,— рече,— кглупство есть пред богом» и зас: «Если ся кто мнимает быти мудр в вѣцѣ сем, нехай ся учинит глупым, яко ничого незнаючим, тогда будет мудр». А ты для чого, брате, посмѣваеш инока — или для того, яко он ест прост в хитрость, а ты мудрец в лукавство? То где тая мудрость ся узяла, которая смѣху и руганя учит, не знаеш? Да ли не вѣдаеш, иж то не ты ругаеш ся и смѣеш з инока, але тот, который мѣстце своей владности собѣ уфундовал в тобѣ, тот, который, опановавши мысль твою, там сѣдит, а том начиню владѣет, розказует и оборочает куда хочет волю и мысль твою. Тот то мирский цар тобою смѣется з инока, которому житием своим ему служиш, угожаеш и во всем волю его выполняеш. Тот то тобою смѣется з инока, который июдейским родом смѣялся и ругал с простака незлобивого, инокова господина Христа. И где ж еси тое в писании знайшол или от которого учителя, писание читаючого, то еси слышал, яко повелѣвает не толко з инока, сына божия, але и з простого християнина, еще ярма и креста не вземшаго и вослѣд бога не изшедшого, и не толко с християнина, але и з иновѣрца, жида и поганца, да ся смѣеш и ругаеш? Или не вѣдаеш, иж житие се плача и подвига ест, а не смѣху и утѣхи; «Всѣ бо,— рече,— святии, плачуще, из мира сего

изидоша»,— а если святые, плачуще, из мира изидоша, и тобѣ ли, грѣшнику, не подобает за грѣхи плакати. Видиш ли, яко еси окраден от того злодѣя, што хитро ровы рыет и ямы подкопывает, да, внутр влѣзши, скарб цноты и уцтивости украдет! Видиш ли, як еси розбить от того розбойника, которий в дубровѣ ся крыет и на могилу часто взбѣгает, выглядуючи, да нѣкоторого купца православного во вѣрѣ оружием ереси безбожия розбиет. Видиш ли, яко еси зъеден от того волка, который под оборою лежит, пилнуючи, да нѣкоторая овца спосрѣд вѣрных и единогласных мнѣманем ся на двор з загороды выхватит, да ю поймает и обѣд собѣ еретичества з нее учинит! А што ж инок не вмѣет бесѣдовати с тобою? Албо его пытаеш о дияволских прилогах? Албо его пытаеш о борбѣ духа с тѣлом и безпрестанном мечтании мысльном? Албо его пытаеш о скорбех внутрених, алчи и жажди? Або его пытаеш о войнѣ помысла с духи лукавыми поднебесными? Албо его пытаеш о подвизѣ молитвеном тѣла и мысли? Албо его пытаеш о том, в чом живот вѣчный крыется? Или не вѣдаеш, як в том житии, котрого ти живеши, еще ни во снѣ тобѣ о том приснитися не может? Или не вѣдаеш, иж в тых многих мисах, полмисках, приставках, чорных и шарых, червоных и бѣлых юхах, и многих скляницах, и келишках, и винах мушкателах, малмазиях, алякантах, ревулах, медах и пивах розмаитых тот смысл еще мѣста не имает? Или не вѣдаеш, яко в статутах, констытуциях, правах, практыках, сварах, прехитренях ум плавающий того помысла о животѣ вѣчном подняти и вмѣстити не может? Или не вѣдаеш, яко в смѣхах, руганях, прожномовствах, многомовствах, кунштах, блазенствах, шидерствах розум блудячий того помысла о животѣ вѣчном видѣти николи ся не сподобит? Или не вѣдаеш, яко зе псы братство принявший, с хорты, окгары, выжлы и другими кундусы [17] — и о них пилность и старане чинячий, абы им боки полны, хребты ровны и гладки были, того помысла о животѣ вѣчном видѣти не может? Или не вѣдаеш, як на тых гордых бадавѣях, валахах, дрыкгантах, ступаках, единоходниках, колысках, лектыках, брожках, каретах, котчиих [18] труп свой пременяючий о животѣ вѣчном мыслити, вмѣстити не может? Или не вѣдаеш, яко в замках, мѣстах, селах, полях, кгрунтах, границах, розширенях мысль блудячая о царствии божом мыслити не может? Или не вѣдаеш, як многопредстоящим гологлавым, трепѣрным и многопѣрным макгероносцем, шлыком, ковпаком, кучмам [19] высоконогим и низкосытым слугам, дворяном, воином, жолнѣром цвѣтнопестрым и гайдуком-смертоносцем радуючийся о царствии божом не толко мыслити, но ни помечтати не может?

Тут ся, вѣм, устрашиш и речеш, яко ученици Христу, егда им рекл, як неудоб богатии внийдут а царство небесное; отповидѣли ученици с ужасом: «Если так ест, як мовиш, господи, то кто может спасен быти?» И зас речеши: «Всѣ ли власти и цареве, бывшии и хотячии быти, погибли и погибнут?» На тое ти коротко отповѣм и тот узлик скоро розвяжу. Истину тобѣ мовлю, што мало ся их и спасло и спасет, и всѣх тых личбою знаемо, которие на спасение в той жизни вѣк свой богобойне изнурили и плоды християнства в собѣ показали, а другии всѣ погански, тирански, мучителски и неучтиве жили и погибли и память по собѣ своих справ злых на хулу и поругание вѣчное оставили, а благочестивые царие и на небеси и на земли нынѣ от уст богохвалных ся прославляют. Што ж ест плод власти, чим бы ся спасти могла? Да знаеши! То ест первое: смирение,— розумѣючи то о собѣ, иж нѣмаш ся чим гордити, за што пытан и истязан хочет быти, если бы не ведлуг волѣ божей повѣреное ему до часу добре и пристойне не устроил, яко добрый и вѣрный шафар пана своего. Второе: меншост и послѣдност,— розумѣючи то о собѣ, если и высоко сѣдит и вышше всѣх глядит, але земля и прах с низкими ровно ест, и тое ж: албо и горшей во гробѣ от червей тот труп постраждет. Третее: безхвалие,— розсуждаючи в собѣ, иж нѣмаш ся чим хвалити, што во вѣки не пребывает и скоро ся отмѣняет, и в конец изчезает и погибает. Четвертое: милост, щедрост, добронравие и добродѣтел,— солнечного круга подобие носячи, всѣм свою утробу ко змилованю отворяти и всѣх своим оком недостатки и потребы досвѣдчати, озаряти, дозирати и тых потребы наполняти. Пятое: благоговенство,— и то ест: учтивост, боязнь и встыд заховати и всѣгды при собѣ имѣти к богу и святым. Се же ест христоносцев, пут скорбный взявших: молити, просити, припадати, блажити, утѣшати, почитати, велбити и хвалити,— яко в слѣд божий изшедших. Ато для того, як да и ему будут поспѣшници до ласки божое, которое сам знайти не может за забавою власти и ряду миру чинячого. Тым обычаем таковый властелин, корол или княз, спастися может: приложивши до доброго жития суд и правду и не на свою добродѣтел мирскую, але на тыи сиромахи, с хвостами каптуровыми ходячие и мѣхом шитую одежду, поясище ремѣнное, черевичища невытертые носячие (яко да посилуют милость божию молитвами простити такому господару или князю грѣхи, елико яко человѣк согрѣшит з неосторожности мирское забавы), надѣючися и уфане певное маючи. Так бовѣм и первые благочестивые царие християнские (в церковных историях знаходимо) чинили, пѣшо в пустыню драбантовали и там о Христѣ забавляючихся на помоч или о причину к богу своею поко-

рою собѣ еднали, и сухого хлѣба з ними ся причащали, и еще похвалу тому гощеню и честованю тым обычаем чинили, мовячи: «Нѣколи же,— рече,— царская многосмышленная трапеза так мя не усолодила и во любовный насыток не привила, яко ж твой сухий хлѣб и тое зелийце, честный отче!» — и тако, благословение приемши и ласку собѣ у них зъеднавши, в свои полаты с миром ся возвращали, и царство (богу поспѣшествующу) мирно и добре строили, и спасение получили. А нынѣ межи ляхи князеве руские всѣ поеретичѣли и християнства истинное вѣры отступили и еще на слѣд божий хулят и ропщут, иноческий чин ругают, посмѣвают, злословят, лжут, клевещут, судят, мрьзят, безчестят и до конца ненавидят и, учинивши тое плодоносие, еще спастися сподѣвают.

Не надѣйтеся, не надѣйте спасения, если ся до тых клобуков з любовию не обратите. Я вас упевняю и тую тайну открываю вам: если б тые каптуроносци межи вами не были, юж бы есте давно погибли, юже бы есте тые власти давно потратили, уже бы есте тот декрет, на июдея Христом реченный («Се оставляется дом ваш пуст»), давно отнесли! Але тые клобучники вас перед богом заступают, иж милость божия терпит безбожност вашу, очекиваючи вас, да ся возвратите на покаяние и во первый чин благочестия устроите. А если бы тые межи вами не были или не будут,— разумѣюци, разумѣйте! — иж як слина зчезнете и запустѣете! А если не вѣриш моему речению, глядячи наперед, обозришся назад за себе — в недавно прошлых часѣх што ся стало — и вѣруй! Не пуст ли ся стал Слуцких дом [20], егда в папѣжа хитрого увѣрили, а простоту рускую отбѣгли! Во истину пуст, и поколѣня благочестивого рода уже там не обладает!

Але induced речеши: «Другии?» И тое слово от несмыслства мовячи: «Ато ли ся латинѣ щастит и шанцует в славѣ, в можности, в розширеню машкарского и комедийского набожества, четверорогатыми исусоругателми розтягненого и умноженого? Признаваю ти тое, иж так ест. Але потерпи: тот узлик хитросвязаный радою божею тобѣ розвяжу. Не буди (одно) лаком, скоро узрѣвши чячку, попрагнути ее, бо тя зрадит як Адама, но розсуди первое, если на пожиток ти ест и живот, а не на пакост и смерт. Щаститься папѣжови? Але ци не умрет? Или папѣж не умирает для щастя? Як розумѣеш? Але, вѣм, же тое знаеш и ты, яко папѣж умирает також, як и той, который щастя нѣмает, и горше. А горше чем? Для того, по Давиду, «иж смерть ест грѣшникам люта». А грѣшник ест, который мирского щастя ся наел, от которого розпукнутися и нагле здохнути мусит. Для того ест тая смерть — лютая. А егда щасливый люто умирает, где ж его щастя? Пошло ли з ним или ту другим на прелест остало? Знаемо всѣ, иж тут у нас,

живых» остало. А егда з ним не пошло окаянное ж то щасте,— и недостойно ест, да его тым именем завемо, але пристойнѣ его мордырем называти. Ато для чого? Для того, иж смертию лютою человѣки убивает и во смерть вѣчную на муку отсылает. Што ся показало на оном щастливом богатом, который бѣдника Лазаря, перед вороты лежачого, пребачал? А коли от того веселя и триумфу радости мирское порван, тогды зараз во адѣ ся знашол, тогды зараз во огнь вовержен был, тогды зараз в препалене утробы сытое, сластолюбное, винолюбное, многопитное на прагнене капли воды достиг. Чого не получил тым, иж щастя з собою от мира не уволок, але его, рад не рад, в миру оставити мусѣл? Щастилося и Стефану, кролю полскому[21], але чи не умер? Албо з собою кролевство полское затягл? Не видимо ли всѣ, як ту все цѣло зоставил, толко сам в земленые надра впроважон? Щастится и нынѣ латинѣ, але ци не помрут? А егда помрут, где ж их щастя, где их слава, где их памят? Не со шумом ли погибнет и погибла? И чим же прославил Костянтин Острозкий[22], который простоту християнскую отбѣг и хитрост мирскую папѣжское вѣры, як чачку прелестную, ухватил? Не скоро ли щез и пропав? А чем плод по собѣ не оставил? Для того, иж християнство стратил. Потерпи теды конец и других, потерпи, а не лакомся на початок того щастя. Терпит бог латину, тое таемници не знаеш, але Руси не терпит, але змѣнников руских искореняет. Чему ся лакомиш на щастя убывающее? Лакомся на благословение божие живячее! Не мовлю ти, да не имаеши ничого от житейских. Имѣй, але от благословения божия, яко ж Авраам, а не от лжи и хитрости, мятлярства и прокурацыи, як папѣжники. Зане благословение божие на домѣх православных християнских почивает, а на прелестных вѣрах мира сего щастя панует, которого от християнского рода прагнучий з домом ся искореняет. Для чого? Для того, иж благословения божия отступает, вѣру к богу погубляет и надежди во бога отбѣгает, на мирское ж щастя очи вытрѣщает и, видѣвши тую чачку прелестную, лакомится и обѣма руками сердца и помысла хватает и оную трутизну, як Адам, красно во видѣние и добро во снѣд овощие того щастя зедает и по насыченю ся отрувает, нагле здыхает и от ласки божее и нынѣ и вѣчне отпадает. Чи не лѣпше ж от благословения божия, если и мало што мѣти и со богом всѣгды быти, нижли мирским щастем ся обогатити и бога, тут во мирѣ и по смерти, вѣчне ся отлучити? Авраам благословенный под дубом жил, а царства щастя мирского околичные, богатые в скарбы, в войска и в тумулт людский, в замках, в палацах, злотом угафтованых, были, але Авраам от всѣх лѣпший, цнотливший и своим малым, от бога ему дан-

ным, над царскими незличоными скарбы богатшим был. Ато чему? Для того, иж богу угодил. Тые щастя царств или уживаючие их исчезли, пропали, а он и нынѣ с памятию живет. Чем ся лакомиш на щастя папѣжово, а не лакомишся на благословение божие? Не много ли было в странѣ Авситидстей [23] богатых и славных, щастя мирского? Але человѣка не было, толко Иов; але богу угодника божия не было, толко он. Чем ся лакомиш на щастя, не от бога данное, а не лакомишся на благословение божие, от бога исходящее на достойных? Не много ли было богатых и славных, щастя мирского во Ниневгии градѣ, але Товий не было, толко един; але богоугодника не было, толко он! И што ж тя устрашают царства, слава и можност околичных, коли сут безбожны? Чом ся ужасаеш, коли бог с тобою? Чом ся тревожиш, коли господь сил с нами? С нами бог, восточными! Разумѣйте, языци, и ты, прегордая латино, и покоряйся, як с нами бог! Если бо гордостию и превозможете, от тресущного божества побѣждени будсте, як з нами бог; и иже аще совѣт совѣщасте, разорит и господь, як з нами бог; и слово, еже аще возглаголете, не имат пребывати в вас, яко з нами бог!

Зас оборачаючися к тебѣ, ругателеви иноческого чину, и чудуюся тому твоему незносному осѣдланю тым тяжким и бременоносным сѣдлом глупства. Чем ся ты смѣеш з инока, иж он не умѣет с тобою говорити и трактовати, як пустое коло млынное, крутячи а выворочаючи безпожиточный тот язык! А што ж ты здорового знаеш, да говориш? А што ж за пожиток иноку от твоеи бесѣды? А от кого ж ся ты научил, да бесѣдуеш добре? Албо ест у сатаны правда? Албо ест у Велиара [24] смирение? Албо ест у князя тмы свѣт? Або ест у диявола скруха и убозство? Да ли не знаеш, иж тые в миру владѣют? Да ли не знаеш, иж тые мирских учят? Да ли не знаеш, иж тые дворян упреумудряют? Албо не знаеш, иж инок ся от тых вырвал? Албо не знаеш, иж инок от тых утек? Албо не знаеш, иж инок перед тыми бѣгает? Албо не знаеш, иж тые инока всѣгды гонят? Чем же ся ты, любимый брате, ругаеш з инока, иж с тобою не умѣет бесѣдовати? Албо мнимаеш, иж ся ты чого пожиточного в замтузѣ научил? Албо мнимаеш, иж ты што цнотливого у курвы слышал? Албо мнимаеш, иж ты што богобойного от шинкарки навык? Албо мнимаеш, иж ты што розсудного от дудки и скрипки и фрюярника розобрал? Албо мнимаеш, иж ты от трубача, сурмача, пищалника, шамайника, органисты, рекгалисты, инструментисты и бубенисты што о дусѣ и духовных рѣчах коли слышал? Албо мнимаеш, иж ты от псих пастырев, мысливцов или водовозов, возниц или скачомудрец, кухаров или пирогохитрец-пекаров што о богословии навыкл? Чем ся ругаеш, брате дворянине, з

инока, иж не вмѣет с тобою говорити? А што ж ты маеш за скарб розуму, да инок с тобою говорит? А што ж за пожиток говорки или бесѣды иноковы с тобою? А чого ж ся инок от тебе научит? Ты зас инока послухати не хочеш? Если тобѣ инок о своем каптурѣ, или страшилѣ клобуцѣ сказовати начнет, прагнучи тебе по любви християнской братской в тот клобук оболочи, да и ты сын божий будеши и слѣд Христов возмеши, бѣсы страшиши и в мирѣ от мира поруган будеши и вѣнец нетлѣнный во царствѣ небесном прияти хощеши, ты, тое от инока слышавши, як от змия бѣжиши. Што ж хочеш, да инок говорит з тобою или котрои мудрости премудрѣйшое от инока слыти хочеши? Толко то, чим и како да ся спасеши и князя тмы вѣка сего да избѣгнеши и в пристанище спокойное и затишное Христово улучичиши. И чого ж ся тобѣ, брате милый, хочет от инока? Што ж лѣпшее тобѣ на свѣтѣ хочет даровати инок, яко бѣсѣду о том каптурѣ, или страшилѣ хвостатом, который и царство божие знаходит? Не ругай же ся, брате милый, з инока, да не поруган в вѣки будеши и лица инокова господина не узриши, и яко ругател и смѣхотворец в геену отидеши! Што ж инок не умѣет говорити с тобою, коли ты инокови бесѣды не приимаеш и, як пес встеклый, от своего пожитку и спасения бѣгаеш? Если зас ты што иноку сказовати хощеши, не маеш ничого таковаго в скарбѣ сердца своего, чим бы еси инока ползовати могл, але еще бы еси его своими повѣстми и до конца отрул. Уже бо инок от твоего смрада твоеи премудрости свѣтское своеи начине душеносное очистил, твой розум, который ты носиш, изблювал, извращал, исплювал и тот сосуд душевный слезами помыл, постом, молитвою, скорбми, бѣдами, трудом и подвигом выжег, випѣк и выполеровал и новое чистое насѣння богословия посѣял. И того ли ради, брате милый, ругаеши инока! И того ли ради дурным зовеши и посмѣваеши инока! Не видиши ли, яко от того ругателя проклятого поруган еси! Не видиши ли, як от того смѣхообрѣтателя посмѣян еси! Или не вѣдаеши, если бы не вмѣл инок с тобою говорити, болшее его невмѣлое молчане, нежели твоя изученная философия! Не видиши ли, иж тот на пути живота вѣчного стоит, а ты еще на пути погибелном мирском стоиши! Не видиши ли, яко той ест херувим и серафим, на нем же почивает вышний цар, а на тобѣ еще почивает мирский княз и любов свѣта сего и утѣха его! Яко ся не ужаснеши, посмѣвателю инока Христа,— в котором сѣдит Христос! А коли начинье посмѣваеши, то и сокровище, в нем лежащее, безчестиши, то ест самого Христа, и которое чести достоин будеши за тую твою смѣлость и внетечный обычай. Вѣру ми ими, если с того руганя, смѣху и хулы не останеши и покаяния за то не учиниши, по смерти не с християны, але

з содомляны в одной обители и кгмаху ся знайдеши. Не ругайся, да не поруган будеши! Не смѣйся, да не посмѣян будеши! Не безчести, да не обезчещен будеши!

Але зас induced речеши, яко зло житие мают иноки: по корчмах ходят и упиваются, и по господах обѣды чинят, и приятелство собѣ з мирскими еднают, и до того грошѣ збирают и на лихву дают. О, если грошѣ збирают и на лихву дают и если бы и на лихву не давали, але при собѣ ховали и купа до купы привязовали, грош до гроша для розмноженья прикладали, таковых кромѣ общого жития поединковых иноков-грошолюбителей нѣст достойно иноки едиными называти, бо будет лож крытися в имени. Ты его едным зовеш, и он не сам, але з дияволом-грошовладателем, и будет хула на иноческое имя, але его смѣле можеш назвати тым именем — июда, раб и лестец, друг и предател [25], образом во апостолѣх, а дѣлом в зрадах, образом в спасаемых, а дѣлом в пропадаемых, образом в учениках, а дѣлом в пропадаемых. «Продам бо,— рече,— Христа и приобрящу имѣния». Подобный бо и сей грошолюбивый инок чинит глас: «Отвергуся,— рече,— обѣтници своего постригa и соберу грошѣ». А о обѣдах и напитю, если того грошового грѣха инок не чинит и не имает ничого в своем схованю, а трафится ему от того чрева и от того горла звытяжитися, тому ни мало не чюдуйся, и я тому вѣрую, що трафляется и то в нашей земли иноку, иж часом и переначует в корчмѣ. Не все бо пшеница в посѣяню ся знаходит, але знайдеш другую ниву, которая болшей куколю, нижли пшеницѣ народит. Тако ж и межи иноки: в доспѣянию на звытяжство того чрева мало их ест. Тому не дивуйся, абовѣм подвиг и борба ест жизнь тая, которое ты не знаеш, бо еще еси на войну не выбрався, еще еси доматур, еще еси кровоед, мясоед, волоед, скотоед, звѣроед, свиноед, куроед, гускоед, птахоед, сытоед, сластноед, маслоед, пирогоед; еще еси периноспал, мякоспал, подушкоспал; еще еси тѣлоугодник; еще еси тѣлолюбител; еще еси кровопрагнител; еще еси перцолюбец, шафранолюбец, имберолюбец, кгвоздиколюбец, кминолюбец, цукролюбец и других бреден горко- и сладколюбец; еще еси конфактолюбец; еще еси чревобѣсник; еще еси гортановстек; еще еси гортаноигрател; еще еси гортаномудрец; еще еси детина; еще еси младенец; еще еси млекопий,— яко же ты хочеш бѣду военника, бьючогося и боручогося, у цицки матернее дома сидячи, розсудити?

Не видиш ли, что рече Павел коринфянам [26]: «Молоком вас,— рече,— напоилем, а не цѣлым и твердым кусом стравы». Ато чему? «Для того,— рече,— иж еще не могли есте стравити и нынѣ еще не можете, бо злый, детинный розум масте». Ов бо зовется папѣжник, ов зас нынѣ з евангелия

вылѣз, евангелиста [27], ов зас недавно выкрещенный, ов зас суботник [28]. Не плотсти ли есте? Што ж вам поможе сивизна и красная борода, коли ж розум детиноигралский маете? А Павел не так радит, мовячи: «Не дѣти,— рече,— бывайте умы, но злобою младенствуйте, умы же совершени бывайте». Не тое ли ты детинское мудрование страждешь, русине бывший, благочестивый християнин прежде и цѣломудрец Малои Русии, мовлю, с ляхи живущий, и нынѣ одетинѣл еси и разделився, отступивши от Христа, на Кифу, Павла и Аполлоса [29] раздѣлився нынѣ на папѣжника, евангелика, нововыкрещенца и суботника. Не видите ли, иж подетинѣли есте а не толко подетинѣли, але смѣле мовлю, што и побѣснили, понеж в прелест заблудили. Або не видиш, иж в православной вѣрѣ немаш иншых вымышленых тщеславных нововынайденых тытулов и назвыск всего Востока и круга мирского сторонах собору, толко одно имя, в Антиохии апостолы поданное, «християнин» [30]. Не зовутся вси языки, крещенные в имя отца и сына и святого духа, иншим именем, наченши от восходных сторон и до западных не доходячи, где православнии со папѣжники смѣшаются, яко у Венеции, Крытѣ и других нациях, и на полудне и полночи кождый отмѣнный своим голосом зовомый язык, а меновите греци, арапи, сѣверани, серби, болгаре, словяне, арабанаши, мултяне, богданци, москва и наша русь,— толко «християнин». А чем не зовутся патриаршник, царогородец, ани ерусалимец, ани олександриец, ани антиохиец, где головныи столы патриархов наших мѣсто содержат? Ато чем не зовутся тым именем? Для того, иж Павел очистил тую прелест, мовячи (як и коринфянам мовил албо мовит): «Роздѣлился Христос или Павел розпялся по вас или Петр или Аполлос?» Подобное и сему: албо в патриархи мы крещены есмо или во имя черьвоснѣдна человѣка, тлѣнию и смраду подлежаща, яко нынѣ латина, здерши хвалу з бога, и на папѣжа вкладают, мовячи: папѣжское вѣры, рымское вѣры, деснократци дияволские, евангелское вѣры, нововыкрещенной вѣры, суботскои вѣры. «Или не вѣдаете,— рече Павел,— яко мы не достойны того титулу собѣ накладати». Ато чем? «Для того, иж мы толко слуги и приводци до того целю, то ест вѣры, а сами мы и Петр и другие ничто ж есмо, толко заплату ведлуг своеи праци и стараня кождый приимет». Тое теды видѣвши и зрозумѣвши постановене апостолское, патриархи наши не смѣют своя овца, послѣдующих им, и в свое имя и в свой тытул приволокати и натягати, але еще их от тое прелести (як апостол коринфяны) остерегают и, себе смиряючи, о собѣ овцам своим сказовают, мовячи: «Иж мы,— рече,— ничого ест; есмы толко приводци вас крещенных на збавене и водлуг своее пил-

ности и стараня нашего о вас, овцах наших, заплату примемо. А если бы и мы погрѣшили в чом, и не заховалися водлуг пристойности стану нашего, и узаконеное нам зкґвалтили и не выполнили, горше нежели вы, простаки, осуждени и в геену ввержени будемо».

Видиши ли, детино руский, в колысцѣ роскоши колишучийся, иж ты не знаеш, як ся инок з черевом бьет, товчет, мучит и борет, а ты его хулиш и клевещеш, напившася раз видѣвши. А тое войны, дома ростягаючися, не знаеш? А тое борбы, достатками всякими обсталевавшися, не вѣдаеш? Слыхал ли еси нѣколи, в той колысцѣ роскошной колышучися, от мамы или от тата или паки от попа о том словѣ, Павлом реченном, як «дух,— мовит,— воюет на тѣло, а тѣло на дух; тые друг другу противятся и борутся один з одным доты, аж которые з тых звытязство над которым приимет: или тѣло над духом, или дух над телом?» Яко ж ты хочеш познати тое и розумѣти, коли ты увес тѣло, коли ты увес кров,— а тѣло и кров, по Павлу, царства божия не наслѣдит! Видиши ли, детино руский, в колысцѣ роскоши колышучийся, як не знаеш тое войны черевное иноковы, которого хулиш и ругаеш, а сам в пелюхах смраду несытства всѣгды ся валяеш? Не чудуй же ся, детино руский, видѣвши напившогося инока, абовѣм в борьбе стоит и запасы ходит. И много ся трафляет, як двом борцем боручимся: то тому, то сему наверх выскочити, а того под себе подгибати, то тому зас зысподу вымкнутися и верхового насподъ перевернути. Так и наше тѣло — от землѣ земля — земленого тя тяжару и покарму прагнет; дух зас горѣ вытягнутися з того мяса ищет, але его тот гной и сласти телесные связали и не пущают и еще болший прагнути придавляет; диавол зас тѣлу пособляет и на душу борет, и многокрот от похотей телесных розигравшийся борец з помочником дияволом на погибел душевную из вѣры выбѣгает и в турское обрѣзанство впадает. Ато чинит одно для мясочревохотного и другое для туркинѣ красное, да на мяких постелях спит и безфрасунливую жизнь живет. Изали ж для тых отпалых слѣд Христов и пут живота вѣчного упразнися и погибе? Никако ж! Безсловесно ест тако розумѣти: путь бо Христов цѣл стоит, а тые на погибел, от своеи похоти и несталости вѣк сей дочасный возлюбивши, отпадают. Што и вы в своей земли недавно пострадали! Тые епископы ваши в сытыми требухами и з много наполнеными скрынок и шкатул червоных — албо розумѣеш, на покуту, убозство, крестоношене и совлечене мира и похотей его к папѣжови отбѣгли? Вѣру ми ими и сам бач, иж не для того. Але для чого? Абы оный глас богатого, до себе самого мовячий, угонили, и они тую раду в собѣ так же

урадили. Яко ж? Ото так: «Разорѣм благочестивое вѣры житници! Наши скринки и шкатулы наполненые, и сожиздѣм болшие скриниска, поклонившися папѣ. Вѣмы бо, коли мы толко вѣры своее отступимо, тот князь мирский, папа, наши скриниска наполнит, тот наше прагненя ненасычонное утолит, тот наши похоти, безпрестани кипячие, установит и загамует. Тогда будемо волност мѣти по своей воли жити. Тогды будемо што хотѣти чинити, коли нас не будет нѣхто глядѣти. Тепер в нас тая дурная Русь жития чистого ищет, тепер в нас цноты, учтивости и доброго сумненя видѣти прагнет, чого мы нѣмаемо, и для того всѣгды ся от них соромѣемо. Але яко учинѣмо? К папѣ римскому бѣжѣмо. И з того сорома ся выкрутимо, и на Русь, да ся поклонят папѣ, бѣду навалимо, и свое желанием исполнимо, и речемо души нашей: «Душе, имаши многа блага, лежаща на лѣта многа, яжд, пий, веселися, не бойся никого, скачи и грай». Добре есте урадили, добре есте вынашли. А коли вас тое «добре» зрадит, а коли вас што вас спротивного в том постановеню вашом стрѣтит, а коли вам тую раду оный голос («Безумче, в сию нощ душу твою исторгнут от тебе, а яж еси уготовал, кому будет!») посѣчет? Так бо, рече, всякому трафится, который в мир богатѣет, а не в бога. Изали ж для тых отпалых епископов наша християнская вѣра оскудѣла или нарушилася? Изали ущербок нѣкий в слѣду спасеное дороги приняла? Никако же! Тые сами, из вѣры выбѣгши, во яму безвѣрия впали и от себе собѣ смерт зъеднали, а наша вѣра чистая цѣла и здорова стоит. Тако теды и ты от инока не погоршайся, если бы еси его и напившася видѣл. Толко з вѣры к папѣжу да не бѣжит! И доколя тот хвост на головѣ носит, покаятися может. А што ты, брате милый, знаеш? И уж ты его пиюча и едуча видел и осудил, а он зась, отшедши з корчмы в свою келию, тот кус смачный и куфел оплакав и отжаловав, и прощение от бога приял. Яко ж ты смѣеш прежде судии суд на божия раба чинити? Не суди ж, брате, да не осужден будеши, и обрати свои очи помысла на себе самого.

Як ся усправедливиш богу з того корчмарства, которое всѣгды во адѣ чрева своего носиши и которое смачнѣйшее пиво, мед или вино коштуючи, тое горлом глытаеши, а которое ти не любо, тое подлѣйшим черевом, возницким, мысливским, давати повелѣваеши, и своего бревна, в очах сумнѣня лежачого, видѣти не хощеши, а на порохно братнее видѣти его широко очи продрал еси. Видиш ли, што страждеши, а болезни ощупати не можеши! Тому небораковй в месяц раз трафится напитися и то без браку: што знайдет, горкое ли или квасное пиво албо мед, тое глощет, толко бы тую поганку-утробу насытити и утѣшити могл; а по насыченю зас

терпит, в келию влѣзши, доколя ся ему другий такий празник трафунком намѣрит. А в тебе што середа — рождество череву, а што пятница, то великдень, весѣля празнованя жидовского, кроме других, разрѣшеных дний, мовлю. А пред ся себе видѣти не хощеши, але на бѣдника хулный язык вывернул еси! А если бы и так было, жебы от бѣсов змаменого инока в корчмѣ пиючи видѣл еси! Однак день або два забавившися, зас на покуту и плач в келию бѣжит и за злые два дни 40 дний добрых намѣщает; постит, альчет и страждет, за долг грѣховный покутою платит и отмщает. А ты всѣгды в корчмѣ живеши и сам шинкарем еси: корчмы запродаещи, людские сумнѣня опоиваеши, скупостию корчемного торгу з Афраимами, жидовскими [31] людское чрево оцѣневаеши, а пред ся тое поганство видѣти не хощеши и очи суда себе не видѣти зажмурил еси. Видиши ли, в якой пивници содомской седиши! И руки и ноги отпил еси и до конца обезумѣл еси, а того зас не видиши, иж за твоим черевом бочки з пивами, барила з медами, барилка з винами, шкатулы з фляшами, наполненными вином, малмызею з горѣлкою горкодорогою волочат. А пред ся тое корчмарство свое видѣти не хочеши, але на бѣдника зубы наострил еси! А што ж ты болшей над других человѣк о собѣ розумѣеши или что ты болше от других в собѣ вмѣстити мнимаеши? Не земля ли ты от землѣ, яко и сиромах убогий и голый? Не дух ли в тобѣ оживлячий того трупа, яко и убогого? Не голова ли в тебе на том же мѣстцю стоит, што и убогого? Не очи ли, слух, вкус, ноздри, ногы в том же порядку розсажены, што и убогого? Не губа ли, зубы, язык, горло в тых же границах стримит, што и убогого? Не сердце ли, чрево, утроба, слезен, кишки и проход в тобѣ ся знаходит так же, яко и в убогом? Не смерть ли тебе поглонет, так же и убогого? Не в земленные ли надра тебе уволокут так же, як и убогого? Не судом ли испытан будеши за житие вѣка сего так же, яко и убогий? Что о собѣ велемудруеши? Что ся возносиши? Что ся хвалиши? Что ся, як порхавка, надымаеши? Або для того, што нынѣ тым гноем тѣла пануеши? О, горкое твое панство! О, окаянная твоя роскош! О, бѣдное ж твое весѣле! Умри толко, узриш того панства пожиток, узриш темницю несвѣтимую и тму кромѣшнюю, узриш черв неусыпающий, узриш ад с пропастью глубокою, узриш рѣку огненную, и конечную геену, и скрежет зубный, которые твоему панству ся уготовили, если их тут в тѣлѣ покаянием и покорою з добрым житием от себе не отженеши и не освободишися, противные, християнские, учинки чинячи и цѣломудреную жизнь вѣка сего живучи. Не ругай же ся, бѣдниче пане, иноческому чину, сыном царства небесного, не ругай! Бо далеко хлоп от шляхтича розност мает. Хто ж ест хлоп

и неволник? Толко тот, который миру сему, яко мужик, яко хлоп, як поиманец, як неволник, служит, который образ и кшталт вы, панове, носите для того, иж мира сего хлопи и неволници есте, и ему вѣк свой в службѣ аж до смерти изгубляете и сами з ним погыбаете! Хто ж ест шляхтич! Тот, который з неволѣ мирское к богу вырнет и совышше ся от духа святого породит, по Иоану: «Елици же,— рече,— прияша его, даст им власт чадом божиим быти, вѣрующим во имя его, иж не от крови, ни от похоти плотския, ни от похоти мужеския, но от бога родишася». Видиш ли шляхетство вѣры нашее! Который от бога ся породит, тот ест шляхтич. А вы сопротивно перевернули всѣ писма в той безбожной земли и, от крови и похоти, от смрада родячиеся, пошляхтѣли и попышнѣли есте и божиих рабов поругаваете! Молю теды вас, того ся обычая останте и покаание за зле пожитое время учинѣте, а бог мира да вам поспѣшит и поможет. Аминь.

О иноческом чину реклося досыт; зась о очищению церкви, докончаючи, речем. Празничные ярмарки, што вы зовете соборами, очистѣте, як в Жидичинѣ и в горах святого Спаса [32], зане же ест мерзско богу, иж диявол вмѣсто его чести и хвалы под титулом божиим собѣ чинит вшетеченствы и пиянствы и торгами купецства,— ибо рече: «Дом мой, дом ест молитвы, а не вертепу и корчмы и ярмарку». Празник бо ест твой таковый не християнский, але дияволский. Коляды з мѣст и з сѣл учением выженѣте; не хочет бо Христос, да при его рождествѣ дияволские коляды мѣстце то мают, але нехай собѣ их в пропаст свою занесет. Щедрый вечер з мѣст и з сѣл в болота заженѣте, нехай з дияволом сѣдит, а не с християн ся ругает. Волочѣлное по воскресении [33] з мѣст и з сѣл выволокши, утопѣте; не хочет бо Христос при своем воскресении славном того смѣху и руганя дияволского имѣти. На Георгия-мученика празник [34] дияволский на поле изшедших сатанѣ офѣру танцами и скоками чинити разорѣте; гнѣвает бо ся на землю вашу Георгий мученик, што нѣмаеш християнина православного, который би руганье тое дияволское очистити и изгнати могл. Пироги и яйца надгробные [35] в Острозѣ и где бы ся то знаходило упразнѣте, да ся в християнствѣ тот квас поганский не знаходит. Купала на Крестителя [36] утопѣте и огненое скаканя отсѣчѣте; гнѣвает бо ся Креститель на землю вашу, што ся на день памяти его попущаете дияволу ругатися вами з вас же самых. Петр и Павел молят вас, если хочете от них ласку мѣти, да потребите и попалите колыски и шибеницѣ на день их, чиненые по Волыню и Подолю и где бы ся толко тое знаходити мѣло; мерзко бо им на землю с небеси смотрѣти на тое дияволское позорище християнским людем збираючися. И другие прелести, которие бы были,

очистѣте и тое писане всѣм до ушу пропустѣте. Не бойтеся для того ляха, але убойтеся ляхова творца, который и ляхову и нас всѣх души в своей горсти держит и доколя он хоче, дотоля нам дыхати, жити и дѣяти што мы хочем или изволяем, на добро или на зло, попущает, а потом, совершивши тайнство жития нашего, зла или добра, от жизни сея восхищает и на будущее позорище и обличение суда приносит. И тот бо страх ляхов за безвѣрие ваше на вас попущен, да ся познаете, если есте християне или еретики. Прето ознаймую вам, если послухаете в том не мене, але бога, пошлет вам бог мир и лѣта блага и прохладна, пошлет вам бог нѣкую утѣху ко утѣшению вашему душевному и телесному от вышше скоро. А если не послушаете, чист аз от крови вашее. Вѣдаючи теды, вѣдайте, яко погынете и дочасне и вѣчне. От чого вас, Христе царю, захо́вати, на покаяние же привести рач. Аминь.

ГЛАВА 4

Тобѣ, в земли, зовемой Полской, мешкаючому всякого возраста, стану и преложенства народу, рускому, литовскому и лядскому, в раздѣленых сектах и вѣрах розмаитых, сей глас в слух да достиже

Ознаймую вам, як земля, по которой ногами вашими ходите и в ней же в жизнь сию рождением произведени есте и нынѣ обитаете, на вас перед господом богом плачет, стогнет и вопиет, просячи сотворителя, яко да пошлет серп смертный, серп казни погибелное, яко же древле на содомляны, и всемирного потопу [37], который бы вас выгубити и искоренити (яко да не скверните болшей оную антихристовым безбожным невѣрием и поганским, нечистым и несправедливым житием вашим) могл,— изволяючи лѣпше пуста в чистотѣ стояти, нежели вашим безбожством запустошона от хвалы всесильного бога, создателя и творца небеси и земли, быти.

Где бо нынѣ в Лядской земли вѣра, где надежда, где любов, где правда и справедливост суда, где покора, где евангельские заповѣди, где апостолская проповѣдь, где святых законы, где хранения заповѣдей, где непорочное священство, где крестоносное житие иноческое, где простое благоговѣйное и благочестивое християнство? Не все ли превратися в паче всѣх язык нечистых нечистѣйшее житие и безвѣрие! И почто и именем християнским себе гласити безстуднѣ дерзаете, егда силы того имени не храните, ниж дѣлным постижением сохранити того имени свойство учитися не хощете? О окаянная утроба, которая таковых сынов на погибел вѣчную породила и на соблазнь прелестного свѣта сего выпустила!

Днес бо во Лядской земли священики всѣ, яко ж древле нѣкогда Елзавелины (а не небесного бога) жрецы [38] — черевом, а не духом офѣруют. Панове зас над бога богами вышшими над своими поручными поддаными ся починили и над творца, ровным зданием образа своего всѣх почтившаго, судом беззаконным вознеслися, безсловесных естество вышшею ценою (в своих антихристового закона правах над люд божий, им до часу под власт злецоный) оценили. Вмѣсто зас евангельское проповѣди, апостолское науки, и святых закона, и ограниченя цноты, и учтивости сумненя християнского нынѣ поганские учители, Аристотели, Платоны и другие тым подобные машкарники и комедийники, в дворах Христа бога владѣют. Вмѣсто зас смирения, простоты и нищеты гордост, хитрост, матлярство и лихоимство владѣет. Вмѣсто зас суду и правды несправедливост, лож, крывда, прехитреня, препрене, потвар, лицемѣрие, лест и кгвалт антихристов владѣет. Вмѣсто зас вѣры, и надежди, и любви безвѣрство, отчаяние, ненавист, завист и мерзост владѣет.Вмѣсто зас цѣломудреного жития конечное вшетеченство, плюгавство и нечистота скверная владѣет.

Покайтеся убо, всѣ жители тоя земли! Покайтеся, да не погыбнете двоякою погибелию, и вѣчною и дочасною, от скорого гнѣва божия нагло! Аще ли же не хощете, тогды к вам, стаду православному, християнскому роду, мовлю: будѣте готови отлучитися от того погибелного антихристова и содомского рода, да есте истинною новый Израиль, а не с поганци погане. Где бо в поганѣх таковый плод нечистый, яко ж нынѣ в Лядской земли видится? Стосугубнѣй некрещеные в имя отца и сына и святого духа, прелщеные от дияволского слуги и лжепророка Махомета, турки честнѣйшие ест пред богом в судѣ и правдѣ якой-такой, нежели крещеные ляхи, которые на евангельскую науку сопротивно борют и оную своим злым житием и гордостию антихристового духа пожерши попирают!

Прето вѣдаючи вы о сем, православнии християне, не скорбѣте! Господ бо ест с нами, и аз убо есм с вами. Имѣйте убо вѣру и надежду в бога жива крѣпку и непоколѣбиму! На панов же ваших руского роду, на сыны человѣческия, не надѣйтеся! В них же нѣст спасения. Всѣ бо бога живого и вѣры яж в него отступили, прелести же еретической, любви духа тщеславного, жизнолюбию и лихоимству ся поклонили. В них же не благоволит господь по реченному: «А егда обинется, не благоволит душа моя о нем». Тѣмже да отступит от неправды всяк именуяй имя господне. Будите убо готови на приятие Исуса, который нынѣ у вашей земли нѣмает где главу подклонити. Духи бо нечистии поднебеснии везде во естествѣ зовѣмых християн гнѣздятся и царствуют: прелсти-

ли, прехитрили и от бога различными ересьми десно и шуе естество человѣческое открали и вслѣд себе отволокли сут. Як нынѣ нѣст хвалы богу ни мало з Лядскои землѣ, и христианство вконец исчезе и погибе. Всѣ бо настоящого вѣка гонят, да ся его благыми удовлят и насытят. О будущого же вѣчное наслаждение мыслити и искати в жизни сей — и память тую уморили и, яко ж камень, ко оной жизни онечувствѣли суть. Обаче где ся толко от вас обрѣтает истинный священик, инок цѣломудр и мирского жития християнин православный, который от труда своего житие свое, богобойне живучи, а не от лихоимства языческого, окормляет и правду видѣти алчет и жаждет? Даст вам бог по желанию вашому. Не скорбѣте убо, но потерпѣте мало. Грядый бо приидет и не закоснит.

Да прокляти будут владыки, архимандрити и игумени, которие монастирѣ позапустѣвали и фолварки собѣ з мѣст святых починили, и сами толко з слуговинами и приятелми ся в них телесне и скотски переховывают, на мѣстах святых лежачи, грошѣ збирают, с тых доходов, на богомолци Христови наданных, дѣвкам своим вѣно готуют, сыны одѣвают, жоны украшают, слугы умножают, барвы справуют, приятелѣ обогачуют, кареты зиждут, возники сытые и единообразные спрягают, розкош свою поганскию исполняют. А в монастырѣ рѣк и потоков непрестанно в молитвѣ к небесному кругу текущих иноческого чина по закону церковному видѣти нѣсть, и вмѣсто бдения, пѣсни и молитвы и торжества духовного — псы выют, гласят и ликуют. Где нынѣ правило по уставу святых в Лядской земли в церкви видѣти и слышати хощеши, то есть вечерню, павечерницю, полунощницю, завтреднюю, 1 час, 3 час, 6 час, 9 час, книжное поучение закона день и нощ? Не все ли превратися в поганское безвѣрие, и слѣд християнского жития исчезе и погибе? Владыки безбожные вмѣсто правила, и книжного чтения, и поучения в закони господни день и нощ над статутами и лжею увесь вѣк свой упражняют и погубляют и вмѣсто богословия и внимания настоящого жития — прелести, хитрости человѣческия, лжи, щекарства и прокураций, дияволского празднословия и угождения ся учат.

О земле запустѣлая и зарослая терниeм безвѣрия и безбожия! О образе божий, по подобию зданный, како погребеся от славы нетлѣнной и вѣчной жизни небесного царства во жизни сей, скоро ищезающей! О человѣче окаяный, како, чести своее отбѣгши, и ко безсловесных скотох несмыслству припрящися и усвоитися изволил еси! О християнине реченный, како помазание крещения в божество божеством духа миролюбием сим посмрадил еси! О сыне вѣрою небесного

бога, како сыном дияволским плоды дѣл своих преименоватися изволил еси! О царское священие, языку святый, людие обновления, како во поганское и еретическое безвѣрие превратился еси!

К тебѣ ж, земле Лядская, с плачем глас Исаин[39] мовлю: «И како быст блудница град вѣрный Сион полн суда! В нем же правда успе, в нем же нынѣ убийци. Сребро ваше непотребно. Корчемници твои смѣшают вино с водою». Еже ест образ лядского священства; священници бо твои смѣшают истинное слово божие со лжею, с похлѣбством, ласканием, лицемѣрием, лестию и человѣкоугождением, оводнѣвающе винную истину водою лицемѣрия и лести, чесанием слухов, а не бодением и убиением грѣха, внутр сердца приемого, истинною обличения. Князи твои закону божию не покаряются,— обещници татем, любяще мзду, гоняще за посулами, сиротам не судяще и суд вдовиц не внемлюще! Сего ради се глаголеть владыка господь Саваоф[40]: «О, горе моцным и преложоным в Лядской земли! Не престанет бо ярост моя на противност их и суд лукавства их! И противления над ними учиню, и наведу руку мою на них, и розпалю бѣдами и искусом в чистоту. Не хотящих же покаятися и от того злонравствия преложитися — и до конца погублю, и памят имени их во вѣки затрачу, и отиму всѣх безаконых от тебе, и всѣх гордых смирю. И будет крѣпост их, яко паздерие згребное, и дѣла их, яко искры огнены. И сожегутся беззаконници и грѣшници вокупѣ, и не будет угашаяй».

О, лютѣ, страно грѣшна, людие полны грѣхов, племя злое, сынове беззаконии! Остависте господа и разгнѣвасте святого Израилева, отвратистеся вспят! Что и еще уязвляется, прилагающе безаконие ко безаконию? От главы и до ног острупѣли есте! От началник, от священик и до простых онечистѣли есте! Осмраднѣли есте гноем миролюбия! Образ божий огноили есте! Нѣст мѣста цѣлого от грѣховного недуга — все струп, все рана, все пухлина, все гнилство, все огонь пекелный, все болѣзнь, все грѣх, все неправда, все лукавство, все хитрост, все коварство, все кознь, все лжа, все мечтание, все сѣнь, все пара, все дым, все суета, все тщета, все привидѣние — сущее ж нѣст ничтоже. Нѣст где плястра приложити на исцѣление нѣкоея части. Все смертоносный грѣх, все пеклом, адом и гееною вѣчною смердит!

Покайтеся убо бога ради, покайте, донелиже покаянию время имате; по смерти бо сего обрѣсти не можете. Что толико онечувствѣли, одебелѣли и окаменѣли сердцем и помыслом есте? Еда не вѣруете, яко помрете? Аще украдает вам диявол тую память и ослѣпляет вас миролюбием, а вы прибѣгнете с памятию народивших вас и предков ваших. Где ся подѣли и в

которую сторону отшли? Не померли ли? Не и вам же ли там подобает отити и также помрете? А егда и вы мусите, хочь и не хочете, так же, як и родители ваши, помрѣти, готовѣте ж ся на исход ко будущему вѣку! Готовѣте дѣла, готовѣте чистое житие, готовѣте богоугождение! Да егда повелит вам маятель от сея жизни преходити, да имате тое готово з собою. Да будет тое сокровище при вас на смертной постели, да видите тое собрание свое, егда душа с тым окаянным тяжаром тѣла розстатися хощет и утѣшитеся! Нехай буде тое сокровище ваше вам послом до надр Авраамлих. Яко да готует покой и мѣсто отпочиненя, мѣсто прохладное, мѣсто покойное, мѣсто затишное, отнюду же отбѣже всяка болезнь, печал и воздыхание, идеже присѣщает свѣт троичного божества, идеже жизнь безконечная, радост неизреченная, весѣле непостыжимое, идеже лици святых, лици патриарх, лици древле богу угодивших, лици пророк, лици апостол, лици мученик, преподобных, праведных, во постѣ, молитвѣ и подвизѣ просиявших, пустынное воспитание, честное воскормление и оживотворение духа святого дѣйством и благодатию, их же подражатели во подвизѣ быти и наслѣдниками чести и жребия их получити вас подоби, Христе царю, которому ти приносится от всея твари честь и поклонение со отцем и святым духом и нынѣ и присно и во вѣки вѣком. Аминь.

Иоан инок з Вишнѣ от святои Афонскои горы прочух от Лядской землѣ, сиреч Малои Русии, како напали на вас злоереси. Того ради послахом отца нашего Саву проигумена от святых Павел [41]. А вы же, Христовы християне, примѣте его со радостию и милостиню сотворите,— того ради молим вашей милости.

ГЛАВА 5

Велможным их милостям, панам арцибискупу Михайлу и бискупам Потѣю, Кирилу, Леонтию, Деонисию и Григорку [42] совышше памят покаяния, страх геены и будущого суда низпослатися от всевидящого ока троичного божества, отца и сына и святого духа, Иоан мних з Вишнѣ от святои Афонскои горы усердно вам зычит

Living: Ознаймую вашим милостям, иже достигло мя вашего подвига (труда, ревности и тщания) писание, зовемое «Оборона згоды з латинским костелом и вѣрою, Риму служачею» [43], вами, ходотаими и будовничими тое мененое згоды, от руского народа клѣченое. И видѣвши тое, велми почудихся не простым малым чудом, але со удивлением великим и ужасом, разсуждаючи в собѣ сам в затворѣ, темницѣ безмолвия, сѣдячи:

яко како и откуду бы ваши милости такое ласки, дару блаженства и святости доспѣти могли? Чого и я частю свѣдом, як есте таковых почестий и благодати отгорѣ николи не искали ани просили, и слѣда Христова скорбного не топтали, и пелкгримаций ко горнему Иерусалиму забавою молитвы умное не творили, а так, знагла, без заслуги жадное от бога, тую годност, зацност и достоинство дару привлащати (як бы запевне от небесного откровения) собѣ смѣете и оную згоду, вѣры тайнство со безвѣрством тосуючи, мѣшаете и споиваете. Если бо земного закона обычай таковый власти господские, цареве или кролеве, обыходити и заживати звыкли, иж кроме заслуги, чести и дикгнитарства или преложенства в подвышшеню титулу даровным обычаем никому дармо не дают ани возвышают, аж то добре угодник их им заслужит, то колми о небесных дарах, от божества исходящих, не без заслуг и порядку законного дарованы бывают, розумѣти маемо. Почудившися теды тому достаточне и абым и на бога хулного мнеманя не поднес и, вам в простотѣ своей правду мовячи, не согрѣшил, поидох искати слѣда евангелского, приводячого до познаня явного, которым таковые справы, живота вѣчного таемници, от бога поручены и отправованы быти ся даруют. А если бы иначей, а не тым способом, хто того дару доспѣти ся хвалил и вѣрою шафовати хотѣл, таковового антихристова слугою и таиником его божественное Евангелие называет. Который же ест слѣд, до того дару цыля приводячий, пилне прошу, послухайте, показати вам не прокурацкое фантазии выкрутами, але самыми усты Христа бога нашего, рекшими от святого Евангелия, хощу! Не для похвалы выграня препирателного (як же мирская мудрост звыкла проходити) то чиню, але для спасения моего и вашего, о котором, бог вѣсть, яко же и о своем ревную.

Вѣдомост тую вам короткими словы открываю. Начало же вслѣд бога из мира изшедших и того дару доспѣти хотящих тых ступнев пять.

Первое — вѣра крещеная во имя отца и сына и святого духа; второе — при вѣрѣ узаконеные заповѣди исполнити, по реченному от господа, егда послав на проповѣдь учеников по воскресении глаголя: «Шедше, научите вся языки, крестяще их во имя отца и сына и святого духа»; таже паки учаще их блюсти вся, «елика заповѣдах вам»; третее — крест Христов на рамо взяти и душа своея во мир сем отрещися, по реченному от господа: «Аще кто хощет в слѣд мене ити, да отвержется себе и возмет крест свой и послѣдует ми» и паки:«Аще кто не возненавидит душа своея, не может быти мой ученик»; четвертое — дом, села, имѣния, сородство и мирское дружество оставити, по реченному от господа:

«Всяк, иже оставит дом, села, имѣния, отца, матер, братию, сестры имени моего ради сторицею восприимет и живот вѣчный наслѣдит» и паки:«Любяй отца, матер, сына или дщер паче мене, нѣсть мене достоин»; пятое — конечная нищета, по реченному от господа:«Аще хощеши совершен быти, иди продажд имѣния своя и дажд нищим и имѣти имаши сокровище на небеси и, взям крест, последуй ми».

В том конечном обнищеню ученици, послѣдуючи Христу, еще не могли тайнства вѣры навыкнути и притчей Христовых зрозумѣти, для чого и приходят, пытаючи господа:«Чему, рече, во притчах глаголеши народом якобы рекучи, которых и мы постигнути сокровенный разум не можемо?» Отвѣща Исус, рече им: «Вам ест дано вѣдати тайны царства небесного, то ест обнаживвшим мысль свою от мирских справ и вослѣд мене изшедших, а мирским еще притчами и завѣсою, то ест покрытыми повѣстьми. Ато чему? Для того, их не вомѣстят духовного разума, а не толко мирские не вомѣстят, але и вы, о ученици, если ж и вослѣд мене изишли есте, нищету конечную понести изволили есте и ко страстем моим, мнѣ послѣдуючи, приспѣваете, веры тайнства вомѣстити не можете. Много бо, — рече,— имам глаголати вам, но не можете носити нынѣ. Егда же приидет утѣшител, его же аз от отца вам послати хощу, тот вам отверзет вѣдомост всю моих справ». Таже по воскресении отверзает им ум разумѣти писание закона, пророк и псалмов, реченных о нем, и еще тайнства вѣры вомѣстити не могут. Таже паки рече им: «Сядте вы здѣ во градѣ Иерусалимстѣм, дондеже облечетеся силою совыше». И убо сам на небеса отходит, духа же святого во уреченный час на апостолы посылает. По принятю же духа святого уже все вѣдают и беспечне вѣры тайнство проповѣдуют и спасением людским (з невѣрства до вѣры приводячи) шафуют. Который слѣд нашои вѣры православнои пастыри и учителие вселенские, святые отци, ощупавши, сами тым способом на стан священический возшедши, и иншим такожде восходити узаконили, — о чом Дионисий Ареопагит [44] достаточне пише, знати даючи, як не досыт на том, если бы и тые пять степеней, вослѣд бога изшедшие, которых вышше поменил есм, исполнил, а свыше от духа святого ся не посвятил, истинным законным священиком и знателем достаточным тайнства вѣры быти не может. А понеже того тайнства вомѣстити не может, як же таковый вѣрою шафовати важити ся смѣет? Явно ест, яко такая дерзост богопротивна и духа антихристова плода овощ, воля и дѣло. Таже и порядок Дионисий Ареопагит описал. По том пятом стопню, то ест конечной нищетѣ, хотящому священство постигнути и тайнство вѣры разумѣти иначей,— рече,— не мощно, толко прежде подобает ему ся очистити;

очистившижся, просвѣтитися; просвѣтившижся, совершитися,— о чом читай Дионисия Ареопагита «О священноначалии» и узриши, иж правду мовлю.

Тут теды ставши, вопросил бых вас, згоду вѣры вяжучих, что ест степен совершения, о котором Дионисий рекл? Але вѣм, иж не толко отповѣдѣти ми силы совершения мѣры не можете, але не знаю, самые голые слова, Дионисием реченные, если коли в книзѣ его проходили есте. Вопросил бых вас, что ест просвѣщение, але вѣм, иж ни мякнути отповѣди ми дати о нем не знаете. Вопросил бых вас, что ест труд очищения, але вѣм, иж вам ни снилося о том. Якож вы явные во образѣ быти звыклые ступнѣ ко приближению небесного бога знати маете? А не толко вы не знаете, але и ваши папы и исусоругатели, зовомые езуиты, о том ни пиcнути ми справы дати не могут. Ато чем? Для того, иж поганские еще догматы (Аристотелев, Платонов и прочиих), кусаючие Исусовы простоты, Петровы вѣры, Иоанновы чистоты, Иакового беззлобия и прочиих апостол безхитрства вомѣстити, ниже помыслити не могут. А не толко ко благодати духа святого приводячих порядках мѣры, если вас вопрошу, отповѣдити ми не можете, але и от тых пят телесно узаконеных степеней, о невыполненю их, егда вас вопрошу, соромѣтися будете. Еднак, я вас вопрошу, хоч вы ся за правду на мене фрасовати схочете, лѣпше богу и правдѣ его, нежли ласце вашой смертной, в том догодити хотячи.

Покажите ми убо, о згоду вяжучии, где которий з вас первый степен сам собою выполнил и в вѣрѣ, основаной в непорушенном фундаментѣ, со исполнеными заповѣдми ся знашол? Не ваши милости ли вѣру дѣлы злыми наперед еще разорили? Не ваши милости ли прагненя лихоимства пѣнежного и достатку мирского жерело похотий в собѣ роспустили и насытитися никакож не можете и еще болшею алчбою и жаждею, свѣцких достатков прагнучи, оболѣли есте? Покажѣте ж ми, о згоду вяжучии, где который з вас, в мирском житии будучи, оных шест заповѣдей, от Христа узаконеных, сам собою исполнил, то ест алчных прекормил, жаждных напоил, странных упокоил, нагих одѣял, болным послужил, в темницах навежал? Не ваши милости ли тых шест заповѣдей не толко в мирском чину разорили есте, але и нынѣ, в мнѣмаючемся духовном, непрестанно разоряете?

Не ваши милости ли алчных оголоднѣваете и жаждными чините бѣдных подданых, той же образ божий, што и вы, носячих; на сироты церковные и прекормлене их от благочестивых християн наданых лупите и з гумна стоги и обороги волочите; сами и з своими слуговинами ся прекормлюете, оных труд и пот кровавый, лежачи и сѣдячи, смѣючися и граючи,

пожираете, горѣлки препущаные курите, пиво трояковыборное варите и в пропаст несытного чрева вливаете; сами и з гостми ся своими пресыщаете, а сироты церковные алчут и жаждут, а подданые бѣдные и своеи неволи рочнего обходу удовлѣти не могут, з дѣтми ся стискают, оброку собѣ уймуют, боячися, да им хлѣба до пришлого урожаю дотягнет.

Где который з вас странных в дом ввел, упокоил, ублажил, ноги авраамски страннику умыл? Не ваши милости ли сами нынѣ у мнимаючимся духовном чину из странных ся ругаете, хулите, поносите, ненавидите, злословите, клевещете? Што ся показало с тых уст, смродливую згоду вяжучих, которые тым духом ругали, мовячи: «А што ж сут патриархи или кгрецкие владыки? Жебраки, волоцуги, змаменники!» Видите ли вашого мудрования страннопримство!

Где есте нагих одѣвали? Не ваши милости ли сами обнажаете, из оборы конѣ, волы, овцѣ у бѣдных подданых волочите, дани пѣняжные, дани пота и труда, от них вытягаете, от них живо лупите, обнажаете, мучите, томите, до комяг и шкут безвременно, зимою и лѣтом, в непогодное время, гоните,— а сами, як идоли, на одном мѣсцу присѣдите или, если и трафится того трупа отидолотворенного на другое мѣсце перенести, на колысках, як бы и дома сѣдячи, безскорбно преносите, а бѣдные подданые и ден и ноч на вас трудят и мучат; которых кров, силы и праци и подвига выссавши и нагых в оборѣ и коморѣ учинивши, вырванцов ваших, вам предстоящих, фалюндышами, утрфинами и каразиями одѣваете, да красноглядством тых слуговин око накормите, а тые бѣдные подданые и простои сермяжки доброи, чим бы наготу покрыти могли, не мают! Вы их пота мѣшки полны грошми золотыми, талярми, полталярки, орты, четвертаки и потройными напыхаете, сумы докладаете, в шкатулах мѣсца, где бы которой особѣ с тых помененых годное было почивати, росправуете, а тые бѣдници шелюга, за што соли купити, не мают.

Где есте болным послужили? Не ваши милости ли болных еще сами от здоровых чините, биете, мучите и убивате? Пощупайся тылко в лысую головку, ксенже бискупе луцкий [45], колко еси за своего священства живых мертво ко богу послал, одных сѣканою, других водотопленою, третих огнепалною смертю от сея жизни изгнал? Так розумѣю, иж памятаеш, ваша милость, всѣх тых, если схочеш покаятелное исповѣди правду отригнути. Воспомяни и Филипа, маляра многопѣняжного. Камо тые румяные золотые по его неволном отходѣ осталися и в чием нынѣ везеню сѣдят?

Где есте в темницах посѣщали? Не ваши милости ли в темницах за правду затворяете и бѣды людем християнским

терпѣти еднаете? Не ваши милости ли и Никифора[46] добре посѣтили и в темницу затворити исходотаили есте, яко да со лжею беспечне пануете и обличения на свое отступление со папою своим от оного уст не относите? Але так вѣдайте, если и язык человѣчий умолкнет, але зрител видит от горѣ долних, и узрите все свое нынѣшнее тогда, егда, тайнство жизни сея выполнивши, в страну будущого вѣка отидете. Тогда все ся вам тое открыет, чого нынѣ ощупати и видѣти (за окраденям слѣпоты мира сего и славы его) не можете.

Але тепер забаву о том чинити мѣсца не маю, толко путем повѣсти идый, о степенях евангелских реч совершити и наявно показати, яко есте их сами собою попрали и потоптали, хочу.

Покажѣте ми, о згоду вяжучие, где кой з вас мира ся отрек, крест Христов на рамо взял и душу свою в жизни сей возненавидѣл? Не ваши милости ли болшую помпу и тайнство своволного жития вѣка сего в себѣ нынѣ изобразуете, болшие достатки в мниманом духовном, нежели в мирском чину, угонили есте, славы и богатства дотиснулися есте, чого в мирскум чину не имѣли есте, тучнитеся, кормите, питаете, насыщаете чрево розкошными снѣдми, гласкаете гортань смачнѣйшими кусы, услаждаете, смакуете, мажете, собѣ угождаете, волю похотную во всем исполняете?

Покажѣте ми, о згоду вяжучии, где который з вас оставил дом, села, имѣния, маетност, сородство и мирское житие господа ради. Не ваши милости ли того ради и бискупства ся докопали, яко да сокровище болшее имѣней, маетност, скарбов пѣняжных и прибытков в церкви божой знайдете, слуг личбою двояко и трояко, нежли перво есте мѣли, умножите; славою вѣка сего коронуетеся, в достатках беспечальных и розкошных, як в маслѣ, плаваете, дочки богатым вѣном бискупским обвѣнуете, зятей панами пышногордшими почините и своих повинных церковным, сиротским, убозским, и слѣда Христова держачихся добром обогатѣли есте, титулы им славнѣйшие у свѣта сего починили есте, от войских на подкоморих, от подкоморих на судѣй, от судѣй на каштеляны, от каштелянов на старосты, от старост на воеводы переворочаете?

Покажѣте ми, о згоду вяжучии, где который з вас тот конечный степень Петрова гласа исполнил: «Се мы,— рече,— оставихом вся и вслѣд тебе идохом,— что убо будет нам», слышавше от учителя, яко неудоб богатии внидут в царство небесное. Не ваши милости ли болшей нынѣ маете, нежли перво есте имѣли, и богатшими и пышнѣйшими есте, нежли перво есте были? А если неправду мовлю, отвалѣм тот надгробный камен и узрим явно все житие ваше першее в мир-

ском стану и нынѣ рекомо в духовном, хто што перво был и что имѣл и хто тепер ест и што мает.

Начну ж от мирославнѣйших. Перво его милость каштелян Патей, если и каштелянства титул догонил, але толко по чотыри слуговины и во одежди, якая барва вомѣститися могла, за собою волочил, а нынѣ, коли бискупом зостал, перебѣжит личба и десятковая и барва скуподорожшая и славнѣйшая. Так же и его милость арцибискуп, коли простым Рогозиною был, не знаю, если и два слуговины переховати на службу свою могл, а нынѣ личбою перебѣжит и десяток, барвою ровно с першим. Так же и Кирило, коли попом простым был, толко дячка за собою волочил, которому кермашами пирожными заплату чинил, а нынѣ, коли бискупом зостал, догонит слугами и барвою первых. Так же холмский, коли в Луцку жил, саксоном и майдебурским правом свое черево кормил [47], а нынѣ, коли бискупом зостал, мусит быти и слуговин собѣ набыл. Так и Григорко, коли дворянином Рогозиным был [48] и хлопчика не мѣл, а нынѣ и тот тепер, коли бискупом зостал, в черевѣ ширший, в горлѣ сластолюбнѣйший, в помыслѣ высочайший, в достатку богатший и в слуговинах доволнѣйший. А пинского в первом житию не зналем; але по нынѣшнем показуется, што и тот, як и другие, так же единою бо вижу, яко не вслѣд Христа, но вслѣд свѣта сего пелгримацию всѣ вышреченные трудят.

Тут теды вас вопрошу в доконченю тых пяти стопней. Покажѣте ми, о згоду вяжучии, откуду есте тое годности вѣрою шафовати доспѣли, коли плоды вѣры сами собою есте разорили и самую вѣру обесчестили и поругали. Не видите ли, нендзные мудрцеве, што рек Христос: «Если хто не отречется себе и своеи души, не может быти мой ученик?» А коли не может быти его ученик, як же тот вѣры познати тайнство может? А коли вѣры тайнство познати не может, як же таковый вѣрою шафовати смѣет? Видите ли, згоду вяжучие, вашу самых вѣру, яко воскресению мертвых не вѣруете! Видите ли вашу смѣлост, яко во отчаяние воверглися есте! Видите ли вашу слѣпоту, яко во погибел миролюбия угрязли есте! Видите ли вашу премудрост, яко во прелести вѣка сего утонули есте! Видите ли ваш подвиг, труд, ревност и тщание, яко да настоящого вѣка благая погоните, о будущого же памят, теплоту, страх и боязнь уморили есте!

Но, о возлюбленнии, вѣруйте, вѣруйте, яко будет суд, и страшный суд, и так страшный, яко и нынѣ, егда бы ся вам очи сердечные отворили, устрашившися судии страшного видѣнием, бѣгали бысте голы, як мати вас народила, от тых бискупств и от титулу того и санов тых, которых есте в Римѣ наздобывали, за шматину или вѣхоть бы есте не вмѣнили!

Але што ж, коли вмѣстити мир и его любов и державца оного вам не попустит. Прето я з повинности своеи християнской вас остерѣгаю, навпоминаю, молю, прошу и ногам ся вашим кланяю,— бѣгайте в Сигор от Содомы, да не жупел и огонь геенский в том невѣрию вас постигнет, бѣгайте на покаяние, донели же время вѣка вашего продолжися вам,— по смерти бо покаяния не обрящете! Аще не можете великое подвига покаяние показати, поне дух свой в православной вѣрѣ испустѣте, да не от всѣх частей бога отпадете. Истиною бо вам мовлю, истиною, яко аще не покается и в православие истинным помыслом, сердцем и душею не возвратитеся, во огни геенском вѣчном купно и с папами вашими клокотати и кипѣти будете, которого да вас освободит сын бога живого, пришедый в мир грѣшники спасти. Аминь.

О возлюбленнии! Если бы есте видѣли и вѣдали того диявола, умного борителя, которому под царство подпали есте, вѣдаю, яко о честь папину и кролевскую не дбали бысте и, ни единого рода любодѣйного в вѣцѣ сем не соромѣючися, зас ко благочестию скоро, яко добрые и мужственные воини, возвратилися бы есте. Се бо ест храброго воина: и поползнутися, и зас укрѣпитися, и на мѣсци своем стати. Але не видите и не вѣдаете, яков ест тот диявол и як уловляет, прелщает, прехитряет и от пути спасителного отвлачит! Для чого вы, се вѣдаючи, соромѣетеся возвратитися в свое достоинство благочестивое вѣры? Чи не болшей же будет сором на вселенском позорищи, пред тмы тмами ангел, архангел, начал, властий, престол господский сил, херувим и серафим, так же и естества человѣческого — патриарх, пророк, апостол, мученик, преподобных, праведных и всѣх богу добре угодивших, пред которыми всѣми наша вся содѣянная и тайная открыются и сором чинити будут вѣчного безчестия? Там того бы ся нам сорома убояти потреба, а нынѣ покаятися, да не поставлени будем з нашего нынѣшнего жития безплодием пред оным страшным и нелицемѣрным судиею. Тамо бо не толко вам, але ани собѣ папа и корол помочи не могут и ровно з иншими всѣми и найубожшими голо предстанут и от дѣл своих или славу или бесчестие вѣчно приимут. А чем же ся их соромѣете и для их встыду царствия божия отпасти (и лица господа нашего не видѣти) хочете? «Аще бо,—рече,— кой постыдится мене и моих словес в родѣ сем прелюбодѣйном и грѣшном, и сын человѣческий постыдится его во предстоянии тмам ангелских сил пред отцем небесным». Я тылко с повинности своеи и любви християнской што знаю, то вам открываю и утаити от вас не хощу. Вам же послухати и сотворити волно,— як хощете, тако творѣте, волю и самовластие имате.

Сие же речение мое толко о имени згоды тои вашои книжки, ксендзове бискупи, реклося, показуючи, як басномудрецами мирскими, статутового, прокурацкого, каштелянского, надутого, сварливого и телесного мудрования разуму вѣра шафована быти не мает, не может и не будет. И если бы помощию Велияра от таковых ходотаев в таковых речах в малѣ времени што и зшиватися начало, еднак скоро ся зас роздирает и в конец исчезает,— не толко тая самая згода, але и едначеве згоды с памятию своею во вѣки пропадают и погибают. Што ся трафило и тому баламутови Исидору мудрому[49] (суетногонцеви славы мирскои), ему же ваши милости подражатели есте ся стали, которого в книжках своих залецаете, як и того згода, ним клѣченая, розвалитися поневоли мусѣла. Ато чему? Для того, понеже основания духа святого премудрости не мѣла, без которого фундаменту клѣтка от леда вѣтрца розвалитися мусит. И тот бовѣм Исидор мусит быти по сак, як и ваши милости, до Риму бѣгал. Но о том много и забаву чинити не хощу. Единою бовѣм того Исидора тая ж мудрость плотская, которая и ваши милости в тщую славицу мира сего взбудила, в гору высокомыслия двигнула и взнесла. И тоеж чести и достоинства был, которого и ваши милости, и тоеж безплодное житие жил, которое и ваши милости, и так же своих си и вѣка сего (а не яже Христа Исуса) искал и гонил, як же и ваши милости, и тую ж заплату за свой подвиг в пеклѣ приимет, як же и ваши милости приняти хочете, если ся не покаете и з выпалого благочестия зас скорым обращением не вшрубуете.

А о прочих баснях прокурацких, в ваших книжках оголошеных, княжата бискупи, ни упражнятися на басни, вам отповѣдати не хочу. Скоро бо углянул есми у тое ваше писание, зараз познал есми мудрость ваших милостей рѣчницкую, а не божию, зараз познал есми учителя фантазии ваших милостей, свѣтолюбца, а не мироненавистника Христа, зараз познал есми мистра ваших милостей, славолюбца, а не обещещенного Христа, зараз познал есми ректора ваших милостей, саколюбца, селолюбца, злато- и сребролюбца, а не нищого сирамаху, бездомника, не имущего где главу подклонити, Христа. А для того, видѣвши иж тую игру ваши милости скачете, которое ноту дудка диявол вашим милостям заиграл, отповѣдати на басни не хочу; видѣти танцоводца змию прелести, вслѣд которое ваши милости поступуете и крочите, духа чистого мудрования в забавѣ смрода свѣцкого препираня упражняти не хощу. Еднак же, выбравши нѣкоторые артикулы, от ваших милостей на православных сопротивоборно и хулно реченые и на бога гордым духом рыгненые, поставивши их рядом на своем мѣсцу, каждого стиха зособна,

питати ваши милости буду и показати хочу вам, як тот дух заразливый, вами реченный, с пекелной отхланѣ вылетѣл, и пеклом смердит, и в пеклѣ гнѣздо мает, и там почивает и живет, и в вѣки жити будет, если ся не покает.

Имена стихом згоду вѣры клѣтячих.

1. Яко в костелѣ римском не пытаются бискупове своих овечок в премѣнах и вымыслох своих, которых в костел вносят, але што постановят, то кажут своим овечкам держати, а они теж слухают пастырев своих,— так же бы и в Руси быти мело. 2. Як дурные и бесчестные патриархи ничого славного и пожиточного, приежджаючи, в земли сей не чинят; як Иеремия учинил, толко хлопов простых, швецов, седелников и кожемяков над епископов преложил и увес порядок церковный, от духовенства отнявши, свѣцким людем в моц дал, в чом великое уближене власти епископской учинил. 3. Яко от неволник до пана, яко от страдалцев патриархов оторвавшися до свободного и нѣким невладомого папы пристати волѣли. 4. Яко то не чудо ся стало, иж з вина вода ся учинила в згодной мпи римское вѣры попа на православное вѣры престол отправованой, але так, омылкою и трафунком, ся тое прилучило.

На тые чотыри артикулы дух благочестия молчати мя не оставил,— ато для того, иж хула в них кроется на бога, которую свѣтом правды обголити и наявно всѣм показати хощу, яко тая хула ест курва и вшетечница, а не цнотливая дѣвица и панна. А другие басни блюзнѣрства телесного и мирского мудрования, в той книжце блекотаные, претерплю и ни за што поличу и вмѣню, для того, иж язык тое брѣдив, што ему дух лукавый шептав, а не што его мысль разсуждения чистого, от умного существа образа божия плынущия, наставляла. Того дѣля другие самохвалства, возношения и напинаня себе и з папою своим князей бискупов на рамѣ терпения без отповѣди перенесу, не чудуючися их самохвалию, по простой приповѣдце нашои братии россив, як мовят: каждая, рече, лишка свой хвост хвалит, и зас: тое мовит, говорит, што и любит и рад видит, и зас: о том ся и поучает, за чим гонити хочет, як бы тое прагненое ухватити могл, и еще нѣкоторый от святых рече: о нем же бо кой внутр поучается, рече, о сем и язык движим имат. Так же и ваши милости, ксендзове бискупи, тое славите в своем писаню, што есте возлюбили и тому ся поклонили, тое зас хулите, от чого есте утекли и возненавидѣли, тое износите от своего сокровища, што есте в схован сердца вложили и вмѣстили; ту пѣснь козлогласуете, которое ноту есте ся изучили и нынѣ учите. Прето я ся тому писаню хулному, на православное вѣры вѣрных от вас змышленому, ни мало не чудую, згажаючися з нѣкоторым от святых, до которого прииде нѣкий брат и рече

со удивлением: «Слышал ли еси, честный отче, яко онсица брат в таков и таков грѣх впадеся?» Отповидѣл ему отец святый: «Не чудуйся,— рече,— друже милый, падежи не чудуй, але раднѣй и барзѣй тому чудуйся, кто может от грѣха повстати, чудуйся,— мовит,— великим чудом, кто может из сѣтей сидла и уплетения грѣховного выплестися и вымотати». Так же и я не чудуюся, ваши милости ксендзове бискупи, клеветѣ, хулѣ, бесчестию и лжи, глаголемой вами на благочестие. Але бым ся болше чудил, да бых могл щирост, правду и суд, от вас мовленый, слышати. Которых догмат есте ся не учили, слѣду бразды истинны мыслию есте не прочертали, скорбный путь оное ступами трудными розсуждения есте не трудили и не ступали, тѣснотою ж истинного жития и безмолвия до розума Христова есте ся не тиснули.

Тѣмже и не чудуюся тому, яко истину хулите, а лож, чого ся есте изучили, славите. Тако бо Спас ко иудеям рече: «Како вы можете добро глаголати, зли суще?» Так же и аз, ваши милости, подобно Спасову речению мовлю: «Како̀ вы можете истину глаголати, в сопротивоборной школѣ на истину учившися». А если неправду мовлю, розсуди, любимиче, дай мѣсто судови, а не дияволу и гнѣву, отвори книгу совѣсти и узриш явно все тое, што я мовлю,— а если сам не хочеш тое книги отворити и мною мовленому вѣрити, пытаю вас, где в законѣ и правдѣ учили есте ся день и нощ, которого Давид блаженым зовет, где «Господи, кто обитает в жилищи твоем» — псалма 14 плоды дѣлом пролѣзли есте? Прочтѣте пилно в той книзѣ сумненя своего и видите не сопротивное ли школы учения тым плодом истинным проходили есте, не в сварах ли, препираниях, прехитренях, преборенях прокурацких и велерѣчницких, лжею истину преборота всегда учачися, увес вѣк свой изнурили есте. Не днес ли каштеляны, дворяны, жолнѣрми, воины, кровопролийцами, прокураторми, курцияны, корчмарами, купцами, медвѣдниками, а утро — попами, а поутру — бискупами, а поутру утрешнем — арцибискупами починилися есте. Како вы можете истину глаголати, о школѣ, истину учащей, ни слыхавши? Еще ли речеши, яко неправду мовлю, яко в сопротивоборной школѣ на истину училися есте и днес тоеж мудрости учением дышете, а не толко сопротивным учением дышете, але и явственно на истину борете, але уже и граници истины и ограды законные, истиною оточенные, сами собою поламали, попреворочали и подгвалтовали есте. Ато як? Понеже дѣрами през ограды, силою, посулами, вылыганям, человѣкоугождением и другими козньми в церков Христову (а не слѣдом законным) удрали есте ся и началствуете. А если сами не видите, зас отворити книги совѣсти вашее на показане вам мною речен-

ного мушу, яко да правда во тмѣ лжи вашее не сѣдит, але на свѣт, наявно всѣм, вырнет. Покажѣте ми, о бискупи, где который з вас иноческого жития степен, ко Христу и духовному разуму скорбным путем ведущий, сам собою пролѣзл, без которого искуса — закон мовит — епископ быти не может. Тот закон есте попрали и внивеч обернули. Ато чему? Для того, иж не толко искуса иноческого не знаете, але ни того самого голого имени, што ест инок, не слыхали есте, и як перво в мирскум стану, так и нынѣ бо рекомо в духовном албо и двояко горше мирскими есте и мирско живете и мудруете. Где который з вас дияконский степен многолѣтным искусом священодѣйства служебного по законе прошол? Тому и сами признаете, иж ся от вас гвалт стал, в котором забавы не толко не чинили есте, але, не знаю, епископством если не попередили есте его. Где который з вас священство по закону узаконеному постигл? Тое и сами признаете, иж от вас згвалчено ест. Где который з вас епископство от вышнего звания, дарования и освящения и от всенародного избрания гласа восприял? Тое и сами признати мусите, яко згвалтили есте. А коли гвалт закону церковному от всѣх сторон починили есте, признайтеся сами, не сопротивно ли на истину лжею вашею борете. Мусите, хоч и не хочете, бо ся со лжею пред истиною укрыти, ани утаити не можете, а коли в такой школѣ лживой учили есте ся и нынѣ учитеся. Паки спасов глас к вам мовлю, како вы можете добро глаголати, зли суще? Смотрите пилне и розчтѣте книги сумненя своего, не на вас ли нынѣ, якож древле на иудеев за згвалченя закона божия Исаин глас кличет, мовячи: «Слыши, небо, и внуши, земле, яко сыны родих и вознесох, сии же отвергошася мене!» Видите ли, як вы бога отверглися есте! Видите ли, яко вы добро глаголати, зли суще, не можете! Видите ли, яко вы, из вѣры благочестия в невѣрие нечестия и своволного жития выбѣгши и для того покрыти свою ганбу и соромоту вѣчную хотячи, лжею на истину борете, истину топчете и попираете, благочестие православное вѣры хулите! Но убо того не достигнете, на што усадилися есте. Истины лжею прebороти не зможете и сами исчезнете и погибнете, а истина живет и жити будет во вѣки. Прето не чудуюся вам, ксендзы бискупи, яко того ради православных хулите, которых отбѣгли есте. Иначей быти не может, и поневоли хулити мусите, бо хулникови и служити приказалися есте. Время же приспѣло уже на тые артикулы, от вас реченные, вас вопросити и показати, правду ли есте то рекли или лож, добрым ли духом или злым.

Начало же оттуду чиню. Вопрошаю убо вас, ксендзове бискупи, из благочестивое вѣры избѣгшие, дадите ми свѣдителство от писания евангелского, апостолского и святых

богоносных отец, где есте ся того дощупали и дочитали, яко да стадо словесное, крещенное во имя отца и сына и святого духа, познавши вѣру, закон своея вѣры, благочестия тайнство, в предѣлах непреложных ограды законное стоячее, в слѣд волков, на розшарпане сумненя их чистого, послѣдуют и зедатися новыми вымыслы в церков вносити хотячих, як в римском костелѣ (которого есте похвалили, чинят) попустят. Не сам ли владыка Христос рекл: «Внемлѣте себѣ от лжепророк, иже приходят к вам во одеждах овчих, внутр же сут волци и хищници!» и паки: «От плод их познаете их». До кого рекл Христос «внемлѣте себѣ»? До стада словесного. Что ест «внемлѣте себѣ»? То ест «стережѣтеся». От кого? От лжепророк. Кто сут лжепророци? То ест пастыри и наставници. Як же их велиш устеречи? Ото так: если и в одежди овчей и смиренной приходят, але от зубов волчих познаете их; от мудрования правого или сопротивного зрозумѣете их; от новин и вымыслов, от себе, а не от закона, изнесеных, явны будут вам, а до того и от жития, нехристиянски проходячого, ощупаете их. Добре, господи, остерегл еси нас. А коли их познаемо, што нам подобает учинити? Тое: внимати собѣ от них, не слухати их, ниже послѣдовати им.

Пытаю вас на тое, ксендзове бискупи, вѣруете ли Христу, яко закон осторожности от лживых пастырей стаду овцам даде, или не вѣруете? А если вѣруете, чем же вы на стадо хулите, як за спробованными и досвѣдчоными волками вслѣд ходити не хотят и марне и нагло потратити душ своих не попущают? Видите ли, як Христу и Евангелию его не вѣруете, понеже на стадо, Евангелию послѣдуючее, хулите.

Пытаю вас зас, ксендзове бискупи, где пастырям тая власт назначена и узаконена, яко да вслѣд блуду и новых вымысл, собою набытых, из оборы законное, вѣчне уфундованое, овца вытягают и в свою погибел (если сами в ней утонути злым мудрованием и нечистым житием изволивши) и тых вовлачат? И зас где узаконено, яко если видит овца пастыря от окрадения душегубца в ров невѣрия впадша, или во огнь ереси вскочивша, или в водѣ прелести утонути умысливша, яко да и овца вслѣд пастыря в тые погибелные мѣста за оным вскакует и явственно погибает? Не сам ли рече Христос: «Аще и око десное и началнѣйшее соблажняется, изверзи е»? Ато чему? Для того, иж лѣпше тобѣ и з одным оком в рай или в царство небесное, нежели со двѣма в геену отити. Хто ж ест око в тѣлѣ церковном? То ест вожд и наставник. Чему ж вы на тѣло церковное хулите, яко око гнилое, гноем миролюбия засмердѣлое, с посродку себѣ тѣла здорового измѣтуют и вслѣд его не послѣдуют, лѣпше хотячи безславных члонков, сами о собѣ в царство небесное,

нежли соочима слѣпыми или наставниками прелщеными в гену внийти? Видите ли, яко Евангелию христову не вѣруете, понеж на тѣло церковное судом зависти и неправды хулите!

Пытаю вас зас, годит ли ся стаду всякого пастыря слухати, который имя собѣ пастырства угонил, а до овчарнѣ не пастырски, двермя, от бога званием и народным избранием, во овчарню стада входит, але тайно дѣрою и через законный плот, злодѣйски, лжею, кулленнною и заслугою мирскою, для згубы, а не для спасения овец, влазит? Не сам ли рече Христос: «Не входяй дверми во двор овчий, но прелазяй инудѣ, тат ест и разбойник»? Чем жс вы на стадо христово хулите, яко овчарню законную от злодѣев и разбойников пилне стерегут, яко да душ своих марне не потратят, и егда не дверми вшедших, але дѣрою влѣзших, ощупают, таковых за пастырев не приимут, гласа их, яко чуждого, слухати не хощут и вон зганяют? Видите ли, яко Евангелию не вѣруете, понеж на овца правомудруючие хулите!

Пытаю вас зас, где пастырем власт дана болшей што мудровати над овца вѣрные и крещеные во имя отца и сына и святого духа? Того ни единым писанием не покажете; толко тоеж, як и пастырем: «Аще любите мя, заповѣди моя соблюдѣте; а не любяй мя, заповѣдей моих не соблюдает». Пытаю вас зас, имают ли пастыре власт што нового в церков законную, вѣчным фундаментом писания, чина и благообразия укгрунтованую, уставы неподвижными огороженую, от своего вымыслу мирского вносити и столпы основы закона неподвижного преправовати или на негрунтовное и пропастное мѣсто преносити и увес фундамент законный потрясати албо отмѣняти? Того ни единым писанием не толко не покажете, але еще и проклятство на смѣющих ся того важити услышите. Блаженный Павел рече: «Аще кто благовѣстит вам инако, а не якоже благовѣстихом,— анафема; или и ангел с небесе — анафема». Такожде и святые, Павлу послѣдуючи и церков законом ограничивши, яко да проповѣд евангелская внутр цѣло пребудет, рекоша: «Иже приложит и отимет — проклят». И зас: «Не прелагай предѣла, их же дух святый усты богоносными отци помѣрил, ограничил, закопал, утвердил и непреложны в вѣки быти ознаймил». Видите ли, яко вы предѣла тые сами собою поламали, закону, и Евангелию, и учению святых гвалт, явно всему свѣту, учинили и, по апостолу Павлу, сопротивно и ново благовѣствуете; треклятии от церкве и закона церковного будучи, а пред ся стадо, в оборѣ правовѣрия цѣло и здорово стоячее, хулите! Видите ли, як совершенные слуги антихристовы есте!

Пытаю вас зас, чем бы и для котрое причины словесное стадо пастыря (если ж не право ходит и трутизною ереси, а не правым евангелским мудрованием их кормити хочет) глядѣти и обличити не мѣло? А чему ж Павел стадо наупоминает, абы и сами в добродѣтел Павлову достигали и тым слѣдом не ходячих и образа Павлова не носячих, прозрѣвше, не приимали и с таковыми ся никакож не общили: к филипписиом тако рече: «Подобни мнѣ бывайте, братие, и смотряйте не тако ходящих, яко имате образ наш; мнози бо ходят, их же многажды глаголах вам, нынѣ же и плача глаголю, враги креста Христова, им же кончина — погибел, им же бог — чрево и слава — во студ их, иже земная мудрствуют». Видите ли, яко овца добре чинят, Павла в том слухаючи: таковые, которые не сут подобни Павлу и которым бог — чрево, и которые мирское мудрствуют и которые славы вшетечное свѣта сего ищут,— проглядуют, а познавши их, не приимуют, изганяют и общитися з ними, яко со враги креста Христова (для которых и сам Павел плакал), не хотят. Видите, чого ради Русь хулите, а латину хвалите,— яко Русь дурная, если и малое порохно ереси во своей церкви ока, от лжеименных пастырей запорошити хотячих, ощупают, зараз очищают и вон измѣтуют, а у латины лжеименные пастыре целым бервеном вымыслов новых зѣницу спасения людского завалили, а прописнути и промовити за истинну нѣмаш кому. Ато чему? Для того, иж яко мертви всѣ овци в той долинѣ костелного бесловесного послушенства ока бервеном власти пастырское привалены сут и в нечувствѣ и безгласии сѣдят и о спасении своем, збавенны ли будут или ни, не вѣдают, толко, як ся кому трафит, безсмысенно и скотски умирают.

Пытаю вас зас, добре ли в том латинские овца чинят, иж пастырей, если и направо ходячих, видят и, сопротивно закону божию и евангелскому мудруючих, знают и, в блудѣ прелести валяючихся явно, видят: оных не толко не остерегают и не обличают и смрада их ся не гнушают, але еще во всем ся им повинуют и вслѣд оных, если ж и в погибел, запевне вѣдаючи, идут, за ними безрозмыслньне послѣдуют и тую ж погибел, што и пастыре, душам своим относят. Тут, вѣм, речете, своей хоробѣ догожаючи, добре чинят. Але ми тое «добре», не голословне, але писанием, покажѣте и зас того «добре» пожиток ми покажѣте, то ест — будут ли збавени овца, яко вслѣд волков, блазнителей, злодѣев и разбойников, по Христову гласу, и злых дѣлателей и псов, по Павлу, послѣдуют,— але, если чинят добре, иж во слѣд таковых пастырей послѣдуют, чем же их пастыре от шуее страны на страшном судищи не освобожают, чем же о собѣ за сѣбе отвѣт дати хощут, по Павлу: «Кождо бо,— рече,— о собѣ отвѣт даст пред богом».

А егда истязан и пытан кождый за свое житие будет, што ж за пожиток слуханя тых овец, которые вслѣд пастырей своих, во погибел ведущих, и сами з ними в тую ж пропаст впадают и погибают. Што ж за пожиток молчаня тых овец, которые, ради невѣдомости своегѡ збавеня, за пастырским слѣдом идучи, в геену огня вѣчного трафляют и погибают? Што ж за пожиток с повинованя пастырского тых овец, которые, если дѣла, доброго жития и правое вѣры нѣмают, пастырми от оного страшного гласа, судиею реченного («отидѣте от мене, проклятии, во огонь вѣчный, уготованный дияволу и ангелом его»), освободитися не могут?

Видите ли, иж не добре римские овци чинят, што о своем спасении не дбают. Видите ли, иж не добре римские овци чинят, што куревником и дворяном безвстыдным над собою владѣти допущают. Видите ли, иж не добре римские овци чинят, што новинами трутизн, закону противных, ден по ден пасучися, пастырем своим о правдѣ евангелской молчат. Видите ли, як тые пастыре овцам на страшном судѣ ничого помочи не могут. А не толко овцам своим, але и собѣ самым могут ли што помочи, скажѣте ми и научите мя о том, молю вас! Вѣм, вѣм, вѣм, яко бѣднѣйший и срожший еще глас, нежели простаки, пастыре услышат и за ходотайство погибших душ со своею погибелию отвѣт невымовный дати хотят, и сугубое сторицею приложение муки приимут, и срожшее каране праведным судом божиим отнесут; але овцам пастырская великая бѣда и мука их малой бѣдѣ и муцѣ пожитку и утѣхи бынамнѣй не принесет. Доволно овцам свое страдание и мучание за грѣхи и выступки терпѣти и в собѣ самых скорб и горест тую слышати! А пастыре если и велми строго и бѣдно за себе и за овци свои мучитися будут, что ж за пожиток овцам от их великобѣдного мучения, коли их меншему помочи не могут и отраду и прохлаждение ни едино дати силы не мают! Видите ли, ксендзове бискупи, яко неслушне того прагнете, яко да звычаем римским над росскими овцами владиете! Видите ли, яко слѣд антихристов ухвалили есте и себе ни в чом не гледѣти заказуете, блуду же и вымыслом, от мистра диявола вами изученых, словесным, образ божий и подобие носящим, овцам, безгласно, яко же скоту, послѣдовати повеливаете! Видите ли, яко сами, от которых бы ся образ чистоты, паненства, невинности, чистои вѣры и доброго сумненя в облюбеници церкви Христа бога показати мѣл, прелюбодѣйцами, вшетечниками и куревниками стали есте ся и, от жоны законное венчалное вѣры восточное украдшися, до зантуза вшетеченства римского отбѣгли есте! Суди сам, если неправду мовлю. Том вам першую басня вашу, як хотѣли есте по-римски над Русю владѣти, одправил.

Ступѣм зас до второго стиха, которого червоными словы для того повторяю, абы судеве и чителници добре присмотровалися образу, як соромѣтися и румянѣти тот щекун будет, коли его солнце праведное своею истинною освѣтит и пригрѣет. Имя же тому стиху тое: Яко дурный, неславный и непожиточный был приезд Иеремия патриархи[50]; ато тым, иж хлопов простых, швецов, седелников и кожемяков над епископов преложил и увес порядок церковный, от духовенства отнявши, свѣцким людем в моц дал, в чом великое уближене власти епископской учинил. *Глава 6.*

В том стиху, реченном от вас, ксендзове бискупи, показуетеся еще быти поганы, а не християны. А понеже християне нѣсте, як же ся духовными звати или славити смѣете! Албо не вѣдаете, что ест дух и духовный? Духовный ест, иже духовное дѣет, мудрствует и глаголет. Да знаете! Чем же ся вы духовными зовете, а телесне и погански мудрствуете и глаголете и самого Христа, сына божия, царя над цари небесного, науку и образ смиреномудрия показавшего, своею гордостию и хулою попираете? Ато як? Для того, иж лѣпшими ся над другими чините и от плоти и крови порождением, а не от бога свыше, хвалите. А Иоанн евангелист не тых, которые ся в злотоглововых подушках и китайчаных пелюхах родят, блажит, але которые ся от бога свыше родят, сих вѣрными и зацными быти розумѣет, мовячи: «Елици же,— рече,— прияша его, даст им власть чадом божиим быти, вѣрующим во имя его, иже не от крови, ни от похоти плотския, ни от похоти мужския, но от бога родишася». Як же ся вы духовными, а не толко духовными, але и вѣрными звати можете, коли брата своего, во единой купели крещения — вѣрою и от единое матере — благодати ровно з собою породившегося, подлѣйшим от себе чините, уничижаете и ни за што быти вмѣняете, хлапаете, кожемякаете, сѣделникаете, швецами на поругане прозываете? Добре, нехай будет хлоп, кожемяка, сѣделник и швец, але воспомянѣте, як брат вам ровный во всем ест. Для чого? Для того, иж во едино треипостасное божество и одным способом з вами ся крестил, и одною благодатию и даром вѣры облечен ся стал, и одною печатию духа святого на християнство запечатан ест. А подвигом и вѣрою дѣлною, если ж и одного отца и матере, вѣры и крещения есте, может быти кожемяка от вас лѣпший и цнотливший. Откуду то познаемо? Оттуду: два сынове были у одиного отца Исаака и матери Ревеки — Иаков и Исав[51]; Иаков же был лѣпший и цнотливший, хоч молодший, а Исав зас горший и подлѣйший, хоч же старший.

Ато чему? Для того, иж Иаков богу угодил и благословение приял, а Исав чрево и похоть над благословение божие предпочтил и от бога отвержен был.

Пытаю теды тебе, ругателя имени, чим ты лѣпший от хлопа. Албо ты не хлоп такий же, скажи ми! Албо ты не тая ж материя, глина и персть, ознайми ми! Албо ты не тое ж тѣло и кров! Албо ты не тая ж жолчь, хракотины, слина и тлѣние! Или ачей ты от камене утесан и не маеш кишок и слюзу хлопского в собѣ, ознайми ми! Или ачей ты костяный, так, без тѣла, родился еси, дай ми знати о том! Зас пытаю тебе и не оставлю, пытаючи, чим ты лѣпший над хлопа,— повѣж ми и свѣдоцтво дай, не гордую хулу и дмение, але божественного гласа писанием покажи. А егди показати не можеши, яко ты каменный, костяный или навет и золотый, толко такий же гной, тѣло и кров, яко и всяк человек, чим же ся ты лѣпшим показати можеши над хлопа? Явно, яко ничим другим, толко хулою и величанием гордости пред человѣки, а пред всевидящим оком — окаяннѣйший и всѣх тварей безчеснѣйший еси. «Всякое бо,— рече,— высокое во человѣцѣх мерзко и нечисто ест пред богом». А коли ты показати то не можеши, яко ты лѣпший над хлопа, а сам ся гордостию чиниши, як же ты духовным или навет и християнином простым зватися можеши? Видите ли, як дух антихристов, ваши мѣхи надув, и усты гордо дыхает и рыгает. Видите ли, яко не толко духовными, але ани простыми християны зватися вам не годит и не достоит. Ато чему? Для того, иж на Христа самого и учение его борете, плотским рождением, славою и богатством хвалите и духовными пастырми быти называете, а братию свою и христову подлѣйшими от себе и не толко подлѣйшими, але и ни за што их пред своею гордостию быти розумѣете. Того ради показати то не хитростию речництва, але божественным писанием хощу, як не естесте не толко духовные, але ниже простые християне, и хто вас християнами звати бы хотел, и тот не ест християнин.

Начало оттуду. Христос бог, слово небесного отца, превѣчно рожденый сын, во послѣдняя лѣта, яко ж свѣдителствуют евангелисты и богословци, Григорий, Василий, Златоустый в «Бесѣдах» и прочии вси, о богослови гласящие, восхотѣвши тую тайну, от вѣк сокровенную в бозѣ, миру открыти и плотию на земли межи земными ся родити и от земных земное тѣло на себе взяти, для того нищих, а не богатых, безчесных, а не славных, простых, а не хитрых родителей собѣ избирает; теслю, а не короля или воеводу отцем именует; во вертепѣ, а не в замку или палацах ся родит, во яслех скотских, а не на ложах или одрах коштовных, на соломищу и гнои, а не

на подушках скупых ся покладает; пелюшищами простыми, а не тонкодорогими ся повивает. То толко о рождению небесного царя, земнородным на обновление нетлѣния рождшагося, показалем. Ато для чого так чинит, то ест послѣднѣйше, безчеснѣйше и неславнѣйше ся родит? Для того, мовит, абы мира сего гордост, пыху, славу и могутство тым безчестием убил, уморил и до конца стлумил. Для того ся так нищетно родит, абы потом в замках, палацах и коштовных дворѣх родячиеся над тых, которые ся в хлѣвѣ родят, не возносили и лѣпшими не чинилися. Для того ся теселским сыном зовет, абы тые, которые сут королевские и княжацкие сынове, над кожемячиных сынов не возносили и лѣпшими не чинилися. Для того на гною во вертепѣ, без слуг, в пелюшицах ся родит, абы тые, которые на подушках мяких, в замках, дворах и коштовных гмахах, при многу слуг и дворян, в тонких китайках и у полотнах флямских ся родят, над убогих, сиротски, голо, без достатку всякого родячихся лѣпшими не чинилися. А коли сам цар небеси и земли земнородным образ таковый сам собою показал тому смирению, персть земленую, яко да ся гноем тѣла не возносит, научил, тое кичение и надутост пыхи мирской отсѣкл, чим же ся вы, ксендзове бискупи, над братиею своею лѣпшими чините и на них хлапаете и кожемякаете? Видите ли, яко еще християне не естесте, як же вы пастырми и духовными зватися можете? То ест щирый фалш, зрада, подступок, лож на духовное имя и хула на всесилного бога, чим ся вы зовете! «Елици бо,— рече,— во Христа крестистеся,— во Христа облекостеся». Тако ли есте ся в Христа облекли? Покажѣте ми Христову одежду на собѣ,— его ли будет или антихристова? Да гдѣ ж Христос на своих учеников хлапав и кожемякав? Не сам ли рече предобрый: «Яко аз,— рече,— братия моя, яко раб и служай между вами вам есм». И зас: «Хотяй быти велик, да будет мний, и тогда будет велик». Видите ли, яко еще поганци есте, а не християне, и меноватися именем християнским не можете, если и всхочете! Ато чем? Для того, иж поганство зо всѣх сторон на вас кличет, волает, вопиет и зовет, мовячи: «Ото сут нашого кореня плодове, образом, житием, вѣрою, мудрованием и бесѣдою!» Том вам показал, яко християне нѣсте.

Тепер зас о приездѣ патриаршином мовити буду тым способом. Пытаю вас, бискупи, для которои причины патриархи нашого приездне славный и не пожиточный вам видѣти бы ся мѣл в тые краи мешканя нашого? Албо для того бысте розумѣли непожиточне приехати ему, иж он видѣл церков Христову заплюгавленую нечестивыми пастырми чревопасными, мѣста хвалы божия позалѣганую властию мирскою

и мучителством поганским зневоленую, злым и нечистым житием поруганную, похуленую и до конца обещесченную, и видѣл, яко волци пастырообразные на стервѣ церковного лихоимства моцно сѣдят и заюшилися сут; изгнати если бы их от того стерва и хотѣл, смерти звѣролютства оных избѣгнути бы не могл. Што ж чинит? Созывает стадо словесное, овци Христовы, будь кожемяки, сѣделники, швецы и всякого стану, чина и возраста православных християн; созвавши сих, мовит к ним тыми словы: «Спасайтеся, братия моя, сами, а пастырми спастися не можете». Чему? «Для того, иж они о спасении не толко вашем, алс и о своем ни мало не мыслят. Уже пастыре ведлуг свѣта сего пелгримуют, уже пастыре князю вѣка сего на службу его приказалися сут, уже пастыре о вѣчный живот, и ваш и свой, ничого не дбают, уже пастыре нынѣшний вѣк выжити, выроскошовати, выславитися, выгордитися, выбогатитися, вымудритися умыслили сут. Спасайтеся, братия моя возлюбленная, вѣрное стадо Христово, роде избранный, языку святый, царское священие, людие обновления, российский благочестивый народе, сами. Спасайтеся вѣрою; спасайтеся заповѣдми евангелскими; спасайтеся законом отческим; спасайтеся чистым и цѣломудрым житием! Пребудѣте в церкви, пребудѣте во оградѣ, пребудѣте в законѣ, пребудѣте во согласии, едности и любви».

Повѣжте ж ми тое, о клеветници, того ли ради патриаршин неславный и безпожиточный приезд быти сказоваете, яко овца своя соузом любве, закона, вѣры и единомыслия едностию связал, совокупил, утвердил и угрунтовал. То ли и Христа дурным и непожиточне до Иерусалима пришедшого наречете, который, видѣвши архиерее и пастырѣ безплодные, мѣста церковные в широких реверендах позасѣдалые, обѣдов и вечерей торжественных пилнуючие, по торжищах славноходящие, воскрылия реверенд за собою волочащие, з оных духовенство духовное церковного строения и ряду зодравши, на простых сѣтоткателей рыболовов вложил, послѣди же и кожемяк в тое достоинство увлекл. То ли и Христос для того от вас будет дурным и непожиточным назван, як и патриарха? Видите ли, як от вас дух антихристов, хулнолживый и клеветный, дышет. Видите ли, яко заразою смердячою пекелною дышет. Видите ли, яко лжете на патриарху, якобы неславно и непожиточно приехати мѣл и немудро в своем приездѣ собѣ поступовал. Пытаю вас о том, который может быти мудрѣйший, пожиточнѣйший и славнѣйший, яко тот, который, да не убита будет нагло душа от разбойников, устережет. Пытаю вас о том, который может быти мудрѣйший и славнѣйший и пожиточнѣйший, як

тот, который о злодѣях, да не украдено будет душевное богатство, ознаймил. Пытаю вас о том, который может быти мудрѣйший, славнѣйший и пожиточнѣйший, як тот, который от волчего душегубства, яко бы ся скрыти и в зубы прелести не увязнути, научит. Видите ли, яко патриаршин приезд славный и пожиточный был и ест. Видите ли, яко патриарха не дурен, але премудрѣйший от премудрых вѣка сего был и ест. Том вам показал о славном, пожиточном и мудром приездѣ патриаршином.

Поступѣм зас для чого патриарха ряд церковный на хлопы, кожемяки, сѣделники и люди свѣцкие вложил, а бискупы в том достоенствѣ пренебрегл и голыми тое чести быти показал и обелженьем власти им конечное учинил. Пытаю вас, бискупи, скажѣте ми тое: Христос владыка бог, коли спасение проповѣдати вселеннѣй послати хотѣл, архиереев ли иерусалимских на тое достоинство избирал, Анну и Каияфу [52] ли тою годностию почтил и оных ли на тую службу оную возвал. Албо не вѣдаете, иж тые его убили, албо утаилося вам тое, иж тые его осудили, албо не слышали есте о том, иж тые, да убиют скоро и безчестно будет на него инстиговали, албо не читали есте о том, иж тые ся з него ругали, смѣяли, хулили, лгали и повѣсити узаконили? Але когда добрый владыка на проповѣд выбрал простых хлопов, смиренных нищих, беззлобивых рыболовов, кожемяк и тым церков свою поручил, в шафунок спасение человѣческое, досвѣдчивши их быти вѣрными, злецил,— так же властне и патриарха, слѣда Христова держачися, учинил; тым, которых быти не еретиками, не отщепенцами, не развратниками благочестия досвѣдчивши, церков Христову и своего пастырства моц строения злецил и як ей хранити от ереси антихристового учения научил, и Анны и Каияфы оставил, архиерее, широкоревеpендные и на лектыках колышучиеся, пренебрегл, а бискупи, саки по Римѣ гонячие, ни за что быти и розумѣтися осудил. Видите ли, яко патриарха слушне и пристойне учинил, як на простых вѣрных, свѣтских людей, православных християн церков Христову вложил и строение в ней поручил.

Але вы, бискупи, по тому вашему обличению што учините, вержетеся, вѣм, зас до того надыманя, мовячи: тые хлопи простые в своих кучках и домках сѣдят, а мы пред ся на столах епископских лежимо; тые хлопи з одное мисочки поливку албо борщик хлепчют, а мы пред ся띠 поколко десят полмисков, розмаитыми смаками уфарбованых, пожираем; тые хлопи бѣтцким албо муравским кгермачком ся покрывают [53], а мы пред ся в гатласѣ, ядамашку и соболѣх шубах ходимо; тые хлопи сами и панове и слуги собѣ суть, а мы пред

ся предстоящих барвяноходцев по колко десят маемо; перед тыми хлопи нѣхто славный шапки не здоймет, а перед нами и воеводы здыймают и низко кланяются.

На тое кокошене, панове бискупи, вам отповѣм так: архиерее они, Христа убившие, подобные вам, не на мѣстах ли епископских седѣли так же, яко и вы, але хлопи Христовы лѣпшие от них были и нынѣ суть; они чрево не так же ли ладовали, яко ж и вы, але хлопи Христовы, алчющие правды, лѣпшие от них были и нынѣ суть; тые трупи не так же ли мяко и коштовне убирали, яко ж и вы, але простаки Христовы, одноризные, лѣпшие от них были и нынѣ суть; тые предстоящими не так ли ся были окружили, яко ж и вы, але хлопи Христовы, самослужные собѣ, лѣпшие от них были и нынѣ сут; тых Пилаты и Ироды не так же ли почитали и перед ними уклякали, як же и перед вами, але хлопи Христовы, гоненые и оплюваные, обесчещенные, поруганые, посмѣяные, битые и убитые,— лѣпшие и цнотлившие и славнѣйшие от них были и нынѣ суть. Так же и вы, панове бискупи, сѣдите на мѣстах епископских, але на достоинствѣ и учтивости не сѣдите; селами владѣете, але вашими душами диявол владѣет; пастырами ся зовете, але есте волки; священными ся зовете, але есте прокляти; епископами ся именуете, але есте мучители; духовными ся быти розумѣете, але есте поганци и язычници; хвалитеся, Павловым словом боронячися, попом благочестивым и мовите, як вы попи, а мы епископи, не ко попом, мовит, речено: «Внимайте себѣ и всему стаду, в нем же вас дух святый поставил епископи пасти церков господа и бога», але ко епископам.

Тут ставши, буду вас пытати силы того слова. Приидѣте, приидѣте, вси позорищници, на видѣние духа антихристова гласа и узрите его, як ся будет румянѣти и соромѣти, коли его сонце праведное пригрѣет и обличит! Пытаю вас, лживые бискупи, чим ся вы хвалите,— чим не были, ни естесте и николи не будете. Скажѣте ми тое первое голое слово, Павлом реченное, что ест «внимайте себѣ» и кую силу тое внимане мает, а потом и до духа святого, ставящого епископы, поступимо. Але вѣм, о том вниманю не толко вы, богочревци, але и всѣ философи мирские, посполу з вашими машкарники исусоругателми, то ест зовемыми езуиты, сложившися, силы того слова «внимайте себѣ» ознаймити ми не можете,— развѣ не мовлю истинного богослова, в пустыни искус безмолвным претерпѣвшого, бѣсы мыслено преборовшого и ко богу око душевное прозрѣти проочистившого, плоти и крови совлекшогося, от таковοго толко силу того «внимай себѣ» услышати могу, а от богокорчемника и мудреца, в миру пресловутого, никакож. А коли того

первого слова не знаете, чим же ся вы над попы превозносите и станом епископским славити смѣете?

Пытаю зас, дух ли святый вас поставил епископы пасти церков господа и бога или дух антихристов пасти чрево и множити несытое лихоимство. Не явно ли всему свѣту, яко самого преисподнего Велиара дух вас поставил и его жертовное лакомство! Чим же ся вы над попов православных вышшими во спасении душевном чините? Вѣм, яко вышшие есте, и я вам признати мушу, але чревом роскошнѣйшим и горлом сластолюбнѣйшим, и помыслом пышнѣйшим, и лихоимством несытѣйшим. Тым есте вышшии от попов православных, а не спасением душевным! А спасением душевным не толко от попов, але и от простых свѣцких православных так далеко меншими и послѣднѣйшими есте, яко из Иерусалима до Рима и далѣй. И хвалитеся тым титулом епископским, а не достоинством, мовячи, яко не имают власти духовенство православных (егда с предѣлов законных выступите и от жоны власнои своеи, церкви вѣры восточнои, до курвы римскои на блуд отбѣгати хочете и оную вшетечницу, наблудившися там з нею, и еще тайно до чистого ложа облюбеницѣ церкве Христовы приволокати изволите) вас низлагати, измѣтовати и кляти. Так вѣдайте, не толко очи здоровые ока гнилого усмотрити и осудити могут и власт имают, але и само тѣло церковное, то ест простые християне, по Христову гласу, скверноначалника изверечи, осудити и прокляти власт имают, да не с тым блазненым оком, или пастырем, в геену внийдут. А священици православнои вѣры, поборници благочестия, в своем степени неподозренные, таковую силу, власт и началство имают правду евангелскую боронити и о ней ся до крове заставляти, яко же сам Христос и апостоли его и прочии. И аз убо, многогрѣшный мних Иоанн, первей вас навпоминаю, да ся ко богу обратите и покаяние за дерзнутое вами и другого злого жития, плоды достойные показавши, сотворѣте. А если не хочете, проклинаю вас от отца и сына и святого духа, да есте прокляти нынѣ и в будущий вѣк. Аминь.

Повелѣте ж, панове бискупи, тоей гры, мною реченной, по своей смерти спробовати. Если ся ваш труп розсыплет до общого всѣх воскресения, тогда узрят тые гладячии пробовници, што ест наша православных вѣра и якая сила клятвы нашее вѣры. Видите ли, бискупи, яко потвар, клевету, лож и хулу на святого духа наносите, славячися от оного стан епископский приняти, о чом дух свят николи не мыслил, да вас, его хулников, епископами становит. Не явно ли ест всему позору ангелскому и человѣком, живущим на земли, яко сами есте тое бискупство (миролюбием у миром

владѣющого духа, со небесе соверженного за гордост) угонили и того всѣми виды и образы своими безплодного и нехристиянского жития, быти вас епископами благословившого, показуете, а не святого духа, не оного первого речения Павлом, от духа святого поставленным, еже пасти церков господа и бога, але послѣднего,— еже не щадѣти стада. Присмотритеся толко пилно, отворивши зерцало сумненя своего, не ваш ли то образ и пристригане бород, на смѣх чорту пекелному пристроеное, Павел ознаймил, мовячи: «Аз бо,— рече,— вѣм се, яко внийдут волци тяжци во вас, не щадяще стада». Что ест «внийдут»? То ест: силою, помоцию, хитростю, человѣкоугождением и лихоимством влѣзут, вдерутся, вкрадут и втиснут кгвалтом в началство. Что — «волци тяжци»? То ест: началствуемые мнимые пастыри, драпежници, лихоимци, идолопоклонници сребролюбия и невѣрием еретици. Что ест «нещадѣние стада»? То ест: погребение ума пастырского в пожитках дочасных, которые волну овечую лупят, дерут и молоко кривавого их поту пьют и всѣгды ся з них насытити ищут, и оных паствою евангелскои проповѣди истинны по должному закону пастырскому не пасут и от глада словесныя овца Христовы поморили сут.

Розглядѣте ж свой образ в том зерцалѣ, панове бискупи, не вас ли то Павел по поставленѣх духом святым епископѣх сказал. Не вы ли то влѣзли, не вы ли то волци тяжци, не вы ли то не щадите стада! А если бысте розумѣли от духа святого поставлены быти, покажѣте ми тые плоды, ко поставленю приготованые, которых Павел изобразил, к Тимофею тыми словы мовячи: «Подобает,— рече,— того степеня епископского прагнучому первое быти непорочну, таже единой женѣ мужу, трезвену, цѣломудру, благоговѣнну, чесну, страннолюбиву, учителну, не пияници, не бийци, не сварливу, не мшелоимцу, но кротку, независтливу, не сребролюбцю, своего дому добрѣ правящу, чада имуще в послушании со всякою чистотою; аще бо кто своего дому не умѣет правити, како о церкви божии прилежати возможет; — не новокрещену, да не разгордѣвся, в грѣх впадет и в сѣть дияволю. Подобает же ему и свѣдителство добро имѣти от внѣшних, да не в поношение впадет и в сѣть неприязнену». Если теды вас дух святый поставил, покажѣте ми хоч одно овощийце от того выличеного и реченного Павлом епископу сотворити и выконати должного. Не толко не покажете, запевно вѣм, але еще, коли всхочу на кождый плод вашого жития спротивные дѣла обличати, осквернюю воздух поднебесный и отрую голосом слухи людские. Еднак же дарую вам всѣ плоды, в серединѣ сѣдячие, которых, вѣм, иж ани снилося вам,

да бысте их творити дѣлом хотѣли,— а о переднем и послѣднем вас пытати буду.

Покажѣте ми убо, о бискупи, были ли есте коли, хотячи стану епископского, непорочни. Знаете ли силу того слова, што ест «непорочен»? Не толко не были есте, небожята, непорочными нѣколи, але есте еще и нынѣшняго жития, рекомо в духовном стану, различных злоб пороками тое непорочenство убили, уморили и запамятаням погребли, и не што другое, толко порок во вас царствует. Пытаю вас зас о той послѣдней добродѣтели, покажѣте ми, о бискупи, хто давал за вами свѣдителство от внѣшних, як есте на той степень достойни и як есте житием добрым исполнили всѣ тые добродѣтели, Павлом реченные. «Подобает бо,— рече,— ему и свѣдителство имѣти от внѣшних, да не в поношение впадет и в сѣть неприязнену». Хто ж давал за вами свѣдителство от православных, скажѣте ми? А если показати не можете или не хочете, тогды я вам показати хочу, хто давал за вами свѣдителство.

Первое вам посвѣдчили румянцѣ, то ест чирвоные золотые з бѣлыми великими таляры, полталярки, орты, четвертаки и потройники. Ато як? Ото так, што славнѣйшим секретарям и рефендарям, похлѣбцям и тайным лгарям его королевской милости, абы ся причинили и свѣдчили, яко годный человѣк на панствованя бискупских доходов и пожитков и свowолного и вшетечного мешканя на тых имѣнях и селах, бискупству належачих, за которую причину тому, особѣ, завивши в папѣрец сто или як ся трафит чирвоных золотых, в руку тыць, другому зас тых же шафранцюв очелюбных, завивши так же, в руку тыць; одправивши же румянолюбцув, потом ступѣмо до понеславнѣйших особ, тым зас, ворочки понаполнявши, овым — великих бѣлых таляров, овым — зас полталярков, овым — ортов и четвертаков, тому в руку тыць, овому тыць и сему тыць, а писародрачѣ юж не бракуют и потройники з грошами берут и дерут. Тые ходотаи, панове бискупи, за вами свѣдчили, яко есте годни на своволное житие сел епископских; свѣдчил зас поклон, нѣкоторая тисяча чирвоных в кишеню королевскую; а до того свѣдчило вам ваше злое сумнѣня, иж есте ся обѣщали вѣры отврещися и антихристу поклонитися, што и скутком есте постигли и желаемое исполнили. И учинивши тое плодоносие, мовите, яко не имают власти православные епископы, священици и общий народ, вас прокляти. Мают и мают, небожата, и юж есте прокляти и геену вѣчную запевно наслѣдуете, если ся не покаете. Волно вам не вѣровати, але умры тылко, тогда узриши, если лгу или правду мовлю. Видите ли, нендзнороскошници, где

заплынули есте. Видите ли, яко на глубокий вир, римскую прелест, натрафили есте, в которой вѣчно утонути мусите, если ся не покаете.

Тим вам показал, як не дух святый вас поставил епископами, але несытство, лакомство и лихоимство; показалем пожиточный приезд патриаршин; показалем, для чого на свѣтских людей церков Христову патриарха преложил. Тому второму артикулу сталося досыт, уже ступим до третего. В третем стиху замыкается причина, для которои, патриарху одбѣгши, папѣжу поклонилися есте и тому служити изволили есте. Тое и выкладати или изблювати вашея мудрости дѣло и отрыгане хулное нам сопротивно не потреба, але и сами посвѣдчити, признати и утвердити вашу рѣч и учинок мусим, яко для того есте патриарху отбѣгли и до папѣжа пристали, як есте сами рекли.

Речение же ваше таковый подобный образ носит. Яко от убогих до богатого, яко от простых до хитрого, як от безславного до славного, яко от невolник до самого сваволного, яко от смиренных до гордого, яко от бѣдных до бѣду чинячого, яко от страдалцов до мучителя, яко от ничого не маючих до миром панууючого, яко от поточцев евангелских до рѣки пекелнои, яко от уничиженых во мирѣ до вѣком сим царствующого, яко от алчущих правды до властию свѣта сего пресычоного, яко от члонков Христовых патриархов, отторгшихся до головы антихристовы, папы, прибѣгли есте и тому поклонили есте ся, и тому послужити изволили есте, и того части и жребия нынѣ и в будущем вѣцѣ участниками быти попрагнули есте. Признаваем вам без всякой забавы, иж для того так учинили есте, як и сказали есте.

Еще остало о чудѣ вина, в воду претвореного от ксендза латинскои вѣры, на православнои вѣры престолѣ мшу служачого, которое чудо не чудом быти розумѣючи, але омылкою ся так стало, ксендзове бискупи своею прокурациею, як на трибуналѣ у Люблинѣ[54], у православных з вѣры и мниманя выкрутити и вывернути и вылгати хочут. На тое вам, панове бискупи, так отповѣм: махлюйте як хочете, махлюйте и лжѣте и тую ж лож другими подпорами неправд боронѣте, пред ся истинну премахлевати и превратити не зможете, и што ся стало, истиною то чудо ся стало. А то откуду вѣм, понеже сам на той час у ваших краях нѣсм был? Знаю то от овде святогорского чуда, што ся от латины так же попущением божим часу нѣкоторого у Святой горѣ стало, для чого на увѣрение историю пристья латинского до Святои горы, дѣев и плодов их, которые овде починили, выписавши, посылаю вам, с которои зрозумѣете сами,

омылка ли то там была, тому вину, в воду претвореному, или истина.

. . . .

Присмотрѣте ж ся, ксендзове бискупи, тому чуду овдешнему, што ся стало за ради осквернения мши лживое латинское, на благочестивѣх престолѣ служеной, и, присмотрившиеся тому достаточне, вѣруйте ж, што и в Берестю истинною тое чудо ся стало, иж з вина вода ся показала на обличение нечестия вашего, и не махлюйте выкрутами прокурацкими у вѣры истиного мниманя православных, яко омылкою тое ся стало, а не чудо. Истиною чудо и велие чудо! Але вижу, толико антихрист вас вѣком тым ослѣпил и омрачил, яко ни тым самым чудом, от Христа явственно показанным, уцѣломудритися и в чувство и в страх приити не хочете и еще сопротивно на истину лож махлярскую улѣпили есте, мовячи, яко омылкою ся так стало. Но убо вы лжѣте, як хочете! Ваш вѣк, ваше лживо царство, ваша суетная слава, ваша безценая роскош, ваше идолокланяемое могутство, ваша поганская владност и началство, ваше все, еже вѣк сей внутр себе крыет, сей вам служит и вами владѣет и навѣки владѣти будет. Але нехай толко от сея жизни изгнани будете, тогда будете видѣти, што будете мѣти; тогда будете видѣти, яко на истину лжею бороти, оную тлумити и попирати; тогда будете видѣти ректора и учителя вашего, от которого есте ся тым розумом отрули; тогда будете видѣти коронодавца жизни сея, от которого есте ся во вѣцѣ сем вѣнчали; тогда будете видѣти царство властеля вѣка сего, от которого есте ся прославили; тогда будете видѣти, егда покрывало душевное, дебелством плотским приваленое, на смерти ся вам открыет,— а нынѣ творѣте, як хочете.

А што посылаете православных до скаржиных книг [55], а правилца руские уничижаете и поруговаете, мовячи, иж в них ничого антихристова вымыслу не знайдет, а в скаржиных и презобилно, то правду есте рекли, иж так ест. Але то чуднѣйшая, иж тые маленкие правилца руские до великого вас пекла угнали, ато еще чуднѣйшая, иж для тых маленких правилец руских вы утечи от Христа до антихриста мусѣли, и то теж чуднѣйшая, иж тые маленкие правилца руские [56] соромоту вѣчную и нынѣ и в будущом вѣцѣ вам зеднали. Ато чему? Для того, иж не по их повелению, але злодѣйски и волчеобразно в церков Христову есте влѣзли и, чим нѣсте были, зватися есте смѣли — пастыри, священики, епископы, которые правилца, не терпячи тое крывды и того голоса вашого имени, дотоля ж вас кликали, крычали и волали,

аж вас с того мѣсца, с тое чести и достоинства изогнали. И для того ли их зовете маленкими, што лживое священство показали, обявили, обличили, осудили и до конца обелжили? Видите ли, яко потвар на них, маленкими быти розумѣючи, змышляете. Видите ли, яко болших, от всея вселенныя наполненых зобравши писм, над тые маленкие (которые великую лож до грунту потлумляют и на свѣт фалш оное выставуют и всѣм, яко да ся стерегут неправды, знати дают) показати не можете. Видите ли, як их от зависти, гнѣва и вражды, яко маленки сут, потваряете, а они сут высоки, а они сут толсти, а они сут велики, а они красни. Ато чему? Для того, иж истина в них сѣдит, для того, иж бранты: золото, срѣбро, камѣня дорогое, то ест щирост, суд и правда, в них царствует. Але вы, пред ся оных зацност и достоинство занедбавши, православных до Скарги заганяете. Позволю вам и того, нехай пойдут! Скажѣте ж ми тое, знайдут ли там у Скарги правду, знайдут ли там суд и справедливост. Или утаило ся вам тое, яко православные многокрот и без личбы прибѣжище до Скарги творят, а послухаючого их правды знайти не могут? Или не вѣдаете того, яко православные всѣгды наслѣдуют, а справедливости своему утиску, бѣдѣ и крывдѣ никако же отнести не могут? Или не слыхали есте того, яко православные Скаргу всѣгды пилнуют, а от Скарги о правдѣ николи слыхати не могут? Ато чему? Для того, иж тые великие книги сумнѣня своего перед ними затворил, оглох, онѣмѣл, суду праведного в них показати не хочет, своеи вѣрѣ прелести догажаючи. Чого ж далѣй православных до Скарги бѣгати нудите, которые всѣгды Скарзѣ служат и вѣк свой, служачи, изгубили сут, а справедливост выслужити никако же не могут? Чого ж далѣй у православных хочете? Уже и вашу волю исполняют, во слѣд Скарги всѣгды трудятся, а вытрудити, выпросити, выжебрати и выплакати собѣ у Скарги справедливости никако же не могут. Оставте же теды православным дорогу до великих книг скаржиных показовати, коли в них и найменшои правды нѣмаш. Нехай православные у маленких правилец при правдѣ дома сѣдят, нехай дома у маленких правилец истины пилнуют, нехай дома маленкими правилцами ся спасают, которыми без вонтпеня всякого спастися чают и запевне спасут. А вы юж там з великими скаржиными, яко хочете, так себѣ поступайте, а вы юж там як хочете, так мудрствуйте, а вы юж там як хочете, так ся дмѣте, напинайте, кокошѣте, вгору возносѣте и вылѣтайте. Будите собѣ кромѣ нас, мы же со Христом богом нашим и нынѣ и в будущем вѣцѣ, даст бог, запевне быти ся сподобимо, которому чест и хвалу, и благодарение, и поклонение возсылаем

со отцем и святым духом, нынѣ, и присно, и во вѣки вѣков. Аминь.

А если бы зас хто, не вмѣстивши духа святого разума, котрый лож без всякого гласкания и лицемѣрства обличати звыкл, и на мене от зависти потвар вложити хотѣл, мовячи, яко доразливе и ущипливе в том писаню мовит,— на тое вам так отповѣм. Научилемся от Христа истины без похлѣбства, лож лжею, волка волком, злодѣя злодѣем, разбойника разбойником, диявола дияволом звати. Сам бо преблагий бог, егда сопротивно истинѣ боручих рода еврейского видѣл, рекл им: «Вы отца вашего диявола есте и похоти отца вашего творите». Ато як? Для того, иж во истинѣ не стоите и убийства прагнете, которому кореню диявол отец, яко во истинѣ не стоит и человѣкоубийца ест. Научилемся зас от Иоанна Богослова сопротивно науце евангелской мудруючого — антихристом и его предидучим — лжепророками звати. Научилемся прелщенными от внѣ благочестивой веры мудруючих от Петра, Иуды и Павла апостолов звати. Научилемся и псом безстидным наскакаючого на благочестие хулою безрозмыслне от Павла звати; он бо тот глас изнесе, мовячи: «Блюдѣтеся от псов и злых дѣлателей, то ест от лжеименных пастырей, которые у виноградѣ Христовѣ робитися подняли, а оного сами ж запустошили и тернием безззаконного жития заростили». Нехай же теды дух святый тые уста затворит и онѣмѣти даст, которые бы тое писаня мое завистию хулити хотѣли, которие от источника истинного начерпавши тот поточок малый от мене в ваши предѣла пущен ест; але хоч же ся видит малый, однак чаю на бога, яко алчущих и жаждущих правду видѣти достаточне напоит, насытит и удовлит. О сем до здѣ.

Будет зас и тая похвалка у противных: «Волно ти, мовячи там заочне и в далеком кутѣ, хоч же и правдою, о нас так беспечне ширмовати, але коли бы еси тут был и тобѣ бы есмо тот язык, яко и Никифору, затворили [57] и прописнути не дали».

На тое вам одповѣм. Не для далекости от вас будучи, я правду смѣле мовлю и правдою вас постигаю, але за правду и умрѣти изволяю, аще бог дарует, да знаете, и помолѣтеся богу, да вас сподобит иж зраковиднѣ от мене реченное слышати. Аз бо желаю, но еще волѣ божей на се нѣст, а о себѣ наскаковати, безстуднѣ, песски, яко же вы на поповство, без волѣ божей не хощу; научих бо ся благоговѣти ко благоговѣнному и от оного повеления ожидати. Аще и братская любов православных християн с предѣлов естественных мя вытягает, яко и анафема, молюся за них быти, по Павлу, аще бы в чесом на православии пострадати мѣли, желая

с ними всѣгды ся знаходити, и если бо аще и не плотию, но вѣрою, любовию и духом всегда есм с ними. Обаче и телесным совокуплением желаю усердно, но не у воля божия быти сему приспѣ, будет же и скоро, даст бог, точию да очистят и изметут церков Христову по реченному им от мене. Але то чуднѣйшая, иж ся вы послуханям правды не хвалите, але крывдою и звитязством правду хелпите; хвалитеся затворами темничными, битьем и забитям хвалитеся, обелженям мирским, яко июдеи, мнимаючи обелжити Христа, але Христос Христом и богом ся зовет пред ся, и ест, и июдеи погибелными сынами ся зовут, сут и будут. Так же и вы, слѣда их держачися, рабом божим творите. Добре, творѣте и жидом послѣдуйте, и мы нехай Христа подражаемо и от вашего мучителства страждемо. Таковый бо вам и ключ ко отверзению царства небесного Христос оставил, яко да от погибелных сынов в вѣцѣ сем страждемо, мовячи: «Аще мене изгнаша и вас изженут, аще мене обесчестиша и вас обесчестят, аще мене убиша и вас убиют, яко нѣст ученик над учителя, ниже раб над владыку, довлѣет бо вам тое ж страдати, што и я страдал»,— рече. Присмотрѣте ж ся, не тое ж ли апостоли, мученици и вси благочесно живущии страдали сут, страждут и страдати хочут, а волхвы, чародѣе и мудреци свѣта сего превознесени сут, по Павлу, успѣвающе на горшее.

Не страште ж теды и мене, панове бискупи, антихристом и его мукою, бо ся его з ласки божои не бою и, ради вашего антихристова страха, святое троици, отца и сына и святого духа, отступити не хочу и, даст бог, тою же силою укрѣпляем совышше, не отступлю. Албо мнимаете и Никифоров язык, которого затворили есте и не слышите его, вашу неправду обличающий, яко нынѣ молчит и безгласен ест? Так вѣдайте, иж болшей тепер на вас крычит и обличает, нижли перво, коли в затворѣ не был. Затворили есте его в Малборку, да не видит Кракова, Лвова и Варшавы и прочиих мѣст, але от презацнѣйшого града, горняго Иерусалима, затворити есте его не могли. Тамо ему ходити и палацы небесные оглядовати чистою молитвою всѣгды волно. Затворили есте его от лица королевского, воеводского и вас всѣх, роскошников свѣта сего, яко да вас не видит, але от лица отца и сына и святого духа и тмы тмам предстоящим позору ангелского затворити есте его не могли, тамо ему смотрити свѣтлост славы неприступного божества и премирных сил небесных всѣгды волно. Не затворен ли был и Иоанн в Патмѣ-островѣ [57], але в том затворѣ сына в нѣдрѣх отчиих узрѣл и оттоль болшей благословити и обличати лож начал? Тако же и вы мнимали есте затвором утолити язык Никифоров, а того не вѣдаете, иж тым вязеням ваших панов, бѣсов воздушных

поднебесных, болшей мучит, сѣчет, уморяет и вас, им служащих, так явно и голосно обличает, иж аж тот крык, аерные воздухи прелетѣвши, всѣ небесные круги приникнувши, у престола святои троицы ся опирает и ваше мучителство и неправду до конца обнажает,— голу, безобразну, безвстыдну, як едину машкару и курву вшетечную, всему свѣту, на земли и на небеси ясну чинит, обличает вас пред отцем и сыном и духом святым и всѣми небесными силами, яко за благочестие, вѣру, закон, правду и суд на вас, богопротивных, учиненый, и предѣла учтивости своей згвалтивших, в темницу затвора утвержен ест. Обличает вас на земли, яко вы правдѣ сопротивници, гонители и мучители есте ся стали; лжи же антихристовы поборници, вѣрные слуги и таинники, секретар и заступники быти ся показали; оного правды слышати не претерпѣвши, у вязене поганством тиранским есте угнали. А коли ся християны зовете, чом же не терпите и на собѣ всякия досады, которые бы ся случили, с благодарением не преносите, але сопротивно отмщаете, взаем стосогубнѣ и злым восплачуете, мучите, томите и убиваете, а пред ся християны именоватися смѣете? Не явная ли то лож, прелест и хула на християнское имя! Видите ли, як християны нѣсте. Не холпите ж ся тым, латинници, антихристово племя и наслѣдие, як вы православных мучити, катовати, бѣду творити и безчестити силу, власт и началство, от антихриста вам дарованное, имате, кгдыж вы тым тиранством побѣдити терпения нашего не можете, вѣры нашои православнои от нас выстрашити и нас в свое поганство уволочи всуе и прожне мыслите,— мы бовѣм не прелюбодѣйчищами есмо антихристова ложа, але власные сынове божии, крещенные в имя отца и сына и святого духа правдивым крещением. Запевно вѣдайте!

Нехай вас тое гордое дмухане, и пышное фукане, и широкословное блекотаня, грозное розказанье, и толстое отрыгане того вашого выкрыканя (яко мы прелюбодѣйчищами быти бы мѣли от своей вѣры) не упевняет! Нехай вам надѣи и оттухи (яко не дочекате того николи по Руси) не чинит! Хиба кто, по Павлу, смертную мудрость вѣка сего возлюбивши и вшетеченством паче честного ложабока житие вѣка сего приходит изволивши, к вам отбѣжит и согласитися схочет. О таковом не мовимо. Волно ест и самовластие человѣку, кой хощет спастися или погибнути, умрети или живь быти, сыном божиим или сыном дияволским быти — сие на произволении человѣком лежит. А от православных убо и в жизнь вѣчную нареченных, восточнои церкви послушных сынов — не надѣйтеся, папы римские, кардиналы, арцибискупи, бискупи и всякое лживое священство латинского

почту! Не надѣйтеся, власт мирская, королѣ, и всякое преложенство, и всяк послушник папы римского, як з вами ни в чом ся соглашати православные не хощут и папѣ поклонитися не изволят. Не надѣйте ж ся нынѣ, не надѣйтеся завтра, не надѣйтеся по завтрию, в приидущее время и в вѣки вѣков. Аминь.

ГЛАВА 8

Загадка философам латинским, лядским[59]*, также и вслѣд тых погнавшимся, от лакомства прелестного, младенцам бѣлобрадым руским*[60]

Скажѣте ми, о премудрии, от ваших хитростей и художеств граматычных, диалектичных, риторичных и философских[61], яким способом Христос простаком, ему послѣдующим, отверзе ум разумѣти писание? Ато так было; Лука мовить[62]: «По воскресении, ядши с ними, рече им: «Сии суть словеса, яже глаголах вам, еще сый с вами, яко подобает скончатися всѣм написаным в законѣ Моисеовѣ и пророцѣх и псалмѣх о мнѣ». Тогда отверзе им ум розумѣти писания и рече им: «Яко тако писано ест» и прочая. Почерпѣте же от своеи премудрости философскои и открыйте ми тые врата, которие до розума духовного отверзаются, и каковы тые врата и в котором мѣсту главном замкнены суть, достаточне скажѣте, и како ся отворяют, ключ ми ознаймѣте! Если тое малое скажете ми извѣстно, буду розумѣти, яко ползует вас тая брѣдня, за чим ся гоните. А если не згаднете тои простои и безхитрои загадки, и не от вымыслу практичного, но от истины, яко сама в собѣ ест глаголемое, тогда, оставивши философи латинские, к тебѣ, брате мой русине, з словом ся оборочаю и раду здоровую и пожиточную (за спасение душевное) даю. Останте бѣгати вслѣд латины и учения их, бо, утомившися трудом прелести, невѣрием, яко же и они, запевне поздыхаете! Але лѣпше дома в благочестии, если и немного знаючи, седѣти, да с отцом и сыном и святым духом нераздѣлни и нынѣ и тамо будете. Аминь.

ПОСЛАННЯ ДО ДОМНІКІЇ.

ЧЕСТНОЙ И БЛАГОГОВѢЙНОЙ СТАРИЦЫ ДОМНИКИИ[1] ИОАНН СТРАННИК О ГОСПОДѢ РАДОВАТИСЯ ЖЕЛАЕТ И СПАСЕНИЯ ПРАГНЕТ

Пишет до мене пан Юрко[2], яко от диявола пострадах, зане до Унева отидох[3]; вину же глаголет народную ползу в лучшем от добрых предразсуждающе; таже Христа приводит, яко милосердовав о народѣ и яко изводил их в пустыню

не ради пустыннолюбия, но ради мучителныя и завистные власти, да свободнѣ сѣмя слова о животѣ вѣчном посѣет; нынѣ же во градѣ, глаголет, проповѣдь не возбраняется, которую не отбѣгати, але множити потреба и прочая; показующе образ, и нас влечет в подобие, и если глаголу не послѣдуем, многа зла о нас: человѣцы вознепщуют, поносят, оклевещут и в соблазн отчаятелный впадут; и яко пустыня единому ходатайствует спасение, проповѣдь же многим. До здѣ оглавление сих словес и прочая. На сие глаголы, аще бы мы и отвѣщевати не потреба ни мало, свою совѣсть вѣдуще, да не приразимся богу, а не человѣком угодим,— обаче понеже друголюбнѣ глаголет, друголюбнѣ и отвѣщаю, не любопрением словес красящеся, но истину поискав и на среду принес в явление, невѣдущим разумѣти сим творяще.

И первое убо чудуюся сему, яко пан Юрко, ведяще естество человѣческое немощно суще, страстно, грѣшно и всѣми узами аерных духов злобы звязано,— без испытания, искуса, наказания, очищения, просвѣщения и свершения, по Дионисию Ареопагиту, не в чину недужных, але зараз во здравых, очищенных, просвѣщеных и свершенных — человѣка творит и разумѣет. Их же другий ни в снѣ искусом проити не помечтав, сего пан Юрко на мѣсцы Христовѣ прежде исцѣления страсти, садит и Христову честь отдает, глаголющи: «Христос тако чинил, и ты тако твори», и в то страстных принуждает и привлачит, дабы лживую славу носили и не от бога дѣло начинали, але человѣческому угодию (пекущиеся освобожденю грѣха) догождали.

В том пан Юрко сопротивляется слѣдови законному святых отец,— и есть то великая ересь,— которые, яко сами на дѣла духа святого, властию отправуючиеся, не наскаковали, так и по себѣ будучим степенѣ до того благодатного дару починили и границу закопали, то есть яким способом имѣет боголюбец предспѣти до истинного розума и которыми образы, дѣлы, труды и подвиги, и которые знамения послѣдовати имѣют в совлечение вѣтхого человѣка приходящему изобразили, и гдѣ есть конец, то есть достигшому в предѣл безстрастия, ознаймили, таже, достигши оного безстрастного пристанища, ожидати повеления от бога на дѣло службы его, а не самому без помощи божия выскаковати на герц, остерегли. Бо если бы хто что начинати хотѣл албо и начинал, а без бога, глаголят святыи, таковый не толко ничтожь не успѣет, але еще в прелесть и ересь самозаконную впадет. Видиши ли, госпоже Домникие, як пан Юрко не вѣсть нашего слѣда, по чину и степени к богу приводящего, але зараз на верховный Христов степень вскочил и в гордость мнѣния

(ползовати других себѣ неополѣровавшим и страстей мирских несовлекшим повелѣвает) впал.

Присмотрися, госпоже, что пользуют их чернилом хитрости (а не духа святого словесы) воспитанные школные казнодѣи, которые, з латинской ереси себѣ способ ухвативши, зараз школы, бают, проповѣдают и учат, а полѣровного и безстрастного жития не хочют и тот слѣд, изображенный святыми (по отправѣ школноѣ науки), отвергли. Первое, церковному послѣдованию в славословию, благодарению и молитвѣ непотребны суть, ни бо умѣют у церкви ни читати ани пѣти, только, яко и простѣйшие, без помощи церковной нуждѣ богохваления стоят. С которого цвиченя и заживаня способом тым хитростным латинских наук не вижду ни куса: ни попа, ни диякона ани протчого священнического чина служителя, только если тые байки риторские [4] знают, но тѣжь к басням досконалшим, родителем сих, то есть до латини, паки возвращаются и отходят: свойственное к своему духу влечется и прилепляет. Але бым я радил нашим фундатором благочестия во Львовѣ: в первых, церковного послѣдования, славословия и благочестия узаконити, дѣтем научити; таже утвердивши сумнения вѣры благочестивыми догматы, тогда внѣшних хитростей для вѣдомости касатися не возбраняти. Не бо аз хулю граматичное учение и ключь к познанию складов и речей, яко же нѣцыи мнят и подобно глаголют: «Зане же сам не учился, того ради и нам завидит и возбраняет». Сей же глас, мню, в первых пан Виталий, казнодѣя волынский [5], отрыгал. Но аз о сем ничтоже печалую, ниже о поносѣ и уничижении брегу, ниже о лжи, завистным имѣнем налагаемой, смущаюся. Само бо существо тѣсного пути слѣда, ведущого в живот вѣчный, да извѣстит когождо.

Не бо о сромотѣ учащихся аз глаголю: да не отпадут благочестия, утверждаю,— еже пострадаша мнози, извѣстно вѣстѣ. Что бо бых завидети мел духов злобных поднебесных, аеровоздушных учению, в погибель влекущих, евангельский розум Христов в помыслѣ вѣры вдрузивши и тесным путем, вѣдущим в живот вѣчный, пошедши,— сие знамение, яко лгут от зависти. Мнѣ бо довлѣет простый и нехитрый Христос, в нем же вся сокровища премудрости и розума. То подобно и на святого Павла апостола нанесут хулу клеветницы, яко от зависти Павел остерегает коласяны, да угоньзнут от тое поганское латынское науки, которые ся нынѣ в тую сѣть духов злобных поднебесных учения умотали, Евангелие повергли. Апостол Павел к колосянам тыми слова глаголет: «Братие, блюдитеся, да никтоже вас будет прелщая хитростию и тщетною лестию, по преданию человѣческому, по стихиям мира сего, а не по Христѣ Исусѣ, яко в том живет всяко

исполнение божества тѣлеснѣ». Не бо, мню, яко от завидѣния наук Павел сие рече, но, да не увязнут в прелесть от Христовы любви, остерегает. Тако подобно да мниши и о мнѣ,— о перестороз, яже глаголал. И не вѣдомость хулю художества, але хулю, што тепѣришние наши новые руские философы не знают в церкви ничтоже читати,— ни тое самое Псалтыри, ни Часослова. А знать, если бы хто што трохи и знал, як южь досягнет стиха якого басней аристотельских, тогды юж. Псалтири читати ся соромѣет и прочее правило церковное ни за что не вмѣняет и яко простое и дурное быти разумѣет. А тежь не вижу инших, толко простою наукою нашего благочестия воспитавшиеся,— тые и подвиг церковный носят и отправуют, а латынских басней ученицы, зовемыи казнодѣи, трудитися в церкви не хочют, толко комедии строят и играют [6].

И не дивно! Приведу притчю. Коли южь хто наказания внѣшняго трохи досягл, подобен коневи, в стайни хованному и на узах держанному, который, часу пролетного дождавши, коли траву ощутить и выпущен будет, не вѣда, як ся поимати даст от игранья, скаканья и шаленья ради своеволнои владности. Так власне коли хто з благочестия догмат до латынского мудрования и хитрости выпущен будет, не веда, як его южь ухватит и обуздает и к благочестию привлечет. Бо есть так сладкая латынскои прелести трава, иже еѣ воли на широком поли вкусивый своеволно заживати, нижли в стайни благочестия на привязех законных наилѣпшим овсом истинное науки питатися хочет. Там бо есть у латыни своеволя, там есть чистец по смерти мудрым безецником, вшетечником и розкошником, а у нас, дурнои Руси, чистца по смерти немаш, только в терпѣливом страдании и покаянии прежде умертия. И для того в тѣснотѣ сей малы изволяют быти: всѣ ся на широту роскоши вергли и пастыря себѣ такого своеволника (и на широтѣ розкоший скитающиеся) имѣют, который таиньство вѣка сего сына погибелного изобразует,— по Павлу, к солунянам глаголющему.

Отож, госпоже Домникие, нехай ся пан Юрко перво научит церковного чина и тайны его, а не зараз кого без воли Христовы на Христовом мѣстцѣ от своего мнѣния посаждает, глаголючи: «Христос так чинил или учил, и ты так чини и учи». Бо ся с того дерзновения все ереси в нас породили, и церков воздушные духи сплюндровали. Иж не толко жебы хто уготованый на степень церковного и духовного чина восходити мѣл дверми — нет! Але и тые самые дѣролазцѣ, наемницы, злодѣи, разбойницы, волци, драпѣжницы, пси, волхвы, чародѣе, воины, жолнѣрѣ, кровопролийцы, игрцы, скоморохи албо машкарники, всяк вид злобы мирскои прошед-

шие и естество обезчестившие, которые нашу церков нынѣ опановали и под власть себѣ мучительски покорили, не толко жебы слѣда албо порядку якого законного на входѣ сѣдалища власти церковнои заживати мѣли, але гонятся и один одного для власти сану и позысканья имѣний и перебѣгают и упережают, власнѣ як конские заводницы для закладу. Что бо за чин в нашей церквѣ нынѣ на принятье стану духовного? Не тот ли, присмотрися и признай, если правду глаголю! Днесь кат, а завтра священик, днесь мучитель, а завтра учитель, днесь корчмар и танцоводец, а заутра богослов и народоводец, днесь убийца, а заутра святитель и епископ, доднесь жертовал сатанѣ всѣ время вѣка сего, а нынѣ пред олтарем предстоит и непостижимому божеству таиньствует и жертву приносит. Пытаю вас, не от сих ли ваш хитрѣйший Потѣй, которого ты, пане Юрку, хвалил и залицал! Розгни книги совѣстные и узриши, иж во уготованных чину не коснел и ни чернец ани страдалец не был, толко так же — днесь еретик и каштелян, а заутра намѣсник Христов — именем, а не дѣлом, и пастырь — славы и чести вѣка сего, а не стада словесных овец и будущого вѣка сотаинник.

Видиши ли, сестро Домникие, куды розумѣнье неправое низпадает и благочестие поруговает! Нехай же не выкладает пан Юрко Христовых словес по страсти и своему угождению, але по правдѣ. И мою пустыню да не уничижает, без которои и он сам (если схочет мира свлещися и памяти и жития страстного свободитися, по Василия Великого писанию к Григорию Богослову) быти не может. А еже глаголет пан Юрко, яко Христос не изводил народ в пустыню развѣ нужди, для власти, проповѣдь возбраняющее, а нынѣ проповѣдь в градѣх не возбраняется,— на тое слово отповѣдь пану Юркови: яко не толко я, ничтоже сый в очах людских, але подобно ино сам Христос с небеси, если бы звал, крест свой залецал и в пустыню изыйти (для очищенья помысла и навыкновенья брани бѣсовское) розказал,— подобно не толко народа, але ни самого книгочию народонаставника, пана Юрка, з логовиска мирского бы выторгнути не могл, бо ся добре напечатали смаки, юхи, шафраны, пѣрце и пирожные сласти на помыслѣ и угождению его. Обецую ти, что ся крестом Христовым пан Юрко прелстити не даст и для него розкоши львовское не оставит. Кольми паче другий народ о пустыни не мыслит, от того ж тѣ и нас не зовут некого, бо бых не мирен был: довлѣет ми свой струп соглядати и к здравию приводити, а не других раздражняти.

А еже глаголет пан Юрко, яко пустыня толко себе спасает, а не других,— в том словѣ познаваю, иж пан Юрко на бѣглости речей толко розум свой забавляет и вѣщает, а власного

розума и ведомости истинное во писании не досягает и вѣдати не может, власнѣ як шидерством о спасении говорит, глаголющи: «в пустыни себе спасает»,— яко бы власнѣ пироги, з ложа вставши, лацно ясти, так в пустыни спастися. А того не вѣдает пан Юрко, что святии над всѣ чюдотворства спасти кому себѣ (не толко в градѣ забавном, мятежном и многомолвном, але и в самой пустыни, в памяти несмутной и отлученной будучи от мира) покладают. Исаак глаголет: «Болѣе воскресити душу свою от страстей, нежели воскресити умерших». А если же так великий подвиг на воскресение души от мирского страстного навыкновения, яко и над чюдотворную благодать ся судит, что же может быти болшого и потребнѣйшого на свѣте, яко же спасти себе? За которое самоособное спасение душевное сам владыка Христос всего мира неспасаемого неровна и недостойна спасаемой (и в царство небесное напечатаной) души чинит. Отож, потреба пану Юркови постаратися о спасении, бо ему ни едина полза от науки других, если себѣ презрит и не спасет. И не может никто никого врачевати албо учити, если наперед себѣ не уздоровит и не научит. Так же и в спасение жаден привести не может, если перво себѣ на спасаемом фундаменте не поставит. Атож, я бым и пану Юркови радил, доколѣ дышет, о своем спасении пилне постаратися, на Христову науку не робити, але послушанием оной пленитися и оно слово апостольское в совѣсти своей пробовати, в которой мѣрѣ предспѣятелного розума стоимо: «Учай бо,— рече,— иного, себе ли не учиши?»

Потреба бы нам с паном Юрком тое власное науки духа святого зажити, як бы мучителнѣйшей от всѣх страстей страсти гнѣва и памятозлобия свободитися, а не толко на том досыть мати, жебы книги проходити и речми хвалитися и по своему мнѣнию и страсти писание толковати — тое ни на что ся не придаст и безпотребный разум есть. Христос рече: «Если не отпущаети человѣкам согрѣшения их, ни отец небесный отпустит вам согрѣшения ваша». Як разумѣет пан Юрко о тых словѣх? Что за вымову знайдет, если его в том гневѣ смерть заскочит? А с паном Красовским ся не поеднает [7], если змовит: «Еретик есть и отступник»,— але то: «В церкви благочестия ся показует быти, а не с еретики и отступники», если речет: «Был, але ся повратил». Благодарити ж бога за повращение потреба, а не гнѣвом отмщати; бо если отпадших и возвращающихся на покаяние примати не будет, то з Наватом еретиком [8] в проклятьствѣ от святых отец будет, ибо несть закон християнину, аще и случится поползновение брату отступити от вѣры, на оного гнѣватися, ярити и враждовати, но паче скорбѣти и соболезновати и молитися о нем, просячи бога о дар упометованья: «Мнѣ бо,— рече,— отмще-

ние, аз воздам»,— рече господь. А еже гнѣв и печаль друг на друга имѣти и тым мняся кривду божию отмщати, знамение есть оно, глаголют святии, тщеславное души, а не благолюбное, и о кривде князей вѣка сего воздушных поднебесных, злобою мира сего владучих, а не Христовой (иже совлекся начал и властей и, срамотнѣ наг повешен, еще о распинающих молился) таковый гнев послѣдует.

Прето молюся, сестро Домникие, если хочеш ми быти дѣлом, а не именем сестра, постарайся, абы ся тыя братие смирили и простили, жебы того мучителя диявола спосредѣ себе днем спасительныя пасхи, воскресения Христова, упразднили и вывергли и истинно, а не фарисейски, «Воскресения день, просвѣтимся торжеством» и прочая заспевали. А если бы который з них упором от сатаны связан был и проститися не хотѣл, таковаго не с християны, але с еретики вменити достойно есть, и тот власне с идолопоклонники часть свою мает и Христа отреклся есть.

Приведу подобную повесть от отец святых на зрозуменья тое мучителное страсти и недуга, что ся некогда иным от тогож пострадати трафило. П о в ѣ с т ь. Двох братив единомысленных, в иноческий чин вшедших, диявол, завистник спасения християнского, погибели же ревнитель, друг на друга разгневил. Под тым гнѣвом, глаголет, попущеньем божиим идоложерцы поимали их, и, коли первого дня мучени были, претерпѣли и не предали благочестия. Теды, из муки их изведши, в едину темницу затворили до другого мучения, если ся не намыслят и добороволнѣ идолом не пожрут. Видевши, глаголет, один брат, яко конечно смерть им прияти приходит, если идолом не пожрут, хотячи в мирѣ и прощении из братом к богу отити, просил другого брата о прощении и смирении. Тот брат проститися не хотѣл, так ся сатанѣ памятозлобием связати попустил. На завтрие, глаголет, коли на муку изведены были, оный брат, который прощения искал, мужески претерпѣл, благочестия не предал и, законно скончав, к богу отиде. Сей же, который брата простити не хотѣл, на первом вопросѣ мучения отскочил и Христа ся отрекл и идолом жертвовал. И коли юже был на свободе, вопросил его, глаголет, мучитель тыми словы: «Для чего еси вчера без мучения так зараз не учинил, ато еси невиннѣ мучитися дал?» Отповѣдал он, глаголющи: «Для того есми вчера,— глаголет,— терпѣл, бо со мною бог был. А коли брата есми не простил, который от меня прощения искал, тогда и бог меня отступил и нимало терпѣти есми не могл».

Отож, сестро Домникие, убоятися потреба сея притчи, жебы кто з наших братий в ереси не умрет. Ничтоже бо есть мерзостнѣйшее богу, яко же бо гневная и памятозлобная

(духа гордого, самомнимого и тщеславного ученица и угодница) страсть. На сие ли меня зовѣте, же бым ся у вас бѣсовства учил? Перво ся бѣса свободетѣ и Христа мирного посредѣ себѣ введетѣ, тогда и аз вас посѣщати не отрицаюся. А нынѣ ниже Христос (за властию гнѣва мучительного) не имать, гдѣ у вас главу подклонити в помыслѣ несмутном, ниже аз без Христа и его мира витати, жити албо забавлятися на оного мѣсци нимало могу.

А еже глаголет пан Юрко о возвращении моем, которое, аще укоснет, непщевати, злая поносити, клеветати и отчеяватися мнози будут; вину глаголет — народно ожидание. Сия словеса истовыя басни суть, ниже отвѣта достойни: ни бо аз с народом завѣты завѣщевал, ниже отвѣты творил, но ниже народа знаю, ниже бесѣдою с ними общихся и познанием зрака. Что глаголет пан Юрко, не вѣм. Почто мя ожидают? Егда заимствовах что у кого и долг отдати должен есмь? Не вѣм другого, развѣ страньствовавшого мя пана Красовского и на препитание нечто возложившего, сего и пана Миколая знаю [9]; от прочого же народа никого не знаю. Что есть вина народное страсти и которого народа, доумѣтися не могу. Ни бо вещь, ниже народных лиц, от мене пострадавших, не изобрази,— отвѣщати не вѣм что. О прехвалных же плодах, в мирском житию гнѣздящихся, ими же велможа Юрий похвалися, се есть злым мниманям, поносом, клеветою и отчаянием, аз о сем нимало брегу и попечение имам, егда совѣсть свидѣтельствует ми, яко вину злобную (на недуг сими страстьми уязвитися кому) от себѣ не испустих. Аще ли же кто чем от сих и постраждет, мню, от злого навыкновения, а не от моего изображения сия постраждет, и исполнится на нем Христовая речения глас, «яко злый злѣ глаголет и непщует» и прочая. А еже отчаяватися кому ради отшедшого в пустыню на покаяние, а не и самому тогожде следа покаятелного ревновати, сие не християнина, в жизнь вѣчную нареченного, но идолопоклонников сластолюбного, ему же бог — чрево есть, и о сем не пекуся; да страждет срасть возлюбивый: «Овѣм бо проповѣдаша в живот, овѣм же в смерть»,— рече апостол. О сем до здѣ.

По сем блажен свободивыйся прелестей бѣсовских мнѣнных и розумѣний еретических гонзув, в твердыни же вѣры и простотѣ благочестия помысл упования вдрузив, во время исхода, от духов злобных поднебесных не убоится, от них же и вас и нас Христос да сохранит и в книгах живота вѣчного напишет,— желаю. Аминь.

Писано в монастыри Уневе в недѣлю цвѣтоносную...[10] Странник реченный Выше́нский писал.

ПОСЛАННЯ ІОВУ КНЯГИНИЦЬКОМУ

БОГОЛЮБИВОМУ БРАТУ МИ ЯЖЕ О ХРИСТѢ ОТЦУ ИОВУ[1], В СКИТѢ В ПУСТЫНИ МАРКОВОЙ СКИТСТВУЮЩУ, ИОАНН ГРЕШНЫЙ СПАСЕНИЯ АЛЧЕТ

Желание имѣх нынѣ посѣтити вас, но судьбы божия и нѣкия болѣзни тѣлесныя преградиша; ельма же братия от Ксенова [2] тамо ити устремишаяся, сими извѣстую тебѣ яже о Святой горѣ и нуждах ея. Вѣси, яко Святая гора[3] раю подобна, аеровоздушным, чистотным и утѣшителным зефиром, в отлучению мира содержима, дыхающе; сия и ныне никакоже оскудѣ благодать, яже от воздуха. А яже нужду от навѣта диявола-миродержца, страстно владычествующого, страждет, в искупѣ жизни обрѣтающися зде,— не подобает ми время подробну изглаголати; точию, прочая сократив, изглаголю: отнели же приидох, не точию на келии, но и на пещеры двѣ поголовщизны дукатов излѣзлѣ [4]. Такожде и на Святую гору: от еже бѣ товар один прежде соборного гарачу [5], нынѣ же и до четырех влѣзло. Аще же и тако аспрным нуждам Святая гора подлегла [6], но благодатию Христовою мир бѣ в конец доселѣ от вохода турков и яничарского, и в благочестии Святая гора по древнему никакоже оскудѣвает — и аще не имать аспри. Изволивше жизнь, день пребыв, благодарю тя, господи, и не пещися о утрнѣм — от милостыни хранитися можем. Аз же сию жизнь не вомѣщу: от келии до келии и от монастыря до монастыря скитати, но в сей притчи стоим святогорской, глаголющей: «Хотяй,— рече,— во Святѣй горѣ мировати и терпѣнием укоснути или буди желѣзн или сребрен»,— еже толковати не хощу, вѣси бо сию притчю. Тѣмже сими двома и аз еще косним благодатию Христовою: рукоделием и искупом,— доколе течет принесенное от вас. Обаче желаю паки видети и посетити вас. Тѣмже извѣсти ми о своем мирѣ и что глаголеши о сем, дай ми глас. Аще ли и тебѣ нужда настоит от борения плоти, страстей и воздушных злобных духов поднебесных, к ним же нам брань гонза, и с сими калугери, аще не мощно и Дмитра [7] занести, ты же свою душу и мощи занеси. Аще ли от брани почиваеши и желаеши мое посѣщение, да вем. Болше не имам что глаголати, точию пану Петру [8] спасение и прочим благодателям и знаемым метание сотворити рачь. Посем желаю, да сподобит нас господь, еще в живых совокупився, утѣшение дружелюбное словом друг другу даровати. Аминь.

Писася в Святѣй горѣ, в неже время и соборное послание, в монастырѣ Зуграфе [9]; аще мысльный твоего преподобия за спасение вышереченный писал.

ПЕРЕКЛАДНІ ПОВІСТІ

КНИГА О ПОБОЇЩІ МАМАЯ, ЦАРЯ ТАТАРСЬКОГО, ОТ КНЯЗЯ ВОЛОДИМЕРСЬКОГО І МОСКОВСЬКОГО ДМИТРІЯ

ГЛАВА I

Повість о царях татарських, як довго над Руссю пановали, і о пришествії Мамаєвом в Руськую землю на великого князя Дмитрія

Батий, цар татарський [1], яко повоєвав землю всю руськую, польськую, венгерськую, прийшовши в шести сот тисячах татар, року 6745 (1237), которую Орду татарськую Золотою називано, од того часу, през літ полтараста, князі руськиї татаром голдовали, і царі татарськиї, єдин по другом наступуючи, своїх баскаков, альбо атаманов, то єсть старост, над Руссю постановляли. Которії, сидячи в Русі, дань од Русі вибирали, суди судили і, як хотіли, розказовали. Од царей теж татарських і князі руськиї ставляни бували. Аж року 6889 (1381) князі руськиї, особливе Семеон Іванович, князь тверський, і Дмитрій Іванович Семечин, великий князь володимерський і московський [2], своїм мужеством і храбровством татаров до конца побивши, досконале зкинули з шиї своєї ярмо татарськоє і в першую прийшли вольность руського панования. Таким способом, року 6865 (1357), Занабек, цар великий татарський, син Азбеков, внук Батиїв, в Заволзькой, в Перекопськой і Кримськой орді царствовав, братов своїх для лакомства панования позабивав і в руських панствах зневолених моць свою широко розширяв. Той зоставив на царстві сина Бердебека, который также дванадцять родних своїх братов позабивав, аби єму в панстві не перешкоджали, але і сам, ледве дві літа на царстві бувши, умерл. Сина теж єго, Аскулпа, єдин місяць царствовавшего, Нар, другий царик забив, Нара зась, в рік потім, Хидир забив. Року 6868 (1360), Хидира син єго власний замордовав, але і той на царстві татарськом, зле набутом, ледве седмь дній вибувши, от царя темника Мамая [3] був вигнаний і забитий року 6869 (1361).

Той безбожний цар Мамай, розпитавши у своїх совітников о Батиї, як землю Руськую повоєвав, князей позабивав, городи попустошив і под свою владу подбив, сам той Мамай, єще барзо научен от диявола, умислив пойти на Руськую землю, мовячи: «Іж я всю землю Руськую барзєй, ніж Батий, спустошу, тілько які ліпшиї і милішиї городи себі оставлю, в которих буду з своїми татарами жити». Не знаючи, зло-

честивиї, же то все рука божия справует. О том, із своїми нарадившися, собрав барзо великоє войсько татар, обіцуючи їм великиї багатства руськиї, перевезеся через ріку Волгу, [4] не кажучи своїм і хліба пахати, але на руський хліб до ситості всім надіятися. Дошов устія ріки Воронежи і розпустив свою облаву.

ГЛАВА II

О змові злой князя рязанського Олега з князем литовським Ольгердом на князя мовсковського Дмитрія по посельствах їх до царя татарського Мамая

Послишавши Олег, князь рязанський, [5] іж Мамай ідет на великого князя Дмитрія Івановича московського Русь воєвати і ночует на Воронежи, мало ума маючи, послав своєго посла з великими подарками до Мамая, написавши такую грамоту: «Восточному царю, вольному Мамаю, твой посадник Олег рязанський много тя молить. Слишах, господине, што хощеш іти на Русь, на своєго служебника князя Дмитрія Івановича московського, огрозитися єму хощеши. Нині, всесвітлий царю, приспі время тобі: злата і багатства много наполнися земля московськая, а князь Дмитрій Іванович — великий християнин: єгда услишить ім'я твоє і гнів твой, то отбіжить в дальняя сторони, альбо в Новгород Великий, альбо на Двину, золото московськоє многоє і багатство все будет в твоїх руках, твоєму войську на потребу. Мене зась, раба твоєго, Олега рязанського, держава твоя нехай пощадить: я вельми устрашу Русь і князя Дмитрія. І єще, царю, молю тя: оба два єсьмо твої слуги, і я великую обиду маю от того князя Дмитрія, і гди єму за свою обиду твоїм царським іменем погрозил-м, он того недбаєт, і город Коломну за себе загарбав. І о том, царю, молю тя, дай мні управу».

З тим писанням, виправивши Олег своєго посла к Мамаю, послав другого посла к Ольгерду, князю литовському, [6] з письмом таким: «Олег, князь рязанський, великому князю литовському Ольгерду радоватися. Відаю, іж давно мислиллесь князя московського Дмитрія зогнати, а сам землею московською владіти. Нині приспів твой час великий, бо вім, цар Мамай ідет на него. Тепер пристаньмо до царя Мамая, відаю, же тобі дасть цар Москву з іншими городами, а мні дасть Коломну, Володимер і Муромль [7], которії городи суть моєї власті. Уже я послав своєго посла к царю Мамаю з честю і з дарами, пошли і ти од себе своєго кація, написавши грамоту, як сам знаєш».

Князь Ольгерд, урадовавшися з того, подяковав князю рязанському, сам з великими безчисленними дарами послав к Мамаю з таким писанієм: «Великий князь Ольгерд литов-

ський царю Мамаю великому, под твою милость прибігает присяжник твой і много тя молить. Слишах, господине, што хочеш казнити своего служебника, московського князя Дмитрія, того ради молю, царю, великую бо вім пакость чинить твоему улуснику, князю рязанському Олегу, да і мні пакості діет. Просим обидва, да прийдет держава царствія твоего на отоки сія, і да прийдет твое розсмотреніе нашея грубості от московського князя Дмитрія».

З тим пославши, мислили князі рязанський і литовський, іж князь Дмитрій утечет, а ми з покоем будем на его княженії сидіти, і дарами утолим Мамая, іж пойдет з Руської землі спокойне. І дасть нам ярлик альбо привілей свой на княженіе. Тиї самі не знали, што чинили, не пам'ятаючи, же все есть в руках божиїх, і хто под ким яму копает, той сам в тую впадет.

Князь зась Дмитрій нічого о тій змові на него князей не відав.

Цар Мамай прийняв послов вдячне і дари. Прочитавши їх письма і зрозумівши річ, частовав і отпустив. І к князю рязанському, і к князю литовському так одписав: «Дякую вам за дари, і што послали-сьте ко мні о отчині руській, подарую вам, тілько мні присягніте і з войськами своїми мене споткайте, где можете. Я вашего на помоч войська не потребую, маю того войська много, которим і Ерусалим давній хотя і якое царство взяв би-м, тілько ви з своїм войськом огрозитеся князю Дмитрію при моей обороні. Мні, царю, з подобним царем битися, а не з Дмитріем, моїм голдовником, досить мні же; мя, як царя, почтите, ознайміте іншим своїм князям: іду к ним з покоем».

ГЛАВА III

Князь Дмитрій Іванович московський молиться і раду чинить на Мамая з митрополитом і з своїми князі, о змові теж князей Олега і Ольгерда, і Мамаевом замислі довідавшися, збирает своїх князей, гетьманов і войська

Взявши відомость, князь великий московський Дмитрій, іж Мамай ідет на него, ревнуючи Батию, з гнівом барзо зафрасовався, і ставши перед образом хрестним, над головою его стоячим, упав на коліна і з плачем молився, жеби господь бог гріхи его простив і ізбавив землю Руськую от безбожного Мамая. Помолившися, послав рихло по брата своего Володимера Андріевича до Боровиці і по всіх князей і воевод своїх.

І гди приїхав брат Володимер і всі князі і воеводи к Москві, взявши князь Дмитрій брата своего Володимера, пішов

к преосвященному митрополиту Кипріяну [8], ознаймив єму о том, іж безбожний Мамай ідет на нас. Запитав єго митрополит: «Чим, господине, єго гнів на себе подвигнул-єсь, чого не дал-єсь».

Отповідив князь Дмитрій: «Все ведлуг постановення отцов наших і больше дал-єм єму».

Рекл митрополит: «Жеби той безбожний не спустошив нашей землі, пошли єму дари і дарами єго гнів укроти. А єсли не схочет, сам бог єго укротить, як святий Василій Великий учинив і Юліану послав дари, а гди не прийняв, сам господь бог през мученика Меркулія єго забив» [9].

Теди князь Дмитрій, послухавши митрополита, виборного своєго і розумного Захарію Тушишина послав з многим золотом і сріблом к Мамаю, придавши к нему двох толмачов.

Посланий Захарія, гди прийшов в Рязань і довідався, іж Олег рязанський і Ольгерд литовський, змовившися на князя Дмитрія, поддалися Мамаю, послав зараз таємне к своєму князю Дмитрію, тоє ознаймуючи. Што услишавши, князь Дмитрій розгнівався і, зафросований, молився господу богу і просив, жеби єго невинності сам он вишній помстився. Помолившися, знову з братом своїм пішов к митрополиту, ознаймив єму о змові на єго князя Олега рязанського з Ольгердом литовським і, плачучи, рекл: «Согрешил-єм пред богом, але їм нічого не єсть винен, не беру нічого нічʼєго, своїм єсьтем доволен княженієм».

Отповідив єму митрополит: «Даремная і несправедливая, їж єсть на тебе змова, не фрасуйся, на бога в своєй невинності надійся».

Теди князь Дмитрій, возвергши на бога печаль свою, порадився із своїми князями і воєводами і послав на сторожу Мамая кріпких своїх оружников: Родиона Ржевського, Іакова Андрієва Волосатого, Василія Тупина [10] і многих з ними рицеров і казав їм усердно стеречи і, под Орду підʼїжджаючи, язика добувати і правди о Мамаєвой мислі довідуватися. А сам князь Дмитрій Іванович по всій Руській землі послав гонцов з своїми грамотами, жеби всі готові пришли до Коломни, на успеніє пресвятой богородиці, на войну з Мамаєм і з татарами.

А поневаж сторожі князя Дмитрія забавилися, послав єще на провідки Климента Полянина і Івана Свесланика, казавши їм скоро ворочатися. Тиї ж стрітили Василія Тупина, ведучого язика, который язик сказав князю Дмитрію, іж Мамай конечне ідет на Дмитрія і на Русь, і як з Мамаєм зʼєдночився Олег, князь рязанський, змовившися з Ольгердом литовським, і не спішить — ждет осені.

Услишавши князь Дмитрій тую певную вість, почав тішитися богом і рекл до брата своєго і до всіх князей і воєвод, укрепляючи їх: «Гніздо єсте-сьми великого князя Володимера києвського [11], который нас вивів з тьми безбожності і просвітив правдивою в істинного бога вірою; ревнуймо ж єму, биймося до смерті за віру святую правдивую з поганими татарами. Господь нам помощник, не убоїмся, что сотворить нам чоловік, хотя й хто з нас за віру і умрет, з святими мучениками на небі вінець приймет».

Отповідив князь Володимер Андрієвич, брат стрійний і всі князі: «Правдиве так єсть, іж за віру умираючиї правдивую от бога заплату приймуть вічную. Готови єсте-сьмо всі на войну з татарами і голови свої за віру святую положити».

Тоє услишавши, князь Дмитрій Іванович, іж всі сміло готові на войну, барзо утішився. І ведлуг єго розказання всі воїнов множество поспішили і прийшли ко князю Дмитрію на успеніє пресвятиє богородиці, мовячи: «Дай нам, господи, теченіє совершити за твоє святоє ім'я».

Приїхали теж тут же князі білозерськиї з присторожними барзо великими войськами: князь Федор Семенович, князь Семен Михайлович, князь Андрій Скимський, князь Гліб Коргопольський і Цинодовський, так же і ярославськиї прийшли князі з своїми силами: князь Андрій Ярославський, князь Роман Прозорожський, князь Лев Курбський, князь Дмитрій Ростовський і іншиї князі, і собралися великия войська в славном граді Москві.

ГЛАВА IV

Князь Дмитрій приймає благословеніє от святого Сергія в монастирі живоначальния Троїци і пророчество о звитязстві над татарами

Князь великий Дмитрій Іванович, взявши брата своєго Володимера Андрієвича і всіх преславних князей руських, пішов з ними к монастирю живоначальния Троїци, к преподобному отцу Сергію, [12] і благословеніє взяв от святиє обителі. Просив князя преподобний Сергій, жеби послухав святої літургії, був-бо, вім, день недільний августа 18-го дня.

По отпусті літургії просив отець Сергій князя Дмитрія, жеби обідав у них. Князь одмовлявся, бо прийшла відомость, іж поганиї уже зближаються. Отповідав єму старець: «Обід тобі на поспіх будет, єще тобі не готов вінець, а іншим многим вінці мученическиї готуються».

Послухавши, князь Дмитрій вкусив хліба, а святий Сергій тим часом казав воду освятити з мощей святих мученик Фрола і Лавра, того дня святих мученик пам'ять була. І вставши скоро от трапези, преподобний Сергій покропив князя, все єго воїнство і дав великому князю хрест Христов — знаменіє на чолі — і рекл: «Господь да поможет тобі на враги». І мовив єму тайно: «Маєш звитяжити врагов твоїх, сколько довлієт твоєму господству».

Князь, подякувавши за благословеніє преподобному, рекл: «Дай мні, отче, двох воїнов от твоєго іноческього полку Пересвіта [13] і брата твого Ослябля [14], то ти і сам поможеш нам». Сергій преподобний зараз казав тим рицером свідомим наготоватися і казав їм вмісто прилбиці схиму з хрестами на голові носити, і отпустив їх з князем, мовячи: «Страждіте, добриї воїни Христові». Подав теж великому князю і всім з ним мир і благословеніє. Князь великий Дмитрій веселий прийшов к Москві, сказав тоє все преосвященному митрополиту, і заказав єму митрополит, жеби того нікому не сказав, што єму тайно рекл преподобний Сергій, а князь нікому не сказав.

ГЛАВА V

О виправі і виході з Москви князя Дмитрія на войну против царя татарського Мамая

Гди прийшов августа двадцять седмий день, на пам'ять преподобного Пимена, хотів великий князь Дмитрій пойти на безбожного Мамая, пішов перше в церков соборную Пресятої богородиці і, ставши перед образом Христовим, пригнувши руки до персей, молився, просячи Христа Спаса, аби єго гріхов не пом'янув, судив обидящих і возбранив борющих єго, і дав побіду на варваров, возстающих на християн. Потом став перед образом пресвятої богородиці, написаним оот святого Луки, і молився, просячи, аби пресвятая богородиця, яко заступниця християном непостидная, умолила сина своєго і бога, жеби не дав осквернити храмов своїх святих і не погубив християн, але дав звитяжство християном над поганими. Оттоль пішов к гробу святого чудотворця Петра, митрополита києвського, [15] просив і єго, аби архієрея Христа Спаса умолив, жеби єго овці невредниї сохранив і отогнав, і погубив волків, безбожних варваров, хотячих овці єго поглотити.

Так скончивши молитви, великий князь поклонився митрополиту. Митрополит зась благословив князя, дав єму знак побіди — хрест святий — і отпустив. І послав митрополит

священний собор с крилошанами в Фроловськиї ворота, в Костянтиновськиї і в Никольськиї [16] з хрестами святими і образами чудотворними, аби всіх воїнов благословили на войну. Князь зась великий Дмитрій пішов єще в церков святого архістратига Михаїла, где князі лежать. Там, помолившися перед образом святого архістратига Михаїла, воїном скорого помощника, прийшов к гробам князей і рек: «Прародителі наші, істинної віри святиє православниє поборници, єсли маєте дерзновеніє у бога, помолітеся за нас, потомков ваших, аби нам дав бог над поганими звитяжство».

По молитві вийшли з церкви. Княгиня Дмитрієва Євдокія і княгиня Володимерова і іних княгинь много зо слезами проводжали своїх князей. Князь зась Дмитрій тамо удержався од сліз, рек своїй княгині: «Жено, не плач; єсли бог за нами, кто на нас». І так пожегнавши, всів на коня своєго виборного, з ним і всі князі полетіли з Москви, як біли́ї соколи, нарядноє войсько.

Князі теж білозерськиї особно з своїми полками стройно їхали. Князь великий Дмитрій отпустив брата своєго Володимера на Брашево дорогою, бо не змістилося войсько все єдиною дорогою, а сам пішов на Котел.

Княгиня зась єго з снохою своєю і з іншими княгинями смотріли на поїзд їх, взишовши на свій високий золотоверхий терем, і молилися, просячи своєму князю от бога помочи на поганих татар, жеби двох синов великого князя Дмитрія — Василія і Юрія — не пустив в сиротство.

Князь великий Дмитрій взяв з собою десять мужей Сорожан, жеби бачили, што будет діятися, і повідали потом в дальніх землях. І пішов великий князь Дмитрій, за ним всі князі руськиї з великим войськом, аж стук стучить, гром гримить по ранній зорі од їх поїзду, як вина пити весело спішаться.

Князь Володимер Андрієвич Москву-ріку перевезся на красном перевозі в Боровиці. Князь великий Дмитрій прийшов в суботу на Коломну, на пам'ять святого Мойсея Мурина, августа. [17] Тут же стрітили єго многії воєводи з войськами на ріці Сіверськой. Архієпископ з духовними і хрестами стрітив в башті городовой і благословив великого князя і всіх з ним. Назавтреє, в неділю, велів князь великий всім воєводам з войськами в'їхати в поле к Девичю; і стало так великоє войсько на полях коломенських, аж очима зглянути всего войська не можно було. І поставив великий князь над полками воєвод [18]. Собі в полк прийняв князей білозерських, правую руку собі учинив брата своєго князя Володимера Андрієвича, дав єму ярославських князей; а лівую руку собі

учинив князя Гліба Бранського; передовий зась полк — Дмитрій Всеволож; коломенського полку — Микула Василевич; володимерський воєвода — юр'ївський Тимофей Волуєвич; костромський воєвода — Іван Родионович Кувашня; переяславський воєвода — Андрієвич Серкизович. А у князя Володимера воєводи — Данило Велевут, Кононович Костянтин, князь Федор Єлецький, князь Юрій Мещерський, князь Андрій Муромський.

ГЛАВА VI

О посланню сторожов князя Дмитрія, о фрасунку Олега рязанського і Ольгерда литовського для похода на войну князя Дмитрія і о пристю Ольгердовичів князей на помоч князю Дмитрію

Так великий князь, спорядивши войсько, казав перевозитися Оку-ріку і приказав всім кріпко, жеби, ідучи через землю рязанськую, нічого на волос не рушили. І сам, взявши благословеніє от архієпископа коломенського, перевезяся реку Оку, оттоль пустив на троє сторожов, жеби обачилися з татарськими сторожами: Семена Мелика, Ігнатія Кріня, Фому Тину, Петра Юрського, Карпа Алексина, Петра Чирикова [19] і іних многих відомцов. За ними і сам князь великий Дмитрій з братом своїм поспішав.

Послишавши Олег, князь рязанський, іж великий князь Дмитрій московський з великими войськами ідет против Мамая, почав боятися і з місця на місце переходити. Мислив послати до князя литовського Ольгерда, леч не міг, іж дорога вся заступлена. Дивився, отколь князю Дмитрію помоч і смілость повстати на Мамая і на нас двох князей.

Сказали єму бояре єго: «Іж осьм днів уже, як ми слишали, же калугер, іменем Сергій [20], в вотчині єго будучи прозорливий, вооружив єго і дав єму на помоч двох калугеров своїх». Рек їм Олег: «Чему мні давно не сказали-сьте. Пішов би-м к Мамаю, злочестивому царю, і упросив би, жеби нічого не чинив злого. Біда мні: згубил-єм розум свій». І Ольгерд, мудрійший од мене, не зрозумів пришлих речей, бог на нас обоїх поіщет нашей глупости. Великому князю боюся передатися, а до Мамая приставши, буду гонитель на віру православную і на братію, як Святополк [21], і мене як Святополка земля пожрет живого. Молитва прозорливого Сергія князю Дмитрію поможет. Так учиню: кому бог поможет, тому присягну».

Ольгерд зась, зобрав Литви много, Варяг і Жмоди, і пішов на помоч Мамаю. Прийшовши Ольгерд к Одуєву [22],

послишав, же великий князь Дмитрій з великими військами пішов на Мамая і тоє, іж Олег, князь рязанський, убоявся великого князя, став, задержався у Одуєва і рекл: «Ошукалєм ся, чужого розуму слухаючи, ніколи Литва не була учена князями рязанськими; тепер князь рязанський Олег і мене звів з розуму, і сам загинув. Тут тепер перебудьмо, поколь почуєм звитяжства князя московського».

В той же час сини Ольгердові (Андрій, князь полоцький, і Дмитрій, князь бранський) [23], будучи охрещені в православную віру през свою мачеху, княгиню Анну, за што отець їх Ольгерд, поганин, ненавидів, але бог любив, послишали, іж великий фрасунок вликому московському і всему православному християнству от безбожного Мамая належить, і они фрасовалися. І послав князь Андрій к брату своєму меншому родному Дмитрію буквицу малую, на которой тоє було написано: «Відаєш, брате, же нас одкинув од себе отець наш Ольгерд, для того, же прийняли-сьмо віру православную, але бог нас прийняв. Не жалуймо ж і до смерті подвизатися за віру святую. Пойдімо на помоч князю московському Дмитрію і всему християнству против поганого царя Мамая».

Тоє письмо прочитавши от брата своєго, князь Дмитрій урадоваєся і з слезами рекл: «Дай нам, господи, доброє, тобі угодноє хотініє совершити». Потом казав послу: «Мовте брату, іж єсьте-м готов з тобою іти з войськом, сколько маю». Бо у них войська готові були для дунайських татар. «Треба,— мовить,— нам іти на Сівер к Дону, где князь Дмитрій, і так утаїмося тією дорогою од отця».

Рихло теди обидва князі Ольгердовичі, брати, прийшли к Сіверу, ізнявшися, радісно привіталися, як Йосиф з Веніаміном [24]. Оттоль з войськом стройним зараз на Дон прийшли. З которого їм приходу великий князь Дмитрій московський з братом своїм, барзо радуючися, похвалив господа бога і, прийнявши їх вдячне і чесно, великими ударовав дарами і рекл їм: «Не для мене-сьте прийшли ко мні, але господь бог, люблячи, послав вас к нам на помоч християнству против поган, як Авраам Лоту, так ви нам, а через вас бог поможет».

Зараз тією вістю послав великий князь к Москві, к митрополиту, ознаймуючи, іж Ольгердовичі, оставивши отця своєго, прийшли єму на помоч. З того радуючися, митрополит з слезами хвалив господа бога і приказав день і ніч за великого князя по церквах молити бога, набарзій в Сергієвом монастирі [25]. А княгиня Дмитріїва Євдокія давала всякую милостиню, завше до церкви ходила.

ГЛАВА VII

О взяттю язика Мамаєвого от сторожей князя Дмитрія, о раді его з князями і ушикуванню з обоїх сторон войськ і о укрепленії войськ от князя Дмитрія і о молитві его

Затим великий князь прийшов на місце, названоє Березуй, за дві альбо за три милі Дону, сентябрия п'ятого дня. Там прибігли два его сторожі: Петр Горський і Карп Алексин [26] і привели язика значного от сановних царя Мамая.

Той язик казав, іж цар на Кузьмині єсть, дожидається князей к собі — Олега рязанського і Ольгерда литовського, а твоєго прихода і споткання не сподівається. Олег писав к нему, іж за три дні маєт бути на Дону. Спитав его великий князь о силі Мамаєвой. Одповідив язик, іж ніхто его войська не перелічить, барзо великоє. Почав думати великий князь з своїм братом і з князями литовськими: єсли перевозитися за Дон, чилі тут стояти.

Одповідили Ольгердовичі: «Сего дня кажімо войську перевозитися за Дон, то ніхто не погадаєт назад, а о великом войську поганськом не фрасуймося: бог не в силі чоловіческій, але в правді благоволить. Ярослав, перевезшися ріку, звитяжив Святополка, і прадід твой Александер Невський, перевезшися ріку, короля німецького звитяжив [27]. Ти, бога призиваючи на помоч, тоє же чини. Єсли і помреш, у бога заплату приймеш, тим і войсько своє подкрепляй. Не бойся, витязей маєш много добрих».

Казав теди князь великий войськом своїм за Дон перевозитися. Тим часом почали вісники прибігати, ознаймуючи, іж близько уже бє, чають, татаре. Тут же почали збиратися вовки стадами, виючи безпрестанно, галки і орли от устя Дону, кричачи і ждучи битви, лисиці брешучи, і іншиї звіри, на кров чигаючи і на трупи. Старійшиї воїни руськиї радовалися, неприятелей близько чаючи, а молодшиї і іншиї унивали, видячи перед очима смерть, которих укріпляли старійшиї, за смерть дочасную вічний живот прекладаючи і венці небесниї, о которих Сергій преподобний предрекл.

Шестой годині на день прийшов Семен Мелик з своєю дружиною, за которим гнали татарове аж до полков руських, которії їх отогнали.

Обачивши татарове множество полков руських, оповідили царю Мамаю, іж князі руськиї, ополчившися, стоять при Дону. Цар з гнівом крикнув: «Так, моя сила, єсли сих не побию, як маю вернутися в свою землю». І казав всему войську своєму справитися.

Мелик зась сказав великому князю: «Іж на Гусин брод перейшли уже, за єдину ніч заутра прийдуть на Непрядву,

а ти, великий княже, сєгодня справ войсько, жеби не поспішили поганці».

Зараз теди великий князь Дмитрій Іванович з братом своїм, князем Володимером Андрієвичом, і з князями литовськими Андрієм і Дмитрієм Ольгердовичами почали справовати і шиковати през годин шесть. Особливе з литовської землі Дмитрій Боброк, родом з землі волинськой [28], барзо нарядне своїх ушиковав і порядне.

Князь великий з братом своїм і з Ольгердовичами і з иншими князями, взийшовши на високоє місце, обачив всі хоругви войська християнського і все войсько їх нарядне в зброях і в прилбицах, от золота світячихся, і порядне ушикованоє на войну охочих рицеров і богу молячихся о побіді на враги, удивився і урадовався. Так же і князі литовськії почудилися і рекли: «Подобно тоє войсько царя македонського войську, так великоє, як пред нами не бувало».

І зсівши, великий князь пав на колінах пред образом Христовим, написаном на хоругві чорной большого полку, і помолився, мовячи: «Владико господи, призри нас, рабов твоїх, кровію твоєю іскуплених, обрати лице твоє на нечестивих варвар і даж нам на них побіду молитвами пресвятої богородиці і руського святителя Петра».

По молитві всів на коня і з князями їздити почав по полках, каждому сам мовячи: «Братія моя милая, синове християнськії, приспів час вашего подвига, мужайтеся, станьте кріпко на неприятеля, который уже на ріці Непрядві близько. Господь силен во брань, господь заступник наш, бог Іяковль. Уповайте на бога, мир вам, єще з вами заутра обачуся».

Тоє мовивши, отпустив брата своєго Володимера уверх по Дону в дубраву, жеби єго полк утаївся, дав єму годних рицеров своєго двора і отпустив з ним теж свідомого своєго воєводу Дмитрія Волинського на ніч рождества пресвятої богородиці. Ночі тогди світлиї і теплота була.

ГЛАВА VIII

О примітах слинних і о видінії явленном, з которих звитяжство князю Дмитрію пророковано над Мамаєм і о молитві великого князя

Дмитрій Волинський взяв самого тілько великого князя, виїхав з ним в поле Куликово вночі і рекл: «Спробую своєї приміти». І став посреді обоїх войськ, руських і татарських, почав слухати, на полк татарський обернувшися. Послишав стук велик, як торг збираючийся альбо город будуючийся.

Назаді їх вовки виючиї грозно, по правой стороні їх ворони кричачиї. І стався страх і крик великий птаств. Ворони як гори літали против по ріці Непрядві, а гуси і лебеді, крильми плещучи, незвичайную грозу подавали.

Рекл великий князь Волинцю: «Слишу, брате, великая гроза єсть». Отповідив Волинець: «Призиваються великиї». Князь знову вернувся на полк руський. «Што слишати?»,— спитав Волинець. «Што слишно,— рекл князь,— не слихать нічого, тільки виділ-єм много зорей огненних збираючихся». Рекл Волинець: «Огні — добрий знак; призивай бога з вірою». І знову рекл: «Єще єсть приміта». І зсівши Волинець з коня, поник на землю, приклонив ухо правоє і, довго лежавши, встав і поник.

Князь великий спитав єго: «Што єсть, брате?» Он не хотів сказати, але примушен от князя сказав: «Єдно єсть тобі пожитечно, а другоє скорбно: слишал-єм землю плачучуюся надвоє, єдна сторона як ніякая жена плакала горько поганським голосом синов своїх, а другая сторона як ніякая панна, як свиріль жалісно плачевним голосом. З тоєй приміти я познаваю, іж божиєю силою і помочю святих мученик Бориса і Гліба [29] звитяжиш поганов, але будет многоє паденіє войська християнського».

Услишавши тоє, великий князь заплакав і рекл: «Нехай будуть звитяжства гідниї». Мовив Волинець: «Не кажи того нікому, ні брату твоєму. Заутра кажи на коні сідати, милості бога і святих єго, і хрестом, оружиєм непобідимим, огорожатися на противних».

Тоєї ж ночі ніякий синглит, іменем Фома Кацій, поставлен сторожем от великого князя на ру на Черу Михайлові для мужества єго на кріпкій сторожі от поган, видів на високості оболок, як полки ніякиї од востоку, барзо од полуденной зась сторони прийшли два младенці світлиї, маючи свічі і мечі остриї в руках, которії були мученики Борис і Гліб, і рекли полковником восточним поганським: «Кто вам казав потребляти нашу отчизну, которую нам господь даровав». І почали їх січи младенці мечами, і ні єдин от них не ізбув цілий. На завтреє сказав тоє видініє самому князю, а князь заказав єму, жеби нікому не повідав.

Сам зась великий князь, поднесши руки і очі на небо, почав з плачем молитися: «Господи, молитвами святих мученик Бориса і Гліба поможи мні, як Мойсею на Амалика [30], як Ярославу на Святополка і як прадіду моєму Александру на хвалящогося короля німецького розорити єго отчество. Поможи нам, християнам, твоїм рабом на поганих, блюзнячих тя».

Так помолившися, поїхав к полком.

ГЛАВА IX

О поставлені от князя Дмитрія Михайла вмісто себе, о листі от святого Сергія, о охоті князевой на войну і о виеханню на герць з татарином Пересвіта-черниця

В празник рождества пресвятої богородиці, третей годині на день справившися, почали обої войська трубити на войну. Руськиї труби гриміли, а татарськиї як оніміли. Єще не зішлися з собою, бо мгла була. А великий князь Дмитрій, їздячи на своем виборном коні, укріпляв своє войсько і мовив з слезами: «Не страшітеся за святиє церкви і за віру християнськую, і за отчизну милую голов своїх класти не щадіте».

Так укріпивши, под'їхав под свою чорную корогов і, зсівши з своєго коня, зложив з себе царськую одежду, взсів на іншого коня і в іншую одежду одіявся. А свою одежду вложив на своєго любимого Михайла Бренина [31], і коня своєго дав єму, і свою корогов риделю казав над ним возити, под которою той Михайло за своєго князя був і забитий. А сам великий князь, винувши з-за пазухи свой хрест, в котором була часть животворящего древа, рекл: «В тобі, хресте святий, останняя моя надія, як помогл-єсь Костянтину звитяжити враги християнськія, так і нам поможи звитяжити поганого Мамая і єго всю силу».

Того ж часу прийшло писання от преподобного Сергія, в котором тоє написано: «Великому князю Дмитрію Івановичу і всім князем руським і всему православному воїнству мир і благословеніє». Дав теж посланець великому князю хліб пресвятиє богородиці от ігумена Сергія. Тим всі писанням утішившися, потвердилися на войну. А великий князь, поцілувавши посланця, взяв хліб святий і рекл: «О великоє ім'я пресвятиє троїці, пресвятая богородиця помагай нам на противних молитвами преподобного Сергія і спаси нас».

І взявши своє копьє і палицю свою желізную, сам вперед хотів скочити на поганов, але богатирі єго руськиї удержали, мовячи: «Не годиться тобі вперед битися, але способно смотріти, стоячи, на битву полку і уважати, где показатися. Коли ти где подінешся, што і по нас будет. Ми готови голови свої покладати, а ти по нас пам'ять будеш творити і впишеш в книги, на пам'ять потомним віком». Князь, заплакавши, рекл: «В земной честі я єсьте-м пред всіми вами почтен, нехай же вперед вас голову положу і вперед вас вінець от Христа прийму; благая от господа прийнял-єм, злих не стерплю».

Затим передовиї полки почали сходитися з татарами. Первоє полк проводив Дмитрій Всеволож і Володимер, брат єго, правою рукою йшов Микула Василевич з коломничами

і з іншими князями; а поганиї татаре йшли обоїми руками: бо не було їм где розтягнутися. А цар безбожний Мамай з трьома своїми князями взойшов на місце смотріти кровопролиття. Затим виїхав з полку татарського татарин Челебеїї[32] на герць, як давній Голіад[33].

Того обачивши, чернець Сергієв Пересвіт, з полку Володимера Всеволожа, рекл: «Сей татарин хочет собі противного герцовника, я з ним хочу видітися і ударитися, і возприяти вінець царствія». Мів на своїй прилбиці схиму з хрестом. Потом рекл: «Простіте мя і благословіте, і ти, брате мой, прости і благослови, і молися за мене». Рекли всі: «Бог да простить тебе і благословить, і поможет тобі молитвами святого Сергія».

І так ударилися обидва рицери, чернець з татарином, і обидва, з коней попадавши, померли.

ГЛАВА X

О войні князя Дмитрія і войськ руських з войськами Мамаєвими, о раненню князя Дмитрія і о побиттю войськ руських от татар, і о звитяжстві потом славном през помоч брата князя Дмитрія войськ руських над татарами

Затим крикнувши всі войська руськиї: «З нами бог!» І знову: «Боже християнський, поможи нам на враги!» А татаре крикнули: «Ог Магмет!»[34] І, зійшовшися, почали кріпко битися з обоїх сторон.

Ллється кров богатирськая под сідлами окованими, катяться прилбиці золотиї под ноги конськиї, за прилбицами — і голови богатирськиї, а татарськиї вдвоє того падають на полі Куликові, в тісном місці межи Доном і Мечею, ллються ріки кровавиї от множества побитих, шаблі блискають, як блискавиця, а копії, як гром, ломаючися, тріщать. От третєй години аж до шестой билися, там в три години безчисленноє множство створення розумного божияго побито. От шестой зась години татаре одолівати, а християне ізнемогати почали: много храбрих богатирей руських і молоді зацноє побито.

Многиї сини руськиї конськими копитами татарськими потерті, і самого князя великого Дмитрія ранено, аж, нуждею схилившися з коня, пішов з побоїща. Єдин вірний самовидець от полку Володимера Андрієвича повідав, іж видів шестой години над великим князем небо отвореноє, з которого вийшов облак, як ранняя зоря низько державчися. Той облак полн рук чоловічеських, каждая рука держала оружиє. Тиї руки спустилися над голови християнськиї на оборону, уже бо вім отовсюль обійшли татарове християн.

Обачивши з дуброви, в котрой на засідці сидів князь Володимер Андрієвич, іж барзо много християн побито

і звитяжають татаре, не могучи больше братій своїх православних до убивання терпіти, рекл Дмитрію Волинському: «Што за користь тут больше стояти, наші до конца погибають, даймо їм помоч, хотя і самі з ними голови положим». Рекл Волинський: «Біда, вижу, велика, але єще не час нам іти, бо кто не в свой час починает, што шкоду относить. Потривай мало, а бога призивайте: в осьмую годину будет ласка божия і помоч християном».

Володимер почав молитися, просячи господа бога о милосердіє і о помоч на поганих, а в полку єго сини руськиї плакали, видячи братій і друзей от татар барзо много погибаючих, і самі поривалися на їх оборону, як на чашу вина. Волинець їм єще боронив, мовячи: «Пождіте, будет і ваш час».

В осьмую теди годину дунув вітер полудневий ззаду їх, тогди Волинець великим голосом крикнув: «Княже Володимере, прийшов час!» І рекл: «Братія милая, дерзайте, сила божия помогает нам». Богатирі зась руськиї вийшли з дуброви і кинулися на татар, як ясниї соколи на журавлів. Татаре, обачивши знагла много полков руських, зтривожилися, крикнувши же: «Русь мудра, молодших вперед нас виправили, а се самі богатирі рицери засадськиї йдуть!»

І почали татаре уступовати, а руськиї полки їх погнали, помочю святих мученик Бориса і Гліба, і сікли утікаючих поган. Татарове, утікаючи, волали: «Біда, біда тобі нечестивий Мамаю!» Руськиї, бога призиваючи, без числа татаров побивали, бо нельзя їм було от Руси утікати, же коней міли потомлених.

А Мамай, видячи свою біду, почав призивати своїх богов: Перуна, Савата, Іраклия, Гурга і великого своєго помощника Махмета. І, не маючи собі от них помочі, свою голову почав уносити. Видячи нових людей руських, кріпко сікучих татаров, побіг з чотирма своїми мужами. За ними погналися руськиї воїни, але їх не догнали, іж коні Мамаєви добриї були нетомлені.

А татаров побитих помощію святих мученик Бориса і Гліба, як в видінії видів предреченний Фома Кацій, по обоїх сторонах ріки Непрядви безчисленноє множство лежало, мало їх за Мамаєм втекло.

ГЛАВА XI

О знайденню раненого князя Дмитрія і о радості великой звитяжства над татарами

Так руськиї войська, звитяживши татар, вернулися кождий под свою корогов, а князь Володимер Андрієвич став под корогвою чорною і не найшов брата своєго великого князя Дмитрія Івановича под єго корогвою, тілько князей

Ольгердовичів, казав в великую трубу трубити на радость. І за годину не дождавшися брата, питав у войську: кто би видів альбо слишав о великом князю.

Рекли князі литовськиї: «Ми сподіваемся, іж жив гдесь, але ранен барзо». І інший рекл: «Я его видів п'ятой години кріпко з татарами биючого». Другий рекл: «Я после того видів-єм его з чотирма биючогося з татарами, которії барзо на него натирали». Потом єдин молодий Навасильський князь Стефан повідав: «Я перед твоїм, княже Володимере, приходом видів-єм великого князя, ідучого пішо з побоїща, барзо раненого, але не могл-єм єму помочи, бо за мною три татарини гналися». Рек князь Володимер: «Пошукайте, братія, кто знайдет моего брата, великого князя, живого, той будет у нас первий честю».

Скочили теди іскати. І єдні наїхали Михайла Андрієвича Бренина в одежді великого князя убитого, другиї наїхали князя Феодора Семеновича Білозерського і розуміли, іж великий князь: бо був єму подобен. А два — Феодор Сабор і Григорій Холопищев [35] на правую сторону к дуброві скочили і, мало з'їхавши з побоїща, наїхали великого князя Дмитрія вельми раненого, отдихаючого под тінню березовою. І, зпавши з коней, поклонилися єму. І зараз Сабор знову к войську скочив і казав князю Володимеру: «Великий князь Дмитрій Іванович жив і царствует».

З тоєй новини всі князі і воєводи, урадовавшися, скочили зараз на конех і, прибігши, упали на ногах его і мовили: «Радуйся, давній Ярославе, радуйся, новий Александре, світило землі Руської, звитяжцю врагов!» Великий князь зась ледве промовив: «Скажіте, братія, што діється?»

Рек князь Володимер: «Милостію божиєю і пресвятия богородиці і молитвами святих мученик Бориса і Гліба, сродников наших, также святителя Петра і нашего вооружителя Сергія, звитяжені суть враги наші, а ми цілі». Урадовавшися, великий князь рек: «Сей день, его же сотвори господь, возрадуемся і возвеселимся в он. Хвалю тя, господи боже, і уповаю на тя во віки».

ГЛАВА XII

О поїзді князя Дмитрія межи трупами, о личбі забитих і о похованню їх, о славном в'їзді в Москву і о погибелі Мамаєвой і Олеговой, і о соромоті Ольгерда, князя литовського

Потом всів на коня великий князь Дмитрій, поїхав на побоїще, обачив много руських побитих, але четверако больш поганих татаров лежачих. І рекл Волинцю: «Правдивая твоя приміта, годен есьте-сь завше бути воєводою». І почав

великий князь з князями і з воєводами їздити по всем побоїщу, наїхав місце, где лежали осмь князей забитих Білозерських, один за другого положених. Тут же близько лежить і Микула Василієвич. Плакав над ними великий князь і мовив: «Братія моя, князі і синове руськиї, єсли маєте у бога дерзновеніє, пострадавши за віру Христову, помолітеся за нас».

Далей їдучи, наїхав своєго наперсника Михайла Андрієвича Бренина, подле єго сторожа Семена Мелика і Тимофія Волуєвича убієнних. Заплакавши, рекл: «Любимая моя братія, кто так может за пана вмерти, як любимий мой слуга Бренин в моєм наряді вмісто мене за мене. Поїхавши, на смерть єсть забитий». Знову рекл: «О кріпкий наш сторожу Мелику, нашей целості стерегучи, за нас голову свою положив-єсь». Далій поїхавши, наїхав черньця Пересвіта і подле єго значного богатиря альбо рицера Григорія Капустина. І рекл до своїх: «Смотріте, братія, нашего починальника Пересвіта, той бо, вім, звитяжив подобного собі рицера татарина, от которого всім було пити горькую чашу».

Затим розказав князь великий трубити в трубу виборную на собрання войськ. І на такоє трубення собралися всі, звитяжства пісни співаючи. А гди собралися войськи, ставши, великий князь з радостію почав мовити: «Князі руськиї, бояре мітниї, воєводи сильниї і синове всеї землі Руськой, вам подобаєт так же служити і далей, а мні з вашей служби тішитися, а скоро мене приведет бог на мою столицю, буду вас всіх годними дари даровати. Тепер кождий своїх поховайте, жеби тіла християнськиї не були на прокорм звірем і птахом».

І стояв великий князь осмь дней за Доном, доколь порозбирали тіла християнськия от поганських і поховали, а поганськиї покинули звірем на прокорм. Потом рекл великий князь: «Зличіте, колько у кого воєвод». Отповідив Григорій Александрович, московський боярин: «У нас сорока бояр больших московських ніт, а двадцяти князей Білозерських і тринадцяти бояров посадников новгородських, і чотиридесяти бояринов серпуховських, двадцяти бояринов переяславських, а двадцяти п'яти бояринов костромських, тридцять п'ять бояринов володимерських, осмь бояринов суздальських, чотиридесят бояринов муромських; тридцять бояринов ростовських, двадцять п'ять бояринов дмитровських, шестдесят бояринов звеногородських, п'ятнадцять бояринов углицьких, а всего войська дружини згинуло полтретяста тисяч, і помиловав бог землю руськую, осталося всей дружини войська сорок тисячей і п'ять» [36].

Великий князь, вздохнувши, рекл: «Братія, князі, воєводи, бояре і всі рицери і молодиї синове руськиї, межи Доном і Мечею, на Куликові полі за землю Руськую і за віру хри-

стиянськую побитиї, простите нас, а вам да будет вічная пам'ять і вінець живота вічного».

Тоє вирекши, великий князь Дмитрій Іванович з позасталими князями, з боярами, з воєводами і з войськом всім з славним звитяжством пішов на свою столицу к Москве.

Безбожний зась цар татарський Мамай, з побоїща побігши, прибіг до городу, над морем лежачого, Кафи, там затаїв ім'я своє, але познаний, забитий зостав от Фряг, зле живот скончив. Услишавши тоє все Ольгерд, князь литовський, іж великий князь Дмитрій звитяжив Мамая, вернувся з соромом великим назад. Олег теж, рязанський князь, также впавши в фрасунок великий, зле свой живот скончив, обратися болезнь єго на главу єго і впадеся в яму, юже соділа.

ІСТОРІЯ О АТТІЛІ [1], КОРОЛІ УГОРСЬКОМ

ГЛАВА І

Кгди через давніми часи гуннове або, як їх нині посполиті зовуть, угрове із своїми княжати Белем, Кевом і Надиком положилися були обозом над рікою Тисою, тогди в тот час в Панонніі [2], то єсть в том краю, котрий тепер угорським зовемо, мешкали разниє народи, а украйниє місця для наїздов неприятелей сторожу державчи і до оборони готов будучи, держав з тої сторони Дуная ніякий Матернус альбо, як єго нікоториї зовуть, Матринус. Тот не только тиє країни, котриї тепер угорською землею зовемо, але теж і Далмацию [3] обою сербськую землю Ахаю [4], Трацию [5], і Македонію [6] у своїй владності мав; а так коли єму єго люд дав справу, іж великоє множество гуннов або угров в землі єго великою моцю над рікою Тисою обозом ся положило, умислив просити о помоч Детрика, котрий на тот час немалую часть німецької землі под своєю владностю мав, поневаж сам обавявся давать отпор так великому множеству неприятель.

Тот тогди, зобравши борздо зо всіх пограничних народов великоє войсько, якоби до угашення всім догоряючої пожоги, притягнувши до угорської землі, положився недалеко од Дуная к полудневой стороні на том місці, котороє тепер Лязагалем зовуть. От того місця недалеко було місто, котороє звано Потенціяна [7], межи тим пречоним полем а містом Тетес, котороє на берегу тої ж ріки лежало, годно вічної пам'ятки для особного місця і інших пожитков. Там, где Матернус мешкав а войсько до давання отпору так наглому неприятелю поготову мав, їхав до него Детрик, аби з ним порадив, як би в той мірі поступовать мали, а іж би межи собою постановили, єсли би було лепей, перепровадившися через Дунай, на угри в обозі неготовиє ударить, чилі найти іншую дорогу, которая би їх пожить, або пак яким би способом з неприятелем таким несподіваним а незнаемим битву сточить мали, што скоро шпігове угром ознаймили. Кгди ся она їх рада долже́й, ніжли пристояло межи гетьмани, проволокла, зоставивши у войську для боронення жон і всіх речей своїх нешто люду, сами з другим множеством жовні-

ров, перепровадившися через Тису, притягнули на місця близько Дуная лежачиє.

А ачколвек Детрик і Матерн мали тую справу од сторожі, іж ся неприятель приближаєт, ведже розуміли то буть межи собою а межи угри великий мур Дунай, маючи за тоє аби через него угрове нелацно перебить мали. Спустившися тогди на тоє, кгди лениве а нечуйне в своїх справах поступовали.

Угрове, розуміючи то собі бути малую працю по переїханню оних високих а до переїзду трудних гор і глибоких рік через Дунай перепровадиться, уживаючи до того міхов скуряних, которих до такої потреби у войську вельми много мали, над надію неприятелей нижей Бузини [8] перепровадилися через Дунай на том місці, на котором тепер єсть містечко, котороє для того перепроваження зовуть по-угорську Келенфеуульде, то єсть земля переїзду або перепроваження. І там, справивши жовніри свої, ударили знагла а без вісті о полночі на Матерна а на Детрика у міста Потенції в шатрах, а они, в тот час будучи на впокою, спали. Которії, будучи незвиклим окриком угров на знак татарського от них учиненим обужони, не відали што би чинить, як би ся вимкнути або неприятелю отпор дати мали. Жовніри теж і товариші їх также, як і гетьманове, будучи так наглим неприятельським вторгненням перестрашони, занедбавши зброї і обозу, почали утікати. Угрове утікаючих гонили, цілую ніч били, сікли а забивали і все, где могли, мечем трапили. Назавтреє угрове, аби самі собі і жовніри їх з оної поразки в неприятелю ночі прошлої учиненої, будучи спрацьовані, отпочнули, положилися обозом в долині Тарнок [9], недалеко от Потенції.

Тою поразкою люду своєго Детрик і Матерн, будучи непомалу засмучони, мислили о том у дні і в ночі, як би оную поднятую соромоту зацним яким учинком затерли. Зобравши теди остатки оного войська, которії були от поразки зостали, взявши к тому жовніри для боронення міста зоставленії, і другиї на інших місцях будучиї, справивши їх первей, ніжли би угрове з оного упрацьовання поправити а покріпиться могли, ударили на них в оной долині Тарнок.

Угрове, частю з поразки прошлої ночі, окром великої праці в неприятелю учиненої, смілость взявши, частю теж множеству люду своєю уфаючи, сміле противко неприятелю шли і мужне ся боронили. Гетьмани, поділившися войськом, кождий частю напоминанням а намовленням, частю теж неприятельскую неможность і трохи люди льжучи, чинили пильность, аби жовніри їх тим острій і мужній на неприятеля натирали, а где би теж неприятель набольшей налягав, самі надбігали, мужне собі в битві починали а мужства свого

знаки оказовали. З другої сторони теж римляне неленивей отпор угром давали, себе і горла свого боронили а в люду угорськом великую поразку чинили, пам'ятаючи на то, же в той битві о їх маєтность, панство і о здоров'я ігра шла.

Була теди бистра і велика битва і поразка з обіюх сторон, поле обоєй сторони трупами положоно було. От поранку аж до вечора битва ся точила, по чом лацно би кождий обачити мог мужство обоіга люду, як хто много рукою і мужством а дужостю тіла мог. Але кгди ся вже сонце хилило к вечору, почали угрове слабити для невиспання прошлої ночі, неодпочинку і праці, почали тогди порхати, которих іж вже битвою спрацьовані були, Детрик і Матерн не могли гонити. Угрове, перепровадившися так прудко, яко і первій, через Дунай, вернулися до своєго обозу, который були за рікою зоставили.

Повідають, іж в той битві сто двадцять і пять тисячей угров побитих легло, межи которими теж Кево, один гетьман, був забит; а римлянов, повідають, же би мало полечи два кроть сто тисячей і десять тисячей, окром тих, которії в обозі були побиті. Заправду бистра то битва а вічної пам'яті годна. На завтреє Детрик і Матерн ачколвек битви виграли, ведже, однак, не хотіли на том місці вернення угров ждати а битви з такою великою люду своєго небезпечностю, которої ся певне сподівали давать. А так рушивши, ся тягнули спішно з остатком люду до містечка Тулни [10], котороє було недалеко од Ведня, а тепер єсть до ракуської землі прилучоно.

ГЛАВА 2

Угрове, довідавшися іж неприятель утік, вернулися на оноє поле, на котором битва була, на котором позбиравши групи свої, а набольшей Кеви, гетьмана, з великою [скорботою] з обичаєм татарським погребли їх подлі дороги, на котором місці поставили столп каменний, аби був оних речей, которії ся там стали, у людей потомних пам'яткою, і дали тому місцю імя Кевегаза, то єсть дом Кеви, котороє тепер, отмінивши і отнявши нікоторії літери, зовуть Кеазо.

Потом, коли угрове водле обичаю своєго трупи свої поховали, не за довгий час всю дольную угорськую землю, которая єсть над Дунаєм, частю моцю, частю теж через подання под свою моць подбили, в которой зоставивши жони, діти і все домовство, хотячи далей щастя своєго досвідчити, з великим войськом, котороє були зася зо всего посполства досить немалоє пописали, надувшися з прошлого звитяжства, тягнули до Тулни-містечка. Детрик і Матерн, по прошлой битві зобравши новоє войсько, зайшли їм дорогу на полі, котороє зовуть Кесмау.

Угрове умислили первей умереть, ніжли ся битви зборонять а місця уступить, а славу першого своєго мужства так великими працями і небезпеченстви вже набутую, зелжить. Первей тогди, ніжли неприятель, справивши войсько, на пострах неприятелю учинили огромний а страшливий окрик, б'ючи по-свойску в бубни, стріляючи здалека на неприятеля розною бронею, мішали їм гуфци, а коли виділи у них великую мішанину, учинивши поткання, чинили з ними вруч.

Детрик также зі своїми неленивей собі починав там, где набольшей налягав неприятель, отпор давав, а себе і своїх мужне боронив, але угрове, где одно наперли, всюди великую поразку чинили. Почавши от світання, аж до дев'ятої години на день бистра битва тривала. На остаток римляне, поднявши вельми много ран, подали тил. Угрове, пустившися по них, кого догонить могли — забивали.

Матерн в той битві забит, Детрик, будучи в чоло з луку пострелен, ледве ушов, з которої рани потом ледве жив остав, для которої рани поднятої угрове єго називали несмертельним, которого і нинішніх часов угрове в своїх піснях, історією, обичаєм кгреков в собі замикаючих, Детриком несмертельним зовуть. Повідають іж половицю тої стріли, которою був пострелен, аби оної рани близною і стріли половицею у цесаря о собі свідецтво дав, до Рима був з собою заніс.

Так много крові на том місці битви текло, іж мало не все поле було криваве. Яко ж і угром тоє звитяжство неледаяк прийшло, бо сорок тисячей їх полягло, межи которими Беля, Кеве і Кадика, гетьмани, побиті, которих тіла у того столпа каменого, што єсьми о нем вишей повідав, в гробі Кеви поховано. Римлянов вельми много полягло, окром трохи, коториї утечи могли. По той битві ні о што ся не кусили против угром а ні німці, а ні иншиї народове; так двух битв поразкою знадзони, сила їх була зутліла і упала.

ГЛАВА 3

Одержавши угрове тоє звитяжство, почали заразом всій тій землі, што її тепер угорською зовуть, і всім країнам, коториї под Матерном були, вольне розказовати а жаден не був хто би ся противку їх обурив. Так же оноє великоє панство наглою щастя отміною за короткий час з рук до рук перейшло.

Стративши тогди, яко-м повідав, угрове чотирьох гетьманов, того унимання були, аби тоє так великоє панство працями, небезпечностями і моцю набуто, крепчейше напотом було, коли би над ним якого великого мужа переложили, бо

пам'ятали на тоє, іж не меншого мужства надоби до захования королівств, ніжли до набування.

Довго тоє тогди первей межи собою розбирали, хто би налепєй тому спростати, а так великоє множество людей великим щастям большей, ніжли первей винеслиє, з посполитим добром мог радити. Потом за сполним всіх зазволенєм року от нароження сина божого чотириста первого обрали королем Аттілу, который, з лічби оних угорських гетьманов, тілько сам вже був з братом Будою зостав, о которого прироженню, обичаях і знаку тіла видить мі ся бути не з дороги нешто повідать.

Аттіла тогди, которого по-угорськи зовуть Етеле, був середнего узросту, персей і плечей широких, голови водле інших члонков помірної, обличчя чорнявого, очю світлих, на взгляді бистрость якуюсь в собі маючої, бороди рідкої, носа закривленого, походу гордого, до венуса вельми склонний, на працю телесную, на голод, на спання, на студень і на горячность вельми терпливий, великого серця, ради доброї і смілий, руки хисткої і мужньої, в речах рицерських учоний, до слави вельми хотливий, в оглуменню неприятеля, в нараженню [підступу] і зради вельми розторопний і хитрий, в битві всего доглядуючий, часом мужного жовніра, часом справного гетьмана повинності досить чинячи, противко пишним крнобрний, а против покорних лацний і милосердний.

Тоє тогди мужство і сердечноє, і тілесноє в собі маючи, взявши под свою моць панство, што далей, тим большей за [власною] хутю розширення панства своєго, хотячи ся на тиї люди, за которих помочю Матерн против єму і против єго люду войну вів, обурити а кривди поднятої помститися, умислив тогди што наборздей ударить на словенскую землю і не сербськиє обидві, на Ахаю, Мацедонію і Трацию, которії перед тим посилали Матернові жовніров на помоч. Але аби в небитності єго оному панству єго на чом не сходило а іж би був тот, который би на єго місці королівством владнув, про то Буду, брата своєго переложив над усею оною країною, которая ідет од Тиси-ріки аж до другої ріки Танаїс [11] ку полночной строні. Розказав тогди всім оним грубого народу країнам, которії були под панованням угорським, аби єму послушни були, а он сам з міста Сикамбриї [12], котороє був собі столицею обрав, витягнув в поле з войськом, в котором було десять кроть сто тисячей люду боєвого, бо так кройника угорська свідчить же так великоє войсько мав, окром оних народов, которії ся були од усюль до него зошли.

Свідчать історикове, іж такая єго була виправа военная: шатри мав розмаїтиї водле обичаю тих королівств, которії був перед тим под свою моць подбив, дивним майстерством

роблениє. Тот, в котором мешкав сам, був шовковий, золотом гафтований і дорогим каменням насажоний. Жерді, на которих стояв, були золотиє, а споєння їх було перлами осажоно, а другиє, в которих коні стояли, всі були шовковиє. Ложа, на котором лежав, столи, начиння кухонноє, сідла, ради, іншиє конськиє убори золотом і дорогими каменьми були осажони.

А так борздо скоро на початку панования своєго, іж вельми був хотливий до всіх речей на войну потребних, про то справив вельми много діл іншого начиння воєнного до ламання муров і на окоповання обозу. Справив теж був десять тисячей возов, косами осажоних, аби їми обоз свой як муром оточив. Меч носив, як он сам мнимав, от бога посланий, бо когди нікоторої ночі во сні видів, як би єго Марс у зброю убирав. Назавтрей нікоторий єго войська жовнірин приніс єму меч, который з трафунку найшов на просторном полі, коли ішов слідом [неприятеля] раненоє, которая річ не помалу єго в том потвердила, аби сну своєму прошлому вірив. Герб як на тарчи, так на хоругвах носив орла, коруну на голові маючого. Жовніри єго мали бронь з татарської землі принесеную, тарчи, скурою поволоканиє і желізом гладким окованиє, луки з стрілами, древца а шаблі у боков. Узрост їх був не вельми великий, але обличчя на погледенню вельми грозни, бороди довгиї, волоси не стрижони, одіння було з косматих скур обичаєм татарським. Тим убером всім людям були на пострах, которого угрове в кождой потребі воєнной уживали аж до часу Кгейси, сина Торонового.

За бога хвалили: Євиша, Марса, Меркуріуша і Венуса, которих справою мнимали, іж ся їм мало на всем щастить. Титул Аттіли, которим ся писав, тот був: Аттіла, син Бендекгечов, внук великого Немрота, в Енкгадзі вихований, з божей ласки король угорський, медський, кготський і датський, страх світу. До которого титулу потом для слов пустольникових придав: «Бич божий», о чом нижей повім ширей. А тим способом зобравши і приготовавши войсько, не только своїм, але теж і всім іншим людям Аттіла був на див і на страх.

ГЛАВА 4

Пам'ятаючи тогди на тоє Аттіла, іж словаки, сербове, ахайчики, мацедони і траконове против єму і против єго народу Матернові перед тим на великой помочі були, а іж за їх помочю великая ся была поразка в люду угорському стала, про то вторгнувши з великою охотою у їх землю, пустошив їх всяким способом. Вже і до Константинополя з надією

звитяжества приближався, кгди часу на тую войну готовання новина прийшла, іж Теодозіус [13], цесар, умер.

Сабеллик, історик зацний, пишет, іж би угрове от гетьманов Теодозиусових одною битвою були звитяжони, але старая угорська кройника свідчить, іж угрове, не отнесши жадної поразки, ані шкоди, звитяжество одержавши, з радостю і з великою користю з Аттілою вернулися до Сикамбрії.

По Теодозіусі на цесарство наступив Мартиян, который обовляючися сили Аттілевої, много королевств розшироної, аби єго чотири найсильнійшиє народи: от усходу сонця персове, от заходу візиготове, от Африки вандалеве, от полночної сторони угрове заразом одного часу войною [остереглися]. Про то з Кгенсериком, [14] вандальським королем, і з перси до певного часу перемир'є взяв, так розуміючи, же коли би тиї утихнули, лацней би ся угром опирати мог.

Кгди Аттіла, або боячися, жеби Мартиян, цесар, противко єму з Азеї не витягнув, як нікоториї повідають, або теж перепужавшися тої злої ворожки, же шатер єго, кгди повітря тихоє було і небо ясно, нагле ся обвалив, до Сикамбриї ся вернув, розпустивши войсько на тиї угорськиї місця, которії був їм на то роздав, аби в них собі по тих працях через ніякий час одпочинули, а в час собі учинили, он сам аби того часу, который мав от войни вольний, марне а окром посполитого подданих своїх пожитку не травив, умислив королівство своє уставленням прав укріпити, уважаючи от себе, же до укріплення королівства так много надобі прав, як і зброї. А так, кгди на том засів, аби права, которії би з посполитими люду єго добрим були, списав, становечи межи подданими порядок, водле которого би жить мали.

Много королів і народів, будучи до того приведени часто іменя єго славою, котороє ся вже мало не по всім світі було ославило, частю теж так мнімаючи, же он, зloживши з себе оноє першеє окрутноє прироження, удався до скромнейших а людем пристойнейших обичаїв і хоче королівство своє прав уставленням укріпити, а тою речю оказав би по собі ніякий знак скромності, повстягливості своєї, з розмаїтих світу країни што день до него ся з'їжджали, которих аби собі посторонних людей з приязню хуть з'єднав, ласкаво їх приймуючи, великиє їм дари давав.

Межи которими Валамиря, готов [15] на всход сонця мешкаючих король, Гердерик, король кгепідов, [16] вельми можний і валечний, а для зацних справ велико славний, к тому теж Дитмар і Витмар, остроготськиї княжата, к тому маркоманове, оварове, герулеве, швабове і іншиї народи з Туринкгієї [17] і Рукгієї [18] всі для рицерських справ великозацні, королю Аттілі добровольне ся поддали і до него прилучили.

Аттіла, змоцнившися так много звитяжств а поднесшися в ниху панством так много королівств і много народов, був того мнімання, жеби вже лацно ввесь заход сонця шаблею мог под свою моць подбить, а іж би частю оказованням багатств своїх, частю укладностю, добродійстви і вшелякою гойностю нахилив ку собі тих, которие єго ще так собі велико не важили ані у них був в подив, уставив день, которого би не только єго подданиє, але теж і посторонниє, которие би то учинити хотіли, прирекши їм за покой і безпеченство до них, вольне ходили, для которої причини много людей з далеких країн до него ся з доброї волі своєї з'їжджало. Детрик Веронечик, о котором вишей повідало-м, іж з Матерном против угром нещасливе валчив, з многими панов землі німецької, которую под своєю владностю мав, слишачи о той добротливості Аттіли, з доброї волі своєї до него приїхав, которим Аттіла, великую хуть і склонность указавши і ласкаво їх прийнявши, великиє дари їм дав. Детрик, видячи Аттілу так хутливого і ласкавого проти собі і против тим, што з ним приїхали, намовив єго з прироження єго до войни і до таких забав хутливого аби против німецької напервей, а потом і французької землі шаблю подніс, до чого тим єго латвей намовив, іж єму за певную річ повідав, іж в Німцях і у Францеї люду жадного поготову до оборони ніт.

А так Аттіла, зобравши великоє войсько з люду своєго і постороннєго, коториї ся були до него з'їхали, а о которих розумів, іж їх против собі хуті і вірности дознав, рушився з Сикамбриї. Пишет Сабеллик, зацний історик, іж на тот час войська єго було п'ять кроть сто тисячей до бою людей годних. Ведучи тогди войсько через ракуськую, баварськую, швабськую землю і через тиї німецькиї країни, которие лежать межи тими місцями, где ся Рен[19] і Дунай починаєть а в тягненню всі містечка, которие єму на дорозі були, частю для отпорності, частю же єму живності боронено і тісность дорог єму заважала, з кгрунту вивернувши, частю теж нікоториї в ласку прийнявши, тягнув з войськом до Констанцеї[20].

Жикгмонт-король, будучи на тот час оної землі паном, недалеко от Базилеї[21], міста над Реном лежачого, з великим войськом дорогу єму зайшов, которого Аттіла зо всім єго войськом латво поразив і отгромив. Он, будучи поражоний і оною битвою зутлений, видячися буть і щастям, і моцю Аттілі далеко неровним, поддався єму і з королівством своїм, а оттуль же, кгди што день Аттілі прибувало і сили, і багатств, обліг місто Аркгентину[22], лежачеє над Реном.

Того міста жаден був єще аж до того часу моцю не взяв, але кгди єго Аттіла за короткий час добув, все подав на луп

жовнірам. Все будовання, для оборони учиненоє, казав показити і порозвалять, мури на много місцях з землею зрівняно, аби на пам'ятку іменя Аттілевого всім людям вольний до містя оного був приступ. І казав то возному обволать, аби оних муров розвалених за єго живота обивателі не сміли поправовать, а для того ж оноє місто по німецьку названо Страшпуркг [23], що ся викладаєть замок дорогий. Потом, перепровадившися через Рен, тягнув з войськом через тулинкги, гедви і секуани, котороє за нашого віку буркгундийчиками зовуть. Кгундикара, короля їх, котрий вже в тот час з великою силою хотів ся до Аецеуса [24] і Теодорика [25] прилучити, зо всіми єго войськи в битві поразив.

Котороє зацноє звитяжство одержавши, много оборонних міст секванських і французьких вельми багатих і зацних, межи которими лічать Лиров, Бесон, Матишкон, Люкгдун, Кабилен і Линкгон з кгрунту вивернув і збурив. Сабеллик так повідає, іж у французькой землі на первей ся на ременси обурив, там же і Никази, того міста біскуп, о котором сповідаю нижей, чоловік для особних обичаїв і святобливості живота великославний і зацний, там забит, але кройники угорськиї свідчать, іж збурення Риму і смерть Никазого аж ся по каталяонській битві стала.

ГЛАВА 5

Аттіла мало перед тим, ніжли на посередку землі французької дотягнув, видячи іж щастя всіх речей пан, где би ся одно обернув, звитяжство єму обіцовало заразом теж то перед себе внимання беручи, жеби у французькой землі жаден єму дороги не зайшов, котрий би щастю і силі єго отпор мог дати, почав собі во всем над звичаї недбалиї починати а множству люду своєго большей, ніжли пристоїть, уфати. А для того ж, іж єще о войську Аециусовом, против себе зобраним, ніякої певної відомості не мав, мнімав, аби меншого войська мог мать досить до указання того, што був умислив.

Послав тогди третюю часть войська своєго на пустошення границь ішпанських. Повідають кройники угорськиї, іж тиє жовніри Аттілеви, завоєвавши огнем і мечем ніякую часть Ішпанії, дошли були аж до короля бетицької сторони [26], которому ім'я було Мироман [27], котрий вельми улякнувшися угров, всі місця вдовж і в ширину вельми воюючих, з Ішпала [28], где мешкав, через теснини моря кгадитанського [29] аж до Африки утік. Ведже я певне того твердити не смію, кгди ж то єсть річ явна, іж французькую землю, аквитанськую [30] і ішпанськую на тот час візиготове [31] були посіли. А кгди

сьми тепер учинив зміну о Аециусі, про то о єго початку і поводженню водле тої відомості, которую о нем маю, ніщто коротюхно сповідаю.

Тот напервей для особного мужства і в речах рицерських біглості от Гонориуса-цесаря [32] на місце Констанциусово [33] над всіми войськи будучи преложон, много мужства своєго знаков против бургундом [34], франком [35], галяном [36] оказовав. Потом іж галяном, вандалем [37] і швабам [38], которие ся були положили у Емерити [39] над Арою-рікою лежачою, моцю неровен будучи, до дальшеї Ішпанії альбо боячися неприятель, або теж розуміючи же ся не годило войська своєго против так великому множству людей сквапливе ставить, войсько своє був назад увів. Про то Гонориус отняв єму був гетьманство, на которого місце дав був ніякого Кастина, татарського народу чоловіка.

Аециус, отнесши туую зелживость, вернувшися до Рима, умислив на[далі] спокойний живот вести, в котором, однак, от оскарження неприятель своїх не мог бути безпечон. А так, коли єго оскаржоно, як би он што нового [ні] мав, смерті інак увойти не мог, одно іж таємне до Угор утік, где за живота єще Гонориусового мешкаючи, у Аттіли і ув угров був в ласце, частю для особливої годності, частю теж для того, іж ся всіх влоськей землі справ і поступков от него угрове довідали. Тот тогди, кгди Гонориус умер, а на місце єго Валентинян настав, вернувся до Рима, откуль, коли єго приведено до цесара за радою Пляцидеї-матки, був прийнят в ласку, а Кастина, о котором повідало-м вишей, з землі виволано. Тому Аециусові Валентинян [40] поручив був французькую землю, аби її боронив, бо єму то був обіцяв, же латвей мог загамовать угри, аби з границь угорських виступити не сміли.

А так Аттіла з тими, которії я вишей пом'янув, корольми і людьми на французькую землю, которою Аециус справовав, наперве обуритися умислив, частю для того, іж Аециус обітниць, которії був угром о влоськой землі учинив, не держав, частю а радше подобно для того, іж звалчивши французькую землю, сподівався латвей потом влоськей достати, которої вже му ся давно було за намовою Аециусовою захотіло.

Забивши тогди Кгундикара-короля і вивернувши, яко-м повідав, містечка бургундийськиє, тягнучи подле Родану-ріки [41] і збуривши всі міста, которие му ся на дорозі трафляли, тягнув до Ауреліі-міста, лежачого над Ликгером, обліг єго. Которого кгди великою силою добував, в тот час тепер довідався, іж Аециус намовляв королі і народи, аби великою силою против єму тягнули. То ся Аттілі над надію придало

про то, аби Аециус, што ся вже однак було стало, Теодорика, заходних готов короля, з которим вже був давно великую войну зачав, ку собі не наклонив, умислив Теодорика, на тот час Ішпанієй і Францієй аквитанськой пануючого, намовляти, аби єго мог до себе наклонить.

Послав тогди посли до него, ознаймуючи єму, же он до французької землі притягнув больш для того, аби королів і народов приязнь, ніжли неприязнь собі з'єднав, маючи за то, же нічого знаменитішого а до захования панства на довгий час безпечнійшого бути не може, одно добродійством і приязню, поки ся може стать, серця королів собі єднать і ку собі склонять. І для того ж вельце того прагне, аби з ним приязнь, премир'є взяв, не хотячи жадної войни взрушати, одно ж только з самими римляни причину войни мает, которие єще з початку угром завжди неприятельми бували.

Кгди то Теодорикові попрожници повідано, послове, не справивши нічого, вернулися, бо вже перед тим Аециус, будучи тої надії, же Аттіла мав прагнути приязни Теодорикової, сам первей наклонив єго був собі, і на войну ся з ним стоваришив, тягнучи єго к собі, частю обітницями, частю припоминанням старої вазни межи угри а кготами, повідаючи, же кготове за давніх часів отнесли були от угров кривду і зелживость — продкове єго з столиць своїх от угров були вигнані.

Угрове тоє були справили, іж кготове, будучи з отчизни вигнані, мужством отчистим мусили собі нового мешкання іскати у Франції і в Ішпанії. А тепер ся зась о то стараують, аби їх зогнали з тих місць, которие они собі за давніх часів мужством своїм зготовали. К тому теж і тоє придавав, же тепер притягнули угрове до французької землі тим умислом, аби і кготськоє, і римськоє панство з великою їх зелживостю, єсли би ся на то сполне не огледіли, мечем поспол посів. А про то ж тепер бог дав до того дорогу, аби стародавняя кривда, кготом от угров учинена, була помщона, а пиха і бистрость їх погамована бути могла, што би вельми латво учинити, коли би Теодорик силу свою до сили римської прилучив, а он всяким способом хочет ся о то старати, єсли собі не хочет ні в чом винен зостать, аби за єго справою стародавніх продков своїх кривд за помочю божою помстився, а французькую землю от окрутенства оного грубого народу визволив.

Теодорик-король, будучи тими слови і припоминанням давньої неприязні вельми рушоний, обіцяв ся стоваришити з Аециусом на войну против угром а под тою умовою з ним ся збратив, іж однакою силою і з повним накладом войну против угром вести і кончити мали.

ГЛАВА 6

Кгди ся Аттіла о товаришстві Теодорика з Аециусом от послов своїх довідав, так розумів, іж прожне мав далей ожидати, але нічого не мешкаючи, умислив витягнути против неприятелей, аби за єго отволокою сила неприятельськая з пограничних людей, што далей то большей на кождий день не приростала. А так, оттягнувши от Аурелії, поспішився з войськом против неприятель, іщучи тої ради, аби їх неопарних а не поготову здибав.

Коли вже з войськом тягнув, жовніри єго нашли над прірвою нікоторої гори, вельми високої, ніякого пустинника, которий, аби будучи волен от забавок того світу, мог на послузі божой во впокою живот вести, збудував був собі подлую кучку на одном місці, і привели єго до Аттіли. Король, з єго прийтія вельми ся урадовавши, питав єго, што би за чоловік був, которого би бога хвалив і чому би на місці так трудном і прикром живот свой вести умислив, і што би за щастя єму на войні бог обіцяв?

Оний пустинник, мовчавши довго, а потом як би духом божим натхненний, отказав королю, же єсть француз а хвалить оного бога, которого християне хвалять. А он на том місці, откуль єго приведено, обрав собі мешкання, аби будучи от земських забавок одлучоний, богу тому, которого ім'я визнавав, поддавши тіло под силу розумові а не досипанням і недоїданням [богу тому] спокойнійшою мислею служити, закон єго розмишлявати і приказання ховати міг.

Потом мовив: «А іж мене, о наможнейший межи корольми, до того приневоляєш, абих тобі волю божу ознаймив і ради твоєє повоження, ачколвек оного, которий всі людськиї речі в руце своєй мает, єсть єсьми найменшим робачком, іж не єсть річ подобная, аби хто несконченоє ради єго мав порозуміти. А так, аби єси не мнімав, абих волі бога моєго, от которого ти не знаєш, которого віру і люди, єго хвалячиє, переслідовати умислив єси поти, поки єго ласка мні дает, хотя трохи відати не мав, відай о том, іж бог, будучи злостями люду своєго роздраженний, которий видячи, іж от справедливості і от правдивої віри до непобожності ся наклонили пихою, лакомством, несправедливою панования хутю єсть зажжени, убогиє утискають, до жадної речі большей ся не скланяють, одно до внутрної войни, розкошей телесних, занедбавши розуму, іщуть, зиску спросного прагнуть, добрими людьми гордять в похлебцах, которие нічого іншого не чинять, одно королі і без схилення королевства з кореня виворочають, і в іншом — уши розкошованню больш ся кохають, ніжли в правді і в учтивих забавах, к тому теж іншими учинками

спросними суть сплюгавлені, а до каждої речі непобожної склонни, хотячи їх до скромності, покори, мірності, справедливості, милості сполной і сполного покою, повстягливості, против убогим гойності, до розознавання добрих, до слухання правди, которая королі і панства їх в цілости заховиваєт, до учтивої забавки і до інших цнот, до правдивого хваления себе, котороє набольшей в вірі а в милості ку нему а ку ближнему належить, і до справедливого живота за твоїм побуженням привести — меч свой тепер в руки твої дав, бо ти єсте-сь бич божий на карання виступков люду християнського посланий.

Тот зася, кгди ся люд єго упам'ятаєт, коли будет хотіти, од тебе озьме, а другому водле волі своєї дасть, тобі дотуль тої можності земської уважити допустить, поки єму будет ся здало. Который абись певне відав, іж мисль, рада і можность, окром волі божої, жадної моці не будет мати, а іж всі речі не только земськиє, але теж і небеськиє у єго волі суть положони, маю за тоє, же єси обачив знаки звіздочниє. В той битві, которую з римляни будеш мав, упустиш перо, але однак не вжо зараз мужность твоя і панство твоє з рук твоїх отийдет, леч дотуль єго уживати будеш, покуль бог, аби ся єго люд за твоїм [панованням] поліпшив, тобі назначив».

Аттіла, кгди тиє слови пустельникові учув, здивившися оного чоловіка так мудрой вимові, ведже з несподіваного посельства перелекнувшися, казав єго од себе одвести і для знаменитої мудрості єго в учтивой сторожі ховати дотуль, аж би ся од своїх практикаров, которих на тот час при собі вельми много мав, довідався, чого певней того около повоження своїх речей.

Призвавши їх тогди до себе, питав їх, што би о пришлой битвє розуміти. Тиї, гледівши на тих міст водле науки своєї на черова бидлячиї, повідили пустельниково пророчество бути правдивоє. Тоє теж придали, же мав гетьман неприятельский в той битві полечи. Про то, хотя Аттіла фрасовався о нефортунной пришлой битве повоження, ведже волів пуститься на щастя, а всякого нещастя дознати, ніжли тил подати і мужства своєго славу спросним утіканням зелжить.

Потом, даровавши оного пустельника, одославши єго до єго кучки, з которої було єго приведено, рушився, як наборздей мог, зо всім своїм войськом ку полю каталянницькому, где Аециус і Теодорик з Санкгибаном алянським і Меровеусом [42], французьким королем, з розмаїтими людьми буркгунди, французи, которих королем був Меровеус, з люцияни, арморики, сарони, рипариолями, брикгони, ламбриони, сарматами, лютецияни і британни, которие большей з вазни

против Аттіли, ніжли з милості против Аециусови, з великими войськи з'їхалися були.

А кгди там притягнув, довідавшися войсько неприятельское бути далеко большеє, ніжли первей мнімав, почав того вельми жаловать, іж третюю часть войська свого до Ішпанії був послав, умисливт огди, битву зволочиваючи дотуль, жеби ся оноє єго войсько до него вернути могло, і обваровавши обоз свой оними десятьма тисячми возов, косами осажоних, о которих повідало-м вишей, под заслоною сполної около покою намови, послав до Аециуса посли, просячи стання або короткого премир'я. Але Аециус, частю для того, іж ради Аттілеві добре був свідом, частю теж іж так много королів і розмаїтих народов моці збитнє уфав, не хотів жадного премир'я дать.

Аттіла, ачколвек ся межи страхом і надією розмишляв, розважаючи собі частокроть, же єго войсько перед неприятельським меншоє було, к тому теж і оноє пустельниково і віщков своїх практику, ведже однак згинення гетьмана неприятельського, о котором повідали практикаре, сам себе тішив а серце боязливоє ніякою надією тішив, будучи тої надії, яко би в той битві Аециус без охилення згинути мав, а так хотя би теж не відаю, з якою войська свого небезпечностю пред ся умислив то отнесть, што би нещастя воєнноє принесло, бо одно, яко ся сподівав, Аециуса забитого видів.

Много знаков небеських тої битви назначало срокгость: два рази того року було затміння місяця, много міст наглим трясенням землі упало, небо ся кривавими вороти отворило і ощепи огнистиє з обопольне ся через него пробивали. Над то єще через колько ночей видено комету, стегаючую полом'я своє ку заходной стороні, которих дивов много ся людей лякало. А не только Аттіла, але і Аециус з Теодориком вельми ся клопотали, готуючися до пришлої битви, яко налепей могли, кгди ж обоя сторона тішила собі виграти. Тягнув тогди Аттіла з великою прудкістю на поле каталяуницькоє [43], на котороє кгди притягнув, зобравши до себе жовніри, учинив до них напоминання тими слови.

ГЛАВА 7

«Сама річ мене до того ведет, жовніри і товариші мої намужнейшиє, абих нинешнего дня до вас нєшто мовив, або відаю єсть так великая і потребная, іж єсли не хочем багатств, маєтностей і здоров'я нашого в явную небезпечность удать, мусим о ней вельми пильноє старання мати, бо а которую через всі віку нашого часи срожшую, пильнейшую

і небезпечнейшую потребу мали єсьмо перед собою, яко тепер, кгди о королевство, о маєтності і о горла наши ігра ідет?

Не вонтплю нічого о вашим, жовніри шляхетниє а товариші наверненйшиї, в потребах мужстве, статечності і во сяких пригодах невиповіданої терпеливості, бо на што-м очима моїми в много трудностях і небезпечностях гледів, о том не пристоїть мні намній вонтпить, або відаю, пустивши на сторону всі іншиї ваші мужниє учинки, которих єсьте прошлих літ досить мужне доказали, а которие єсьте трудності і небезпечності во всій німецькой землі і в інших неприятельських землях, через которие єсьмо збройно тягнучи мали, мужним серцем не перемогли, і ачколвек єсьте того з вашого мужства доказали, ведже моя теж притомность і речей всіх трудних сполне зношення якую колвек побудку вам до оказовання мужства дала. Бо а котороє трудності, котороє праці, котороє небезпечності, єсли на нас всіх прийшла, я з вами сполне однаким серцем не зносив, а которая мене, коли річ щаслива вишей винесла?

Не прекладаюся над вас, яко ся однак учинити годить гетьманові, але в кождом щасливом і нещасливом положенню показовався єсьми одного стану буть з вами, для которих причин видить мі ся, іж не потреба і час теж того не несет, абих многими слови мав вас до того намовляти, до чого вас сама потреба, острий народу людського остен з прироження вашого попихать маєт.

Видите, яко можного неприятеля, товариші намужнейшиє, тепер на себе маєте, з яким множством люду а яко приготованим, што за снадность до битви неприятель наш маєт, на око видіте, же єму у єго королівстві, у ойчизні, а яко посполиті мовять, на домових сметтях, а зася против тому, што за лічба нас єсть против їм, яко небезпечно в землі неприятельской битву давать потреба, аби то кождий з вас у себе пильне уважав, нинешнего дня або звитяжство зачну за помочю божою одержати маєм, єсли не хочем прийти в неволю, которая далеко срожшая єсть ніжли смерть, або всі аж до одного погинуть мусим.

Пришли єсьмо на тоє місце, жовніре мої шляхетниє, іж отсюль не можем іначей вийти, одно через мужство і через меч: зпереду нас неприятель налетаєт, ріка Лигер з правої сторони заважаєт, з лівої Родан, а за ними міста і іншиє французького народу [ведучиє] дороги, через которие єсьмо прийшли, тісни нам залег а скончення тої битви ждет, чигаючи на наш луп. А єсли бись ми умислили в обозі ся замкнути а, гуфце наші добре справивши і обваровавши, по малючку назад уходити, а што би було над то подобенство утікання соромотнейшего нашой славе розмаїтими а вельми великими

звитяжстви набутоє, а што би було неучстившого, а што нам спроснейшого, што народу татарському всему світу страшливому, непристойнішого, што продков наших мужству противнейшого? Завжди то за річ ліпшую і хорошую почитано зацне а славне умереть, а старших наших гроби наведить, ніжли обичаєм люду никчемного а не валечного, перед неприятелем нашим спросне утікаючи, соромитний а зелживості повний вести живот.

Єсли ся мужнє поставим, витягнувши против неприятелю, можем тої надії бути, же Марс, особливий нашого народу бог, нам допоможе. Єсли же звитяжство рукою і шаблею нашою одержеми, а которого пожитку з него не будем мати? Напервей луп неприятельський нам ся достане, к тому теж королівство французькоє вельми багатоє і обфитноє нам прибудет, на остаток славу непоследнейшую наші мужниє справи оздобим.

Над то, кгди тих єще поразим, вже ся нам во всій Еуропі жаден інший неприятель не укажет, хто би нам до багатств і панования всего світу мав перекажати. Королівство французькоє, кгди прилучоно будет до нашого угорського і німецького панства, котороє аже под ярмо наше прийшли, як великий принесет багатствам нашим придаток, як великоє живота нашого щастя! А што нам бог ліпшого, пожиточнейшого і щасливішого може дати над тоє? Нехай нас не страшить множство неприятель, ані чужої країни невідомость, бо што ж єсьмо аж до того часу іншого чинили, одно же єсьмо в обчой землі много королів і много народов мужнє звитяжили?

Тиє неприятелі, на которие тепер глядіте, не суть вам незнаємиє; тих, што намужнейшую і напотужнейшую часть вже перед тим ви, намужнейшиє жовніри, всполок зо мною з домов їх вигнали єсьте, вашого мужства і шабель вжо давно дознали, тих напервей скоро з домов наших ойчистих, вишедши первей под Емериком, потом под Винитаром-королем, спросне розгромленії всего єсьмо королівства збавили.

Не суть тиє над продки свої кготи а ні зацнейшиє, а ні мужнейшиє: всю силу кготськую вже я давно за вашим мужством, намужнейшиє жовніри, звутлив, знищив і вигладив. А тиї остатки, которие єще суть под Теодориком, княжатем кготським, не будуть ждати вашого натирання ані шаблі, ані сили вашої, єсли обачать, іж ся на них мужнє обурите, маючи єще перед очима, жовніри милиє, оної прошлої поразки і надзи своєї од продков первей наших, а потом от вас поднятоє пам'ятку, которая немало серця і мужства, єсли єго єще што мають, їм одийме.

А о Аециусі волю перед вами нічого не мовити. Розуму, обичаїв і стану єго вже давно так ви самі свідомі єсьте, яко

і я, которий, будучи для гнюсности і нічемности своєї з влоської землі вигнан, до нашого панства утік, у воїще нашом досить через довгий час межи вами жовнірськую служив, а нікгди пред ся больших мужства своєго не оказав знаков, ніжли которий наменший з вас. І овшем єсли чого коли доказав, тогди то учинив, маючи уфность, оборону і смілость з товаришства вашого. Леч нехай будет, іж маєт якую годность рицерськую в собі, от вас ся єї без охилення научив, знать вашу незвитяжоную шаблю знаєт, мужство знаєт, в каждой справі мудрость, тривалость і статечность, не своїм ся будет перед вашою шаблею пописовав, єсли узрять, же ви за моєю справою против їм витягнете.

На остаток і то у себе уважте, што за жовніре ведет? Французи, коториї не так до меча, яко до порожневання годять. Ач суть узросту високого, але на працу нетерпливі, а зараз за першим потканням ради слабіють. Поневаж тогди, товариші а сполне зо мною жовніри нашляхетнійшиє, в той битві о честь, о славу і о горла всіх нас іграт ідет, поневаж королівство вельми великоє а зацноє нинешнего дня до нашого панства латво прилучоно буть може, поневаж з тим неприятелем битву мать маєте, которого продки з їх мешкання латве єсьте вигнали, а к тому теж з людьми больш покою, ніжли войні привиклими чинити маєте, которих гетьман не мній, ніжли которий з вас єсть вам знаємий: про то годиться, аби єсьте були сталого серця а всего доброго і щасливого сподівалися, за богом наперве й, которого єсьте справою на місце тоє здорові прийшли, а потом за мною, гетьманом і сполним жовніром вашим, подьте.

Допоможе бог щастю вашему, додасть моці, слави і багатств, а я нігди вас не видам, абих з вами всі небезпечності, єсли до того прийдет, сталим серцем зносив, з вами всполок і жив, і умер. Мене тогди собі берите перед очі, а я то учиню, іж первей щаблю мою, у крові неприятельськой согрітую, ніжли зброї ваші, кров'ю скропленії, оглядаєте, а ви моїх учинков наслідуйте і, кгди обачите, же я собі мужнє буду починав, тогди ви теж охотним, а не лякливим серцем на неприятеля натирайте, ломіте а поражайте. Не з великою небезпечностю звитяжство одержим, єсли однаким мужством і однаким серцем з неприятелем ся потикати будемо».

Кгди то Аттіла домовив, так много серця жовнірам єго прибуло, так великая хуть в них ся, просячих битви, зажгла і так ся великоє отсюль мовення стало, іж того прагнули, аби з доброї волі своєї в неприятеля первей ударили. Але Аттіла, нешто жовніров напрод виславши, аби первей легкиє утарчки чинили, сам часу а снадності до сточення вольної битви іскав, которую умисльне отвлочав аж ку вечору, для того єсли би,

як єму практиковано, неприятель в битві гору мав, аби вжди ніч приходячую собі і своїм мог мати на помочи.

Кгди ся тогди сонце ку заходу склонялося, вивів Аттіла войсько своє на місце, котороє розумів до того бути способноє, і ушикував єго тим способом: острокготи і часть товаришов своїх на правом рогу поставив, Валямира-короля над ними преложив, лівий рог засадив кгепидами і остатком товаришов своїх, над которими Ардарика-короля преложив; на чолі поставив другиє дробнейшиє королі з людом збройним, а сам з людом, што начільнейшим своїм, подле хоругви став. Остаток войська справив в гуф вальний, в котором люд був пребраний для того, аби неприятель, множство люду своєго уфаючи, з тилу нань не ударив або єго не огорнув.

З другої сторони Аециус з римським людом на лівом рогу став, Теодорик з візикготами на правом, а Санкгибона, короля аланського, іж вжо давно на него мали подозрення, якоби до Аттіли пристати а Аурелію, столичноє місто своє, єму подати мав, в середнему гуфі поставили.

А кгди тим способом обидва войська були справлені. Аттіла, скоро ся почало к вечору хилити, казав затрубити ку потканню. Гуфце з обу сторон по легку поступовали. Кгди вже були от себе на стрелення з лука, угрове з луков, з которими добре уміли, здалека вельми робили, неприятеля коням і людям много ран задали. Римляни тим ся прудчей поспішали, аби от стріл і інших потисков будучи вольни, могли з угри зблизька чинити вруч мечами, котрим вельми уфали. Валямир з правого рогу з острокготами Аециуса і римський чільнейший люд остре нагревав, также теж і Ардарик, король кгепидов, на Теодорика і на візикготи мужнє натирав; потом, кгди вже всі обоєї сторони сили мали мужнє боронячиє честі, щастя і горла своєго поразкою а кров'ю змішалися, так великая з обу сторон була поразка, так срокга і кривава, іж не відаю, би который вік срожшую пам'ятати мог. Трупов по полю так много було, іж на остаток на трупах битва ся точила. Так великоє крові і людської, і конської було пролитьє, іж струга малючка, которая була посеред поля, нагле зобравши як поток, трупи забитих за собою относила.

Повідають за певноє, іж о сто і осьмдесять тисяч людей з обу сторон в той битві полегло. Теодорик-король, Тразимундов отець, кгди на коню єздячи, своїх до битви напоминав, от нікоторого угрина стручоний з коня на землю, був в битві потоптаний. Повідають нікоториє, же єго ніякий Аудакг, острогот, пробив ощепом. Тразимунд [44], Теодориков син, кгди в почі заблудивши, трафив на войсько угорськоє, отмінивши потребу в мужство, сікся з ними мужне, которого кгди у голову ранено, так іж з коня спав, ледве єго свої ратовали.

Ациус, теж зафрасовавшися о поразку люду своєго, блукаючися, ледво ся до своїх вернув. Тут історикове не згожаються, хто битви виграв, єсли угрове чилі римляне. Нікоторие пишуть, же Ациусов люд, довідавшися о Теодориковой смерті, первей почав пирхать. Але другиє інак пишуть, повідаючи, же обоя сторона довго однакоє щастя в битві мала, аж на остаток Аттіла, будучи поражон, утік до обозу возами косами осажоними заточоного. Яко колвек ся стало, то єсть певная річ, іж битва сталася з великою обоєє сторони небезпечністю, з великою поразкою і згубою.

ГЛАВА 8

Тразимунд, Теодорика отца свого смерті вельми жалуючи, назавтрей нашодши межи трупи побитих тіло єго, учинив єму з великою почестностю, яко королеві, обход, на што угрове з обозу свого гляділи. Потом умислив з остатком люду свого, угледівши до того час погодний, ударити на обоз Аттілев а смерть отцовськую угорською кров'ю оплатити. А Аттіла, утративши прошлого дня всю моць, праве о своїх речах звонтпивши, призвав до себе своїх жовнірoв, просив і напоминав їх, поневаж так много воєн подняли, великиє свідецтва мужства своєго усюди оказали а много королів і королівств з великою мужства і можности своєї славою звитяжили, а того римлянина, неприятеля, который тепер, розпишнівши, налетаєт на єго обоз, хотячи на него ударити, а которого вчорашнего дня великою поразкою уруднили, аби ся покріпили а серце лепшоє взяли, пам'ятаючи на продки свої і своєго через так много літ оказаного мужства і звитяжства.

Єсли ж бо неприятель витягнув а на них ся обурити смів, поневаж жадної іншої надії здоров'я ніт, аби слави працями і небезпечностями набутоє рукою, шаблею а мужством охотне боронили і в целости її доховали. То їм теж прекладаючи, же першая сила неприятельськая єсть преломена, одна ніч немного їм сили або серця придати могла, а з тими битву мають мати, которих дня вчорашнего непомалу звутлили, розгромили а яко бидло подловили, а они єще мають серце незвитяжоної сили і небезпечності до витривання всяких трудностей, давним рицерським звичаєм утвержони.

А тим єще їх річ єсть безпечнейшая, іж обозом, всякими потребами обварованим, яко накрепчейшим муром оточони суть, а так не мають ся чого бояти. Щастя будуть мали по собі, аби за ним, яко за гетьманом, смілішиї шли а очі свої на него оборочали, а он того дня хочет то розправити, іж альбо неприятельськоє войсько угорським войськом і мужством за божою помочю поразить, альбо обичаєм продков

своїх, которие завжди звикли звитяжать, а не звитяжони бути, хвалебною і славною перед їх очима подойме смерть.

Тим напоминанням потішивши і покріпивши ніяко жовніри свої, он сам ся пред ся намишляв, опатруючи перед часом свої речи, если би яка пригода припала, а призвавши до себе колько особ, которим большей уфав, повідав їм правдиве, іж угорська річ вельми у великом вонтпеню, а іж ся обовляеть множства неприятель, аби если би мужне а потужне налегали, сила люду его, прошлого дня звутлена, не була преломлена. Але поневаж фортуна славу военную і повоження в руце своей мает, он пред ся хочет за нею іти а за ним восполок всякую пильность і старання чинити, працю подняти а мужства рушити, аби неприятель звитяжства не одержав. Леч если же так щастя принесет, котороє неуставичноє і вонтпливоє есть а не завжди ліпшим звикло зичливо бути, жеби обозу его неприятель добув, тогди волить згинути з руки своїх жовніров, ніжли прийти в моць неприятельськую а, будучи з многозацних за їх мужством справ так зацний, з великою соромотою в посмевиську бути.

Розказав тогди сідла і іншие спрати, которие напрудчей поготову були, на одну громаду скласти а з них могилу учинити. Приятелям, которим набольшей уфав, отведшися з ними на сторону, раду свою таемне ознаймив, іж если би неприятель, добивши обозу, гору взяв, он хочет на оную могилу, з сідел учиненую, вступити, і прото ж просив їх, намовляв і напоминав, аби в тот час под него огонь заложили, поневаж вже волить за справою своїх умереть, ніжли з великою соромотою прийти до неприятеля в неволю.

Кгди їм так розказав учинити, казав теж трубачам трубити, аби якого подобенства улякнення по собі неприятелю не давав, але аби ся здав буть пильним а битви знову прагнучим, ждав вторгнення неприятель, не сплячи целую ніч, не мней теж товариши і жовніри его були пильні а готови всі, штоколвек би щастя принесло, мужне зносить.

Кгди і угрове в обозі, і Тразимунд з своїми намишляли, ся радячи межи собою, што би їм було пожиточней учинити, Аециус, будучи свідом ради Тразимундової, обавявся, если би кготове добули обозу угорського а Тразимунд мав би гору над угри, аби он, млоденець бистрий, надавшися з оного свіжого звитяжства, викорінивши угри, не зламав єму премир'я а всеї сили своеї против єму і против римському люду не обернув. Про то, казавши всім вийти, учинив до Тразимунда річ тими слови: «Премир'є, приязнь і стоваришення на войну, котороє-м з Теодориком, отцом твоїм, мав, потом мужство твоє, которого-м і перед тим у многих речах дознав, і вчора против тим грубим людем, сполних всіх добрих неприятелем,

на што есьмо всі гледіли, смілим і нелякливим серцем оказалесь, ведет мене до того, Тразимунде-королю, абих чого ти для молодості твоєї і серця, хотя еси прироження дофтипного, ведже тою свіжою отця твоєго поразкою большей заєтрого а бистрого так далеце обачити не можеш, я тобі на пам'ять привів: ударить на неприятеля, обозу єго добувать, штурмовати на него і хотіть єго викоренити — суть то знаки великого мужства і уродивого серця, і ні о што ся іншого обома старать і усилувати не годить, одно кривди поднятої мститися на неприятеля, кгди ся до того погода укажет, ударить, добивати, викоренити єго і славу зацними справами, поки можеш, розширяти.

Леч если пильне у себе розважиш, сила наша, которая прошлої битви надзою єсть вельми звутлена, если ся теж пригледиш щастю воєнному, котороє не мужнейшим альбо смілішим, але тим, которим оно хочет, звитяжство давати звикло. Єсли на остаток углянеш в речі твої власниє, яко ся тепер по смерті отця твоєго мають, трудно у себе становити, штоби лепей або пожиточней чинити: если тепер нам ся о што кусити і почати што, а остатки войська нашого, довгою войною звутленого, нерозмислне на щастя пустить, чилі на інший час тую войну заховать.

Неприятель, ач єсть непомалу і он для вчорашнего звутлен, ведже однак імо єго великиє і зацниє речі, которих аж до того часу доказав, теж з учорашньої великої люду нашого поразки, от него поднятої, можем познать: єсть то народ бистрий, дужий, мужний, а волить набольшиє небезпечності поднятити, ніжли ся дати звитяжити. Єсли еси умислив ударить на угри, тогди або виграють битви, чого боже уховай, або до одного всі полягуть на плацу, але смерть їх не сухо ся нам одереть; а если виграють битви, тогди наші речі сполне перейдуть в такую трудность, іж твоє і римськоє панство будет ся потреба непомалу бояти, бо будет у великой небезпечності.

Завжди то бувало великоє мужство і не леда рада пришлиє речі наперед углядивати, небезпечностям, коториї би прийти могли, розумом забігати, раду водле потреби, яко час принесет, одменити. А коли маєш час, і коли можеш все у себе розважать, аби потом, упавши у небезпечность, не здалося, іж прожне розуму уживати або раду одменяти хочеш, я заправду при тобі сприязливе, вірне і статечним серцем буду стояв, а яко на мужного чоловіка належить, умислив єсьми в каждую небезпечность сміле ся удати, если одно может што слави достать з упору а з нерозмисльності, але виділо би ми ся, же бись ми не только больший пожиток, але теж і большую славу отнесли, если бись ми, поневаж неприятель,

будучи поражоний і розгромлений, до обозу з соромотою великою дня вчорашнего утік, остатки жовніров наших на потом сховали, а панства нашого оборону в цілості заховали.

К тому еще, Тразимунде-королю, видить мі ся бути річ вельми пожиточная твоїм власним потребам, которії аби були цілі з сторони приязні і товаришства нашого сполного, не мній мі о них ідет, ніжли о мої власние, если їх будеш над всі чужиї прекладав, а здоров'я твоїх жовніров, которие еще позостали, а тобі і справам твоїм пожиточни бути могуть, неледа яко собі важив.

Отець твой тебе а Валямира, брата твоего, дома тепер мешкаючого, зоставив королівства свого дідичми. Брат, порушоний хуттю панования, довідавшися о смерті отцовськой, што он дома в небитності твоїй мислить або вщинает, ти не відаеш. Мало есть тих людей, которие би кревность на хуть панования прекладали. А если он, будучи хуттю панования звитяжоний, до чого ся нового склонить, панство отцовськое тобі вигубивши, собі привлащить, багатства домовие заберет, серця люду своего на всякую отміну щастя склонние добротливостю, гойностю і іншими таковими вибавами до себе нахилить, што ж тобі щастя зоставить, до чого ж тобі прийдет? Одно до того, аби ся права твоего от брата войною донирав, панства а королівства, і багатств з великою для неуставичності щастя небезпечностю мечем доставав, а знищивши тепер або только звутливши жовніров твоїх сили, що ж за оборону будеш мав, альбо чого ся дома сподівати можеш? Ну ж теди, Тразимунде, намишляйся, што есть пильнейшого і наглейшого, если брата твоего радам забіжать а королівство отцовськое в моць твою взяти, маючи еще жовніри в цілости, чилі на угри, з вонтпливим щастям в речі так небезпечной, ударити. Если мое зданіе хочеш відати, я раджу войська нашого остатки в цілости заховати, а ти абись радшей о своїх речах, поки маеш час і можеш, мислив а радив, ніжли ся на новие войни щастя пущав; абись хотячи большей достати і того, чого продкове твої з працою великою набули, спросне не утратив. Кгди неприятель обачить, же есьмо еще цілo зостали, нічого против нам, яко внимаю, не узновить; а зася против тому, коли моць наша будет ціла, завжди штоколвек будет мав перед очима, чого ся будет обавяв, лякав і вистерігав».

Тразимунд тою Аециусовою облудною приязню і намовою лацно ся давши намовити, понехавши ради о добуванню обозу Аттілевого, призвавши до себе своїх, которие, при его отцу стоячи, стоваришилися були з ним на войну, вернувся до Толези, за которого от'еханням, Аециус і тие, которие ся були римляном на помоч з'ехали, гді хто хотів, роз'ехалися.

Новина о той битві каталяуницькой [45], так срокгої і кривавої, вже ся була по всім світі розійшла, о которой теж і оная третяя часть войська Аттілевого, которую був до Ішпанії послав, добре відала. Про то, боячися жовніри гніву Аттілевого, которого, дивная річ, як ся бояли, не вернулися до него, до Угор, ніколи, аби для омешкання не були карані, але по єго з поль каталяуницьких одтягненню, положилися були і засіли при границях тих поль.

І того мніманя суть угрове, але не відаю, з чого то мають, іж од прізвища гетьманов угорських, которие угорським язиком зовуть ішпани, як кройника угорськая свідчить, не згожаючися з другими, королівству ішпанському прозвище дано Ішпанія, хотя Трогкус Помпеюс пишет, іж тую землю, которую перед тим Іберією [46] от Ібера [47] звано, названо от Ішпала Ішпанією. Аециуса в борздє потом з розказання Валентиняна-цесаря в Римі забито, частю для того, же був в подозренню, якоби ся на панство касати мав, частю теж, а радшей для того, іж єго обмовлено, якоби он причину до того дав, же Аттіла, который зо всіми войськи своїми по той прошлой битві вельми латвей мог бути викоренен, ушов рук римських.

ГЛАВА 9

Кгди Аттіла довідався, же Аециус і Тразимунд і иншие неприятелі, где хто хотів роз'ехалися, дивная річ як ся з того большей, ніжли пристало, пишнів, розуміючи, іж вже римськоє войсько на потом не мало сміти виходити против єму, а заразом оние пишние слова почав мовити, іж звізди перед ним падають, земля дрижить, а іж єсть молотом всего світу. Потом з великої хлуби і о собі мніманя, розказав, яко був пустельник рек, аби єго звано бичом божим, а тот титул до листов прикладано.

Тягнувши тогди на тоє місце, где битва була, мешкав там колько дней аби жовніре єго в покою собі витхнули, там учинивши водле звичаю народу своєго Марсові офіри і иншие обходи для щасливого в речах єго поводження, витягнув з войськом до других французьких міст, аби на себе не з большим, ніжли первей, страхом обурив. Напервей теди до Трекашу-міста, котороє теж Треками і Троєю часом зовуть, на границях сенонських, над рікою Секваною лежачого, притягнув.

Каллімах повідає, же первей до тунгров тягнув і столичного їх міста добув, а міщани єго, не маючи жадного на плоть і на вік бачення, всі аж до одного позабивав. Леч єсли ся хто тому пильне пригледить, тунгрове суть люди

сбурського народу не далеко от ріки Моса[48] в землі леодинськой, далеко от тої дороги Аттілевої лежачої. Прожна би то теди єго праця от тунгров ворочаться до треков, яко Каллімах повідаєт. Тих теди Треков альбо Троеї біскуп, што єго звано Люпус, то єсть вовк, чоловік святобливого живота, убравшися ув одіньє біскупе, з множством духовних особ вийшов проти Аттіли приєжджаючому.

Тот, учинивши пристойноє поздоровення, питав Аттілу, што би був зач, іж так много королів звитяживши, народи і люди поразивши, міста збуривши, все моцю под свою моць подбиваєт. Которому Аттіла одказав: «Я єсьте-м король угорський, бич божий».

Которих слов Люпус улякнувшися, рекл: «А кто ж ся бичові бога моєго опреть, аби ся над кождим, над ким хочет, гнівити не мав? Подь же теди, як повідаєш, бичу бога моєго, їдь где хочеш, все тобі, яко слузі божому, чому ся я збороняти не буду, послушно будет».

Казав потом брами міські отворить і Аттілу, держачи под ним коня за поводи, з великою учтивостю впровадив, который альбо поволностю і укладностю оного біскупа будучи звитяжоний, або теж з волі божої, не учинивши жодної шкоди і кривди нікому, зо всіми войськи своїми, через місто їдучи, другою брамою з міста виїхав.

Кройника угорськая повідаєт, же там оттуль до Толеса-міста[49] тягнув, котороє му ся добровольне подало. Але не відаю, єсли то може бути правді подобно, бо Толеса, будучи на он час столицею Тразимундовою, на границях Францеї нарбоненськой недалеко от гор піренейських, над Кгарумною-рікою[50] лежала. Місто було людноє, арцибіскупом, колекгіями студентськими і купецькими гандлями велице зацно і славно, которая дорога от предсевзяття Аттілевого була, бо он був умислив, добувши нікоторих міст французької землі, ку полночній стороні лежачої, вернутися до Сикамбриї, столичного міста своєго.

Кгди тоді от Треков до Ремов тягнув, великоє милосердя і ласку всюди на дорозі оказував, бо кгди не мав трецьких обивателів, которії од страху з жонами і з дітьми до лісов близьких, хотячи здоров'є своє обваровать, утікали, на дорозі убачив, казавши їм бути доброї мислі і не боятися, допустив їм до дому іти. Межи которими привели до него жовніри нікоторую невісту от ріки, до которої хотіла од страху вскочити, которая була дівочку малючкую, аби руки тим вольнейшиє мала, у шиї собі на хустках ув'язала, а двоє менших всадила на бидля, котороє перед собою гнала. Потом теж інших дівочок сім больших мала коло себе, осадившися їми водле порядку літ їх. Рушило Аттілу непомалу

плачливоє невісти надзноє до ног его падження і так много діток лічба і, казавши їй встати, сам її руками своїми подвигнув, которую потом великими дари аби дівочки виховала і замуж видала даровавши, казав ся їй до дому вернуть.

В борзде потом Аттіла обліг Реми-місто, маючи на него давно вазнь, іж кгди на поля каталяуницькиї, яко-м вишей повідав, спішно тягнув, ременсове жовнірам его много злого вділали. Пам'ятаючи тогди на то все, випустошивши огнем і мечем всю країну, ременсом прилеглую, а місто їх тяжким облеженням оточивши, казав діли мури бити і розваляти так, іж для густості куль і інших пострілов, частю теж для частих і потужних великого люду штурмов, жаден чоловік до боронення муру приступити не смів, а для того ж міщане не тілько ся бояли і лякали, але і всі надзи, которії в облеженню припадають, терпіли. Невісти, діти і дівочки плакали, кричали, голос до неба виносячи, другиє, розмишляючи собі окрутность, звитяжці, котороє ся чуючи до себе, што Аттілевим жовнірам перед тим виражали, сподіваючися її на себе, вельми бояли, всіх до того дорог іскали і досвідчали, аби небезпечності уйти могли.

Був на той час в том місті біскупом благославенний Никазий, чоловік справедливостю, святобливостю живота і обичаїв зацний. Тот з Еутропеєю, сестрою своєю паненкою, єще з молодих літ до кляштора даною, которая так пудностю, яко теж іншими душними дари була оздоблена, через весь оний облеження час уставичне ся молитвами бавили, аби ублагали гнів божий, для которого розуміли, же Аттіла мав міщани вельми утискати, а его милосердя до всіх покорних приходячиє, одержали до того, коли Аттіла срокгим облеженням був вельми тяжкий.

І вже не мали жодної надії здоров'я своєго міщани, одні тяжко вздихаючи, другиє плачучи, з покорою утеклися, до которого, в тот час богу молящого, так мовили: «Бись ми того не відали, зацний мужу, іж бог всегомущий тую ласку і милосердя своє тобі дав, іж твої молитви суть єму вдячні, а тую всю надзу для наших злостей за нас допустив, а кгди ся ми до ліпшого способу життя навернем, бог зася неприятеля отший наших або отпудить, або его ласкавшим против нам учинить. Не мали бись ми того у своєй моці розмишляться, єсли ся до тебе утечи, чилі з десперацеї, которая ся нас розмаїтими надзами вельми утисненних срокго держить, інак о собі мислить; леч іж і милосердя боже мимо всі іншиє людськіє речи завжди важнейшиє бути розумієм, і тебе з много знаков єму бути приємним, відаєм, не отега-

лися єсьмо прийти до тебе, за которою радою або обороною і жить і умерети давно єсьмо вже умислили.

Што за множество єсть неприятель, видиш, што за окрутенство против всім, і ти відаєш і ми відаєм, чого много околичних міст трупов явним свідецтвом єсть. Так великому того грубого народу множству довжей силами нашими опираться жадним способом не можем, мусим альбо добровольне ся неприятелю подать, а вірности, которою єсьмо пописовалися, боячися смерті, отступить або, не хотячи моці і окрутності їх досвідчить, самі собі смерть задать.

Одно з того двоіга подняти мусим, єсли або нас бог не рятує, або за твоєю радою надії, якої не будем мати отдалення од себе тої небезпечності. Почтивость сама вела би нас до того, абись ми, до остатнего тхнення опираючися так окрутному неприятелю, от статечності, мужства і вірності нашої для страху смерті не отступовали, коли би єсьмо мали яку надію обороненния; бо теж, однак, відаєм, же би нам було пожиточней тоє обложення надзи витерпіть, абись ми потом покою а вольности пожаданої з жонами і дітьми уживали, ніжли для гнюсності і нічемності, не даваючи отпору неприятелю, вдаться в спросную а вічную неволю.

Але што за лікарство на тоє зло найти маєм? Што маєм чинити, будучи вже довгими працями, невиспанням і голодом знадзони, абись ми ся смерті, перед часом приходячої, устерегли? З гола не відаєм, як тиї, которії вже окром того тху, для довгого непокою ледве отдихаючого а скури давним голодом зморщоної, ледве знать, яко видиш, іж єсьмо вжди люди.

Ти, о котором розуміем, же відаєш волі божої, нішто порадь нам, што маєм з того двоіга злого, над нами висячого, обрать. Єсли подамо неприятелю місто, без похиби маєтності і горла, всіх нас в небезпечность удамо, а оп'ять єсли нас кгвалтом а чого злого над нами не будет а якого окрутенства, в котором тот твой люд не єсть терпливий, над нами тот грубий народ броїти не будет, нехай так будет, же нікоторие межи нашими суть на тую надзу і на муку терпливиє, але далеко большей тих єсть, которії, будучи звитяжони кревкостю чоловічою, страхом і муками, бога ся запрут, віри, которую визнали, одступлять і душі своєї ущербення учинять. Твоя то теди річ єсть, мужу божий, абись тому злому, нас вельце утискаючому, забіг а о твоєй громаді, от страху дрижачой, радив а в час лекарство якоє, єсли можеш, дав, абись ми ся от учтивості і побожності, надзою примушони, не одорвали а от волі божої не отступили».

ГЛАВА 10

Никазий, маючи єще перед доконченням того об'явення од бога, короткими слови так їм одповідав: «Ачколвек не так много, як ви внімаєте, мої милиє міщане, бачу в собі годності, ведже штоколвек єсть даров божих мні даних, то я все приписую єго ку мні милості, милосердю і добродейству, которие не для моїх заслуг, але з власної своєї добротливості хотів мене ласки своєї і неошацованих добр своїх учасником мать, которому штоколвек у мні єсть, все приписую, а того, што даром божим єсть, не маєте для чого силам моїм привлащать. Он моць, можность і добрость свою во мні виставив, я єго духу, натхненню і волі мушу бути послушон, которого єсли розказанню іле можем досить чинити будем, а обітниць живота небеського певною надією ожидати будем, нічого на нас в тих речах світських так тяжкого не прийдет, чого би єсьмо у єго вірі статочне зносить а витерпіти не могли, нічого так трудного і неприятельського, што би нам легкого а ку витерпенню лацного бути не мало.

Множство а окрутность того грубого народу, міщане ременси, вже давно і відаю, іж надзи в сусідстве близьких народов дознав єсьми того, которая заправду з божого допущення приходить. Аттіла не мог би вам шкодить а ні моці своєї проти вам витягнути, бись ми були гріхами нашими бога на себе не розгнівали, который то вже постановив у себе, што мні вже давно ознаймив, іж тоє місто на остаток в руки неприятельськиє прийдет, а ви зо мною всполок на окрутность того грубого народу єсьте-сте наготовані, абись ми за виступки телеснії, которих єсьмо винні, короткиє а дочасниє муки утерпівши, досталися до живота небеського а були єго учасниками.

Ну ж теди, намилейшиє браття, штож колвек за надза і небезпечность на вас прийдет, сталим а мужним серцем терпіте, за мною ідіте, пастером і отцом вашим, мене собі перед очі покладайте, абисьте ви на духу здорові були, я ся наперед в непрезпечность уфам: короткиє то будуть муки, которие от того грубого люду будем терпіти. Онії небеськиє заплати, которие бог тим, што єго у вірі а в милості визнавають, от початку постановив, яко суть не огарнені смислом людським, так зася суть щасливі, несмертельні а на жаднив віки нікгди нескончоні. Нехай же вас тоді нічого не страшить телесная або надза, або мука а ні ся годить тим, которие вас переслідують, злого не зичить, але наслідуючи Христуса Єзуса і науки, і учинку за неприятелі ваші, аби ся до правдивої знаємості божої і до правдивої дороги навернули, зо мною всполок уставичне ся моліте».

Также теж и оная Еутропія, панна, сміле намовляла міщани ку мужному зношенню того, што вже праве перед очима виділа, даючи то по собі знати, же хотя би неприятель тілу її муки здавав, пред ся серцю статечності, аби при добром зостать, а в нем немало тривати, отняти не будет мог. З тих теди людей побожних напоминання, міщани, нешто боязні на сторону отложивши, хотнейшим вже серцем ждали всяких пригод.

А тот час угрове, збуривши мури і через них перешедши а іншиє оборони розмітавши, до міста нагле вторгнули і внутри ся всюди по місту почали, повні шаленої запальчивості, розходити, забиваючи, кого поткали, так дорослиє, як недорослиє, не фольгуючи жадному віку ані плоті.

Никазий і Еутропія, здивившися так великой неприятельськой окрутності, співаючи набожниї пісні, до костела панни Марії, который був той цний біскуп збудовав, утекли в тот спосіб, аби где за часу щасливого повоження богу ся молили, там теж часу набольшого нещастя а праве остатнего кресу богу душу дали.

Угрове з великою попудливостю збіглися теж до того ж костела, которих кгди Никазий узрів, киваючи на них рукою а даючи знать, аби помовчали, так до них в коротце мовив: «Вижу я, жовніри намужнейшиє, же єсьте ви от правдивих і мужних жовніров крові далеко отродили з намней не пам'ятаєте на скромность, которую много диких звірят з прироження мевають, которої, кгди би єсьте аби на меншую трохи мали, не так бисьте ся розпусне срожили в звитяжстві, котороє звитяжоним частокроть фолькговати а на самиє пишниє срожиться звикло, а ні бисьте такої окрутності уживали, жеби єсьте все мечем викоренить, ніжли на ваш пожиток обернути воліли, якби тоє чи іншоє, а не ваше було, чого єсьте не так далеце силами вашими, яко божим допущенням, достали.

От великої а шаленої бистрості і попудливості не бачите, іж і увесь люд в неволю, і маєтності, і всі наші речи ку вашій оздобі, кгди-сьте місто взяли, прийшло. Люд християнський, з покорою падаючи до ніг ваших, просить, аби був от вас горлом дарован, а ви кождого, кого поткаєте, яко бидло забиваєте над всі обичаї побожності людської.

Єсли єсьте умислили бистрості вашої не погамовать, але, запомневши побожності і пожитков ваших, всі місця окрутенством наповнити хочете, на мене, о жовніре, который єсть єсьми їх пастиром, вашу ядовитость оберніте, от трачення тих повстегніте ваші руки, фолькгуйте покорним, перед вами падаючим, пишниє а отпорниє, которие ся вам противять, громіте, мене біскупа їх, єсли вас больш окрутность, ніжли

побожность рушаєт, мене, мовлю, который аж дотуль ваше звитяжство зволочував, забийте, на мене ся обурте, поневаж ся так богу здало, душу видрите, а тиї мої овци, которие нічого злого не заслужили, горлом даруйте».

Кгди тим напоминанням бистрость угорськая нічого ся не гамовала, але ся на всіх срожили, і на тих, которие ся були до костела зобрали, тот побожний біскуп Никазий почав, яко і перед тим, молитви плачу пильниє до бога чинити, а скоро он псалм Давидов заспівав: «Душа моя до землі прильнула», тоді нікоторий воєвода, добувши шаблю, стяв єго, которого голова хотя од тіла одпала, так повідають, іж пред ся співати не перестала, але пред ся тиє слова Давидови вимовила: «Ожив мене, пане, водле слова твоєго». Тим то способом той благословенний муж, хвалячи бога, з того світу зійшов.

Потом угрове, срожачися без міри, улакомившися на хорошство оної Еутропеї-панни, хотіли їй кгвалт учинити, которая, яко ся здавна статечне научила чистості своєї стеречи, так і в тот час, обернувшися до того, што Никазого забив, рекла єму: «Наокрутнейший зо всіх, которих земля уродила, або не відаєш, на якого-сь мужа божого невинностю і святобливостю живота зацного, руками ся своїми торгнув, которого-сь, хотя й нічого злого не учинив, незбожне горла забив? Слушне тебе за такий злостивий учинок справедливий суд божий будет ждати. Мало маєш на том, же-сь чоловіка святобливого в костелі божем забив, але і мене до того приневоляєш, абих твоєї спросної хуті повольна була, але бог, который цноти і чистості боронить, того твоєго сквапливого і незбожного учинку за моєю послугою незомщоного не пустить».

А домовляючи того, Еутропія торгнулася єму до волосов, а потом, ухвативши єго кріпко за горло, вибила єму очі. Другиє жовніри, которие гляділи на мужство тої білої голови, будучи рушони пригодою товариша своєго, торгнулися на оную панну і на иншиє християни, которие були в костелі, і позабивали їх.

Пишуть нікоторие так, іж угрове, кгди вже над всіми, так тими, што в костелі були, яко теж і над тими, што на інших місцях по місті, досить срокгості уживали, а до маєтності ся кинули, небеськими страхи були преражони. Виділи на повітрию войська потикающеся, слишали в костелі якийсь дивний а страшливий шум, кгромот, которими знаки будучи престрашони, дали людові покой, і на розниє місця з великим страхом з міста повтікали.

А потом оноє місто довго пусто стояло, походни гораючиє над містом часто і довго видано, співання якоєсь з неба слихано. Много міщанов, которие були, боячися неприятеля,

повтікали, узрівши так много чудов і знаков, довідавшися о оттягненню неприятельськом, вернулися оп'ять до міста, а Никазового і Еутропію і інших людей цнотливих тіла з великим плачем поховали.

ГЛАВА 11

То, кгди ся в ременськом місті діяло, Аттіла нікоторого гетьмана своєго Кгюлу, альбо як єго нікоторие зовуть, Юлюса, давши єму немалую часть войська своєго, послав до Кольна [51], которое зовуть Агрипина, аби єго добував. Которое місто, як тепер, так і на он час, було зацноє і великоє.

В тот час Етереус, син короля анкгельського, млоденець хороший, цнотливий і добрих обичаєв, почав ся старать в малженство о Уршулю, британського короля дівку-одиначку, пославши з великою хуттю посли до отца єї, которого, коли не відав, што би за отповідь дати, Уршуля, смутного і тоскливого напомнела, аби давши фрасунком покой, заручив єї за Етереуса, повідаючи іж маєт то об'явення од бога, аби ся не збороняла малженства того в тот способ, іж би єй єще дано вольниє три літа, через которие би отправила дорогу свою, на которую ся була обіцяла, то єсть до Рима, маючи при собі десять тисячей панєн. А про то ж того ся домовляла, аби і он, і Етереус, панич єї, старалися сполне, як би єй найшли десять панєн особної чистості і статечності, а кождая з них аби мала при собі тисячу панєн, і она сама аби теж, также при собі тисячу мала, одно же би всі були особливої цноти і чистості. Послове, взявши от отца Уршулі тую отповідь, з радостю од'їхали.

Етереус і британський король, отець Уршулі, зобравши водле змови так много панєн, дали їх Уршулі в товаришство, которая, прийнявши тоє шляхетноє товаришство а справивши одинадцять великих кораблів і другиє речі, на так далекую дорогу потребниє, пустилася морем з Британії аж до того місця, где Рен в море упадаєт, где тепер єсть часть Голляндеї, откуль оп'ять рікою против води приїхала до Кольна, з великою радостю міщанов, а з Кольна до Базилії. Там зоставивши кораблі і інше спрати, шла піша до Рима, которая потом, обходивши і оглядавши місця і святості всі в Римі, яко була обіцяла, вернулася до Базилії, а папєж Цирияк проводив єї з великою почесностю аж до міста.

Всівши теди у Базилії у кораблю, Реном-рікою на дол їхала до Кольна, которая, висідши на берег, нічого ся неприятеля не сподіваючи, але так внімаючи, аби все безпечно було, як первей, кгди ся до міста приближати почала, тогди єї угрове зо всіх сторон обскочили а з оними всіми паннами

окрутне позабивали. Так тогди оная шляхетная панна з Етереусом, паничем своїм, который, довідавшися, же Уршуля назад їдет, з маткою і з сестрою Флюрентиною і з іншими нікоторими біскупи аж до Кольна против єї був виїхав, і з оним Цирияком, папєжом, і зо всіми оними паннами з того світу зошла а чистость свою Христусу, правдивому дівицтва олюбенцові, офіровала.

Тих панєн тіла лежать в Кольні. Історикове не згожаються о часі того прибиття, але іж кройника угорськая старая тот час побиття тих панєн бути оповідает, подобна річ єсть к вірі, іж в тот час, кгди Аттіла у Францеї був, Уршуля с паннами своїми була от угров забита. Аттіла, добувши Ремов, переїхавши французькую землю а Фландрію злупивши і завоєвавши, тягнув до Туринкгії. Там, хотячи оказати, іж всю французькую землю і увесь заход сонця звитяжив, умислив в місті Ізинаце з'їзд мати і великий фест учинити. А про тож много пограничних королів і народов, частю з боязні, частю іж єго самого і єго пиху ради би були виділи, з'їхалися до него, которие Аттіла, гойне ударовавши, вольно пустив.

Було немало народов, над берегами моря британського і балтицького або німецького мешкаючих, которим єще неправе страшна була можность Аттілева. Про то аби і тиє шаблі почули, обрав колько гетьманов, аби, тягнувши войськом, калетани, нортмани, морини, тункгри, фризи, цимбри і прусси воєвали а всі, єсли не будуть єго панования послушни, огнем і мечем пустошили.

Тиє всі народове, злякнувшися тягнучих неприятель, добровольне ся поддали угром. А в тот час Аттіла, довідавшися, іж римляне і кготове пописують жовніри, збирають войсько а войну против єму хотять взновити, обавяючися, аби он сам і єго жовніри так великими працями, войнами і звитяжестви, розмаїтим повоженням одержаними, будучи вельми спрацований, не був яко од неприятеля [звитяжоний], опустивши французькую землю вернувся до Сикамбриї, столичного ув Угрех, міста своєго, где був Буду, брата своєго зоставив.

ГЛАВА 12

Аттіла, кгди ся на войні французькой забавив, Буда, брат єго, частю для того, іж о звитяжстві і о животі Аттілевом нічого певного не відав, частю теж радшей для того, іж королівства двух панов мевать не може, умислив панство угорськоє, вилучаючи от того брата, сам посісти, котороє для тої причини водле волі своєї дома справовати почав. Которої речі були великиє знаки, іж замок оний, который Аттіла, почавши недалеко Сикамбриї будовать, казав був Аттілем про-

звати, он, узгордивши волею братерською, од своєго іменя назвав Будою.

Для тих причин, будучи обмовлений, Буда, кгди Аттіла для того змоцнення не смів ся на него явне кинути, на зраді на него ударивши, поімав єго і забив, і казав вкинути у Дунай, над котором Сикамбрия і·Буда альбо Будзинь[52], столичної коруни угорськоє місто лежить. Нікоторие так повідають, іж Буда єще перед битвою каталяуницькою був забит, але я, державчися кройники угорської, держу о том, же ся по той битві стало.

Забивши Буду, казав обволати тот вирок, аби кождий тот замок Аттілем звав, а Будзиня не вспоминав. Ведже іж посполите прироження людськіє бувають розниє, а большей ся до речей заказаних горнуть, про то много їх було, которие тому розказанню не чинили досить: угрове тот замок і місто єще і тепер Будою альбо Будзинєм, а німці Ецельбуркг, то єсть замок Аттілин, зовуть, тепер от цекгельней, бо там перед тим много вапна жигано, зовуть Оффен, откуль значиться, іж німці, якоби через меч от угров достати, на он час теж Аттілі послушни були.

По забиттю Буди, кгди ся всі речи ув Угрех вспокоїли і порядне постановили, Аттіла п'ять літ в Сикамбриї мешкав, а через тот час жовніри єго, привикши лупу, сербськую землю, Мацедонію, Ахаю, Тесалію[53] і Трацию наїжджали, лупили і пустошили, а на остаток теж міста і люди угорськиє, Аттілеви подданиє, вельми утискали і шкоди їм чинили. Так, їж много єго подданих, не могучи терпіти такого лупежства, отбігши добитку і бидла, упросившися первей у Аттіли, на іншоє місце переноситися мусили, где хто волів, а сам Аттіла, аби мог відати, што ся по всіх країнах світу дієт, постановив на чотирьох містах своїх пости альбо подводи, одну в Кольні, што їх зовуть Акгрипина, другую в Єдорі, місті далматськом, третюю в Литфе, четвертую у ріки Танаїс. З тих міст кождоє, мало не всего світу справи через отміненние на містцях своїх пости до Сикамбриї, до него, доносив, а он опять оним всім волю свою ознаймовав. Кгди то постановив, тот мав з того пожиток, іж частю снадності і погоди на неприятеля, якби против єму справив, іскав і пильновав, частю теж о всему в час, што они против єму почать хотіли, певную відомость мевав.

ГЛАВА 13

Сикамбрию, місто, о котором чинив часто взмінку, повідають історикове, іж французове, збуривши за справою Антенора[54] троянського Паннонію, которую тепер угорською

землею зовуть, на пам'ятку імені своєго перед давними часи збудовали, через много літ в нім мешкали. Того міста Аттіла, коли угрове Паннонію, яком вишей оповідав, посіли, поправив а столицею собі ку мешканню обрав, которое єсли от сикамбров, людей німецького народу, над Реном мешкаючих, которое перед тим французов войнами утискали, єсли теж для которої іншої причини Сикамбриєю названо, не маю достаточної о том певності.

Там хотя особою своєю Аттіла умислив був мешкати, ведже будучи вельми хутливий до слави, уставичне о том мислив, яко би панство розширив, королівство до королівства прилучив, кождий народ под свою моць подбив, а слави собі войною примножав. К тому теж, воспоминаючи собі поразку люду свого каталяуницькую, о том розмишлівав, на том увесь був, усіх дорог і фортелев до того іскав, як би ся кривди оної поразки помстити мог.

В тот час, услишавши певную о смерті Аециусової новину, розуміючи, же на доказання того, што був вже давно умислив, дорога єму ся от бога подала, а к тому ніхто вже не був, который би єго силам ровен мог бути, умислив напервей на землю влоськую обуритися, аби звитяженням її жалосної на каталяуницьких полях битви пам'ятку новим мужством а новою воєнною славою затер. А так, призвавши до себе королів і народов, которие через тот час под єго хоругвою войну служили єму к волі, учинив до них річ тими слови: «Кгди ваше мужство і серце до справ воєнних охотно, мої милиє гетьманове шляхетниє і жовніри мужниє, сам у себе уважаю, а к тому теж-то, яко-м много людей, народов, краю, королівств, мужством вашим, силами і товаришством рятований, под мою моць подбив, яко-м на остаток много звитяжств по всіх землях одержав, зда ми ся річ не потребная, абих вас многими слови до того, до чого самі з прироження своєго склонни єсьте-сте, або напоминав альбо побужав поневаж до кождих мужних а рицерських справ, которие пристоять мужним людям, як єще сперву склонни а охотни були єсьте, досвідчив єсьми сам того. Только о то ся нам потреба пильне старати, абись ми ся дороги до учинення чого зацного, што єсть у людей в такой потребі річ напереднейшая, скоро ся подасть, не ліниво, а хутливо хватали, которої єсли ся держать будем, товариші милиї, тоді все нам поготову будет, леч єсли єї занедбаєм, а як много праці, старання і фрасунку первей поднять мусим, ніжли би ся нам зась подала.

Сила римськая, великоє панство, широкоє, вельможноє а паметноє завжди було, маючи под своєю моцю увесь світ, вже вам давно єсть свідоми. Тоє панство, іж просторнейше, ширше і зацнейше перед тим бувало, тим большому упадку є

небезпечності тепер поддани єсть, єсли пильне углянем на тоє, як ся тепер їх речі мають, а чого злого они тепер, за нашого часу, або з божого допущення, або теж з якого сил їх звонтлення а нахилення не утерпели.

Вандалове, візикготове, британнове і німці, которие панство римськоє водле волі своєї наїжджали, давають то нам знать, як сили їх тепер суть слабі, звонтлені і винадзоні. Африку, Іберію, Франції немалую часть, Британнію, которие землі перед тим под римським панованням були, тепер неприятель маєт. Паннонія, сербськая земля, Трация, Мацедонія, словенськая земля і іншиє всходу сонця країни мужством, жовніре мої милиє, вашим римляном отнятиє, под нашим панованням суть. Чого ж тогди вже іншого не доставаєт?

Одно, абись ми на влоськую землю обурившися, которая єсть над всі помененниє країни преднейшая, подбили єї под свою силу, чого єсли же дороги нам от бога до того даниє, жовніри милиє, з рук, спросне а недбале упустить не будете хотіли, лацно доказать будете могли бо, а которие містечка і великиє міста, которие на остаток народове, которие королівства шаблі вашої не боялися, не почули, не дознали? Што ся коли, жовніри намужнейшиє, так трудного вам виділо, чого би ваше мужство і во всіх речах статечность лацним не учинила? А єсли же римляне в королівствах і країнах поменених, которие перед тим под їх панованням були, не могли ся вашої шаблі, вашому мужству і моці жадним способом отняти, што ж розумієте, што тепер против вам, сили зуполниє маючим, довгим одпочиванням змоцненим, много товаришства розмноженням заможним, панство римськоє вже звонтленоє будет могло? Битва каталяуницькая, абих теж і нашої поразки вспоминаючи, чужую надзу не запомняв, ачколвек ніякою товаришов наших ісполних жовніров за мужством Аециусовим принесла, ведже єсли лічбу неприятель побитих до наших природняєте, обачите, же то, што єсьмо ми терпіли, будет сміхом а ігрищем перед їх упадком, а ні я єще тої прошлої битви надзу, єсли єсьте которую подняли, гнюсності а нікчемності вашой приписовати могу, бо і хто з вас не мав рук у крові неприятельських омочоних, або хто з вас неприятелеві горла не видрав?

Але штоколвек там злого на нас пришло, то пришло з розного і нікгди не однакого повоження война і облудного щастя, котороє так люди мужниє, яко теж гнюсниє а нікчемниє однако без браку много кроть утискать упадком звикло. Тепер теди, товариші а жовніре мої мужниє, час єсть, абись ми ся оної давно поднятої поразки новим мужством помстили, што будет без похиби, єсли не будем воліли нічемне єсть в гнюс-

ності, ніжли ся тої дороги а снадності, которая ся тепер подала, держать. Серце моє, будучи тих речей, которие мають прийти, пророком, мні дает знати, іж влоськая земля в коротком часі не з великою працею наша будет, которая, кгди под нашу моць прийдет, што ж вже зостанет Еуропі, што би не лацно мусило под наше ярмо прийти?

Ну ж теди, мої милиє товариші, яко ся єсьте до інших речей аж по нинешній день охотне брали, так ся теж і на тую виправу до Влох беріте, не зоставайте собі винні в щастю, в багатствах і в зацності вашой, чого потреба на войну, вже тепер готуйте, зо мною восполок пущайтеся за щастям, вірте мні, же не праця, не небезпечность і не іншиє, которие ся на войні трафляють, надзи або трудності не одорвуть мене от розмноження ваших багатств, од захования приязні і помагання товариства а от боронення здоров'я вашого. Все хочу з вами сполне подиймовати і овшем всего перед вами хочу первей коштовать, тілько за мною, за щастям а за снадностю або погодою, которие дві речі на войні суть напреднейшиє, ідіте. Постараюся о тоє за помочю божою, іж влоської землі немалая часть первей будет под вашим панованням, ніжли римськая сила против вам вийдет».

Тими слови гетьмани і жовніре Аттілеви так були рушені, іж з великою радостю кликали, же не тілько до влоської землі з ним потягнути, але до каждої части світу, до которої Аттіла каже, за єго хоругвою сміле пойдуть а розказання чинить будуть.

Зобравши теди Аттіла своїх и острокготов, ерулев, турцилінкгов, овадов, рукгов, которих спереду в товаришстві на войні з собою мав войсько, кгди, зготувавшися в дорогу, на конь всідав, повідають, же крук от усходу сонця прилетівши, усів на правом плечі єго, а потом взлетів к горі і летів так високо, же єго потом жаден дозреть не мог. З тої ворожки Аттіла, будучи весол, заразом тягнув в дорогу, напервей теди до Стириї, Каринтії, словенської і долмацької землі вторгнув, которие завоєвавши, а Салону і Сплят, міста, зжогши, до берегов Адріатицького моря притягнув. Потом Тракгур, Скардону, Сибиник, Ядору, новую Секгнию, Потенцию, Поле, Трекгест, Капиферію, міста вельми багатиє і вельми хорошиє, збурив а на луп своїм жовнірам обернув.

На самим до влоської землі втяганню ніщто люду Валентинянина-цесаря засіло було теснини або ужини дорог, хотячи Аттілі [дорогу зайти і погнати] назад. Але кгди ся там приближав, тогди всі од страху повтікали.

Рік, которого Аттіла обурився на влоскую землю, був от нароження божого чотириста п'ятдесятий. Еузебіус прикладає до того один рік, а Сикгеберт чотири.

Венстове [55], о которих історикове повідають, іж згубивши под Троєю Пилимона-короля, маючи вожем Антенора, до внутрної Адріатицького моря одноги були прийшли, на тот час около Адрії [56] мешкали. Тиє з многими міщани аквиленськими і от інших ближніх міст обивательми, боячися Аттіли, опустивши своє власноє мешкання, напервей утекли були до нікоторої виспи, недалеко од Аквилеї-міста [57], потом, домнимаваючися, жеби і там Аттілева сила досягнути мала, перенеслися до іншої виспи, от навальности морської безпечнішої, которую зовуть Риуус альтус [58], на котором місці почали будовать тоє місто, котороє тепер Венецією [59] зовуть.

ГЛАВА 14

По збуренню міст пречоних, кгди Аттіла ку Аквилії тягнув, зашло єму дорогу от теркгестинської отноги римськоє войсько досить великоє, котороє поразивши і викорснивши, обліг Аквилію-місто, котороє ач трудноє було ку добуттю частю для того, іж міщане, довідавшися о тягненню Аттіли, огледілися були на всякиє потреби ку витриванню обложення і ку обороні міста потребних, частю теж для того, іж немало люду мужного ку обороні в нім мали, ведже аби тілько тоє одно місто не було прожно от того так великого серця короля можности і потужности, хотів под ним всякого нещастя досвідчити.

А так добиваючи єго діли, которих немало з собою мевав, кгди єму ся не водле мислі шанцовало, три літа по прожници под ним стравив, а в тот час всі поля вколо повоєвав, котороя річ була того причиною, іж в обозі Аттілевом вельми трудно було о живность, а для того ж так люди, яко і бидлята, мусили єдать незвиклиє потрави, розмаїтиє хороби приносячиє.

До того вже було пришло, же ся був Аттіла при том обложенню вельми стошнив, і жовніри частю надзами довгого обложення, частю недостатком речей потребних, вельми були стривожені і на тілі звонтлені. Вже всюди по обозі слихать було шамрання і нарікання жовніров, гніваючихся, іж не з людьми пристойною войною, але з каменьми а мури і баштами недобитими справу мали, з которої праці і терпливості ані слави, ані нагороди жадної мати не мали, повідаючи, жеби то було їм учтивей і пожиточней до Рима, влоської землі голови, заразом тягнучи, єсли би ся Аттіла в обложенню міст кохав, которого добувши, лацно би ся другиє міста поддали і всеї влоської землі багатств угром ся достали. К тому єще, взявши Рим, мали би вічную своїх справ славу.

Тоє жовніров нарекання ачколвек Аттілі було вельми прикроє, ведже або тільки того одного міста моцность слави єго з так много зацних справ по всім світі квітнучеє не нищила, благаючи жовніре свої частю надією одержання звитяжства, частю великими обітницями, а їх хуть против собі єднаючи, умислив так довго от обложення не отступовать, аж би того міста якоколвек достав, што аби што рихлей справити мог, про то і сам у небезпечность удавався, їздячи часто около муров міських, оглядаючи а іщучи, з которой сторони лацней добить. А так, кгди нікоториє мовчання обложоних а мури пустиє вабили єго до того, аби близько под мур заїхав, нікоториє жовніри з міста, витікши таємне через ринштоки і иншиє подкопаниє проходи под муром, для [натирання против] угров учинениє, нагле ся до него торгнули. Аттіла, видячи же ані утіканню, ані в інших своїх помочей надії здоров'я не мав, одно у своїй дужості а мужстве, аби однак без помсти не умер, сміле на них ударив, а забивши двух, кгди другиє, видячи єго смілость, не так скваппливе натирали, здорово до своїх вернувся.

Повідають, іж тиї жовніри з міста повідали оп'ять своїм, іж з очей того жовніра, хтоколвек був, бо не відали же би то Аттіла був, іскри як би огнистиє блискалися, кгди на них, заядовитівшися, глядів.

Другого потом дня, кгди прожно розмаїте до міста штурмовавши, Аттіла, фрасунку полон, водле свого обичаю около міста їздив, увидів, іж бусел на верху нікоторої високої вежі гніздо мав, з которого діти свої єще голиї одно по другом до троснягу, которая була недалеко міста, в губі по одному носив. На што Аттіла, загледівшися, кгди довго стояв, мислячи, потом рек до своїх, же тот птах, чуючи міста того вже вельми близький упадок, безпечноє дітям своїм місце готує, бо іж ся до троснягу з дітьми переносив, значилося, іж в коротком часі місто до єго рук прийти мало, а протож бусел, чуючи пришлий упадок, хотів діти свої мати на вольності, аби потом всполок з містом в борзде не згоріли, або ся з вежою не обвалили. А протож Аттіла, будучи тою ворожкою напомнений, того ж дня почав міста лепей і потужней добувать. Але коли в тот час, яко і первей, не повелося єму водле мислі, на завтреє казав сідла кождого четвертого коня зо всего войська свого зобрати і в перекоп накласти по той стороні, где мур був слабший, і зажечи, аби мур, будучи огнем звонтлений, або сам ся обвалив, або ся потом ділам лацней дав збить.

В тот час Аттіла, наготовавши начиння до биття муру а жовніре до штурму напом'янувши, ждав часу, аби скоро би огонь утих, мур ламав а до міста штурмовав, але єго тая рада

не омилила, бо мур, будучи великим і кгвалтовним огнем знонтлений, ладно ся дав розвалить. Аттіла, видячи тую снадность до взяття міста, напоминав жовнірам, аби кождий водле мужства своєго старався через мур перебити і до міста войти. Они, з великою охотою беручися до того, кинулися на жовніре, місто боронячиє, будучи готови всякиє рани подиймовати, а ні збройні міщане, а ні жадна небезпечность не могла їх од предсявзяття гамовати, але сміле а неквапливе через мур ся перебивав.

Не меншим теж серцем міщане міста себе а своєго, і жон, і дітей своїх горла боронили, видячи, іж жадної іншої надії здоров'я не мали, одно, коли би неприятеля довгою працою і надзами вже спрацованого отогнати, а місто моцю і мужством своїм заховати могли. Што Аттіла видячи, казав ранениє до обозу отводить, а свіжим тоє місце наступовать. Сам, которая річ теж і гнюсне або недбалиє жовніри в речі вонтпливой побужать а мужніми чинити звикла, при них був, кождого ся мужству приглядивав, на кождого власним єго прозвиськом кликав, напоминав, просив, аби того, што почали не переставали, повідаючи, же вже большою працею трудность і небезпечность подняли а до одержання міста меншая зостала, за котороє подиймовання кождому з них великую нагороду наготував.

І так жовніри, вельми потужні сили приложивши і около муру пильне ся забавивши, за три години місто взяли, молодиє і стариє однако забивали, а ні вікові, а ні плоті не фолькговали, хіба трохи білих голов, што хороших, зоставили. Все, што було в місті, на луп жовнірам подано, о тридцять і сім тисячей людей там забито.

Була на тот час в місті білая голова так набожностю, яко чистостю і роду зацностю славна, а так хороша, іж чуднейшої в місті над неї не було. Звано її Дикгна. Тая, довідавшися, іж угрове кождого забивали, хіба білиє голови, што хорошиє, зоставовали, утекла на верх дому своєго, умисливши первей умерти, єсли би їй котoрий угрин хотів кгвалт учинити, ніжли чистость свою стратити. А так, кгди нікоторий жовнір, улакомившися на її хорошство, гонив її, хотячи єй учинити кгвалт, она ускочила в ріку Натисону, которая под її дом текла, і утопилася. Так оная статечная невіста жовніра спросного спросної хуті смертю своєю ушла.

ГЛАВА 15

Кгди вже Аквилія була збурона, а через тот час обложення її поддався за справою Гельмундта, біскупа, Тарвиж і Верона за Диядериковою справою. Утин теж Аттіла збудовав,

аби пам'ятку іменя своєго, єсли би Аквилії достати не мог, у людей потомних зоставив, тягнув ку Конкордії, у которой дорозі хороший мужного серця знак оказав. Нікоторие хлопи з села, што ся кукглірством бавили, люди уродивие і дужого тіла, в надію якого пожитку прийшли до Аттіли і чинили штуки дивние, скачучи вельми хипко і майстерне межи мечами. Кгди другиї, што на то гледіли, сміялися з того, Аттіла мав то за річ спросную а непристойную, іж оние дужие тіла, которие ся борздей на жовнірськую працю, ніжли на кукглірство згодити могуть, так ся ледачим бавять а живот порожнюючий і непожиточний ведуть, казав їх у зброю убрать і казав їм, аби так на конь всідали у зброї, яко і он, чого кгди они к тому не привикли, учинити не могли, а ні з луку стріляти, а ні стріли на тетиве положить не вміли, казав оние тіла їх, збитнє перед тим в порожневанню розтилиє, скромним покормом так вихудити, іж потом мерностю і цвіченням неледа в кождой речи майстром будучи виучони, обоє речи вельми лацно досить учинили; которих потом послуги і дужості у многих рицерських речах уживав.

А так, кгди до Конкордії притягнув, згубивши сімнадцять тисячей угров, добув місто, на которого мур сам первей вскочив, потом другие міста близькиє, частю через силу взявши і збуривши, частю через подання одержавши, напервей Падву, где Маруллюса, калябрийчика поети, вірші, єму к волі написаниє, до огня вкинути казав, іж водле вольності поетицькой, назбит єго виславляючи, написав як би Аттіла от богов пойшов, повідаючи то бути великою невстидливостю, кгди люди смертельниє, змишляючися мати початок от богов несмертельних.

Потом Венецію, Мантую, Бриксію, Беркгам, Кремону, Феррар, міста крепкиє і багатиє, моцю взяв і на луп жовніром подав, которие всі частю для хорошого а коштовного їх будовання, частю теж для просьби приятель цело зоставив і не жог їх, хіба Бриксію для рани в брамі міськой, кгди ся кгвалтом до неї вдирав, поднятоє всполок з міщани, замкнувши їх в ним, до кгрунту зжечи був умислив, але єго приятелі также просьбами от того отвели. Добуваючи теж Винценциї, знаменитоє мужства своєго свідецтво оказав, бо кгди жовніри єго для потужності обложоних і глибокості води, до муру звлочали ближей ся шанцовать, сам у перекоп прудко вскочивши а через воду аж до персей бринучи, до муру прийшов, которим єго учинком жовніри, побужони за встидом, мусили ся до муру убегать, а нікоторие з ним потонули.

Там оттуль до Равенни тягнув. Був там на тот час біскупом того міста Ян, аріанськой секти великий оборонца. Тот, здавна зобравши великиє багатства, так велико наслідуючи

и тому папежа римського, яко теж на злость і на зелживость, учинив був дванадцять біскупов тої ж секти визнавцов, аби за їх послугою і помочю оную секту свою ширей по влоськой землі розмножив. Тот, коли ся Аттіла до Равенни приближав, з множством духовних особ і міщан вишедши против єму, просив єго покорне, аби гнів свой на сторону отложив, обецуючи єму того довести, если би єго віру прийняв, а тих, которие костела римського слухають, пренаслідував, іж в коротком часі Рима і всеї влоської землі і Африки окром праці а небезпечності достати може. Которому Аттіла одповідав, же поневаж ся в покору вдали, он їм нічого злого не учинить, а обітниць, если їм досить учинити будет мог, рад ждати будет. «Вшакже аби однак потомкове твоїх міщанов не пишнилися тим, же-м я того міста за якими умовами, а не моцю достав, про то хочу, аби всі брами міськіє зараз були пообвалені, а через нікоторую часть муру, розваленую і копитами наших коней утлучоную, зо всім войськом збройно хочу до міста як звитяжца уїхати».

Ян-біскуп, і міщани, вирозумівши волю Аттілову, отворивши брами міськіє, з радостю розказання чинили а короля до міста упровадили, в котором Аттіла зо всіми своїми войськи потуль мешкав, поки хотів. Потом Тицин, который тепер Папією зовуть, Плаценцию, Парму і Мурини збуривши, Медиолян взяв моцю, міщани позабивав, місто збурив і з землею зровняв. Там оттуль, притягнувши на тоє місце, где Минц до Паду впадает, почав собі розмишлять, если мав з войськом тягнути до Рима, будучи рушоний пригодою Аларика [60], короля кготського, о котором повідано єму, іж кгди теж був первей того міста добув і вилупив єго, нагле умер.

А так, кгди в обозі розмишляв собі, што би мав чинить, панове переднейшиє римськіє, обавляючися, аби ся Аттіла до обложення Рима не поспішив, шли до Льва-папежа [61] і просили єго, аби їхав з покорою до Аттіли, гнів єго ублагав а горла римляном упросив, маючи тую надію, жеби то у него лацно упросив, поневаж теж также Яна, равенненського арцибіскупа, кгди пав до ніг єго, в ласку прийняв.

Лев-папеж, частю просьбою римлянов, частю костела своего небезпечностю приведений, умислив так учинити. Повідает Сабеллик, іж Валентинян-цесар Льва-папежа, на то був намовив. Кгди ся то діяло, тогди Аттіла, аби єго жовніри, которие працям а уставичним справам привикли, не знічемніли у прожневанню а в покою, ніякого Зовара, войська своего гетьмана, обрав, который, взявши немалую часть войська, тягнув до Апулії, Калябриї а до тих влоської землі

міст, которие лежать над морем Адріатицьким, і пустошив їх, который, кгди вже з великим лупом ворочався назад, в тот час Лев-папеж, яко був умислив, з великим множством духовенства, убравшися в костельние убори, взявши з собою, яко пишет Сабеллик, одного бурмистра і немало особ з ради римськой, приїхав до Аттіли, которого кгди Аттіла, вишедши против єму, з великою учтивостю прийняв, тими слови до него мовив: «Великая перед тим, незвитяжоний королю, римлянов, всего світу звитяжцов, слава була, римляне звикли були звитяжоним отпущати, у покору ся даваючиє в ласку приймовать а звитяжство милосердям м'якчить, которими речами панство і багатства розмножали, а славу імені своєго чинили несмертельную. Таковиє, кгди того час був, римляне мали обичаї.

Але кгди час отміни прийшов, што нам щастя отняло, то тобі тепер, Аттіла-королю, дало. Колько нам убило слави, только єго твоєму мужству прибуло. Ачколвек єси много міст, много народов і королів звитяжив, зацне триумфи речі от тебе доказаних справив, мало не всі країни світу мужства твоєго а моці твоєї слава перейшла, ведже, єсли ся тому пильне пригледим, тиє всі речі не большую славу тобі, ніжли тот сегоднешний день уво всіх людей, на потом будучих, з'єднать может.

Люд римський, который перед тим всего світу паном був, которого правом много ся королів і народов перед тим судило, тепер, приведений твоєю мужностю, з покорою до тебе прийшов, просячи у тебе покою а хотячи всі способи покою, которие ся тобі сподобають, доброволне прийняти, тільки абись нас розумів бути годние твоєго милосердя, ласки і приязні. Не потреба тобі шаблю римського міста і тих міст, которие суть єму послушни, доставать: з доброї волі своєї твой єсть Рим, ми твої єсьте-сми, твоє єсть все, што єсть нашо, все чини водле волі твоєї, уживай твоїх прав, все твоєму розказанню будет послушно, місто шаблі слов уживай.

Ну ж теди, наможнейший королю, который єси аж до нинішнего дня інших звитяжати звик, тепер сам себе звитяж, серце ображоное погамуй, гнів повстягни, которим подобно умислив єси був срокгo ся з нами обходить. Жадною річчю до несмертельності ближей приступити а богу подобним бути не можеш, одно отпущаючи покорним і милосердя просящим уделять».

Потом і бурмистр, і сенат римський з плачем пали до ніг Аттіли, которим Аттіла, казавши повстать а не фрасоваться, повідав, же їм покой обіцує, а к тому їх в ласку, в оборону, в товаришство і в приязнь озьме, учинивши

такоє постановення о податок, аби римляне напотом на кождий рік Аттілі податок давали.

Лев-папєж, все, о што просив і чого хотів, у него одержав. Кгди вже одшов папєж і он римський сенат, гетьмани штали Аттілу, для чого би над звичай так ся лацним і м'яким против римлянов ставив і, давшися їх просьбам і плачу увесть, так певноє звитяжство з рук упустив і всеї Еуропи панство, котороє во всем здається на волю папєжову.

Которим Аттіла отповідив, іж так учинить і пристало, і потреба була, досить на том, же до него з покорою прийшли а до ніг его всего світу панове пали. Рим, который всему світу перед тим пановав, визнавшися бути звитяжоним, тепер ся поддав под его панования, податок римляне, на себе вложоний, доброволне прийняли і все розказання чинити мають. А што єсть набольшого, повідав, іж над голову папежову видів чоловіка в широком одінню, поважного, сивого, з добрим мечем, грозячи его забити, єсли би на его хуть не позволив. Оттуль же уросла була кунштливая приповість у его жовніров, іж Аттіла большей ся боїть диких звірят самих тілько прозвищ, ніжли збройного войська, поневаж у Франциї над вовком, а в Влохах над львом не уживав своєго панования.

ГЛАВА 16

Вернувшися до Равенни, Аттіла казав Яна, арцибіскупа, всадити на везення, а от него і от міщанов равенненських взявши шістдесят тисячей гривен золота, его самого і всіх, которие аріанськую віру держали, казав погубити, або для того, іж то був у него Лев-папєж, упросив, аби теж радшей для того, іж подобно в небитності его што нехорошого против єму вчиняли.

Потом, призвавши до себе оних королів і гетьманов, которие у его войську були, виличав у кротце, котороє войни за їх мужством скончив, як можние королі, народи, міста і містечка под свою моць подбив, які ї праці і небезпечності, аби їм несмертельную славу з'єднав, частокроть подиймовав, а тепер вжо то собі розмишливает, іж всі люди для того працують, аби, доставши вічної слави по тяжких і довгих працях, колько би могли теж ніштo покою уживали а втіху тілу, короткий вік маючому. А прото ж, єсли би розуміли, іж досить мали на той славі, котороє до того часу достали, умислив до Угор, до назначоного єму і їм одпочиненню міста, вернутися, поневаж вжо досить багатств, досить тріумфов і слави, досить зацності уво всіх народов достав. Годиться, аби по працях прийшло одпочинення а на їх місце

наступило, поневаж вжо з великою славою своєю правили. Всі люди по великих і тяжких працях звикли ся держать покою і одпочивання, як нагороди за працю, трудності, фрасунки і непокой, перед тим поднятиє. Кгди єго гетьмани тую раду похвалили, спішився, аби ся до Угор вернув.

Валентинян-цесар, о котором чинив єсьми вишей взмінку, мав сестру Гонорію [62], которая окром відомості брата своєго пославши до Аттіли, просячи, єсли би ся мав оженити, аби її пойняв, а єсли би єму ся виділо, жеби або вернувся назад, або послав до Валентиняна, брата її, посла своєго, просячи, аби єму сестру свою в малженство дав.

Вже був Аттіла з влоських границь витягнув, кгди посол до него прийшов, а ачколвек тоє посольство було у него вдячно о малженстве тої білої голови, которая була особної чистості і зацності, ведже розумів то собі бути річ трудную, обтяжливую а ніяко зелживую, войсько своє, вже далеко от влоської землі будучоє і так далекими дорогами спрацованоє, звлаща будучи вже ближей угорськой, ніжли влоськой землі, розмиловавшися одної білої голови, назад вернуть. А так, пославши посла своєго до Валентиняна-цесаря, просив, аби єму дав в малженство Гонорію, сестру свою, а в посагу половину панство своєго, чого єсли би не учинив, теди ся зараз хочет до влоської землі вернути і, єму все панство отнявши, сестру кгвалтом взяти. Отправивши теди посла, сам ся вернув до Угор.

Кгди в Сикамбриї, столичном місті своєм мешкав, ачколвек, яко-м вишей повідав, умислив був по таких великих войнах, водле своєї мислі справлених і скончоних, собі одпочнуть, ведже то трудно бути маєт, аби серце, котороє ся на то народило, жеби завжди што справовало, будучи готови до войни а до великих речей хутливиє. Про то, не переставаючи на той славі, котороє був так многих справ достав, против тому, што був первей з похваленням своїх жовнірое учинити умислив, мислив о том во дні і в ночі, аби звитяживши вже Еуропу, сили свої на Азію, Ассірію і Єгипт обернув, будучи того мнімання, же мало єще слави і панства достав, єсли би теж ониє країни світу сили і шаблі єго не дознали а єму послушни не були.

Кгди ся теди, яко-м повідав, Аттіла [виличав] а намишляв, што би чинити мав, нетерпеливостю милості будучи звитяжоний, не ждучи одповіді Валентинянової о малженство Гонорії, пойняв Микольту, дочку короля бактриянського [63], паненку вельми хорошую, на которой веселлю, праве покоролівськи учиненим, кгди большей над обичай жерл вина, потом вночі назбит больш, ніжли пристоїть, малженством ся бавив, которие дві речі, то єсть вино і венус, поневаж не только

старим, але і молодим за збитним уживанням суть небезпечниє, кгди кров во всем тілі єго узварила а он твердо заснув, пустилася єму кров носом і удусила єго, року божого, яко угорськая кройника свідчить, чотириста чотиридесятого п'ятого.

Микольта почула, же горячая кров їй на перси текла, і, очутившися, почала мужа [кликати] і будить, которого тіло, кгди [ся єго торкнула], почула бути студеноє а без душі, злякнувшися несподіваної пригоди, почала великим голосом кликати на тих, што у дверей оної ложниці спали, которие, очнувшися з оного кликання королевой, розсвітивши свічу і вшедши до покою Аттілового, найшли, іж з кров'ю душа з него давно вийшла.

Тогди ся стало великоє всіх кликання і верещання ку небу ідучоє. По всій Сикамбрії було повно плачу і жалосного нарекання, кождий так великого короля смерті вельми плакав. Новина о смерті єго в коротком часі по всей угорськой землі розійшлася, кождий жалобу на себе оболок, а всюди так було повно жалості, іж через довгий час жадного знаку веселля такого або доброї мислі не було видать.

Кгди єму учинено угорським обичаєм обход а при тілі гонитви чиненой співання жалобноє з виславленням єго справ співано, потом єго з великою і королю такому надлежачою гордостю в гробі продков єго поховано на долині Кеазо, недалеко од столпа каменого, где Кеву, Кему, Каика і Беля, яко-м вишей повідав, були поховані.

Тоє ночі, которої Аттіла умер, повідають, же Марциянові, цесарові константинопольському, снилося, якоби ся лук Аттілев ламав. Пишуть історикове, іж Аттіла уродився був того дня, которого Юліус Цесар, а умер п'ятнадцятого дня марця, которого тот Юліус в ґлаве римськой двадцятьма і треми ранами був забит, а був жив, яко кройника угорськая свідчить, сто двадцять і чотири літа.

Сабеллик повідаєт, жеби Аттіла мав умереть року віку своєго п'ятдесят шостого, але ся то не видить бути к речи, бо то єсть річ ясна, же Аттіла межи іншими гетьмани угорськими був одним в тот час, коли угрове вигнали кготи з мешкання їх, а потом вошли до Паннонії, которую от їх прозвища угорською землею прозвано. А то не єсть річ здорожная вірить, же он вже в тот час був чоловіком дорослим і статочним, поневаж з так много тисячей от народов на войну наражоних, для мудрості і в речах рицерських біглості і тіла дужості в лічбу інших гетьманов був поличон.

А угрове ушли були до Паннонії, яко-м вишей повідав, року от нароження Христосового триста сімдесят третєго, по которому року обран був Аттіла королем року двадцять

осьмого, которий був от нароження божого чотириста перший, от которого королевав літ сорок чотири. А єсли Аттіла, яко Сабеллик повідает, умер п'ятдесят шостого року віку своєго, тогди в тот час, коли єго обрали королем, мав дванадцять літ, што єсть против розуму, бо би був он люд валечний а многими зацних справ і на той час славний короля так молодого і не тільки речей посполитих, але теж і своїх власних справовати не уміючого, а звлаща на початку, кгди королівства шаблею доставали а войною всі ся бавили, собі не обрав.

А так, водле пречоного рахунку, котороє ся до правди большей стосує, коли Аттілу королем обрано, в тот час єму було сімдесят літ і два. Оттуль ся теди значить, іж он в тот час, коли угрове з татарської землі вийшли, п'ятдесят мав літ і два, што все єсли в одну лічбу зложиш, покажеться, же Аттіла був жив літ сто двадцять і чотири, не яко Сабеллик повідает, п'ятдесят шість.

А іж о нем пишуть, же так много літ мав, може ся то дивно не здать, бо межи много іншими, которих я тут умислне опущаю, теж Емерик, візикготський король, мало теж не так много літ був жив. Над то, єще менш будем ся дивовать так много літ Аттілевих, єсли теж і то у себе уважим, же теж угрове могли рік короткий лічити, ніжли ми, яко аркадове, трихарове і акарнанове шість, а єгиптчане чотири только місяці спродку у год лічили, або теж єще і то, іж Аттіла до дужості прироження свого а доброго умеркования тіла так много літ наших, як їх ми мірим, пережити мог.

Єго смерть много чудов перезначило. Того дня, которого веселля єго було, конь, што налепший і навернейший, котрий в битвах под собою мевав, не маючи в собі жадного упережаючоє хороби знаку, нагле здох.

Микольта, теж пані молодая, входячи до ложниці, так ся вельми в правую ногу о порог ударила, іж од великого болю через немалую хвилю усісти мусила. Перед єго смертю на двадцять дній комету ку всходу сонця видено. Над то повідають, іж нікоторая невіста віщая, Аттіла кгди назад тягнув з Влох до угорської землі, на перепроваженню через ріку Ликус межи рети і винделиками тікучої, приїхавши к нему на коні, трикроть ядовитим і гніву повним голосом рекла: «Назад Аттілі».

ГЛАВА 17

По смерті короля Аттіли два власниє синове, невласниє сини серцем і мужством далеко преходячиє, один Хаба з Геррихи, Гонориуса, кгрецького цесаря дочки, а другий Алядарик

і Креінгикце, княжати баварського дочки уроджений, вели спор з собою о панство.

Детрик, вероненчик, который сестреницу Аттілеву за собою мав, о котором була вишей взмінка, гетьман войська Аттілевого, з іншими німецькими і других посторонних народов пани, которие ся при Аттілі бавили, зостали при Алядарику, яко при том, который однак з народу їх німецького пішов. Хаба большую часть угров зичлившую собі мав.

Тиї два Аттілеви синове, хутю панования побужони, кождий хотів на себе панство посісти. Зобравши теди з обидву сторон великоє войсько, положилися обозом на полях сикамбрийських, где, учинивши поткання, так ся великая поразка стала, іж вода в Дунаю, почавши от Сикамбриї, аж до Потенциї-міста, наполи з кров'ю текла.

Тая битва тривала аж до п'ятнадцятого дня, а не первей ся скончила, аж большая часть посторонних жовніров от угров побита була. Алядарик в той битве забит. Первей віграв битви Хаба, а остаток, будучи Дектриковими фортельми поражон, з шістмадесят братов своїх, невластних синов Аттілевих, і з двадцятьма п'ятьма тисячей угров, которие з поразки єще були позостали, утік до Кгреції, до Гонориуса, цесаря, [діда] своєго, у которого мешкавши тринадцять літ, опустивши тую часть королівства, которая по матці на него приходила, до татарської землі за рік вернувся. Єще Бендеккуз, яко кройника повідаєт, которой мусим вірити, дід єго по отцу був жив, за которого, вжо вельми старого, радою пойняв був жону з народу коросманов, з которою мав дву синов, Едемена і Еда, которії, пам'ятуючи на обфитность землі угорськой, частокроть сини свої напоминав, аби, коли доростуть, угорської землі оп'ять доставали. Которому напоминанню потомкове єго потом досить чинили, бо по смерті Аттілевої у триста літ угрове, з татарської землі знову вишедши, повторе землю угорськую були посіли.

Тот Хаба, недовго в татарськой землі будучи жив, умер. Нікоторие, што ся с кройникою угорською не згожають, повідають, іж по смерті Аттіли угрове в Панонниї, то єсть в той землі, которую тепер угорською зовемо, пановали аж до часу Маурицого-цесаря, ведже, поневажем я нічого далей писати на той час не умислив, одно до смерті Аттілевої, про то, хто би што далей о справах угорських відати хотів, нехай в їх кройниці читаєт.

ПОЕТИЧНІ ТВОРИ

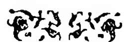

Юрій ДРОГОБИЧ

ВСТУП ДО КНИГИ «ПРОГНОСТИЧНА ОЦІНКА 1483 РОКУ»

Більшість тепер виставля напоказ свої праці, святотче,
Дбаючи щонайпильніш про честолюбство та зиск.
Я ж мої книги у світ випускаю з єдиним бажанням:
Роду людському аби тільки б корисні були.
Ні, не порожні вони й не для реготу писані мною;
Труд цей Мінервин [1], бігме, родом з надхмарних країв.
Знаю, для тебе немає тепер таємниць вже на світі:
Нині ти, бачу, спізнав навіть і силу зірок.
Обшири неба для наших очей незбагненно великі;
Розумом легко, проте, можемо їх осягнуть.
Наслідки ми за причинами і навпаки визначаєм:
Так відкривається шлях, що до ефіру веде.
Все у підмісячнім світі живе за законами неба;
Нами керують також (хто заперечить!) зірки.
Правлять без примусу, а як настрашать коли випадково,
Розум підкаже, проте, як ту біду відвернуть.
Зірці своїй завдяки досягнув ти найбільшої цноти
І називають тому богом тебе недарма.
Певно, любов'ю Венери [2] й Юпітера [3] стиснуте Сонце
Правити світом тебе настановило колись.
З ласки господньої все ти вже маєш, от тільки хай Зірка
Роки подовжить тобі,— Рим цього зичить також.
Будь же прихильним до книги цієї: вона допоможе пізнати
Те, що невдовзі гряде [4],— знати яке вже пора.
Отже, в які саме дні тобі доля ласкава всміхнеться,
А у які навпаки — лиха незнаного жди.
Дні, коли Марс [5] запанує, і мир коли буде, побачиш;
І в якім краї чекать треба чуму навісну.
Місяця й Сонця затемнення бачиш,— то вмер десь володар.
Це все та інші дива хочемо тут показать.

Павло РУСИН із Кросна

ПОХВАЛА ПОЕЗІЇ

Світлий дар богів, поетичне слово,
Їх оселі дитя, гомінке й солодке,
Кажуть, лине ввись, дев'ятьом небесним
Сферам співзвучне.

Сам Платон-мудрець [1] у своїх писаннях
Вчив, що й дев'ять муз подають свій голос
Влад із хором сфер, що в глибокім небі
Мирно кружляють.

Славить пісня ця не лише прадавні
Подвиги мужів, а й за приклад ставить
Їх життя святе і богів шанує
Словом хвалебним.

«Кожен твір співця (вороги ясного
Феба [2] твердять так) — небилиці сущі».
В пісні ж, десь на дні, по-мистецьки скрита,
Зблискує правда.

В панцирі твердім — із горіха зерня,
Хист тонкий, бува,— навіть в грубім тілі.
Так і суть свою досконала пісня
Звикла ховати.

Отже, про співця недаремно кажем,
Що натхненний він божеством небесним,
Що летить до зір, над земним поділлям
Крила простерши.

Що ж бо є тривким на зрадливім світі?
Хутко смерть бліда кожен плід стинає,
Вперто час гризький і руйнує, й точить
Все вколо себе.

Зникне ладан весь, аравійця гордість,
І рудий метал, що ним Таг [3] ясніє,
Щезнуть перли ті, що мов сніг біліють
В морі Червонім.

Пустка нині там, де стояла Троя [4],
Де колись цвіли семибрамні Фіви,
Де, було, стрімкі владарів гробниці
Неба сягали.

Хто б то чув про міць владарів могутніх,
Хто б сьогодні знав про вождів діяння,
Хто б згадав про них, коли б віщий лірник
Їх не уславив?

Скрила б ніч глуха безталання Трої,
Впав би й сам Ахілл-воївник [5] безвісно,
Стлів би й Гектор [6] там, у піску гарячім
Рідного краю.

Лета вічним сном повила б Дідону,
Канув би Еней, хоч яку мав славу,
В млявий той потік,— та Вергілій-вчений [7]
Вдарив у струни.

Звідки знали б ми й про братів-фіванців [8],
Тих, які — о гріх! — піднімали в гніві
Брат на брата меч, щоб його багрити
Братньою кров'ю.

Хто б Ясона [9] знав, чи про злоте руно,
Ним добуте, чув, чи про хист Медеї [11]?
Хто Пегаса [11] б знав, якби все це в пісні
Не оживало?

Прахом все пішло б (не гадай, що й муз я
З їх джерел святих та з печер усуну),
Всі діла мужів, хоч були й величні,—
Нині б забулись.

Слава йде гучна по широкім світі,
З краю в край гримить — про співця-фракійця: [12]
Милим дзвоном струн і дуби, і скелі
З місця здвигав він.

Славен буде ввік і співець із Смірни [13],
З Мантуї співця [14] не загинуть твори,
В них-бо — згук боїв, що вели данайці [15]
З роду фрігійців [16].

Жив і все живе й у пошані вічній
З Кордуби співець [17], як і той, хто славив
Хід Лівійських битв [18], буде вік звучати
Й Стація [19] ймення.

Досі й Флакк [20] живе, що в сім'ї поетів
Перший лірник був, і каратель блуду —
Юній [21]; з ним і той, хто сатиру вперше
Вигострив — Персій [22].

Глянь, Назона [23] вірш палахтить любов'ю,
Не таїв її і Катулл-учений [24],
І сумний Тібулл [25], і Проперцій [26] гордий —
Нині між нами.

Всі співці живуть, осяйного роду
Вінценосний хор; їх імен славетних
На сувої тім не списав би, звісно,
Стилос мій скромний.

Поки Феб ясний од просторів Сходу
Повозом гримить до земель іберів,
Поки то серпом, то вже колом повним
Зблискує місяць,

Поки в'яже мир елементи світу:
Поки твердь землі в своїх межах крайніх
Чує сплески хвиль, оповита вколо
Світлим ефіром,—

Завжди з уст в уста по широкім світі
Йтиме слава їх, непідвладна смерті,
Пісня, їхній дар, між людьми цвістиме
В вічній обнові.

Хай же тих співців не змеркає слава!
Ти ж їх все гортай, перечитуй пильно;
Перш за все — того, хто собою вславив
Край Пелігнійський [27].

Вправним віршем він, як ніхто, спроможний
Нам розкрити все, що ховає пісня,
Все, що лиш таїть, віщуванням грізним
Феба триніжок.

Що загін співців проспівав, на все це
Світло кине він, і коли б стежини
Не вказав тобі — ти між книг священих
Помацки йшов би.

Ось тому прошу,— коли й справді вабить
Фебів храм тебе і шануєш ревно
Дев'ять сестер, муз,— до того поета
Серцем горнися.

Вчених книг його не згортай ніколи,
Чистим серцем пий ті зразки високі —
Й те побачиш, вір, що було ще вчора
Скрите від тебе.

Дзвінко в струни б'є буйнокудрий лірник,
Феб, і музи вже — у танечнім колі;
Лине гомін ген, де горби, де ріки,
Медом текучі.

ЕЛЕГІЯ

НА ЧЕСТЬ ЙОАНА ВИСЛОЦЬКОГО[1],
ШАНУВАЛЬНИКА МУЗ, ГІДНОГО ХВАЛИ УЧНЯ

Рад я праці твоїй, найдорожчий мій Іоане,
Рад я, що горнишся так до велемудрих богинь.
Тішить мене твоя хіть здобувати стрімкі верхогір'я,
Плином цілющих джерел зрошувать губи сухі,
Лавр споглядати рясний, що буяє в зелені вічно,
Й ріки, що сплесками хвиль муз повітати спішать.
Рад я, що в пробах пера ти віршем своїм медоплинним
Просиш тих муз осяйних дати натхнення тобі.
Хай же ведеться тому, хто їм, дев'ятьом пієрідам,
Ревно служити почав на заохоту мою.
Ждуть нетерпляче тебе вже Беллерофонтові коні[2],
Вже джерелом гомінким б'є живодайна вода,
Вже зеленіє Парнас[3], вже гай Дельфійський[4] сміється,
Листом дафнійським блищить, славним убором своїм.
Діви кастальські[5] святі навпереймн, в суперництві рівнім
В'ють, ніжнорукі, тобі пишний лавровий вінець.

Щоб на твоєму чолі заяскріла Фебова зелень,
Щоб за старання свої гідну відзнаку ти мав.
Вже лавроносні ліси тобі шелестом тихо вторують,
Вже на Кірейських верхах [6] славний озвався потік,
Сам Аполлон [7] плектровладний дає тобі ліру коштовну
Сам же він в руку твою плектр укладає грімкий;
З повного рогу свого щедролюбна Достача вділяє
Щонайсолодших пісень, повнить натхненням тебе.
Тож розвивай свій почин, озивайся на поклик священний,
Всім пориванням святим віжки вільніш попусти —
Й ставши на взгір'ї крутім, зневажатимеш люд, що в низинах
Бесіди вбогі снує все про марниці свої.
Бо ж глибиною чуття природа тебе наділила
Й мову добірну твою з медом пахучимріднить.
Прусського [8] люду бої оспівав же ти повноголосо,
Хоч тії грізні бої гідні Гомерових сурм.
Пильним же в праці тій будь, у мистецтві не схиб ні на волос,
Щоб ані плямки ніде твір величавий не мав:
Як благородне чоло й од маленьких бородавок тратить
Поваб свій весь, так і твір — од незначних навіть хиб.
То й не соромсь по складах відміряти свій вірш і на пальцях
Може в десятий вже раз вивірить розмір його.
Так і роби й не зважай на поговір злобного люду,
Бо звинуватить у брехні навіть святого той люд.
Він посягає всякчас на кожен твій помисел новий,
Лиш би згасити в душі запал до світлих занять;
Хибить, однак, бо признання співців — священне віщати:
В кожному звуці струни — правди вагоме зерно.
Витвір свій красний химерним убором поет прикриває,
Тож, хто душею сліпий, той і не сприйме його.
Вчення своє, щоб в усіх на виду не приїлось, не зблякло,
Десь в потаємний куток радо ховає співець.
Справді ж миліше нам те, що знаходим не так на поверхні,
Як у глибинах землі, потом зросивши чоло.
Звабніший золота блиск, чим глибше воно залягає,
Перлам ціни додає моря Червоного дно.
По чорнохмарій сльоті, по страшній громовиці миліше
Сонце всміхається нам з-понад ефірних висот.
Ось і вшановуй тому, я прошу тебе, сестер пророчих,
До величавих богів щиросердечно молись.
На верхогір'я стрімкі частіш піднімайся, де плещуть
Чистим відлунням довкіл чистої діви пісні.
Світлий душею, мов сніг, забирайся до справжньої праці:
В ній лиш одкриєш, повір, істини обрис чіткий.
Тільки тоді круг чола лавроносний вінець обів'ється,
Гордістю й сяйвом тоді будеш для краю свого.

Жниво таке вже буйне ти збереш із Кірейського долу,
Що й не зрівняються з ним жовтого Тагу дари.
Хай од тієї мети вже ніщо тебе ввік не одверне,
Ширші все в леті своїм обрії ти спізнавай.
Може й, натомиш крило, над землею звившись уперше,
Все ж то легкою стає праця, що в звичку ввійшла.
Навіть залізо, бува, хоч і грубе, в щоденнім ужитку
Зблискує так, що при нім губиться й срібла краса.
Так, бува, й іскра мала спопелить золотистую ниву,
Так і палаци стрімкі в попіл оберне вона.
Гострого ж зору твого хай не втомлює нерв надто ніжний,
Хай і до примх живота завжди глухим буде вірш.
Словом останнім, однак, свою пісню пора вже вінчати,
Вже я повіддям тугим буйних Камен [9] зупиню.
Хай же за щедрість похвал, що всякчас від тебе приймаю,
Дзвоном немовкнучих струн Музи віддячать тобі.
Нині по праву вже й ти, хто про війну так гучно співає,
Славний лавровий вінок, гордість поетів, одінь.
В чім бо ти мій бачиш успіх, у тому й твоя полягає
Слава, й нові ще пісні роблять Вислоцькому честь.
Радо прийми ж і мою невигадливу пісню, Йоане,
Пісню, в своїй простоті схожу з сарматським селом [10],
Пісню, яку ось тепер моє серце мені підказало
Й, вмить підхопивши її, прудко списала рука.

ПРОМОВЛЯЄ КНИГА,

ЯКУ ДОБУТО ІЗ СХОВИЩА І ЯКІЙ ПОВЕРНЕНО ДАВНІЙ БЛИСК

Я, що в сховку тім, у сліпій в'язниці,
Під замком була при лихім тирані,
Вся, мов та раба, по руках, по спині
Зв'язана туго.

Я, кого в імлі, в переддвер'ї Орка [1],
Рвав кривавий пес, чиє тіло біле
Там, де Стікс [2] пливе, батогами краяв
Натовп безумний,—

Ось на світло дня виринаю, рада,
Знов яснію вся в білосніжнім шаті,
Знов у всій красі променисточола
Нині пишаюсь.

Блиском цим Павло [3] мене знов осяяв,
Він мене й зцілив, той, кого Русином

Весь тямущий гурт залюбки йменує,
Словом солодким.

Слав, прошу ж, того, в чиї руки йду я,
Ти, що в струни б'єш голосні, пророчі,
Щастя зич йому, хай живе він, скільки
Жив колись Нестор [4].

ПОХВАЛА ВАЛЕРІЮ МАКСІМУ [1]

Якщо бажаєш, хто б ти не був, сягнуть
Похвал найвищих, благ найжаданіших
І грізній підступами долі
Й смерті жахливій у вічі глянуть,—

Служи щоденно милій наставниці —
Святій Чесноті, тільки до неї слід
Невтомно йти — мужі великі
Вчать,— лиш її над усе цінити.

Чий корінь, кажуть, надто гіркий на смак,
Шорсткий — на дотик, ніжні гілки зате
Рясніють пишними, смачними,
Наче той мед золотий, плодами.

Діянь великих прагне Чеснота ця
Й трудів незмірних; чи ж не тому вона,
Єдина, вказує до щастя
Справжнього й святості шлях достойним.

Тому ледащо, нелюд, напасник той,
Блудник, зухвалець підлий, зіпсутий геть
І злом отруєний, душею
Темний — її б не пізнав ніколи.

Та ти без труду прикрого, вір мені,
Її пізнаєш і осягнеш її,
Якщо, ступаючи до неї,
Ти збереш непохитну волю.

Усе ж бо на світі робить легким вона.
Хай сум, хай радість, що сколихнуть її,
Здолало б, духом спокійну
Навіть в годину тяжкої скрути її?

Початок, може, здатися трудним тобі,
Одначе трудність — не у початку тім:
Це ти, що хиб ще не позбувся,
Хибну про нього уяву маєш.

Як той, хто ситий аж до переситу,
Кому нудотно, скільки б до страв своїх
Не сипав солі, звик лудити
Ніжним вином піднебіння в'яле.

Так само й з тими, в'їдлива хіть кому
Під самим серцем чорне гніздо звила:
Чесноту годі їм пізнати,
Як не зціляли б душі своєї.

Тебе ж прошу я, поки ще розум твій
Гнучкий та свіжий, поки душа твоя,
Мов промінь, чиста — тій хворобі
Опір чини, неріднися з блудом.

А я стежку певну й пряму до тебе
Скерую нині, й не манівцем кружним,
А навпрост, ясною тропою,
Вір мені, ти до Чесноти вийдеш:

Валерій Максім — ось джерело твоє,
Тому й подам я зміст його книг тобі:
В них славить він мужів діяння
Й вислови їхні, на диво влучні.

В єдине ціле зводить майстерно він
Погане й добре, так і повчає нас
На різних прикладах, до чого
Йти, а чого — уникати маєм.

Коли волієш, отже, верхи дерев,
А не коріння, й хочеш плоди рясні,
Нектарні радісно зривати
Ген аж із тих щонайвищих гілок,—

Йому довірся, тільки за ним прямуй,
Рівняйсь на нього, часто до рук бери
Його писання: їх бо пильно
Вивірив час, непідкупний цензор.

ПРО ПРИХІД ЗИМИ

Тільки-но світлий Феб, оддаляючись, повіз ясний зверне
У сніжний дім Кози [1], в холодну далеч,—
Тут же й проміння своє забирає він, все тепло з собою,
Натомість — лід мертвотно скрізь синіє.
Всюди панує зима: розлютована, вітром дме холодним,
І вже струмки скував той лютий подув.
Льодом береться й земля, забуваючи гостре лезо плуга,
Без діла мерзне вже й рільник оспалий.
Хмизу тоді до вогню докидаючи, в піч палахкотливу,
Лієя [2] радо він при ній вславляє.
Ген, аж у надрах самих, заховалися краплі вод живлющих,
Земля ж біліє в пaполомі сніжній.
Бистрії ріки тоді, ціпеніючи, в довгий сон впадають,
Пловець судно своє прудке лишає:
Вже ж ні до західних меж не подасться він, хоч і прагне зиску,
Ні в індів край по щирі самоцвіти.
Холод північній пройняв, заморозивши, навіть обшир моря,
Лиш Волопас [3] мигтить над ним ліниво.
Ріки, що стрімко пливли, непокірливі, сплячці тій піддавшись,
Угорським краєм хвиль уже не котять.
Рине з печери Борей [4], увільняючись з-під руки Еола [5],
Й лісами мчить, розгуканий, шалений.
Німо дерева стоять в наготі своїй: зелень їх не криє,
І трави зблякли, зсушені морозом.
Вже ж бо і луг перецвів, хворобливою жовтизною взявся.
Сивіє знов у паморозі поле.
Як, о мій друже, скажи, не піддатися тузі, юним бути,
Коли той цвіт вже й на осонні в'яне? —
З часу свого користай, коли можна ще, поки нам у щасті
Сприяє доля,— слухай серця голос.
Ось уже й старість бридка, шкутильгаючи, йде поспішним кроком,
Невдовзі й смерть кваплива нас настигне.
Нині, для втіхи живім, ушановуймо кожну мить погідну:
Вже поруч, ось вона, блідава старість.
Навіть юнацькі серця несподівано смерть хапає; навіть
Високодумних косить чорна пошесть.
Тож про палкі почуття, поки можна ще, весело співаймо
Перед отим жевріючим каміном.
Чари важкі піднімім, щоб пилося нам, як то п'ють сармати.
Нове вино спиваймо з кухлів злотих.
Хто ж бо то знає, скажи, чи ще й завтрашня нам всміхнеться днина,
Чи Парка [6] нам іще приточить нитки?

ДО КНИЖЕЧКИ

Йди вже, книжечко, йди, моя солодка,
Йди, від золота ясного ясніша,
Від коштовностей всіх мені дорожча,
Йди в угорські преславні, плідні землі,
Йди, не гаючись, в ті краї блаженні,
Де на килимі ніжних трав зелених
Грає барвами квіт рясний, пахучий.
Ні ярів не жахайсь, глибоких урвищ,
Ні пітьми не лякайсь у диких нетрях.
Ні гущавин тернистих не страхайся,
Ні тінистих долів, прошу, не бійся,
Ні верхів не минай об'їзним шляхом,
Ні на знак не вважай, провісник лиха,
Ні на вибої, води, багна темні;
Ні Дунай семигирливий, ні Тиса
Бистроплинная нехай тебе не гаять.
Жодних труднощів, бачиться, не стрінеш
Острах спокою, вір, твого не збурить.
Гей! Чому ж бо тремтиш, чому німуєш?
Що ж то значить той крок твій черепашний?
Гей же, книжечко, чом не йдеш, уперта?
Чом до слів моїх, до благань глуха ти?
Чом не важиш собі повчань тих щирих?
Чи лякає тебе лихий насмішник?
Чи страхаєшся наклепів лукавих?
Чи боїшся пихи вельмож великих?
Чи брудних перекупників на ринку?
Чи крикливих учених серед люду? —
Ось, мов, хирлява,— не для нас книжчина:
Ні дотепності, ні краси нема в ній.
Так розрухайся ж! Геть ті кроки мляві!
Інший крок облюбуй — прудкий, веселий
Та й окрилено шлях верстай далекий.
Будь спокійною; весь твій страх даремний:
Щит хоронить тебе і коні, й стріли.
Ти під захистом дужої правиці
Мужа славного, нашого патрона;
Ну а де є такий в краю угорськім,
Хто б чеснотами з ним посмів рівнятись?
Де є знатний такий, ласкавий, скромний?
Так іди ж бо вже, йди, моя книжчино,
До хоромів його, палат оздобних,
Що прикрасами зір йому милують:
Там колони стрункі, там арки, вежі,

Білі статуї, барвні стіни, стелі...
Ось він, бачиться, йде зеленим верхом,
Виноградником: завжди він при ділі,
Не в дозвіллі ж бо — в праці втіх шукає.
Тож як перед лицем його вже станеш —
Благ усяких назич, здоров'я, щастя,
Щоб велося йому, й згадай при тому
Про слугу його, боржника, підданця,
Друга вірного, хто себе навіки
Поручив лиш йому, своєму пану
І єдиному, справжньому патрону.
Він на слово таке лицем розквітне,
Тут же візьме до рук тебе привітно
І гортатиме знов і знов а, врешті,
Він вповє тебе з рук п'янких віночком
Ще й цілунками, радісний, осипле.
Так, Гераклом клянусь, тебе він прийме,
Так розкриє тобі свої обійми,
Бо ж не любощі, не забави звабні
На умі тобі, не бездумні жарти,
Сльози, ревнощі — не таке приносиш,
Не соромнеє (де ж бо є на світі
Щось негідніше, щось таке злочинне?) —
Лиш таке, що розрадить, біль вгамує,
Щастя й шани додасть, спасе й увічнить.
А над речі ті що, скажи, є кращим,
Що почеснішим, вищим, більш цілющим?
Ось і в скринечку білосніжну, вслану
Пухом лебедя, в те м'якеньке ложе,
Він вкладе тебе, й будеш там вдихати
Лілій пахощі, чебрецю, кориці,
Нарду, крокусу й цінного бальзаму.
Навіть сам Олександр[1], той вождь великий,
Так не дбав, було, про пісні Гомера,
Не ладнав же їм скринечки такої.
Потім, книжечко, він тебе добуде
З тої скринечки, втомлену в дорозі,
У мандрівці тій зморену до краю,
Він вгостить тебе, спраглу й голодну
За столом своїм вишукано скромним.
Почастує вином солодким, пінним,
Ніжні страви подасть ще й мову милу
Жваво він заведе й тобі на втіху
Навіть баєчку вставить час од часу.
Так-то й дух твій при ньому й тіло скріпнуть.
Ось тоді й запитає він: «А де ж це

Мій слуга дорогий? Йому ж я щойно
В дар будиночок дав оздобний, красний.
Чом не бачу його у тій садибі?
Де видзвонює Феб на срібних струнах,
Де сам Вакх подає вино прозоре,
Де Камени стрункі — в танку легкому,
Де в танечному кільці й харіти [2] ніжні,
Де незайманий ліс відлюддям вабить,
Де струмить джерело дзвінке Кастальське.
Рад же Феб над усе відлюдній тиші,
Музи прагнуть джерел криштально чистих,
Вабить легіт співців, бриніння ніжне,
Гай несходжений, самотинна стежка».
Йди ж бо, книжечко, йди, моя солодка,
Йди, від золота ясного ясніша,
Від коштовностей всіх мені дорожча,
Йди в угорські преславні, плідні землі.

АНОНІМ

А. Аз єсмь всему миру свѣт,
Б. Бог єсмь прежде всѣх вѣк,
В. Вижу всю тайну человѣческую,
Г. Глаголю же вам, сыном человѣческим:
Д. «Добро єсть вѣрующим во имя моє,
Є. Єсть гнѣв мой на грѣшники,
Ж. Жизнь єсмь всему миру,
Ѕ. Ѕло законопреступником,
З. Земля подножіє ногам моим,
И. Иже єсть престол мой на небесѣх,
І. Інаго нѣсть бога развѣ мене».
К. Како свѣщаша на мя зол свѣт
Л. Людіє мои законопреступніи,
М. Мыслиша на мя злая да благая,
Н. На крестѣ пропяша мя,
О. Оцта и желчи напоиша мя,
П. Праведнаго сына божія,
Р. Разделиша ризы моя себѣ
С. Студно грѣх содѣвающе,
Т. Тернов венец возложиша на мя.
У. Умы Пилат руцѣ,
речe: «Чист єсмь от крове праведнаго сего».
Ф. Фарисеи ж возопиша:
«Возми, возми, распни єго»!
Х. Хотя же спасенія вашего, вся претерпѣх
Ѡ. От неправедных беззаконник,
Ц. Церкви вам подписуя свобожденіє,
Ч. Чисты вас приводя своєму отцу,
Ш. Шатанія бѣсовского свобождая вас
Щ. Щедротами своєго человѣколюбія.

Ян ЖОРАВНИЦЬКИЙ

Хто йдеш мимо, стань годину,
Прочитай сюю новину.
Чи єсть в Луцку бѣлоглова,
Як та пани ключникова?
Хоча й вѣк подойшлый має,
А розпусты не встыдає;
Убирается в форботы,
Леч не дбає про чесноты.
Нащо модлы єй, офѣры?
Абы були кавалѣры!
Лиш малженок ѣдет з двора —
Внет тут молодыков чвора!
З ними учты и беседы —
Не вертайся, мужу, теды!
Ой ты, мужу необачный!
Зробы жонѣ бенкет смачный:
Змаж ю лоєм з дхлого хорта,
Ачей, зженеш з шкуры чорта.
Смаруй кієм над статечность,
Нех забуде про вшетечность.

Герасим СМОТРИЦЬКИЙ

Зри сія знаменія княжате славнаго,
    их же содержит дом єго от вѣка давнаго,
И разумѣй, яко не тунє и не без причины,
    о чом властнѣи и ширеи повѣсть ти кто иный.
Но яко достоин дѣлатель своєя заплаты,
    не щадяще здравія никоєя утраты,
Крѣпко побѣждал различных сопостат полки
    и разгонял с короны драпѣжныа волки.
        И єще может,
        аще бог поможет.

Вооружен воин змія поправ мужественно,
    копієм сего посредѣ пронзе явественно,
Яко древняго враждебника человѣческаго рода,
    понеже злому з добрым не бываєт згода.
Боди, в князєх избранный, мысльнаго сопостата,
    сего бо побѣждающим вѣчная заплата,
И иным подавай сіє непобѣдимо оружіє,
    острѣйшеє меча обоюдоостра слово божіє.
        Во время рати
        потреба дбати.

Вторый воин храбростію первому подобный,
    токмо оружієм отмѣнен, и то посел гробный,
Меч бо обнажен в десницы имѣа острый обоюду,
    им же крѣпціи на враги пріємлют побѣду.
Отсѣкай, Константине, мрак идолскіа лести, [1]
    хощет бо бог всѣм человѣком ся спасти,
И отгоняй єретиков полки умовредныя,
    пріидоша бо в мир волки нещадныя.
        Иже не свыше щепится,
        сіє скоренится.

Восіяла звѣзда ясно от востока
    послѣдуя первой, возвѣщеней от пророка,

И приводит от Персиды трех царей со дары [2]
поклонитися со вѣрою цареви над цары.
Твоя звѣзда нынѣ тому же послѣдуе цареви,
хотя всѣх сотворити жителя раєви.
И убывает луна Ветхаго завѣта,
сіяєт бо солнце неприступнаго свѣта,
В нем же ходя, не поткнется,
но паче спасется.

Спасеніє Христово бог содѣя посредѣ земля,
на крестѣ руцѣ прострѣ, всѣ к себѣ пріємля,
На нем же рукописаніє грѣх наших растерзав,
из ветхаго человѣка нетлѣнно новаго создав.
И ты крестноє знаменіє не тунє носиши,
великому Константину им ся подобиши [3].
Он бо на небеси сіє видѣв, побѣдил сопостаты,
ты же побѣждай єретик и бѣсов тристаты.
Крест бо похвала царем,
бѣсом же незносный ярем.

Великоя глубины богослова, княже, соименный,
да сподобит тя господь бог вѣнец пріяти нетлєнный,
Во здравіи же телеснѣм благообразно
долгоденствовати
и во царствіи небесном со избранными радостно
ликоствовати.
Яко всѣм по чину представил єси божественноє писаніє
истиннаго бога и правды єго в похвалу и познаніє,
Да всяк читаай, благолѣпно благодарит создателя
и да не забывает достойна мзды своєя дѣлателя.
Иже благую часть избирает,
от него ся не отнимает.

* * *

Всякого чина православный читателю,
господу богу благодареніє воздаймо яко благодателю.
Сподобил убо нас, аще и напослѣдок лѣтом,
познати волю свою со благим отвѣтом.
В се время люто и плача достойно
ужасается, сіє зря, сердце богобойно,
Яких много сопостат, яких хищных волков,
бѣсовских наважденій, єретических полков!
Бог же положи в сердце благовѣрна князя,
да им явит нам душеспасны стезя.

Восточныя церкве в русинском народѣ,
    ея же свѣтлость сіяет в поганской незгодѣ.
Прозрѣн бо єсть дом сей от бога вначалѣ,
    о чом читай «До римлян» в 99 зачалѣ [1].
Тѣх и призва, их же предустави,
    а их же оправда, сих и прослави.
Дѣйствует бо бог, яко же сам вѣсть,
    своим созданієм ум человѣч не свѣсть.
Слово бо божіє ни в чом не мѣнится,
    род правых во всем благословится.
Слава и богатство в дому его не оскудѣет
    и по временных благах вѣчных ся надѣет.
От блаженна бо корене благій прозябе плод,
    яко бо благословится от бога православный род.
Прежде бо Великій Владимер крещенієм
                                        просвѣтил,
    всю землю рускую благоразумієм освѣтил,
И слал послы избранны, да увѣдят явѣ,
    в коєй церкви уставы к божієй славѣ,
Зрозумѣют достойны сих послѣдовати
    и на лѣта вѣчныи потомству подати.
Они, яко искусни, прилѣжно внимали
    и, благоразумно, увѣдѣвши, пославшему дали:
Восточныя церкве, яко дневи начало,
    и дѣйствы богоподобными изрядно сіяло.
Западныя же церкве, яко начало нощи,
    и поразумѣли древо по єго овощи.
Нынѣ же Константин, Острозьскоє княжа,
    єго же бог сам избра, яко вѣрна стража
Праотець своих изволенію православныя вѣры,
    в нем бо ся показали божественныя дары.
Нам же преславно явися всемирная радость,
    всесвѣтлых писаній неизглаголанная сладость.
Владимер бо свой народ крещенієм просвѣтил,
    Константин же благоразумія писанієм освѣтил.
Тогда многобожіє упразнися идольскія лести,
    нынѣ же славится божество єдіноя власти.
Ярослав зиданієм церковным Кієв и Чернигов украси,
    Константин же єдіну соборную церков писанієм
                                        возвыси [2].
Болше о сем недоумѣю, ниже дерзаю писати
    ини бо о сем множає могут и лучше сказати.
Паче же польска кронника и рускій лѣтописец
    свѣдетельствуют дом сей, яко побѣдоносец,
Являшеся преславно от начала даже и до нынѣ,
    видимых враг и невидимых низлагал гордынѣ,

Вѣчный и всесилный боже всякоя благодати,
своим милосердієм благоволи нам се дати,
Да дом сей богатно благословится на многіє лѣта,
и да не оскудѣет слава єго до скончанія свѣта,
В день же страшный одесную себе стати
и зо избранными радостный голос. услышати.

Сія предсловная сказанія и двострочное согласіе многогрѣшным Герасимом Даниловичем составлено.

АНОНІМ

ВѢРШИ ПРИКЛАДНІ

З якою пильностью бчела мед збираєт,
    Же у борти ледво ся затворяєт,
С такою ж в тыє книжки наношено
    С письма римских докторов
Против фальшови отпоров.
    Буди же того вдячон кождый
А проси бога о оборону завжды,
    И писара тых книжок не забывай,
Абы єго долже бог ховал
И за працу єму живот вѣчный даровал.

Андрій РИМША

[ХРОНОЛОГІЯ]

КОТОРОГО СЯ МЕСЯЦА ШТО ЗА СТАРЫХ ВЕКОВ ДЬЄЛО
КОРОТКОЄ ОПИСАНІЄ

Месяца сентебра, по-гебрейску єлюль,
просто вресень,
Двадцать четвертого дня месяца сентебра
дороблен Єросолим, сталася реч добра.

Месяца октовріа, по-гебрейску тышри,
просто паздерник,
Арха з Ноим на горе станула на суши,
другій потоп не будет, так нам писмо туши.
Октовріа 17 дня.

Месяца ноемврія, по-гебрейску маргеусам,
просто груден.
Жидом свято уставил тут царь Єровоам,
мы о свои не дбаєм, не велми ж добро нам.
Ноемврія 15 дня.

Месяца декавріа, по-гебрейску хашлеу,
просто просинець.
В том месяцы Ісус Христос народился нам,
Не хто иный, тот избавил души наши сам.
Декаврія 25 дня.

Месяца генуара, по-гебрейску тебет,
просто стычень.
Уже земскіє мудрѣцы Христа привитали,
злато, ладан и миру, яко пану, дали.
Генуара 6 дня.

Месяца февраля, по-гебрейску себат,
просто лютый.
Смотри, як то голубка Ноаху служила,
мы о бога не дбаєм, только б злость плужила.
Февраля 18 дня.

Месяца марта, по-гебрейску адар
просто марець.
В том месяцы господа жиды крыжовали,
собѣ лихо, нам добро тым паном зъеднали.
Марта 25 дня.

Месяца априля, по-гебрейску нисан,
просто кветень.
Жидове сухо прошли Чирвоноє море,
кормил их бог на пущи, не было им горе.
Априля 14 дня.

Месяца мая, по-гебрейску іяр,
просто май.
Ной арху готуєт божим повеленіем,
абы в потоп не згинул з своим поколеньєм.
Мая 10 дня.

Месяца іюня, по-гебрейску сыван,
просто чырвець.
Ужо воды всих топят, Ноах в корабль вошол,
знать, иж богу кланялся, прото ласку знашол.
Іюня 27 дня.

Месяца іюля, по-гебрейску тамуз,
просто липець.
Моисій побил таблицы з приказаньєм божим,
а мы грешим, што часок, ни ся страхом трвожим.
Іюля 17 дня.

Месяца августа, по-гебрейску аов либо ав,
просто серпень.
В том месяцы Аарон умер, божій єрей,
того собѣ на приклад ты, попе, завжды мей.
Августа 1 дня.

Друковано 5 дня мая, року 1581, в Острозє. Писаньє Андрея Рымши.

НА ГЕРБ ЯСНЕВЕЛЬМОЖНОГО ПАНА, ПАНА ОСТАФЕЯ ВОЛОВИЧА, ПАНА ВИЛЕНСКОГО И ПРОЧИХ

Што двѣ стрѣлы, што врубы, что лелеи значать,
то вси люди мудрыє вельми горазд бачать,
Которых зацный тот дом за герб уживаєт,
вѣр мнѣ, иж там господу цнота свою маєт.

НА ПРЕСЛАВНЫЄ А СТАРОВЄЧНЫЄ КЛЕЙНОТЫ,

ИЛИ ГЕРБЫ ЯСНЕВЕЛЬМОЖНОГО ПАНА,
ПАНА ЛВА САПЂГИ, ПОДКАНЦЛЕРЕГО
ВЕЛИКАГО КНЯЗСТВА ЛИТОВСКОГО,
СЛОНИМСКОГО, МЯДЕЛСКОГО, МАРКОВСКОГО
И ПРОЧИХ СТАРОСТЫ

Епикграма

Все можем своим оком лацно обачити,
Должиню и широкость шнуром назначити.
И чоловєка можем познати по твары,
Єсли в собє не маєт лишнеє привары.
Але где цнота собє обрала осєлость,
Там ростроп єсть до всего и мужская смєлость,
Которая зацныє завжды домы буди
И клейноты роздаєт, тыми слынуть люди.
Бо такиє николы зо света не изходять,
Але один по другом во веки славу плодять.
Хочеш же ся присмотреть гербом праве значным,
Зараз можеш познати, иж суть в дому зацным
Здавна славных Сапєгов. Тыє з предков своих
Заквитывали в цнотах, знать в лилиях троих,
При которых з оружъєм конны воин стоить,
Знаком того, иж ся з них ни один не боить
Служить своим сподарєм ку кождой потребє,
Не литуючи скарбов, ни самого себе.
К тому видиш, як в локоть постренна рука,
Видиш, иж в скрозь из туга пострелного лука.
Таки пострел никого дома не поткаєт,
Одно, хто поганскиє полки розриваєт.
В тых же гербєх посредку єсть стрела з крестами
Двома, а третій близко осажон лунами.
Тыє знаком, иж они болш для хрестиянства
Клали здоровьє своє, не смотречи панства.
Смотри ж выше, узриш там над гельмом коруну,
Которая даєт знать, иж там бог фортуну
И цноту з сильным мужством сполне коронує,
Чого у них ани моль, ни ржа не попсуєт.
Живете ж, Сапєгове, вси в многиє лета,
Ваша слава слыть будеть, покуль станеть света!
Подавайте ж потомкам, што маєте з предков,
Веже и ваших цных справ весь свет полон светков.

НА ГЕРБЫ ЯСНЕВЕЛЬМОЖНОГО ПАНА, ПАНА ТЕОДОРА СКУМИНА, ВОЄВОДЫ НОВГОРОДСКОГО

Епикграма

Не простым людєм гербы з неба посылають,
Яковый Скуминове в своим дому мають.
Як звезда над луною хорошо ся блищить
А светла месечного бынамней не нищыть,
Так обоє свѣтяться, ровно окром хмары,
Яко слава у Скуминов маєт свои дары.
Бо ним далей, тым ясней в славу ся подносять,
Урадами зацными под небо выносять.
Мог бы вместо месеца сонце там отдати
И все небо зо знаменми до него придати,
Бо так тот дом Скуминов в Литве ясне слынеть
И будет завжды слынуть, поки свет не минеть.
Смотри ж, як реки текуть, а все три згодливе,
Вєр, иж было где смотреть, а непохлебливе,
Бо не по одной реце плавал из делами,
Служечы господару розумом, силами,
Не чужому, своєму, и отчизнє милой,
Трафлаючи недруга по шыи отылой.
Тот герб здавна в єго дом з матки назначоно,
Бо такиє приметы у нем обачоно,
Иж водные послуги мел отправовати,
Тым ся господарови и всим подобати.
К тому єще два гербы видиш быть на сподє.
Тых достали предкове єго, на свободє
Будучи, а цнотою оных доставали,
Вєру з мужством отчизнє своєй заховали.
Вєр ми, гербов не дають в дому седящому,
Але з татарми в полю часто гулящому,
Не з голою рукою, з шаблею острою,
Завжды будучи готов до смертного бою.
Жыви ж з тыми гербами, ты, зацный Скумине,
А буяй в своєй славє навєки и нынє.

ВІРШОВИЙ ПОЛЕМІЧНИЙ КОМПЛЕКС 80-90-х РОКІВ XVI СТ.

СКАРГА НИЩИХ ДО БОГА

Собраніє нищих вопієт к тебѣ,
владико господи, прійми в слух собѣ.
Бѣдныи нужници, але рабы твои,
иже провожають в скорби лѣта свои.
От тебе, боже наш, одержати милость
и на нечестивых мѣти справедливость.
Иже твоих людей, яко хлѣб, снѣдають
и святый твой престол, боже, ображають.
О веліа невдячность людей непобожных,
иж неблагодарни дарованій божіх.
Безсловесними их письмо называєт,
грубых и лѣнивых ослы называєт.
Лихоимцев грабитель волчеи натуры,
указуючихся в овечей покори.
Хитрых и лукавых значно выражаєт,
змииного роду пророк называєт.
И псу єст подобный невстыдливый кождый,
за прибыток милый прибываєт завжды.
З непобожных зысков панства набывати,
и праци убогих смѣле выдирати.
А нѣкоторыє вѣрою торгують
и єретичество в полечность пріймують.
Сынове темности, Христу апостаты,
от духа святого вовѣки прокляты.
Их же голос божій, як трости, попалит,
и гордыи мысли на землю развратит.
Абы их совѣты збытися не мѣли,
и вѣтром, як порох, скоро розлетѣли.
На их бо вопієт спасителев голос,
иже єсть наполнен страшных єго чудес.
Коли от уст єго народы научал
и непокорывых истино обличал.
Падый на камени сем, рече, сокрушится,
яростію гнѣва вѣчного сотрется.
Там же ся розбиют гордыє народы,

иже с антихристом приходять до згоды.
Научил нас господь таких волков знати,
именем таким их достоит называти.
Которыє тылом, а не дверми входять
и з собою народ до пекла заводять.
Для того ж падають от Христова свѣта,
и посрамляются на вѣчніи лѣта.
Якоже сатана, за оного гордость,
извержен от небес и утратил честность.
Иж, бывши у бога заровно з другими,
ангелскіми полки и святыми чинми,
Иже безсмертныи живут во святыни,
и божієй служать святой благостыни.
А нынѣ вже приял тытул помазанный,
Сатанаил имя и враг осужденый.
На вѣчную ганьбу от святой службы,
до темного ада от праведных дружбы.
Был бо ангел свѣта, нынѣ уже темность,
богови огидный и святым всѣм мерзость.
Єму суть подобни церковныи врази
и єго вѣрныи и миліи друзи.
Иж Востока свѣтлость нынѣ оставляють
и до тьмы Запада во прелесть отбѣгають,
От истинны до лжѣ, от вѣры во єресь,
от доброчестія в грѣшную прелесть.
Водими бывають плотскими совѣты,
и попрали свои ко богу обѣты,
Которых ко нему сами учинили
и своими усты себе осудили.
К богатому папѣ отбѣгли на пашу,
абы на пѣнези изменяли душу.
Где им все по воли будет поблажати
измышленый Христос, убийца, не мати,
Иж всю вселенную злостями осквернил
и духовный розум на плотный изменил.
Дух же святый истинен, солгати не може,
и прегордым людєм го́рдость не поможе.
Аще бо хто верже камень на высоту,
мняще небесную збивати красоту
Всемирного солнца, ясного свѣтила,
на самого єго падет тая сила,
И на свою главу воспріймет болѣзни,
да к тому не дерзнет творити соблазны.
И сіи ж Христовы церкви не побѣдят,
але сами себе вовѣки безчестят.
И срамоту пріймуть от оного славы,

и суд єго грозный сокрушить им главы.
Навернѣтеся, бѣгуны, ко церкви восточной,
прійдѣте к матери святой, непорочной,
Не шукайте Христа на Западѣ, в Римѣ,
явил бо ся нам господь во Иєрусалимѣ.
Уже бо не прійде з земного вертепа,
але от божія небесного свѣта.
Попуєт бо папа не на небесѣ, в Римѣ,
и погребаєтся во земли и ямѣ.
Не яко бог владѣєт, человѣк бо тлѣнный,
слава и вѣк єго вскорѣ отмѣнный.
Але царь небесный седит на столици,
и пред ним трепещут ангел святіи лици.
И все созданіє тому ся кланяєт,
от него бо живот и духа мєваєт.
И самый Петр в Римѣ аще бы днесь устал,
благочестія вже тамо бы не застал,
Єго намѣстници им бы погордѣли,
иже, яко цареве, по нем збогатѣли.
Мусял бы им знову нищеты учити,
але по истиннѣ не мог бы смирити.
Праведно ж бы папам Петра наследити,
прійдет бо с Христом оных обличити.
Мы же сохранѣмо Христовы науки,
и святому Петру будем ученики.
Вѣсть бо добродѣтель слова украшати,
и господь умѣєт яко своих любити...

ІЗ КИЄВО-МИХАЙЛІВСЬКОГО ЗБІРНИКА

ДО ЛѢНИВЫХ

Лѣнивыє, любѣте Христу работати
    и от нынѣ лѣности себе удаляти,
Смотрѣте дявола, како не лѣнится,
    а вас, яко птицу, половити тщится.
Злокозный мысливець заставляет сѣти,
    во дни же и в нощи, и зѣмѣ, и в лѣти.
Вы же убѣгайте от такого лову
    и до бога вашу наклонѣте главу,
Роскошей и пыхи будте отчужени
    и, яко вѣрныє, будете блажени...

ОСТОРОЖНОСТЬ ОТ ЄРЕСИ

Любезный народе христианских полков,
    писмо оглашает в вас живущих волков,
Кламливоє вѣры єретицких дѣтей.
    Утѣкайте от нея, як дяволих сѣтей.
Проклят бо имѣяй со онѣми дружбу,
    бога отлученый дяволу на службу.
Иже святых таин приялисте чашу,
    наклонѣте боговѣ пилно любов вашу.
Не мещѣте святого свиниям топтати,
    не мозѣте Христа два крот роспинати,
Нечистого пянства бѣгайте, молю вас,
    да не приидет помста от вышнего на вас...

НА ИДОЛЫ

Идолская прелести, и ты вже попрана,
    и з многобожиєм от Христа изгнана,
Єгда царство єго над нами трывает,
    тогда дѣмон з вами, яко прах, ищезает,

Сам носим был смирено на руках дѣвици,
иже всяческая держит во десници.
У великий нищетѣ повитый и в яслєх
удивляємый, иже в ангелских мыслєх.
Невѣрныє іюдеи, что вас ослѣпило,
вам бо сиє отроча даровано было.
На свѣдецство на вас будуть и пророки,
коли прийдет наш господь в остатнии вѣки.
Вы бо пред Пилатом того отверглися,
и царства єго купно отреклися,
И тым обачите идучого з небес,
который родився от дѣвици у вас.

НА ИРОДА

О Ироде безумный, гдѣ нынѣ царствуєш,
єще ли ся на Христа злостиве готуєш,
З незлобивых дѣток крови проливая,
и немилостивно смерти предавая.
Горѣє бо дявола такоє убийство
зготовало тобѣ вѣчноє проклятство.
Царество земноє хотяше хранити,
и сласть грѣховную дерзаєш творити,
Главу Предтечеву мєчем усѣкаєш,
и кров пророчую з него проливаєш.
Той же живет в радости во вѣки у Христа,
а тобѣ воздана праведная помста...

* * *

Єсли бых был красномовный ангелского гласу,
не может ми стати розуму и часу
Небесную славу достойно повѣдать
и языком людским ку похвале сказать.
Токмо поручаю мой убогий розум
отцу премудрости, да дарує́т ми ум.
Єго же єсть престол превышайши небес,
имя єго страшно по вселенной у нас.
Ангелския полки в послугу предстоять
и не отреченно того волю творять.
Премногоє число звѣздной красоты
бѣг свой отправують дивными оброты,
Хотениєм єго стежками их ходять
и красоту зарей от средних зводять.
Абы всякои твари бога повѣдали,
на земли и мори пути знаменали.

Всемирное солнце сиянием свѣтит,
    чтыричастным кругом з нощи дне освѣтит.
Праведного солнца волю пополняет,
    и на поднебесной землю ввеселяет.
С ними же и луна тако послѣдует,
    темности и свѣта дѣлность фикгурует.
Их же есть создатель бог непостижимый,
    в свѣти неприступном и во вѣки живый
Скудель о здателю мовити не вмѣет,
    и чловек о бозствѣ мыслити не смѣет,
Всѣ бо писменики, людѣ того свѣта,
    не научилися за всѣ тые лѣта
Бога всесилного славу исписати
    и невидимое лице оглядати.
Яко еретики тым нас потваряють
    и благочестие наше ображають,
Мовячи, их бозтво у фарбах найдуем
    и несписанного на древѣ малюем.
Богоцѣлователми так нас намѣнили,
    а предвѣчность Христову, бѣдни, затаили.
А пытаем ли их о продкости отцев
    и по апостолех их законодавцов,
Никогда их вѣры начала не скажуть
    и смрадом невѣрства сами ся помажуть.
Похвала бо отцем их святые справы,
    иж чистую вѣру дѣтем доховали.
Отшедши от тѣла, с памятию живуть
    и во наслѣдницех так навѣки слынуть,
Иж им вѣру, як злато чистое, вручили,
    Абы их и внуков сея научили.
Церков восточная так нас научает
    и як дѣтей еи к собѣ присвояет.

НА АРІАНЕ

Чого еретици вмѣстити не могуть
    и в недовѣрие до темности идуть.
Не три боги, но один, в царстви нероздѣлный,
    во трех ипостасех нами почитаный.
Иже сый преже сый, конца не имуще,
    всяческая и всѣх дланю содержаще.
Во велицей славѣ у престола его
    ангелския силы славять троистого.
Там страх, а не хулу, згодне прославляють,
    премирныя лики немолчно спѣвають.

Наша убо свѣтлость в темность не злучона,
єретицкая же злоба обличена,
Иже неистовством стояти навыкла,
бо от бѣсовского совѣта проникла.
З нечистого сердца смѣлоє блюзнѣрство,
кривоумѣниє, явноє шаленство.
Уста их высокии слова розширяють,
а языки долѣ, як змѣи, ползають.

НА ЧРЕВОУГОДНЫХ

Хитро дявол половил тых, угодных собѣ,
храняще на згубу своєй старой злобѣ.
За пост на роспустность подаєт им волю,
блуди, мовить, яко хоч, на то я позволю.
Не шукай же пастыров грѣхи очищати,
я вас в волю мою буду наставляти.
Хот тя Христос откупил, а ты минѣ служи,
я тым похвалюся, моє ярмо вложи.
Понуряйся знову а крестом ся брыди,
я с тобою и ты нероздѣлно ходи.
Я тебе приведу тамо обитати,
где многии бѣси будуть тя витати.
В широкости пекла там же обитаєш
и мою зычливость на тот час познаєш.
Толко смѣле хули на церков святую,
намножай єресь от них проклятую.
Праотець ваш Арий тым ми ся подобал,
а я єго к собѣ в товарыство принял.

ЗРАДА ЄРЕТИКОМ

Явная то зрада Христа отступити
и чревобѣсиєм врагу угодити.
Никто же бѣ освящен препитавый чрево,
но и безплодный єсть, як гнилоє древо.
Благодати святыє постом доступили
и святого духа дары получили.
На тот час бѣсове триумфы мѣвають,
кгды православного в єресь уловляють,
Бѣсовскому князю радости приносять
и о помоч єго конечную просять,
Абы єго лестью болшей уловити
и своєму почту присовокупити.

Не терпять бо сами в мучении быти,
але християнов тамо загорнути,
Абы в день судный тым ся похвалити
и нашу достойность тамо потлумити.
Побѣди, владыко, дѣмонская полки
и погуби от нас зловидныя волки.

О КНЯЗЮ ТМѢ

Князь темности, фалшивоє науки учитель
и скверного грѣха отець и любитель,
Моє, мовить, властво нынѣ мира сего
и вси роскошници широкости єго,
Як лев, рыкая, тщится поглотити,
єретическия души половити.
Але тамо хула з ними погибаєт,
а покаяния дѣмон возбраняєт.

О ЛЖЕУЧИТЕЛЄХ

Лжеучителиє науки новоє,
дѣти Ариєвы вѣры проклятоє
Явная то плѣва з пшеници Христовы,
которые в геєнѣ горѣти готовы.
Иже бо безстудне на Христа дерзають
и скверными словы єго ображають,
Єже Христу бозство лгуще утаити,
єдино честности з отцем отлучити,
Пламень невѣрия вмѣсто росы хладу
набавил души их спасенного гладу.
На вѣчную згубу так ся затвердили,
врази креста Христова святых путь згордили.

О ЛЖЕПРОРОКАХ

Познавайте, иж то суть лживы пророки,
которыє повстали в остатнии вѣки.
Абы кламствами их и вас половили,
народ православных собою згоршили.
Отца облычають, духа похуляють,
сына от божества они отдѣляють,
и тако невѣрством своим погибають.

Гдѣ ж оная свѣтлость от них отступила,
    иже крещениєм оних породила.
Тройческого свѣта лучу отринули
    и себе в невѣрство, бѣдни, низринули...

ДЕРЗОСТЬ ЗЛОЄ ЄРЕСИ

Аще бо ангели дерзати не смѣють,
    ниже таких споров родити умѣють.
Каковы, створеньє, на здателя сами
    мовите суєтство вашими устами,
Иже отца з сыном бозством роздѣляти
    и духа святого тварю глаголати.
Самопосланныє, себе погамуйте,
    и благоумия розумы приймуйте
Незмѣноє безумство скоту ся ровнати,
    от свѣта Христова ко тмѣ утѣкати.
Яко же ангели, богу покорѣться,
    хулениє ваше з вами сокрушиться,
Єже быти вамо нечисту сосуду
    и внѣ извержену ко вѣчному студу,
Где Ариє, старый Іюда, предатель,
    Несторий и Самосат плевелосѣятель.
Дайте в серцах ваших обитель Христови,
    не послѣдуючи хитрому змѣєви,
Да не испадете, яко з неба в бездну,
    иже изнуристе жизнь вашу безмездну.
Зготовите себе небесному свѣту,
    Христовому полку и новому вѣку.
Покайтеся, а он прияти желает,
    умылными словы вас упоминает...

ІЗ ЗАГОРОВСЬКОГО ЗБІРНИКА

ОБ ОТСТУПНЫХ ОТ ЦЕРКВИ

Врагови подобни церковніи врази
и єго милыи и вѣрніи друзи,
Иже Востока свѣтлость нынѣ оставляють
и до тмы Запада во прелесть отбѣгають,
От истины до лжи, от вѣры во єресь,
от святых сладости во грѣшную горесть.
Водимы бывают плотскими совѣты
и не сохранили ко богу обѣты,
Которых ко нему сами учинили
и своими усты оных осудили.
К богатому папѣ отбѣгли на пашу,
абы за пѣнязѣ погубити душу,
Гдѣ все им по волѣ будет поблажати,
измышленный Христос, убійца, не мати,
Иже всю вселенную злостями осквернил
и духовный розум на плотскій измѣнил.
Дух же святый истинен, солгати не может,
и людем прегордым гордость не поможет.
Аще бо кто вержет камень на высоту,
мняще небесную збивати красоту
Всемірнаго солнца, яснаго свѣтила,
на такого падется и оная сила.
И на свою главу воспріймет болѣзни,
да к тому престанет творити соблазны.
И сіи же Христовы церкви не побѣдять,
але сами себе во вѣки безчестять.
И срамоту пріймут от онаго славы,
крѣпость єго и суд сокрушит им главы.
Навернѣться, бѣгуны, ко церкви восточной,
пріидите к матери святой, непорочной,
Не шукайте Христа на Западѣ, в Римѣ,
и явился нам бог наш во Ієрусалимѣ.
Уже бо не прійдет с земнаго вертепа,
але от божія небесного свѣта.
Папа бо панует не на небѣ, в Римѣ,

и погребается во землѣ и ямѣ.
Не яко бог владѣет, человѣк бо тлѣнный,
слава и вѣк єго вскорѣ отмѣнный.
Але цар небесный сидит на столицѣ,
и трепещуть пред ним ангельстіи лицы.
И все созданіє єму ся кланяет,
от него живот и духа мѣвает.
И самый Петр в Римѣ где бы нинѣ востал,
благочестія вже там бы не застал.
Єго намѣстники им бы изгордѣли,
Иже, як царове, по нем збогатѣли.
Мусил бы их снова нищеты учити,
але по истинѣ не мог бы смирити.
Праведно ж бы папам Петра памятати,
востанет бо потом он их обличати.
Сохранѣмо ж вездѣ Петровы науки
и будемо Христу и єму ученики.

О ЛЖЕПАСТЫРЄХ

Горе оным, иже церков изражають
и за имѣнія вѣру продавають,
як жиды Іудѣ цѣну поставляють,
Оставляють Восток и бѣгуть на Запад
и многими вожами поспѣшными во ад.
Мимо права святого людских наслѣдують
и слова божого ни мало пріймують,
славы бо и чести на землѣ шукають,
До всякои єреси ради ся злѣпити,
а святую вѣру хотят развратити.
Суди ж им, господи, от мыслей отпасти,
и нас же избави от той прелести.
Вы же, православныи, господа любите,
матку духовную честію почтите,
Восточнои церкви уставы храните
и за отступными пастырьми не йдите.
Не дает бог славы своеи никому
и хочет служити нам єму самому.
И вы от Сіона, Рима не шукайте,
и непобожнои єдности бѣгайте.
Ни, свѣт бо темности не поработает,
но всегда собою темность отгоняет.
Так святая вѣра свѣтла єсть и свята,
без змазы и єресей, яко дѣва чиста.

От самого Христа до нас возсіяла
и от апостолов людей освѣтила.
Всю бо вселенную они научили
и за неи крови свои проліяли,
И на вся языки дали єпископы,
Богу позыскавши, як честныи снопы.

О ЛАТЫНСКОЙ ГОРДОСТИ

Але во остатній вѣк гордыи римляне
почитают своє, яко божіє, созданіє,
Мѣстца апостолов мнятся содержати,
а их обычаєв не любят хранити,
И все противноє дѣлают Христови,
и не послѣдуют святому Петрови,
И божую славу мирскою покрыли,
и духовный розум плотским измѣнили.
Запремо ж ся таких апостолов новых,
да не отлучають нас любвей Христовых.
Святыи папѣжи, первыє блаженны,
иж муки за Христа были сподобленны,
И тыи истинно Христови служили,
и для христіанов души положили,
Яких тепер церков римская не маєт,
и с жидами дружбу и любов ховаєт.
Христови и церкви зѣло єсть противна
и до восточнои матки непокорна.
Але вы, вѣрныи, мачоху минайте,
святую отчизну зѣло заховайте,
И не послѣдуйте гордому народу,
держите со Христом пресвятую згоду.
Не подобаєт нам слабовѣрным быти,
да не заведуть нас от вѣры зблудити.
Кто православной вѣры отступаєт,
такій со святыми жребія не маєт;
Убог такій и наг, душа єго мертва,
и сам єсть гнусная грѣховная жертва.

ВѢРА ЧТО ЄСТЬ

Вѣра єсть дар божій и людей спасаєт,
але злая єресь души погубляєт.
Вѣра праведников на судѣ прославит
и перед лицем божіим со святыми ставит.

Вѣра спасенію пріятель зичливый
и наставник грѣшным и путь добротливый.
Вѣра до царства божієго приведет,
а єресь в пагубу вѣчную заведет.
Вѣра и от смерти многих избавляєт,
и слугам божіим в бѣдах помогаєт.
Вѣра живет с богом и в ней всѣ во бозѣ,
и вѣрныи души ставаются блази.
Вѣра христіаном все творити может,
сила бо божія таковым поможе.
Тѣсною стезею до Христа приходять,
але широкою в пагубу отходять.
Не хотѣмо ж Христа снова роспинати,
ани крещенія второ поновляти.
Не слухайте лживых учителей новых,
иже отлучають от бесѣд Христовых.
Западная мати не нас породила,
але прегордыи дѣти исплодила.
Блудная бо церков нѣсть Христова дѣва,
держащая кубок господнего гнѣва.
Скверная, сквернити людей навыкаєт
и от спасенія хитро отдѣляєт.
Превелія бѣда Риму работати
и новаго Христа себѣ измышляти.
Премногая ж цнота Сіону служити
и святого духа уставы хранити.
Як чистоє злато, господніи слова,
сильнѣйшая огня от уст єго мова.
Из Іерусалима вѣрным даровано
и всю вселенную богови призвано.
Восточная церков — правдивая мати,
весь свѣт породила духом благодати
И чистою дѣвою Христа обручена,
тѣлом и кровію єго освященна.
Иже прегордому папѣ не голдуєт
и Христу-цареви вѣру заховуєт.
Златоструйный поток, любимицы, пійте,
отческую вѣру хранити умѣйте.
Як святыи книги нам оповѣдають
и всякую єресь явно обличають.
Памятайте пыльно о убогом Христѣ,
который за люди умирал на крестѣ,
И на поклонную оного покору,
иже росказуєт ангельскому збору,
Як за наши грѣхи безчестіє пріял
и нас от упадку милостію поднял.

Не мнимайте ж папу Христову особу,
    а ни чудитеся на єго оздобу,
Иже єсть змышленный, не Христов апостол,
    и похитительно держит єго престол.
Наука и живот нѣсть єму духовный,
    яко блаженный апостол верховный.
Познавайте ж разумно пастыри и волки
    и не лучитеся в невѣрныя полки.
Не хочет бог єдности не по єго волѣ
    и за то караєт, абы єго знали,
Потоком и огнем непокорных,
    тылу и грѣхови и мирови вгодных.
Велик єсть бог, судія грозный всему свѣту,
    пред которым станутъ папы того вѣку,
Которыє смѣють Христовы декрета
    вельми зневажати для марного злата,
Ламлючи каноны и вызнаньє вѣры,
    и власти шукають, яже вышшей мѣры,
Жидовскій опрѣснок честію почтили,
    а тайную вечеру Христову змѣнили,
Як мертвого трупа, оплатка глытають,
    а Христа живого в хлѣбѣ отмѣтають.
Посполитый народ, без крове Христовы
    сакраментуючи, утѣшають словы,
И дѣти малыи з ними отлучають,
    о горе, о горе, и сами згибають.
Там правдивых агнець з костела изгнано,
    абы жидовскую пасху праздновано.

КРЕЩЕНІЄ БЕЗ МИРА У РИМЛЯН

Крещенія свои без мира справують,
    не як апостоли сіє отправують,
И трехпогруженія в костели не мають,
    и новокрещенных блатом помазують.
Тремя погруженьми тройцу вызнаваєм,
    и смерть гнюсную тайно возвѣщаєм,
Ибо вода сія тѣло омываєт
    и святоє миро члонки освящаєт:
Слух и очи и чело, перси, руцѣ и нозѣ,
    яже просвѣтлены бывают о бозѣ.
И дар невидимо духовный пріємлем,
    от бога и отца сыновство пріємлем.
Гдѣ святыи молитвы бывают читаны
    И бѣсове тогда бѣгут, изгонимы.

З святых апостолов так єсть нам подано,
и от святых отцев каноны ствержено.
Нынѣ вже римляне письмо преслушали
и набоженства их ново позмышляли.
Вже бо жидовствуют з своими органы,
любо плясальницы в бога поруганы.
Господь не требуєт пищалей и шума,
иже тщеславніи воплють без ума.
О мірская! Будто богу догожаєш
и умиленіє з людей выганяєш.
Гудуть бо трубами, як смоки рыкають,
гдѣ божіи ангели приступу не мають.

МОЛИТВА СО СЛЕЗАМИ ПРІЯТНА БОГУ

Лучше йти в дом плача, а не в дом веселія,
гдѣ єсть похулено господнеє имя.
Христос-избавитель плакати нам каже
и слезами вѣрный бога найти може.
Не труба и арфа бога умоляєт,
але милостыня небо отворяєт.
Гласы ж безчинныи воздух наполняют
и по сем, яко дым, поставы не мают.
Але святых молитвы пред бога исходят
и милость божію мирови приводят.
Не єсть то честь богу, єже грѣх творити,
ниже нечистыми жертвами вгодити.
Святый же дух мѣшканя в грѣшниках не маєт,
и беззаконников господь погубляєт.
Не тамо дом божій, гдѣ злостям господа,
и не любить Христос, гдѣ мерзости згода
Гдѣ крест єго честный на нозѣ вкладають,
таковыи собѣ мученія чають.
Так и римскій папа Христу досажаєт,
на своих обущах крест выображаєт,
Блудницам же мерзость разрѣшив творити,
и во римстѣм градѣ посты разорити.

ПАПѢЖНЕ НЕПОКОРСТВО К ХРИСТУ

Доколѣ ж, о папо, высишся на Христа,
будет бо от него на грѣшники помста.
Достоин ти святый крест честію почитати,
пред которым бѣси звыкли трепетати.

Крест нам печать, вѣрным христіаном,
    а нападеніє невѣрным поганом.
И святого Петра так не заповѣдано,
    и тебѣ заклято и не благословенно.
Ни один святитель нигдѣ на вселенной
    не согласует так твоєй власти темной.
И креста на нозѣ свои не вкладають,
    котораго в чести ангели мѣвають.
Безотвѣтен будеш пред царем распятым
    и от святых єго станешся проклятым.
Дасть тебѣ бог нозѣ по землѣ ходити,
    а ты узаконив людєм цѣловати.
О гордая гордынє, кичишся до неба,
    але во глубину снидеши до ада.
Надмѣніє твоє, яко водная пѣна,
    але твоя крѣпость, яко паутина.
Явно всему свѣту, иж ся обожаєш,
    иже єсь персть и пепел, сего презираєш.
Не буди ж нам сіє, матку оставляти,
    восточную церков, и богом кламати.
Слышите, слышите, всѣ вѣрных народы,
    яко из папѣжем шукаєте згоды,
Который вам кажет себе обожати
    и тлѣнніи нозѣ свои цѣловати.
Святый наш владыка иным нозѣ вмывал,
    апостолом єго, и так их научал.
Читайте ж о Петрѣ, єсть ли папѣ отець,
    который не набыл многоцѣнных столиць,
Але терпѣніє в нищетѣ проходил
    и от грѣха людей многих освободил,
На діавола брани многіи поставил
    и кровію єго господа прославил,
Не вбивати, но умрети за люди возлюбил,
    и своєго Христа вселюдно улюбив.
Живот апостольскій легкій и высокій
    и над земных царей пред богом великій.
И римскіи папы тым ся тщеславують,
    але духовноє житіє минають
Во многих богатствах и тѣлесных сластєх,
    во славѣ и чести и по своих страстєх.
Але всѣ знаєте, иж пышніи гниють
    и святого духа в собѣ не мають.
В покорных пастырєх Христос пребываєт,
    але горделивых далеко минаєт.
Гдѣ ж нынѣ папѣжи за вѣру вмирають?
    але за их єресь многих убивають.

Пожирають, яко львы, отческіи права,
абы славилася всего свѣта глава.
Христос — глава церкви, а блудницы — папа,
и своих заводить в пекельніи врата.
Христос — глава вѣрных, а єресєм — папа,
иже пойдет с ними в пропастніи врата.
Человѣкоугодным всѣм єсть наставник,
а в лицемѣріи богови противник.
Не єсть всѣм угодно єго наслѣдити,
понеже не могуть так обогатѣти.
Але нищим всѣм Христос єсть учитель
и любящим єго правдивый спаситель.
Таковых пастырей и вы наслѣдуйте,
и себе в чистотѣ богу приготуйте.

ГОРДОСТЬ ПАПѢЖСКАЯ

О прегордый папо, откинь твои блуды,
иже посрамляєш всего мира студы.
Гдѣ ж ти Петр повелѣв посты розоряти,
але под клятвою оных заховати.
Почто ж от блудниц дани избираєш
и оным блудити явно позволяєш?
Для чего празнуєш свята из жидами,
христоубійцами, божіими врагами?
Клятва апостолов тебе искараєт
и святый их канон тебе обличаєт.
И євангелія чому не читаєш,
до вызнаня вѣры єресь придаваєш?
Святого бо духа отець посылаєт,
который по сыну предпочиваєт.
Научил нас Христос тако вѣровати
и благоговѣйно тройцу почитати.
Але не знаємо, хто тебе научил,
абы и от сына дух святый походил.
До третєго неба не был єсть восхищен,
а ни з апостолов того не научен,
Которым сын божій духа обѣтовал,
которому прійти из отца именовал.
Отець сына родил и духа изліял
и всему мирови познати даровал
Во єдином божествѣ тройцу вызнавати,
царство и владзу єдну познавати.
Якій євангелист так тебе научил,
дабы и от сына дух святый походил?

О мудросте земная, богу покорися,
    и ты, честный отче, єреси заприся,
Два початки духу святому не учи
    и евангелієм сам себе обличи,
Кривои науки остави учити
    и святого Петра люби наслѣдити.
Хочеш отмѣняти божеє безумие,
    но твоя срамота тебе не омине.
Богом ся на земли смѣеш удавати,
    который по смерти будеш истлевати.
Ключарю до ада, Петра не потваряй
    и собе до Христа врата не затворяй.
Не єсть большій слуга над своєго пана,
    а ни божія власть тобѣ не подана.
Попуєш ли в Римѣ, не служи сатанѣ,
    поповати тебѣ достоит смиреннѣ.
Не меч и копіє Петр ти зоставує,
    а ни мужебойства чинити повчає.
Але Христов ярем кажет ти учити,
    а ты поучаєшся братоубійствовати.
Як можеш учити людей свято жити,
    єсли ся богови не хочеш покорити?
Збираючи скарбы, учиши нищеты,
    а не пріємлеши Христовы простоты,
Росказуєш себе на главах носити,
    будуть ся бѣсове о тобѣ хвалити.
З ними бо згодливе поваги вживаєш
    и смутити церков оным помогаєш.
Не долго ти тая ловитва послужить,
    а ни Петр-апостол тебѣ не поблажить.
Єгда на суд божій испустит земля,
    искарает господь беззаконных племя.
Святыи нам книги того не сказали,
    иж бысьмо папѣжа главою звали,
Иже всю єресь хитро покрывает
    и святого Петра дармо потваряет.
Не євангеліє заховует цѣло,
    але разсѣкает церковноє тѣло.
Мѣвають и гробы златыи оздобу,
    але внутри полны чловѣчаго смраду.
Таким себе любить папа оказати,
    абы єго таин не могли познати.
Але вы, братіє, Христа величайте
    и всею душею того почитайте.
Который и душу, и тѣло даровал
    и царство єго вѣрным обѣтовал.

Никто же не блуди от святого пути
    и достоин будеш одесную стати.
Путем Христовым отцове ходили
    и нам ити стезю благу сотворили,
На лѣво и десно да не возвратимся
    и Христу-господу вѣрно прилучимся.
Чужая то слава, и бога минаєт
    западная церков, иже отступаєт
Свѣтлости божей и єго дороги,
    который погубить вѣчно своя враги.
Але вы пріязни в бога набывайте
    и с єретиками згоды не мѣвайте.
Всѣ бо преступницы свои стези мають,
    а пути Христова во вѣки не знають,
Яко же бо дыма, нынѣшній вѣк любять
    и душу, и тѣло для марности губять.
Мамонѣ, яко богу, вѣрно работають,
    во златѣ и сребрѣ надежду мѣвають.
Поколя плотію живемо во мирѣ,
    утвердите себя во Христовой вѣрѣ,
Старцы и юноши и всякій народе,
    будите во вѣки во Христовой згодѣ,
Познайте ясно прелюбого царя
    и будете потом, яко свѣтлая заря.
Нехай же вас хитро мир сей не полонить
    а ни прелесть єго до грѣха не зводить.
Иже утѣкаєт, яко звѣр из горы,
    и як вода быстро минаєт воскорѣ,
И скалы и пески валяєт с высока,
    так грѣшного слава погибаєт до вѣка.
Мира сего слава сладка єсть и люба,
    але як морская потопляєт вода.
Которыи єя нынѣ пріобрѣли
    и вѣчнои жизни за сію презрѣли.
Достойна єсть смѣху и Христа далече,
    и души грѣшников во муки привлече.
За честь дочастную мерзости во вѣки
    праведно пріємлють злыи человѣки.
Сохрани вас, боже, храните ж и сами,
    вси бо єсте богом во вѣру призвани.
Слава бо и злато, яко тѣнь, мимо ходять
    и любящих сія в пагубу приводять.
Такую то цѣну душѣ учинили
    и за небо землю собѣ улучили,
Отступники вѣры, от Христа бѣгуны,
    абы уводили до церквей новины.

Смѣючи и Христа тым вже повторяти,
абы своих страстей волю исполняти
И с грѣхами хотять от муки спастися,
ты же, боголюбче, от них отвратися
Душе, душе злая, єреси отметай
и на погибели свои воспамятай,
Поверзи, поверзи служити сатанѣ,
будеши терпѣти во мучимой глубинѣ,
И злато и папа там тебе забуде,
и горе, и плачи — з тобою пребуде.
Не торгуй душею, второє не купиш,
и лживый пастырь к тому да не будеш.
Пристояло тобѣ нищету терпѣти,
а не богатства у папы шукати.
Господь, наш спаситель, нищету претерпѣл
и во страданіи увесь мір освятил.
Кто ж тя так научил нового закона,
иже кромѣ бога вынашел сатана?
Мудрость бо плотская Христа преслушаєт
и духа святого в собѣ не вмѣщаєт,
Которая церкви смущенія творить
и врата до Христа грѣшником затворить

ЦЕРКВИ СВОЄЙ ХРИСТОС ПОМОГАЄТ

Але Христос убогой церкви помогаєт
и во гоненіях сію утвержаєт,
Иже зневолена, як Іосиф, во оковы
и поношеніє поносить Христовы.
Врази креста Христова єи утѣсняють,
але терпѣнія не преодолѣвають.
И так бога славить, иж в немощи сильна,
и межи турками господеви вѣрна.
И ты, русскій роде, тепер утвержайся,
межи єресями во вѣрѣ мужайся.
Воля єсть господня нам нынѣ терпѣти,
а миролюбцам время богатѣти.
Научив нас Христос міp сей не любити,
и єго и вѣру над душу любити.
И не на роскоши апостолы послав,
на бѣды и скорби ити им завѣщал
И безоружніи на брани послани,
абы были ими языцы спасени.
И не философы, але рыболовцы,
невѣжи, простыи и не красомовцы.

Смотрите же Петра, кгды сѣти оставив,
    яко всю вселенную богови уловив.
Весь лик апостольскій ярем Христов несли
    и нас, яко дары, господу принесли,
Не шкатулы златом себѣ наполняли,
    але нас спастися от муки призвали,
Без поваги ходили пѣшими ногами,
    их поставил бог на замлѣ князями,
И благочестіє всюду насадили
    и черніє грѣха сильно погубили,
То их был прибыток — за Христа умрѣти
    и братолюбієм єму угодити.
Вся им вселенная скарбы отворила,
    але их нищета богу приближила.
Честный отче папо, яко же Христа чаєш,
    и святого Петра яко там превитаєш,
Кгды будет судити и тебѣ и другим,
    и дастся заплата и грѣшным и благим?...
Блаженни ж нищи, иже Христа ради,
    але богатіи найдутся во адѣ.
Нищета Петрова богатых посрамить,
    которыи єго слухати не хотять.
Гдѣ ж покора, гдѣ любов, гдѣ тая наука,
    Иже нам зостала от святого лика?
Их же господь други єму именовал,
    на которых духа от отца изліял?

ЦЕРКОВ ЗАПАДНАЯ БЛУДИТЬ

О римская церкве, чому погибаєш
    и святоє письмо смѣле отметаєш?
Плачемося о вас, милыи римляне,
    твердосердечніи жидо-христіане.
Чого Христос не любить, а вам тоє любо,
    але смиреніє божіє не любо.
Плачутся святыи на ваше безстудство,
    иж упадаете во вѣчноє проклятство.
Помраченіє ума людей славолюбных
    наносить з Западу устав душегубных.
Але покажите вы, римскіє дѣти,
    гдѣ вам позволяно заповѣдь презрѣти?..
Шумите словесы, бога обидяще
    и євангелія єго не хранящe.
Але ваши власти спаситель погубить,
    иже беззаконным помстити приходить,

Розкажет и папѣ нагому предстати
и поважность тую от него узяти.
Мусите забыти папу Христом звати,
который вас учить себе обожати
Але древо от плода бывает познано
и благочестіє дѣлами явленно.
Блаженный убо Петр служний уряд принял
и, яко ученик, смиреніє хранил,
Царства у Римѣ не помыслив мѣти,
але всякую скорбь за Христа терпѣти
И папам не казал мучительми быти,
а ни православных на єресь нудити
Але таковы суть намѣстники злыи,
в которых мѣшкають духи несвятыи,
Которыє крести и мечи пріємлють
и похитительныє власти воспріємлють.

О ПРОСТОТѢ АПОСТОЛА ПЕТРА

Убогій Петр и нищій о Христѣ памятал
и волю плотскую от себе отметал.
Живот єго каждый познати хотите
и єго стезями по бозѣ ходите.
Была єго слава оковы й темница,
не папѣтворная гордая столица.
Апостол бо Христов истинный служитель
и всяких сокровищ конечный неимѣтель.
Ризы бо худыи тѣло одѣяли
и обуви ногам єго послужили.
Постель єму земля, а не одры чудны,
не от плачу нищих, иже богу скудны
Грѣхов теж за злато никому не простил
и некающимся муки прозвѣстил
Головою себе не помыслив звати,
а ни господнєй чести похищати.
Але крестная смерть — то єго похвала,
и такая по нем столица зостала.
Убогіи рубы и нагоє тѣло,
иже нужнѣйшои смерти вокусило,
Начальства ж гордаго папам возбраняет
и єго листами крѣпцѣ завѣщает.
Начальником вѣры зватися не хотѣл
и всю свою волю Христу поработил,
Иже миру всему себе укрыжовал,
иже Христа ради кров свою изліял

Добрый раб и вѣрный теченіє скончил
и душу богови в руцѣ поручил.
Теплѣйшій во вѣрѣ, правый исповѣдник,
камѣнь вѣры и святый міру проповѣдник.
Рим єго кров пріял, завѣсив на древѣ,
а Христос отворил к собѣ єму двери.
О чистцу не писал и славы не учил
и многіи чада богови прилучил,
Не важився кламства на свѣт выдавати
и в чистец по смерти души посылати,
О божем царствѣ и муках повѣдал
и покаяніє прежде смерти подал,
Всѣм быти готовым пред Христа приказал,
огнем поновленіє всей твари написал,
Иже во день судный будет очищати,
и явно и страшно свѣт будет палати,
Иже потоп огненный то ся называєт,
им же, яко злато, бог мир очищаєт.
Во огнѣ пламеннѣ, святый Петр мовить,
всесильный и страшный цар и бог приходить.
Але того чистцу, яко Рим повѣдаєт,
святый Петр и Павел не проповѣдаєт.
Але запрещают вѣрным не грѣшити,
а грѣшным покуту на землѣ чинити.
Ознаймили всѣм от мертвых востати
и душѣ и с тѣлом заплату прійматн.
А нынѣ папєжи лѣта продавають
и до чистцу души грѣшных посылають.
Кто им больше злата за тоє даруєть,
такіи наданья от оных прійму̀ють,
Иж єму всѣ злости зараз разрѣшають
и на̀ колькосот лѣт в чистец посылають.
Мы же злого грѣха скоро отбѣгаймо
и таким прелестям вѣры не даваймо.
Караєт бог грѣшников дочасно и вѣчно,
и злодѣланіє діаволу прилично.
Царство вѣчноє конца не мѣваєт
и мука мучимым не преставаєт.
Пифагор-философ, поганскій учитель,
чистцового огня первый изъявитель,
Так разумѣв и писав, а римляне держать
и многих роспутно грѣшити приводять.
Для чего лакомства, и блуды, и убійства,
богопротивніи творять своволеньства?
Скажи ж нам, костеле, як о Христѣ вѣриш,
который без грѣха, яко и сам видиш,

Пробывав у тѣлѣ, и судити буде
и нашему тѣлу, купно и всѣ люде,
И велить без грѣха христіанствовати,
абысьмо достойни єго оглядали.
Кров єго святая рабом єго чистець
и покаяніє грѣхови єсть конець.
А чому ж розбойник до чистцу не послан
и во раю быти со Христом обѣцян?
Але кого ж Христос до чистцу одослав,
абы кто по смерти покуту преймовал?

ДАР ДУШЕВРЕДНЫЙ

Знайте, христіане, що папѣж вам даєт
слуга из милости вольность обѣщаєт
Милостивым лѣтом людей поманили
и напротив богу право ухватили.
На пѣнязи певніи отпуст розсылають
и на грѣх охоту людєм повѣдають.
Безцѣнныи души тмами погубили
и благочестіє з людей разорили...
А чому ж до чистцу бѣсов не пошлете
и милостивого лѣта не подаєте,
Же быстє и ангельми могли учинити,
поневажь хочете в небѣ рядити?
Западный костеле, Христов декрет пріими,
иже на судный день услышиш, воспріими
Не вбивай, не блуди и пыху поверзи,
и єресь и кламства от себе отверзи.
Праведникам указуй стати на правицѣ,
а беззаконником мѣстце на лѣвицѣ,
А третяго чистца встыдайся змышляти,
злыи бо не могуть бога оглядати.
Єсли Адам был в чистцу, а з ним и всѣ люде,
по вашей науцѣ як то правда буде:
Мусил и Христос до чистца вступити,
мог бы и нам в письмѣ о том дати знати?
Але святых души от ада изводил,
до которых господь под землю в бездну нисходил.
И цар Давид писал, иж выйдет из ада
душа єго потом и дождал господа.
Не лжите на бога, учители грѣха,
и не насѣвайте прелестнаго духа..

О ПРЕЛЕСТЯХ РИМСКИХ

О великій Риме, так прелести родиш
и всякіи злости ты вже переходиш,
Абысь антихриста мѣв себѣ любовна,
которого воля богови противна.
Готовишися єго, яко Христа пріяти
и послушаніє оному отдати,—
Сына погибели, церковнаго врага,
которого злыи мѣтимуть, яко бога.
Аж духом уст Христовых будет убієнный
и зо всѣми єго в муки воверженный.
О великій Риме, чом от бога блудиш
и нечистотами всего мира губиш?
Всѣ бо отщепеньства в тебѣ гнѣздо мають,
и всякіи блуды тебе не минають.
Плотиугодницы твои єпископы,
а церкви Христовой злыи апостаты,
Иже только пѣняжный закон заховали
и купами людей до пекла погнали.
Без покаянія спастися повчають
и отпусты свои за злато мѣняють.
И блуды, и вбійства людєм разрѣшили,
которы бы им сребро приносили.
Забыли караньє страшливои помсты
всесильнаго бога за оных лакомства.
Але познай каждый, богу вѣрный рабе,
иж преступленіє от Запада иде,
И зрады, и фальши, и хитріи власти
разширяются з адовы пропасти.
Аще мы умолчим, камень возопієт
и блажащих злобу гнѣв божій побієт.
И явно, и тайно церкви ворогами,
абы нареклися земными панами.
Вмѣсто власяницы — царскіи порфиры,
одѣяніє их — яже вышей мѣры,
Многими дворами домы их содержать,
и брани, и битвы на царства творять.
Жабоястный народ, влоскіи пастыри
на Христа и Петра влагають потвари.
Але Христос Петра жабами не кормил,
а ни устен єго жабами не сквернил.
Токмо выдѣніє на приклад показал,
абы и поганов до вѣры пріймовал.
А ни Предотеча саранчи не вживал,
але зеліями и медом ся питал.

Так и всѣ святіи скверным ся брыдили
и чистыми себе покарми питали,
Не красили себе, яко блудныи жены,
и для того были Христу прилучены.
Нынѣ ж багряница — то папина слава,
понеже и сам єсть блудничая глава.
Єго же мнозіи людє наслѣдують,
которіи вѣрно Христу не пріяють,
Называючися имя христіаны,
дѣла же их творять, яко же поганы.
Але, Христе-царю, сам ты нас сохрани
и нас от такои прелести измѣни!

О ГОНЕНІИ НА СВЯТУЮ ЦЕРКОВ

Каин и Авель двѣ церкви значили,
иже из Адама сыны ся родили,
Которыи богу офѣры принесли
и молитвы свои к богу вознесли.
Але грѣшный Каин богу не угодив
и з лукавым сердцем к нему приходив.
Авель же пред богом простоту указав,
и бог єго дары на офѣру приняв.
А коли молитвы Авель богу отдал,
Каин єго зараз убити помышлял,
И по малом часѣ онаго умертвил,
але и бог єго праведно показнил,
И мерзскую жертву онаго отразил,
єго же молитвы вышній не возлюбил,
иже по зависти Авеля погубил,
И братоубійство на земли сотворил,
и кров праведную, яко воду пролил.
И нынѣ таковы Каинови внуки,
выникаючи в остатніи вѣки,
Иже снопы злостей на жертву влагають
и души праведных хитро погубляють,
Славицею людскою себе заслонили
и Христово имя себѣ прилучили,
Але суть далече от святаго пути,
и в беззаконіи навыкли пребыти,
Свою честь и славу на земли коренять,
а славы божеи любити не хотять.
Нарекли на земли славно их имена,
а память смерти им не воспомянена.

И грады и села тысящьми собрали,
а Христовы слуги смѣле ся позвали
Хотячи и больше и землю посѣдати,
и во дни, и во нощи мамону стяжати.
Але бог єсть святый и злыми ся брыдить,
иже своя враги вовѣки погубить,
Любить за нас чистую пріяти офѣру,
и кажет чистую заховати вѣру
Без єреси и грѣха богу ся явѣмо
и послушаніѥм оного почтѣмо,
За послушаніє царство нам дарует,
за преслушаніє ж муки уготует.
Яко Авель, терпѣмо, от убійцы брата,
и будет молитва пред вышним пріята

НА ЗЛУЮ ЄДНОСТЬ

Нехай же дружатся с Каином римляне,
и положит их бог в такоє же караньє,
Нехай же их страхи нас не отлучають
от любви Христовы, аще и вбивають.
И даров и лестей от них не приймѣмо,
и божеи славы тлѣнным не дадѣмо.
Слышите, слышите, всѣ купно народы,
из єретиками не мѣвайте згоды,
Не в палатах златых господа шукайте
але єго з неба славно ожидайте.
Ложь бо человѣча з богом не царствует,
и лесть неправедных скоро погибает
Кто милует Христа, на прелесть не ходи
и во терпѣніи оному угоди.
Остатніи вѣки, але ты спасайся,
и до папѣзскои купи не злучайся,
И страхом и датком уловлен не буди,
и доброту Христову в сердцѣ соблюди.
Вѣси, яко тебе за кров свою купил,
абысь к противному єго не отступил.
Цѣну себѣ дал господь, себе ж єму продай,
и тѣло, и душу єго ради отдай,
Поминай, поминай малость твоєго гроба
и як в нем истлѣвает земная оздоба,
Фарбованых словес не пріими во слухи,
абы твои врази не имѣли утѣхи.

О МУДРОСТИ МИРСКОЙ

Мира сего мудрость богу неприятна,
 иже не истинна и з лестью превратна.
Тую латинскіи учители мають,
 а святую мудрость з души удаляють.
Хранѣмо, братіє, святую простоту
 и нелукавную божію доброту,
Иже святым духом письмо нам подано,
 и тым наши души часто напаяймо.
Господь свою мудрость з высоты дарует,
 и праведным его в сердца изливает,
Иже богословне житіє проходять
 и по волѣ єго умы свои водять.
Человѣчая ж мудрость божіей противна,
 тѣлесна, бѣсовска и велерѣчивна,
Святый Павел еи глупством называет,
 и непріязнь з неи богови бывает.
Которую турки и жидове мають,
 але не духовне сіи пробывають.
Так и латинницы людей прельщають,
 от божои мудрости всѣх отдѣляють.

ДО БЛАГОЧЕСТИВЫХ

О милые друзи, всѣ вы христіане,
 познавайте от них ваше ошуканьє,
Не напивайтеся з горького студенца
 смердячого грѣхами даже и до конца.
Святои ж науки себе научайте,
 тую же и чадом своим надавайте,
Вже вам латинницы глупство причитають,
 а сами все злоє в людех умножають.
Их же училища єресь розсѣвають
 и, яко же ядом, души забивають.
Що єсть богу не мило, и вы понехайте,
 и святыи книги свои почитайте,
В которых наука, и мудрость, и цнота,
 побожность, и розум, пречестнѣйшій злата,
Умаляють грѣхов, множать добродѣтель,
 будет книголюбець душею пресвѣтел.
Письмо свято й чисто, богодухновенно,
 и любящим єго благо и спасенно.
Книги — духовныи раи, разумныи цвѣты,
 приводять нас Христови воздати обѣты.

Книги — солнце душам, мысли освещають,
книги грѣхов черность в людєх убѣляють,
Книги в юности премудрыми творять,
простых и невѣжов ритори сотворять.
Ни Платон, ни Пифагор, ниже Аристотель,
не обрѣтаєтся духовный сказатель,
С которых латины наук ся повчають
и безумную Русь к собѣ потягають.
Молю ж, Христа ради, на прелесть не йдите,
ани чада ваши на зло не ведите.
О Христѣ братіє, о русскіє чада,
избавите себе от темного ада,
Не в школах латинских розум купуйте
и их трутизнами души не питайте,
Погу́бите вѣру и святую славу,
аще суєтную ищите забаву.

КАКО АНДРЕЙ, СВЯТЫЙ АПОСТОЛ, ПРИШЕЛ В КІЄВ-ГРАД К НЕВѢРНЫМ

Єгда вознесеся господь на небеса
и єгда яви нам многіи чудеса,
З горы оливнои от земли взыйде,
иже ис плотію судити нас прійде,
Тогда ученицы всѣм проповѣдали,
народом и царем о нем возвѣщали
И во страны мира слово приносили
и от злои лести к богу приводили,
Всю землю на части собѣ подѣлили
и евангеліем людей просвѣтили:
От них же бысть святый Андрей первозванный,
от числа ученик Христовых избранный,
Из Ієрусалима во Византію дойде,
и оттуда паки во Россію прійде,
Та же во град Кієв по Днѣпру странствова
и посреди поган святый крест знамена,
На горах кієвских молитву сотворив,
дабы там господь благодать отворив,
Дабы имя єго в Руси величано,
дабы христіанство оным даровано,
Иже о идолєх были упражнени
и во зловѣріи бѣсом ослѣплени,
Дабы вже бездушным престала офѣра
и православная возсіяла вѣра.

Вострубив начало проповѣдь святую
и принес в Россію новину благую,
Як скарб небесный, на полунощ принес
и Христово имя пречестное вознес.
И нынѣ хвалит тя полноцная страна,
иже от идолов к богу призвана.
Прославляй, господа повсегда, Россіє,
иж благовѣріє в тобѣ процвѣтае,
Иже красуешся святыми церквами
и богови служиш чистыми жертвами.
Великая Россія, аж до океана
за Володимера свято просвѣщенна.
Воспоминай труды апостолов святых,
посланнаго к нам, и прочих других.
Святоє начало от них нам явленно,
яко от самого бога повелѣнно,
Яко маєм спастися в благом послушенствѣ
и не изволяймо во злых отщепенствѣ,
Которыи плотне нас порабощають
и до отступной власти потягають.
Не наши суть пастыри западныи отцы,
не нам наставницы папѣзскіи ловцы,
Не нам духовницы отметники вѣры,
иже опрѣсноками приносят офѣры,
Не наши пастыри церкви супостаты,
иже ускакують тыном, а не враты,
Иже суть не кротци и якоже волци,
и злопрехитрыи людем душегубцы.
Не таков был господь наш, иже наш спаситель,
и Андрей-апостол, россійскій учитель,
Яко же влоскіи папины присланцы,
иже будуть по сем из неба выволанцы.
Нѣсть бо их дух со богом, но земная мудрость,
которая творить богу непокорность.
Мы же вонимаймо Христови вгожати
и святоє имя єго величати.
И сохраним твердо гонимую вѣру,
и отбѣгаймо мерзскую офѣру.
И бѣды, и страхи их скоро минають,
которыи нынѣ на нас повставають.
Ибо и господь наш много за нас страдал,
и нам терпѣнія сам образ прописал.
Та же святый Андрей крестную смерть пріял,
во Патрєх Ахайских за господа страдал,
Христови благій раб и мирови ловець,
и церквам ахайским был духовный отець.

Не бѣ в нем гордости, ниже златолюбства,
але нам оставил чины братолюбства,
Всему христіанству и Кієву-граду,
богоизбранному россійскому стаду.
На вѣчныи лѣта церков нынѣ стоить,
храм честного креста, в нем же ся бог славить.
Єсли ж нас бог пріял, и к нему прибѣжим
и теплую милость к нему умножим.
И мужи, и жены, и дѣти, и старцы,
всѣ православныи братія и отцы,
Ласкове лице Христово узрите,
коли в день судный пред него прійдете.
Яко же бо звѣзды из неба упали,
тако и отступницы Востоку отпали.
Но слава Христови, иже нас спасает
и от єретиков вѣрных заступает.
По лѣтех же мнозѣх свѣт Руси возсіяв,
князь кієвскій, поганин, Христови увѣрив,
Володимер, єго же патріарха крестил,
кгды от идольскои темности отступил
и себе и люди о Христѣ просвѣтил.
И за молитвами Андрея святого
вѣруємо нынѣ в бога живого.

О КРЕЩЕНІИ РУССКОМ

Володимер великій вас у вѣру крестил
и от идольскои темности освѣтил.
А то бог даровал з милости благои,
абы прилучил вас до воли своєи,
Иж мертвым идолом служити престали
и живому богу сынами зостали,
Кгды с Востоку святая вѣра возсіяла
и многобожную прелесть погасила.
З Константинополя, от святых патріархов
просвѣщены єсьмы, восточных ієрархов
Любите ж и чтите восточныи права,
и пробудет с вами правдивая слава.
Чому ж єсте вѣру марне отступили
и єретицкіи науки злюбили?
Чому церков божію нищую творите,
чому о збавенью своєм не радите?

ПЛЕМЕНИ РУССКОМУ НАКАЗАНІЄ

Отцы ваши вѣру святую любили
    и святыи церкви украшали,
Отцы ваши посты святыи хранили
    и братолюбіє и милость ширили
Отцы ваши дѣла добрыи творили
    и божієй церкви усердно пріяли,
Отцы ваши во єресь не приступовали
    и в благочестіи души их спасали,
Святых патріархов, яко отцев, чтили
    и благословенство от оных пріймали
Отцы ваши святых наук ся учили
    и от погибельных себе отлучили.
А чому ж вы ими єсте погордѣли
    и на зловѣріє себе измѣнили?
Єсли погубите души для мамоны,
    вже не помогут вам римскіи законы,
И не схочет Христос об вас уже знати,
    єсли умыслите єго отступати.
Нехай вѣрять, яко рачать, папѣзскіи дѣти,
    але вы в такіи не падайте сѣти.
Не бойтеся, малая господня чредо,
    упасет вы Христос цѣло своє стадо.
Раз єсте крещени, любиміи друзи,
    мужайтеся нынѣ о преблагом бозѣ,
От втораго креста, єреси, бѣжѣте
    и от прелестников себе стережѣте,
Добрую маєте вѣру и науку,
    и помощ божію, всесильную руку.
Маємо погоду богу угодити
    и цареви царєм любѣмо служити.
Хто вас отлучаєт от Христа и правды,
    того не пріймуйте лукавои рады.
Єсли бы и ангел не так проповѣдал,
    яко же Христос с апостолы подал,
Святоє нас письмо учить не пріймати
    и кламливым устам вѣры не давати.

НЕПРІЯЗНЬ ЛАТИНСКАЯ

Злую пріязнь церкви латина даваєт
    и благовѣріє з неи издираєт.
Так и поганове христіан гонили
    и мудрости божой себе не смирили

Марнотравность лѣтам молодым бывает,
кто у латинников наук уживает.
Мало там о Христѣ науки слыхати,
мало о спасенном пути навыкати.
Упилися мудростію свѣтскои науки
не апостольскіи сіи ученики.
Можете болѣти, як вас заразили,
и єще бы рады, щоб души згубили..
Кланяємся на Восток, а на Запад плюєм,
єгда крещеніє святоє пріймуєм.
Ко свѣту идите, а тмы утекайте,
и от поганскои мудрости бѣгайте.

О СВЯТЫХ ТѢЛАХ ПЕЧЕРСКИХ

Мает земля ваша и святыи тѣла,
во славном Кієвѣ, их же слава цѣла.
Вже от шести сот лѣт в печерах нетлѣнни
святыи постницы по смерти явленни.
Преподобный Антоній, иноком начальник,
общого житія по бозѣ наставник.
Блаженный Феодосій, ангельскій сожитель,
игумен братіи, Христови ревнитель.
И множество братіи святая дружина,
яко благополучная божая маслина,
От святои горы ученіє мѣли
и на высокоє житіє доспѣли,
И ясны и славны их подвиги стали,
и тыи истинно господа познали.
Святых молитвами вы нынѣ живете
и их наслѣдуйте и так ся спасете,
Пречестно бо они Христу угодили,
иже з любовію за нас ся трудили.
Побачте очима, кто письму не вѣрить,
и самыми дѣлы нехай ся увѣрить.
Тыи не римскому костелу служили,
але патріархов святых наслѣдили.
И то вам єсть, руси, печать христіанства
принесенный овоц в началѣ с поганства.
Як честный дар богу, блаженныи рабы,
от вашеи персти во небесном стадѣ.
Шестьсот лѣт минает, а их чуда славны
и до судного дня будуть свѣту явны.
Подземныи мученицы горы постигали,
постом и працами тѣла изсушали,

Преже смерти тѣла земли предавали,
кожи их до костей живых присыхали,
Пот чола своєго богу жертвовали
и слезами лице своє омывали,
Чудами своими прославили бога —
отож вам за ними святая дорога
Єсть уготована, и по ней шествуйте,
и во святой вѣрѣ отеческой стойте.
Не ослабѣйтеся страшками гнилыми,
а ни зводитеся науками злыми,
Памятайте оный лик от русских рожаєв,
которыи были святых обычаєв.
Господь их зоставил на вашу науку,
да пожелаєте честному их лику.
И вѣру правую и дѣла благіи
заховайте, богу дары дорогіи.
А хто ж вас оскорбит, кгды бог потѣшаєт
и святыми усты радость обѣщаєт?
И хто ж вас убієт, аще господь живит,
и святый хранитель от злого хранит?..
Не ужасайтеся в послѣднеє время,
одно облегчайте грѣховноє бремя.
От любви божія да вас не отлучат,
аще и ранами и огнями мучат.
Ревность апостолов в сердцах роспалите
и вѣрность ко богу щире покажите.
Вам то честь и слава за вѣру вмирати
и по сем будете з богом пробывати.
Не маш там зависти, и гордость не буде,
и божій з богом, и з ними бог буде.

ДО ИНОКОВ РУССКИХ

Насѣню божому священная земле,
нехай ваша душа господа подъємле,
Будьте господою всеєсвятого духа,
явитеся людєм вѣрная утѣха,
И дѣлом, и словом будьте совершенни,
в молитвах и постѣ будьте украшени,
Вѣру утвержайте, церкви не зражайте
и для имѣнія душ не продавайте.
Будьте предтечами братіям спастися,
и кождый Христови любовію смирися.
Претерпите той вѣк, скоро бо минаєт,
угодите богу, иже вас вѣнчаєт.

Щасливыи єсте, при вѣрѣ стоите
и себе и многих богу приведите.
За черныи вретища будете прекрасны,
пред царем небесным и честны и ясны.
Нынѣ скитайтеся, а там почієте
и со ангельскими лики поживете.
Не погоршайтеся, иж злость начальствуєт,
поневаж над вами Христос царствуєт.
Не скорбите о скорбєх, збирайте в небѣ,
и не угожайте тѣлесной потребѣ.
Играйте душами, бог вас избираєт
и вашу терпливость часто назираєт.
Не маєте жен и чад, яже суть от плоти,
але з вами не могуть царове зровняти.
Чада ваши будуть, их же вы спасете
и яже в чистоту других приведете.
Великая вам слава перед богом дана,
и царская столица єсть уготована.
Ваша нынѣ глава — Христу колесница,
и уста и язык — святая скарбница.
Чистую дань богу, хвалу отдайте
и богомысліем помыслы красите.
Отчизны на земли мѣти не желайте,
и бѣды и скорби любовно пріимайте.
Нынѣ будем странны на земли пришельцы,
держим незлобіє, яко же младенцы.
Нынѣ будем убози, да обогатѣєм,
яко да со Христом царство имѣєм.
Не чудимся, братіє, иж злыи владѣют,
сіи бо вѣчнои славы отпадают.
Понеже святіи вся нынѣ презрѣли,
и честь, яко же дым, себѣ вомѣнили.
Господь не замедлит и пріидет воскорѣ,
отверзет вам славы царства єго двери.
Як добрыи рабы, будьте нынѣ вѣрны,
и чисты душею и сердцем смиренны.
И словесы и дѣлы, во славу Христови,
явитеся вѣрны вышнєму цареви.
Минають бо скорби и радость приходить,
и прелесть мирская скоро мимо ходить.

АНОНІМ

ПРОСФОНИМА

ПРИВѢТ

преосвященному архіепископу кир Михайлу, митрополиту кієвскому и галицкому и всея России в братской школѣ львовской составленый, єгда же в градѣ Львовѣ, первѣє посвященном рукоположеніи бѣ. Генуарія 17 року 1591

Тогда таково приглашеніє, в церкви
пред народом от дѣтей, прієм, первоє.

Воутріє же в школу любезно посѣщающе прійде,
и тамо от нищебѣдных моленіє к небу бѣ, второє.

Герб тезоименитаго князя Льва град сей мает,
его же имя по всей Європіи россійській род знает.
В митрополіи Киево-Галицкой славно пребывает
и митрополита своего честно привѣчает.
Лев царствует безсловесным звѣрєм в начало,
словесным же образ Христово царство нам ся показало.
Мужайся, многоплеменный россkій народе,
да Христос начало крѣпости в тебѣ буде...

ПРЕДОСЛОВ ОТ МАЛЫХ

Яко же новосажденныя, о преподобне архіепископе и преосвященный кир Михаиле, малостію их зрящим велію сласть сотворяют, надежда их ради хотящаа быти от них. Тако и мы усердно желаєм, малыя суще дѣтища (и нынѣ первѣє изначала Диєвых отроковиц воспоминанія предносяще) всѣм благонадежным о нас добру славу изрещи, но помраченым убо сущим человѣком, паче всѣх тя имамы сицеваго, его же зѣлнѣє всѣх, о нас прилежаща, мним. Многочюдных бо ради твоих добродѣтелей, вси тя, солнце свѣтлоє, Європія звѣзду, єдино око Россіи, всѣх язык гласы гласуют. Их же и мы содержати хощем, но немощни суще, лиру возяще, царскія пѣсни сладцѣ соплѣтати. Ты же сіє благодарственно прійми, реченная добропобѣдниче в помыслы своя влагай, присно бо малым малая дает бог.

НАЧАЛО ПЕРВАГО ЛИКА

Се убо святителская прибывает душа, радуйся, граде, усердно пастыря пріємлющи, украсителя же совѣта, благородієм убо чесна, премудра же словесы. Радуимся убо и мы,

братіє, отца нашего зряще, посѣщающаго нас. Да возрадует же ся душа твоя, а священноначалнѣйшій отче, зряй нас, чада своя, благочинно к тебѣ притѣкающа.

Вторый отрок

...Благо, отче, слово бо изрекл єси єдино,
и скоро собрася мног народ мыслно,
яко не раскаяся ѝнынѣ у нас быти,
но, пришед, вся благочиннѣ устроити.

Третій отрок

...Не завжды бывает тма на воздусѣ мглистая,
анѣ тривает уставичне ноч чорнооблачная.
Але и солнечноє горячеє око променьми блистает,
затым и самого ясносіяющаго свѣт бывает.

Четвертый отрок

...О наставниче добродѣтели и покоры всякои,
якосмы перше заживали жалости великои,
Так нам нынѣ, видячи тя, радость наставает,
всякого бо нелестного душа умилно воздыхает.

Піатый отрок

...И что ж нынѣ вижу чюдо барзо дивноє,
виденіє же сладкоє и всѣм потѣшливоє.
Все красноє похваленіє мене содержит, видячи
доброчесного, почесть от всѣх пріимуючи.

ЛИК ВТОРЫЙ

Прагнула тя душа наша, прагнули тя и кости мои,
як земля прагнет дождя в лѣтніи знои.
Нѣ єдин так покарм тѣлу не смакует,
як упріймая душа, видячи тя, роскошует.

Вторый отрок

Спѣвати ми кажет серце святителеви моєму,
и язык сердцу послушный зуполному
Отбирает слова и новыи стихи содѣловает,
ледвѣ так прудко писар письмо выливает.

Третій отрок

Здрав буди, святителю, тебе я сладкими
не забуду нѣгды стишками моими.
И поки ми єдно в памяти родится мова,
чесныи будуть от мене завжди о тебѣ слова.

Четвертый отрок

Возлюбил єси, отче, справедливость святую,
маєш в ненависти безбожность проклятую.
Прото тебе бог твой значною пред иными
почтил повагою, ровесники твоими.

Піатый отрок

Припоясан по бедрѣ твоєм меч, богословієм кованный,
добрый воине, меч от всюду наостренный.
Славный и непорочный, с тым ся ти рушаєш смѣле,
и громиш ним богопротивных снадне и умѣле.

Шестый отрок

Правда и чловєколюбіє твой воз справуєт,
а справедливость браздами шафуєт,
За их поводом, о истинный пастыру,
простуєш нам гостинець ко небесному цару.

Седмый отрок

Нехай же ганьбу отнесуть, нехай ся запалають,
о священная главо, котрыи упадку церкви шукають.
Нехай ся вспачать их рады, нехай ся встыдають явне,
котрыи знищеня наше ради видять марне.

Осмый отрок

Бодай за божію взгорду всѣ поганбени были,
которыи упадок хвалять, мовячи: «Такосмы хотѣли».
А цнотливыи бодай дній добрых заживали,
и истинну божію завжди смѣле вызнавали.

ТРЕТІЙ ЛИК

Принесѣте почесть, священици, пастыреви зверхнѣйшему,
принесѣте покору и мирскіи, яко всѣх началнѣйшему.
Сего єдинаго над єпископы и священики имя визнавайте,
сему нынѣ в дому божіи и з нами ся покланяйте.

Вторый отрок

Соборе божій, умиленно спѣвай своєму
Михайлу митрополиту, патриархом посвященному.
Учинѣте єму честь повинную зо всеи хоти,
нелицемѣрно всею душею єго святителскои милости.

Третій отрок

Будемо тя пред всѣми велбити, истинный наш пастыру,
не толко на сем єдином мѣсци, но и по всем миру.

Абысь нас в пригодах наших нынѣ и всегда ратовал,
и от противности людій зловѣрных церков заступал.

Четвертый отрок

Блажен убо, господине, котрый людій упалых ратуєт,
бог тыж в єго потребѣ над ним ся злютуєт.
Бог єго вцѣлѣ заховаєт и здоровя набавить,
и в панованю неотмѣнном з ласки своєи поставить.

Піатый [отрок]

Плещѣмо руками, радуючися всѣ згодливе,
всѣ спѣваймо, пастыря витаючи богобоязливе.
Тот всему духовенству во всей Россіи росказуєт,
митрополією кієвскою и галицкою обладаєт.

МОЛИТВА

Бог всесилный (чесный наш отче), бог правдивый,
заступник наш певный потѣшливый.
Он в долегливостях нас ратує,
нехай же нам боязнь не панує.
Гучать свѣта сего моря попудливыи,
біючи волнами в берегы крывыи.
Грозять упадком опоки,
вывысившися под темныи оболоки.
Мѣсто, котроє бог милуєт,
и прибытком своим именуєт,
Тому кгвалт и грозная зброя,
не может нѣгды зопсовати покоя.
Бо там сам бог пребываєт,
и в потребах ратунок подаваєт.
Бог, котрый ангелы владаєт,
завжды нас снадне обороняєт.
Бог Авраамов с нами везде,
и тот валчити за нас буде.
Сюды, що живо, сюды бывайте
и божіи справы познавайте.
Справы дивныи и неслыханыи
перед тым в Россіи небывалыи,
«Быстрость,— мовить бог,— гамуйте,
а пилно ся присмотруйте,
Иж я бог, народ мя всякій
и свѣт вызнаваєт, як єст великій».
О боже, который нѣ маєш ничого ровного собѣ,
пристойне отдаєт Сіон святый хвалу тобѣ,

Сіон цвѣт гор высоких, веселіє свѣта всего.
Боки восточныи, двор царя великаго,
Мѣсто Ієрусалим свѣдоцство дати може,
иж ты нам оборона певная, всесилный боже,
Можный богатыреве твоих сил дознали,
прожно ся на твой вѣрный люд збирали.

ОТ СТАРѢЙШИХ

Тако говѣєм, преосвященный архієпископе всеа Россіи,
яко превышше єси нынѣ нам радости всякои,
Аще и Авраам много радовася пріємый бога странствующа,
не мнѣє и мы радуемся, зряще тя, нас посѣщающа.
Таже и Лот в Содомѣ ангелы божія в дом пріємшій,
Зѣло веселяся их ради от пагубы избавлен бывшій,
И тріє отроци во огни суще, ангела єгда узрѣша,
По истиннѣ радостію и веселієм одержими быша,
С ним же Навходоносора со всѣм єго множеством,
Доблественнѣ побѣдиша божіим пособством,
И пастыріє ангелов благовѣствующих слышаша посланных,
Єгда невѣріа зима держаше архієреов во Ієрусалімѣх
Христа зимы горкіа губителя, им благовѣствовали,
Дабы, в Вифлієм шедше, новорожденнаго царя соглядали,
Да радуемся и мы святителеви пролѣтіє благовѣствующему,
Лютость же зимы с тяжкими волки отгоняющему,
Сіє же от самѣх вещей кождо нас подробну да познаєт,
Єгда убо по студеной зимѣ тепла весна наставаєт,
Тогда и земля небѣдно зелену траву пущаєт,
И дуб подчесан, головерхіа холмы украшаєт,
И вся зеленовласія древа в новыя ся різы облачат,
Яко, ветхая отложивше, всякому поновитися значат.
И вѣтры тогда благопрохладны, лучами просіаваеми,
И всяко птиче стадо под небесєм поєт сладкими пѣніами,
Нас наказующе правовѣрно и богоугодно спѣвати,
И вясящееся богопротивленіє духа оттинати.
Тогда иже в горах волуи пастуси ис кущ излѣзающе,
На широко пространныи поля вѣтром лица простужающе,
Птиц сладкопѣсных глас слышавше, душа наслаждают,
Сами же многошумна тростіа стеблію противу отпѣвают,
Безсловесных овец в различіи трав, наслаждающе чювства,
Агнеца согромажаєще тихими стопами, не кромѣ мужства.
Тогда и косор в кущи, наострыв оками, во виноград течет,
Отребляюще долняя и плод нетворящія нещадно сѣчет,
Тогда и морстіи пловци небурно и тихо море видѣвше,
Древу и водѣ, и вѣтру быстрому душа своя вручивше,
По морским хребтом, страх отложивше, плавают,

И не по тлаченным стопам широкій понт прорѣзуют,
И что боле не простирающе слово просто рещи имам
Всякому художеству пролѣтіє благопоспѣшно єст нам,
Небо, яко же се нынѣ тихая и небесная, наста весна,
пастыр добрый на благодѣланіє движа, от грѣховнаго сна.
Нынѣ суд, милость и вѣра вящшія суще, поновляйся,
стропотная бо исправляєт, всяко колѣно не срамляйся.
Радуйтеся небеса небес, купно и вся земля с нами,
радуйтеся и ангелы божіи, с небесными силами.
Трех бо реченных ради, ангелы к человеком ся посылают,
чловеци же суда дѣля нелицемѣрна, бози бывают.
Єгда бо на земли беззаконіє от церкве судом отсѣчется,
тогда лучшему небо и ангели и бог сам совокупится.
Тобою убо вся сія, о правосуде, чаєм получити,
яко не даси церкви христоненависными попранѣй быти.
Но святым подражающе истинный божій да будеши,
труда не отбѣгающе, да ся с ними вѣнца не лишиши,
Пособієм божія благодати и єго укрѣпленієм,
иже єст помощію благо дѣлающим и заступленієм.
Єму же честь подобает, отцу и сыну со святым духом,
яко же бѣ изначала, и нынѣ и присно, и во вѣкы вѣком.

Аминь.

СЕ ЖЕ ПРИВѢТ АРХІЄПИСКОПУ В ШКОЛѢ

Сладко слышаніє о прекраснѣм раи поистиннѣ,
а єже в нем пребывати, отче, кол ми паче сладоснѣ.
Радостно же убо в темницах сущим посѣщеніє,
радоснѣє же от самыя темница свобожденіє.
Но нѣсть яко же нынѣ нам, о боголюбезниче,
твоє зде посѣщеніє, пречесный наш странниче,
Странствуєши воистинну, тебе ради странствующа,
яко же тя зру в пастырствѣ своєм истинствующа.
Прійдѣте же прочеє, безгрѣшных дитей лици,
украсившеся страхом божіим суще послушници.
Радость достойную, купно со мною содѣлайте,
и с веселієм привѣтныя пѣсни воспѣвайте.
Сего добрых явленная, всѣм исповѣдующе,
хотящая же по сем быти, прилежно взыскующе,
Прійде бо со смѣренієм, не да себе предпочтет,
но вся наша смѣренномудрнѣ на строй изведет.
Стецѣм же ся, братіє, да цѣлуєм святителя,
и со радостію воскликнѣм, похваляюще учителя.
Радуйся, грядый, краснѣ нозѣ твои, святителю,
тоже рещи, всея Россіи изрядный строителю,

Священство прїял єси и жизнь, церковный источник,
жажденієм же истинны Илїи єси подобник.
Иже от пресохшего источника жажди устудитися,
нам же єдва мало дышущим оживотворитися.
Оному убо подобаше сѣмя Израилеви оставити,
тебѣ же обидимаго от обидящаго избавити.
Воспоминаєте ли нынѣ, о дѣтстїи лици,
како неистови всегда наши суперници.
Не скорбѣте прочеє ниже ужасни будѣте,
но весело ступающе, на вышняя восходѣте.
Се бо предсѣдит Христов истинный дѣлатель,
судїя же праведный и беззаконїю отмститель.
Люто бо тогда, отче, бѣ, люто воистину,
сего ради тако мню, яко никто же воспомяну.
Єже тебѣ (многым не бывшим) зде быти,
и по нас праведным судом отмстити.
Но пройдохом, яко же сквоз огнь и воду,
чающе тобою известися на свободу.
Или жезлом пастырства своєго запрѣти,
или вся терпеливнѣ подпяти помози.
И всю жизнь нашу изведи на строєнїє,
да тобою получим от бѣд спасенїє.

МОЛЕНІЄ ОТ НИЩИХ

Первый отрок

Подойми, чесный отче, нашѣ долегливости,
а рач нам помагати з оцевскои милости.
Просвѣти нас, абысьмо от всѣх познани были,
и в нищетѣ учачися, от всѣх ласку мѣли.
Нехай всѣ парафѣи услышат твою святыню,
и святую подають нам, просячим, милостыню.
Нехай нам не боронять толочи в свои пороги,
алчуще просити, поневаж єсмы убоги.
Нам бо мало, єсли што з любве и подадуть,
сами же от бога великая за то воспрїймуть.
Котрый и сам доброволне, нас дѣля, нищим был,
и на пути утруждеся, пити от жены просил.
И з дому убогого древодѣлѣ рачил ся народити,
всѣх учачи, абы убогими не хотѣли гордити.
И апостолов от убогих людїй себѣ зобрал,
всѣм, по нем идучим, образ собою показал.

Вторый отрок

Єдинаго тя, отче, от апостол честна избра бог,
святителя нищелюбезна, да поднесеши их рог.

Тебѣ оставлен єсть нищій, тебѣ и сирота,
о них старайся, они бо ти отворят небесныи ворота.
И во полаты пресвѣтлыя и нетленыя воведуть,
идеже вси нищелюбівыи с лики ангел будуть.

Сія же с любовію воспріем, блаженый архіепископ доволнѣ и премудрѣ отвѣща, с поученіем и благословеніем отпусти народы.

КО ВСѢМ ОБЩЕ

Прійдѣте здє, прійдѣте, о христоименитыи отроци,
Россійскаго народа братія, о Христѣ нам ровенници,
Млека словеснаго ученіа младенчески возлюбите,
Христа бога младенца бывшаго восхвалите,
Агнца Христа, яко агнци, незлобиве наслѣдуйте,
И яко пастыря на мѣстѣ злачнѣ при водах чуйте,
Князи и властители, слово божіє почтѣте,
Младенцов незлобивых безбожне не губите,
Пріймѣте наказаніє со страхом, яко сынове послушныи,
Да не сокрушителя гнѣвом, яко сосуды скуделняи,
Священныи, Захарію священска подражайте,
Воспитавшаго покаанію проповѣдника познавайте,
Терпѣте от руки господня церковный бич, богокорчемницы,
Да не посѣчет вас губителный бич, о богопротивницы,
Прійдѣте, злонравныи, прійдѣте, законогонители,
И научитеся от Павла вселеннѣй быти учители,
И не бранѣте,— рече Христос,— приходити, дѣтєм не бранѣте,
но благочинно коснутися их ко мнѣ приводѣте,
Дадѣте сынов царства небесного научити,
учителю не имѣющему где главы подклонити.
О вселенская апостолская святая церкви кафолицы,
Правовѣрная святых отець ученія наслѣдниця,
Антихристов приход близко чуйте,
Противу вопросов отвѣты готуйте.

АНОНІМ

ЛЕОПОЛІС

Знаменіє тезоименитаго князя Льва град сей мает,
Єго же имя по всей Європіи россійскій род знает.
В митрополіи Києво-Галицкой славно пребывает.
Єго же вся окрестная страна обогащает.

Лев царствует безсловесным звѣрєм в начало.
Словесным же образ Христово царство нам ся показало.
Мужайся, многоплеменный россій народе,
Да Христос начало крѣпости в тебѣ буде.

* * *

Богу дающу зависть ничтоже возможе.
И не дающу труд успѣет ничтоже.

Лаврентій ЗИЗАНІЙ

ЕПІГРАММА НА ГРАММАТІКУ

Грамматіка писма всѣх научаєт,
чтырма частми латве уразумляєт.
Орфографією и просодією,
синтаксисом и етимологією.
А предреченноє єи опатство
подаєт певноє искуство.
Которіи прагнуть быти досконали,
в писмѣ и в словах абы не партали,
Але извѣстно все познавали
и, чого ся учать, аби добре знали.
Ключем бо єст, отворяючи всѣм ум,
к познанію в преправый розум.
По которой, власне, як по всходѣ, пойдет,
каждый, єсли хочет, всѣх наук дойдет.

СТІХИ К МЛАДЕНЦЄМ, ВВОДЯЩІИ ИХ НА ДѢЛО

Уже всяк тщатися в грамматіцѣ да начинаєт,
буйства же древняго дебелости же да забываєт.
Ибо готово художество от седми первѣшеє
буди же тщаніє ваше первого усерднѣйшеє.

ТИПОГРАФ МЛАДЕНЦЄМ

Не просто книжку называйте тую грамматіку,
але наставницу добру словенскому языку.
Научаєт добре писати и добре читати,
досконалым и певным быти а нѣ в чом
не партати.
Тую вы, о спудеи, малым коштом собѣ набывайте,
а великого ся розуму и росторопности з неи
научайте.

КНИЖКА ДО МИНАЮЧИХ МОВИТЬ

По что новых вещей вѣдѣти желаєте,
нову вещ, мене имѣя, презираєте?
Отвѣт к римляном православных содержаще,
иже єгда прежде вѣру цѣлу имяще
И неуничижєнны отец преданіа,
всѣ бяху тогда желающе молчаніа.
Нынѣ єгда повинных во всѣх сотворяют,
писанієм же и властію попирают
Вѣру, и не хотя по нужди глаголати,
мною на клеветы вкратцѣ отвѣщати.
Купи, читай, разсуждай, брате и тщателю,
повинни ли, повѣжд се, к благодателю
Превышнєму с покаанієм возвратятся,
узриши ли, яко неповинни явятся.
Желателнаго приклоненіа по тебѣ
и любовныя же помощи чают себѣ.

Аминь.

Даміан НАЛИВАЙКО

ВѢРШИ АБО СТИХИ, ДО ТОГО, ШТО ЧИТАЛ, КОТОРЫМ КРАЄГРАНЕСИЄ СИЦЕВО: «ХРАНИСЯ ИТАЛИЯН»

Хронологію старую прочитаючи,
розумѣти не трудно, писмо умѣючи,
Анатолинская церков, яко статечне
на Христѣ фундовануую вѣру сполечне
Из сынами своими неотмѣнне держить,
со Христом господем збираючи, не грѣшить.
Якось тут в тых «Вопросѣх и отвѣтѣх» читал,
и недармо на пятдесят главизн росписал,
Тиранского шаленства абым тя свободил,
абысь з двѣма пятдесятниками не згорѣл.
Людскіє упорности огнем попаляет,
Илия третего дня покоры спасает.
А ты православія мужайся, народе,
небесный цар завше с тобою єст и буде!

НА ГЕРБ ЯСНЕОСВЕЦОНОГО КНЯЖАТИ КОСТЕНТИНА КОСТЕНТИНОВИЧА, КНЯЖАТИ ОСТРОЗСКОГО

Крест гербом тому належить, кто рыцером єст дознаный,
Царю Костентину за звѣтязство в гербѣ єст
приданый.
Не для того, иж был славный, имѣл широкоє панство,
Леч, иж ним звѣтяжал противных и опустил
поганство.
Звѣздами был єму написаный на высоком небѣ.
Тоє дом Острозских троє в своем слушне маєт гербѣ.
Крест, звѣзды и мѣсяць, иж єст и телесне, и духовне,
Звѣтяжца тых обоих непріятелій невымовне.

Узброєный рыцеру, з голым мечем, готовый до бою,
Абы отчизна и Реч Посполитая была в покою,
На прудком кони с копѣєю и з мечем стоиш в гербѣ,
так тя видано пред тым в полю, кождый то носить
ве лбѣ.

Для тых теды двох причин того меча уживай,
Домовых звад утѣкай, приватных кривд занедбай.
Ово згола: альбо ты звѣтяж, альбо сам умри смѣле
За Реч Посполитую, абы тя споминано миле.

* * *

Кресте, господствуяй днесь во всем мирѣ
тобою христіяне сіяють в вѣрѣ,

Тя знаменіє имуть морскіи пловци
на кораблєх своих, и рыбныє ловци,

Внегда себе низпущають в глубину,
воини же тебе токмо имуть вину

Спасенія своєго в бранех зѣлных,
и аз тя молю во временах раздѣльных,

Єгда от мира сего и тѣлеси моєго изыйду,
тогда спутник ми буди, да, идеже желаю, дойду,

В жилища мя небесная со святыми ти всели
и вѣчных благ причастієм душу мою возвесели.

НА ГЕРБ ЯСНЕОСВЕЦОНЫХ ИХ МИЛОСТИ КНЯЖАТ ОСТРОЗСКИХ

На крест в гербѣ

О крест пред тым вѣрных забивано,
кгды в их серцах вѣры добывано.
А кто вытрвал при вѣрѣ в сталости.
крест потомком доховал в цалости.
Тым ся здавна Острозских дом хвалить,
моцно стоить, иншій ся кто валить.
То герб продков єго стародавных,
Владимера и потомков славных.

О том, што на кони

Тут Георгій змію убиваєт,
оборонцею бога тот дом маєт,
Кгды звѣтязства святых в гербѣ носить,
на обронѣ божой маєт досыть.

На мѣсяць и звѣзды

Мѣсяць, звѣзды на небѣ сличныє,
так в том дому цноты обличныє,
Которыми яснѣй солнца свѣтить,
а звлаща, кгды на вѣрѣ их клѣтить.

НА ГЕРБ ЯСНЕОСВЕЦОНЫХ ИХ МИЛОСТИ КНЯЖАТ ОСТРОЗСКИХ

Герб кождый цноты дому выражаєт,
звлаща, кгды ся в чом бог не ображаєт.
На кони рыцер з мечем значит мезство,
а крест, мѣсяць и звѣзды — набоженство.
То обоє в том дому кождый бачить,
Мудрый признаєт, глупый — яко рачить.

ПРОЗЬБА ЧИТЕЛНИКОВА О ЧАС

Часе дорогій, часе непереплачоный,
назбыть скупою вагою мнѣ узычоный,
Быстрѣй над морскій корабль живот мой провадиш,
нѣгде для спочиненья з нами не завадиш.
Власне, як которыє в днѣ корабля лежать,
здасться им, же в нем стоять, кгды найпрудше бѣжать.
В окомгненю мя провадить вѣк мой к старости,
анѣ ся розбачити могу в той малости.
Пядію бо вѣм а правдиве змѣреный вѣк,
Давыд-пророк до бога рек, маєт чоловѣк.
Не смѣю тя откладати на вѣк потомный,
бом тебе не певен, яко чловєк уломный.
Даруй ми то прочитати и учинити,
о що бы мя там юж не могли обвинити.
Узыч до поправы живота якого дня,
поки не згасла вѣку моєго походня.
Єсли ми не сфолькгуєш, певне мя стратиш
и юж мя там и тисячею лѣт не заплатиш.

ДО ТОГО, КТО ДОБРАГО СУМНѢНЯ

Чителникови ласкавому,
тот лист належить звлаща тому,
У которого осумненьє
и найменшеє провиненьє,

Раз тылько ткнувши, поправует,
    страшить, фрасует и строфует.
Неписаноє бо вѣм письмо,
    сумнѣньє, дал бог, в нем абысмо
Читали завше своє справы,
    тут ся судили без забавы.
Судья сумнѣньє нефальшивый
    на намнѣй злого запальчивый.
Сумнѣньє — чистець в чоловѣка,
    слухаєт личбы з всего вѣка.
Не будеш сужен, злости не мѣй,
    А єслись винен, прѣти не смѣй.
И найменшій грѣх тут поправуй,
    на всемирный суд не зоставуй,
Бо єсли ся там грѣх найдет в тобѣ,
    то сам зостанеш неправ собѣ.

ДО ТОГО Ж ЧИТЕЛНИКА

Вшелякій отець, которому даруєт
    бог сына и оного тут зоставуєт
На свѣтѣ по собѣ славы в размноженьє,
    роду нового люб старого на взбуженьє,
Вѣдай, же то запевне, мовлю до тебе,
    же в нюм зоставуєш самого себе,
Як сады, которых овоц уживають,
    кгды ся старѣють, другіє в них вставають,
Предся ж подобныє подобного родять,
    так в бытности и в зацности не сходять,
Так и люде, которыє уступують
    с того свѣта, а другіє наступують,
Єдны в других влевають цнот доброволность,
    кгды ж не з натуры, але с цвиченья годность.
Що учинил и оный монарха давный,
    Василій Мацедон, цесар кгрецкій славный,
Зоставуючи сына, Льва реченого,
    царем по собѣ царства предреченого,
По многих цвиченях укороновавши,
    а напрод цнотами єго ударовавши,
На остаток тот тестамент зоставуєт,
    чим єго по своєй смерти направуєт.
Во що везрѣти, єслись отець, не лѣнуйся,
    чужую престрогу маючи, варуйся,
Абысь прикладом людей побожных ходил
    в выхованью дѣток, єслись их сплодил.

Живучи побожне, зоставуй им цноты,
бо, що отець чинить, то и сын з охоты,
Єслись теж сын, позволь тым отца почтити,
бо не можеш иншим себе ушляхтити,
Тылько продков своих цнот наслѣдованьєм
и оным в обычаєх приподобаньєм.
И, абы на ганьбу родичов не жити,
лѣпше, мовить письмо, без потомков быти,
Анижли потомство зоставити в злостєх,
бо и памятка згинет и покой в костєх.
Кто злому сыну маєтность зоставуєт,
и сам гинет, и єго в злоє вправуєт.
Слышалем (Григорій рек), же ся спирали
два младенци и то собѣ задавали:
Єдин мовил, жесь з злого отца спложоный,
а я с побожного єстем урожоный.
Добрый рек, милуючи з цнотою згоду:
«Мнѣ мой род ганьба, а ты — своєму роду».
Вам, шляхтам, которыє маєте сыны,
абысте за них не поносили вины,
Умѣй з дитинства вправити єго в цвѣченьє,
сам будь єму прикладом и наученьєм,
Абы, єслись добрый, твоя, яко звыкла,
слава в нем квитнула и нѣкгды не зникла,
Єслись теж злый, абы сын, твоим стараньєм,
зоставши по тобѣ, божим поволаньєм
Всю неславу продков цнотами загладил
и то все направил, щось ты был завадил.
Єслись сын, наслѣдуй же добраго отца,
єслись отець, паси ж, бо то твоя овца.
Не мнѣмай, абы кролюм тылко належал
тот лист, але и тобѣ, єслись одержал
Якоє кольвек преложенство и звѣрхность,
кто вѣрен в малом, и в многом маєт вѣрность.
Не кролем єстесь предся, паном подданых,
десяти навет, под твою зверхность отданых,
И тыє справедливого преложенства
над собою потребують без окрутенства.

Авраам БІЛОБОРОДСЬКИЙ

Нынѣ веселый нам день настал,
Иж Христос єсть от мертвых встал.
Веселимся, христіанстіи людіє,
Иж нам пришло избавленіє.
Вызнаваємо сотворителя,
Пеклу побидителя.
Стер врата пекелныя,
А нас просвѣтил, темныя.
Отець наш свободитель,
А нас, грѣшных, откупитель,
Сын божій а сын Давыдов,
Посланник зосланный,
А нам от вѣка изготованный,
Отвернул нас от невѣрных жидов.
А наш правдивый Христос.
Тройце святая, слава тобѣ.

АНОНІМ

Як лев срокгій над всѣми звѣряти панует,
Так Львов над всѣ мѣста в князтвѣ Руском продкует,
В котром то ся братство милости закрѣсльнуло
И на герб свой вежу тую так выстрыхнуло.

НА ЗЛОТОУСТОГО И ДО ЧИТЕЛНИКОВ

Нила, з брегов широко выливаючого
И весь Єгипет гойне напаваючого,
Барзѣй жродла Златоустого розливають
И буйные потоки з себе выпущають
Злотыми струменьми. Весь ся улыскуючи,
Оплавитостю вод живых обфитуючи,
Цыркель весь сбору вѣрных вколо обливает,
И вся церков повшехная ним намакает,
Вѣлкготность свою з наук оного беручи
И до змякченя сердца людскіє ведучи
На взросненя древ, в дому божом плодовитых,
Злотовидне заквитнулых, всѣм знакомитых,
Котрыє бы злотый овоц с себе давали
И завше пожитком церков обмышлевали,
При тых вдячне брмячих водах єи здобячи,
На позреньє ся сличных древ всѣх приводячи,
Котрую роскошною выспою назвати,
Где звыкли святыє вѣчне опочивати,
З злотых ся вод святого охоложаючи,
Злотовидне и без сказы проквитаючи,
С котрого золотых ся квѣтув позщипало
И на пожиток ся вам, цным дѣтем, зобрало.
Омиліа з розных мѣсц оного зложена
И на словенскоє справне переложена

О цнотливом вас в молодости выхованю
И пилном о дѣточках отцевском стараню,
Якобы от бога не подняли караня,
Давши сынум зразу доброє выхованя.

О НАУЦѢ

Звлаща над все тоє хотячи уважати,
Жебы вас зараз в науку заправовати,
З котрои, яко з жродла, все доброє походить,
И през ню человѣк человѣком ся находить,
Котрую так наддер святыє поважають,
Же злотым уроженям єи называють.
Той то родзай нѣкгды нехай ся не зводить,
Але ся завше в народѣ людском находить.
О котруй цный народ русскій занедбавает
И за подлѣйшую реч собѣ покладает,
За чим всякій неряд и все злоє походить
И до погорженя цный тот народ приходить,
Же для простоты много ся их ругають
И ненаукою очи замыдлявають.
Прето тыж за барзо слушную ся нам рѣч здало,
Абы ся о вас до отцув ваших подало,
Якобы преднѣйшим тым добрым не возгоржали
И в прод всего о науце ся вам старали.
Сконт им же самым от вас з лѣпшим венц бывает,
Же кождый сын з науки отца поважает,
До котрои ся вы охоту тылко, о дѣти, мѣйте
И, що єст вам з пожитком, сами зрозумѣйте.
На Златоустого радѣ полѣгаючи
И єго злотым словом цѣло уфаючи,
Же ведлуг котрих з обох сторон учинивши
И за повинность ся свою дуже уймивши,
Потѣхи с сынув, отцеве, дочекаєте
И онде маєстат божій оглядаєте,
З цнотливе выховаными сынами ставши
И талантом приробок на лѣчбѣ отдавши.
В радости панской оной абысте зостали
(Зычимо вам) и со святыми опочивали.

* * *

Конец с богом, вся дающем нам благая,
Єму же ничтоже успѣет зависть злая.
И ниже не дающу труд что успѣвает,
Яко и дающу зависть в чем запинает.

Афанасій СЕЛЕЦЬКИЙ

Утверди нас, господи, у вѣри стояти
а от Востока к Западу не отступати.
Мы єсмо твои раби убогии,
бо вже ся прельстили христїяне многии.
Отцы и братіа, сію святую книгу почитайте,
а и мене в молитвах не забывайте.

ПРИМІТКИ

У цьому томі вміщені оригінальні та перекладні трансплантовані твори української літератури другої половини XIII—XVI ст. Апокрифічна, агіографічна, літописна, мемуарна, повістева і паломницька проза до XVII ст. поширювалася здебільшого в численних рукописних списках, переписувалася вона і в XVII—XVIII ст.; полемічна прозова і віршова література та духовна лірика існувала в рукописному й друкованому вигляді. До друку готував свої гнівні послання з Афону Іван Вишенський, щоправда, за його життя анонімно було опубліковано лише одне послання «От святой Афонской горы скитствующих» в колективній «Книжиці» (Острог, 1598), яке дослідники вважають першим варіантом «Писания к утекшим от православной вѣры епископам». Твори латинською мовою видатних українських вчених і письменників Юрія Дрогобича, Павла Русина та Станіслава Оріховського друкувалися за життя авторів, а потім на багато століть були забуті. Вперше серйозну увагу на них звернули в 60—70-х роках нашого століття, досліджуючи та публікуючи в перекладі українською мовою найпомітніші їхні твори.

Окремими виданнями найдавніші зразки художніх творів української літератури XIV—XVI ст. ще не друкувалися. Частково вони публікувалися в періодичних і наукових виданнях, у «Хрестоматії давньої української літератури», упорядкованій акад. О. І. Білецьким, яка побачила світ трьома виданнями (К., 1949, 1952, 1967). Зокрема, в ній були вміщені деякі житійні (про Антонія Великого і Василія Нового), апокрифічні (про бунт Люципера і ангелів, про Соломона, Ламеха, «Хожденіє богородиці по мукам») твори, «Сказаніє про Мамаєве побоїще», невеликі уривки з полемічних трактатів «Ключ царства небесного» Герасима Смотрицького, «Апокрисиса» Христофора Філалета, послань Івана Вишенського та віршова «Хронологія» Андрія Римші.

Повністю твори Івана Вишенського на основі кількох рукописних списків підготував і видав проф. І. П. Єрьомін — «Иван Вишенский. Сочинения. Подготовка текста, статья и комментарии И. П. Еремина» (М.— Л., 1955, 372 с.). Зібрання перших віршових творів давньоукраїнською мовою систематизували та видали окремою книжкою В. П. Колосова і В. І. Крекотень «Українська поезія. Кінець XVI— початок XVII ст.» (К., 1978). Вибірково найдавніші зразки українського віршування у значній модернізації і в перекладах на сучасну мову опубліковано в першому томі антології української поезії «Українська дожовтнева поезія. Твори поетів XI—XVIII ст.» (К., 1984), у збірнику «Пісні Купідона. Любовна поезія на Україні XVI— поч. XIX ст.» (К.,1984), які упорядкував й частково переклав В. О. Шевчук, а також у збірці «Українська поезія XVI століття» (К., 1987), укладеній В. В. Яременком. Там же вміщено кілька перекладів поезій, написаних українськими поетами латинською і давньопольською мовами.

Для даного тому упорядники відібрали найхарактерніші зразки творів другої половини XIII—XVI ст., що мають пізнавальне та ідейно-естетичне значення і дають читачеві уявлення про зародження і становлення в надзвичайно складних суспільно-політичних умовах власне української літератури,

яка успадкувала і творчо продовжила кращі традиції поетичної культури Київської Русі.

Твори укладені за жанрово-тематичним принципом і в хронологічній послідовності — спочатку прозові, а потім віршові. Писалися вони старослов'янською, книжною давньоукраїнською, частково українсько-білоруською, а з XV ст. і латинською мовами, що наклало свій специфічний відбиток на мовно-правописний принцип подання деяких творів, зокрема перекладні твори на церковно-богословську тематику писалися старослов'янською і книжною українською мовами; вони збереглися у численних редакціях і списках, переважно XVII—XVIII ст., і транслітеруються сучасним правописом з урахуванням їхніх морфологічних і лексичних особливостей. Всі інші оригінальні твори — проповіді у стилі «плетіння словес», літописи, полемічні прозові твори, перші віршовані спроби в українському письменстві, зважаючи на невиробленість у них норм літературної мови, незвичність специфічної полемічної лексики і метричної системи тощо, максимально збережені за першоджерелом, що дає читачам можливість простежити складні шляхи становлення і розвитку двох основних видів давньої української літератури. Беззастережно виправлються тільки механічні помилки та описки у давніх текстах. Прозові та віршові твори, писані латиною, подаються в перекладі сучасною українською мовою.

У текстах прозових і віршових творів, писаних старослов'янською і книжною мовами, титли розкрито повністю (*чл҃к — чоловѣк, гл҃ — глагол)*, надрядкові літери внесено в слова *(еп҃сп — єпископ, хр҃стіянски — христіянски)*, числові значення букв кирилиці передано арабськими цифрами (*.єі.— 15,. кд.— 24, .а.— 1000)*; упорядковано абзаци, пунктуацію, написання великих і малих букв. Пряма мова і цитати подаються в лапках у тексті. Букви «ъ» *(йор)* у середині слів, якщо він був редукованим, здебільшого передано через *«о»*, а якщо він не був редукованим або стояв у кінці слів, то без застереження знято; «Ѫ» *(юс великий)* подано через *«у»*; «ѧ» *(юс малий)* — *через «я»*; йотовані «Ѭ» і «Ѩ» — відповідно через «ію» та «ія»; дифтонг *«оу»* — через *«у»*; «Ѳ» *(фіта)* — через *«ф»*; «Ѯ» *(ксі)* — через *«кс»*; «ѱ» *(псі)* — через *«пс»*; «ѡ» *(омега)* — через *«о»*; в окремих творах *«і»* зберігається тільки перед голосними *(Іосиф, добріе)*; «ѣ» *(ять)* у творах старослов'янською та книжною мовами повністю збережене, бо воно могло означати *«і»* і *«є»*. Максимально збережені тогочасні самоназви творів; назви творів у пізніших дослідженнях подані сучасною українською мовою.

До кожного твору подаються відомості про автора, вказано, за яким джерелом друкується твір. У реальному коментарі пояснені назви, історичні події, згадувані у творі імена тощо. Значення маловідомих давньослов'янських, давньоукраїнських, польських та інших слів, які можуть бути не зрозумілими сучасному читачеві, дається в словничку наприкінці тому.

Прозові апокрифічні, агіографічні твори, перекладні повісті, «Апокрисис» Христофора Філалета підготував до друку і склав до них примітки В. С. Харитонов; паломницькі, історіографічні твори, «Духовное завѣщание» Василя Загоровського — М. М. Сулима; «[Слово]... надгробное Кипріану» Григорія Цамблака — Ю. В. Пелешенко; «Напучення королеві польському Сигізмунду-Августу», «Про турецьку загрозу» та листи Станіслава Оріховського переклав з латинської мови і підготував примітки В. Д. Литвинов; «Слово едного старого карпаторуского бояра именем Горзова» і твори Івана Вишенського — В. Л. Микитась; полемічні твори анонімних авторів, а також Ісайї Кам'янчанина, Герасима Смотрицького, Василя Суразького, Стефана Зизанія, Клірика Острозького — В. П. Колосова.

Поетичні твори Юрія Дрогобича для даного видання переклав з латинської мови і склав примітки В. Д. Литвинов; вірші Павла Русина з латинської мови переклав А. С. Содомора, тексти і примітки підготував В. Д. Литвинов; всі інші тексти поетичних творів і примітки до них підготувала В. П. Колосова. Словник (пояснення слів) уклала Л. П. Чорна.

АПОКРИФИ

Апокрифи — легендарні оповідання на теми Старого і Нового завітів, які не ввійшли до складу канонічних, тобто визнаних офіціальною церквою, книг Біблії через те, що вони розходилися з усталеними догмами християнського віровчення.

Найповнішу збірку українських апокрифічних оповідань уклав Іван Франко в серії «Пам'ятки українсько-руської мови і літератури» — «Апокрифи і легенди з українських рукописів». У 5-ти т. Львів, 1896—1910. Серед них «Про Ламеха, нащадка третього сина Адамового Сіфа», «Оповідання про бунт люципера і ангелів», «Оповідання про Соломона» («Повість о Кітаврасе» і «Судове Соломоні»), «Хожденіє богородиці по мукам», які подаються у даному томі за цим виданням.

Оповідання про бунт люципера і ангелів.

[1] Денница (букв. переклад латинського слова «люцифер» — світоносець) — ранкова зоря. В патристиці — «син зірниці» — означення диявола.

Оповідання про Соломона.

[1] Соломон (?—928 до н. е.) — син царя Давида, цар Ізраїльсько-Іудейського царства (965—928 до н. е.). Упорядкував і зміцнив державу. За біблійною традицією уславився надзвичайною мудрістю; за легендою вважається автором деяких книг Біблії, насамперед «Пісні пісень». Після його смерті держава розпалася на Ізраїльське та Іудейське царства. В світовій культурі став алегоричним образом мудрої людини.

[2] Кітоврас — фантастична істота.

Хожденіє богородиці по мукам.

Це розповсюджений серед народних мас України, Білорусії, Росії XIV—XVIII ст. есхатологічний апокриф, відомий у грецьких і слов'янських рукописах ще в XII ст. Протягом віків він часто перероблявся. Зміст його змінювався і доповнювався побутовими подробицями, відповідно тим чи іншим історичним часам. Але загалом зміст «Хожденія» завжди протистояв вченню офіційної церкви про «загробне життя» і «кару на тому світі», канонізованому уявленню про божественну справедливість. Про це говорить насамперед яскравий побутово-реалістичний колорит у змалюванні грішників та їхніх гріхів. Завдяки цьому «Хожденіє»» значно впливало на народну творчість, та й саме, зрештою, занурюється у нього своїм ідейно-естетичним корінням.

Пропуски в оригіналі відновлюються у квадратних дужках.

АГІОГРАФІЯ

Агіографія — релігійно-біографічні оповідання про життя мучеників, аскетів, церковних і державних діячів, яких церква оголосила святими.

«*Житіє святого Антонія пустинножителя*» — один з найяскравіших зразків ранньої агіографічної літератури. Автором його вважається Афанасій, патріарх александрійський, відомий церковний діяч і письменник IV ст. Це композиційно стрункий біографічний опис життя християнського аскета, засновника й організатора інституту чернецтва Антонія, викладений у дусі ранньохристиянських догм.

У східнослов'янських літературах «Житіє святого Антонія Великого» відоме давно. Його переклад згадує Нестор у своєму «Житії Феодосія Печерського» (кінець XI ст.), слов'янські рукописи твору в уривках доходять до XIII ст. І. Франко опублікував українські редакції твору за львівським рукописом XVI—XVII ст. у серії «Пам'ятки українсько-руської літератури. Апокрифи і легенди», т. I, Львів, 1896. Текст подається за цим виданням.

«Житіє преподобного отца нашего Василія Нового» — зразок візантійської агіографічної літератури X ст., відомий у Київській Русі на початку XI ст. Давньоруські його списки, що збереглися, сягають XIV ст..

«Житіє преподобного отца нашего Василія Нового» — твір досить об'ємний і переобтяжений для сучасного ідейно-естетичного сприйняття зайвими подробицями. Однією з найкращих редакцій цього твору є запропонована О. І. Білецьким у «Хрестоматії давньої української літератури» (К., 1967). Тому текст подається за третім виданням згаданої «Хрестоматії». Велику частину українського тексту «Житія» — розмову Феодори — опублікував І. Франко за рукописом XVIII ст. (Апокрифи і легенди, т. 4. Львів, 1906). Повністю за текстом у «Четьїх-мінеях» Дмитрія Туптала твір виданий С. Вилинським: Житие Василия Нового. Одесса, 1911.

Григорій ЦАМБЛАК

Григорій Цамблак (бл. 1364—1420) народився у м. Тирнові — тодішній столиці Болгарії. Походив з роду феодальної аристократії. Початкову освіту здобув на батьківщині, потім продовжував навчання на Афоні (в Греції) та у Константинополі. У кінці 90-х років XIV ст. Григорій Цамблак поїхав до Сербії, де став ігуменом Дечанського монастиря. Близько 1400 р. письменник повернувся до Константинополя і почав служити у канцелярії вселенського патріарха. За його завданням у другій половині 1401 р. Цамблак поїхав до столиці Молдавії — Сучави, де зайняв посаду пресвітера митрополичої церкви. У кінці 1406 р. Григорій Цамблак появився на східнослов'янських землях, сподіваючись отримати київську митрополичу кафедру. Але тільки 1415 р. на церковному соборі в м. Новогрудку його обрали митрополитом київським і литовським. Як керівник православної церкви України та Білорусії він у 1418 р. їздив на Констанцький собор. Помер на початку 1420 р.

Григорій Цамблак — один з найталановитіших письменників-проповідників слов'янського середньовіччя, апологет другого південнослов'янського впливу. Його спадщина складається з житій, похвальних слів та проповідей на різні церковні свята. Твори Григорія Цамблака органічно ввійшли в історію давнього письменства Болгарії, Сербії, України, Білорусії, Румунії і Молдавії.

[Слово] надгробное... Кипріану...

Було виголошене Григорієм Цамблаком у Києві близько 1409 р.

Вперше надруковано у вид.: Леонид арх. Надгробное слово Григорія Цамблака российскому архиепископу Киприяну.— Чтения в обществе истории и древностей российских. М., 1872, кн. 1, с. 25—32; у Болгарії видане у кн.: *Ангелов Б. Ст.* Из старата българска, руска и сръбска литература. София, 1958, кн. 1.

Подається за текстом, реконструйованим болгарською вченою Н. Дончевою-Панайотовою за єдиним списком у рукописному збірнику XVI ст., № 235 (384) синодальної збірки, що зберігається у Державному історичному музеї у Москві.— У кн.: *Русев П.* Естетика й майсторство на писателите от Евтимиевата книжовна школа. София, 1983, с. 230—237.

[1] ...*игумена обители Плинаирскыа*... — З 1407 до 1409 р. Григорій Цамблак, ймовірно, обіймав посаду ігумена Плінарійського (чи Плінаїрського) монастиря у Константинополі.

[2] *Кипріан* (бл. 1330—1406) — письменник, митрополит київський і всієї Русі (1375—1406), болгарин, один із перших провідників другого південнослов'янського впливу на Україні і в Росії. Автор релігійних творів і перекладів з грецької мови.

[3] *Іосиф Прекрасний* — біблійний персонаж. Улюблений син Якова і Рахілі, проданий братами у рабство до Єгипту. Згодом став фактичним правителем Египту.

[4] Яків — патріарх, персонаж старозавітних переказів. Батько Йосифа Прекрасного.

[5] ...от вас воздвиг ся к великому сему и цариці градовом грядяаше.— Тут і далі йде мова про відвідання Кипріаном болгарської столиці Тирново у 1379 р.

[6] Істр — Дунай.

[7] Іов — біблійний персонаж. Праведник, якого випробовує сатана; герой старозавітної «Книги Іова».

[8] Павло — у християнській традиції «первопрестольний апостол» і «учитель всесвіту». Апостолові Павлу приписують 14 послань, що входять до Нового завіту.

[9] Євфимій (Євтимій) Тирновський (бл. 1325/30 — бл. 1401/12) — болгарський патріарх, письменник, апологет так званого плетенія словес.

[10] Авраам — біблійний персонаж. У старозавітних переказах — патріарх і родоначальник єврейського народу.

[11] Ієремія (Єремія) — пророк, біблійний персонаж. Йому приписують авторство «Книги пророка Ієремії» та «Плачу Ієремії».

[12] Геон(Гіон) — долина і річка біля Єрусалима.

[13] ...горкому нас стрѣтшю возвѣщению.— Йдеться про смерть Кипріана (16 вересня 1406), звістку про яку автор одержав у Литві.

[14] Мойсей — біблійний персонаж. У старозавітних переказах уславився тим, що провів свій народ через пустелю з Єгипту в Палестину.

[15] Аарон — біблійний персонаж, помічник Мойсея.

[16] Самійло (Самуїл) — біблійний персонаж. У старозавітних переказах великий пророк, останній з «судей ізраїлевих».

[17] Давид — біблійний персонаж. Цар (XI ст. до н. е.), зробта Єрусалим столицею свого царства. Вважається автором Псалтиря.

[18] Ілля — пророк, старозавітний персонаж. Уславився ревністю у відстоюванні віри.

[19] Даниїл (Данило) — біблійний персонаж. Праведник і пророк-мудрець, діяння якого описані у старозавітній «Книзі пророка Даниїла».

[20] Халдеї — семітське плем'я, яке у кінці II тисячоліття до н. е. заселяло узбережжя Перської затоки.

[21] Іоанн Хреститель — новозавітний персонаж. Останній серед пророків, попередник і «хреститель» Ісуса Христа.

ПАЛОМНИЦЬКІ ТВОРИ

Паломницьку прозу або «хожденія» XIV—XVI ст. представляють два твори — «Поклоненіє святого града Ієрусалима» (1531) невідомого автора і «Перегринація, ілі Путь до Ієрусалима» Данила Корсунського (кінця XVI ст.). «Хожденіє» Арсенія Селунського «Слово о бытии Ієрусалѣмском» збереглося в українському списку XVII ст. Дослідники вважають, що на всі редакції і списки перелічених паломницьких творів помітний вплив (аж до компіляцій) справило «Житье и хожденье Данила, русьскыя земли игумена» (1106—1108), особливо на «Перегринацію» Данила Корсунського.

Поклоненіє святого града Ієрусалима (Уривки).

Власником збірника, до якого входив і текст «Поклоненія...», був якийсь Сильвестр (Стефан) Капустін, інок Йосифового Волоколамського монастиря. Потім збірник зберігався в бібліотеці Московської духовної академії (№ 387(92). Вважається, що «Поклоненіє...» — переклад грецького «Проскинаторія» першої чверті XVI ст., твору також компілятивного. Існує гіпотеза, що автором перекладу є Максим Грек, який у 1525—1531 рр. перебував у Волоколамському монастирі в ув'язненні. За іншою версією, переклад здійснив інок Силуян під наглядом Максима Грека (див.: *Голубцов М. А.*

К вопросу об источниках древнерусских хождений во св. землю. «Поклоненье св. града Иерусалима». 1531 г.— Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. М., 1911, кн. 4(239), с. 51—56).

Уривки з «Поклоненія» подаємо за цим виданням.

[1] Райф — місто на Сінайському півострові.

[2] Чермне море — Червоне море.

[3] Суеш — місто Суец.

[4] Мойсеова вода (або Мойсейове джерело) — за біблійною легендою, вода, добута Мойсеєм із скелі; шанувалася як християнами, так і арабами, в яких вона називалася айн-Мус.

Данило КОРСУНСЬКИЙ

Перегринація, ілі Путь до Ієрусалима (Уривки).

Одна з редакцій «хожденій» Данила Корсунського. Рукопис «Перегринації» в 1905 р. був переданий до Перемишльської греко-католицької капітули Орестом Солтикевичем з Улюча під Сяном. Наступного року текст твору із своєю вступною статтею опублікував В. Щурат. Він же висунув гіпотезу, що переробка «хожденій» Данила Корсунського могла бути здійсненою в родині Свідзінських на Сяноччині в XVI ст.

Уривки з «Перегринації» подаємо за вид.: *Щурат В.* Перегринація, или Путь до Ієрусалима Даниила архимандрыты корсуньского з Бѣлой Россіи. (Середньовічна пам'ятка староруської літератури в редакції XVI віку по улюцькій рукописі). Жовква, 1906, 42 с.

[1] Перегринація *(з лат.)* — чужоземець, чужинець, прочанин, богомолець, який іде на поклоніння до «святих місць»; переносно — мандрівник, подорожній.

[2] Тіверіадське море — море Кіннереф або Галілейське; нині — Тіверіадське озеро на території Ізраїлю.

[3] Фавор, Хеврон — священні гори.

[4] Іордан — річка в Палестині.

[5] Ракій — місцевість Гераклея або Іраклія в Фракії.

[6] Каліполь — місто Галліполі при вході в Дарданелли на європейському березі.

[7] Авід — древній Абідос у Дарданеллах.

[8] Євфимій Новий — візантійський святий.

[9] Амнудій — візантійський святий-мученик Авгудим.

[10] Труад — місто в районі древньої Трої.

[11] Метулій — острів Митилін в Егейському морі.

[12] Туалинський — Георгій Ісповідник, митрополит Митилинський.

[13] Яхаій — острів Хіос.

[14] Падма — острів Патмос.

[15] Іоанн — Іоанн Богослов, християнський апостол, автор четвертого Євангелія та «Апокаліпсиса».

[16] Лерет — острів Лерос.

[17] Тилот — острів Телос (Тілос).

[18] Хартій — острів Ікарій.

[19] Род — острів Родос.

[20] Олер — Михайло-Олег Святославович, чернігівський князь.

[21] Макрини — м. Макрин на березі Лікії.

[22] Тиміан — фіміам, ладан, деревна ароматична смола.

[23] Петра Патра-град — м. Патара, приморське місто в південно-західній Лікії.

[24] Миррія — м. Міри на узбережжі Лікії.

[25] Халкідон — мис Хелідоні на середземноморському узбережжі Лікії.

[26] Епифаній — Єпифаній Кіпрський, християнський письменник, архієпископ на Кіпрі.

[27] Варнава — один із 70 апостолів, кіпрянин родом; Зиновій — очевидно, Зинон, один із 70 апостолів.

[28] Трофимій (Трифиллій) — єпископ міста Левкосії на Кіпрі, один із перших разом з матір'ю здійснив паломництво на святу землю.

[29] Єлена — мати візантійського імператора Константина І; за переказами, на встановленому нею хресті було розіп'ято разом з Ісусом Христом одного з розбійників.

[30] Великомученик Георгій (або Георгій святий) — християнський святий.

[31] Сарацини — в античних грецьких і латинських авторів назва арабського населення північно-західної Аравії. В середні віки назва «сарацини» поширилась на всіх арабів та інші народи Близького Сходу, що сповідували іслам.

[32] Єлеонська гора — гора біля Єрусалима; за біблійними переказами, місце, пов'язане з багатьма епізодами життя Ісуса Христа.

[33] Стефан — архідиякон і первомученик християнської церкви.

[34] Давид — старозавітний пророк.

[35] Віфлеом (Віфлієм) — місто в Палестині, де, за біблійною легендою, народився Ісус Христос.

[36] Веніаминова.— Йдеться про Веніаминові чи Давидові ворота на західній околиці Єрусалима.

[37] Іоакім і Анна — за християнськими переказами, батьки діви Марії, матері Ісуса Христа.

[38] Гепсиманія — Гефсиманський сад, місцевість біля Єрусалима, де, за біблійною легендою, був схоплений Ісус Христос.

[39] Содомське море — Мертве море.

[40] Силоамська купель — джерело чи водоймище в південно-східній частині Єрусалима, біля підніжжя Сіона і Морії.

[41] Єрихон — місто Ієрихон, яке євреї, з біблійними переказами, узяли першим після переходу р. Іордан, вступивши на землю обітовану.

[42] Пардус — леопард.

[43] Завулон і Нефалим — землі, що лежать на захід від Галілейського моря; назва походить від імен Зебулун і Нафталі — синів Якова від Лії і Білги, служниць Рахілі.

[44] Іоанн Златоуст — візантійський церковний діяч, письменник, проповідник, константинопольський патріарх.

[45] Навин Іісус — біблійний персонаж, який очолив євреїв після смерті Мойсея.

[46] Єфимій — Євфимій Великий (376—477), церковний діяч, відомий своїм аскетичним життям.

[47] Навуходоносор (605—562 до н. е.) — вавілонський цар.

[48] Єремей (Ієремія) — пророк, був свідком завоювання Навуходоносором Єрусалима в 586 р. до н. е.

[49] Єфрафа — інша назва Віфлієма.

[50] Мамврійський дуб — дуб, біля якого стояв намет Авраама, коли до нього явився бог у вигляді трьох ангелів.

[51] Авраам — біблійний ветхозавітний патріарх.

[52] Лот — біблійний ветхозавітний персонаж.

[53] Содом і Гоморра — у ветхозавітних легендах два міста, жителі яких потонули в розпусті і були за це спалені вогнем, посланим з неба.

[54] Антиохія — давня столиця Сірії, нині місто в Туреччині. Саталія, Халкедонія, Галілея, Самарія, Дамаск, Саваполь та ін.— місцевості, через які пролягав шлях Данила Корсунського.

[55] Балдвин (Балдуїн I — 1100—1118) — перший король Єрусалимського королівства хрестоносців.

[56] Іоб.— Йдеться про Ога, царя Васанського (у Данила Корсунського — помилка).

[57] Голгофа — за новозавітними легендами, гора, де був розіп'ятий Ісус Христос.

[58] Антоній і Феодосій.— Антоній Печерський — церковний діяч Київської Русі, засновник Києво-Печерського монастиря; Феодосій Печерський — давньоруський письменник-полеміст, один із перших ігуменів Києво-Печерського монастиря.

ІСТОРІОГРАФІЧНІ ТВОРИ

ЛІТОПИСИ

У XV—XVI ст. виникають Західноруський, або Білоруський літопис, писаний українсько-білоруською чи руською тогочасною мовою — офіційною мовою Великого князівства Литовського, а також Короткий Київський літопис з викладом подій від 862 до 1543 р. У цих літописах є вже відомості про події на українських землях: про боротьбу населення проти іноземних загарбників, про панування литовських князів на Україні, про селянсько-козацькі повстання, про українсько-білорусько-литовські зв'язки тощо. Автори літописів використовували різні доступні їм джерела, копіювали і пристосовували їх до місцевих подій та по можливості українізували їх.

Західноруський, або Білоруський літопис (Уривки).

Існує 14 списків літопису, що дійшли до нас. Дослідники вважають, що літопис мав три редакції: старшу (1440-ві роки), складну (1550-ті роки) і повну (1560-ті роки), які викладали історію Литви від найдавніших часів до середини XVI ст. Подаємо тут кілька уривків із Західноруського, або Білоруського літопису, які стосуються України періоду перебування її у складі Литовської держави. Уривки «В лѣто 1398. Бысть побоище князю великому Витовту...», де військо Вітовта зазнало поразки від татар (умовна назва «Сказання про битву на Ворсклі»), «В лѣто 1430. Князь великий Витовт Кестутевич созваша к собе...» (відомий під назвою «Похвала о великом князе Вітовте») і «На весну князь великий Витовт...» (відомий під назвою «О Подолской земли») подаємо за Супрасльським літописом.

Уривки друкуються за вид.: Полное собр. русских летописей. Летописи Белорусско-Литовские. М., 1980, т. 35, 305 с.

[1] Вітовт — Олександр (Вітолт, Вітофт), Кейстут (Кестутій, Керстух; 1350—1430), син великого князя Кейстута, великий князь литовський.

[2] Темир-Куклуй (Темір-Тиклуй, Мирклуй) — татарський хан.

[3] Тактамиш (Тохтамиш; ?—1406) — хан Золотої Орди, 1382 р. загарбав і спалив Москву.

[4] ...Андрѣй полоцкий Олигирдович...— Андрій Ольгердович, син великого князя Ольгерда, полоцький і псковський князь.

[5] ...Дмитрей брянський...— Дмитрій Ольгердович, син великого князя Ольгерда, брянський князь.

[6] Лев Корятович (або Гліб Коріатович) — князь, загинув під час битви на Ворсклі (у Супрасльському літописі названий Левом Корятовичем).

[7] Владислав II Ягайло (бл. 1348—1434) — великий князь литовський, король Польщі.

[8] Василій (Василь) Васильович Темний (1415—1462) — син великого князя Василія Дмитровича, великий князь московський.

[9] Борис Олександрович — син великого князя Олександра Івановича, великий князь тверський.
[9a] Иван (Іоанн VIII Мануїлович Палеолог) — син візантійського імператора.
[10] Ион — Іван Федорович, син князя рязанського Федора Ольговича.
[11] Опсков — м. Псков.
[12] Швитригайло (Свидригайло, Швертигайло; бл. 1370—1452) — син великого князя Ольгерда.
[13] Герасим — єпископ смоленський, потім митрополит київський.
[14] Жигимонт Кестутевич — Сигізмунд (Жигимонт) Кейстутович, великий князь литовський в 1432—1440 рр.
[15] Ошмени (Ошмяна) — містечко в західній Білорусії.
[16] Юрѣй Лыкгвеневич — Юрій Лінгвен'євич-Семенович, син князя Семена-Лінгвенія, князь мстиславський.
[17] Василь Семенович — князь, учасник битви біля Ошмян.
[18] Федір Одинцевич — князь, учасник битви біля Ошмян.
[19] Дедиголд (Кдиголд) — віленський воєвода, подольський намісник.
[20] Рудомени (Рудомино) — селище в Литві.
[21] Троки Старі — містечко в західній Білорусії.
[22] Векшюшки (Ейшишки) — селище в Литві.
[23] Креїв (Крево) — містечко в західній Білорусії.
[24] Молодечно — місто в західній Білорусії.
[25] Петраш Монкирдович — Монтигірдович Петро Янович, гетьман і маршалок князівства Литовського.
[26] Копачі — селище в західній Білорусії.
[27] Жеславль — Ізяславль, місто на Україні.
[28] Борисів — місто на р. Березині в Білорусії.
[29] Голшанський (Полоцький) Михайло Іванович — князь.
[30] Лукомль — місто на Полоцькій землі.
[31] Ліфянти — Лівонія, де був Лівонський орден і його володіння.
[32] Мстиславль — місто у східній Білорусії.
[33] Брясловль — Браслав, місто в північній Білорусії.
[34] Завелська земля — Завілейська земля, область на північ від р. Вілія до Західної Двіни.
[35] Вілкомир — місто в Литві.
[36] Михайло — Михаїл Сигізмундович, син великого князя Сигізмунда Кейстутовича.
[37] Ярослав Лыгвенич — Ярослав Семенович (Лингвеневич), син князя Семена-Лингвенія Мстиславського, князь.
[38] Іван Володимирович — син князя Володимира Ольгердовича, київський князь.
[39] Федір Корбутович — син князя Корибута Ольгердовича.
[40] Рша (Орша) — місто на Дніпрі у східній Білорусії.
[41] Лучеськ Великий (Великий Луцьк, Луцьк) — місто на Волині.
[42] Салтан (Солтан) Малий — татарський хан.
[43] Давлад-Бердей (Давлет-Бердей) — татарський хан.
[44] Магнет (Магомет) — татарський хан.
[45] На весну великий Витовт иде и взя землю Подолскую. — Йдеться про події, що відбулися між 1430 і 1432 рр. У вставній розповіді про Скиргайла маються на увазі події 1396 р.
[46] Володимер Олгирдович (Володимир Ольгердович) — син великого князя Ольгерда, київський князь.
[47] Вручії — місто Овруч.
[48] Копил — містечко в Білорусії.
[49] Скиригайло — син великого князя Ольгерда, князь.

[50] Гліб Святославлич — син смоленського князя Святослава Івановича.

[51] Юрій Святославлич — син смоленського князя Святослава Івановича, смоленський князь.

[52] Мант (Манта) — Ямонт, намісник великого князя Вітовта в Смоленську.

[53] Василь Борейкович — намісник Вітовта у Смоленську.

[54] Полони — Полоній, містечко на Україні.

[55] Семен Лынгвен — Семен-Лингвеній, Семен Гугнивий, син великого князя Ольгерда, мстиславський князь.

[56] Олг рязанский — Олег Іванович, син рязанського князя.

[57] Василь Дмитрович (1371—1425) — син великого князя Дмитрія Івановича Донського, великий князь московський.

[58] Олгирд (Ольгерд; бл. 1296—1370) — великий князь литовський.

[59] Синя Вода — урочище, місцевість у Литві.

[60] Хочебій, Кутлубуг і Дмитрій — татарські хани.

[61] Коріят — Коріятовичі, князі литовські, а потім українсько-литовські.

[62] Бакота (Боката) — місто на Поділлі.

[63] Каменець — місто Кам'янець-Подільський, нині Хмельницької області.

[64] Казимир Локоткович — Казимир III Великий (1310—1370), польський король з династії П'ястів. Проводив політику централізації країни. Заснував університет у Кракові (1364). Воював проти Тевтонського ордену.

[65] Соколець — містечко на Поділлі.

[66] Скола — Скала, містечко на Поділлі.

[67] Нестис — Нестан, воєвода князя Федора Корибутовича.

[68] Бениця (Вениця) — м. Вінниця.

[69] Спитько (Спитко, Виспитко, Воспитко) — краківський пан.

[70] Немира — уповноважений великого князя Вітовта.

[71] Грановський — дворянин великого князя Вітовта.

[72] Долкгірд (Довгірд) — староста подільський.

Краткая кіевская лѣтопись. От начала земли Русской до 1516 года (Уривки).— Текст літопису знайдено в Супрасльському монастирі (біля Бялостока у ПНР; звідси інша назва: Супрасльський літопис), куди він потрапив у 1530-х роках. Тут же зроблено й останній запис у 1543 р. Вперше Короткий Київський літопис... було опубліковано М. А. Оболенським (Супрасльская рукопись, содержащая Новгородскую и Киевскую сокращенные летописи. М., 1836). Літопис включає в себе Короткий Новгородський і Короткий Київський літописи і висвітлює події, що відбулися на Україні, в Білорусії та Литві у IX — на початку XVI ст. Записи подій з 1491 до 1514 р. вів сучасник-очевидець.

Уривки з Короткого Київського літопису подаються за першодруком.

[1] Свѣтомль — річка, притока Почайни, що впадала в Дніпро, у Києві, на Оболоні, поблизу Олегової могили (гора Щекавиця).

[2] Антиоси — Антиохія, древня столиця Сірії.

[3] Єрусалим — Ієрусалим, місто в Палестині.

[4] Мендлі Кгіреев — Менглі-Гірей, син кримського хана.

[5] Острозький Костянтин Іванович (бл. 1460—1530) — брацлавський староста, великий литовський гетьман. Здійснив ряд походів проти кримських татар.

[6] Олѣвська волость — Олевська волость на Волині.

[7] Мозирська волость — волость із центром м. Мозир, що на річці Прип'ять у південній Білорусії.

[8] ...Брясловской земли...— місцевість на Поділлі.

[9] Александр — Александр Казимирович, син короля Казимира Ягайловича, великий князь литовський, згодом польський король.

[10] Жеславль — місто Ізяславль.

[11] Ольбрахт — Ян-Ольбрахт, польський король, син короля Казимира Ягайловича.

[12] Владислав — Владислав II Ягеллон (бл. 1348—1434), син польського короля Казимира IV, чеський і угорський король.

ІСТОРИЧНО-МЕМУАРНА ПРОЗА

Українська історично-мемуарна проза виникла в середині XVI ст. спочатку латинською, а потім українською мовами. Якщо один із перших гуманістичних письменників доби Відродження Станіслав Оріховський давав напучення тогочасному молодому польському королеві Сигізмунду II з Ягеллонів, вдаючись до далекого і недалекого минулого Речі Посполитої, то Василь Загоровський звертається до своїх дітей. Обидва автори, треба думати, скористалися як середньовічною церковною літературою, зокрема повчаннями-напученнями батьків своїм дітям (Соломона синові з «Притч Соломона», «Шестоднев» Василія Великого та ін.), так і вітчизняною («Поученьем» Володимира Мономаха).

Станіслав ОРІХОВСЬКИЙ-РОКСОЛАН

Станіслав Оріховський-Роксолан народився 1513 р. в с. Оріховці Перемишлянської округи «руського» воєводства. Початкову освіту здобув у Перемишлі. Вчився в університетах: Краківському (з 1526 р.), Віденському (в 1527 р.), Віттенберзькому (в 1529 р.), Падуанському (в 1532 р.), Болонському (в 1540 р.), а також вдосконалював свої знання у Венеції, Римі, Лейпцігу. 1543 р., після сімнадцятирічного перебування за кордоном, повернувся додому, де займається активною гуманістичною діяльністю. Помер 1566 р.

Найвизначніші його твори латинською мовою — дві промови «Про турецьку загрозу», видані відомим краківським друкарем Гієронімом Вієтором (?—1546) у 1543 і 1544 рр. У них порушується актуальне на той час питання — згуртування європейських народів проти турецької експансії. Саме тому ці твори користувалися великою популярністю в Європі протягом тривалого часу, про що свідчить значна кількість їх перевидань у західноєвропейських країнах: «Про целібат» (1547); «Відступництво Риму»; «Напучення королеві польському Сигізмунду II Августу» у двох редакціях (1543, 1548); «Хроніки», що описують п'ять років історії Польщі; «Промова на похоронах Сигізмунда I» (1548). Цікаві й дрібніші його твори — листи, діалоги, памфлети та промови на різні теми.

Свій багатогранний талант оратора, публіциста, філософа, історика Оріховський виявив у багатьох сферах духовної культури у найрізноманітніших жанрах. У галузі філософії його найбільше цікавили питання, присвячені етиці та політиці. Станіслав Оріховський був визначною постаттю в східнослов'янській культурі доби Відродження.

Про турецьку загрозу слово друге. (До польського короля Сигізмунда).

[1] Сигізмунд I Старий (1467—1548) — польський король і великий князь литовський з 1506 р. Забезпечив на деякий час спокій у Польській державі тим, що пообіцяв татарському ханові Менглі-Гірею щорічну данину. Упорядкував внутрішні справи Польщі. 1512 р. він видав, зокрема, нові правила військової оборони держави. Польщу було поділено на п'ять округ, з яких кожна по черзі протягом п'яти років несла військову службу

на східних кордонах держави. За цим указом кожен воїн споряджав себе на власний кошт.

[2] Султан.— Мова йде про Сулеймана I.

[3] Фердинанд I (1503—1564) — австрійський імператор (з 1556 р.), молодший брат імператора Карла V, імператора «Священної Римської імперії».

[4] ...армію германців розбив...— Мова йде, очевидно, про перемогу турецького султана Сулеймана I в Угорщині, якій допомагали австрійські війська. Турки взяли тоді Буду (1541) і фортецю Естергом (1543).

[5] Фракія — історична область на північному сході Балканського півострова. В розглядуваний період належала Османській імперії.

[6] Баязет.— Мова йде, очевидно, про турецького султана Баязида II (1481—1512).

[7] Магомет.— Мова йде про турецького султана Мехмеда II (1451—1481), який у 1453 р. оволодів Константинополем. Внаслідок цього, як відомо, припинила своє існування Візантійська імперія.

[8] Амурат.— Йдеться про турецького султана Мурада II (1421—1451), який у 1444 р. розгромив у битві під Варною армію європейських держав під командуванням польського короля Владислава III («Варненчика»).

[9] Валахія.— Мова йде про Волощину, історичну область на півдні Румунії. Від XIV ст.— феодальне князівство, яке у XVI ст. потрапило під владу Туреччини.

[10] Сулейман.— Мова йде про Сулеймана I Кануні (1520—1566). При ньому турки в 1521 р. захопили Белград, у 1526 р. завдали поразки угорським військам у битві при Мохачі, ввійшли в столицю Угорщини Буду. Згодом, незважаючи на невдачу облоги Відня (1529), турки закріпилися в більшій частині Угорщини. Сулейман вів війни також проти Польщі та інших країн.

[11] Владислав — польський король Владислав III 1424—1444 рр., який у 1444 р., очолюючи в битві під Варною армію європейських держав, зазнав нищівної поразки.

[12] Казимир.— Певно, Казимир IV Ягеллончик (1427—1492), великий князь литовський і король польський (з 1447 р.), відвоював у Тевтонського ордену Східне Помор'я.

[13] Оцеський Ян (1501—1563) — секретар короля Сигізмунда I, потім староста краківський; з 1552 р. великий канцлер коронний. Очолював посольства до різних країн. Оріховський давав йому читати свої праці, а в творі «Діалог» називає Оцеського «найпершим з красномовців, якими Польща будь-коли пишалася і буде пишатися».

[14] Людовік.— Напевно, Людовік (Лайош) II (1506—1526), угорсько-чеський король. Загинув у 1526 р. в битві під Мохачем.

[15] Містерії — релігійні обряди, церемонії, до участі в яких допускалися лише посвячені.

[16] Тарновський Ян (1488—1561) — польський державний діяч і полководець, одержав кілька важливих перемог над волохами і татарами, що плюндрували українські землі. Сприяв будівництву фортець та укріплень на цій території.

[17] Петро.— Мова йде про Петра Рареша, господаря Молдавського князівства в 1527—1538 і 1541—1546 рр. Боровся за звільнення Молдавії від турецької влади. Коли 1538 р. до Молдавії вдерлася турецька армія на чолі з Сулейманом, Петро втік з країни. Від цього часу Молдавія надовго потрапила під владу Туреччини. У 1541 р. Петро знову став господарем, одержавши від турецького султана престол Молдавії. В 1542 р. уклав угоду з Габсбургами; підтримував антитурецькі сили.

[18] Волохи.— Йдеться про волохів — спільна назва середньовічного населення Придунайських князівств і Трансільванії, з якого сформувалися румунська і молдавська нації.

[19] Германія.— Тут мова йде переважно про Австрію.

[20] Норік — історична область між верхньою течією Драви і Дунаю в Австрії.

[21] Аугуста.— Мова йде, очевидно, про баварське місто, нині Аугсбург (ФРН).

[22] Віттенберг — нині місто в НДР.

[23] Любек — нині місто у ФРН (земля Шлезвіг-Гольштейн).

[24] Вієнна — давня назва нинішньої столиці Австрії — Відня.

[25] Каппадокійці — мешканці історичної області і держави у Малій Азії.

[26] Кілікійці — мешканці історичної області на південному узбережжі Малої Азії, між Памфілією і Сірією.

[27] Фракійці — племена, що населяли Фракію.

[28] Фрігійські міста — міста історичної країни Фрігії у Малій Азії.

[29] Ядвіга (1513—1573) — дочка Сигізмунда I, була одружена з бранденбурзьким електором Йоахімом.

[30] ...твій син пошлюбив дочку Фердинанда...— Мова йде, певно, про Фердинанда I, брата і наступника Карла V. 1521 р. Фердинанд одержав австрійську, а 1526 р.— чеську і угорську корону.

[31] Геракл — у грецькій міфології один з найпопулярніших героїв, син Зевса. Здійснив 12 подвигів. Це — втілення мужності, відваги, працелюбності.

[32] Скіфи — кочові і частково осілі племена, які населяли у давнину південну частину території сучасної УРСР. Тут кримські татари.

[33] Русь (Руське воєводство).— Тут українські землі, що входили до складу Польської держави, зокрема і такі нині польські міста, як Перемишль, Холм, Ярослав, Нове Місто, Санок та ін.

[34] Очаків — нині місто Миколаївської області, районний центр на березі Дніпровського лиману.

[35] Пешт — історичне місто на лівому березі Дунаю, яке, злившись з Будою, утворило нинішнє місто Будапешт. Обидва міста були захоплені турками 1541 р.

[36] Скіфія — територія північного Причорномор'я, що перебувала під владою скіфів до і на початку нової ери.

[37] Курія християнська.— Мова йде про Ватікан.

[38] Альберт Іоанн — верховний князь Австрії.

[39] Болеслав.— Йдеться про Болеслава II Сміливого (1039—1081), польського князя, а згодом короля. Вів розпусний спосіб життя і відзначався жорстокістю. Був вигнаний за межі держави і помер на чужині.

[40] Сарматський край — територія, заселена у давнину кочовими племенами сарматів, спорідненими зі скіфами. Сармати змішалися із слов'янами та іншими народами. Жили також на території нинішньої України і Польщі. Тут мова йде про українські і польські землі.

[41] Мосхи — росіяни.

[42] Ілірія — історична область у північно-західній частині Балканського півострова, яка включала територію розселення ілірійців.

[43] Карл V (1500—1558) — імператор «Священної Римської імперії», іспанський король, принц Нідерландів, король Сіцилії.

[44] Гамрат Петро (1487—1545) — краківський єпископ (з 1538 р.), архієпископ гнезненський (з 1541 р.), прихильник і дорадник королеви Бони; виступав за мир з Турцією. Був противником Габсбургів; опікувався літераторами і вченими; вів розпусне і гультяйське життя.

[45] Варненська битва — відбулася 1444 р. поблизу болгарського міста Варни між армією європейських держав на чолі з польським королем Владиславом III і турецьким військом, очолюваним Мурадом II. Битва закінчилася цілковитою перемогою турків.

[46] Перемишлянська округа.— Мова йде про українські (руські) землі, одним із найзначніших міст яких був Перемишль — нині місто в ПНР.
[47] Капістран Іоанн (1386—1456) — християнський святий, невтомний проповідник хрестового походу проти єретиків і турків. У 1450 р. папа Микола V послав його легатом до Германії, щоб схилити німців до хрестового походу проти турків. Проповідував також у Сілезії і Кракові. Самотужки зібрав 60-тисячне військо і воював з турками в Угорщині.
[48] Євгеній IV — папа римський (1431—1447).
[49] Франціск I (1494—1547) — король французький з 1515 р.
[50] Мархія — історична територія Германії, власне, маркграфство.
[51] Баварія — в епоху Реформації герцогство. Була твердинею католицької реакції. Нині територія ФРН.
[52] Мізнія — назва маркграфства у Саксонії і його столиця. Підлягало архієпископові магдебурзькому.
[53] Померанія — середньовічне герцогство на узбережжі Балтійського моря.
[54] Легніція.— Мова йде, мабуть, про Легніц — повітове місто Вроцлавського воєводства (нижня Сілезія). До 1675 р.— столиця князівства П'ястів; пізніше потрапило під владу Габсбургів.
[55] Королева Бона.— Йдеться про Бону Сфорца д'Арагона (1494—1557), польську королеву (з 1518 р.), другу дружину Сигізмунда I Старого. Родом з Італії.
[56] Дім Сфорці.— Мова йде про династію міланських герцогів (1450—1535), звідки походила польська королева Бона.
[57] Неаполь — італійське місто, адміністративний центр області Кампанія.
[58] Держава Барі.— Мова йде про південно-західну провінцію неаполітанського королівства, яка до підкорення її Неаполем існувала як окреме князівство. Тут деякий час жила і мала маєтки польська королева Бона Сфорца.
[59] Венеційці — мешканці м. Венеція.
[60] Ломбардійці — мешканці Ломбардії, історичної області на півночі Італії.
[61] ...доки ім'я релігії не буде викликати серед них такі трагедії.— Тут натяк на Селянську війну у Німеччині (1524—1526).
[62] Павло III — папа римський у 1534—1548 рр.
[63] Цісар.— Мова йде, очевидно, про Карла V, імператора «Священної Римської імперії».
[64] Костянтини.— Йдеться, певно, про кількох візантійських імператорів: Костянтина I, Костянтина IV Погоната, Костянтина VIII Багрянородного, Костянтина IX Мономаха.
[65] Теодозій.— Мова йде, мабуть, про візантійського імператора Феодосія Великого.
[66] Сигізмунди.— Автор має на увазі, певно, Сигізмунда I Старого і його сина Сигізмунда-Августа.

Напучення королеві польському Сигізмунду-Августу.

[1] Август Ягеллон — Сигізмунд II Август (1520—1572), король Польщі (з 1530 р.). Походив з династії Ягеллонів. За його правління православних українських феодалів зрівняно у правах з феодалами католиками.
[2] Скіфія.— Так автор називає територію, де постійно проживали татари (Крим, південні степи України), яких він помилково ототожнює із скіфами.

[3] Сарматія.— Так в добу середньовіччя й Відродження називалась у західноєвропейській літературі територія, що охоплювала польські та українські землі.

[4] Длугош Ян (1415—1480) — польський історик і дипломат, архієпископ львівський (1480), вихователь дітей короля Казимира IV. Написав «Історію Польщі», яка стала вершиною польської історіографії того часу.

[5] Александр Великий (Македонський; 356—323 до н. е.) — полководець і державний діяч античних часів, цар Македонії (336—323 до н. е.). Вихованець Арістотеля. Підкорив Грецію, а також багато країн на Близькому Сході (Сірію, Єгипет, Месопотамію, Персію) і в Середній Азії.

[6] Фіви — давньогрецьке місто-держава (поліс), головне місто в Беотії (центральна Греція). 338 року до н. е. м. Фіви завоював Александр Македонський.

[7] Арістотель (384—322 до н. е.) — великий давньогрецький філософ і вчений. У своїх численних творах розробляв проблеми філософії, логіки, психології, природознавства, історії, політики, етики, естетики. В ряді питань відстоював принципи матеріалізму.

[8] Гомер (бл. XII—VII ст. до н. е.) — легендарний давньогрецький поет. Автор епічних поем «Іліада» та «Одіссея».

[9] Ахілл — міфічний герой троянської війни, головний персонаж «Іліади» Гомера.

[10] Фенікс — син Амінтора, вождя племені долотів, вихователь Ахіла і його супутник у Троянській війні.

[11] Пелей — цар племені мірмідонян, один із аргонавтів, батько Ахіла.

[12] Діонісій (431—367 до н. е.) — тиран у м. Сіракузах (з 405 р. до н. е.).

[13] Клавдій — народний трибун у Римі (з 58 р. до н. е.). При підтримці тріумвірів Цезаря, Помпея і Красса домігся вигнання Ціцерона. Зі своїми братами тримав у страху весь Рим, доки у 52 р. до н. е. не був убитий Мілоном.

[14] Нерон Клавдій Цезар (37—68) — римський імператор. З винятковою жорстокістю вів боротьбу проти опозиції сенаторів. Позбавлений сенатом влади, покінчив життя самогубством.

[15] Сарданапал (?—бл. 880 до н. е.) — останній давньоассірійський цар, відомий схильністю до розкоші. Спалив себе разом зі своїм двором під час облоги ворогами столиці Ніневії.

[16] Геліогабал (Марк Аврелій Антонін; 201—222) — римський імператор (218—222). Особисте життя імператора було суцільною розпустою. Був убитий разом з матір'ю повсталими солдатами.

[17] Алківіад (бл. 450—404 до н. е.) — афінський політичний діяч і полководець, вихованець Перікла, учень Сократа. Користувався великою популярністю у громадян, за що вороги люто зненавиділи його і звинувачували то у прагненні до тиранії, то у святотатстві. Був вигнаний з країни. Внаслідок підступів спартанців вбитий у Фрігії.

[18] Юпітер — у римській міфології верховний бог. Його ототожнювали з давньогрецьким Зевсом.

[19] Діон (409—353 до н. е.) — знатний сіракузець, друг Платона. У 357 р. до н. е. звільнив рідне місто від тиранії Діонісія Молодшого, але сам загинув під час змови.

[20] Платон (427—347 до н. е.) — давньогрецький філософ, об'єктивний ідеаліст. Близько 386 р. заснував філософську школу, яку називали Академією.

[21] Птолемей II Філадельф — цар Єгипту (285—246 до н. е.). Одержав блискучу освіту. При його дворі жило багато відомих вчених і поетів того часу (Калімах, Теокріт та ін.). Птолемей II був великим бібліофілом, побудував багато міст з розкішними спорудами, влаштовував пишні свята, на яких іноді виступав як актор.

[22] Аполлон — у грецькій міфології бог сонця і світла. Пізніше вважався покровителем мистецтва й муз, богом лікування тощо.

[23] Вакх (Бахус) — імена, якими у Давньому Римі називали Діоніса — бога родючості, виноградарства і виноробства у грецькій міфології.

[24] Людовік II (1506—1526) — угорський король. У битві з турками під Мохачем, що відбулася 1526 р., Людовік II загинув разом зі своїм військом.

[25] Буда — історичне місце в Угорщині. З 1350 р. постійна резиденція угорських королів, пізніше стало складовою частиною Будапешта.

[26] Ягелло.— Мова йде про Владислава II Ягайла (1348—1434), великого князя литовського і короля польського. Очолював об'єднані сили Польщі і Литви в Грюнвальдській битві 1410 р.

[27] Зборовський Мартин (?—1565) — краківський каштелян.

[28] Ульпіан Доміцій (170—228) — відомий римський юрист. Мав великий вплив на молодого імператора Александра Севера.

[29] Кміта Петро (1477—1553) — маршалок, воєвода краківський, прихильник королеви Бони.

[30] Тенчинський Станіслав (?—1563) — воєвода сандомирський.

[31] Цезар Юлій (100—44 до н. е.) — державний діяч, полководець, письменник Давнього Риму. 60 р. до н. е. уклав з Крассом і Помпеєм таємну угоду про спільну боротьбу за владу. Пізніше встановив у Римі одноособову владу. Здійснив ряд реформ, зокрема реформу календаря. Убитий внаслідок змови, очоленої Брутом і Кассієм. Автор історичних праць.

[32] Помпéй Гней (106—48 до н. е.) — римський полководець і політичний діяч. У 60 р. до н. е. уклав тріумвірат (союз) з Юлієм Цезарем і Крассом. У 48 р. до н. е. війська Помпея були розбиті військом Цезаря, і він утік до Єгипту, де незабаром був убитий.

[33] Чосновський Михайло — магнат з Холмщини.

[34] Станіслав (Щепановський; ?—1079) — один із впливових діячів Польщі.

[35] Прандота (Бялачевський; ?—1266) — польський державний діяч.

[36] Павло — один з мандрівних проповідників-апостолів у часи раннього християнства.

[37] Письмо —Святе письмо, Біблія.

[38] Стефан-диякон — один з перших мучеників у християнській міфології.

[39] Матвій — один з апостолів християнської церкви.

[40] Зальцбург — нині місто в Австрії.

[41] Магдебург — нині місто в НДР.

[42] Бреслау — німецька назва польського міста Вроцлав.

[43] Дюрер Альбрехт (1471—1528) — німецький художник доби Відродження.

[44] Нюрнберг — нині місто у ФРН, в землі Баварія.

[45] Лука (Кранах Лукас Старший; 1472—1553) — німецький художник. Створив пройняті гуманізмом картини на релігійні міфологічні теми.

[46] Віттенберг — нині місто в НДР.

[47] Голкоти, Тартарети, Брікоти, Глоговіти — викладачі Краківського університету: Голкота Роберт (?—1349); Тартарет; Брікота (старий і молодий) — викладали теологію у XV ст.; Глаговіта Ян (?—1507).

[48] Понтій Пілат — римський прокуратор (намісник) Іудеї в 26—36 рр. н. е. За євангельською легендою про суд над Христом, Пілат після того, як затвердив смертний вирок Христу, умив руки, щоб зняти з себе вину за страту (звідси вираз «умив руки»).

[49] Герод.— Мова йде про Ірода (бл. 73—4 до н. е.), царя Іудеї (40—4 до н. е.). Відзначався особливою жорстокістю.

[50] Людбранницький (Любраницький) Ян — єпископ познанський (1498—1520).

[51] Мєшко.— Мова йде, очевидно, про Мєшка II (1014—1034), польського короля (1025—1034), сина Болеслава І. Під час його правління Польща втратила багато завойованих територій.

[52] Рікса — дружина польського короля Мєшка.

[53] «Король ще дитя і не сердитий!» — Вислів наведено українською мовою в латинській транскрипції.

[54] Кір.— Мова йде, певно, про Кіра II Великого (?—530 до н. е.) — першого царя Стародавньої Персії з династії Ахеменідів. За правління Кіра II до Перської держави було приєднано частину Індії, Мідію, Вавілонію, грецькі колонії в Малій Азії.

[55] Агесілай.— Мова йде, очевидно, про Агесілая II (бл. 444—бл. 360 до н. е.) — спартанського царя від 401 р., полководця і дипломата. Одержав ряд перемог над Персією, відновив гегемонію Спарти в Греції.

[56] Венера — богиня кохання у давньоримській міфології.

[57] Дідона — міфічна цариця Карфагену. Як описує Вергілій в «Енеїді», Дідона палко покохала Енея, а коли він зрадив її, цариця спалила себе на вогнищі.

[58] Вежі, початі віднині, не тягнуться вгору...— уривок з поеми «Енеїда» Вергілія (К., 1972, IV, 86—89).

[59] ...Дідона, якій «Юпітер велів заснувати нове місто»...— уривок з поеми «Енеїда» Вергілія (I, 522).

[60] ...і відсутнього, бачить його біля себе»...— рядок з поеми «Енеїда» Вергілія (IV, 83).

[61] Тартар — підземний світ.

[62] Карл.— Мова йде про Карла V.

[63] Цезар (кесар) — власне ім'я патриціанського роду Юліїв у Давньому Римі. Згодом, за часів імператора Адріана (117—138), стало титулом спадкоємця престолу, в IV—V ст. титул римських імператорів. Від слова «цезар» походять слова «цар», «цісар».

[64] Московія — Московське князівство.

[65] Альберт — верховний князь Австрії.

[66] Грановська (Пілецька Єлизавета) — дружина короля Владислава II.

[67] Софію, княгиню руську.— Йдеться про другу дружину польського короля Владислава II.

[68] Сарра — за християнською міфологією, дружина патріарха Авраама.

[69] Ізраїль.— Мова йде про Ізраїльське царство, рабовласницьку державу у Північній Палестині, що існувала бл. 928—722 до н. е.

[70] Вавілон — давнє місто в Месопотамії, столиця Вавілонії в XIX—VI ст. до н. е.

[71] Симонід Кеоський (бл. 556—468 до н. е.) — давньогрецький поет. У гімнах і епітафіях Симонід прославляв подвиги співвітчизників у битвах при Марафоні, Фермопілах, Саламіні, Платеях та ін.

[72] Павсаній (?—бл. 470 до н. е.) — спартанський полководець. Під час греко-перських війн одержав перемогу при Платеях.

[73] Талес (Фалес) з Мілета (бл. 624—547 до н. е.) — давньогрецький філософ; родоначальник античного матеріалізму і діалектики.

[74] Періандр Корінфський (бл. 660— бл. 585 до н. е.) — другий тиран Корінфу. Користувався авторитетом у сучасників. При дворі Періандра жило багато діячів грецької культури. Пізньоантична традиція зарахувала Періандра до семи грецьких мудреців.

[75] Анаксагор Клазоменський (бл. 500—428 до н. е.) — давньогрецький філософ, непослідовний матеріаліст. Визнавав нескінченну

якісну різноманітність первинних елементів матерії, з різних поєднань, яких утворюються всі існуючі речі.

[76] Перікл (бл. 490—429 до н. е.) — політичний і військовий діяч Афін, видатний оратор. Правління Перікла позначилося демократизацією Афінської держави, розквітом культури та мистецтва.

[77] Лікург Спартанський (IX ст. до н. е.) — напівлегендарний законодавець Спарти. Лікургові приписують найдавніші закони, які визначали устрій спартанської держави.

Лист до Павла Рамузія. 15 серпня 1549 р., Перемишль.

[1] Рамузій Павло — син письменника Яна Баптиста, секретар сенату у Венеції, історик.

[2] Джунта Томас — походив з династії венеційських друкарів, його діяльність припадає на 1537—1557 рр.

[3] Анахарсіс — скіфський філософ у VI ст. до н. е.

[4] Ваповський Станіслав (перша половина XVI ст.) — польський державний діяч.

[5] Дрогойовський Станіслав (середина XVI ст.) — польський державний діяч.

[6] Бембо Петро (1470—1547) — італійський гуманіст.

[7] ...вчиню з твоєю поемою... те саме, що ти вчинив з моєю промовою...— С. Оріховський мав намір надрукувати поему П. Рамузія у Польщі.

[8] Послав... до видавців у Кракові твою еклогу.— Це видання невідоме.

[9] Надсилати можеш для певності на ім'я [...]...— Прізвище у тексті відсутнє.

[10] Сиріцій — папа римський у 385—398 рр.

[11] ...друга — про війну, яку слід розпочати з турками...— Мова йде про одну з двох промов С. Оріховського «Про турецьку загрозу».

[12] ...третя — «Діатриба»...— Ця промова видана у Кракові 1548 р.

Лист до Яна Франціска Коммендоні. 10 грудня 1564 р., Радимно.

[1] Радимно — село, пізніше (з 1431 р.) місто в Ярославському повіті Руського воєводства.

[2] Коммендоні Джованні-Франческо (1524—1584) — папський нунцій у Польщі (в 1563—1565 і 1571—1573 рр.), кардинал.

[3] Володимир Святославич (? —1015) — великий князь Київський з 980 р. За його правління було запроваджено бл. 988—989 рр. на Русі християнство як державну релігію.

[4] ...вірменів, що... прибули на Русь...— Тікаючи від турецької навали, вірмени з'явилися у Західній Україні в XII—XIII ст. У 1270 р. одержали від галицького князя Льва привілей і право на мешкання у Львові.

[5] ...користуються антіохійським обрядом...— Мова йде, очевидно, про один з різновидів християнської церкви, центром якого було сірійське місто Антіохія.

[6] Горличин — назва родового помістя Тарновських поблизу міста Пшеворська.

[7] ...батько Станіслав...— Батько Станіслава Оріховського був земським писарем у м. Перемишлі.

[8] ...в день святого Мартина...— тобто 11 листопада.

[9] Людвік.— Мова йде про угорського короля Лайоша II (1506—1526).

[10] Мохач — місто в Угорщині. Битва під Мохачем відбулася 1526 р. 25-тисячне військо угорського короля Лайоша II зазнало поразки від 100-тисячного турецького війська султана Сулеймана I.

[11] Брассікан Ян Олександр (? —1539) — австрійський гуманіст, професор Віденського університету, поет.

[12] Лютер Мартін (1483—1546) — діяч Реформації в Німеччині, основоположник лютеранства, одного з напрямів християнського протестантського віросповідання.

[13] Меланхтон Філіпп (1497—1560) — німецький протестантський богослов і педагог, сподвижник Лютера. Відстоював принципи гуманістичної педагогіки. Писав релігійно-богословські трактати.

[14] Сцілла — небезпечна для кораблів скеля в Мессенській протоці (між Італією і Сіцілією).

[15] Харібда — сумнозвісний вир у Мессенській протоці навпроти Сцілли, де часто гинули мореплавці.

[16] Троянський кінь — прихована небезпека. Легенда розповідає, що греки одержали перемогу під Троєю підступом: подарували троянцям велетенського дерев'яного коня, всередині якого сховався загін грецьких воїнів. Троянці, нічого не підозріваючи, завезли коня до міста. А вночі греки вилізли з коня, перебили варту і впустили грецьке військо до міста.

[17] Тулузьке золото.— Усі, хто одержував частку золота, награбованого в храмах міста Тулузи (Галлія), буцімто закінчили життя нещасливо. Переносно: тулузьке золото — неміцне, химерне щастя.

[18] Бадеріус Ян (1465—1535) — відомий державний діяч і мер міста Падуя (1531—1532).

[19] Морус Ян — венеціанський генерал, державний діяч.

[20] Грітті Андрій (1454—1538) — дипломат, державний діяч.

[21] Климент VII — папа римський (1523—1534).

[22] Парицеус Антоній (певно, Антоній Пассера) — професор Падуанського університету в 1523—1563 рр.

[23] Бонаміко Лазар — професор Падуанського університету в 1530—1552 рр., славетний у свій час ритор.

[24] Ціцерон Марк Туллій (106—43 до н. е.) — давньоримський політичний діяч, оратор, філософ і письменник.

[25] Демосфен (384—322 до н. е.) — оратор і політичний діяч Давньої Греції.

[26] Фіора Санта — кардинал, родич папи Павла III.

[27] Амазеа Ромул — професор риторики в Болонському, Падуанському та Римському університетах.

[28] Боккадіферо Людвік (1482—1545) — філософ, професор Болонського університету.

[29] Павло III (Олександр Фарнезе; 1468— ?) — папа римський у 1534—1548 рр.

[30] Контаріні Гаспаро (1483—1542) — кардинал, прихильник компромісу з реформаторами, автор філософських творів.

[31] ...про що свідчить... Арістотель в книзі «Про душу».— Цитованих слів у згаданій книзі немає.

[32] Гінуччі Гієронімо (? —1541) — архієпископ м. Сієна, згодом кардинал (з 1535 р.).

[33] ...повернувся... після шістнадцяти років... коли пішов з дому...— В іншому місці Оріховський говорить про 17-річне перебування за кордоном.

[34] Стажеховський Петро (бл. 1474—1554) — архієпископ львівський.

[35] «...[Промова]... збурила суспільну думку в цілій короні Польській.— Ця промова називається «Про закон целібату проти Сиріція...».

[36] Дзядуський Ян (1496—1559) — єпископ холмський, а з 1549 р. перемишлянський.

[37] Пьотрков — місто в ПНР.

[38] Дзєжговський Миколай (1490—1559) — відомий церковний діяч у Польщі, був прихильником компромісу з реформаторами.

[39] Валенти Гербурт (1524—1572) — польський церковний діяч.

[40] Читай книги, видані єретиками проти мене...— Очевидно, мова йде про твір Фрича Моджевського «Оріховський, або Відхилення звинувачень, висунутих Ст. Оріховським-Роксоланом» (1562).

[41] ...перекласти її для тебе на латину... Спробую...— Цього наміру Оріховський виконати не встиг.

Василь ЗАГОРОВСЬКИЙ

Духовноє завѣщаніє. Наставленіе дѣтям и правила для их воспитанія...

«Заповіт» Василя Петровича Загоровського (? —1580), брацлавського каштеляна, складений 11 липня 1577 р., належить до жанру історико-мемуарної прози, близької до літописів. Тестамент Загоровського можна вважати своєрідною паралеллю до «Поученья» Володимира Мономаха. Потрапивши під час битви в татарський полон, Василь Петрович Загоровський пише заповіт для своїх синів Василя і Максима. Текст «Заповіту» виходить за рамки юридичного документа і дає змогу зрозуміти побут волинської шляхти. Подається за вид.: Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. 1859, т. I, ч. 1, К., с. 67—94.

[1] Адам Мисевський, Дмитр Козека, Ян Бокій Печихвостський — свідки при складанні заповіту. Далі в тексті згадуватимуться кримський хан, мурза, родичі, близькі та знайомі Василя Петровича Загоровського.

Слово едного старого карпаторуского бояра именем Горзова...

Про слово-напуття «едного карпаторуского боярина именем Горзова» своєму сину, що йшов на війну з турками, які постійно нападали на Угорщину, до складу якої входила Закарпатська Україна, згадав і вперше звідкись переписав закарпатський граматист-філолог І. Фогарашій-Бережанин (1786—1834) у листі 1827 р. до відомого вітчизняного вченого та педагога І. С. Орлая (1770—1829), родом із Закарпаття.

Докладних відомостей про бояра Горзова у нас немає. Напевно, це був один із представників заможних закарпатських українських родин, які брали участь у боротьбі проти турецьких завойовників протягом кількох століть. З листа І. Фогарашія-Бережанина до І. С. Орлая відомо, що син Горзова повернувся додому, за відвагу був нагороджений королівською золотою медаллю, а батько на радощах тривалий час частував родичів і знайомих з приводу щасливої події. Деякі дослідники відносять слово-напуття Горзова до XVI—XVIII ст.

Подається за вид.: *Свенцицкий И. С.* Материалы по истории возрождения Карпатской Руси. Львів, 1906, кн. 1, с. 52.

ПОЛЕМІЧНІ ТВОРИ

Українська полемічна література як прозова, так і віршова, виникла задовго до проголошення купкою єпископів-ренегатів Брестської церковної унії 1596 р. Спочатку вона мала здебільшого церковно-теологічне спрямування, а з різким посиленням католицької експансії в XVI ст. з боку Ватікану

та шляхетської Польщі на східнослов'янські землі набрала виразного публіцистично-художнього характеру й досягла свого найвищого рівня в полемічній спадщині Івана Вишенського.

Поширювалася в численних рукописних списках. Активізувалася полеміка у зв'язку з виходом 1577 р. у Вільно трактату польського придворного католицького проповідника, єзуїта Петра Скарги «Про єдність церкви божої», де він виправдовував політику окатоличення українського і білоруського народів. Це, як й інші писання єзуїтських та уніатських авторів, дістало різку відсіч у друкованих посланнях, памфлетах, трактатах українських письменників-полемістів православного табору — Герасима Смотрицького, Василя Суразького, Стефана Зизанія, Клірика Острозького, Христофора Філалета, а також у гнівних посланнях Івана Вишенського.

Ісайя КАМ'ЯНЧАНИН

Ісайя Кам'янчанин (світське ім'я — Іоаким, Яким; перша половина XVI ст.— після 1592 р.) — східнослов'янський культурно-освітній діяч, письменник, перекладач. Народився у Кам'янець-Подільському, тут навчався, змалку виявляючи великий інтерес, за його словами, до «благочестивого богословия и священней философіи». Осиротівши, подався до Молдавії, де постригся у ченці в Кипріянівському монастирі, а згодом там же був посвячений у диякони. Повернувся на Україну, жив у Києво-Печерській лаврі, а потім у Вільно. Активно включився у діяльність літературно-освітнього кола, пов'язаного з іменами російських емігрантів — князя Андрія Курбського та колишнього ігумена Троїце-Сергійового монастиря старця Артемія, білоруських і українських магнатів та урядовців — Олельковичів-Слуцьких, Григорія Ходкевича, Михайла Гарабурди, Євстафія Воловича, Костянтина Острозького. Бажаючи організувати друкарню, Григорій Ходкевич і Євстафій Волович спорядили у 1561 р. Ісайю Кам'янчанина до Москви роздобути рукописи майбутніх слов'янських видань. Існує думка, що, прибувши до Москви, Ісайя Кам'янчанин заспілкувався з Іваном Федоровим. Певне, Ісайя Кам'янчанин розповів першодрукареві про намір дістати з царської бібліотеки слов'янську Біблію, щоб її, за словами Ісайї, «в нашем государстве христианском руском Великом княжестве Литовском выдати тиснениєм печатным нашему народу христианскому рускому литовскому, да и рускому московскому, да и повсюду всем православным христианам, иже в Болгарех, и в Сербах, в Мылтянех и Волосех». Можливо, саме тому Іван Федоров пізніше виїхав з Москви до Білорусії, бо вже знав від Ісайї Кам'янчанина про книговидавничі плани білоруських діячів.

Звинувачений у латинській єресі грецьким митрополитом Іосафом, який через Вільно віз до Москви грамоту константинопольського патріарха про затвердження Івану Грозному царського титулу, Ісайя був засланий до Вологди, а потім — до Ростова. Тут він залишився на довгі роки і звідси надсилав «на волю» листи-послання, які набували широкого розголосу. Окремі місця з них зустрічаються у листі Курбського до Івана Грозного (1564) та в друкованих «Азбуках» Івана Федорова (1574, 1578). У 1582 р. Ісайю викликав «на бесіду» Іван Грозний і наділив «милостию государевою» за широку начитаність. Однак додому не відпустив, бо йшла польсько-російська війна. У Росії Ісайя Кам'янчанин продовжував займатися літературно-перекладацькою роботою, підтримуючи зв'язки з українськими і білоруськими культурними діячами. Сучасники глибоко шанували Ісайю Кам'янчанина за грунтовні теологічні знання, ясний розум і блискучий літературний хист. Полемічна спрямованість писань Ісайї Кам'янчанина дає підстави розглядати його як одного з перших українських письменників-полемістів.

Останнім часом ім'я Ісайї Кам'янчанина набуло широкого розголосу в зв'язку з полемікою навколо автентичності листування князя Андрія Курб-

ського з Іваном Грозним, оскільки у листі Курбського до царя (1564) та у недатованій «Жалобі» Ісайї виявилися текстологічні збіги (докладніше див.: *Колосова В. П.* Ісайя Кам'янчанин і російсько-українсько-білоруські зв'язки. Тези конференції. Львів, 1988).

Публікацію всіх відомих на сьогодні творів Ісайї Кам'янчанина здійснив Д. І. Абрамович у розвідці: К литературной деятельности мниха Камянчанина Исайи.— Памятники древней письменности и искусства, № 181. Спб., 1913.

[Плач].

Назва умовна. Твір, датований автором березнем 1566 р., дійшов до нас у складі рукописного збірника другої половини XVI ст. Нині зберігається у рукописному відділі Державної публічної бібліотеки ім. М. Є. Салтикова-Щедріна (Ленінград) під шифром ⊙. XVII. 70, арк. 177—178 зв.

Подається за рукописом.

Список с листа Исаина слово в слово...— Лист до Івана Грозного Ісайя Кам'янчанин писав у Ростові, перебуваючи у в'язниці, датував його травнем 1567 р. До нашого часу список дійшов у складі того ж рукописного збірника другої половини XVI ст., що і «Плач».

Подається за рукописом, арк. 174—176 зв.

1 Вѣрую во единаго бога...— Лист починається так званим символом віри, стислим викладом основних догматів християнської релігії. Ісайя Кам'янчанин, звинувачений у латинській єресі і кинутий через це до в'язниці, навмисне додав на полях до канонічного тексту символу віри свої роз'яснення виразно антикатолицького характеру. Їх наводимо у дужках.

2 Во едину святую соборную и апостолскую церковь.— Приєднуючи від себе до офіційного тексту символу віри — третю, суто православну тезу і обгрунтовуючи її далі історичним екскурсом, Ісайя Кам'янчанин переслідував мету — виявити своє негативне ставлення до католицької церкви, зокрема до римських пап, які призвели до розколу єдиного християнського вчення.

3 ...святых отец...— Під такою назвою ввійшли в історію християнської церкви найвизначніші її ідеологи IV ст.— періоду канонізації християнства, вироблення догматів.

4 ...перваго собора Никейскаго...— церковний собор у м. Нікеї, скликаний римським імператором Константином Великим у 325 р., на якому було засуджено аріанство як єресь і вироблено символ віри.

5 Сильвестр I — римський папа (314—335), який, за переказом, охрестив Константина Великого.

6 ...равноапостольнаго Константина...— Константин I Великий Флавій Валерій (бл. 285—337) — римський імператор (306—337). Увійшов в історію християнства як «рівноапостольний» і «великий», оскільки Міланським едиктом (313) надавав свободи християнській церкві.

7 И взыйде ис купѣли чист от проказы недуга его...— Переповідаючи по пам'яті у подробицях історію звернення імператора Константина до християнства, Ісайя Кам'янчанин виявляє обізнаність з дарчою грамотою Константина папі Сильвестру — так звано «Віно Константинове», підроблену грамоту, яку імператор Константин І Великий начебто дарував римському папі Сильвестру. Грамоту було складено десь у другій половині VIII ст. з метою обгрунтувати світські та церковні права папи. У XV ст. було доведено фальшивість цього «документа», проте католицькі апологети і далі продовжували використовувати його для доказу «зверхності» папи над чотирма патріаршими кафедрами. Східна церква, поширивши дар Константина і на своїх патріархів, також обстоювала правдивість грамоти, а з XVI ст. «Віно Константинове» наводилось православними ортодоксами як аргумент на захист церковних і монастирських володінь.

[8] Д і о к л е т і а н Гай Аврелій Валерій (243 між 313 і 316) — римський імператор (284—305), який у 303—304 рр. видав чотири едикти проти християн.

[9] М а к с и м і л і а н — римський імператор (240—310).

[10] Л і ц і н і й — римський імператор (307—323).

АНОНІМ

История о єдном папѣ римском.— Антипапський памфлет дійшов у складі рукописного збірника 1580 р., який містить полемічні твори. В ньому «Історія о єдном папѣ римском» є частиною «Слова нѣкогда давно на римлян у старых кройниках писаного: о их отщепенстве и о их папах блудных, Петре Гугнивом и яко жонка нечистая папою бысть». Збірник датується записом: «Сія книга священноинока Ієвстафія архидіакона. Списана бысть в монастыри Супрясльском, от нароженя сына божіа 1580-го».

Пізніший список «Истории о єдном папѣ римском» є в рукописному збірнику XVIII ст. колекції Антона Петрушевича (№ 159).

Текст «Истории...» опубліковано: *Попов А.* Обличительные списания против жидов и латинян по рукописи императорской публичной библиотеки 1580 г.— Чтения в императорском Обществе истории и древностей российских при Московском университете, 1879, кн. 1, с. 32—40; *Возняк М.* Український протипапський памфлет XVI ст.— Записки Наукового товариства ім. Шевченка, Львів, 1914, т. 117—118, с. 251—253.

Подається за публікацією А. Попова: Обличительные списания...

[1] Ф о р м о з — римський папа (891—896). Наступник Формоза папа Стефан VII (896—897), звинувачуючи його в узурпації папського престолу, викопав із могили тіло Формоза, одягнув труп, посадив на престол папський, судив, прокляв, відрубав три пальці правої руки, протягнув вулицями Рима й кинув до Тібру. Про папу Формоза як про «єретикопачалника» згадується в багатьох творах українських полемістів.

[2] Р и г а — перекручене латинське „rex“ — цар.

АНОНІМ

Списаніє проти в люторов.— Твір дійшов у двох редакціях. Перша — у складі рукопису, що датується 1580 р., друга — в рукопису початку XVII ст.

Передрук твору здійснено у вид.: *Попов А.* Древнерусские полемические сочинения против протестантов. II. Обличительное списание против учения протестантов по двум спискам XVI и XVII веков.— Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете, 1879, кн. 2, с. 1—80; Списание против люторов.— Памятники полемической литературы в Западной Руси. Пб., 1903, кн. 3, ст. 47—182.

Подається (уривки першої редакції) за вид.: *Попов А.* Списание против люторов.

[1] Г л а г о л е т ь в д е с я т о с л о в и ю...— Мається на увазі десять євангельських заповідей.

[2] ...г р а д є П а н е а д є...— місто Панеас. Це стара назва Кесарії Філиппової, що знаходилась у північній Палестині біля підніжжя Єрмону.

[3] ...И у л і я н н е ч е с т и в и й...— Йдеться про Юліана, римського імператора (361—363).

[4] ...с в я т о г о А р т е м и я...— Йдеться про сучасника Юліана, якого християнська церква канонізувала як «великомученика».

[5] ...А ф р о д и т а и П р у п и н а...— За євангельською легендою, Афродит і Прупін — перські філософи-жерці, які побачили зірку, що вказувала трьом царям шлях у Віфліієм на поклоніння немовляті — Христу.

АНОНІМ

[Передмова до Острозької азбуки 1578 р.].— Передмову («Всесилною десницею вышняго бога...») надруковано на титульному аркуші шкільної читанки, яка містить грецько-старослов'янські молитовні тексти. Передмова вперше подає дані про те, коли в Острозі український магнат-меценат, культурноосвітній діяч князь Василь-Костянтин Костянтинович Острозький (1526—1608) заснував друкарню і школу. Як видно вже з передмови, навколо друкарні і школи згуртувалися «вчені мужі». В історію духовного життя України вони ввійшли як діячі острозького науково-літературного гуртка, що займався педагогічною та видавничою діяльністю. Іноді цей гурток ще називають «Острозькою академією».

Вперше примірник Острозької азбуки 1578 р. був виявлений в 1961 р. серед слов'янських книг крайової бібліотеки тюрінгського міста Готи (НДР), де зберігається і тепер. Нещодавно другий примірник виявлено в Англії, а окремі листи — в Державній бібліотеці СРСР ім. В. І. Леніна (Москва). Далі — ДБЛ.

Подається за вид.: Азбука Ивана Федорова 1578. М., 1983, с. 1—2.

Герасим СМОТРИЦЬКИЙ

Герасим Данилович Смотрицький — український письменник-полеміст, поет, педагог, учений. Один із ідеологів культурно-освітнього руху, що розгорнувся на Україні в останній третині XVI ст. Батько Мелетія Смотрицького. Народився у с. Смотрич, тепер Хмельницької обл., у першій половині XVI ст. Одержав грунтовну освіту, володів грецькою, латинською і церковнослов'янською мовами. Працював міським кам'янецьким писарем і прославився своєю ученістю. Близько 1576 р. на запрошення князя Костянтина Острозького виїхав до Острога, де став ректором новововідкритої школи, а також очолив науково-літературний видавничий гурток, до якого входив Іван Федоров. Разом з першодрукарем працював як «головний редактор» над острозькими виданнями, зокрема над Азбукою 1578 р. та Біблією 1581 р. Припускають, що помер у жовтні 1594 р.

[Перша передмова до Острозької біблії 1581 р.] — Передмову («Боже отче вседержителю...») вміщено на перших аркушах Біблії від імені князя Костянтина Острозького. Проте стилістичний аналіз, порівняння з другою передмовою, підписаною Герасимом Смотрицьким, доводить, що автором і першої передмови був «головний редактор» Острозької біблії. Передмова цікава тим, що показує, яку вагу надавали культурні діячі організації книгодрукування на Україні. Передрук тексту див. у вид.: *Строев П. М.* Обстоятельное описание старопечатных книг славянских и российских, хранящихся в библиотеке... Ф. А. Толстова. М., 1829, с. 51—69.

Подається за першодруком.

[1] Боже... благодареніє воздавайте.— Від початку передмови до цих слів включно текст друкувався на двох мовах у дві шпальти: в лівій подавався грецький текст, у правій — старослов'янський.

[2] ...великаго князя Іоанна Василієвича...» — Йдеться про Івана IV Грозного (1530—1584), московського великого князя з 1533 р., російського царя з 1547 р., за якого в Росії почалося книгодрукування.

[3] Гарабурда Михайло Богданович (? —1586) — білоруський магнат, писар Великого князівства Литовського, дипломат, активний учасник культурного руху в Білорусії другої половини XVI ст., виявляв великий інтерес до книгодрукування. Неодноразово їздив до Москви у складі посольства, зокрема у 1571 та 1573 рр. «Очевидно,— припускає український книгознавець Я. Д. Ісаєвич,— під час однієї із двох останніх місій він привіз повний церковнослов'янський переклад Біблії з грецької мови»

(*Ісаєвич Я. Д.* Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. Львів, 1983, с. 97).

[4] ...седьмдесят и двѣмя преводники множає пяти сот лѣт на словенскій преведеную...— З Москви був отриманий переклад, здійснений не в Київській Русі, як гадали острозькі діячі, а в Новгороді при митрополиті Геннадії.

[5] Кандійські острова.— Кандією називали Кріт за назвою його тодішньої столиці м. Кандії (Іракліона).

[6] Єремія (Ієремія) II Транас — константинопольський патріарх (1572—1594), глава східнослов'янської православної церкви.

[7] ...Новаго Рима...— Див. визначення Константинополя як Нового Рима у листі Ісайї Кам'янчанина до Івана Грозного (с. 191).

[8] ...от языка єврейска во єллинскій преведеную...— Йдеться про переклад, здійснений 72-ма перекладачами,— так звану Септуагінту.

Предсловіє к благовѣрному и православному всякаго чина, возраста же и сана читателеви...— Це друга передмова до Острозької біблії. В ній Герасим Смотрицький, розвиваючи думки першої передмови, поглиблює теологічний зміст викладу і загострює його полемічний характер. Текст містить численні посилання на біблійні сентенції.

Передрук передмови здійснений у вид.: Предисловие к Библии, изданной в Остроге 1581 г.— Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссею для разбора древних актов. Ч. 1, т. 8, К., 1914, вып. 1, с. 45—56 (Далі — АЮЗР).

Подається уривок за першодруком.

[1] Арій (256—336) — священик з Александрії. Проповідував вчення, яке отримало назву «аріанства». Аріани не визнавали основного догмату християнства — трійці (єдиносутності отця, сина і святого духа), вважаючи, що існує тільки один бог, а Христос — створена богом істота нижчого ступеню. На Нікейському соборі у 325 р. аріанство було засуджено як єресь. Однак заперечення «триєдності» божества було характерне і для пізніших течій в християнстві. У XVI ст. аріанами називали антитринітаріїв — послідовників релігійних учень і сект, які також відкидали догмат трійці. Проти аріан гостро виступали і православні українські та білоруські культурно-освітні діячі, які прагнули консолідувати національні сили для протистояння католицькій експансії.

[2] ...пріємый пророк...— Йдеться про Ісайю — за біблійною легендою, іудейського пророка (VIII ст. до н. е.). Йому приписується авторство глав 1—33 і 36—39 книг Старого завіту.

[3] Тимофій — євангельський персонаж.

[4] Фома — за євангельською легендою, один з дванадцяти апостолів — найближчих учнів Ісуса Христа.

[5] ...блаженный апостол...— Йдеться про апостола Павла.

[6] Сіон — одна з висот, на яких розкинулось місто Ієрусалим. У християнській літературі вживається як символ царства божого.

[7] Іаков — біблійний персонаж.

[8] ...пророк рече...— Йдеться про Давида.

[9] ...и двострочноє согласіє...— Текст віршованої передмови — «Двострочного согласія» («Всякого чина православный читателю...») див. у цьому томі, с. 460.

Ключ царства небесного.— Цей твір увійшов до книжки, виданої в Острозі 1587 р., яка містила дві передмови і два трактати. Перша передмова присвячена «Яснеосвецоному и вельможному... Александрови Константиновичови»; друга передмова має назву «До народов руских...». Трактати йдуть під заголовками «Ключ царства небесного...» і «Календар римский новый...»

Відомі лише два дефектні примірники цієї книжки, які зберігаються у Києві в Центральній науковій бібліотеці АН УРСР та у Львівській науковій бібліотеці АН УРСР ім. В. Стефаника.

Передрук текстів здійснено у вид.: Ключ царства небесного, западнорусское полемическое сочинение 1587 г.— АЮЗР, К., 1887, ч. 1, т. 7, с. 232—265.

Подається за першодруком.

[1] Олександр Костянтинович (? —1603 р.) — син Костянтина Острозького, навчався в Острозькій школі, ректором якої був Герасим Смотрицький.

[2] В ней же истинный наслѣдник...— Йдеться про те, що рід князів Острозьких веде свій початок від великого князя київського Володимира Святославича (? —1015), який запровадив християнство як державну релігію.

[3] ...началником твоим...— Певно, засновником роду Острозьких.

[4] ...мѣти всегдашнеє пилноє бачене... на новый вѣк свой...— Очевидно, Герасим Смотрицький має на увазі, що Олександр щойно вступив у своє повноліття.

[5] ...змієобразныє шепталци...— Йдеться про єзуїтів.

[6] Плютархус.— Це віршова кінцівка присвяти-передмови до Олександра Острозького, сина Костянтина Острозького, яка передує трактатові Герасима Смотрицького. У вірші обігрується одна з апофегм (афористичних сентенцій) Плутарха.

[7] ...єдин з таковых учителєй...— Герасим Смотрицький має на увазі Бенедикта Гербеста (бл. 1531—1593) — польського письменника-єзуїта, одного з ініціаторів і пропагандистів церковної унії — римської і православної церкви, автора брошури „Wiary kościoła rzymskiego wywody...“ («Висновки віри римського костьолу...»). Краків. 1586, наступне видання — Львів, 1586. З положеннями цієї брошури і полемізує далі Герасим Смотрицький.

[8] ...календаря нового...— Йдеться про календар, який у лютому 1582 р. запровадив папа Григорій XIII (1502—1585). Хоч григоріанський календар мав наукові підстави, однак він викликав опір православного населення і полемістів, бо вводився католиками силоміць, порушуючи усталені звичаї і традиції.

[9] Василій Великий (329—379) — кесарійський єпископ (з 370 р.), письменник-богослов, поборник чернецтва, укладач «Статуту подвижницького», один з «отців церкви».

[10] Григорій Богослов (Назіанський чи Назіанзин; 328—390) — єпископ Константинополя (381—383), письменник-богослов, один з «отців церкви».

[11] Іоанн Златоуст (347—407) — константинопольський єпископ (398—404), письменник-богослов, один з «отців церкви».

[12] Афанасій Александрійський (бл. 295—373) — старохристиянський діяч і богослов. Родом з Александрії, був там єпископом з 328 р. Боровся проти аріанства, проповідував аскетизм. Автор численних творів.

[13] Кирил Александрійський (бл. 376—444) — єпископ Александрії (з 412 р.), письменник-богослов.

[14] Іоанн Дамаскін (бл. 675— бл. 754) — богослов, поет, вчений.

[15] ...скаргов и гербестов...— Скарга (справжнє прізвище — Повенський) Петро (1536—1612) — польський письменник-полеміст, засновник єзуїтських колегій, ректор єзуїтської школи (пізніше академії) у Вільно. Один з ініціаторів і пропагандистів Брестської унії 1596 р. Герасим Смотрицький має на увазі його книжку „O jedności kościoła bożego...“ («Про

єдність церкви божої...»), написану 1574 р., опублікована у м. Вільно 1577 р., друге видання — Краків, 1590).

[16] Корнілій — євангельський персонаж.

[17] Авраам — за біблійною легендою, родоначальник єврейського народу.

[18] Лазарь — євангельський персонаж.

[19] Валаамским духом — тобто ослячим духом. За біблійною легендою, у пророка Валаама був осел, який заговорив людським голосом.

[20] Личба розна, сила єдина.— Тут автор зашифровує у числах ім'я папи Григорія XIII — «третього законодавця»: 3 + 100 + 8 + + 3 + 70 + 8 + 8 + 13 = 305 + 361 = 666; «Грігорій XIII» дає 307 + 359 = 666, а це число вважалося «знаком антихриста».

[21] ...страшили тыми крекотками...— Йдеться про народний звичай крутити тріскачами біля церкви у великодній четвер.

[22] ...которые от «пауперибус» латину починають учить...— Йдеться про так званих «нищих школярів» або спудеїв тогочасних шкіл.

[23] ...дивноє знаменіє бог показати рачил...— Надзвичайно холодну весну 1587 р. Герасим Смотрицький пояснює тим, що нібито сам бог виступає проти введення нового календаря: за старим календарем великдень мали святкувати тоді 26 квітня, а за новим — 29 березня, коли трапилася велика хуртовина.

[24] Улєз в одежу... Генадія...— Йдеться про те, що уніати виступали під ім'ям Геннадія II Схолярія (? —471), константинопольського патріарха, письменника-богослова, укладача «Стословця», поширеного ще з давніх часів і на Русі.

Василь СУРАЗЬКИЙ

Василь Суразький (Острозький) — так прийнято називати автора полемічного трактату «О єдиной истинной православной вѣрѣ...», виданого в Острозі в 1588 р. Львівський історик І. З. Мицько доводить, що за цим ім'ям стоїть Василь Андрійович Малюшицький. Дослідник розкрив і деякі біографічні дані цього українського культурно-освітнього діяча і видавця (див.: *Мыцко И. З.* Украинский писатель-полемист Василий Суражский — сподвижник Ивана Федорова.— В кн.: Федоровские чтения. 1979. М., 1982, с. 18—23). Народився не пізніше середини 50-х років XVI ст., одержав добру освіту. В 1575—1581 рр. він уже на службі у князя Костянтина Острозького. Як діяльний член острозького літературно-наукового гуртка, брав участь у підготовці до видання Острозької біблії (1581), «Маргарита» Іоанна Златоустого (Острог, 1595); «Правила истиннаго живота христіанского» (Псалтир з возслідуванням, Острог, 1598). Був «строїтелем» (управителем) острозького шпиталя, суразьким старостою (в м. Суражі, недалеко від Острога). Є підстави вбачати у свідченні «Антиризиса» (Вільно, 1600) про «пана Василя, старосту суражского и пана Вишенского» факт знайомства і співробітництва Василя Суразького з Іваном Вишенським. Безумовним є те, що трактат Василя Суразького «О єдиной... вѣрѣ...» справив великий вплив на Івана Вишенського. Помер Василь Суразький після 1620 р.

О єдиной истинной православной вѣрѣ и о святой соборной апостолской церкви, откуду начало приняла и како повсюду распрострєся.— Книжка вийшла друком у Острозі в 1588 р.

Відомі публікації: Памятники полемической литературы в Западной Руси. Пб., 1882, кн. 2, с. 601—938 («Русская историческая библиотека», т. VII).

Подається в уривках за цим виданням.

[1] Оріген (бл. 185—254) — ранньохристиянський філософ і теолог, засновник біблійної філології, один з «отців церкви». З 217 р. очолював християнську школу в Александрії, уроженцем якої був. Намагався використати античну філософію (систему Платона) для обгрунтування християнських догм, за що у 231 р. його звинувачено в єресі. Переїхав до м. Кесарії (Палестина), тут його кинули до в'язниці, де він умер від тортур. Автор понад 2000 творів. У 543 р. був на вселенському соборі засуджений як еретик. Під впливом його ідей перебувало багато мислителів середньовіччя.

[2] «Шестоденца» («Шестиднев») — твір Іоанна Екзарха Болгарського (кінець IX— початок X ст.), в якому трактується біблійна легенда про створення світу, подаються різні історичні відомості та філософські й природничі уявлення.

Стефан ЗИЗАНІЙ

Стефан Зизаній Тустановський (друга половина XVI ст.— 1600) — український і білоруський культурно-освітній діяч, письменник-полеміст, проповідник, педагог, учений. Один з ідеологів антиуніатського руху, що розгорнувся в кінці 80-х — на початку 90-х років XVI ст. на землях України і Білорусії. Син Хоми Куколя з Рогатина (куколь — український відповідник грецькому зизанію), рідний брат Лаврентія Зизанія. У 1586—1593 рр. викладав у Львівській братській школі, а потім на прохання віленських братчиків переїхав до Вільно. Там розгорнув активну діяльність проти введення унії православної церкви з католицькою. Жорстоко переслідувався духовними і світськими властями. У 1595 р. проуніатськи настроєний митрополит Михайло Рогоза (1589—1599) видав проти нього грамоту і відлучив від церкви, а 1596 р. король Сигізмунд III розіслав проти нього «баніцію» — оголосив державним злочинцем і наказав ув'язнити. Ховаючись від переслідування, Стефан Зизаній у 1599 р. прийняв постриг у віленському Святотроїцькому монастирі. Але стіни монастиря його не врятували, і він був змушений тікати. У 1600 р. на шляху до Волощини, куди Стефан Зизаній ішов на прощу, його в подорожній сутичці вбили воїни волоського господаря Михая Хороброго (див.: *Ружицький Е.* Невідомий документ про смерть Стефана Зизанія.— Архіви України, 1972, № 1, с. 64).

У 1595 р., коли зрадники-єпископи вже дали згоду на унію і змовлялися з Ватіканом щодо її якнайшвидшого оформлення, Стефан Зизаній надрукував у Вільно «Катехізис» — антикатолицький полемічний трактат. Книжку цю, видану двома мовами — тогочасною книжною «руською» та польською, досі не знайдено і про зміст її довідуємося з брошурки-рецензії на неї католицького полеміста Щасного Жебровського під назвою: „Plewy Stefanka Zizaniey", Вільно, 1596.

Казанье святого Кирила, патріархи ієрусалимского, о антіхристѣ и знаках єго. З розширенієм науки против єресей розных. Вільно, 1596.— Це друга книжка Стефана Зизанія, яка дійшла до нашого часу. Надрукована двома мовами — книжною «руською» і польською. Відштовхуючись від проповіді старохристиянського письменника Кирила Єрусалимського (315—386), в якій вказувалися «знаки антихриста», Стефан Зизаній подає у своїй інтерпретації одинадцять знаків «антихристова наставання», прикладаючи їх до папи. Гостро полемічний, виразно соціально забарвлений трактат справив величезне враження на православний табір, і йому вірили, за словами сучасника, більш ніж Євангелію (див. Памятники полемической литературы, т. 2, с. 180).

Текст передруковано у вид.: Пам'ятки полемічного письменства кінця XVI— і поч. XVII ст. Видав Кирило Студинський. Львів, 1906, т. 1, с. 31—200.

Подається в уривках за цим виданням.

[1] Феофілакт — болгарський письменник. Грек за походженням, був охрідським архієпископом (1094—1107). Канонізований християнською церквою як святий.

[2] Іоаким VI — патріарх антіохійський (XVI ст.). У 1586 р. був на Україні.

[3] ...взбудил на тоє воєвати... — Йдеться про право контролю братств над духовенством, зокрема і над єпископатом, підтверджене східними патріархами Іоакимом та Ієремією під час їхнього перебування на Україні в 1588—1589 рр. Це викликало великий опір з боку київського митрополита Михайла Рогози та всіх єпископів.

Клірик ОСТРОЗЬКИЙ

Клірик Острозький — не розкритий досі псевдонім одного з українських полемістів, діячів острозького літературно-наукового гуртка. Висловлювалися припущення, що під цим ім'ям міг виступати молодий Мелетій Смотрицький, автор «Апокрисиса», який назвав себе Христофором Філалетом і, як припускають, могли бути Мартин Броневський, Гаврило Дорофейович або Йов Борецький. Найвірогідніше припущення про авторство Мелетія Смотрицького (див.: Пам'ятки полемічного письменства кінця XVI і поч. XVII в., т. 1, с. XXXIII—L. — У кн.: Пам'ятки українсько-руської мови і літератури, т. 5).

Клірик Острозький — автор двох «Отписов», адресованих Іпатію Потію (1541—1613) — володимирському та берестейському єпископові, одному з організаторів Брестської унії 1596 р., згодом (з 1600 р.) уніатському митрополитові. До першого «Отпису» додана «Историіа... о Флоренском синодѣ...».

Отпис на лист в бозѣ велебного отца Ипатія... в року 1598 писаный, через одного наименшого клирика церкви Острозскои в том же року отписаный.

Твір вийшов друком в Острозі у 1598 р. Складається з передмови «До чителника», «Предмови листу до отца єпископа» та «Листа».

Текст передруковано у вид.: Ответ Клирика Острожского Ипатию Потею. — Памятники полемической литературы в Западной Руси. Спб., 1903, кн. 3, с. 377—432.

Подається за першодруком.

[1] Григорій Богослов Назіанзин (бл. 328—390) — старохристиянський письменник, діяч і мислитель, один із «отців церкви». У 381—383 рр. був єпископом Константинополя. Автор численних творів, зокрема поетичних.

[2] ...на остатку всѣх и мнѣ ся достал видети лист...— Іпатій Потій надіслав листа Костянтину Острозькому, датованого 3 червня 1598 р. Князь доручив Клірику Острозькому відповісти на нього. Про оперативність автора відповіді і про те, якої ваги їй надавалося, свідчить той факт, що «Отпис» надрукований цього ж року.

[3] ...собор Флоренскій... — Йдеться про Флорентійський собор 1438 — 1439 р., на якому було ухвалено унію православної церкви з католицькою.

[4] ...за Григоріа-папы... — Йдеться про папу Григорія XIII (1502—1585; папа з 1572 р.).

[5] ...Берестейскій... собор... — уніатський Брестський собор 1596 р. Підписуючи на ньому Брестську унію, єпископи-відступники твердили, що вона лише відновлює рішення Флорентійської унії 1439 р.

Историіа о Листрикійском, то єсть о разбойническом Ферарском, або Флоренском синоде, вкоротцѣ правдиве списаная. — Текст передруковано у вид.: История о разбойническом Флорентийском соборе, изданная Клириком Острожским в 1598 г. — Памятники полемической литературы в Западной Руси. Спб., 1903, кн. 3.

Подається за першодруком.

[1] Магомет (Мухаммед, Мохаммед; бл. 570—632) — арабський релігійний і політичний діяч, засновник ісламу — однієї з найпоширеніших релігій світу. Її послідовники — мусульмани.

[2] ...папа римскій... — Йдеться про папу Євгенія IV.

[3] ...цесара константинополского... — Йдеться про візантійського імператора Іоанна Палеолога (1425—1448).

[4] ...до всѣх трех патріархов... — тобто до александрійського, антіохійського та ієрусалимського.

[5] ...четвертым — царигородским... — Йдеться про константинопольського патріарха Іосифа (1416—1439).

[6] ...за цесара... Олбрыхта... — Мається на увазі німецький імператор Альбрехт (Ольбрахт) II (1397—1439, імператор з 1438 р.).

[7] ...полского Владислава... — польський і угорський король Владислав III Ягайлович.

[8] ...литовского Жикгимонта... — Йдеться про великого князя литовського Жигмонта (Сигізмунда) Кейстутовича.

[9] Ісидор — київський митрополит (? — 1463).

[10] Фотій — київський митрополит (1408—1431).

[11] Іона — біблійний персонаж.

[12] ...великого Родиса... — тобто м. Родоса.

[13] Онорій.— Папа Гонорій I (625—638) засуджений як єретик на шостому вселенському соборі у 680 р.

[14] ...и забит у Варны.— Йдеться про битву між військом Владислава III і армією турецького султана Амурата II. Битва відбулася 10 листопада (за ст. ст.) 1444 р. біля Варни, фортеці-порту на березі Чорного моря (нині місто в Болгарії), де Владислав загинув у бою.

[15] ...каструм Анели... — замок св. Ангела у Римі.

[16] ...короля франційского... — Мається на увазі французький король Карл VII (1403—1461; король з 1422 р.).

[17] ...ритора Яна... — Йдеться про «парижанина Яна», Іоанна Шарльє-Жерсона (1363—1429), ученого-богослова, професора і ректора Паризького університету. Перше видання його творів вийшло у Страсбурзі в 1488 р. Брав участь у Флорентійському соборі як представник «західників».

[18] ...всю Трацію... — Мається на увазі Фракія, історична область на північному сході Балканського півострова.

[19] ...через Гелеспонт.— Йдеться про Дарданельський пролив.

[20] Тесалоники — тобто Фесалоніки.

[21] Етолія — назва області.

[22] Епір — назва області.

[23] Махомет Вторый — Магомет, Махомет (1430—1481), турецький султан з 1451 р. Захопив Константинополь у 1453 р.

[24] ...папы Миколая... — Йдеться про римського папу Миколу V (1447—1455).

[25] ...Ян Осмый римскій... — Йдеться про римського папу Іоанна VIII (872—882), який виявився жінкою — «папежихою».

[26] ...ведле заслуг згинул...— Митрополит київський, відступник Ісидор, про якого йде мова, помер 1463 р.

[27] ...в Горѣ Афонстей... — Афон (по-грецьки — свята гора), півострів у Егейському морі, який візантійський імператор Костянтин Погонат (668—685) віддав у володіння ченців. Протягом наступних століть тут побудовано багато монастирів, скитів та келій аскетів-самітників. Афон відіграв роль великого релігійного і культурного православного центру.

[28] ...тиранін суровых Иродов...— Ірод I Великий (бл. 73 р. до н. е. — 4 н. е.) — іудейський цар (правив в Іудеї з 37 р. до н. е.),

жорстоко придушував народні рухи. За євангельською легендою, Ірод, щоб позбутися новонародженого Ісуса, наказав винищити у Віфліємі всіх хлопчиків до дволітнього віку.

[Отпис] на другій лист велебного отца Ипатія... — Подається за вид.: Незвісний твір Клирика Острогского (1599). — У кн.: Пам'ятки полемічного письменства кінця XVI і поч. XVII в., т. 1, с. 201—229.

[1] Чим єст лѣпшій Петр Ключар небесный над Павла Тайника албо секретаря третего неба? — Католицька церква вище за всіх апостолів ставила Петра, якому нібито були доручені ключі від неба. Православна церква обстоювала рівність усіх апостолів.

[2] Стефан первомученик — за євангельською легендою, один з семи перших християнських дияконів, який жорстоко переслідувався ворогами нового вчення і був забитий камінням.

Христофор ФІЛАЛЕТ

«Апокрисис» — один з найвидатніших творів української літератури кінця XVI ст., є першим полемічно-викривальним трактатом, спрямованим проти Брестської унії 1596 р. Для виправдання зрадницької унії, Петро Скарга видав 1596 р. у Кракові книжку «Synod Brzeski i jego obrona». Її переклав українською мовою митрополит-зрадник Іпатій Потій, назвавши «Описанье и оборона собору руского берестейского» (Вільно, 1597). 1597 р. у Кракові вийшла анонімна брошура «Ектезіс», яка правдиво висвітлює хід і зміст православного Брестського собору, викриваючи єпископів-зрадників, що прийняли унію. Наприкінці 1597 — на початку 1598 р. публікується польською мовою фундаментальний «Апокрисис». Майже одночасно в Острозькій друкарні виходить він й українською мовою у перекладі, як вважається, Клірика Острозького чи Гаврила Дорофейовича.

Автор «Апокрисису» назвав себе вигаданим ім'ям — Христофор Філалет, що в перекладі з грецької означає Христоносець Правдолюб. Дослідники сходяться на тому, що псевдонім належить прибічнику князя Острозького протестанту Мартину Броневському. Найвірогідніше, «Апокрисис» написано на замовлення князя Острозького. Провідні ідеї твору визрівали у гуманістично-ренесансному середовищі тодішньої прогресивної українсько-білоруської інтелігенції, що склалося при дворі князя.

Наведений текст подається за вид.: Памятники полемической литературы.— Русская историческая библиотека. Спб., 1882, т. 7, кн. 2.

[1] ...с тым титулом «Собор Берестейській»... — Мається на увазі згадана книжка Петра Скарги.

[2] ...через митрополита киевского, и через володимерского...— Тут йдеться про єпископів-зрадників, що проголосили Брестську унію.

[3] ...синодовым дѣеписцем...— Йдеться про Петра Скаргу.

[4] Римский папѣж... римский костел... римской вѣры... — католицьке (латинське), віросповідання, католицька віра, папа римський; греческа релѣя — грецька (православна) віра.

[5] ...Иван, князь московский... — Тут цар Іван Грозний.

[6] ...Карла, цесаря... — Можливо, йдеться про імператора «Священої Римської імперії» Карла V.

[7] ...римлянина Цицерона... — Йдеться про громадського і політичного діяча Давнього Риму. Він був останнім визначним ідеологом римського республіканського устрою. До нас дійшло 58 його промов, серія трактатів з риторики і філософії, майже 800 листів.

[8] ...владыки луцкого... — Йдеться про єпископа луцького Кирила Терлецького.

[9] ...ѣханью луцкого и володимерского владыков до

Рима... — Разом з Кирилом Терлецьким до Рима їздив Іпатій Потій, брестський і володимирський єпископ-ренегат, активний, як і Терлецький, проповідник унії.

Іван ВИШЕНСЬКИЙ

Іван Вишенський — найвизначніший український письменник-полеміст кінця XVI — початку XVII ст. Біографічних відомостей про нього мало. Народився між 1538—1550 рр. у містечку Судова Вишня на Львівщині, де здобув початкову освіту. Жив у Луцьку та Острозі. В 70—80-х роках XVI ст. переселився на Афон (Греція), що став тоді найбільшим духовним центром православ'я. У монастирях Афона Вишенський був послушником, ченцем, а під кінець життя аскетом-пустельником в одній із келій над Егейським морем. Загалом на Афоні він прожив близько 40 років аж до своєї смерті у 20-х роках XVI ст. У 1604—1606 рр. Іван Вишенський перебував на Україні, був гостем львівського братства та свого приятеля Іоза Княгиницького.

До нас дійшло 16 творів Івана Вишенського в різних рукописних списках. Ще у 1599—1600 рр. Іван Вишенський частину своїх творів переписав у спеціальну «Книжку», яку він готував до друку в Острозькій друкарні. «Книжка» складалася з передмов і десятьох послань; сюди, зокрема, ввійшли: «Оглавление писанного в книжце...», «О чину прочитания сего писания», «Ко прочитателю наединѣ сего писаня» і десять «глав», що є, власне, окремими творами — «Обличение диявола-миродержца...» (1599—1600), «Послання князю Василю Острозькому...» (1599—1600), «Порада» (1599—1600), «Писание до всѣх обще, в Лядской земли живущих» (1588), «Писание к утекшим от православной вѣры епископам» (1598), «Извѣщение краткое о латинских прелестях...» (1588—1589), «О еретиках» (1599—1600), «Загадка философам латинским...» (1599—1600), «Слѣд к постижению и изучению художества...» («Слѣд краткий») (1599—1600) і «Новина, или Вѣсть...», яку не вважають оригінальним твором Вишенського. Після 1600 р. полеміст написав ще кілька творів: «Краткословный отвѣт Феодула... Петру Скарге» (1601), «Послания Домнікії» (1605), «Зачапка мудрого латынника з глупым русином» (1608—1609), «Послання львівському братству» (1610), «Послання Іову Княгиницькому» (1610), «Позорище мысленное» (1615—1616).

Спадщину полеміста прийнято поділяти на твори, написані до Брестської унії 1596 р., та твори, написані після неї, хоч усі вони мають багато спільного. Через те, що свої твори Іван Вишенський писав за межами батьківщини, вони мають здебільшого форму «послань» чи «писань», адресованих або всьому народу, або певним особам, що видно із самих назв. Письменник неодноразово звертався до земляків і просив, щоб його «послання» читали «совокупно», тобто громадою, переписували, а оригінали повертали назад. Про те, що твори полеміста розповсюджувалися в рукописах, свідчить кілька списків, які дійшли до нас, зокрема найбільш повний так званий Підгорецький рукопис XVII ст. Поширювалися в рукописах твори Івана Вишенського і в Росії. Один із списків, що зберігається в Саратовському університеті, датується 1862 р.

Хоч Іван Вишенський і готував свої твори до друку, однак за його життя було опубліковано анонімно 1598 р. в острозькій «Книжиці» тільки послання «От святой Афонской горы скитствующих», що, як гадають дослідники, є першим варіантом «Писания к утекшим от православной вѣры епископам». А потім ім'я Івана Вишенського майже на 250 років забулося, і тільки 1865 р. М. Костомаров у «Актах, относящихся к истории Южной и Западной России» опублікував чотири твори письменника. Це дало поштовх С. Голубєву, І. Франкові, Г. Житецькому до дальших розшуків і публікацій його послань.

Книжка. — Це назва збірки творів Івана Вишенського, яку він сам уклав і підготував до друку за типом острозької «Книжиці» 1598 р., що

являла собою збірник послань александрійського патріарха Мелетія, «соборного послання» князя К. К. Острозького та послання до єпископів Івана Вишенського, вміщене тут анонімно. Однак «Книжка» Вишенського з невідомих причин не була видана. Вперше її опублікував разом з іншими шістьма творами І. П. Єрьомін у згадуваному академічному виданні, до якого було додано археографічний огляд творів полеміста, різночитання їх, словник та поему І. Я. Франка «Іван Вишенський».

Реконструюючи тексти творів письменника на основі найдавнішого і найвірогіднішого Підгорецького рукопису XVII ст., І. П. Єрьомін враховував різночитання в інших рукописах, а також в пізніших публікаціях, в яких допущено чимало помилок. При науково-критичному виданні творів Івана Вишенського дослідник дотримувався, за його твердженням, таких правил: «Тексти друкуються із збереженням всіх особливостей орфографії рукописного оригіналу; титли розкриваються, всі виносні букви вводяться в рядок; буква ъ у кінці слів не подається; не подається вона і в середині — в словах типу *миръский, фаръбами, иновѣръца, философъского, книжъного* і т. п.; *юс малий* і *а йотоване* замінюється буквою *я; і* та *ї* замінюються буквою *и; юс великий, оу* та 8 — буквою *у; омега* замінюється буквою *о*; *фіта* — буквою *ф*; *псі* — буквами *пс*; *іжиця* — буквами *в* або *і*, в залежності від слова; буква *ѣ* всюди збережена, тому що вона відповідно української вимови могла вимовлятися не тільки як *є*, але і як *і*. Пунктуація прийнята сучасна. Всі тексти друкуються у виправленому вигляді; виправлення вносяться у текст з відповідним застереженням у різночитаннях» *.

Згодом всі названі тексти полеміста були передруковані у виданні *Вишенський Іван.* Твори (К., 1959), за яким тут і подаються окремі тексти та уривки з них. Враховуючи те, що в одних і тих же творах трапляється різнобій у написанні окремих слів, у нашому виданні вони уніфіковані (наприклад: *диавол* подано всюди *диявол, христианский — християнский, рымский — римский, амин — аминь, святаго — святого, будущаго — будущого, геенна — геена* тощо). Подвоєння чи неподвоєння суфікса «нн» у словах типу: *очищення, очищенья, очищеня;* пом'якшення через «ь» у словах типу: *альбо — албо, южь — юж, есьте — есте, вельможа — велможа, тилько — тилко,* як і деякі інші фонеми та орфограми, максимально збережено за оригіналом.

За виданням «Вишенский Иван. Сочинения» була зроблена перша спроба перекладу творів полеміста сучасною українською мовою (*Вишенський Іван.* Твори. К., 1986), здійснена В. О. Шевчуком.

Між назвами творів в «Оглавлении писанного в книжце...» і самими творами Івана Вишенського є деяка розбіжність. Крім того, «Обличение диявола-миродержца» подається як «Глава 1», «Порада» — «Глава 3», «Писание до всѣх обще, в Лядской земли живущих» — «Глава 4», «Писание к утекшим от православнои вѣры епископам» — «Глава 5», «Загадка философам латинским» — «Глава 8».

[1] Братства — релігійно-національні організації українських і білоруських міщан. У XVI—XVII ст. існували в Києві, Львові, Луцьку, Острозі, вели боротьбу проти національно-релігійного гніту з боку польської шляхти та уніатської церкви, виступали за обмеження деспотичної влади церковних магнатів. При братствах відкривалися так звані братські школи, які відіграли велику роль у розвитку всієї української культури; з братських шкіл вийшли майже всі відомі українські та білоруські письменники XVI—XVII ст.

[2] Причастие святого духа — обряд у християнстві, який називають ще євхаристією. Відбувається під час літургії (обідні), коли церковники дають віруючим «вкусити самого тіла і крові Христової» у вигляді

---

* *Вишенский Иван.* Сочинения. Подготовка текста, статья и комментарии И. П. Еремина. М.— Л., 1955, с. 279.

хліба та вина, завдяки чому віруючі ніби єднаються з богом, «очищаються від гріхів».

[3] Павло і Петро — апостоли, що їх вважають проповідниками християнства й авторами Нового завіту Біблії — Євангелій. Вони досить часто згадуються у творах Івана Вишенського, на послання яких посилається полеміст як на авторитетні для християн вчення.

[4] Писание до князя Василия. — Йдеться про острозького князя Василя-Костянтина (1526—1608), київського воєводу і власника величезних маєтностей на Київщині, Волині та Поділлі.

[5] Лядской земли. — Тут мається на увазі Польська держава.

[6] Єресь — релігійна течія, ворожа панівній церкві. В епоху середньовіччя єресі були релігійною формою протесту проти деспотизму і зловживання духовною владою; єретик — прихильник тої чи іншої єресі. Іван Вишенський мав на увазі відступників від православ'я і взагалі від християнської віри.

[7] Новина, или Вѣсть, о обрѣтении тѣла Варлаама...— Йдеться про охрідського архієпископа Варлаама в Македонії, якому турки відрубали голову 28 травня 1598 р. у місті Велесі (Югославія), а тіло викинули до річки Вардар, що впадає в Егейське море.

[8] ...мой даскал простак.. — Йдеться про Ісуса Христа.

[9] ...наказания латинского... — Мається на увазі давньогрецька філософія.

[10] Диявола-миродержца. — Диявол (*грецьк.*) — наклепник, спокусник; за релігійними уявленнями — головний із «злих духів», втілення злого начала на землі, володар пекла. Вишенський та інші полемісти дияволом часто називали папу римського.

[11] Евангелие от Матфея... — Євангеліє — друга частина Біблії, основними авторами Євангелія вважають чотирьох проповідників християнства: Матфія, Марка, Луку та Іоанна.

[12] ...горного Иерусалима... — тобто рай.

[13] Часословец (часослов) — богослужебна книга релігійних пісень та молитов.

[14] Псалтир — книга церковних пісень (псалмів), що є частиною Біблії. Як і Часослов, був довгий час книгою для навчання грамоти.

[15] Охтаїк (Октоїх або Восьмигласник) — богослужебна книга церковних пісень на весь тиждень, що поділялися за способом співання на вісім голосів.

[16] Апостол — богослужебна книга, що містить діяння і послання апостолів, учнів та послідовників Христа.

[17] ...с хорты, окгары, выжлы и другими кундусы... — Мова йде про породи мисливських собак.

[18] ...на тых гордых бадавѣях, валахах, дрыкгантах, ступаках, единоходниках, колысках, лектыках, брожках, каретах, котчиих... — Ідеться про породи коней та різновиди колясок і візків.

[19] ...макгероносцем, шлыком, ковпаком, кучмам...— назви різноманітних головних уборів.

[20] ...Слуцких дом... — Маються на увазі можновладні князі Слуцькі, які перейшли на бік польського короля і покатоличились.

[21] ...Стефану, кролю полскому... — Йдеться про Стефана Баторія (1533—1586), князя семиградського, а потім короля польського, який підтримував єзуїтів.

[22] Острозький Костянтин — син згадуваного князя К. В. Острозького, зрадив батьківську православну віру і став католиком. Помер бездітним, що, на думку Вишенського, було карою божою за ренегатство.

[23] ...в странѣ Авситидстей... — місто в Передній Азії; біблійний персонаж Іов жив у землі Хус на заході Палестини, а Товій-ізраїльтянин — у місті Ніневії, що на р. Тігр.

[24] Велиар — синонім диявола, сатани.

[25] ...июда, раб и лестец, друг и предател... — Юда Іскаріот (Юда з Каріота) — за біблійною легендою, один із 12 апостолів Христа, який запродав його за 30 срібників, а потім повісився. Цей образ став символом зрадництва.

[26] ...рече Павел коринфянам... — Мова йде про широковідоме в богословській літературі послання апостола Павла жителям м. Корінфа у Греції.

[27] ...евангелиста... — Євангелістами звали протестантів-лютеран і кальвіністів.

[28] ...суботник. — Суботники — одна із сект, близька до іудаїзму або так званих жидовствуючих.

[29] ...на Кифу, Павла и Аполлоса... — Тут гра слів: *кифа* — камінь, скеля; *петра* — скеля; *Аполлос* — іудей з Александрії, один із перших проповідників християнства.

[30] ...в Антиохии апостолы поданное, «християнин».— Вважають, що перші послідовники Христа — християни — збиралися в м. Антіохії.

[31] ...торгу з Афраимами жидовскими... — Йдеться про м. Афраїм (Єфраїм), неподалік Єрусалима, де нібито фарисеї і первосвященики вистежували Христа.

[32] ...як в Жидичинѣ и в горах святого Спаса... — Йдеться про ярмарки під час свят біля Жидичинського монастиря поблизу Луцька та монастиря в гірському селі Спас на Самбірщині, де у XVII ст. був осередок перемишлянських православних єпископів.

[33] Волочѣлное по воскресении... — віншування після великодньої неділі, коли дарували за поздоровлення калач і крашанки — «волочильне».

[34] На Гергия-мученика празник... — День святого Георгія (Юрія) припадав на 23 квітня ст. ст.

[35] Пироги и яйца надгробные... — Йдеться про «проводи» на другий понеділок після великодня, коли на могили клали пироги, паски, яйця та інші їстівні продукти.

[36] Купала на Крестителя... — Купала чи Купайло — персонаж дохристиянської міфології слов'ян. Свято Купала відзначалося в ніч з 24 на 25 червня ст. ст. Молодь купалася в річках чи ставках, стрибала через вогнища, дівчата плели вінки й пускали їх за водою, водили танки, співали купальських пісень, прославляючи весну, молодість, кохання. Пізніше свято Купала співпало з церковним святом Іоанна Хрестителя.

[37] ...всемирного потопу... — Мається на увазі біблійна легенда про всесвітній потоп, коли був знищений увесь рід людський і все живе на землі, за винятком Ноя, його синів Сіма, Хама, Іафета та їхніх жінок і «всякої тварі по парі», що врятувалися, за велінням бога, в ковчезі.

[38] ...Елзавелины... жрецы... — жерці Вельзевула (Веалзевула), тобто сірійсько-фінікійського божества. Згодом слово «Вельзевул» стало синонімом слова «Сатана», що його залюбки вживали у своїй творчості українські мандровані дяки XVIII ст. та письменники XIX ст.

[39] Ісаія — біблійний персонаж; йому приписувалося авторство кількох книг Біблії.

[40] ...господь Саваоф... — За Біблією, одне з численних імен бога (Саваоф, Єгова, Ягве, Яхве та ін.).

[41] ...послахом отца нашего Саву, проигумена от святых Павел... — Напевно, йдеться про ченця Саву, що ходив з Афону на Україну та приніс до Львова згадуване «писание» Івана Вишенського.

[42] ...арцибискупу Михайлу... — Михайло Рогоза (? — 1599) — один із головних ініціаторів Брестської церковної унії, київський православ-

ний митрополит (з 1589 р.), а після зради уніатський митрополит (з 1596 р.); ...бискупам Потѣю... — Іпатій Потій (1541—1613) — єпископ володимирський (до 1599 р.), згодом уніатський митрополит (1600—1613); ...Кирилу... — Кирило Терлецький (? — 1607) — спочатку пінський і турівський (з 1572 р.), а потім луцький і острозький (з 1585 р.) єпископ; ...Леонтию... — Леонтій Пельчицький (?) — єпископ пінський і турівський (з 1585 р.); ...Деонисию... — Дионисій Збируйський (?) — єпископ холмський (з 1585 р.); ...Григорку... — Григорій Заборовський — єпископ полоцький і вітебський.

[43] ...«Оборона згоды з латинским костелом и вѣрою, Риму служачею»... — неточна назва книги Іпатія Потія, написаної в оборону Брестської унії 1596 р.

[44] Дионисий Ареопагит — афінський церковний діяч (I ст. н. е.), автор книги «Про церковну ієрархію».

[45] Пощупайся тылко в лысую головку, ксенже бискупе луцкий... — Луцький єпископ Кирило Терлецький справді був лисий, що, за народними прикметами, означало дуже хитру людину.

[46] Никифор — повноважний представник константинопольського патріарха на Брестському соборі 1596 р. Коли регенати проголосили унію, він разом з іншими прихильниками православ'я прокляв їх і відлучив від церкви. Єзуїти звинуватили його в шпигунстві й за наказом короля кинули до Марієнбурзької фортеці, де Никифор був замучений.

[47] ...саксоном и майдебурским правом свое черево кормил... — Натяк на те, що Діонісій Збируйський до висвячення на єпископа був юристом (саксон — скорочена назва зведених записів феодального права в Саксонії; магдебурзьке право — середньовічне міське право, що виникло в XIII ст. у німецькому місті Магдебурзі й поширювалося до XVIII ст. у Польщі, Білорусії, на Україні та в інших країнах і окремих містах).

[48] ...Григорко, коли дворянином Рогозиным был... — Григорій Заборовський до висвячення на єпископа був протонотарієм (секретарем) митрополита М. Рогози.

[49] Што ся трафило и тому баламутови Исидору мудрому... — Йдеться про московського митрополита грека Ісидора (з 1436 р.), який підписав акт про об'єднання православної і католицької церков на Флорентійському соборі 1439—1440 рр.

[50] ...Яко дурный, неславный и непожиточный был приезд Иеремия патриархи...— Мається на увазі приїзд на Україну та в Росію глави православної церкви константинопольського патріарха Ієремії в 1588—1589 рр. Ієремія дозволив українським братствам і мирянам контролювати церковників, що викликало незадоволення з боку вищого духовенства, яке воліло приховувати свої негожі діла від очей світських людей. Можливо, Ієремія хотів цим запобігти масовому зрадництву західноукраїнського духовенства, яке переходило задля власної вигоди до греко-католицької, уніатської віри. Іван Вишенський, з одного боку, критикував розпорядження Ієремії, а з другого — сам підтримував ідею контролю над церквою і висував тезу, що й миряни можуть займати духовні посади, якщо вони вірні православ'ю.

[51] ...отца Исаака и матери Ревеки — Иаков и Исав...— Ісаак, Ревекка, Яків та Ісав — біблійні образи. Старший брат Ісав продав молодшому Якову своє первородство за хліб і сочевичну юшку; певно, звідси і пішла приповідка про сочевичну юшку.

[52] Анна и Каияф — іудейські первосвященики. Зять Анни Каіаф (вважають, що це прізвисько первосвященика Йосифа) під час суду над Христом порадив його покарати смертю, а потім переслідував його послідовників.

[53] ...бѣтцким албо муравским кгермачком ся покрывают...— тобто носять одяг з дешевого грубого сукна.

[54] ...на трибуналѣ у Люблинѣ...— Люблін — місто в Польщі, де 1569 р. була проголошена Люблінська унія про об'єднання Литви і Польщі в одну державу — Річ Посполиту.

[55] ...посылаете православных до скаржиных книг...— тобто до трактатів польського єзуїта Петра Скарги.

[56] ...правилца руские...— канонічні церковні правила, запроваджені 1509 р.

[57] ...язык, яко и Никифору, затворили...— Йдеться про вже згадуваного екзарха Никифора, якого замучили єзуїти в Марієнбурзькій фортеці-тюрмі.

[58] ...Иоанн в Патмѣ-островѣ...— Один із учнів Христа Іоанн Богослов — автор послань, Євангелія та Апокаліпсису — був висланий з Рима на о. Патмас.

[59] Загадка философам латинским, лядским...— Маються на увазі латинські й польські церковні автори, що виступали проти православ'я.

[60] ...младенцам бѣлобрадым руским — іронічний натяк на українську православну шляхту.

[61] ...от ваших хитростей и художеств граматычных, диалектичных, риторичных и философских...— Ідеться про схоластичні науки в католицьких латинських богословських школах, що поступово впроваджувалися (сім «вільних наук») і в братських школах на Україні для дійовішої боротьби з вишколеними єзуїтами.

[62] ...Лука мовить...— Лука — один із авторів Євангелія.

Послання до Домнікії.

[1] ...старицы Домникии...— Домнікія — черниця львівського жіночого монастиря, однодумець Івана Вишенського.

[2] ...пан Юрко...— Юрій Рогатинець (?—1608) — один із керівників львівського братства, з поглядами якого різко розійшовся Іван Вишенський під час свого перебування у Львові 1605 р.

[3] ...до Унева отидох...— Мається на увазі Уневський монастир на Прикарпатті, звідки Іван Вишенський написав відповідь на листа Рогатинця.

[4] ...байки риторские...— Тут мова йде про твори античної та ораторсько-проповідницької католицької літератури барокко.

[5] ...пан Виталий, казнодѣя волынский...— культурний діяч, ієромонах та ігумен Дубенського монастиря на Волині Віталій (? — 1640). Автор оригінальних і перекладних творів у збірці «Діоптра» (Єв'є, 1612); його твори високо цінили сучасники та пізніші дослідники.

[6] ...трудитися в церкви не хочют, толко комедии строят и играют...— Ідеться про вчителів та школярів, які були авторами і виконавцями тогочасних драматичних творів за зразком тодішніх латинських шкіл.

[7] А с паном Красовским ся не поеднает...— Очевидно, це Іван Красовський, один із членів львівського братства, з яким Юрій Рогатинець ворогував та вів проти нього судові справи.

[8] ...з Наватом еретиком...— Нават — другий цар ізраїльського царства (X ст. до н. е.): можливо, Іван Вишенський мав на увазі іншого Навата, якогось єретика.

[9] ...и пана Миколая знаю...— Напевно, це один із львівських братчиків.

[10] ...в недѣлю цвѣтоносную...— так звана вербна неділя перед великоднім святом.

Послання Іову Княгиницькому.

[1] ...отцу Иову...— Іов Княгиницький (? —1621) — приятель Івана Вишенського, багато років був ченцем на Афоні; засновник Манявського скиту (невеликого монастиря) на Прикарпатті.

[2] ...братия от Ксенова...— ченці Ксеновського монастиря на Афоні.
[3] ...яко Святая гора...— Тут ідеться про весь Афонський півострів.
[4] ...двѣ поголовщизны дукатов излѣзлѣ.— Напевно, збільшення данини, яку турки наклали на загарбані ними афонські монастирі.
[5] ...соборного гарачу...— Йдеться про данину, яку сплачували Туреччині поневолені народи.
[6] ...аспрным нуждам Святая гора подлегла...— тобто потребує коштів (аспра — дрібна турецька монета).
[7] ...и Дмитра...— небожа Іова Княгиницького.
[8] ...пану Петру...— Вважають, що це, напевно, «жупник» або наглядач соляних копалень, Петро Ляхович, який допоміг Іову Княгиницькому влаштуватись у Манявській «пустині».
[9] ...в монастырѣ Зуграфе...— тобто в Зографському монастирі на Афоні.

ПЕРЕКЛАДНІ ПОВІСТІ

У другій половині XV—XVI ст. на Україні з'являються російські та західноєвропейські прозові твори, що користувалися популярністю серед грамотного населення й духовенства. Це передусім «сказання» про Мамаєве побоїще або про знамениту Куликовську битву 1380 р., з якої розпочинається визволення Русі від татаро-монгольського гніту; про Трістана і Бову, «Історія о Аттілі, королі угорськом», автором якого є примас Угорщини Микола Олаг та інші. Вони настільки переробляються, що оригінальним лишається тільки сюжет, а самі твори вписуються в українську, почасти білоруську літератури і стають їх здобутками завдяки мовному і стилістичному оформленню. З усіх відомих редакцій і списків тут обрано лише два — «Книга о побоїщі Мамая, царя татарського...» й «Історія о Аттілі, королі угорськом».

Книга о побоїщі Мамая, царя татарського, от князя володимерського і московського Дмитрія.

Упродовж XV—XVII ст. виникає значна кількість літературних творів давнього загальноруського письменства, присвячених Куликовській битві (1380) — блискучій перемозі над татаро-монголами, з якої починається визволення східнослов'янських земель з-під іга Золотої Орди. До них входять від лаконічної літописної розповіді та розлогої «Задонщини», яка своєрідно наслідує «Слово о полку Ігоревім», до численних схожих між собою оповідань про знаменну подію, що отримали в науці загальну назву «Повісті про Мамаєве побоїще».

Один з найпомітніших дослідників «Повістей про Мамаєве побоїще» початку XX ст. С. К. Шамбінаго («Повести о Мамаевом побоище». Сборник отделения русского языка и словесности императорской Академии наук. Спб., 1906, т. 81, № 7), вивчивши відомі списки, розподілив їх на чотири редакції і вважав, що українська обробка «Повісті...», названа «Книга о побоїщі Мамая, царя татарського...», базується на третій редакції, яка є оригінальним твором не тільки за своєю тогочасною книжною українською мовою, а й за притаманною твору ідейно-художньою структурою.

Українська редакція «Книги...» цілком самостійно розподілена на дванадцять розділів з відповідними оригінальними заголовками. Вона опускає майже всі канонічні риторико-поетичні описи, зовсім не подає фрагментів з писань вірогідного автора Софонія, практично всі молитви, тільки лишає в окремих випадках, необхідних для розгортання дії, подаючи їх зміст у белетристичній формі. Так само скорочена і белетризована найбільш усталена канонічна формула бою.

Подається за текстом додатків у вид.: *Шамбинаго С. К.* Повести о Мамаевом побоище. Спб., 1906.

[1] Батий, царь татарський...— Бату, Саїн-хан (1208—1255), монгольський хан і полководець, син хана Джучі, внук Чінгізхана. В 1236-1243 рр. очолив похід татаро-монгольського війська на Східну Європу. 1242 р. повернувся на Волгу. Внаслідок завойовницьких походів Батия виникла Волзька Велика Орда, названа Золотою Ордою.

[2] ...Дмитрий Иванович Семечин, великий князь володимерський і московський...— Дмитрій Донськой (Дмитрій Іванович; 1350—1389), великий князь владимирський і московський (з 1359 р.), онук Івана I Даниловича Калити. Перший з руських князів очолив збройну боротьбу проти татаро-монгольського панування. На чолі загальноруської об'єднаної раті розгромив в Куликовській битві (1380) військо золотоординського хана Мамая, за що прозваний Донським.

[3] ...темника Мамая...— Мамай (? —1380), татарський темник — проводир тьми, або 10 000 золотоординських воїнів, з 60-х років XIV ст. фактичний правитель Золотої Орди. Неодноразово здійснював військові походи на руські землі, зокрема на Рязанське (1373, 1378), Нижегородське (1378) князівства. Похід на Московське велике князівство закінчився повним розгромом його війська у Куликовській битві. У 1380 р. зазнав поразки від свого суперника у боротьбі за владу в Золотій Орді хана Тохтамиша, втік до Кримської Орди в м. Кафу (тепер Феодосія), де був убитий.

[4] ...перевезеся через ріку Волгу...— Мається, мабуть, на увазі виступ Мамая проти хана Тимур-ходжі (1361), в ході якого Мамаєве військо перейшло через Волгу і пішло до Криму.

[5] Послишавши Олег, князь рязанський...— Олег Іванович, великий князь рязанський (1350—1402). У 1365 р. разом з військами залежних від нього князівств муромського, пронського й козельського, розгромив військо хана Тагая; у 1378 р. московські й рязанські війська розгромили на р. Вож татарське військо Бегича. Стосунки Рязані з Москвою часто змінювались від союзницьких до ворожих. Так, 1371 р. воєвода московського князя Боброк-Волинець (Волинський) розбив війська рязанські під Переяславом-Рязанським. У Куликовській битві війська князя рязанського Олега Івановича участі не брали.

[6] ...к Ольгерду, князю литовському...— Ольгерд (Альгірдас) — великий князь литовський (1345—1377), син Гедиміна, вів боротьбу за розширення Великого князівства Литовського, захопив ряд чернігово-сіверських уділів, київську, подільську й волинську землі, підкорив Смоленське князівство. 1349 р. намагався укласти антимосковський союз із золотоординським ханом Джанібеком, здійснив три невдалі походи на Москву (1368, 1370, 1372).

[7] Володимер — нині місто Владимир; Муромль — нині місто Муром.

[8] ...митрополиту Кипріяну...— Кипріан — митрополит київський. Був посвячений у митрополити в Константинополі 1376 р. патріархом Фелофеєм. Але на Русі митрополичої кафедри не одержав, бо цього не бажав Дмитрій Донськой. Кипріан оселився в Києві й правив литовським духівництвом. У 1380 р. після смерті ставленика Дмитрія Донського на митрополичій кафедрі Митяя, Кипріан був визнаний митрополитом московським, але ненадовго. 1382 р. князь Дмитрій Донськой відправив його знову до Києва, запідозривши у близьких зносинах з Ольгердом, а на його місце покликав Пимена.

[9] ...сам господь бог през мученика Меркулия єго забив.— Тут у висловлюванні митрополита знов маємо приклад світсько-біблійного історичного порівняння. Мамай зіставляється з римським імператором Юліаном Одступником, прозваним так за те, що намагався, хоч і мирно, відвернути державу від недавно впровадженого християнства. Посилаючись на житіє Василія Великого, «Книга...» підкреслює, що Юліан,

який не прийняв дарів Василія і спробував захопити місто Кесарію, загинув від руки святого Меркурія. Така аналогія ніби передрікає в очах читача і загибель Мамая.

[10] ...своїх оружников: Родиона Ржевського, Іакова Андрієва Волосатого, Василія Тупина...— Ці імена згадуються і в інших редакціях повістей про Мамаєве побоїще, і в літописах, які стосуються Куликовської битви.

[11] ...великого князя Володимера києвського...— Володимир Святославич (після хрещення Василій; ? —1015), великий князь київський з 980 р., державний і політичний діяч Давньої Русі, син Святослава Ігоревича. За його князювання було завершено об'єднання всіх східнослов'янських земель у складі Київської Русі. При ньому в 988—989 рр. на Русі було запроваджено як державну релігію християнство. К. Маркс визначав час його князювання, як «кульмінаційний пункт» в історії Київської Русі. Православна церква канонізувала його як «святого».

[12] ...преподобному отцу Сергію...— Сергій Радонезький, до прийняття чернецтва Варфоломій Кирилович (бл. 1321—1391), руський церковний і політичний діяч. Заснував у 30-х роках XIV ст. поблизу м. Радонежа, під Москвою, Троїце-Сергіївську лавру. Виступав за об'єднання російських земель під егідою Москви, сприяв централізаторським прагненням Дмитрія Донського, допомагав йому у боротьбі проти Золотої Орди, зокрема у підготовці Куликовської битви. Пізніше (1385) помирив його з рязанським князем Олегом.

[13] Пересвіт (Олександр; ? —1380) — учасник Куликовської битви, монах Троїце-Сергіївської лаври, до прийняття чернецтва брянський (за іншими відомостями любецький) боярин. 8 вересня 1380 р. почав битву єдиноборством з татарським богатирем Темір-мурзою (Челібеєм). За літописом, вони зіткнулися з такою силою, що обидва впали мертвими.

[14] Ослябл (Родіон, світське ім'я Роман; ? — після 1398 р.) — учасник Куликовської битви, монах Троїце-Сергіївської лаври, до прийняття чернецтва боярин. Супроводжував разом з Пересвітом великого князя Дмитрія Івановича Донського на Куликовську битву. 1398 р. брав участь у посольстві московського великого князя Василія до Царьгорода для переговорів про допомогу Візантії проти турків.

[15] ...святого чудотворця Петра, митрополита києвського...— Петро, митрополит всея Русі, народився на Волині в другій половині XIII ст., висвячений в Константинополі патріархом Афанасієм (1305). У Києві зупинявся тільки проїздом до північних руських князівств. Був сподвижником московського князя Івана Даниловича Калити, діда Дмитрія Донського. Своїм переселенням до Москви сприяв зміцненню Московського князівства. Помер 1326 р. Православна церква канонізувала його як «святого».

[16] ...Фроловскії ворота, в Костянтиновськії і в Никольськиї...— назва воріт у захисних валах довкола Москви.

[17] ...на пам'ять святого Мойсея Мурина, августа.— Мойсей Мурин, на прізвисько Ефіоплянир (325—400). Змолоду був отаманом розбійників, потім пішов у монастир. Пам'ять Мойсея Мурина відзначається 28 серпня. В оригіналі, мабуть, пропущене число.

[18] І поставив... воєвод.— Згадані далі імена фігурують в усіх редакціях повістей, в літописах та інших історичних джерелах.

[19] ...сторожами: Семена Мелика, Ігнатія Кріня, Фому Тину, Петра Юрського, Карпа Алексина, Петра Чирикова...— Імена тогочасних людей згадуються в усіх редакціях повістей та у відповідних літописах.

[20] ...калугер, іменем Сергій...— Калугер — чернець; мається на увазі Сергій Радонезький.

[21] ...буду гонитель на віру православную і на братію, як Святополк...— Мається на увазі Святополк Володимирович (бл. 980—1019), син князя Володимира від удови брата його Ярополка. У боротьбі за київський престол після смерті батька наказав убити своїх братів Бориса і Гліба, наводив печенігів на Київську Русь проти Ярослава Мудрого, висловлювався проти християнської віри, запровадженої його батьком. За все це прозваний «окаянним». У відомому «Сказанії про Бориса і Гліба» Святополк зіставляється з Каїном і Ламехом. Останній, як говорить Біблія (Книга судей ізраїлевих, гл. IX), теж убив двох братів і забрав собі їхніх жінок. «Сказаніє» називає «другим Каїном» Святополка, на якого падає така ж сама кара, як і на Каїна.

[22] Прийшовши Ольгерд к Одуєву...— Насправді до Одуєва привів свої війська литовський князь Ягайло.

[23] ...сини Ольгердові (Андрій, князь полоцький, і Дмитрій, князь бранський)...— Андрій Вігурд Полоцький (убитий 1399 р.); Дмитрій Корибут Брянський і Трубчевський (убитий 1399 р.), сини князя Ольгерда, рідні брати Ягайла.

[24] ...привіталися, як Йосиф з Веніаміном.— «Книга...» порівнює зустріч князя Дмитрія Івановича на р. Севері (Сіверь) з Андрієм і Дмитрієм Ольгердовичами із зустріччю біблійного Йосифа з братом Веніаміном, а Дмитрій Донськой порівнює прибулих князів з біблійним прабатьком Авраамом, який прийшов на допомогу Лоту.

[25] ...в Сергієвом монастирі.— Мається на увазі Троїце-Сергіївська лавра — один з найбільших православних монастирів Росії, заснований у середині XIV ст. Сергієм Радонезьким у Радонежі (сучасний Загорськ) поблизу Москви, який став осередком ідеологічної боротьби проти золотоординського панування. З середини XVI ст. був також фортецею.

[26] ...Петр Горський і Карп Алексин...— У главі VI (див. примітки) перед іменем Карпа Алексина називається Петр Юрський. Тут, мабуть, допущено помилку при переписуванні.

[27] Ярослав... звитяжив Святополка, і прадід твой Александер Невський, перевезшися ріку, короля німецького звитяжив.— Маються на увазі переможні битви Ярослава Мудрого із Святополком за Київ та битва Олександра Невського на Чудському озері 1242 р. Тут, як і в кінці, коли говориться: «Радуйся, давній Ярославе, радуйся, новий Александре, світило землі руської», «Книга...» встановлює безперервний зв'язок перемог, здобутих руськими князями Ярославом Мудрим, Олександром Невським і Дмитрієм Донським.

[28] ...з литовської землі Дмитрій Боброк, родом з землі волинськой...— Боброк-Волинський (Волинець), Дмитро Михайлович — воєвода. Родом з Волині, син литовського князя Коріата (Михайла) Гедиміновича. Був на військовій службі в московського великого князя Дмитрія Донського, брав участь у походах на Литву, на волзьких болгар (1376), на татар (1378). Прославився у Куликовській битві як керівник засадного полку, який своїм ударом вирішив долю бою на користь русичів.

[29] ...святих мученик Бориса і Гліба...— сини великого князя Володимира Святославича, по-злодійськи вбиті підісланими князем Святополком вбивцями з вишгородських бояр — Пуштою та ін. Канонізовані православною церквою 1071 р. як «святі».

[30] ...як Мойсею на Амалика...— Мойсей і Амалик — біблійні персонажі. В даному разі в молитві князя Дмитрія Івановича розвивається світсько-біблійна історична аналогія.

[31] ...любимого Михайла Бренина...— Михайло Андрійович Бренк, одягнувши обладунок князя, пішов на вірну смерть. Інші редакції «Сказанія» порівнюють подвиг Бренка з подвигом давнього Авіса.

[32] Челебей (Челебій) — татарський богатир Темір-мурза.

[33] ...як давній Голіад...— Голіаф. Тут, як і в інших відповідних місцях, ретроспективною історичною аналогією з біблійними персонажами «Книга...» підкреслює значення перемоги на полі Куликовім. Вона порівнюється, наприклад, з перемогою біблійних персонажів Мойсея над Амаликом, Давида над Голіафом і т. ін.

[34] Ог Магмет! — Мається на увазі Магомет. Магометанство в Золотій Орді запровадив Узбек, коли став її ханом у 1313 р. Однак лишались водночас і різноманітні язичницькі вірування. Про це свідчить і «Книга...», згадуючи в цьому ж розділі, яких богів поряд з Магометом кликав Мамай у годину свого розгрому (Перун, Сават, Іраклій, Гург).

[35] ...Феодор Сабор і Григорій Холопищев...— Ці імена належать історичним особам, бо згадуються в різних редакціях повістей і в літописах.

[36] ...осталося всей дружини войська сорок тисячей і п'ять.— На думку сучасних істориків, разом в битві загинуло 12 князів і 483 боярина. Загальні втрати сягають майже половини війська русичів. Найвірогіднішим числом воїнів, яке могла виставити Москва, вважають тепер близько 70 тисяч, а орієнтовну кількість Мамаєвого війська становить 50—60 тисяч. Ординців загинуло ще більше, особливо під час безладної втечі після розгрому.

Історія о Аттілі, королі угорськом.

Повість про Аттілу відома східним слов'янам вже у XVI—XVII ст. Вона схожа за змістом і загальною побудовою з італійською народною поемою, виданою у Венеції 1538 р. Сюжетом для творів стала оповідь, записана у відомій хроніці Малали, про те, як Аттіла, зваблений красою однієї римської княжни, щоб здобути її, іде з військом до Італії і спустошує країну.

Повість «Історія о Аттілі, королі угорськом» спирається на італійську народну поему. До нас вона дійшла в складі «Познанського збірника» XVI ст. слов'яно-романських повістей, що широко побутували в давніх східнослов'янських літературах. Давній українсько-білоруський текст «Історії ...» опублікував Олександр Веселовський у додатках до свого дослідження: Из истории романа и повести. Материалы и исследования». Славяно-римский отдел. Спб. 1888, вып. 2.

Подається за цим виданням.

[1] Аттіла (син Мундцука; ?—453; король Ецель, за германською легендою «бич божий») — з 433 р. король гуннів, у 444 р., вбивши брата Бледу, зосередив усю владу в своїх руках, об'єднав гуннські, сарматські та германські племена, поширив володіння від Волги до Рейна, від островів Датського архіпелагу за Дунай. Спустошив Мізію, Фракію, Іллірик, примусив Феодосія II, візантійського імператора, платити дань, переправився через Рейн біля гирла Неккара, зруйнував міста Трір, Мец, Аррас, погрожував Орлеану. В 451 р. пограбував Германію і Галлію, але потерпів поразку на Каталаунських полях від римлян і вестготів. У 452 р., вдершись у Північну Італію, розорив Аквілею, Альтініум, Падую, Мілан. Невдовзі повернувся до Паннонії, де 453 р. помер під час свого весілля з бургундською принцесою Ільдіко. Про це і розповідає повість з достатньою історичною вірогідністю.

[2] Паннонія — давньоримська провінція, розташована на правому березі Дунаю, остаточно завойована 35 р. до н. е. Гаєм Юлієм Цеварем Августом (100—44 до н. е.), сучасна Угорщина. Населення Паннонії було іллірійського походження.

[3] Далмация — Далмація, історична область на Балканах вздовж узбережжя Адріатичного моря, у 78 р. до н. е. підкорена римлянами. З 1918 р.— територія Югославії у складі Хорватії і Чорногорії.

[4] Ахая — Ахайя, у найдавніші часи називалась Егіалея, розташована на північних берегах Пелопоннесу, спочатку заселена іонянами,

пізніше ахеянами. У 280 р. до н. е. з дванадцяти міст склався Ахейський союз, підкорений римлянами у 146 р. до н. е. Після цього уся Греція стала римською провінцією під назвою Ахайя. Нині провінція Греції з головним містом Патрас.

[5] Трация — Фракія, у давнину країна між Дунаєм, Чорним морем і Пропонтідою (сучасна назва Мармурове море) з р. Гебром (сучасна назва Маріца).

[6] Мацедонія — Македонія, давня країна на Балканському півострові на північ від Фессалії, північно-східної області Греції.

[7] Потенціяна — Потенца, провінція Південної Італії з одноіменним головним містом біля р. Бузенто.

[8] Бузина — Бузенто, притока р. Краті в Італії (Калабрія). За переказами, на дні Бузенто був похований вестготський король Аларіх (410 р.).

[9] Тарнок — Тарн, долина і права притока Гаронни.

[10] Тулни — Тулон, французьке місто на березі Середземного моря.

[11] Танаїс — давня назва р. Дону, а також мілетської колонії в гирлі річки на місці сучасного Азова.

[12] Сикамбрия — назва резиденції Аттіли, яка знаходилась у Верхній Угорщині, поблизу Токая.

[13] Теодозіус — Феодосій II Молодший (бл. 401—450) — імператор Візантії (Східної Римської імперії) з 408 р. До 428 р. правив під опікою сестри Пульхерії, яка сприяла зміцненню православ'я, згодом, до 441 р., перебував як правитель під сильним впливом дружини Євдоксії, потім реальна влада опинилася в руках євнуха Хрисанфа або Хрисафа. Від Аттіли імперія відкупилася великою даниною та придунайськими землями.

[14] Кгенсерик — Генсерік або Гейзеріх, король вандалів (428—477), зміцнив централізовану королівську владу, запровадив аріанство як офіційну релігію, в 429—455 рр. завоював великі території у Північній Африці, в тому числі Карфаген (439 р.).

[15] Готи — германський народ середніх віків, ділився на два племені: ост- і вестготів. Перші поселення на нижній течії Вісли, у II ст. між Доном і Дунаєм. У III ст. римляни (Клавдій II і Авреліан) витіснили їх за Дунай. У IV ст. у Східній Європі утворилася могутня готська держава під владою Германаріха. У 375 р. східна її частина була підкорена гуннами. Із західної частини вестготи пішли у Фракію і Грецію. Остготи після скинення гуннів оселилися у Паннонії.

[16] Кгепіди — гепіди, східногерманське плем'я, споріднене з готами, оселились у гирлі Вісли. У II ст. пішли на південь, де розбили бургундів. У V ст. були підкорені Аттілою і знаходились у війську гуннів під час Каталаунської битви 451 р.

[17] Туринкгія — Тюрінгія, історична область Німеччини, поселення тюрінгів, племінної групи, утвореної кількома германськими племенами.

[18] Рукгія — Ругія, історична область Північної Німеччини, яку заселяли ругії. Підкорені в V ст. Аттілою, разом з остготами пішли до Італії. Відомостей про них немає з VI ст.

[19] Рен — Рейн, найбільша ріка у Західній Німеччині.

[20] Констанцея — Констанц, місто при витоці Рейну з Боденського або Констанцського озера.

[21] Базилея — Базель, два кантона Північної Швейцарії на березі Рейна, головне місто Базель відоме з 374 р. як римське укріплення.

[22] Аркгентина — Аргентонарум, римське укріплення на березі Рейну, побудоване за часів Юлія Цезаря. На його місці у середні віки виникло м. Страсбург.

[23] Страшпуркг — м. Страсбург.

[24] Аецеус — Аецій, військовий і державний діяч Західноримської імперії часів її занепаду (395 або 396—454). При імператорі Валентиніані III головнокомандуючий військами імперії, 434 р. проголошений патрицієм і консулом. Придушив повстання кельтів (436 р.), виступ селян Галлії (435—437 рр.), добився миру з вестготами (439 р.), переміг Аттілу в битві на Каталаунських полях (451 р.). Був убитий за наказом Валентиніана III.

[25] Теодорик — Теодоріх I, вестготський король (419—451 рр.), розширив Тулузьке королівство, вів війни проти Риму. Під загрозою нашестя гуннів на чолі з Аттілою, пішов на союз із римським імператором Валентініаном III. Загинув у битві з Аттілою на Каталаунських полях.

[26] Бетицька сторона — Бетіка, історична область Іспанії у басейні р. Бетіс. Сучасна Андалусія.

[27] Мироман — один з вестготських правителів Бетіки V ст. аланського походження.

[28] Ішпала — Іспаліс, давнє місто в Бетиці. Нині Севілья.

[29] ...теснини моря кгадитанського... — Мається на увазі затока на атлантичному узбережжі Іспанії, де розташований порт Кадіс (давня фінікійська колонія Гадес), і Гібралтарська протока.

[30] ...землю аквитанськую... — Аквітанія, історична область Франції в басейні р. Гаронни, одна з трьох частин, на які поділив Юлій Цезар завойовану в 58—51 рр. Галлію.

[31] Візиготове — вестготи, галузка племені готів, які розгромили Італію під проводом Аларіха I, на початку V ст. заснували Вестготське королівство в Іспанії і Південній Галлії. Король Теодоріх бився з Аттілою на Каталаунських полях; Аларіх II (485—507) змушений був віддати Галлію франкам. Останній вестготський король Родріго загинув 713 р., коли Іспанія була завойована арабами. В іспанській мові збереглося багато вестготських слів, але окремих письмових пам'яток вестготи не залишили.

[32] Гонориус — Гонорій Флавій, перший західноримський імператор (395—423 рр.), син імператора Феодосія I, після смерті якого поділив Римську імперію з братом Аркадієм, велів стратити Стіліхона, кращого свого полководця, що сприяло розоренню Італії вестготами, помер у Равенні.

[33] Констанциус — Констанцій, один з полководців Гонорія Флавія.

[34] Буркгунди — бургунди, східногерманське плем'я, оселились на середньому Рейні, 443 р. створили самостійну ранньофеодальну державу в долині р. Рони. Пізніше асимілювались з франками.

[35] Франки — численне германське плем'я, союз малих племен, вперше з'явились у III ст. на нижньому Рейні, потім розділились на дві частини: рипуарські франки на середньому Рейні та салічні франки — на нижньому Рейні. Останні утворили Франконію, державу під управлінням Меровінгів.

[36] Галяни — алани, кочове плем'я (давньоруська назва — яси), вважається сарматського і германського походження, проживало між Кавказьким підгір'ям та Доном, було підкорене гуннами в 375 р. Частина аланів разом з вандалами і свевами у 410 р. вдерлася до Іспанії, пізніше оселилася у Португалії, змішавшись з вестготами.

[37] Вандали — група племен східних германців. Походять із Скандінавії, у I—III ст. займали район середнього і верхнього Одера і далі на південь до Дунаю. На початку V ст. під тиском готів зі сходу пройшли через Галлію і в 409 р. зупинилися в Іспанії. У 455 р. жорстоко пограбували Рим, звідси вислів «вандалізм».

[38] Шваби — свеви, назва кочових германських племен на відміну від осілих. У 409 р. прийшли в Іспанію, де заснували королівство;

в 585 р. приєднані до вестготської держави. В V ст. одержали назву шваби.

[39] Емерит — Емеріта Аугуста, римська назва іспанського міста Меріда.

[40] Валентинян — Валентиніан III, Флавій Плацід (419—455), західноримський імператор, відрізнявся боягузтвом і жорстокістю, у 454 р. звелів убити свого полководця Аеція, позаздривши його славі як одного з переможців Аттіли на Каталаунських полях. У 455 р. був убитий сам.

[41] Родан — Рона, річка у південно-західній Франції, бере початок у Швейцарії від Ронського глетчера, впадає у Середземне море.

[42] Меровеус — Меровей, король салійських франків у середині V ст. Вважають, що від нього одержала свою назву династія франкських королів Меровінгів.

[43] ...поле каталяуницькоє... — Каталаунські поля, давня назва місцевості між сучасним Шалоном і Реймсом. Тут у 451 р. відбулася знаменита «битва народів» між гуннами під проводом Аттіли і римлянами та вестготами під проводом Аеція, Теодоріха I і Трозімунда, що закінчилася поразкою Аттіли.

[44] Тразимунд — Трозімунд, старший син Теодоріха I. Після загибелі батька був проголошений (451 р.) королем вестготів. Існує переказ, за яким Трозімунд, прагнучи помститись за батька, хотів напасти на табір Аттіли, але Аецій утримав його, побоюючись, що в разі повного знищення війська Аттіли, Трозімунд стане повним господарем Західної Римської імперії. Цей переказ використано у повісті. Правління Трозімунда продовжувалось лише два роки. Його брати Теодоріх II і Фрідеріх, вчинивши змову, убили його в 453 р.

[45] ...битві каталяуницькой... — Йдеться про битву на Каталаунських полях.

[46] Іберія — грецька назва Іспанії. Розрізняють: Західну Іберію (Іспанія) і Східну Іберію або Іверію (давня назва Грузії).

[47] Ібер — давня назва р. Ебро в Іспанії. Мабуть, лягла в основу назви «Іберія».

[48] Мос — р. Маас, бере початок у Франції (область Лангр), тече в Бельгії та Нідерландах.

[49] Толеса — Тулуза, місто на р. Гаронні, відоме з II ст. як Толоса, у давнину столиця вестготського королівства.

[50] Кгарумна — Гаронна, річка у південно-західній Франції, бере початок у Піренеях (долина Аран), впадає в Атлантичний океан.

[51] Кольн — Кельн, давнє місто на р. Рейн, у 50-х роках стало римською колонією.

[52] ...Буда альбо Будзинь... — Буда або Офен, місто на правому березі Дунаю; проти нього, на лівому березі розташоване місто Пешт. З'єднавшись, вони утворили з 1872 р. столицю Угорщини.

[53] Тесалія — Фессалія, історична область у південно-східній Греції.

[54] Антенор — благородний троянець, за Гомером радив укласти мир з греками, за пізнішими переказами зрадив Трою і після її зруйнування переселився до Італії, де заснував місто Патавію, сучасну Падую.

[55] Венетове — венети, давнє іллірійське плем'я, мешкало на березі Адріатичного моря, у 42 р. до н. е. приєднані римлянами до Італії; вважаються слов'янами.

[56] ...около Адрії... — Адрія, давнє поселення, від якого походить назва Адріатичного моря, хоча саму Адрію відділяє від нього гирло ріки По.

[57] Аквилея — давній порт на Адріатичному морі, зруйнований у 452 р. Аттілою.

[58] Риуус альтус — сучасне Ріальто, місцевість в Італії.

[59] ...Венецією зовуть... — Венеція, італійське місто, засноване після нашестя Аттіли у 452 рр. венетами, вихідцями з Аквілеї і Падуї Вони утворили на островах північно-західного узбережжя Адріатичного моря незалежну общину.

[60] Аларик — ім'я двох вестготських королів з роду Балтунгів Тут йдеться про Аларіха I (376—410), який спустошив у 395 р. південь Балканського півострова, у 400 р. вдерся до Італії, де у 403 р. був розбитий Стіліхоном. Після страти Стіліхона повернувся до Італії і у серпні 410 р. захопив і пограбував Рим, помер у Козенці, за переказами, похований на дні р. Бузенто.

[61] Лев I Великий (? —461) — папа римський з 440 р. Боровся за визнання верховної влади римських пап над усією християнською церквою, але Халкідонський собор (451 р.) визнав рівним папі патріарха Константинополя. За переказами, папа Лев I купив за великі гроші мир у Аттіли.

[62] Гонорія Юста Грата — дочка імператора Констанція, хотіла одружитися з Аттілою, без відома свого брата, імператора Валентиніана III, відправила до нього посланця. За Аттілу її не видали, довічно заточивши у Равенні.

[63] ...Микольту, дочку короля бактриянського...— Більшість відповідних джерел, в тому числі «Казання Пріска Панійського», подають ім'я бургундської принцеси Ільдіко як останньої дружини Аттіли, інколи припускаючи, що вона могла вбити його на помсту за свій майже знищений гуннами народ.

ПОЕТИЧНІ ТВОРИ

Книжна віршова література на Україні зароджується наприкінці XV ст. Чимало українців здобували освіту в західноєвропейських університетах, де викладання і навчання велося тодішньою мовою науки — латинською. Деякі з них і самі ставали письменниками та вченими (Юрій Дрогобич-Котермак, Павло Русин із Кросна, Станіслав Оріховський). Зрозуміло, що свої твори вони писали латинською мовою.

Із розвитком друкарської справи на Україні в другій половині XVI ст. активізується і віршова література, що українською мовою досягла значних успіхів у XVII—XVIII ст. Здебільшого вона була анонімною. Найпомітнішим досягненням української поезії XVI ст. є віршовий полемічний комплекс 80—90-х років «Скарга нищих до бога», вірші Києво-Михайлівського та Загоровського збірників.

Юрій ДРОГОБИЧ

(бл. 1450—1494)

(Юрій Котермак, Георгій з Русі, Юрій зі Львова)

Народився у Дрогобичі. Вчився у Краківському та Болонському університетах — найбільших у той час гуманістичних центрах Європи. Одержав ступінь доктора філософії та медицини у Болонському університеті, де протягом 1478—1482 рр. викладав математику й астрономію. У 1481—1482 рр. займав посаду ректора університету медиків та вільних мистецтв. Повернувшись до Кракова, працював професором медицини й астрономії в 1487—1494 рр.

Вступ до книги «Прогностична оцінка 1483 року».

Вперше надруковано у вид.: „Iudicium pronosticon Anni MCCCCLXXXIII currentis Magistri Georgii Drohobicz de Russia almi studii Bononiensis

artium et medicinae doctoris. Impressum Romae". У вірші, незважаючи на присвяту папі римському Сіксту IV (1471—1484), нема місця для християнського бога. На думку автора, у світі панують античні боги і особливо зірки. Це вияв суто ренесансного світогляду. Адже саме в епоху Відродження зріс інтерес до античної міфології та астрології, яка довгий час виконувала функцію астрономії. Людина таким чином ставилась у більшу залежність від природних сил, ніж від божого промислу.

Подається за першодруком у перекладі з латинської мови В. Д. Литвинова.

[1] Мінерва — у давньоримській міфології богиня мудрості.

[2] Венера.— Мова йде про планету Венеру, названу на честь богині кохання і вроди у давньоримській міфології.

[3] Юпітер — верховний бог, батько всіх богів у давньоримській міфології. Тут йдеться про названу на його честь планету сонячної системи.

[4] ...вона допоможе пізнати те, що невдовзі гряде... — У рік написання вірша папа Сікст IV був, очевидно, тяжко хворий, внаслідок чого й помер у наступному 1484 р.

[5] Марс — бог війни у давньоримській міфології.

Павло РУСИН із Кросна

Рік народження невідомий. Помер 1517 р. Вчився у Краківському (з 1491 р.) та Грейфсвальдському (Німеччина) університетах. В останньому (з 1499 р.) працював бакалавром вільних мистецтв. У 1506 р. переїхав до Краківського університету, де викладав римську літературу. Деякий час учителював в Угорщині. Писав вірші латинською мовою.

Вперше надруковано у вид.: Pauli Crosnensis Rutheni atque Ioannis Visliciensis Carmina, ed. W. Kruczkiewicz. Cracoviae, 1887.

Поезії з латинської мови переклав А. О. Содомора; примітки склав В. Д. Литвинов.

Подається за вид.: Pauli Crosnensis Rutheni Carmina, ed. M. Cutowska. Varsoviae, 1962.

Похвала поезії.

[1] Платон (427—347 до н. е.) — давньогрецький філософ.

[2] Феб — у грецькій міфології одне з імен-епітетів Аполлона як бога сонця.

[3] Таг — річка на Піренейському півострові в межах Іспанії (Тахо) та Португалії (Тежу).

[4] Троя (Іліон) — колись славетне фрігійське місто на північно-західному узбережжі Малої Азії. Нещасливу для троянців війну з греками описав Гомер у поемі «Іліада».

[5] Ахілл — головний герой «Іліади» Гомера.

[6] Гектор — троянський герой, один з головних персонажів «Іліади».

[7] Вергілій Марон Публій (70—19 до н. е.) — римський поет, автор епічної поеми «Енеїда».

[8] Брати-фіванці.— Мова йде про Етеокла і Поліника — синів Едіпа, які у поєдинку вбили один одного. Про це розповідає Софокл у трагедії «Семеро проти Фів».

[9] Ясон — у давньогрецькій міфології ватажок аргонавтів, що плавали в Колхіду за золотим руном.

[10] Медея — дочка колхідського царя, яка допомогла Ясонові вивезти золоте руно до Греції.

[11] Пегас — у давньогрецькій міфології крилатий кінь, від удару його копита на горі Гелікон утворилось джерело, з якого пили натхнення

поети. Переносно крилатий вісник, швидкий гонець. «Осідлати Пегаса» означає стати поетом.

[12] Співець-фракієць.— Мова йде про міфічного винахідника музики, фракійського співака Орфея.

[13] ...співець із Смірни... — Йдеться, певно, про Гомера, батьківщиною якого вважали Смірну — місто в Малій Азії.

[14] ...з Мантуї співець... — Вергілій.

[15] Данайці — давні греки.

[16] ...з роду фрігійців.— Тут: троянців.

[17] З Кордуби співець... — Мова йде, очевидно, про поета Лукана, який був родом з іспанського міста Кордуба.

[18] Лівійські битви — війни Риму з Карфагеном, описані Тітом Лівієм.

[19] Стацій (Папіній) — давньоримський поет.

[20] Флакк (Квінт Горацій Флакк; 65—8 до н. е.) — давньоримський поет.

[21] Юній.— Очевидно, М. Юній Брут, державний діяч часів Цезаря і один із змовників проти нього. Йому приписували ряд філософських праць про обов'язки, терпіння, доброчинства.

[22] Персій (Авл Флакк; 34—62) — давньоримський поет-сатирик.

[23] Назон (Овідій Назон; 43 до н. е. — 17 н. е.) — давньоримський поет.

[24] Катулл Гай Валерій (бл. 87—54 до н. е.) — давньоримський поет, автор любовної лірики.

[25] Тібулл (бл. 54—19 до н. е.) — давньоримський поет-лірик.

[26] Проперцій Секст (бл. 49 — бл. 15 до н. е.) — давньоримський поет-лірик.

[27] ...хто собою вславив край Пелігнійський... — Мова йде про Овідія Назона, який народився в Пелігнійськім краю на території Італії (м. Сульмона).

Елегія на честь Йоана Вислоцького, шанувальника муз, гідного хвали учня.

[1] Йоан Вислоцький (Йоан з Вислиці) — польсько-литовський поет, учень українсько-польського поета Павла Русина з Кросна.

[2] Беллерофонтові коні.— Мова йде про крилатого коня Пегаса, який допоміг міфологічному давньогрецькому герою Беллерофонту перемогти триголове чудовисько Химеру. Але коли Беллерофонт захотів піднятися на Олімп, кінь скинув його на землю.

[3] Парнас — двоверха гора у Фокіді (Греція), біля підніжжя якої було Кастальське джерело, присвячене музам і Аполлону.

[4] Дельфійський гай.— Мова йде про гай біля м. Дельфи, яке було релігійним центром Давньої Греції. Тут у храмі Аполлона перебував так званий дельфійський оракул, який робив пророцтва окремим громадянам і цілим державам.

[5] Кастальські діви.— Очевидно, кастальські діви — німфи, які жили поблизу Кастальського джерела.

[6] Кірейські верхи.— Мова йде, мабуть, про Карикійські пагорби, з яких стікав потік; там були гроти, присвячені Панові й німфам.

[7] Аполлон — у давньогрецькій міфології бог сонячного світла, покровитель мистецтва і літератури, зокрема поезії. Вважався поводирем муз — Аполлон Музагет. Часом зображувався з лірою (кіфарою) в руках.

[8] Пруссі — група споріднених з литовцями балтійських племен, що здавна населяли південне узбережжя Балтійського моря між нижньою течією річок Німану та Вісли.

[9] Камени — назва муз у давньоримській міфології.

[10] Сарматське село.— Тут: українське село.

Промовляє книга, яку добуто із сховища і якій повернено давній блиск.

[1] Орк — підземний світ, царство тіней, бог підземного царства, смерть.

[2] Стікс — річка або озеро в підземному царстві.

[3] Павло — Павло Русин, автор цього вірша.

[4] Нестор — цар Пілоса, найстаріший учасник Троянської війни.

Похвала Валерію Максіму.

[1] Валерій Максім (перша половина I ст. н. е.) — історик часів Тіберія.

Про прихід зими.

[1] Дім Кози — сузір'я Козерога.

[2] Лієй — епітет Вакха; переносно вино.

[3] Волопас — сузір'я.

[4] Борей — у давньогрецькій міфології бог північного чи північно-східного вітру. Переносно рвучкий, холодний вітер.

[5] Еол — бог вітрів у давньогрецькій міфології.

[6] Парка — богиня долі.

До книжечки.

[1] Олександр.— Мова йде про Александра Македонського (356—323 рр. до н. е.).

[2] Харіти — у грецькій міфології три богині краси, супутниці Афродіти. У римлян їм відповідали грації.

АНОНІМ

«А. Аз єсмь всему миру свѣт...».— Вперше надруковано у кн.: [Буквар]. Львів. Друкарня І. Федорова, 1574, арк. 23 і 24. Єдиний відомий нині примірник цього першого друкованого східнослов'янського підручника зберігається в бібліотеці Гарвардського університету (США).

Виявлено близько двох десятків списків вірша «А. Аз єсмь всему миру свѣт...», що зводяться до двох редакцій, а ці, в свою чергу,— до протооригіналу великоморавських часів. Вважають, що східнослов'янські книжники свідомо переробляли слов'янський акровірш, підпорядковуючи його зміст своїм завданням, і що вірш «А. Аз єсмь всему миру свѣт...» спеціально складено для азбуки Івана Федорова. У 1578 р. книжку з доповненням було передруковано в Острозі під заголовком: «Начало ученія дѣтєм, хотящим разумѣти писаніє». Автором цієї книжки (в обох виданнях), а отже, і обробки вірша «А. Аз єсмь всему миру свѣт...» міг бути хтось із тогочасних українських діячів, зокрема Герасим Смотрицький. Можливо, в складанні тексту Букваря брав участь і сам друкар.

Відомі основні вітчизняні публікації: Граматика Івана Федорова. К., 1964; Буквар Івана Федорова. К., 1975, арк. 24—25 (ненумеровані); *Федоров И.* [Азбука]. Подготовка издания Г. В. Карпюка. М., 1974; Українська поезія. Кінець XVI — початок XVII ст.— У серії: Пам'ятки давньої української літератури. К., 1978.

Подається за фотокопією: Буквар Івана Федорова. К., 1975, арк. 24—25 (ненумеровані).

Ян ЖОРАВНИЦЬКИЙ

Ян Жоравницький — луцький шляхтич. Учився в Жидичині. Служив у луцькій міській канцелярії. Протягом двох років судився за маєтності зі своїм братом Олександром Жоравницьким — ключником і городничим Луцька. За участь у наїздах і за вбивство королівського секретаря Балтазара Гнівоша в селі Свинюхах Яна Жоравницького було засуджено на

смерть і страчено 1589 р. До нас дійшов єдиний вірш Яна Жоравницького «пашквіль» на дружину його брата Олександра.

«Хто йдеш мимо, стань годину...».— Цей побутовий «пашквіль» Ян Жоравницький написав 1575 р., коли брати змагалися за маєтність. Як свідчить О. Левицький, вірш став приводом до судової справи і був записаний в актові книги луцького і володимирського судів, завдяки чому він і дійшов до нашого часу. Виявити цей запис в актових книгах не пощастило.

Текст вперше опубліковано у вид.: *Левицкий О.* Очерки старинного быта Волыни и Украины.— «Киевская старина», 1889, № 4, с. 92—123; див. також: Українська поезія. Кінець XIV — початок XVII ст., с. 60.

Подається за публікацією О. Левицького.

Герасим СМОТРИЦЬКИЙ

«Зри сія знаменія княжате славнаго...».— Вперше надруковано у кн.: Бібліа, сирѣч Книги Ветхаго и Новаго завѣта, по языку словенску... Острог, 1581.

Передрук здійснено у вид.: *Буслаев Ф. И.* Историческая хрестоматия церковнославянского и древнерусского языков. М., 1861, с. 209 (уривок); *Голубев С.* Описание и истолкование дворянских гербов южнорусских фамилий в произведениях духовных писателей XVII века.— Труды Киевской духовной академии, 1872, кн. 10, с. 348—349, 373—374 (уривок); *Перетц В. Н.* Историко-литературные исследования и материалы. Спб., 1900, т. 1, ч. 1, с. 66—68; Українська поезія. Кінець XIV — початок XVII ст., с. 61—62.

Подається за першодруком.

[1] Отсѣкай, Константине, мрак идолскіа лести...— звертання до князя Костянтина Острозького.

[2] ...и приводит от Персиды трех царей со дары...— За євангельською легендою, зоря, що рухалась по небу, привела трьох перських царів до Віфлієма, щоб поклонитися й принести дари новонародженому Христу.

[3] ...великому Константину им ся подобиши...— Автор уподібнює тут князя Костянтина Острозького римському імператорові Константинові Великому (274—337). За легендою, Константин Великий побачив на небі знамення — хрест із написом: „Hoc vince" («цим переможеш»). На цю обставину і натякає Г. Смотрицький.

«Всякого чина православный читателю...».— Вперше надруковано у кн.: Бібліа... Острог, 1581, арк. 7—7, зворот, ненумеровані. Відомі передруки: *Щеглова С. О.* в кн.: *Перетц В. Н.* Отчет об экскурсии семинарии русской филологии в Житомир 21—26 октября 1910 года. К., 1911 (за примірником Острозької біблії Волинського єпархіального давньосховища, № 189); Памятники литературной полемики православных южноруссов с протестантами и латино-униатами в Юго-Западной Руси за XVI и XVII стол.— Архив Юго-Западной России. Т. 8, ч. 1. К., 1914, с. 57—58; Українська поезія. Кінець XIV — початок XVII ст., с. 62—65.

Подається за першодруком.

[1] ...«До римлян» в 99 зачалѣ.— Див.: Біблія. Новий завіт. «До римлян посланіє святого апостола Павла», глава VIII, зачало 99, вірші 31—33: «...аще бог по нас, кто на ны; иже убо своего сына не пощадѣ, но за нас всѣх предал єсть его; како убо не и с ним вся нам дарствует...».

[2] ...Константин же благоразумія писанієм освѣтил... Константин же єдіну соборную церков писанієм возвыси.— Мається на увазі князь Костянтин Острозький, заходами і коштом якого готувалася до видання і друкувалася Острозька біблія.

АНОНІМ

Вѣрши прикладні.— Вірш приписано наприкінці списку полемічного «Посланія до латин из их же книг» рукопису Києво-Михайлівського монастиря, який датують 1581 або 1582 рр. (ЦНБ АН УРСР, Петров (Мих.), № 475 (1656), арк. 169—169 зв.).

Текст передруковано у вид.: *Петров Н. И.* Западнорусские полемические сочинения XVI века.— Труды Киевской духовной академии. 1894, № 3, с. 349; Памятники полемической литературы. Кн. 3, Спб., 1903, стовп. 1306 (Русская историческая библиотека, т. 19); *Карский Е. Ф.* Белоруссы. Т. 3, ч. 2. (Старая западнорусская письменность). Пг., 1921, с. 181 (уривок — 5 рядків); Українська поезія. Кінець XIV — початок XVII ст., с. 66.

Подається за рукописом.

Андрій РИМША

Андрій Римша, білорус, народився в селі Пеньчині біля Новогрудка в шляхетській родині близько 1550 р., помер після 1595 р. Невідомо, де вчився, здобув освіту; знав кілька мов. Служив при дворах литовсько-білоруських магнатів: спершу Миколая Радзивілла (Сирітки), а потім Христофора Радзивілла. Мав зв'язки з Острозькою школою. Брав участь у воєнних походах. З 1585 р. жив у Вільні. Крім Острога, видавав свої твори в друкарні Мамоничів.

[Хронологія]. Которого ся месяца што за старых веков дѣело короткоє описаніє. Острог, 5. V 1581, 2 арк. Єдиний примірник цієї двоаркушної листівки зберігається у Державній публічній бібліотеці РРФСР імені М. Є. Салтикова-Щедріна у Ленінграді. Це перше у кириличному друкарстві окреме видання поетичного твору.

Текст передруковано у вид.: Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами. Т. I. С. 1491 по 1652 г. Составил И. Каратаев. Спб., 1883, № 103, с. 217—219; *Пташицкий С. Л.* Сборник снимков с славяно-русских старопечатных изданий. Ч. 1. Спб., 1895, табл. XXI—XXII; *Перетц В. Н.* Малорусские вирши и песни в записях XVI—XVIII вв.— Известия отделения русского языка и словесности императорской Академии наук. Т. 4. 1899, с. 875; *Перетц В. Н.* Историко-литературные исследования и материалы. Т. 1, ч. 1, Спб., 1900, с. 70—71; *Карский Е. Ф.* Белоруссы. Т. 3, ч. 2 (Старая западнорусская письменность). Пг., 1921, с. 128—129; Хрэстаматыя па старажытнай беларускай літаратуры, с. 327—328; *Запаско Я.* Мистецька спадщина Івана Федорова. Львів, 1974, с. 33, 36 (фототипія); Українська поезія. Кінець XIV — початок XVII ст., с. 67—68.

Подається за першодруком.

На герб ясневельможного пана, пана Остафея Воловича, пана Виленского и прочих.— Вперше надруковано у кн.: Генадия патриарха Константинопольского, по наречению Сколяриса, диалог, или само друга розмова. Вільно, друкарня Мамоничів, 1585, арк. 2. Підпис: *А. Р.*

Текст передруковано у вид.: Памятники полемической литературы в Западной Руси. Спб., 1878, кн. 1, с. 21, прим. (Русская историческая библиотека. Т. 4); *Перетц В. Н.* Малорусские вирши и песни в записях XVI—XVIII вв., с. 875; *Перетц В. Н.* Историко-литературные исследования..., т. I, ч. I, с. 72; Хрэстаматыя па старажытнай беларускай літаратуры. Склаў А. Ф. Коршунаў. Мінск, 1959, с. 328; Українська поезія. Кінець XIV — початок XVII ст., с. 68.

Подається за першодруком.

На преславные а старовечные клейноты, или гербы ясневельможного пана, пана Лва Сапѣги, подканцлерего Великаго князства Литовского,

Слонимского, Мяделского, Марковского и прочих старосты. Епикграма.— Вперше надруковано у кн.: Статут Великого княжества Литовского. Вільно, друкарня Мамоничів, 1588. Епіграму вміщено на звороті п'ятого ненумерованого аркуша при гербі Лева Сапіги. Підпис: *Анъдрей Рымъша.*

Передрук здійснено у вид.: *Перетц В. Н.* Историко-литературные исследования .., т. I, ч. I, с. 73—74; Хрэстаматыя па старажытнай беларускай літаратуры, с. 328—329; Українська поезія. Кінець XIV — початок XVII ст., с. 68—69.

Подається за першодруком.

На гербы ясневельможного пана, пана Теодора Скумина, воєводы новгородского. Епикграма.— У кн.: Апостол. Вільно, 1591, арк. 2. Підпис: *А. Р., литвин.*

Текст передруковано у вид.: *Перетц В. Н.* Историко-литературные исследования .., т. I, ч. 1, с. 74—75; Хрэстаматыя па старажытнай беларускай літаратуры, с. 329—330; Українська поезія. Кінець XIV — початок XVII ст., с. 69—70.

Подається за першодруком.

ВІРШОВИЙ ПОЛЕМІЧНИЙ КОМПЛЕКС 80—90-х РОКІВ XVI СТ.

Подані тут твори «Скарга нищих до бога», вірші з Києво-Михайлівського та Загоровського збірників, започатковані від однієї, досі нам не відомої полемічної віршової пам'ятки, що з'явилася у важкі часи життя українсько-білоруського населення, яке, перебуваючи у складі Речі Посполитої, страждало від подвійного гніту — соціального й національного.

Правдоподібно, що цей комплекс полемічних віршів постав у формі двох або трьох частин — великих віршових поем складного жанрового характеру; послань—трактатів—памфлетів. Як і більшість тогочасних літературних творів, вони могли виступати в обрамленні звертань-передмов і кінцівок-післямов.

Поеми читали, переписували і ділили, спершу не торкаючись змісту, а лише полегшуючи їх сприймання, роблячи їх читабельнішими і водночас приводячи у відповідність з існуючими у полемічній і гімнологічній літературі того часу рубриками. А згодом — із зміною політичних умов і політичних орієнтацій — почали відповідно редагувати і ще більше дрібнити. Твір був надто винятковий, щоб від нього зовсім відмовитись, і надто небезпечний, щоб його зберігати у первісному вигляді. Звідси, певно, і особливості текстів «Скарги нищих до бога» і віршів як Загоровського, так і Києво-Михайлівського збірників. Докладніше про всі три збірники див.: *Колосова В. П.* Віршовий полемічний комплекс 80—90-х років XVI ст.— Українська поезія. Кінець XIV — початок XVII ст., с. 25—55.

Скарга нищих до бога.

Рукописний віршовий твір 80-х — початку 90-х років XVI ст. Міститься у конволюті, що зберігається у ЦНБ АН УРСР у фонді П. М. Попова, арк. 225—246. Вперше опубліковано у вид.: Українська поезія. Кінець XIV — початок XVII ст., с. 71—88.

Подається за рукописом.

ІЗ КИЄВО-МИХАЙЛІВСЬКОГО ЗБІРНИКА

Вірші, що друкуються тут, містяться в рукописному збірнику першої третини XVII ст., який належав бібліотеці Києво-Михайлівського монастиря, а нині зберігається у ЦНБ АН УРСР, Петров (Мих.), № 484 (1738), арк. 88—144.

Вперше передруковані у вид.: *Перетц В. Н.* Историко-литературные исследования .., т. I, ч. 1, с. 82—84 (уривок вступу і два вірші); *Щеглова С. А.* Вирши праздничные и обличительные на ариан конца XVI — начала XVII в. Спб., 1913; Українська поезія. Кінець XIV — початок XVII ст., с. 89—114.

Подається за вид.: Українська поезія. Кінець XIV — початок XVII ст., з уточненнями, зробленими за рукописом.

ІЗ ЗАГОРОВСЬКОГО ЗБІРНИКА

Вірші, що друкуються тут, містяться в рукописному збірнику XVII ст., який належав бібліотеці Загоровського монастиря (с. Волиця-Загоровська, між Володимиром-Волинським і Луцьком). Доля цього рукопису невідома. Тексти вперше передруковані у вид.: *Добротворский А.* Загоровский монастырь, его библиотека и сохранившийся в ней западнорусский литературный памятник XVII-го столетия.— Вестник Юго-Западной и Западной России, год 2-й, т. I, 1863, июль, с. 1—17; август, с.75—115; сентябрь, с. 165—196; Українська поезія. Кінець XIV — початок XVII ст., с. 115—136.

Вірші подаються за публікацією А. Добротворського.

АНОНІМ

Просфонима. Привѣт преосвященному архієпископу кир Михайлу... Львів, друкарня братства, 1.2 1591 р.

Відомі три примірники цього видання: ДБЛ, № 58 (бракує арк. 5 і 8); ЦНБ АН УРСР, ф. Попова П. М., № 158 (бракує арк. 4), та Державна бібліотека АН СРСР у Ленінграді. У ЦНБ АН УРСР зберігається список «Просфоними» (Петров (Лавра), № 82 (104), арк. 747—753), який заповнює дефект московського примірника (опис див.: *Петров Н. И.* Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве. 1896, вып. 2, М., с. 38).

Просфонима — панегірик на честь київського митрополита Михайла Рогози, котрий приїхав до Львова на початку 1591 р. у церковних справах. Написаний від імені молодших і старших учнів Львівської братської школи. Автор «Просфоними» невідомий. М. Возняк висловив припущення, що автором її «був правдоподібно вчитель грецької мови братської школи Кирило Транквіліон-Ставровецький» (*Возняк М.* Історія української літератури. Львів, 1921, т. 2, ч. 1, с. 77—78).

Грецькомовні фрагменти, рівнозначні відповідним фрагментам, написаним церковнослов'янською мовою, не подаються.

Текст передруковано у вид.: *Голубев С.* Панегирик, поднесенный в 1591 году львовским братством митрополиту Михаилу Рогозе.— Киевские епархиальные ведомости, 1874, № 5, отдел II, с. 113—133; № 6, отдел II, с. 145—157; Памятники полемической литературы в Западной Руси. Спб., 1903, кн. 3. (Русская историческая библиотека, т. 19). Примечания, с. 61—75; Українська поезія. Кінець XIV — початок XVII ст., с. 137—144.

Подається за вид.: Українська поезія. Кінець XIV — початок XVII ст., с. 137—144.

АНОНІМ

Леополіс.— Вперше надруковано у кн.: Адельфотис. Грамматіка доброглаголиваго єллинословенскаго языка. Совершеннаго искуства осми частей слова. Ко наказанію многоименитому россійскому роду. Во Лвовѣ. В друкарни братской. Року 1591.

«Грамматіку» укладено учнями Львівської братської школи за участю Арсенія Еласонського — «митрополита демонитського і еласонського», який

прибув до Львова з Греції і викладав у цій школі протягом двох років (1586—1588) грецьку мову. В укладанні й виданні книжки могли брати участь тодішні вчителі львівської школи Стефан та Лаврентій Зизанії і Кирило Транквіліон-Ставровецький. Комусь із них можуть належати і вміщені в ній вірші.

Передрук тексту здійснено у вид.: *Студинський К.* Адельфотес.— ЗНТШ, кн. 3, 1895, т. 7, с. 10; *Перетц В. Н.* Историко-литературные исследования.., т. I, ч. 1, с. 6; Українська поезія. Кінець XIV — початок XVII ст., с. 145.

Подається за першодруком.

«Богу дающу завиcть ничтоже возможе».— Текст двовірша вміщено в «Аделфотисі», арк. 182, зв.

Текст передруковано у вид.: *Студинський К.* Адельфотес, с. 23; *Перетц В. Н.* Историко-литературные исследования.., т. I, ч. 1, с. 6; Українська поезія. Кінець XIV — початок XVII ст., с. 145.

Подається за першодруком.

Лаврентій ЗИЗАНІЙ

Лаврентій Зизаній Тустановський (? — після 1634) — рідний брат Стефана Зизанія. Освіту, певно, отримав у Острозі. Блискуче знав церковнослов'янську, грецьку і латинську мови. До 1592 р. учителював у Львівській братській школі, пізніше — у Брестській та Віленській братських школах. З 1597 р. протягом трьох літ вчителював у родині князя Богдана Соломирецького у білоруському містечку Баркулабові. Згодом, повернувшись до Галичини, вчив дітей князя Олександра Острозького в Ярославі (з 1600 до кінця 1602 р.). У 1612 р. став священиком у Корці на Волині в маєтку князя Іоакима Корецького. У 20-х роках перебуває у Києві. В 1626—1627 рр. бере участь у місії від київського митрополита Йова Борецького до Москви. Тут обговорюється рукопис його «Катехізису», а згодом друкується (М., 1627). На київському соборі 1628 р. Лаврентій Зизаній бере участь у засудженні «Апології» Мелетія Смотрицького. Згодом повертається до Корця. Автор букваря («Наука ку читаню и розумѣню писма словенскаго...», Вільно, 1596); граматики («Грамматіка словенска...», Вільно, 1596); один із перекладачів і редакторів «...Андреа архієпископа Кесаріа Каппадокійскіа тлъкованія на Апокаліпсіс... Іоанна Богослова...», К., 1625.

Епіграмма на грамматіку.— Вперше надруковано у кн. Грамматіка словенска.., арк. 2.

Передрук тексту здійснено у вид.: *Перетц В. Н.* Историко-литературные исследования..., т. 1, ч. 1, с. 8; *Возняк М.* Граматика Лаврентія Зизанія з 1596 р. Львів, 1911, с. 17; Українська поезія. Кінець XIV — початок XVII ст., с. 149.

Подається за першодруком.

Стіхи к младенцем, вводящіи их на дѣло.— Вперше надруковано у кн.: Грамматіка словенска.., арк. 4.

Текст передруковано у вид.: *Перетц В. Н.* Историко-литературные исследования.., т. I, ч. 1. с. 11; *Возняк М.* Граматика Лаврентія Зизанія з 1596 р., с. 20; Українська поезія. Кінець XIV — початок XVII ст., с. 149.

Подається за першодруком.

Типограф младенцем.— Вперше надруковано у кн.: Грамматіка словенска..., арк. 4, зв. Відомі публікації: *Перетц В. Н.* Историко-литературные исследования..., т. I, ч. 1, с. 11; *Возняк М.* Граматика Лаврентія Зизанія з 1596 р., с. 21; Українська поезія. Кінець XIV — початок XVII ст., с. 149.

Подається за першодруком.

Христофор ФІЛАЛЕТ

Книжка до минаючих мовить.— Вперше надруковано у кн.: Апокрисис, албо Отповѣдь на книжкы о соборѣ берестейском именем людій старожитнои релѣи греческои через Христофора Филялета врихлѣ дана [Острог, 1598], арк 1, зв.

Текст передруковано у вид.: Памятники полемической литературы в Западной Руси. Кн. 2. Спб., 1882, стов. 1004; *Перетц В. Н.* Малорусские вирши и песни в записях XVI — XVIII вв., с. 883; *Перетц В. Н.* Историко-литературные исследования.., т. I, ч. 1, с. 78; Українська поезія. Кінець XIV — початок XVII ст., с. 150.

Подається за першодруком.

Даміан НАЛИВАЙКО

Даміан Наливайко (Дем'ян) (? — 1627) походив із міщанського ремісничого роду. За переказами, батько його — кушнір із міста Гусятина на Тернопільщині. Освіту отримав у Острозькій школі. Брав участь в антифеодальному селянсько-козацькому повстанні 1594 — 1596 рр., яке очолював його брат Северин. Був настоятелем церкви святого Миколая в Острозі. Даміан Наливайко — авторитетний діяч Острозького гуртка, учасник брестського православного антиуніатського собору 1596 р., співробітник острозької та дерманської друкарень, редактор, перекладач, автор передмов та післямов до виданих у Дермані книжок.

Вѣрши або стихи, до того, што читал, которым краєгранесиє сицево: «Хранися италиян».— Вірш вміщено у рукописному полемічному творі «Вопросы и отвѣты православному з папежником», написаному, очевидно, у Дерманському монастирі 1603 р. Акровірш. Рукопис належав Московській синодальній бібліотеці (див.: *Горский А. В., Невоструев К. И.* Описание славянских рукописей Московской синодальной (патриаршей) библиотеки. М., 1859, т. 3, № 271, с. 327—329).

Вперше надруковано у вид.: Памятники полемической литературы в Западной Руси. (Русская историческая библиотека). Кн. 2. Спб., 1882, стлб. 1—2, Хрэстаматыя па старажытнай беларускай літаратуры, с. 331—332; Українська поезія. Кінець XIV — початок XVII ст., с. 153—154.

Подається за першодруком.

На герб яснеосвецоного княжати Костентина Костентиновича, княжати Острозского.— Вперше надруковано у кн.: Октаик, сирѣч Осмогласник... Дермань, 1604, зворот титулу.

Текст передруковано у вид.: *Перетц В. Н.* Историко-литературные исследования..., т. I, ч. 2, с. 141; Українська поезія. Кінець XIV — початок XVII ст., с. 154.

Подається за першодруком.

«Кресте, господствуяй днесь во всем мирѣ...».— Вперше надруковано у кн.: Октаик, сирѣч Осмогласник.., арк. 2.

Текст передруковано у вид.: *Перетц В. Н.* Историко-литературные исследования..., т. I, ч. 2, с. 142; Українська поезія. Кінець XIV — початок XVII ст., с. 154.

Подається за першодруком.

На герб яснеосвецоных их милости княжат Острозских (На крест в гербѣ; О том, што на кони; На мѣсяць и звѣзды).— Вперше надруковано у кн.: Лист Мелетія, святѣйшаго патріархи александрійскаго, до велебнаго єпископа Ипатія Потѣя... Дермань, 6. II 1605, зворот титулу і наступні аркуші.

Текст передруковано у вид.: *Перетц В. Н.* Историко-литературные исследования.., т. I, ч. 2, с. 142—143; Українська поезія. Кінець XIV — початок XVII ст., с. 156.

Подається за першодруком.

На герб яснеосвецоных их милости княжат Острозских.— Вперше надруковано у кн.: Лѣкарство на оспалый умысл чоловѣчій, а особливе на затвердѣлые сердца людскіє, заведеныє свѣтом альбо якими грѣхами. Божественнаго Іоанна Златоустаго до Феодора-мниха, а в особѣ єго до кождого человѣка, кто в яком кольвек єст грѣху. З друкарнѣ Острозкое, року от рождества Христова 1607, мѣсяца іюля 29 дня выдано єст. Зворот титулу.

Вперше передруковано у вид.: *Перетц В. Н.* Историко-литературные исследования..., т. I, ч. 2, с. 143; Українська поезія. Кінець XIV — початок XVII ст., с. 156.

Подається за першодруком.

Прозьба чителникова о час.— Вперше надруковано у кн.: Лѣкарство на оспалый умысл чоловѣчій... Острог, 1607, арк. 2, ненум.

Текст передруковано у вид.: *Перетц В. Н.* Историко-литературные исследования..., т. I, ч. 2, с. 143—144; Українська поезія. Кінець XIV — початок XVII ст., с. 156—157.

Подається за першодруком.

До того, кто добраго сумнѣня.— Вперше надруковано у кн.: Лѣкарство на оспалый умысл чоловѣчій.., арк. 1.

Текст передруковано у вид.: *Перетц В. Н.* Историко-литературные исследования.., т. I. ч. 2, Спб., 1900, с. 144—145; Українська поезія. Кінець XIV — початок XVII ст., с. 157—158.

Подається за першодруком.

До того ж чителника.— Вперше надруковано у кн.: Лѣкарство на оспалый умысл чоловѣчій..., арк. 180, зв.— 181, зв., останні три ненумеровані сторінки.

Текст передруковано у вид.: *Перетц В. Н.* Историко-литературные исследования.., т. I, ч. 2, с. 145—146; Українська поезія. Кінець XIV — початок XVII ст., с. 158—159.

Подається за першодруком.

Авраам БІЛОБОРОДСЬКИЙ

Авраам Іванович Білобородський у 1604 р. переписав «Учительне євангеліє», що й засвідчив у післямові до рукопису, який нині зберігається у ЦНБ АН УРСР, Петров (Мих.), № 529 (1643): «Исписася сіа книга именем Євангелія учительная в лѣто по нарожденіи Ісусу Христа, сына божіа, тысяча шесть сот четвертого мѣсяца марта 9 дня на святых мученик 40, иже в Савастіи, мною грѣшным Авраамом Ивановичем Бѣлобородским в богоспасаємом градѣ Петигорах у держави єго милости пана Краковского. Чтите, исправляйте, а мене, грѣшного, не кленѣте. Рад писарь послѣдней строци» (арк. 536—536, зв.). Інших відомостей про Авраама Білобородського не маємо.

«Нынѣ веселый нам день настал...».— Вірш вміщено в зазначеному рукописі (арк. 536, зв.).

Вперше надруковано: *Перетц В. Н.* Малорусские вирши в записях XVII — XVIII в., т. 4, кн. 3, 4, с. 4; *Перетц В. Н.* Историко-литературные исследования.., т. I, ч. 1, с. 86; Українська поезія. Кінець XIV — початок XVII ст., с. 160.

Подається за рукописом: ЦНБ АН УРСР, Петров (Мих.) № 529 (1643), арк. 536 зв.

А Н О Н І М

«Як лев строкгій над всѣми звѣряти панует...».— Вперше надруковано у кн.: Иже во святых отца нашего Іоанна Златоустаго. Бесѣда избранная о воспитаніи чад. Львів, 1609. Вірш вміщено на сторінці із зображенням герба Львівського братства.

Автором цього і всіх інших віршів, уміщених у цій книзі, М. С. Возняк вважав Івана (Іоанна) Борецького, в майбутньому київського митрополита Йова (*Возняк М. С.* Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові. Львів, 1954, с. 8—11). Див. гіпотезу Г. І. Коляди про авторство Гавриїла Дорофійовича (Радянське літературознавство, 1958, № 3, с. 58).

Передрук тексту здійснено у вид.: *Науменко І. Ф.* Педагог-гуманіст і просвітитель І. М. Борецький. Львів, 1963, с. 73—76, 116; Українська поезія. Кінець XIV — початок XVII ст., с. 161—162.

Подається за першодруком.

На Златоустого и до чителников.— Вперше надруковано у кн.: Иже во святых отца нашего Іоанна Златоустаго. Бесѣда избранная о воспитаніи чад. Львів, 1609.

Подається за першодруком.

О науцѣ.—Вперше надруковано у кн.: Иже во святых отца нашего Іоанна Златоустаго. Бесѣда избранная о воспитаніи чад. Львів, 1609.

Подається за першодруком.

«Конец с богом, вся дающем нам благая...».— Вперше надруковано у кн.: Иже во святых отца нашего Іоанна Златоустаго. Бесѣда избранная о воспитаніи чад. Львів, 1609.

Подається за першодруком.

Афанасій СЕЛЕЦЬКИЙ

Афанасій Селецький (попович родом) на початку XVII ст. був дяком, про що залишив згадку в рукописному збірнику, який власноручно переписував 1610 р. в Супрасльському монастирі. Наприкінці цього рукопису (арк. 307) читаємо:: «В лѣто от созданія свѣт[у] 7118, а от воплощенія Христова 1610, начасть сіа книга писати, мѣсяца апрѣля 24 дня, а дописася в том же року, мѣсяца августа, 18 дня, рукою многогрѣш[н]аго а велико недостойнаго раба божіа Афанасіа, поповича Селецкого, будучаго на тот час дяком в монастырѣ Супраслском. Но, о господиє отцы, и братіа, и вес роде христіанскій, хто сію святую книгу читати буде, молю вашеа любве, аще что обрящете грубо, и погрѣшено небреженієм малоуміа моєго. Вы же, як умудрени суще, исправляйте, а не проклинайте. Ваше єст исправляти, моє поспѣшати. Но и пакы вторицею молю, исправляйте, не кленуще...». Як свідчить вірш «Утверди нас, господи, у вѣри стояти...», що ним завершується ця замітка, Афанасій не прийняв унії і закликав до цього своїх читачів.

«Утверди нас, господи, у вѣри стояти...».— Вірш вміщено у рукописному збірнику 1610 р., ЦНБ АН УРСР. Петров (Лавра), № 219 (37), арк. 307.

Передрук тексту здійснено у вид.: *Петров Н. И.* Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве. Вып. 2. Собрания рукописей Киево-Печерской лавры, киевских монастырей Златоверхо-Михайловского, Пустынно-Никольского, Выдубицкого и женского Флоровского и Десятинной церкви. М., 1896, № 219, с. 71—72; Українська поезія. Кінець XIV — початок XVII ст., с. 165.

Подається за рукописом.

ПОЯСНЕННЯ СЛІВ

А — а, але, і
Абисмо (аби + есмо) — щоб ми
Абисте — щоб ви
Абись (аби + еси) — щоб ти
Абіє — відразу, в той же час, раптово, вже
Абовѣм — бо, тому що, через те, що
Абых — щоб
Авва — отець, ігумен
Авжды — все ж
Агаряни — турки, магометани
Адельфотис — братолюбство
Аер, аерний — повітря, повітряний
Ажи — що, якщо
Ажеби — нехай
Аз (яз) — я; назва літери «а» в слов'янській азбуці
Азаж — хіба
Азали — хіба, невже, мабуть
Аки, акы — як
Албо, альбо — або, чи
Алмужна — милостиня
Алтембасовый, алтембас, алтабас — парчевий, парча
Апплѣковати — прикладати, застосовувати
Апостазия — віровідступництво
Апостата, апостат — віровідступлення, віровідступник
Арабанаши — албанці
Артикул — розділ, параграф, стаття, член
Арцибѣскуп — архієпископ; біскуп — єпископ
Арха — ковчег, судно, корабель
Аспид — дракон; отруйна змія
Ато — а саме
Атоли — а втім, зрештою, проте, однак
Ач — хоч, незважаючи на
Ачей — а може, може-таки, хіба, хоч, якщо
Ачкольвек — хоч; незважаючи
Аще, аче — якщо, хоча, якщо

Бабяк — бабник, ледар
Бавитися — баритися; мешкати; забавлятися, тратити даремно час
Бадавѣя — кінь турецької породи
Барва — тут: ліврея
Байка — небилиця, вигадка, дурниця
Барзо — дуже
Бачмага — черевик
Бачмажник — той, хто носить черевики
Безецник — нечестивець, негідник
Безецность — безчестя; гидота, паскудство
Безстуднѣ — безсоромність
Безфрасунливый — безтурботний
Бенкарт — байстрюк, безбатченко; виродок
Бигуны — втікачі, перекинчики, ренегати
Блуды — гріхи
Бовѣм — бо, тому що
Богданци — валахи
Богомешь — юродивий, дурень
Бости — колоти
Брант — дорогоцінність (золото і срібло чистої проби)
Брашно — страва
Брозок, брожоч — візок
Брух — черево
Бурмистр — міський голова, урядник у Польщі
Бута — пиха, гонор, чванство
Былие — тут: зілля, рослинність
Бынамнѣй — ніколи, аж ніяк, ні в якому разі, зовсім
Бѣдни́к — бідняк, бідолаха, горопаха, неборак

Вадити — зважати, бути на заваді, сварити
Вайа — пальмова гілочка
Валах — кінь (кастрований), мерин
Валка — боротьба, битва, війна
Валчити — воювати, боротися
Варовати — стерегти, оберігати, забезпечувати
Каснѣ — гнів, неприязнь, сварка, незгода, ворожнеча
Вашмосць — скорочено: ваша милість
Ведлѣ — біля, поряд, згідно, відповідно
Ведлуг, водлуг — згідно, у відповідності, за, щодо, на честь
Везенс — тюрма, в'язниця, темниця
Везень — ув'язнений, арештант, невільник, полонений
Велбити — хвалити
Велбуд — верблюд
Велебный — преподобний, гідний
Велебность — преподобіє
Веліа (велія) — велика
Велце — дуже, вельми, щиро
Венц — отже
Венцей — більше
Вередити — шкодувати, пошкодувати
Веспол — вкупі, разом
Вертеп — печера
Весь — село
Вжды — принаймні, однак, адже
Вждѣти — вкласти
Взагрда — зневага, погорда
Взнак — навзнак, горілиць
Взыскати — знайти, шукати
Взрок — зір
Виволанець — відлучений від церкви, вигнанець
Вина — причина, привід
Виншовати — вітати, поздоровляти
Вितаты — жити, проживати, гостювати
Вія — широкий двогострий меч
Внет — зараз, швидко, відразу
Влаская земля — Італія
Влочина — спис
Внити — увійти
Внет (ь) — аж, враз, одразу як, негайно, миттю
Вобец — взагалі, разом
Внонепщавати — подумати, уявити
Водлѣ, ведлуг — за, по
Войт — старшина міської ради, сільський староста
Вонтпити — сумніватися, вагатися
Вонь, вънь — в нього
Ворок — мішок, торбина
Восиріати степень — здобувати вчений ступінь
Вота — дар на вівтар, церковна обітниця
Вотум — голос, думка
Врацати — скидати
Врыхлѣ — швидко, незабаром
Всходный — східний
Всуе — даремно
Вспанялый — розкішний, пишний, величний
Встеклий — шалений, несамовитий
Вьридар — монастирський сад, садок
Вырок — відступник, виродок, зрадник
Вчас — вигода; відпочинок; зручність
Вшак — бо, проте, однак, в усякому випадку
Вшелякий — всякий, різний
Вшетеченство — блуд, розпуста
Вшетечница — блудниця, повія
Вымакглевати — качати (білизну)
Вынал ѣзок — вигадка, винахід
Выну — завжди
Выпургуватися — очиститися (в чистилищі)
Вырванець — голодранець
Высвѣчоный — освічений, досконалий
Вышаровати — вимити, вичистити
Выя — шия
Вцаль (вцелѣ) — зовсім, цілком
Вѣно — придане
Востаніе — воскресіння
Вѣжество — знання

Гадание — суперечка, розмова, диспут
Гананш — притча, іносказання
Гарач — данина, накладена турками на всіх немагометан

Гвалтовне — насильно, жорстоко, швидко
Гволи — по волі, по бажанню, для, з причини, через те
Гдекольвек — десь, де-небудь
Гды, кеды — коли, як
Гдыби — коли б
Гелм — шолом
Герцовник — єдиноборець; вершник, кіннотник
Глагол — слово, мова
Гласканье — лестощі
Глейт — перепустка, охоронна грамота; конвой
Глуздити — глузувати, бити
Гмах — кімната, будинок
Гмирати — гризти; скребти; ритися; мудрувати
Гобзовати — збільшувати, примножувати; здобувати
Гойне — багато, щедро, розкішно
Голд — честь
Голдувати — воздавати честь
Гонзнути — обминати; втекти, позбавитися
Горливость — старанність, запопадливість; запал
Гостинець — шлях, дорога
Гуф — громаддя, купа; натовп; військо, рать
Гѣретництво — єресь, віровідступництво

Даскал, дидаскал — учитель, наставник
Даток — подарунок
Дединація — посвята, дарчий напис
Делѣя — плащ, накидка
Деля, дѣля, дяля — для, ради
Делиберовати — обговорювати, обдумувати, радитися
Дельфин — спадкоємець, наступник
Десница — права рука
Десно — праворуч
Деспект — зневага, образа, презирство
Діаріуш — щоденник, записник
Дивий — дикий, грубий
Дикгнитар — вельможа, значна особа, сановник
Дикнитарство — достойність, гідність
Діоцезія — територія церковного управління
Дисейший — теперішній, сучасний
Дметися — пишатися, багато про себе думати, заноситися
Дмухане — зазнайство, пихатість
Днесь — сьогодні
Доводнѣ — переконливо, наочно
Довнимати — гадати
Довстип — разум, поняття
Довстипний — розумний, гострословний, дотепний
Доволний — достатній, спроможний
Довтип, довтѣп, довцип — дотеп, розум
Доднесь — донині, до цих пір
Доколя — доки, поки, до якого часу
Долеглость — страждання, біль, покута; турбота, клопіт
Дондеже — поки; з якої причини; від чого, коли, до яких пір
Доматур — домосід
Дотирати — притісняти, гнітити, пригноблювати
Драбантовати — йти, подорожувати
Драпѣжник — розбійник, бандюга, грабівник
Дригант — жеребець, великий кінь
Другиня — подруга
Дуфати — сподіватися; довіряти
Дышкурс — промова, розмова-діалог
Дѣепис — історія
Дѣеписец — секретар, історик; той, що описує події
Дѣля — заради, для

Екзарх — повноважений церкви, єпископ або митрополит, підпорядкований патріархові
Екзордіум — початок
Елефант — слон
Епістолія — послання, лист

Є — його
Єв (у) харистія — причастя хлібом і вином у церковній службі
Єда — хіба, як би не, а то
Єднач — посередник, миротворець
Єже — якщо; котре, частка перед інфінітивом
Єлико — скільки, що
Єльмо — тому що, бо, хоча, хоча б

Єно — тільки
Єрей (иерей) — священик
Єтер — якийсь, деякий, котрийсь, хтось, другий

Жаковати — грабувати
Жебы — щоб
Жебысми — щоб ми
Жегляр — моряк
Жегнатися — хреститися; прощати
Жерело — джерело, початок; причина
Жесь — що
Живот — життя; майно, добро
Жолнѣр — воїн, солдат, жовнір
Жрати — приносити жертву
Жродло — джерело, початок; причина
Жюковина, жуковина — дорогий перстень

Забавений — зайвий, затриманий
Забитье — вбивство
Завасненя, звасненя — озлоблення
Заверзати, завергнути — закидати, закинути
Завзяти — спокусити
Завѣрати — містити
Заводнѣк — верхівець
Заволаний — покликаний, запрошений, знаменитий, славетний
Завтредня — утреня
Загамовати — зупинити, затримати; приборкати
Загребати — поховати
Заисте — воістину, так
Залеценье — доручення, рекомендація
Замтуз — дім розпусти, притон
Зане — бо, тому що, оскільки
Занеже — так як
Запасы — військові походи, боротьба
Заплюгавити — замазати, забруднити
Запомнити — забути
Зась — а, же; знову
Зафрасоватися — засмутитися, збентежитися
Зацность — гідність, знаменитість, шляхетність, чесність
Зачало — параграф
Зачапка — суперечка, змагання, поєдинок

Збавение — врятування
Збытный — зайвий, надмірний
Звада — сварка, незгода, незгодність
Звалчити — побороти
Звлаща — особливо, найпаче
Звонтпити — засумніватися
Звытяжити — перемагати
Згола — зовсім, цілком; словом
Зголдований — завойований, підкорений
Зданьє — думка, погляд, міркування
Здрайца — зрадник, запроданець
Зелживость — сором, ганьба, безчестя
Зелжити — сварити, ганьбити
Зело, зелийце — зілля, ярина
Зленити — доручати, довіряти
Змаза — пляма, гріховна скверна, огуда, погань
Змамённик — ошуканець, спокусник
Змилитися — помилитися
Знагла — несподівано, раптом
Знаменати — вказувати, відзначати, означати
Зневоленя — примушення
Зрак — образ, обличчя, постать
Зупельний — повний, увесь
Зъедногане — унія, спілка, єднання
Зѣло — дуже

Ид, идь (їдь) — яд, отрута; злість, злоба
Иж, иже — котрий, хто; бо; те, що; тому що, оскільки; який
Ижбы — щоб
Изали — невже
Изманити — обдурити, спокусити, зманити
Иле — стільки, настільки
Имати — страчати, брати, схоплювати, хапати, затримувати, мати, держати, володіти, полонити
Имати вину — підлягати покаранню
Имяше — ма́ла
Ино — так, то, тільки
Инстикгатор, «альбо прокуратор» — обвинувач; ходатай, попечитель, опікун, повірений
Иде, деиндей — в іншім місці; де-небудь
Иож — вже

Искуп — викуп
Исполерувати — очистити, просвітити; відшліфувати
Исте — вірно, звичайно
Истрыти — стерти

Кадіа — турецький суддя
Казнодѣя — проповідник
Калугер — монах, чернець, старець
Камо — куди
Камик — камінь
Канон — церковний піснеспів
Капітула — рада при єпископі в католицькій церкві
Капица, мниша — клобук
Капище — зображення, статуя, ідол
Каптур — клобук, головний убір ченців
Касія — ароматична рослинна речовина
Каструм — замок
Кгдысь — коли, як
Кгермак — дешеве сукно
Кермаш — ярмарок, храмове свято
Кир — пан, владика, государ
Кламливий — брехливий, облудний, несправедливий
Клюба — лещата, межа, кінець границі
Клирик — церковнослужитель
Клюка — хитрощі, облуда
Кляштор — католицький монастир
Кобел, коблик — ківш, корець; певна міра чогось
Кокот — когут, півень
Кокошь — квочка
Кольве — коли-небудь
Кольвек, колвек — як-небудь, колись
Кольми — скільки
Комяга — пліт, баржа
Кондяк — дяк-учитель у церковній школі
Кондиція — договір; посада; умова; доконечність
Конклюзія — висновок, резюме
Косний — повільний
Котча — візок, коляска
Кошула — сорочка
Креованый — створений, обраний, призначений
Крес — мета, межа, край, кінець
Криж — хрест
Крижак — хрестоносець
Кримінал — тюрма, в'язниця
Крочити — крокувати, іти
Куглювати — корчити дурня, пустувати, фіглярничати
Кундус — дворовий пес
Купшты — мистецтво, уміння; хитрощі, витівки
Куревник — розпусник
Курциан — куртизан, світський гульвіса
Кутнорований — ворсистий
Куфел — кружка
Кштал — образ; спосіб, засіб; приклад

Лантвойт — сільський староста
Латвий — легкий, зручний
Латки — горнята
Лацина — латинська мова
Лацно — легко, зручно
Леда — всякий, кожний; поганий
Ледаяко — погано, негідно
Лектыка — ноші
Лепѣй — краще, ліпше
Леч, лечь — але, однак
Лик, лици — хор; порядок
Лѣпо — добре
Литовати — жаліти
Лишка — лисиця
Лотр — розбійник
Лядський — польський (від: лях — ляський)
Лудити — оббріхувати, ошукувати; вабити
Люб — або, хоч
Любо — або
Любы — любов
Лямент — плач, голосіння

Маєстат — трон; монарх; велич, величний
Майсторѣя — майстерність; виріб
Макгерка — угорська шляпа, шапка
Малженство — шлюб
Малженка — дружина, жінка
Малженок — шлюбний чоловік
Малмазѣя — мускатне вино
Мамона — багатство, маєток; злий дух збагачення
Матеолог — марнослов; богохульник
Маркотно — сумно
Матляти — шахрувати, дурити
Матня — сітка

Машкарник — брехун; скоморох
Маятель — пан, владика (бог)
Медіатор — посередник
Мензство — мужність, відвага, сміливість
Меновите — насправді, власне, атож
Мерзячка — гидота, відраза
Метание, мѣтаніе — земний поклон
Мечетный — уявний, видимий, примарний
Миро, миропомазаніє — мастило з олії, християнське таїнство у посвяченні
Мистр — магістр
Містр — диявол
Мниманє — думка, судження, намір, здогад, міркування
Мних — монах, чернець
Модлы — молитви
Мордыр — убивця, душогуб
Мултяне — молдовани
Муравский — моравський
Мусія — мозаїка
Мша — церковна служба у католиків (літургія, обідня)
Мшелоимец — хабарник, користолюбець
Мылитися — помилятися
Мнѣй — менш
Мяновати — іменувати

Набоженство — богослужіння, церковна відправа
Набыте — надбання, набуток
Над статечность — незважаючи на статечність
Надер — занадто, забагато
Назбыт — дуже, надто
Наказаніє — наука, напучення
Накокорѣчити — виставити, підняти вгору
Намнѣй — аж ніяк, ні в якому разі; менш за все, нічого
Нань, на ню — на його
Напинане — силування, спонукання
Напрод — наперед, по-перше
Нарочитый — видатний, значний
Натрафити — зустріти, знайти, зіткнутися
Насад — корабель
Нашинець — один з наших, свій
Невчас — негода; горе, нещастя
Невмѣстность — невміння, неосвіченість
Негдыс — колись, раніше
Негли — можливо
Недуфанье — непевність, недовірливість
Некшталтовано — обурливо, огидно, потворно
Некшталтовный — повторний
Нелацно — нелегко, тяжко
Неледа — непростий, незвичайний
Неледаяк — непростий, незвичайний, непересічний
Нелитостивий — безжалісний, нелюдяний
Нелѣпый — негарний
Немнѣй — тим не менш, усе ж, незважаючи на
Нендза, недза — бідність, убогість, злидні, біда
Нендзный — бідний, убогий
Неотволочний — негайний
Неохендозство — неохайність
Непщевати — сумніватися, розмірковувати, думати, гадати
Нерад — непорядок, невлаштованість, безпорядок
Нескутечный — недійсний, безрезультатний
Неудобно — важко, неможливо
Нецудный — негарний, недобрий
Нижли, нижлѣ — але, тільки, як, ніж, а хіба що, коли, поки
Ниже — також
Ниценскій — никейський (символ віри)
Ницовати — перевертати, перекручувати, злословити, ганьбити
Нужею — силоміць
Нужник — тут: бідняк, старець
Нунцій — вісник. Тут: постійний дипломатичний представник римського папи при урядах держав
Нѣгдысь — колись
Нѣкгды — ніколи
Нѣкоих — декого
Нѣмаш — нема, не маєш
Нѣсть — не є

Обавятися — побоюватися, остерігатися, берегтися, боятися
Обаче — але, однак, проте
Обварований — укріплений, забезпечений, гарантований
Обелжити — образити, спаплюжити, збезчестити, зганьбити

Обецне — тепер, нині; разом
Облупенец — облуплений, поголений
Облюбеница — наречена
Оболок — хмара
Оболѣты — захворіти
Образ — взірець, приклад, зразок
Оброк — тут: їжа, страва
Обфѣтувати — розкошувати
Обфито — багато, пишно, щедро, рясно, густо
Обцовати — знайомитися, знатися
Обцый — чужий, незнайомий
Обѣсити — повісити; обѣситися — повиснути
Ов, ова — той, та, те
Ово — ось
Овый — цей
Овде (ѣ) — там, у іншому місці
Овогда — іноді
Овшем — звичайно, справді, без сумніву
Одесную — праворуч, справа
Оже — що, якщо; тому що; коли
Ознаймити — оголосити, повідомити, попередити
Оказалый — розкішний, пишний (герб); показний, видатний
Окгар — гоича собака
Окрутно — люто, жорстоко, насильно
Октенія (ектенія) — молитви, що проголошуються під час богослужіння
Оле — о, ох
Оли — тільки
Он — той
Онпол — протилежно, протилежний бік
Онсица — той, такий-то
Опак — назад, навпаки
Опат — абат (архімандрит); майстер
Опастство — обережність
Опатривати — піклуватися, наглядати, забезпечувати, опорядковувати
Опачне — хибно, перекручено, фальшиво
Оплаток — опрісник, коржик у причасті католицької церкви
Опока — вапняк, біла глина; скеля, підпора
Опрѣснок — оплатка, круглий коржик з прісного тіста, що зображує тіло Христове («святі дари»)
Орацѣя — слово, промова
Орган — знаряддя
Ордынанс — наказ
Орт — монета, четверта частина талера
Оршак — почет, натовп, сонм
Осанна — радісний вигук, славослів'я (грецьке: спаси! збережи!)
Освєцоний — освячений
Оспалий — сонливий; лінивий, нерадивий, марнолюбний
Отврѣсти — відкрити, відчинити
Отригнути — виголосити, сказати, огризнутися, викрикувати
Отпусты — відпущення гріхів
Отродок — виродок, недолюдок
Отроки — діти від семи до п'ятнадцяти років; слуги; придворні
От (т) уха — втіха
Отхлань — безодня, вир
Отщепенство — відступництво, зрада, ренегатство
Офѣра — жертва
Офѣровати — жертвувати
Охабитися — покинути, перестати, усунутися
Охандожность — чистота, прибраність
Очевисто — очевидно
Ощуюю — ліворуч

Падол — долина, юдоль
Паздеріє — солома
Паки — знов, ще, а, і
Пакыбытіе, пакыестьво — воскресіння, відродження
Панєнство — дівоцтво; цнотливість
Пан — бог; іноді — панбіг
Панство — держава, володіння
Папѣж — папа римський
Папѣжский — папський, католицький
Параклит — утішитель, святий дух
Парасит — дармоїд, підлабузник
Пастыри — пастухи; вчителі, наставники; попи, ксьондзи
Патрити — дивитися
Патрон — покровитель, меценат
Паче — більше, краще
Пелгрим — мандрівник, прочанин, богомолець
Пелкгримация — мандрування, паломництво, ходіння

Пересторога — застереження, попередження
Перстный — земний
Персть — пил, порох; земля; тіло
Петр, петрус — камінь
Петра — скеля
Пикчи — джерело
Пина — голод; спрага
Пирг — вежа
Плишь — шум, крик, сум'яття, хвилювання
Плонѣний — полонений
Полотный — тілесний
Плюгавство — мерзота, нечистота, гидота
Поганый — язичник, поганин
Погоршитися — спокуситися
Погреб — поховання, похорон
Подкормій — вищий придворний чин у старій Польщі
Подыме — селянська хата, двір; тягло
Подлый — бідний, убогий, нікчемний
Подобенство — подібність
Пожегнати — благословляти, попрощатися, побажати
Пожиточный — корисний
Пожерти — принести в жертву
Позалѣчати — зайняти місце, залягти
Позор — видовище, зборище
Позорный — приємний для ока
Позосталый — останній
Покарм — щоденна їжа
Поколя — доки
Полерованѣе — ощищення; освіта
Полецѣти, полещати — доручити, порекомендувати
Полжити — збезчестити, знеславити, збрехати
Полк — похід
Полки — війська, раті, обози, загони
Помизати — мигати, блимати, моргати
Поневаж — бо, через те що
Понеже — тому що, оскільки
Понѣ — хоча б, принаймні, тому що
Понтифік — жрець. Тут: папа римський
Попудливий — лютий, шалений, запеклий, несамовитий
Порты — тут: одяг
Порхавка — гриб поганка; птах
Послушенство — послух, покора; юрисдикція
Посполитность — громадянство, громадянські права, громадська справа
Потвар — наклеп, наговір, обмова
Потваряти — приготовляти, влаштовувати, створювати, виправляти, лагодити, порушувати; чинити наклеп, обмовлювати
Потворити — виправити, перетворити, знищити, зачарувати
Потвори — чари
Потканє — зустріч
Поткнутися — згрішити
Потороча — харя, чудище, виродок, потвора
Потрава — їжа, харч, страва, блюдо
Потройный — монета в Речі Посполитій
Потщатися — поспішати, постаратися, подбати, потрудитися
Похлѣбство — лестощі, підлесливість, угодництво
Праве — трохи, ледве
Практыки — підступи, інтриги
Пребенди — матеріальні засоби, які одержують духовні особи у католицькій церкві: земельні наділи, помешкання для кліру, прибутки по церкві, платня
Превелебный — преосвящений (архієрей)
Превеліа — превелика
Предсявзятіє — намір, захід, починання
Предся — відтого, тому, однак
През — через
Презацный — пречесний, преславний
Презвутор, пресвитор — священик
Прелесть — спокуса, зваба
Преложений — правитель, той, хто має владу
Преложенство — начальство, влада, настоятельство
Прибыток — церква, намет, скіпія, костьол
Прелюбодѣйници — повії, розбещені жінки (чоловіки)
Преницовати — перекрутити, спотворювати
Преподобний — праведний, святий

Претити — стримувати, загрожувати
Прето — тому, ради того
Преч — геть
Пригана — ганьба, осуд, докір
Призволенє — дозвіл
Прилбица — шолом
Приправа — зброя, озброєння
Пророженє — природа, єство
Присно — завжди, постійно, вічно
Приснок — див. оприснок
Приступ — вступ
Присьтя — пришестя, прихід
Прысѣка — сокира
Приход — парафія, місце богослужіння парафіян
Притворяти — приготовляти; збуджувати; присвоювати
Причинца — винуватець
Пробатор, пробовник — дослідник, випробувач
Продковать — мати першість, іти вперед
Продок — предок; першість
Прожно — марно, даремно
Прозябати — проростати
Прокурация — судовий процес, справа
Прот — старший у монастирі, протоієрей
Прото — для того, тому
Простиря — простирадло
Просфонима — привітання, звернення з промовою до когось
Прохажка — прогулянка
Пря — спір, суперечка
Пукати — лопнути, тріснути
Пуркгаторіум — чистилище
Пуща — пустеля, відлюдне місце
Пѣняжный — грошовитий

Рабовати — грабувати, брати в рабство
Раднѣй — з більшою охотою, швидше, ліпше
Рамо — плече
Ражак — глашатай; посланець
Рачити — мати ласку, сприяти, дбати, зичити, любити
Рачитель — дбайливець, прихильник; коханець
Реверенда — одяг у католицького священика
Рейментар — командуючий військом
Рефе(ре)ндатор — доповідач (на сеймі)
Речництво — красномовство
Рихло — швидко, як тільки
Ркомо — начебто
Роковщина — річний збір з парафіян
Роспукнутися — тріснути, лопнути
Ростырк — розбрат, чвари, незгода
Рота — присяга
Ротитися — клястися
Русчизна — руська мова
Ряд — порядок; будівля; правління, суд
Рядити — володіти, панувати, керувати
Рѣч Посполитая — (*лат.* respublica) — держава, республіка

Сак — мішок
Сакрамент — тайна, таїнство, причастя; «святі дари»
Самаритани — самаритяни, мешканці Самарії
Свороб — сверблячка
Святобливый — набожний, святий; правдивий
Сездь — тут
Сирѣчь — тобто
Сесь — це
Симоніа — святокупство, продаж посад, торгівля гріховідпущення
Сице — так
Сицевий — такий
Сказѣти — знищити
Скарѣдный, скаредний — тут: огидний, нечистий
Сквалченѣне — згвалтування, напад
Скварь — спека, жара, полум'я, вогонь
Скридло — крило
Скрижалѣ — кам'яні плити
Скураный — шкіряний
Скутечне — вдало, успішно, діяльно
Скутком — внаслідок, згодом
Скуток — дія, успіх
Сличне — гарно, добре
Сличность — краса, чарівність
Слюз — тут: кал, гній
Смилакс — рослина, дерево, що має здатність обвиватися навколо іншого дерева; шип

С м ы с л — почуття, розум
С м о к — дракон, змій
С м о к о в н и ц а — фіга; фігове дерево, тутове дерево, що родять ягоди чи фіги
С н а д н е — легко, зручно
С н а д н и й — гарний, гідний, по сназі, посильний
С н а т ь — видимо
С н ѣ с т и — з'їсти, вжити в їжу
С о в и т е — вдвічі; щедро
С о в и т о с т ь — множество, багатство, щедрість
С о т а и н н и к — причетний до чогось, когось
С п е к у л а т о р — тюремник
С п о л е р о в а т и — очиститися
С п о л е ч н е — спільно, разом
С п о л н е — сповна, повністю
С п о р о — багато, швидко, успішно, щасливо
С п о т ы к а т и — змагатися, боротися
С п р а в о в а н и й — виконаний
С п р а в о в а т и — діяти
С п р о с н е — безсоромно, грубо, страхітливо, непристойно, розпусно
С р о м о т н е — ганебне
С т а л е — стійко, твердо; постійно
С т а р и ц а — черниця, старша черниця; ігуменя
С т а т е ч н е — твердо, непорушно; постійно
С т и х и р а — похвальна вечірня і ранкова пісня під час богослужіння
С т л у м а т и — вгамувати, придушити
С т о н д — звідси, з цього місця, з цієї причини
С т о л е ц — престол
С т о л и ц а — престол
С т о м а х — шлунок
С т о п е н ь — крок
С т р а д б а — шлунок
С т р о ф о в а т и — ганьбити, лаяти
С т у д н я — колодязь, криниця
С т у д ы — сороми
С т у ж а т и — докучати, бути тягарем для когось
С у к ц е с ѣ я *(лат.)* — наслідування; спадкоємство
С у м н е н е — совість, сумління; пам'ять
С у п л и к а — скарга, прохання
С у п о л н о с т ь — цілість, досконалість
С у ф о л н о с т ь — нахабство, зухвалість
С ф о л ь г о в а т и — пом'якшити, полегшити; простити, пощадити
С х и з м а т и к — розкольник церкви, порушник церковної єдності
С ц е п т р у м — скипетр, царський жезл; сила, влада, право
С ѣ в е ц — сіятель, сіяч
С ѣ н н ы й — мрійливий; облудний, брехливий
С ѣ н о н о п и с а н и е — таємниче письмо, іносказання, алегорія
С ѣ м о и о в а м о — туди й сюди
С ѣ н ь — тінь; шатро

Т а и н с т в о, с а к р а м е н т — священодійство в християнській церкві; хрещення, міропомазання, причастя, шлюб і т. п.
Т а р ч а — щит
Т в а — твоя
Т в е р ж а — твердиня, фортеця
Т е — тебе
Т е д ы — тоді
Т е р м и н а — повідомлення, сповіщення
Т е с т а м е н т — *(лат.)* заповіт
Т и ж б а — натовп
Т и п и к — устав церковної служби
Т л и т и — псувати, розбещувати
Т л у м и т и — давити, подавляти, вгамовувати, душити
Т о к м о — тільки
Т о л і к и х — стільки
Т о л і к о — так
Т о л и к і й — такий
Т о л к о в и н — перекладач, тлумач; іноземець
Т о р г н у т и с я — кинутися
Т о р ж н о — урочисто
Т о р — шлях, дорога, стезя, слід
Т о с у в а т и — змішувати
Т о ч і ю — тільки
Т р а п и т и — мучити, турбувати, докучати
Т р а ф и т и — пособляти
Т р а ф у н о к — випадок, пригода
Т р и б — порядок, звичай
Т р и о д ь — богослужебна книга канонів, які складаються з трьох пісень
Т р о й ц я — християнське божество у трьох іпостасях: бог отець, бог син і святий дух

Трутизна — отрута; гіркота
Тумулт — галас, крик; натовп, збіговисько
Тушити — свідчити, повідомляти; бажати; сповідатися
Тызаніє — старання, щирість; поквапливість
Тып — друк, друкарня
Ть — той

Убар, убыр — убрання, одяг, оздоблення
Уближенье — образа, приниження, кривда
Убо — так-бо, отже
Увельбити — обожнювати
Увѣринание — навернення (до віри)
Угафтованый — вигаптуваний, вишитий
Угонити — наздогнати
Угобзитися — возвеличитися
Угоньзнути — відбігти, уникнути; врятуватися
Уд — частина тіла, член
Удица — спокуса
Ужды (вжды) — проте, принаймні, однак, коли
Ужище — вірьовка, канат
Узнак (взнак) — горілиць
Уклад — данина
Укладность — спритність, вправність, влучність
Уклюкнути — вжалити
Уклякати — присідати на одне коліно, стояти на колінах
Укоснѣти — уповільнити, затримати, запізнитися
Укрыжовати — розп'ясти на хресті
Улучити — одержати, знайти, досягти
Умѣетность — уміння; мудрість, знання, наука
Уне — краще, ліпше
Упор — впертість, завзятість, затятість
Упрейме — щиро
Ураз — удар
Уставичний — постійний; звичайний
Устна — губи
Усопнути — заснути, вмерти
Утыти — розжиріти
Утлына — щілина, діра
Утлый — дірявий, нікчемний, не міцний
Утрапений — гноблений, бідний, покірний
Утрапенья — страждання, мука, покора
Уфанс — сподівання, надія
Уфати — уповати, надіятися
Уфность — надія
Уфундовати — заснувати
Ушиковати — приготувати, привести до ладу

Фавер — милість, прихильність, покровительство
Фаска — паска
Фатига — втома, стомленість
Фиглювати — жартувати
Фигляр — жартівник, дотепник
Филяр — стовп, опора
Флямский — фламандский
Фолговати — пом'якшити, пощадити, послабляти, полегшувати, жаліти
Фортель — хитрість, брехня, лукавство
Фрасунок — сум, горе, смуток, турбота, скорбота, туга
Фукати — лаяти, кричати, сердитися, буркотіти
Фундовати — засновувати, запроваджувати
Фурія — гнів, гнівна жінка

Харалужный — сталевий, булатний
Хелпитися — пишатися, величатися; вихвалятися
Хиротония — рукопокладення, висвячення на священика, диякона, єпископа
Хитрость — тут: мистецтво, вміння, знання, розум; лукавство
Хлапаты — називати когось принизливо хлопом
Хлюбитися — хвалитися, пишатися
Худочий — вправний, гарний

Цвиченьє — навчання, наука, освіта; вправа
Цвичоный — освічений, вправний
Цвѣтный — рябий
Целебровати — священодіяти, справляти церковний обряд
Циприс — кипарис
Цнота — чесність, добропорядність

Цный — чесний, славний, славетний, шляхетний

Цѣловати крест — заприсягатися

Чада — діти, нащадки

Чачка, чячка — цяцька, іграшка, забава

Чистець — чистилище (див. пуркгаторіум)

Члопок — частина, член

Чуд, чюд — диво, чудо

Чудѣтися — дивуватися

Шамайник — сопілкар, дудар

Шапфѣр — сапфір, дорогоцінний камінь

Шамранє — ремство, нарікання; обурення

Шапцоватися — щастити, удаватися, сприяти

Шарлат — назва сукна

Шарый — сірий

Шата — одяг, шаття

Шатан — сатана

Шатно — пишно, ошатно

Шафар — управитель

Шафовати — порядкувати; зберігати; використовувати; управляти; розпоряджатися; роздавати

Шафунок — управління; керувати; розпоряджатися

Шацовати — цінувати, оцінювати; судити, осуджувати

Швайца — шило

Шванковати — коливатися, хитатися, вагатися; кульгати

Шевлюга — крутій, дурисвіт

Шедовость — старість, сивина

Шелюг — дрібна монета

Шидерство — глузування

Ширмовати — фехтувати; махати; захищатися; базікати

Шкарлат — червоне сукно, багрець

Шкарыдний — гидкий, бридкий, паскудний, мерзотний

Шкрыпт (скрипт) — рукопис, писання

Шкурт — повія, розбещена жінка (чоловік)

Шлык — кругла шапка, обшита хутром

Шлюбовати — обіцяти

Шпетность — потворність, гидота, неподобство

Штокольвек — що-небудь

Шуйца — ліва рука

Щекарство — лихослів'я, наклеп, ганьба, лайка

Щекун — наклепник

Щепити — прищеплювати, засновувати, поширювати

Щур — назва птахів

Ю — її

Юж, юже, южесь — вже, вже ж

Юрогелт — платня найманим воїнам

Юха — вивар, суп, соус, похльобка, юшка

Ядамашок — адамошок, кольорова шовкова тканина

Яже — котра, яка

Язвен — поранений

Яко — що, як

Ялмужка — милостиня

Яскиня — печера; могила; нора, берлога

Яти — взяти, брати, оволодівати

ЗМІСТ

ПОЛЕМІЧНІ ТВОРИ

ПЕРЕКЛАДНІ ПОВІСТІ

ПОЕТИЧНІ ТВОРИ

ЮРІЙ ДРОГОБИЧ

ПАВЛО РУСИН ІЗ КРОСНА

АНОНІМ

ЯН ЖОРАВНИЦЬКИЙ

ГЕРАСИМ СМОТРИЦЬКИЙ

АНОНІМ

АНДРІЙ РИМША

ВІРШОВИЙ ПОЛЕМІЧНИЙ КОМПЛЕКС 80—90-Х РОКІВ XVI СТ.

ІЗ КИЄВО-МИХАЙЛІВСЬКОГО ЗБІРНИКА

ІЗ ЗАГОРОВСЬКОГО ЗБІРНИКА

АНОНІМ

АНОНІМ

ЛАВРЕНТІЙ ЗИЗАНІЙ

ХРИСТОФОР ФІЛАЛЕТ

ДАМІАН НАЛИВАЙКО

Литературно-художественное издание

Академия наук Украинской ССР
Издательство «Наукова думка»

БИБЛИОТЕКА УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
Издание начато в 1982 г.

Дооктябрьская украинская литература

УКРАИНСКАЯ ЛИТЕРАТУРА XIV—XVI вв.

Апокрифы. Агиография. Паломнические произведения. Историографические произведения. Полемические произведения. Переводные повести. Поэтические произведения

Составители и авторы примечаний
КОЛОСОВА ВИКТОРИЯ ПЕТРОВНА
ЛИТВИНОВ ВЛАДИМИР ДМИТРИЕВИЧ
МИКИТАСЬ ВАСИЛИЙ ЛАЗАРЕВИЧ
ПЕЛЕШЕНКО ЮРИЙ ВЛАДИМИРОВИЧ
СУЛЫМА НИКОЛАЙ МАТВЕЕВИЧ
ХАРИТОНОВ ВЛАДИМИР САМОЙЛОВИЧ

Редактор тома
В. Л. МИКИТАСЬ

Киев, издательство «Наукова думка»

На украинском языке

Редактор Л. П. ЧОРНА
Художник В. М. ДОЗОРЕЦЬ
Художній редактор В. П. КУЗЬ
Технічний редактор І. М. ЛУКАШЕНКО
Коректори З. А. ЄРОХІНА, І. В. КРИВОШЕЇНА

ИБ № 9567

Здано до фотонабору 19.10.87. Підп. до друку 24.03.88. Формат 84x108/32. Папір друк. № 1. Літ. гарн. Вис. друк з ФПФ. Ум. друк. арк. 31,5. Ум. фарбо-відб. 31,5 Обл. вид. арк. 38,17. Тираж 132 700 прим. Зам. 7-442. Ціна 4 крб. 10 к.

Видавництво «Наукова думка» 252601 Київ 4, вул. Рєпіна, 3.

Книжкова фабрика імені М. В. Фрунзе
310057 Харків-57, вул. Донець-Захаржевського, 6/8

БІБЛІОТЕКА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

СЕРІЯ

«ДОЖОВТНЕВА

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА»

*

ВИПУЩЕНО:

1. ІВАН КОТЛЯРЕВСЬКИЙ
1982, 320 с.

2. ГРИГОРІЙ КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО
1982, 544 с.

3. МАРКО ВОВЧОК
1983, 640 с.

4. УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА XVIII ст.
1983, 696 с.

5. ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА
1983, 544 с.

6. ПЕТРО ГУЛАК-АРТЕМОВСЬКИЙ
ЄВГЕН ГРЕБІНКА
1984, 608 с.

7. АНАТОЛІЙ СВИДНИЦЬКИЙ
1985, 576 с.

8. СТЕПАН РУДАНСЬКИЙ
1985, 640 с.

9. ЮРІЙ ФЕДЬКОВИЧ
1985, 576 с.

10. ІВАН НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ, т. 1
1986, 640 с.

11. ІВАН НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ, т. 2
1986, 640 с.

12. ЛЕСЯ УКРАЇНКА, т. 1
1986, 608 с.

13. ЛЕСЯ УКРАЇНКА, т. 2
1987, 728 с.

14. УКРАЇНСЬКІ ПОЕТИ-РОМАНТИКИ
1987, 592 с.

15. МАРКО ЧЕРЕМШИНА
1987, 448 с.

16. УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА XVII ст.
1987, 608 с.

17. МИХАЙЛО СТАРИЦЬКИЙ
1987, 576 с.

18. СТЕПАН ВАСИЛЬЧЕНКО
1988, 600 с.

19. МИХАЙЛО КОЦЮБИНСЬКИЙ, т. 1
1988, 584 с.

20. МИХАЙЛО КОЦЮБИНСЬКИЙ, т. 2
1988, 496 с.

21. АРХИП ТЕСЛЕНКО
1988, 480 с.

ГОТУЮТЬСЯ ДО ДРУКУ:

ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА

ПАНАС МИРНИЙ, т. 1, 2

УКРАЇНСЬКА НОВЕЛІСТИКА КІНЦЯ XIX—ПОЧАТКУ XX ст.

Українська література XIV—XVI ст.

У45 Апокрифи. Агіографія. Паломн. твори. Історіограф. твори. Полем. твори. Переклад. повісті. Поет. твори/ Авт. вступ. ст. і ред. тому В. Л. Микитась; Упоряд. і приміт. В. П. Колосової та ін.— К.: Наук. думка, 1988.— 600 с.— (Б-ка укр. літ. Дожовт. укр. літ.). ISBN 5-12-009282-9 (в опр.): 4 крб. 10 к. 132 700 пр.

Украинская литература XIV—XVI в.

У книзі друкуються житійні, паломницькі, історіографічні, полемічні й поетичні твори української літератури XIV—XVI ст.

У $\frac{4702590100-251}{М221(04)-88}$ передплатне

ББК 84Укі